

૬૨૦ ૭
સર
સર

સ્ત્રીહિતોપદેશ

સ્વ. ગાં. જમનાબાઈ સફેઈ સમારક અંક.

મુંબઈ, સને ૧૯૧૯

ned for Gujarati Hindu Sri Mandal by Keshavlal Bhikhabhai Moni

No 61 Banganga Walkeshwar Bombay.

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya-sagar

Press, 23, Kolbast Lane, Bombay.

Jannabai Sakhar

O fearful and fragile, O selfless and tender and shining
Why need I in your greatness our tribute of speech
or of song?

Your hands that were swift and so eager to console
All needs

Have crowned your sweet name with the garland of
Glorious deeds.

And Lotus-mimosa hair sprung round each
Gracious footfall

Thou: carried you mercy to Solace sad Poverty
Call.

The tears you have sinned shine like gems on your
brows and your bosom.

See-folk. O brave Sani, like a queen to you
Island of Rest!

Sawjini Naidu

Madanabai. Becker

September 1916

માતૃશ્રી જન્મનાખાઈ સત્કારિણી

(લાવણ્યમયી કન્વાલીના ગાથે—)

૧

નિર્ભય, નાજુક, તમે જ નિરહમ્
સહૃદય, દૃઢ મનનાં બલવંતઃ
તમ ગૌરવને શાને બોધયે,
અમ ગીતાંગલિ સ્મારક મન્દ ?

૨

ઉદ્ધાસો ઉછળતા તમ કર,
સર્વ કોડ પૂરવા ઉત્કંઠઃ
પુણ્યકર્મ ફૂલડે શૃંગારે,
“સત્કારિણી” તમ મધુર પદાંક !

૩

ત્યાં ઉઘડે, ઉજ્જવલ તમ પગથે,
સ્મરણુ શેલ કમલો રસકાંત—
દીન દુઃખી જનને, દયામૃતે,
તમે કર્યો જ્યાં, શીતલશાંતિ !

૪

લૂછેલાં લલિત આંસુમોતી,
તમ જૂને ઉરપર, ચળકતઃ
વીરાંગના રાણીસમ ઉર, તમ—
અમર શાંતિ દીપે વિહરંત !

ગુર્જર સુરાજીને
વીરવડલે }
સરોજિની નારાયણીકૃત અંગ્રેજી કાવ્યનું અનુમાન રચનાર
લલિત જન્મશંકર મહાશંકર બૂચ,

(પ્રભુપુત્રી સ્વદેશદુહિતાઓને કહે—)

સ્ત્રીહિતો પદેશ.

ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ રમારક અંક.

અનુક્રમણિકા.

મંડળનાં સલાસદોની શોકદર્શક સલા.

ભાષણો.

લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ.	૧
સૌ. તારાબાઈ યુનીલાલ વિજબાલુદાસ મહેતા.	૫
સૌ. કળાવતી લવાનીદાસ મોતીવાળા.	૬
સૌ. કૌમુદી ભોગીન્દ્રરાવ દીવેદીયા.	૧૨
સૌ. રમીબાઈ મોરારજી કામદાર.	૧૩
સૌ. ધરજીબાઈ જૂલાબાઈ દેસાઈ.	૧૪
સૌ. અંબાબાઈ તુલસીરામ ખાંડવાળા.	૧૬
હં. વિજયાકુમારી વોરા.	૧૮
શ્રી મુખગૌરી.	૧૯

મુંબઈની સ્ત્રીઓની જાહેર શોકદર્શક સલા.

ભાષણો.—નામદાર લેડી વિદ્યાગુનનું ભાષણ.	૨૧
લેડી જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ.	૨૨
લેડી ધનબાઈ જહાંગીર.	૨૪
લેડી સ્ટેન્લી રીડ.	૨૫
સૌ. વેદાંબાઈ દ્વારકાદાસ ગોવર્ધનદાસ.	૨૫

હારોબારી કમિટી.—

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈની યાદગીરી ફંડમાં લરાયેલી રકમ.

શોકદર્શક તારો અને પત્રો.	૩૦-૫૦
વર્તમાનપત્રો અને માસિકોની નોંધ.	૩૧-૭૨
અંગ્રેજી લેખો.	

૨૧. ડા. એસ. જી. રાનડે—મુંબઈ.	૭૫
૨૧. એસ. એલ. પોલોક—જેહાન્સગર્જ.	૮૨
૨૧. એસ. એન. પંડિત. મેરિસ્ટર—રાજકોટ.	૮૨
૨૧. એન. એમ. જોશી. બી. એ.—મુંબઈ.	૮૩

૨૧. ડી. ડી. કાંગા. એમ. એ.—મુંબઈ.	૫૧૮
૨૧. એ. એન. ઓફ.—મુંબઈ.	૫૧૯
બેગમ દિલશાદ બેગમ—મુંબઈ.	૫૨૦
મિસ નવાબખાઈ ડી. કૉન્ટ્રેક્ટર. એમ. એ.—મુંબઈ.	૫૨૧
મીસીસ મુન્દ્રાખાઈ શીર.—મુંબઈ.	૫૨૨

ગુજરાતી લેખો.

૨૧. બવાનીદાસ નારણદાસ મોતીલાળા બી. એ. એલ; એલ. બી.—મુંબઈ.	૬૩-૧૪૩
૨૧. મોહનદાસ કુરમચંદ ગાંધી—અમદાવાદ.	૧૪૪
૨૧. સર નગમોહનદાસ વરજીવનદાસ—મુંબઈ.	૧૪૫
૨૧. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ અવેરી—	૧૪૬
૨૧. બેગમજી મેરવાનજી દમરી—રાજકોટ.	૧૪૭
૨૧. દિગ્મતલાલ ગણેશજી અંબરિયા એમ. એ.—સાંતાક્રુઝ.	૧૪૮
૨૧. લલિત—વડોદરા.	૧૪૯
૨૧. અમૃતલાલ મુંદરજી પદીયાર—ચોરવાડ.	૧૫૦
૨૧. ડાહ્યાખાઈ લક્ષ્મણ પટેલ—વડનગર.	૧૫૧
૨૧. હીરાલાલ ડાહ્યાખાઈ નાણાવટી—મુંબઈ.	૧૫૨
૨૧. મોતીલાલ ત્રિભોવનદાસ દલાલ	૧૫૩
૨૧. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેદીયા—સાંતાક્રુઝ.	૧૫૪
૨૧. ભાવજી જોષિદાસ શેઠ—મુંબઈ.	૧૫૫
૨૧. સન્મુખલાલ અવેરલાલ પંથ્યા બી. એ.—સાંતાક્રુઝ.	૧૫૬
૨૧. ઈશ્વરલાલ દા. મુનિમ—ગોધરા.	૧૫૭
૨૧. કનેયાલાલ ગિરધરલાલ કોઠારી, બી. એ.—મુંબઈ.	૧૫૮
૨૧. રંગીવદાસ ન. કાપડીયા—ગણદેવી.	૧૫૯
૨૧. ઈશ્વરદાસ ઇન્દ્રાસ મશરૂવાળા—મુંબઈ.	૧૬૦
૨૧. કરસનદાસ ને. ચીતલીયા—	૧૬૧
૨૧. એ. ક. દેવવાડકર—મુંબઈ.	૧૬૨
૨૧. જોષાલાલ જોષલાલ કમ્પર—ભાવનગર.	૧૬૩
૨૧. વૈદ્યજી કુર્ચન સયામ કુવ—મુંબઈ.	૧૬૪
૨૧. નેટીસનદાસ બારબાયા—	૧૬૫
૨૧. ઉસ્માલ બચ્ચા—રાજકોટ.	૨૦૦
૨૧. સ્વામી મધુસૂદનાનંદ સરસ્વતી—વસો.	૨૦૩
૨૧. સંજુમસાદ શિવમસાદ—મુંબઈ.	૨૦૪

	પાત્રું
રા. મણિલાલ મગનલાલ ત્રિવેદી—અમદાવાદ.	૨૦૭
રા. હીરાલાલ રણછોડદાસ મુનિમ—મુંબઈ.	૨૧૨
રા. વિમાન શંભુપ્રસાદ મહેતા—મુંબઈ.	૨૧૪
રા. લલુભાઈ નાનાભાઈ ભટ—ભિમરાળા.	૨૧૫
રા. જ્યાર. એમ. વકીલ—મુંબઈ.	૨૧૭
રા. મદનલાલ નેટીસનદાસ મજનર, એમ. એ—મુંબઈ.	૨૨૧
રા. અંબાશંકર દરિશંકર યાસિક—વાંકાનેર.	૨૨૨
રા. ડા. નગીનદાસ માલુકલાલ—મુંબઈ.	૨૨૭
રા. હરીલાલ ભગવાનજી જગત—,,	૨૩૨
રા. મેઘજી હીરજી—,,	૨૩૩
રા. વજીરામ કાલિદાસ—વઢવાણ.	૨૩૪
રા. ભવાનીશંકર નરસિંહરામ—લોંબડી.	૨૩૪
રા. મૂલશંકર રામજી વ્યાસ—ચિત્તોર.	૨૩૭
રા. ચન્દ્રશંકર નમંદાસંકર પંથ્યા બી. એ. એવ એવ. બી.—મુંબઈ.	૨૩૮

શ્રીઓના લેખ.

તોડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ—મુંબઈ.	૨૪૩
ગં. બાલગૌરી સુનશી—મુરત.	૨૪૪
ગં. મગનજીદેન માલુકચંદ—મુંબઈ.	૨૪૬
સૌ. રતનજી લક્ષ્મીદાસ દરિલાલ—મુંબઈ.	૨૪૮
નાગદાર ગં. રાજ્યમાતુશી બામાસાદેવ શી જામજા સાદેવ—વાંકાનેર.	૨૬૫
સૌ. રમીબાઈ મોરારજી કામદાર—મુંબઈ.	૨૬૬
સૌ. બાલુબા સંતોષુવાવાળા—જવાહીઆ.	૨૬૭
મિસ બીખાઈજી એન્જિનિયર—મુંબઈ.	૨૬૮
મીસીસ હંવરજી બલસાઈ બરડા—મુંબઈ.	૨૭૧
મીસીસ દીનજી હરમજી પાડક—મુંબઈ.	૨૭૪
સૌ. દરિમુખજવરી વામનરામ મહેતા—ભાવનગર.	૨૭૭
સૌ. સમજુબા જોશિદાઈ દેસાઈ—મહેસાણા.	૨૮૨
સૌ. રમાલક્ષ્મી—ચિત્તોર.	૨૮૩
ગં. મંજુલાબાઈ મોતીલાલ ફ. પ્રેમચંદ—મુંબઈ.	૨૮૪
સૌ. માલુકજી હદાનજી કવિ—રાજકોટ.	૨૮૫
સૌ. મોતીબાઈ પરમાનંદદાસ હજર—ભાવનગર.	૨૮૦
ગોડળનાં સુવરણી સૌ. રાજહંવરજી:	૨૮૨

લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ—મુંબઈ.	૨૯૫
સૌ. કૃષ્ણાગવરી દિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ—મુંબરામપુર રેવાકાંઠા.	૨૯૮
સૌ. જમનાબાઈ ત્રિલોચનદાસ માળવી—મુંબઈ.	૩૦૩
ગં. છીર્તિમતી હરેન્દ્રરામ વામનરામ મહેતા—સાવનગર.	૩૦૩
ગં. ચંદાબહેન છમીલદાસ—મુંબઈ.	૩૦૪
હુ. રાજકુંવરબા ચન્દ્રસિંહ—લોલડી—ચંદેવાળીયા.	૩૦૪
સૌ. ચતુરાબાઈ દામોદરદાસ વિદ્યદાસ—મુંબઈ.	૩૦૫

કવિતા સાગ.

રા. ગણપતરાવ ગોપાળરાવ બરવે—સાંતાક્રુઝ.	૩૦૯
શ્રીમતી (આનંદ)—સાવનગર.	૩૦૯
રા. લલિત—વડોદરા.	૩૧૦
ગં. ભાણગવરી મુન્શી—મુરત.	૩૧૦
રા. દિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ—મુંબરામપુર રેવાકાંઠા.	૩૧૧
રા. ભગવાનદાસ વિદ્યામ દેવવાડાકર—મુંબઈ.	૩૧૨
સૌ. હરિસુખગૌરી વામનરાવ મહેતા—સાવનગર.	૩૧૩
સૌ. મણિ—વાંકાનેર.	૩૧૬
રા. રત્નહોડી છીબાસાઈ મહેતા—મુંબઈ.	૩૧૯
રા. આર. એમ. વકીલ—મુંબઈ.	૩૧૯
રા. ધીમાનપ્રસાદ ચંદ્રપ્રસાદ—મુંબઈ.	૩૨૦
રા. મણિલાલ હરશોભિદ પ્રેમવિલાસી—	૩૨૧
સૌ. કૃષ્ણા દિરાલાલ રાવળ—મુંબરામપુર રેવાકાંઠા.	૩૨૧
મેમોરિઅલ સંગ્રંધી વર્તમાનપત્રોની નોંધ.	
ગુજરાતી—મુંબઈ.	૩૨૩
મુંબઈ સમાચાર—મુંબઈ.	૩૨૪
ભામેજમશેદ—મુંબઈ.	૩૨૬
સાંજવર્તમાન—મુંબઈ.	૩૨૭
મુંબઈ સમાચાર—મુંબઈ.	૩૨૯
મેમોરિઅલ ફંડમાં બરાબરી રકમનું ચિરક.	

ચિત્રો.

- ૧ સૌભાગ્ય અવસ્થા.—૩૬૨.
- ૨ વિધવા થયા બાદ લગ્નમગ ૬ મહિના પછીની સ્થિતિ.
- ૩ સૌભાગ્ય અવસ્થા લગ્નમગ વર્ષ ૪૮.
- ૪ સ્વર્ગસ્થ નગીનદાસ બાલિદાસ સક્ષી ઉમર વર્ષ ૫૪.
- ૫ સૌભાગ્ય સ્થિતિ લગ્નમગ વર્ષ ૨૮.
- ૬ મુખી દમ્પતિનો મૃતસંસાર.
- ૭ ગંડળનાં સલાસદોનો મેળાવડો.
- ૮ મદલિ દાદાભાઈને અભિનંદન. ૧૯૧૫.
- ૯ ચંદા રામજી ગદસં દાઠસૂલની કન્યાઓનો ગરબા પાટીનો મેળાવડો.
- ૧૦ વિધવા સ્થિતિ.
- ૧૧ શ્રીમદ્ભાગવત વાંચવાનો હમેશનો નિયમ.

મુખ્ય પૃષ્ઠ.

મીસીસ સરોજની નેદુની રચેલી અંગ્રેજી કવિતા.
 અંગ્રેજી કવિતાનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતરકર્તા (રા. લલિત.)
 ગં. જમનાબાઈના હસ્તાક્ષરના ફકરાઓ.
 ઐદાનલિ—રચનાર પ્રવાસી.
 મેનેજિંગ કમિટી તરફથી બે બોલ.

અમે સદ્ગુણ થયા નથી. આ અંક કહાડવામાં ખરચના મોટા ખોલને પુગી વળવાને મંડળની આર્થિક સ્થિતિ અસમર્થવાન હોવાથી સલાસદને આ અંકની દરેક કોપી રૂ. ૨ લઈ તથા બીજાઓ પાસે રૂ. ૨૦ લઈ વેચવાનું અમને લાગ્યારીએ નક્કી કરવું પડ્યું છે. અમો આશા રાખીએ છઈ એ કે આ અંક વેચાયાથી ખરચ બાદ કરતાં જે દંઈપણ રકમ વધશે તે જમનાબહેનના સ્મારક ફંડમાં જવાની છે તે લક્ષમાં રાખતાં, ગુજરાતનાં સ્ત્રીસ્ત્રો તરફ પૂરતા માનની લાગણીથી જોનાર દરેક ગુજરાતી સ્ત્રીપુરૂષ આ નજવી રકમ ખરચતાં અચકાશે નહિ.

આ અંકમાં ઘણાં સ્ત્રી તથા પુરૂષ લેખકોએ અમારી વિનંતિને માન આપીને મંડળનાં પ્રમુખની જાહેર તથા ખાનગી છંદગી ઉપર અજવાળુ પાડનાર ઉપયોગી લેખો લખી અમને જે અમુલ્ય મદદ આપી છે તે સારૂ અમે અત્રે સર્વે લેખકોનો જાહેરમાં ખરા અંતઃકરણથી મોટો આભાર માનીએ છઈએ. આ અંક તૈયાર કરવામાં મંડળની નિઃસ્વાર્થી સેવા જાળવનાર રા. રા. કેશવલાલ શીખાભાઈ મણીઆદે જે ભારી શ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે સારૂ તેમનો પણ અમે અમે મોટો આભાર માનીએ છઈએ. આ અંક કહાડવામાં જે ભારે દીલ થઈ છે તે સારૂ તથા નિર્ણયસાગર છાપખાનાના માલિકને જે અગવડતા ભોગવવી પડી છે તે સારૂ અમે અમારી દિલગીરી દર્શાવીએ છઈએ.

આ સ્મારક અંકના તમામ પ્રશ્ને સુધારવામાં પોતાના અમુલ્ય સમયનો ભોગ આપી પોતાની માંદગીમાં પણ નિઃસ્વાર્થી સેવા જાળવનાર અને મંડળનું હૃદયપૂર્વક ઉત્સાહથી હિત ઇચ્છનાર રા. ભાઈ ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યાનો અંતઃકરણપૂર્વક અમો આભાર માનીએ છઈએ. રા. મંજુલાલ ઇશ્વરલાલ યાજ્ઞિક બી. એ. એ રા. ચન્દ્રશંકર પંડ્યાની માંદગીને લીધે બાકીના કેટલાક પ્રશ્ને સુધારવામાં જે સહાયતા આપી છે તેને માટે તે બાકીનો અમો આભાર માનીએ છઈએ.

અમે માનીએ છઈ એ કે મંડળના સલાસદો તથા ગુજરાતના દરેક સ્ત્રીપુરૂષ જેઓ સદ્ગત જમનાબહેનના સમાગમમાં આત્મા હશે તેઓના હૃદયમાં જમનાબહેનના જીવંત સચોટ અસર કરી હશેજ પણ આની અસર ભવિષ્યની ગુજરાતી પ્રજામાં ચાલુ રહે તે સારૂ આવા સ્મારક અંકની ખાસ જરૂર હતી તે અમે પુરી પાડી છે. કેટલે અંશે આ સ્મારક અંક કહાડવામાં અમને ફતેહ મળી છે તે અમે કહી શકતાં નથી. તે વિચારવાનું કામ વાંચક વર્ગનું છે. જમનાબહેનની ઉત્તમ છંદગતી અસર આ સ્મારક અંકથી ગુજરાતના ચારે ખુણે ફેલાય એવી અમારી ઇચ્છા છે. આ ઉપરથી જ અમે ગુજરાતી જાહેર પ્રજા આગળ આ અંક રજૂ કર્યો છે. આ અંકના દોષો ગુજરાતની ગુણીય પ્રજા જુદી જશે ને જે ઉચ્ચ લાવનાથી આ સ્મારક અંક જ્ઞાર પાડવાનું સાદસ કર્યું છે તેજ તરફ લક્ષ આપી તેને આવકાર આપશે તો અમોએ લીધેલી મહેનતનો પૂરતો જલ્લો અમને મળ્યો એમ અમે સમજીશું.

ઉપરનાં આ સ્મારક અંક કહાડવાનો ઉદ્દેશ બધી રીતે પાર પડે એવી જગનિવંતા પાસે અમારી પ્રાર્થના છે.

સદ્ગત ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ. (ઉંમર વર્ષ ૫૨.)
વિધવા થતા બાદ લગલગ છ મહિના પછીની સ્થિતિ.

દેશદીપક ગુર્જર સન્નારી, મૃત્યુ થાતાં કંપે કાય;
 દિલજખમ કારી પડ્યો આ, સમસ્ત ભારત માંય.
 ગુણીયલ ગૌરી ગર્જતી, સ્વદેશ સેવા માટ,
 થઈ અલોપ મુર્તિ બહી, રડે માત ગુજરાત.
 સ્ત્રીસમાજ સૌ પુરૂષના, ખરતાં અશ્રુ નેન;
 ગુર્જરી ઘાટ મુનો પડ્યો, ભતાં જમનાબહેન.
 કાર્ય અનેક રૂડાં કર્યાં, સ્ત્રી સુધારા માટ,
 શાંત શીલ મુર્તિ ગઈ, પરદુઃખલંઘન માત.
 સેવાના સાધન વિષે, અર્પિ જેણે ભત,
 હિન્દુ ગૃહસ્થાશ્રમ વિષે, પાડી ઉત્તમ ભાત.
 કન્યાકેળવણી વધે, ખાળલજ્ઞ બંધ થાય;
 સ્વદેશ સેવા સૌ કરે, એવો બોધ કરાય.
 દેશ વિષે દુનર કળા, ખીલે ઉદ્યોગ અપાર,
 તોજ ઉદય આ દેશનો, નહીં તો કષ્ટ અપાર.
 બુગાર સટ્ટા છંદમાં, દેશ વધે નહીં સાર;
 રૌગ રાગ સૌ દ્વેષના, રાખો નહીં તલ્લભાર.
 હુસંપ કલેશો પરહરો, કરવા દેશ ઉદય;
 એજ મંત્ર હિન્દી તણો, પ્રભ માત્ર ઉભય.
 ગરીબ નિર્ધન હિન્દની, વારે ધાળે પ્રાત;
 હરનિશ રટજે હૃદયમાં, સેવા ભત પરભત.
 ધર્મ કામ ધુરન્ધરો, તમ વિષ્ણુ કરશે કોણ;
 ખંત વીર હિમ્મત ધરી, પ્રસરો નિશદિન જોમ.
 આળસ નિદ્રા શોષમાં પ્રભ વધે હલભાર,
 તો મછી હિન્દીવાનના, ક્યાં શોભે ઘરખાર.
 ભગો લોકો નહીં મુવો, ઉદય કરો અપાર;
 ખીલાવી દુનરકળા, દીપાલો હિન્દ દ્વાર.
 તર્ક કરો હબર આ, દેશ દુનરને કાળ;
 પણ સમૃદ્ધ લંડાર વિણ, વાતો કરવી આજ.
 મથા લોક પરદેશમાં, શીખ્યા વિધવિધ વેશ;
 પાછા શીખી શું કર્યાં, કલ્યાણ કરવા દેશ.
 જ્યાંલગી સ્વારથ શોષમાં, ધનલક્ષ્મી ખરવાય;
 ત્યાંલગી દેશ ઉદયની, જાંખી કદિ ન કરાય.

૭૭૨

કૃષિકાર આ દેશના નિર્ધન દુઃખી જણાય;
 કોડી ન મળે ગાંઠમાં દેવાદાર ગણાય.
 દશા નિરખો દેશની, ખેડુત દુઃખી અપાર,
 રસવંતી ભૂમિ જની, રસકસ નહીં તલભાર.
 અમેરિકા ઇંગ્લાંડ વધ્યા, ફ્રાન્સ જર્મની ચીન જાપાન;
 ઇટલી, બેલ્જિઅમ અને, સ્વિસ સા જળવાન.
 અબજ કરોડ નિખર્વથી, દુનિયા પાર અપાર;
 જળવંતા મુલક બન્યા, ખોલો કાન લગાર.
 શું છે દુનિયા દેશમાં, શું છે દેશ ઉલોગ;
 કળા યંત્ર સૌ દૂર છે, પાડ્યો ઘણો વિયોગ.
 હીન્દ કરે વેપાર શું, જુવો પરિક્ષક બાઈ;
 હાટ બારો પરદેશની, ચીએથી સૌ ધાઈ.
 દુકાનદાર કમાય શું, કરશે સૌ કોઈ તોલ;
 નીરખી જોશે ચોપડા, જણાય સઘળી ધોલ.
 ખાય ખરચે ને વાપરે, કાઢે વરસ પુરાંત;
 લેશ રોષ બાકી રહે, ગુલરે દિન રાત.
 દેશ અવરથા નીરખતાં, શોક ભરેલી ગણાય;
 ગરીબ જુગ દુઃખ લોગરે, સ્થળ સ્થળ નગર જણાય.
 પરદેશે હીન્દી જતાં, ન મળે કંઈ સત્કાર;
 પસુ દરવાજા હીન્દના, ખુલા સર્વ સવાર.
 હીન્દ રગેરગ ઇચ્છતું, બિટીયા કદમાણ નિશદિન,
 જય જય દેવી હીન્દની, કંઈજા કરજો દિન દિન.
 યુરોપના યુદ્ધે મર્યો, જળભળાટ સૌ ખંડ;
 એક દિન એવો આવશે, વિજય બ્રિટિશ જય રંગ.
 અંધ આ સેહાંજિ, લગવતી જમનાબાઈ;
 લખ્યો સંક્ષિપ્ત સાર મેં, ભાવણ જમનાબાઈ.
 હજી અનેક પ્રયો ખડા, દેશ સુધારણા માટ.
 વર્ણુનાં છે લાવણુ વિષે. રાગ કાળ સમાજ.

સ્ત્રીહિતોપદેશ.

સ્વ. ગં. જમનાભાઈ નગીનદાસ સક્કઈ સમારક અંક,

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની શોકદર્શક સભા.

સદ્ગત પ્રમુખ ગંગાસ્વરૂપ જમનાભાઈ નગીનદાસ સક્કઈ માટે વિલાપ.

તેમની કાયમ યાદગીરી માટે ઉઘાડવામાં આવેલું ફંડ.

ડૉ. દાદાભાઈ નયરોજી અને શ્રીમતી સરોજીની નૈક તરફના તથા ઇલાકાનાં
સ્ત્રીમંડળો તરફના શોકદર્શક દીલસોજીભર્યા તારો અને પત્રો.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં માનવંતાં પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાભાઈ નગીનદાસ સક્કઈના
બેદજનક અવસાન માટે શોક પ્રદર્શિત કરવાને મંડળનાં સભાસદોની એક ખાસ સભા ગઈ
તારીખ ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૯૧૬ ને શુધવારે અંજો ચાર વાગ્યે (સ્ટે. ટા.) શેક ચન્દા રામજી
હિન્દુ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલના મકાનમાં લેડી લક્ષ્મીભાઈ જગમોહનદાસના પ્રમુખપણા નીચે મંળી
હતી. આ વખતે મંડળનાં સભાસદોએ મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. સભાનું કામ
ગંભીરતા અને શાન્તિથી આલ્યું હતું.

લેડી લક્ષ્મીભાઈ જગમોહનદાસ વરજીવનદાસનું ભાષણ.

આજની સભાનું પ્રમુખપદ તમોએ મને આપ્યું છે તે સાચું હું તમો સર્વેનો ખરા
અંતઃકરણથી આભાર માનું છું. આને આપણે આપણા ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં માનવંતાં
પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાભાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્વર્ગવાસથી આપણા મંડળ તરફથી બદરમાં
આપણી દીલગીરી બતાવવા તથા સ્વર્ગસ્થના કુટુંબીઓ તરફ દિલસોજી દર્શાવવા બેમાં
મળ્યાં છીએ. આપણાં બહાવાં વડિલ બહેનનો સ્થૂલ દેહ નષ્ટ થયાને આને ફક્ત આઠ
દિવસ થયા છે. આ બનાવ આપણાં બધાંનાં હૃદયો ઉપર એક આઘાત સમાન થઈ પડ્યો છે.
આવો અસહ્ય બનાવ બન્યા પછી શોચ સમયમાં જ આપણી દીલગીરીની તીવ્ર લાગણી બદર
કરવા આપણે એકઠાં થયાં છીએ. આવા સમયે તમારી તેમજ મારી તરફથી આપણાં વડિલ

કૃપિકાર આ દેશના નિર્ધન દુઃખી જણાય;
 કોડી ન મળે ગાંઠમાં દેવાદાર ગણાય.
 દશા નિરખો દેશની, ખેડુત દુઃખી અપાર,
 રસવંતી ભૂમિ યની, રસકસ નહીં તલસાર.
 અમેરિકા ઇંગ્લાંડ વધ્યા, ફ્રાન્સ જર્મની ચીન જાપાન;
 ઈટલી, બેલ્જિઅમ અને, અધિયા સૌ જળવાન.
 અબજ કરોડ નિર્બર્ધી, હુન્નર પાર અપાર;
 જળવંતા મુલક બન્યા, ખોલો કાન લગાર.
 શું છે હુન્નર દેશમાં, શું છે દેશ ઉદ્યોગ;
 કળા યંત્ર સૌ દૂર છે, પાણ્યો ઘણો વિયોગ.
 હીન્દ કરે વેપાર શું, જુવો પરિવ્રજક બાઈ;
 હાટ ભર્યાં પરદેશની, ચીજોથી સૌ ધાઈ.
 દુકાનદાર કમાય શું, કરચો સૌ કોઇ તોલ;
 નીરખી જોશો ચોપડા, જણાય સઘળી પોલ.
 ખામ ખરચે ને વાપરે, કાઢે વરસ પુરાંત;
 લેશ શેષ બાકી રહે, ગુલરે દિન રાત.
 દેશ અવસ્થા નીરખતાં, શોક ભરેલી ગણાય;
 ગરીબ ભુખ દુઃખ લોગવે, સ્થળ સ્થળ નજર જણાય.
 પરદેશે હીન્દી જતાં, ન મળે કંઈ સત્કાર;
 પશુ દરવાજા હીન્દના, ખુલા સર્વ સવાર.
 હીન્દ રંગેરંગ ધરણી, બ્રિટીશ કલ્યાણ નિશદિન,
 જય જય દેવી હીન્દની, કંઈજા કરજે દિન દિન.
 યુરોપના યુદ્ધે મન્યો, ખળસળાટ સૌ ખંડ;
 એક દિન એવો આવશે, વિજય બ્રિટિશ જય રંગ.
 અર્પુ આ સેહાંજલિ, ભગવતી જમનાબાઈ;
 લખ્યો સંશ્લિષ્ટ સાર મેં, બાપણ જમનાબાઈ.
 હજી અનેક પ્રશ્નો ખડા, દેશ સુધારણા માટ.
 વર્ણનમાં છે ભાષણ વિષે. રાજ કાજ સમાજ.

શ્રી સમાજને તથા દેશને તે વધુ ઉપયોગી થઈ પડતે. લગભગ ૪૦ વર્ષ મુઘી પરણેલી હંદગી ગુલયા પછી એક પતિવ્રતા સ્ત્રીને પોતાના ઘણીના મૃત્યુથી ભેદ દીલગીરી ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. તે છતાં પણ તેઓએ તે દીલગીરીને શમાવી દઇને બહેર સમાજસેવા કરવાનું બીડું વિધવા અવસ્થામાં પણ ઝડપ્યું હતું. તેઓની અંગત ઇચ્છા મુંબઈના વનિતા-વિશ્રામમાં બંતે રહી હિંદુ વિધવાઓની સ્થિતિ મુધારવાની હતી, પણ તે ઇચ્છા પાર પડી શકી નથી તેથી આપણે દીલગીર છીએ.

ગં. જમનાબાઈના સમાગમમાં આપણે બધાં આવ્યાં છીએ. તેઓએ દેવી સારી રીતે આપણો આહ છતી લીધો હતો તે આપણે સર્વે બહીએ છીએ. તેઓએ આપણા મંડળ વાસ્તે શું શું કીધું છે તે આપ સર્વેને વિદિત છે. તેમણે પોતે ઘણાં કામો કરી મંડળની શોભા વધારી છે. પોતાની ઉત્તમ પ્રકારની બહેર તથા ખાનગી હંદગીમાં સારા વિચાર, સારા બોલો, તથા સારાં કામોથી ગરીબ તથા પેસાદાર, મોટા તથા નાના, પુરૂષ તેમજ સ્ત્રી વર્ગ તરફથી ઉચ્ચ પ્રકારનું માન મેળવવા પામ્યાં હતાં. તેઓ જુના જમાનાનાં હતાં છતાં પણ નવા જમાનાને અનુસરીને જુના તથા નવા જમાનાની સારી બાબતોનું મિશ્રણ કરીને તેઓએ પોતાની હંદગી એવી નમુનેદાર બનાવી હતી કે આપણે સાર મૂકીને કહીશું કે હિન્દુ માતાઓ જે પોતાની બાળાઓને જમનાબહેનને પગલે ચાલવા શીખામણ આપશે તો ખચીત તેઓ પોતાની દીકરીઓને આદર્શ સ્ત્રી બનાવવા સામ્યશાળી નીવડશે. મરનારમાં કેટલાક ખાસ સદ્ગુણો માલમ પડતા હતા, ને તેને લીધે જ તેઓ બધાનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છતાં સામર્થ્યવાન થયાં હતાં. જે કે તેઓનું શરીર આપણી વચ્ચેથી હમેશાં વાસ્તે ઉડી ગયું છે એ વાત ખરી છે, છતાં પણ તેઓની આત્મા હમેશાં આપણી વચ્ચે જીવંત છે. આનું એક ઉમદા રત્ન આપણા મંડળે શુભાવ્યું છે. માણસની હંદગીનું તોલ આપણે વર્ષોથી કરવાનું નથી પણ તેનાં સદુપયોગી કાર્યોથી કરવાનું હોય છે. આ નિયમ મુજબ આપણાં જમનાબહેને પોતાની હંદગીની સાર્થકતા કરી છે એ નિઃસંદેહ છે. ચાલો ઉત્તમ સદ્ગુણોથી સરપૂર ગુજરાતની ગુણીમલ બાઈ આપણા મંડળના હૃદયમાં મૃત્યુવશ થઈ છે, પણ તે સાફ આપણે દીલગીરી બતાવી બેસી રહીએ તો આપણે તે નેતાના પગલે ચાલેલાં કહેવાઈશું નહિ. હવે આપણી બધાની ફરજ એ છે કે જે જે કાર્યો જમનાબહેને હાથ ધર્યાં હતાં તે તે કાર્યોની પ્રગતિ દિન પર દિન થતી જાય તે સાફ આપણે હરેક બહેને પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ કરવામાં પાછળ પડવું નહિ. કેટલીએક બાબતો પરથી એમ કહેવામાં આવે છે કે આપણું મંડળ જમનાબહેન ગયાં એટલે સૂઈ જશે. આ શીકર કરવી એ મરનારના કાર્યની વ્યાજબી કદર કીધેલી કહેવાય નહિ. જમનાબહેને જે ઉમદા બીને રોષી તેને જે માવજતથી ઉછેર્યું છે તે બી હવે નાશ પામશે એવી ધાસ્તી રાખવી એ ખોટું છે. બી ઉગીને છોડવો સુચોક્ષિત થયો છે. હવે દિનપર દિન આપણે બધાંએ ખરા અંતઃકરણથી તેને પાળી પોષી ઉમદા ફળ આપનાર મોટું ઝાડ બનાવવું એ આપણી પવિત્ર ફરજ છે. મિથ્યા શોક મૂકી દઈ મંડળના કાર્યને આપણા સદ્વર્તનથી તેમ જ આપણા તનમન અને ધનની મદદથી આપણે આગળ વધારીશું તો જમનાબહેનનો આત્મા સ્વર્ગમાંથી પણ રાજ થશે. જમનાબહેનની યાદગીરી આપણા શહેરમાં કાયમ રહે તે સાફ મને પુરતી આશા છે કે મુંબઈમાં વસતી તમામ કોમોની સ્ત્રીઓ પોતાની ફરજ જાલવશે ને તેમાં ખસુસ કરીને મંડળની બહેનો પોતાનો વ્યાજબી ફાળો આપશે એમાં કંઈપણ શક નથી. તેમ કરીને આપણી વચ્ચે તેમની યાદગીરી હાલની તથા ભવિષ્યની પ્રજામાં હમેશાં માટે તાજ રાખવાની આપણી પવિત્ર ફરજ છે. જમનાબહેને છેલ્લા હુકાળ. વખતે જે મોટી જહેમત

ઉઠાવી લગભગ ત્રણ મહિના સુધી મરમીમાં મુસાફરી કરી હતી તે વખતે આપણા મંડળ તરફથી આભારની લાગણી દર્શાવવા તેમને માનપત્ર અર્પણ કરવાની આપણી ઇચ્છા હતી, પણ યોગ વખત પડી તેઓ પાછી વાંછી મુસાફરી કરવાની ઇચ્છા ધરાવતાં હતાં. ડેટલાક અગવડરેલા સંજોગોને લીધે તેઓ તેમ કરવા અશક્ત થઈ પડ્યાં હતાં. છેવટમાં તેમના મંદવાડ વખતે મંડળ તરફથી આભારની લાગણી જાહેરમાં દર્શાવવાની હીલચાલ પડતી મુકવામાં આવી હતી. મંડળને વાસ્તે આપણાં માનવંતાં પ્રમુખ ગં. જમનાબહેને પોતાની હંદગીનો ઘણો ખર્ચે સામ અર્પણ કરી તન મન અને ધનથી આપણી ગુજરાતી કોમની સ્ત્રીઓની જુદી જુદી રીતે જે ઉત્તમ સેવા બજાવી હતી તેની સારી રીતે કદર જુઝવાની તક આપણા મંડળે સદાને વાસ્તે ગુમાવી છે. હવે આપણી ફરજ છે કે આપણે બધાંએ આપણાં માનવંતાં પ્રમુખ જમનાબહેનની છેલામાં છેલ્લી ઇચ્છા મુજબ આવવા તૈયાર થવું જોઈએ. જમનાબહેનની મોટામાં મોટી છેલ્લી ઇચ્છા એ હતી કે મંડળને સાર સ્થાયી મકાન બંધાવી તેમાં મંડળની સભાઓ બરવી, મંડળના કલાસીસો ચલાવવા, તથા સર્વે કોમ સારૂ મંડળ તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલી સ્ત્રીઓ સારૂ જાહેર ફી લાઇબ્રેરી તેમાં રાખવી. તેઓની આ કાળજી ડેટલી તીવ્ર હતી તે તેમના છેલા વત્રીયતનામા ઉપરથી મંડળને રૂ. ૫૦૦૦) પાંચ હજારની રકમ મંડળના મકાન ફંડમાં બરવા સારૂ તેઓએ જુદી કહાડી છે તે જ બતાવી આપે છે. મને પુરતી આશા છે કે મુંબાઈની પ્રજા આવાં એક અનુપમ હિન્દુ સ્ત્રીરત્નની યાદગીરી કાયમ રાખવા સારૂ આ મૂળ રકમમાં પોતા તરફથી નાદર ફાળો આપી મંડળ સારૂ ખાસ મકાન બંધાવી સ્વર્ગવાસી જમનાબહેનની શ્રેષ્ઠ યોગે માન આપશે; તો ખચીત આપણે તે ગુણીયજ બાઈની યોગ્ય કદર પીછાલેહી ગણાવે. આ કામ ડેટલે દરજ્જે ક્ષતેહમંદ ઉતરશે તે આપણા ઉત્સાહ ઉપર આધાર રાખે છે. મંડળ, સેવાસદન, વનિતાવિશ્રામ ને જુદી જુદી સ્ત્રીઉપયોગી સંસ્થાઓને તેઓ ખરા છગરથી આહતાં, અને દરેક રીતે તેઓ તે સંસ્થાનાં કાર્યોને આગળ વધારવાને લગીરથ પ્રયત્નો આદરી એક હિન્દુ સ્ત્રી ડેટલું કરી શકે છે તે બતાવી આપ્યું છે. જનસમાજ તરફની આવી ઉત્તમ સેવાઓની કદર જુઝવા તથા બલિધ્યની પ્રજાની આગળ એક સ્ત્રીરત્નું ઉમદા વૃત્તાંત દરહમેશ જળવાઈ રહે તે સારૂ ગં. જમનાબાઈની છેવટની ઇચ્છા મુજબ મંડળને તથા તેના તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલી જાહેર ફી લાઇબ્રેરી સારૂ એક મકાન બંધાવી તેની સાથે તેમનું નામ જોડવું તો જ માર પડી શકશે. હું પુરતી ખાતરીથી કહું છું કે જો આપણે બંદોબ આ ફરજ બજાવવામાં આવેલાનીબધો સામ લઈશું તો જરૂર આપણને ક્ષતેહ મળશે તેમાં કાંઈ સંદેહ નથી. અમને જણાવતાં દીવગીરી ઉપર છે કે કેટલીક વખતે આપણી હિન્દી બંદોબોને પરમાર્થો કાર્યોમાં પૈસા બરવા માટે પ્રેરતાને દાઘ લંબાવવાની છુટ આપવા પુરૂષવર્ગ ઉત્સુક હોતો નથી, પણ જો યોગ્ય સ્ત્રીઓને આવી જાતની યોગ્ય ફરજ બજાવવા માટે વ્યાજબી છુટ પુરૂષવર્ગ તરફથી આપવામાં આવે તો તે બેઠક પ્રસંશનીય ગણાય.

પ્રિય બંદોબો, આપણાં માનવંતાં પ્રમુખની હંદગીની યોગ્ય ઘણી માહિતી તમોએ જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં વાંચી હશે, માટે હવે હું તમને જોડી બીજી બંદોબોનો વખત રોકવા માગતી નથી. હું આશા રાખું છું કે આજે મળેલી બંદોબોમાંથી સારી સંખ્યામાં બંદોબો સ્વર્ગવાસી જમનાબહેનના સંબંધમાં પોતાનો અંગત અનુભવ આપણી આગળ દર્શાવી તેઓની હંદગીના વૃત્તાંત ઉપર વડું અજવાળું પાડશે. ગં. જમનાબહેનના મૃત્યુથી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે, ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીસંસ્થાઓએ, આપણી આખી ગુજરાતી હિન્દુ કોમે,

તેમ જ આખી હિન્દુ કોમે નહીં પૂરી શકાય તેવી મોટી ખોટ ખમી છે. આવી લાલી, પરગઝુ સ્વધર્મનિષ્ઠ સ્ત્રીના મરણથી આપણને તથા આપણા જનસમાજને તથા તેમના હૃદયથીઓને બેહદ દીલગીરી ઉત્પન્ન થાય, એ સ્વભાવિક છે, પણ સ્વર્ગવાસી જમનાબહેનનું જીવન. યાદ રાખી આપણે દીલગીરીને વશ થવું ન બેધએ, પણ તેમને પગલે ચાલી આપણે તેમની ધી-તિમાં આપણા સદ્વર્તનથી વધારો કરવો બેધએ.

હું આજ તમારા અધ્યા તરફથી તથા આખા ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ તથા તેના હિત-ચિંતકો તરફથી આપણા મેડલનાં પ્રમુખ ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના મૃત્યુથી આપણામાં ઉત્પન્ન થયેલી દીલગીરીની ઈંટી લાગણી આ પ્રસંગે બહાર કરે છું ને સ્વર્ગવાસીના સર્વ હૃદયથીઓ તરફની આપણી સંપૂર્ણ દીલસોજી પ્રદર્શિત કરે છું.

છેવટે હું આશા રાખું છું કે આ અભિપ્રાયમાં આપ એકેએક બહેન જરૂર સામેલ થશે. પ્રભુ આપણાં જમનાબહેનના પવિત્ર આત્માને શાન્તિ બક્ષે, આપણા મંડળની તેમ જ આપણી કોમની ચડતી કરે, એટલું દર્શાવી ફરીથી એકવાર સ્વર્ગવાસી જમનાબહેન પ્રત્યેની દીલગીરીની લાગણી દર્શાવી તમોએ મને આજની સભાનું પ્રમુખપદ આપી સ્વર્ગવાસી બહેન તરફની મારી લાગણી પ્રદર્શિત કરવા જે તક આપી છે તે સાફ આપ સર્વ બહેનોનો ઉપકાર માની બેસી જવાની રત્ન લઉં છું.

સૌ. તારાબાઈ ચુનીલાલ વિજભૂખણદાસ મહેતાનું વિવેચન.

તારાબાઈ સૌ. તારાબાઈ ચુનીલાલ વિજભૂખણદાસ મહેતાએ નીચેનો ઠરાવ સભામાં રજુ કરીને બોલ્યો:—

ઠરાવ ૧ લો.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સ્થાપક અને પ્રમુખ પૂજ્ય શ્રી ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈના સન્નિવાર, તા. ૮-૪-૧૯૧૬ ને દિવસે થયેલા અત્યંત ખેદજનક અવસાન માટે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની આ સભા પોતાની તીવ્ર મનોવ્યથા પ્રકટ કરે છે, અને પોતાની માન્યતા બહાર કરે છે કે તેઓના સ્વર્ગવાસથી મંડળને, મુંબાઈ શહેરની અનેક લોકોપયોગી સંસ્થાઓને અને ખાસ કરીને સ્ત્રીસંસ્થાઓને તેમ જ ગુજરાતના સમસ્ત સ્ત્રીવર્ગને એવી તો લારે ખોટ ખમવી પડી છે કે જે પૂરાવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે. ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના શોચનીય મૃત્યુથી મંડળે પોતાનો મુખ્ય આધાર ગુમાવ્યો છે, મુંબાઈની અનેક લોકોપયોગી સંસ્થાઓએ એક ઉત્સાહમય અગ્રેસર ગુમાવ્યાં છે અને સમસ્ત ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગે પોતાના જીવનને સતત પ્રેરણા આપનાર અદ્વિતીય ચૈતન્યમૂર્તિ ગુમાવી છે. આ સભા વિશેષમાં એમ માને છે કે ગં. જમનાબાઈ સક્કઈએ પોતાના નિઃસ્વાર્થ સેવામય જીવનથી અર્વાચીન હિન્દી સ્ત્રીઓના ચંદ્રજીવન તથા સાર્વજનિક જીવનના આદર્શને વધારે ઉચ્ચ, વધારે વિશાલ અને વધારે સમૃદ્ધ બનાવી હિન્દી સ્ત્રીજીવનની પ્રતિષ્ઠામાં વૃદ્ધિ કરી છે. આ સભા ગં. જમનાબાઈનાં હૃદયથીઓના શોકમાં અંતઃકરણપૂર્વક લાગ લે છે અને એમના આત્માને અક્ષય શાન્તિ મળે એમ પ્રભુ પ્રતિ પ્રાર્થના કરે છે.

આ ઠરાવની નકલ સહગતનાં હૃદયથીઓ ઉપર મોકલાવી આપવા પ્રમુખને આ સભા સત્તા આપે છે.

ઉપલા ઠરાવનાં અંગે સૌ. તારાબાઈ યુનીલાલ મહેતાએ વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કે :—
 આને આપણે સર્વે ઘણી જ દીક્ષીરીશરેલી ફરજ જાણવવા એકઠાં થયાં હિએ, અને તે
 ફરજ એ છે કે મંડળનાં સ્થાપક અને પ્રમુખ પૂજ્ય શ્રી ગં. જમનાબાઈ સફરજીના અતિશય
 ખેદજનક મૃત્યુ માટે મંડળનાં સર્વે સભાસદોનો શોક જાહેર કરવો. મૃદને લાગે છે કે ગં.
 જમનાબાઈના મરણથી આપણને સર્વેને જે શોકની લાગણી થાય છે તે એવી તો હંડી
 અને પ્રબળ છે કે તે શબ્દોમાં મૂકી શકાય તેમ નથી. છતાં એ શોકની લાગણીને વશ થઈ
 જઈ આપણે લાચાર બની જઈએ એ બરાબર નથી. ગં. જમનાબાઈ માટે જેમને
 ખરેખરી શોકની લાગણી હોય તેઓને માટે પોતાની લાગણી જતાવવાનો ઉત્તમ રસ્તો એ છે
 કે મંડળનું કાર્ય ફરી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓના ઉદ્ધારમાં જેમ ગં. જમનાબાઈ મર્યા
 રહેતાં હતાં તેમ તેઓએ પણ કરવું. ગં. જમનાબાઈએ મંડળની સ્થાપના કરી
 ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓના ઉદ્ધારની એક ઉપયોગીમાં ઉપયોગી સંસ્થા પૂરી પાડી છે. એ
 સંસ્થાને અને એ સંસ્થાનાં સર્વ સભાસદોને ગં. જમનાબાઈ એક બંદાલથી ઉભરાતી
 માતાની માફક સ્થાતાં હતાં. આવી સંસ્થાને પોતાનાથી બની શકે તેટલી મદદથી નભાવવી
 એ જ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ તરફની આપણી લાગણી જતાવવાનો ખરેખરો ઉપયોગી રસ્તો છે.
 અલગત, ગં. જમનાબાઈ જેવો ઉભરાતો ઉત્સાહ કંઈ સર્વનામાં હોઈ શકે નહિ, તેમના
 જેટલી જોલવાની અને કામ કરવાની શક્તિ પણ સર્વનામાં હોઈ શકે નહિ, તેમના જેવી
 શર્વની પ્રીતિ મેળવવા જેટલી કળ પણ સર્વનામાં હોઈ શકે નહિ, છતાં દરેક દરેક ગુજરાતી
 હિન્દુ જ્ઞેન કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી તો આપી શકે. મંડળને સર્વ પ્રકારની મદદની
 જરૂર છે. મંડળને પોતાનાં અનેક ઉપયોગી કામો માટે જેમ પુષ્કળ નાણાંની જરૂર છે તેમ
 મંડળને અનેક ઉત્સાહી અને આવડવાળાં કામ કરનારાંઓની પણ અતિશય જરૂર છે. જ્ઞેનો,
 જમનાજ્ઞેન હતાં ત્યાં સુધી તો આપણે જેમ વર્ત્યો તેમ ચાલ્યું, પરંતુ હવે તેમ ચાલશે નહિ.
 ભે તમોને ગં. જમનાબાઈની પવિત્ર યાદગીરી વધારેમાં વધારે ઉપયોગી રૂપમાં કાયમ
 રાખવાની ઇચ્છા હોય, ભે તમોને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ માટે ખરેખરી હંડી લાગણી હોય
 અને ભે તમોને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની આજ્ઞા બંદાલી હોય તો તમ્હારી એક જ ચોખ્ખી
 ફરજ છે કે આ મંડળને ઉત્તમ રીતે ચલાવવું એટલું જ નહિ, પરંતુ ગં. સ્વ. જમનાબાઈની
 ઇચ્છાઓને અનુસરીને આપણી સ્ત્રીજાતિની ઉચ્ચતિનું એક સળગમાં સળગ સાધન ત્હેને બના-
 વવું. તો જ આપણે આપણી આજ્ઞા જાળવી ગણાશે અને તો જ આપણાં સાતૃતુદય જમના-
 જ્ઞેનનો પવિત્ર આત્મા પ્રસન્ન થશે.

સૌ. કળાવંતી ભવાનીદાસ મોતીવાળાનું ભાષણ.

સારથાદ ઉપલા ઠરાવને અનુમોદન આપતાં સૌ. કળાવંતી ભવાનીદાસ મોતીવાળાએ જણાવ્યું
 કે :—ગં. જમનાબાઈ નમીનદાસ રાઘદાના મરણથી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને જે ન
 પૂરી શકાય એવી ખોટ ગઈ છે તે સાફ મંડળ તરફથી આજની સભામાં પ્રમુખ લેડી
 જમજોદનદાસે મંડળની બંદેનોને પોતાના વિચાર દર્શાવવાની જે તક આપી છે તે સાફ
 હું તેમનો આભાર માનું છું. મને મળેલી તકનો લાભ લઈ, આજના બંધીર પ્રસંગે આપણાં
 માનવંતાં માતૃધીના સુજ્ઞેનું વર્ણન કરવું એ મ્હારી પવિત્ર ફરજ સમજું છું. જ્યારથી આપણા
 મંડળની સ્થાપના થઈ ત્યારથી એક ઉવટ સુધી મ્હારો તેમની સાથે ઘણો યાગે પરિચય

હતો. અમારી બન્ને વચ્ચેનો સંબંધ માટીકરીનો હતો. ત્રણેક વર્ષપર લગભગ ૧ મહિનો હું તેમને ઘેર રહી હતી, તેથી કરીને મને તેમની ખાનગી હંદગી કેવી માળવામાં આવતી હતી તે જોવાની ખાસ તક મળી હતી. તેમના લાંબા મંદવાડ વખતે પણ તેઓના વિચાર ભણવાની મહેને તક મળી હતી. આવા સંજોગોમાં મેળવેલા જ્ઞાનનો જો થોડો લાભ હું મહારી બહેનો આગળ જાહેરમાં ન મુકું તો ખચીત મરનાર તરફની મારી ફરજ મહેં બળવેલી કહેવાય નહિ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના મુંબાઈ શહેરમાં થાય તે સાડ સને ૧૯૦૩ ના વર્ષમાં મહારા ઘરમાં આવેલા ગુજરાતી સ્ત્રીઓનો મેલાવડો કરવામાં આવ્યો હતો. આ વખતે મહારાં વડિલ ભાભી જડાવખાઈ તથા તેમનાં પ્રિય મિત્ર સૌ, જમનાબાઈ સક્કઈએ હાજર રહેલાં ખાનુઓને મંડળથી થનાર લાભો વિષે સાડ વિવેચન કરી તેઓને મંડળ સ્થાપી તેમાં સલાસદ તરીકે નામ આપવાને પ્રેયી હતાં. ગુજરાતી કોમમાંથી કોઈ આવેલા ખાઈ જ્યાંલગી મંડળનું કામ પોતાના હાથમાં ઉત્સાહથી ધરે નહિ ત્યાંસૂધી નવું સ્થપાયેલું મંડળ લોકોમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ. આ સાડ અમીને ગુજરાતનું છુપાયેલું રત્ન શોધી આપનાર શુદ્ધ અને મંડળના હિતચિંતક ભણીતા વકીલ મિ. મંછાસંકર જીવણરામ વકીલ હતા. તેમની સલાહથી મંડળના પહેલા પ્રમુખ તરીકે સૌ. જમનાબાઈ સક્કઈને અમે નીમ્યાં ને આ માનવંતી પદવી તેઓએ છેવટ સૂધી ભોગવી. આ બોદ્ધો તેઓએ ૧૩ વર્ષની લાંબી મુદત સૂધી કેવી સારી રીતે દીવાળ્યો હતો તે આપ સર્વ બહેન ભણો છો.

આપણાં પ્રમુખ સભાઓમાં જ હાજરી આપી પ્રમુખ સ્થાનેથી શીખામણના બોલ બોલતાં હતાં એટલું જ નહિ પણ તેઓ મંડળના સભાસદોને ઘેર સારા યા માઠા પ્રસંગે જતાં હતાં ને મંડળના સલાસદ તરીકેની સલાસદોની શું ફરજો છે તે મંડળના સભાસદોને તેઓએ પ્રત્યક્ષ બતાવી આપ્યું હતું. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ જે વર્ષમાં સ્થપાયું તે વખતે ગુજરાતી સ્ત્રીઓ કઈ સ્થિતિમાં હતી અને હાલ તેઓ કઈ સ્થિતિમાં છે તે બન્ને વચ્ચેની જ્યારે આપણે તુલના કરીશું ત્યારે જ આપણને માલમ પડશે કે મંડળે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ સાડ પોતાના પ્રમુખની લાગવગથી તથા પોતાના કામથી કેટલું ઉપયોગી કાર્ય કર્યું છે. જમનાબહેનના હૃદયને ને મહારા હૃદયને વચ્ચે ઘણો ઘાડો પરિચય હતો, છતાં પણ લગ્ન અને મરણ પ્રસંગે જ થોડાક વખત જ અમારાં હૃદયોની સ્ત્રીઓનો મેળાપ થતો. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ જાહેરસભામાં હાજર રહેતી નહોતી, તેઓ લાપણ કરી ભણતી નહોતી. જાહેર હંદગી શું છે તેનો તેમને ખ્યાલ નહોતો. સમાજસેવામાં સ્ત્રી કેટલો અગત્યનો ભાગ ભજવી શકે છે તે બીનાથી તેઓ તદ્દન અજાન હતી. હિન્દી સ્ત્રીઓની જાહેર સભાઓ થતી પણ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓનું તેમાં મુદ્દલ સ્થાન જ નહોતું. મોટી ઉમ્મરની ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ સાડ એકઠાં મળી આનંદ વિનોદ કરવાનાં સાધનો મુદ્દલ પૂરાં પાડવામાં આવ્યાં નહોતાં. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓને કેલવણી આપવાની સંસ્થાઓ હસ્તી જ ધરાવતી નહોતી. આજે આ જમાનો બદલાઈ ગયો છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓમાંથી અંધકાર કેટલેક દરજ્જે દૂર થયો છે. તેઓને પોતાની ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન થયું છે. હિન્દુ સંસારમાં પુરુષવર્ગની માફક સ્ત્રીઓને પણ ગમ્મત તથા જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધનોની જરૂર છે એમ પૂરવાર થઈ ચુક્યું છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ પોતાની સભાઓ લરવા લાગી છે અને તેમાં તેઓ, લાપણો કરવા લાગી છે. પારમાર્થિક કાર્યો સાડ તેઓ ફૂંડે ઉઘરાવી તેનો સદુપયોગ કરવા લાગી છે. દરેક જાહેર

કામમાં ગુજરાતી હિન્દુ કોમની સ્ત્રીઓને સ્થાન આપવામાં આવે છે. મુંબઈમાં થોડેક ઠેકાણે મોટી ઉમ્મરની ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓને કેલવણી આપવાની સંસ્થાઓ હસ્તીમાં આવી છે. સેવાસદન તથા વનિતાવિશ્રામ જેવાં ખાતાઓમાં પોતાના તરફથી મદદ આપવાની રીત ગુજરાતી બહેનોએ અખતાર ધીધી છે ને તેનો કેટલેક અંશે લાભ પણ તેઓ લેતી થઈ છે. આ સ્થિતિ બદલાઈ તેનું કારણ અતિશયોક્તિ ન કરતાં ખરી રીતે જણાવું તો તે મંડળને જ આભારી છે અને મંડળે જે ઉત્તમ કાર્ય બજાવ્યું છે તે મંડળના આત્મા મહુમ જમનાબાઈ સદ્ગુણને જ આભારી છે. આ અભિપ્રાય મહારો પોતાનો નથી પણ ગુજરાતના નામાંકિત રસાયન શાસ્ત્રી અને મંડળના હિતચિન્તક પ્રોફેસર મળજરનો છે ને તે વ્યાજબી જ છે. હું આ ઉપરથી એમ કહેવા નથી માગતી કે ૧૮ વર્ષના હુંક અરસામાં મંડળે ગુજરાતી સ્ત્રીઓનું તારણ કરી દીધું છે. મંડળે અદૃશ્ય રીતે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિમાં ફેરફાર કર્યો છે ને તે નજીવો છે; હજી તેમાં ઘણો ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. મંડળ પોતાનું કાર્ય પૂરતા ઉત્સાહથી ચાલુ રાખી કામ કર્યો કરશે તો અડધી સદીમાં મંડળ ગુજરાતી હિન્દુ કોમના લાભાર્થે ઘણું સારું કામ કરી શકશે. મંડળની યાસર આખા ગુજરાત, કચ્છ તથા કાઠીઆવાડમાં પ્રસરી છે ને તેનું કારણ પણ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જ છે. તેઓ ઠેકઠેકાણે પોતાના બરચે મુસાફરી કરી, બાપણો દ્વારા તથા પોતાના ઉત્તમ અરિમથી તેમજ ધનની મદદથી આ સ્થિતિ લાવવા શક્તિવંત થયાં હતાં. તેઓએ સુરતમાં મંડળની શાખા સ્થાપી ત્યાં રૂ. ૨૫૨ ભરી તથા પોતાની લગભગ આખી લાઈબ્રેરી તે સંસ્થાને અર્પણ કરી હતી. પણ ટેટલાક સંજોગોને લીધે તે શાખા બંધ પડી છે એ દીલગીર થવા જેવી વાત છે. ભાવનગરખાતે પોતે જાતે મુસાફરી કરી ત્યાં મંડળની શાખા સ્થાપી હતી ને તેમાં તેઓ પોતે હિંદીપર્યટનાં સલાસદ થઈ તથા એક વર્ષ સૂધી તે મંડળ તરફથી અલાવવામાં આવતા કલાસીસોને લગભગ રૂ. ૩૦૦ ની મદદ કરી તેનાં મુખ્ય નેતા સૌ. હરિમુખગૌરી તથા ખીલ કરતા કારવતાઓને વારંવાર યોગ્ય સલાહ આપી તે શાખાને સારી સ્થિતિમાં લાવી મુકી છે. થોડા મહીના પહેલાં આપણાં પ્રમુખ ગં. જમનાબાઈ વિધવા થયા છતાં પણ તે શાખાના સભાસદોના આયદથી ભાવનગરખાતે ગયાં હતાં ને તે શાખાની મુલાકાત લીધી હતી. ત્યાં તેઓને આંદોની પેટીમાં માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું. ભાવનગરથી નામદાર મહારાણીએ મંડળનાં ઉપપ્રમુખ મિસિસ માળવીને એક કાગળમાં તેમની આ મુલાકાત સંબંધી લખતાં લખ્યું હતું કે મંડળના પ્રમુખ ગં. જમનાબાઈની ભાવનગરની મુલાકાત વખતે તેઓએ જે કામ કર્યું હતું તેથી આખું ભાવનગર તેમનું આભારી થયું હતું. આવી રીતે દેશદેશાવર દર વર્ષે મુસાફરી કરી મંડળની શાખાઓ સ્થાપવાનો તેમનો વિચાર હતો, ને જો જમનાબહેન દર વર્ષે વધુ જગ્યાં હોત તો આ આરંભેલું કામ તેઓ ઘણું આગળ વધારી શકતે. સાન્તાક્રુઝખાતે મંડળની શાખા કાઢવાને વાસ્તે પણ તેઓએ યોગ્ય દોરોષ કરી હતી. મંડળ બ્યારે ૧૯૦૩ માં સ્થાપવામાં આવ્યું હતું ત્યારથી અત્યાર સૂધી મંડળની સંસ્થાએ જમનાબહેનની આગેવાની દેઠળ જે કામ કર્યું છે તેથી લોકોમાં આ સંસ્થા માટે માનની લાગણી ઉત્પન્ન કરવા શક્તિવંત થયું છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સંસ્થા હિન્દુ કોમમાં એક નવીન પ્રકારની સંસ્થા હતી ને તેને વ્યાજબી રરતે દોરી તમામ ગુજરાતીઓનો વિશ્વાસ તે સંસ્થા મેળવી શકી છે તે ગં. જમનાબાઈને જ આભારી છે. ગં. જમનાબાઈના સ્વર્ગવાસથી મંડળના બલિધાને વાસ્તે ઠેકઠેકાણે જે ખાસ્તી જતાવવામાં આવે છે તે ખોટી છે એમ દવે આપણે આપણાં કાર્યોથી પૂરવાર કરી આપનું બેઈએ.

ગં. જમનાબાઈ ઇમેજ કેળવણી વર્ષ બી. એ. તથા એમ. એ. ગયાં હોતાં;

છતાં પણ તેઓ આખા મુંબાઈ શહેરમાં તથા દેશદેશાવરમાં જે નામના મેળવવા ભાગ્યશાળી થયાં હતાં તે તેમના સદ્ગુણોને લીધે જ થયાં હતાં. તેઓએ ગુજરાતીનું સારું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું અને ઇંગ્રેજ કેળવણી લીધેલી બાઈઓ જ શીખેલી કહેવાય ને ઇંગ્રેજ ન ભણેલી બાઈઓ અજ્ઞાન કહેવાય એ માન્યતાનું ખોટાપણું તેમણે લોકોને પૂરવાર કરી આપ્યું હતું. આપણામાં ભણેલાઓને વાસ્તે ચાલતી આવેલી કહેતી કે “ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ,” તે ઘણા ભણેલાઓને વ્યાજથી રીતે લાગુ પડે છે. હાલના જમનામાં ઉચ્ચ કેળવણી લેનાર બાઈઓ ભણેલી હોય છે પણ ગણેલી હોતી નથી એ મ્હારે બારે દીલગીરી સાથે કહેવું પડે છે. ગં. જમનાબાઈ ભણ્યાં હતાં ને ગણ્યાં પણ હતાં. ગણવું શું ને ભણી તેનો સદુપયોગ કેમ કરવો તે તેઓએ પોતાની આખી નમુનેદાર છંદગીથી લોકોને ખુદી રીતે બતાવી આપ્યું હતું. તેઓને ઇંગ્રેજ શીખવા દેવામાં નહોતું આવ્યું તેથી તેઓને ઘણી દીલગીરી થતી. આ કારણને લીધે ઇંગ્રેજ કોમની બાનુઓ સાથે તેમને મળવાના પ્રસંગ વખતે ભાષાની અજ્ઞાનતાને લીધે તેઓ પોતાના હૃદયની ખરી લાગણી ખુદી રીતે દર્શાવી શકતાં નહોતાં. આવી સ્થિતિ હતી છતાં પણ તેઓ એક કેળવાયલાં બાઈ તરીકે જ પંકાતાં હતાં. તેમની તરફ નામદાર સર પ્રીતીજીશાહ મહેતા, મહંમ મિ. મલ્લખારી, પ્રોફેસર ગન્ગર, મિસિસ સરલાદેવી, મિસિસ રાનડે, કવિ નાનાલાલ દલપતરામ વગેરે જાણીતાં સ્ત્રીપુરુષો હમેશાં માનની લાગણીથી બેતાં હતાં. શેઠ દાદાભાઈની ૮૭ મી જયંતી વખતે ગોંડળનાં યુવરાણી સૌ. રાજકુંવરબાએ પ્રમુખ-સ્થાનેથી નીચે લખેલા યાદગાર બોલો વાપરી મંડળના પ્રમુખની સેવાઓની કદર જુઝી હતી:—

“જેનો ! તમારું મંડળ આપણી આશાનું ક્ષેત્ર છે ને તે આશાની અમૃતઝરણી ચંદ્રિકા તમારા મંડળની પ્રમુખ સરળ ને વિશાળ હૈયાની જમના મૈયા છે. પુત્રવિનાની તે બાઈએ મંડળને પુત્ર ગણ્યું છે ને તમને પેટની દીકરીઓ ગણી છે. હમેશાં હસવું, હૈયામાં સહુનો સમાવેશ કરવો, પરોપકારમાં પછાત ન રહેવું ને મીઠી મીઠી ક્વાઓ પાઈ આનંદનાં ઔષધ આપવાં. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ બાલકાવનો આનંદ ને જુવાનીનો ઉત્સાહ ને સહુને લાગે કે જમનામૈયા મારાં : જે સંસારમાં આવું રત પાડ્યું છે તે સંસાર માટે સારી આશા જ રાખી શકાય, અને જે મંડળનો નાવિક આવો સર્વદેશી છે તે મંડળ માટે સારી જ આશા છે. જેનો ! તો બેસી જતા મ્હેલાં એટલી જ ધૃષ્ટ દર્શાવું છું જે મંડળમાં બીજી જમના મૈયાઓ થાય.”

શેઠ દાદાભાઈ નવરોજીએ પોતાની ૯૨ મી વર્ષગાંઠ ઉપર મંડળના માનવત્રતા જવાબમાં ગં. જમનાબાઈ સાડ નીચે મુજબ જોડી તેમના કામની પ્રશંસા કરી હતી:—

“કર્તવ્યની ભાવના હમેશાં તમારી પોતાની સન્મુખ રાખીને તમે જે બારે શ્રમ લોકો માટે કરો છે તે અને જે ઉત્તમ દાખલો તમે બેસાડો છો તેને લીધે મંડળ ઘણું અંશે આટલું સાફ કામ કરી શકે છે.”

ભાવનગરની મંડળની શાખાના ગં. જમનાબહેનને અપાયેલા માનવત્રમાં પણ નીચે મુજબનું વાક્ય વાપરવામાં આવ્યું છે તે જ બતાવી આપે છે કે ભાવનગરની સ્ત્રીઓ પણ જમનાબહેનના કાર્યની કદર જુઝે છે:—

“આ જમાનામાં મિસ પ્રોફેસર નાઈટગેલ, વિદુષી નિવેદિતા, વિદુષી એનીએસન્ટ વગેરે જે જે સ્ત્રીઓએ પરમાર્થીયવન ગાળ્યું છે તેઓની સાથે આપનું ઝળકતું નામ જોડાયેલું જ છે.” તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બરે જાણીતી બંગાલી બાનુ કવિ મિસિસ સરોજીની નૈડુએ ગં. જમનાબહેનને નીચે મુજબ એક કાગળ લખ્યો હતો:—

Hyderabad Deccan,

12th September 1915.

My dear Jannabai Sakkai,

This is just one little line to tell you how much I admire and love your large heart and brave spirit and your devoted unselfish work for sisters. It rejoices my heart and spirit and encourages me in my own work to find in you such splendid example, and I am very grateful to you for having in your simple, sweet and unconscious way taught me how a woman may and must rise out of the shadow of all her personal suffering and serve humanity.

I hope we shall meet again. Meanwhile may your work prosper. Send my greetings to all my sisters of the Sreeo Mandal.

Yours very sincerely,

SAROJINI NAIDU.

હૈદરાબાદ દક્ષિણ,

તા. ૧૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૫.

બહાસાં બહેન જમનાબાઈ સક્કઈ,

તમારા વિસ્તૃત અને ઉદાર હૃદયને, તમારા સમર્થ આત્માને હું આહું છું અને તમારી બહેનો માટેના તમારા ખંતીલા અને નિઃસ્વાર્થી પ્રયત્નો અને કામને હું દેટલાં આહું છું અને માન આપું છું એ એકલે લીટીમાં કહેવાની તક લઉં છું. તમારું આયું અનુસરવા યોગ્ય ઉમદા ઉદાહરણ લેઈ માફ હૃદય આનન્દ પામે છે અને એથી મને મારા કામમાં પ્રોત્સાહન મળે છે અને એક સ્ત્રી પોતાનાં બધાં દુઃખોની છાયામાંથી કેવી રીતે મુક્ત થઈ બહાર આવી શકે અને મનુષ્ય ભૂતિની કેવી રીતે સેવા કરી શકે અને કરવી લેઈએ એ તમે તમારી સારી, મીઠાશ ભરી રીતે, અને અજાણ્યે મને શીખવ્યું છે એને માટે તમારો મોટો ઉપકાર માનું છું.

મને આશા છે કે આપણે ફરીથી મળીશું એ દરમિયાન તમારું કામ વધારે અને વધારે સફળ થાય એની મારી પ્રાર્થના છે. શ્રીમંદળની મ્હારી બહેનોને મારી આશિષ કહેશે.

હી. આપની સ્નેહાંકિત,

સરોજિની નૈડુ.

બહેનો, આ મુશ્કેલ આપણા કરતાં ઘણાં મોટાં વિદ્વાન સ્ત્રીપુરુષોએ જ. જમનાબહેનના કાર્યની ખરી તુલના કરી જતાવી આપ્યું છે કે જમનાબાઈ તે એક રત્ન સ્ત્રી હતાં. તેઓ બીનસ્વાર્થી સેવા કરવાનું જ સમજતાં. માનવાનની આશાથી તેઓ કામ કરતાં નહોતાં. તેઓને કુટુંબ તરફની વળી વળગી હતી, તે છતાં પણ બધાની સાથે હળીમળીને તેઓએ પોતાનો સંસ્કાર સારી રીતે અગાવી એક ઉત્તમ જીવિત્રી ને ઉત્તમ શહેરી તરીકે યોગ્ય જ વર્ણમાં

પોતાની ભત્રેજીનાતથી નામના મેળવી શક્યા હતાં. તેઓ નાનામોટા બધા સાથે હળીમળીને વર્તતાં હતાં. કોઈનું અપમાન કરતાં નહોતાં. અતિથિનો સત્કાર કરતાં. વહુઓને ઘરસંસાર કેવી રીતે ઉત્તમ ચલાવવો તે મોઢે ન બોલી પોતાની વર્તણુકથી બતાવી આપતાં હતાં. તેઓ તદ્દન સાદા સરળ સ્વભાવનાં સ્ત્રી હતાં. તેઓ બોલે એક ને કરે બુદ્ધિ એવાં સ્ત્રી નહોતાં. તેઓએ પોતાની હયાતીમાં ધાર્મિક કાર્યોમાં સારો પૈસો ખર્ચ્યો છે. કોઈ પણ ગરીબ માણસ તેમને ઘેરથી કંઈ પણ લીધા વગર પાછો ફરતો નહિ. તેઓ બહેરમાં બતલાવવા ખાતર ધર્મ કરતાં નહોતાં, પણ છુપી રીતે જનસેવા કરતાં હતાં. તેઓ ધર્મચુસ્ત હતાં પણ નવા જમાનાને અનુસરી બહેર જીંદગીમાં પોતાના ધર્મસિદ્ધાંતોને વળગી રહી, ખાવાની બાબતોમાં પોતાના ધર્મપ્રમાણે ચાલી બહેરમાં કામ કરતાં. મંડળ તરફથી ઉઘાડવામાં આવતાં પારમાર્થિક ફંદોમાં તેઓ પોતે પોતાના નામથી પહેલી રકમ ભરતાં ને પછીથી જ ખીજને ભરવા આજીજી કરતાં. મંડળના કલાસીસો ઉપર અવારનવાર ભત્રી દેખરેખ રાખતાં ને જ્યારે જ્યારે મંડળની બહેનો તેમની વિધવા અવસ્થામાં ઘેર મળવા જતાં હતાં ત્યારે ત્યારે મંડળનું કાર્ય ઉત્સાહથી ચલાવવાને તેઓ આચકપૂર્વક શીખામણ આપતાં. સેવાસદનની સંસ્થા સ્થાપન થઇ ત્યારથી છેક છેલ્લે સુધી તેઓએ તે સંસ્થાની સારી તથા નબળી સ્થિતિમાં તેને વળગી રહી તન મન અને ધનથી તેને મદદ કરતાં રહ્યાં હતાં એટલું જ નહિ, પણ ખીજને તેમ કરવા પ્રેરતાં હતાં. કલાસીસોમાં પોતે મોટી ઉમ્મરનાં થઇને પણ શીખવા બેસી ખીજને શીખવા આવવા શરમાવતાં હતાં. મંડળનું બાલકનું ફંડ કરવા સાથે તેઓએ પોતાની વિધવા અવસ્થામાં રાતના અગ્યાર અગ્યાર વાગ્યા સુધી કામ કરી, માનઅપમાનની દરકાર કર્યાં વગર, બુખ તરસને બાજુ મુકી, મંડળની ઉન્નતિ સાથે પોતાની નાહુસ્ત અવસ્થામાં પણ પોતાના મુદ્રાલેખ “કર લીધા સો કામ, ધર લીધા સો ધ્યાન, બોલો આત્મારામ” એ મુજબ વર્તી મંડળને એક મહિનાના ફંડ અરસામાં રૂ. ૮૦૦ બેગા કરી આપ્યા હતા. પોતે પથારીવશ થયાથી મંડળના કાર્યને ખમવું પડે છે એ બોધ તેઓ ઘણાં દીલગીર થતાં. તેઓ હરહમેશ બધાની સાથે હેતુ બાવથી વર્તતાં હતાં. તેમના પતિએ તેમનું નામ સાકરબાઈ પાડ્યું હતું ને તે જ બતાવી આપે છે કે જમનાબાઈએ પોતાનો ઘરસંસાર સાકર બેવે ચીઠે બનાવ્યો હતો. તેઓની ધૃષ્ટા મંડળને સાથે ઘણું કરવાની હતી, પણ તેમના મૃત્યુએ આ ધૃષ્ટા પાર પાડવામાં સદાની અડચણ નાંખી છે એ આપણું દુર્ભાગ્ય છે. જમનાબહેન વિશાળ હૃદયનાં હતાં. બધી સ્ત્રી ઉપયોગી સંસ્થાઓ તરફ તથા બીજી પારમાર્થિક સંસ્થાઓની ઉન્નતિ ધૃષ્ટતાં હતાં ને તેનો પૂરાવો તેઓએ પોતાના છેલ્લા વર્ષીયતનામમાં બુદ્ધિ બુદ્ધિ સંસ્થાઓને જે રીતે થોડી યા ઘણી મદદ કરી છે તે જ તેમના વિશાલ હૃદયની સાક્ષી પૂરે છે.

આવાં સર્વગુણસંપન્ન બાઈ આપણી વચ્ચેથી હમેશને વાસ્તે અદૃશ્ય થયાં છે. હવે ફરીથી આપણા મંડળમાં તેમની હસંતી ગુપ્તમુદ્રા ભેવા આપણે ભાગ્યશાળી થઈશું નહિ. આપણી દ્રવ્ય બલવી તેમના કબોને પાળી પોપી મોટાં કરવાને સદ્વર્તનથી ચાલી મંડળના સલાસદ તરીકે ખાનગી તેમજ બહેરજીંદગીમાં આપણી ફરજ છે કે આપણે એવી રીતે વર્તવું કે જેથી કરીને જમનાબહેનનું મંડળ શીલે.

આજની સલા સમક્ષ જે દીલગીરીનો ઠરાવ રજુ કરવામાં આવ્યો છે તેને હું મારા અંતઃકરણથી ટેકો આપું છું ને આશા રાખું છું કે આપ તે પૂરતી ગંભીરાઈથી ઉભા થઈ પસાર કરશો. પ્રભુ આપણને ગં. જમનાબહેનને પગલે ચાલવાની સુમતિ આપે ને તેમના પવિત્ર આત્માને પરમશાન્તિ આપે એટલી પ્રાર્થના કરી હું બેસી જવાની આપ બહેનોની રજા લઉં છું.

ગં. ન્હાની જ્ઞેન મનજ્ઞે નીચેનો કરાવ રજી કયો હતો:—

કરાવ ૨ જો.

“ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ ગં. સ્વ. જગનાળાઈ સક્ષઈની યાદગીરી આપણા શહેરમાં હમેશને માટે મંડળમાં કાયમ રહે તે સારૂ “ગં. સ્વ. જગનાળાઈ સક્ષઈ મેમોરિઅલ ફંડ” ઉઘાડવાની, તે ફંડ માટે નાણાં એકઠાં કરવાની અને તે સંબંધી સર્વ પ્રકારની યોગ્ય વ્યવસ્થા પોતાની મરજી મુજબ કરવાની સત્તા મંડળની આ સામાન્ય સભા કમિટીને આપે છે. કમિટી આ કાર્યને માટે પોતાની સંજ્ઞામાં ઘટતો ઉમેરો કરી શકશે.”

સૌ. કૌમુદી ભોળીન્દ્રરાવ દીવેદીયાનું ભાષણ.

સારનાદ વધુ અનુમોદન આપતાં સૌ. કૌમુદી ભોળીન્દ્રરાવ દીવેદીયાએ જણાવ્યું કે:— આપણું ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ આજ દૈન્યદ્રાવક સ્થિતિમાં આવ્યું છે. મંડળનો આત્મા, મંડળનું તેજ, મંડળનું દેવી તત્ત્વ, સ્વર્ગસ્થ જગનાળેન વિના સર્વજ્ઞ ઝાંખું લાગે છે. આનું આ જ મંડળ જગનાળેનના પ્રભાવથી કેવું આનંદસ્થાન, ઉત્પતિનું ભવન લાગતું હતું? સ્ત્રીઓની ઉત્પત્તિ કરવામાં—જુદી જુદી જ્ઞાતિ—જુદા જુદા ધર્મ અને જુદી જુદી સ્થિતિની જ્ઞેનોને એક સ્થળે લાવી એમનામાં ધર્મભાવના—નીતિભાવના—મગિનીભાવ ઉત્પન્ન કરી ધારેલો હેતુ પાર પાડવા માટે એક નિશાળ—કક્ષાસ કે મંડળ જસ નથી. એને માટે જુદા જ સુબ્જો જોઈએ છીએ. સ્વર્ગસ્થ જગનાળેનનો પ્રેમાળ ચહેરો કોને આકર્ષક નહોતો? આટલી વયે પણ મંડળમાં આવતી જ્ઞેનો, પછી મમે તે પદવીની કે વચની હોય તોપણ, તેને આવકાર આપતાં, માતા તરીકે વાંસે હાથ ધેરવતાં, તેનામાં ઉત્સાહ રેડતાં જગનાળેનને કોણે નથી જોયાં! મંડળનું એ ગમ્મમિદુ હતાં—સર્વનાં ફિરળો ચરખાં ચારે બાજુ ભય તેમ તેમના પ્રેમનાં ફિરળો એક ચરખાં રોજ જતાં. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ એમનું પોતાનું એટલે બીજી સ્ત્રીસંસ્થાઓ પ્રત્યે ઓછો બાવ એ એમનો સ્વભાવ જ ન હતો. જ્યાં જ્યાં સ્ત્રી ઉત્પત્તિનો ઉદ્દેશ સૂઝાતો હોય ત્યાં—યજ્ઞ થતો હોય ત્યાં જગનાળેન હોય જ.

જ્ઞેનો! હિન્દુ, પારસી, મુસલમાન, અને યુરોપિયન જ્ઞેનો જગનાળેનની હાજરીમાં ધર્મજ્ઞતિ ધરીવાર જૂઠી જતાં અને “એક પિતા પરિવાર” એવી સ્થિતિ થતી. જગનાળેન સુધારકનાં સુધારક હતાં છતાં જુના મતનાં લોકો તેમને પ્રેમથી આહતાં. તિરસ્કાર નહિ પણ પ્રેમથી જ કામ સધાય છે એ જગનાળેન ભાણતાં અને એમના જીવનક્રમનો એ જ મંત્ર હતો—જ્ઞેનો, જતાં જતાં પણ એમની સખાવત એમનો એકસરખો પ્રેમ દર્શાવે છે. નાનામાં નાના મંદિરથી માંડી—સ્ત્રીસંસ્થાઓથી માંડી સુવાવડખાતા અને અનાયાશ્રમ કે ઇસ્પીતાલોને એ જ્ઞેન બદલાં નથી.

જગનાળેનનું શુદ્ધજીવન—એમનું પોતાનું ભહેરજીવન એટલું ઉચ્ચ હતું કે એવી ઉચ્ચ કોટિની દેવી બાઈ હમણાં તો ગળે એમ નથી. તો પછી આ પવિત્ર દેવી, આપણામાં દાનુવાર પવિત્રતા—કર્તવ્યવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરનાર જગનાળેન માટે કાયમની યાદગીરી સંખવી આવશ્યક છે. એમની દેવી છબિ આપણા દૈન્યમાં જગ્યાઈ જ રહેશે—એમની સ્થૂંબ છબિ આપણા સુવાના સ્ત્રીસંસ્થામાં સંસ્કાર પાડશે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના પોતાના મકાનમાં એ દેવીની મૂર્તિની સ્થાપના થવી જોઈએ અને એ દેવીના નામની સ્ત્રીઓની—દાઈસ્કૃત—કોલેજ થાય તો તો યોગ્ય શું જ કહેવાશે અને જ્ઞાને માટે સામાન્ય સ્થિતિની જ્ઞેનોથી માંડી તર્કગર સ્થિતિની જ્ઞેનો જરા પણ ખંચકાવ—કાદગીરી માટે જોઈતી સગવડ ન થાય એ માનવું અસંમતિ છે.

જમનાબહેન જેવી માતા માટે દ્વીપિય ઋષિએ ઇન્દ્રને પોતાનાં હાડકાં આપ્યાં હતાં તેમ સર્વસ્વ આપવા કોણ તૈયાર નહિ થાય ! જમનાબહેનનો આત્મા આ શુભકામમાં પ્રેરશે અને એ દેવીનું નામ યોગ્યરીતે બળવવા સવળી બહેનો તત્પર થશે, એવી મને ખાતરી છે.

સૌ. રમીબાઈ મોરારજી કામદારનું ભાષણ.

દરખાસ્તને અનુમોદન આપતાં સૌ. રમીબાઈએ બહુવું કે:—આજથી બે વર્ષ પહેલાં જ્યારે સ્વર્ગસ્થ શેઠ નગીનદાસ સક્કર્ષને માટે દીલગીરી બહેર કરવા આપણે મળ્યાં હતાં ત્યારે આપણને જરાપણ ખ્યાલ ન હતો કે ક્ષત એ વર્ષના હુંક વખતમાં જ આવી શોકજનક ફરજ ફરી બળવવી પડશે. ઈશ્વર જે કરે છે તેમાં કંઈ પણ હેતુ હશે જ એ વિચારથી આપણને શાંત થવાનું છે.

આપણે માટે કહીશું કે બાઈ જમનાબાઈના મૃત્યુથી આપણે આપણી માતા, દરેક પરોપકારી કામમાં તન મન અને ધનથી મહેનત કરનાર, આપણને ઉત્સાહ આપનાર, હુંકામાં મુંબાઈ, એકલું મુંબાઈ જ નહિ પણ આખા મુંબાઈવાકાની સ્ત્રીઓનું જીવન કહો કે દૈવત કહો જે કહો તે આપણે ગુમાવ્યું છે. આજે એવી કંઈ બહેન હશે કે જે આ સમાચાર સાંભળી દુઃખી નહિ થઈ હોય ? ક્ષત ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં જ નહિ, પણ દરેકે દરેક કોમની સ્ત્રીઓમાં પોતાના સરળ સ્વભાવ અને પવિત્ર પરોપકારી જીવનની છાપ તેઓએ એટલી બેસાડી હતી કે તેઓનું અંતઃકરણ પણ આજે દીલગીર થતું હશે.

બહેનો, વિચાર કરો કે આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં જ્યારે સ્ત્રીકેળવણી એ શબ્દ-થીજ લોકો અમકતા હતા, જ્યારે સ્ત્રીઓ પોતાના કર્તવ્યજ્ઞાન સંબંધી પૂર્ણ અંધકારમાં હતી તે વખતમાં આપણા જમનાબહેનનું બાલપણ અને જુવાની ગયેલી હતી, તે છતાં પણ તેમનામાં આટલાં બધાં લોકોપયોગી કામો કરવા માટે કેટલી બધી હિંમત, આત્મબળ, અને એકનિશ્ચયપણું હોતું જોઈએ ?

આજથી પંદર વર્ષ પહેલાં અજ્ઞાનરૂપી રાત પુરી થતાં, આંખો ચોળી નાખ્યા પહેલાં જેમ આપણે વિચાર કરીએ છીએ કે હજી રાત પૂરી થઈ કે નહિ, હજી પ્રકાશને, હજી ભગવાને વાર છે; ભગીએ કે નહીં ? એવા વિચારમાં આપણી ગુજરાતી બહેનોની સ્થિતિ હતી. તે વખતમાં અરણોદયરૂપી કેળવણીનાં કિરણનાં દર્શન કરાવનાર, તેમના લવિષ્ય માટે આશાઓ આપનાર, આપણા ઉદ્દેશ વગરના શુષ્ક જીવનમાં ઉત્સાહ રેડનાર દૈવી શક્તિ કહો અથવા આપણને આપણી ફરજે દર્શાવનારી જનની કહો જે કહો તે આપણાં જમનાબહેન હતાં. તે વખતે તેમને આવી રીતે બહાર પડવામાં કેટલી મુશ્કેલીઓ આવી હશે ? કેટલું ખમવું પડ્યું હશે ? કેટલું માન અપમાન વેકવું પડ્યું હશે ? તેનો ખ્યાલ સુદ્ધાં પણ આજના વખતમાં આપણને આવવો મુશ્કેલ છે. એ આપણે જ્યારે એમનું જીવન દૃષ્ટાંત કોઈ સત્તારી અથવા અંધુ તરફથી લખાઈ છપાયે ત્યારે ભણ્યું. હાલ તો એમણે આપણે માટે, આખા દેશ માટે જે ચિરકાળ યાદ રહી જશે એવાં કરેલાં કામોપરથી કહીશું કે એઓએ પોતામાં સ્ત્રીત્વની ઉંચામાં ઉંચી શક્તિઓ ખીલવી હતી અથવા ખીલ શબ્દોમાં કહીએ તો એક ઉત્તમ સ્ત્રી, એક દેશભક્ત માતા થવાને જે જે ગુણો જોઈએ તે બધા તેઓમાં હતા. એમણે દેખાડી આપ્યું છે કે આજથી દશવર્ષ પહેલાંનું હિન્દ હવે નથી. આખા હિન્દમાં અરણોદયનાં કિરણો ફેલાઈ ગયાં છે. જે વખતે અરણોદયનાં કિરણો ચઢતી દશામાં આવે તે વખતને માટે એક સંયુક્ત પ્રત્ન બનાવવાને આદર્શ માતાઓ જોઈએ, લવિષ્યની માતાઓને તેમના કર્તવ્યનો રસ્તો બતા-

વધાને એમના જેવી દૃષ્ટાંત મૂકી જાય એવી સ્ત્રીઓ લેઈએ. ગં. જમનાબાઈએ કેળવણી કેવા પ્રકારની લેઈએ એ પોતાના દૃષ્ટાંતથી આપણને બતાવ્યું છે. તેઓ હવેના આપણા કર્તવ્ય માટે અનેક લેહમતો ઉઠાવી આપણો રસ્તો સરળ કરી ગયાં છે.

ગં. જમનાબાઈએ હિંદુસ્તાની આખર મુઘી અનેક જોગો આપીને આપણે માટે, સમસ્ત ગુજરાતી સ્ત્રીઓ માટે, ઠહો કે આપણા ભારત દેશની ઉન્નતિનો પાયો મજબુત કરવાને માટે જે મહેનત કરી છે તેનો સ્ફેજ પણ બદલો વાળવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો, તેમના ઉપર તમારો ભક્તિભાવ હોય અને તેમના મૃત્યુથી આપણા દેશને ન પુરાય એવી ખોટ છે એમ લાગતું હોય તો આજથી નિશ્ચય કરો કે તમે તેમની ઉચ્ચ આશાઓ પાર પાડશો, તેમણે જે પોતાનું કર્તવ્ય ગણ્યું હતું તે તમારું પોતાનું ગણશો, અને આખા હિન્દને દેખાડી આપશો કે જે દેવીએ અમને અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં લાવી મૂક્યાં છે, તમારે માટે અનેક જોગો આપીને કર્તવ્યનો રસ્તો ચોકળો ટીક્યો છે, એવી મહાન સ્ત્રીના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા નથી. ગં. જમનાબાઈ એક ગયાં છે પણ પોતાની પાછળ પોતાના પ્રયાસથી એકવીસ તૈયાર કરી ગયાં છે, એનું સિદ્ધ કરી દેખાડશો તો જ તેમના તરફ તમારો ભક્તિભાવ કહેવાશે અને તેથી જ તેમનો પવિત્ર આત્મા જ્યાં હશે ત્યાં પૂર્વ શાન્તિ પામશે.

હવેથી આપણે આપણાં તીર્થરૂપ માતૃશ્રી જમનાબહેનનું હસતું મોઢું ભેઈ શકવાનાં નથી. બિવિધમાં તેમની ખોટ આપણને જણાશે. તેઓએ આપણે વાસ્તે ઘણું કામ કર્યું છે તેનો બદલો આપણે શું વાળી શકનાર હતાં? છતાં પણ આપણી પવિત્ર ફરજ છે કે આપણે તેમના ગુણો ભુલી ન જતાં તેમની યાદગારી કાયમ રહે તે સાફ ફેંડ ભેંજું કરી તેમની છેવટની ઇચ્છા પાર પાડવી. મને આશા છે કે આ ફેંડમાં રક્ત ધરાવવા માટે મારી દરેકે દરેક બહેન પોતાનાથી બનતી સદાયતા આપશે.

અને એમના આત્મા માટે એટલું જ કહીશ કે એમણે પોતાની હિંદુસ્તાનું કર્તવ્ય પૂરેપૂરું બજાવ્યું છે, એમણે પોતાના આત્માની શાંતિ માટેની ફરજ પૂર્ણ રીતે બજાવી છે અને તેથી તેને શાન્તિ હોવી જ લેઈએ જેમણે એમને છેલા દિવસોમાં બેયાં હશે તેઓ કહેશે કે છેવટ સુધી તેઓ શાન્તિની મૃતિ તરીકે જ રહ્યાં હતાં.

ઈશ્વર એવા મહાન આત્માને ગુફિ આપો એવી પ્રાર્થના કરી તમારી આગળ રજુ થયેલા કરાવને અનુમોદન આપી બેસવાની રજા લઇશ.

સૌ. ઇચ્છાબાઈ ભૂલાભાઈ દેસાઈનું ભાષણ.

ભારતના સૌ. ઇચ્છાબાઈએ જણાવ્યું કે:—સ્વ. જમનાબહેન આપણા મંડળમાં માતૃતુલ્ય હતાં અને આપણું મંડળ એમનાં શુભ કાર્યો દમેશ યાદ કરી એમને માગે આવશે એમાં કશો સંદેહ નથી. પરંતુ બિવિધની ઉપરતી પ્રલ્લ જેણે એમને બેયાં નહતાં અથવા એમનાં શુભ કાર્યોમાં ભાગ લીધો નહતો તેમને એમના ગુણો વિદિત ઠરવા માટે “જમનાબાઈ મેમોરિઅલ”ની અવશ્ય જરૂર છે.

આ પ્રસંગે સ્વ. જમનાબહેનના યોગ ગુણો અને કાર્યો આપ સર્વેને જણાવવાની રજા લઉં છું. પોતાનાં હૃદયની બહાર સ્ત્રી જાતની શું ફરજ છે એનું જ્ઞાન કરાવનાર ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં એ બહેન પડેલાં જ હતાં.

પોતાની સાતિ અને દેશની ઉચ્ચતામાં સ્ત્રીઓ જ્યાંસુધી પોતાનો હિસ્સો આપે નહિ ત્યાંસુધી જનસમાજ એક જ પગે ચાલે છે. સ્ત્રીઓના ઉત્સાહથી પુરૂષોનાં શુભ કાર્યો ઉપર કેવી ગંભીર અસર થાય છે તે પણ એમણે કરી બતાવ્યું. સ્ત્રીઓને દરેક કાર્યમાં ઉપયોગી થવાની આબતમાં એ બહેન મહાન નેતા હતાં.

દરેક ઠેકાણે સ્ત્રીઓનાં મંડળની જરૂર છે. સ્ત્રીઓએ લેગાં મળીને પોતાની અને દેશની સ્થિતિનું મનન કરવાની જરૂર છે અને દરેક કામમાં લાગ લઈ આત્મભક્તિ આપવાની જરૂર અને ફરજ છે.

મંડળમાં લેગાં મળી કેવી રીતે કાર્ય કરી શકાય છે એ ઉદ્દેશથી તન મનથી મહેનત લઈ આપણા મંડળને સારા પાયા પર એ બહેનેજ આણ્યું છે.

હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓમાં દેશભક્તિ ઉત્પન્ન કરી દેશસેવામાં સ્ત્રીઓની કેટલી જરૂર છે તેનો માર્ગ પણ એ બહેને જ સૂચવ્યો છે. આપણા હિન્દમાં સર્વેથી વધારે માન પામેલા વધોત્તર દેશભક્ત દાદાભાઈની વરસગાંઠને દિવસે દાદાભાઈ જ્યાંતી ઉજવવાનો મુખ્ય હેતુ એ જ છે તે મહાન નરની દેશસેવા વખતો વખત સ્ત્રીઓ સંમુખ આવે અને તેનું મનન કરવાથી, પ્રસંગો-પાત વિચાર કરવાથી સ્ત્રીઓમાં દેશસેવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવે શાય. એમનાથી બન્યું ત્યાંસુધી દાદા-ભાઈના એ શુભ દિવસે ખીલ બહેનોને સાથે લઈ એમનાં દર્શન કરવા ચૂકતાં ન હતાં. એ એમની ખંત અને બહેર હોંમત અનુકરણ કરવા લાયક અને દાખલારૂપ છે.

ગુજરાત-કાઠીઆવાડમાં હુબકાળ વખતે ગામેગામ ભલે જઈને લોકોનાં હુઃખ નિવારણ કરવાનાં પગલાં એમણે લીધાં. હુઃખદ સ્થિતિ ભલે ભેવાથી મનુષ્ય ઉપર ને છાપ પડે છે અને તેથી ને લાગણી થાય છે તે માત્ર દૂરથી સાંભળવાથી કે વાંચવાથી થતી નથી. હુઃખદ સ્થિતિમાં અન્નવસ્ત્ર કે પૈસાની મદદ કરતાં માયાળુ સ્ત્રીની માત્ર હાજરીથી કેટલું આશ્વાસન મળે છે તે પણ એ બહેને બતાવી આપ્યું છે અને એના દાખલા સુરોપમાં દાવ ચાલતા મોટા ત્રિશુલ પછી આપવાની જરૂર નથી, કારણ કે એ તો બધી બહેનોને જાણીતી વાત છે. આપ-ણામાંથી કોઈ પણ બહેન એમનું જીવન વૃત્તાંત લખવાનું માથે લે તો માત્ર મંડળને જ નહિ, પણ દરેક સ્ત્રીસમાજને અભારી કરશે.

માનવતાં પ્રમુખ, છેલ્લે એટલું જ કહેવાની રજ લઈશ કે સ્વર્ગવાસી બહેનના મુખ્ય ગુણો જેવા કે સ્ત્રીની સમાજ પ્રત્યે ફરજ-ઉત્સાહ, આશ્રય, બહેર હોંમત-અને ઉદાર મનોવૃત્તિ-વગેરે યાદ રાખી એમણે જે કાર્ય આપણને સૂચવ્યું છે તે જો આ મંડળ કયે જશે તો એ બહેનનું મોટામાં મોટું “મેમોરિઅલ” કયું ગણાયે, અને એ બહેન સ્વર્ગમાં લેસી આપણાં કરેલાં સારા કામો જોઈ આનંદ પામશે અને આપણને આશીર્વાદ આપશે. બહેનો મને સોંપેલી દરખાસ્ત આપની આગળ ફરીથી રજૂ કરવાની રજ લઉં છું તે સર્વે બહેનો સ્વીકારશે અને હું ધન્યું છું કે સારું મેમોરિઅલ થાય અને એ બહેનના ગુણો ઘેરેઘેર ગવાય અને આપણી બનિષ્વની પ્રભમાં દરેકના મોઢામાં એ બહેનના ગુણો ગવાય અને ઘેરેઘેર આપણાં ટેવીસ્વરૂપ જમનાખાઈ જેવી સ્ત્રીઓ થાય એટલી મારી પરમ કૃપાળુ પ્રજા પાસે પ્રાર્થના છે. તથાસ્તુ.

સૌ. અંબાબાઈ તુલજરામ ખાંડવાસાનું ભાષણ.

ત્યારબાદ વધુ અનુમોદન આપતાં સૌ. અંબાબાઈએ જણાવ્યું કે:—ગુજરાતનું સાંવર્ગનિક જીવન સાધારણ રીતે એટલું તો શાન્ત છે કે આપણે જે રસ્તે ચાલ્યા આપ્યા હોઈએ તેથી અન્ય પણ કલ્યાણકારક માર્ગ પર પ્રયાણ કરવાનું આપણને મળતું નથી. રાજકીય જીવનમાં કે સાંસારિક જીવનમાં, કેળવણીના વિષયમાં કે ઉદ્યોગ દુનિયાના વિષયમાં, નૂતન ચેતનની વેગલરી ઉર્મિઓનો ધોધ સંજળાતો નથી, જ્યારે સ્ત્રીઓની ઉત્તતિના વિષયમાં ગુજરાતના જીવનસાગરમાં કોઈ કોઈ સ્થળેથી માત્ર મંદ મંદ ઉર્મિઓ ઉદ્ભવી છે. ગુજરાતની આવી સ્થિતિમાં જ. બંદેન જમનાબાઈએ સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ માટે જે ઝૂંગે ઉઠાવ્યો હતો તથા વર્ષો સુધી આ મંડળના પ્રમુખ તરીકે સ્ત્રીઓની તેમણે જે કિંમતી સેવા કરી હતી તે માટે ગુજરાતનો કયો ગુણુ પુરુષ કે સ્ત્રી તેમને માટે મગર નહિ થશે? દશથી બાર વર્ષ ઉપર આ મંડળને માટે કેટલાક પત્રો તરફથી આજ્ઞેપ થતા હતા, પણ જમનાબંદેને પોતાના કાર્યથી, પોતાના ઉત્સાહથી તથા સંગીન વસ્તુ ચઢણ કરવાની પોતાની પદ્ધતિથી આ મંડળની ઉપયોગિતા તથા કીર્તિમાં એટલો બધો તો વધારો કર્યો છે કે હિંદુ ગુજરાતી સ્ત્રી મંડળની સંસ્થા અત્યારે સર્વત્ર આદરને પાત્ર થઈ રહી છે.

આપણા મંડળની આવી ક્તેહ થવાનું કારણ શું છે? બંદેનો, તેનું કારણ એટલું જ કે બંદેન જમનાબંદેન તેના આત્મારૂપ હતાં.

મંડળને પોતાના બાળકની માફક ઉછેરને તેમણે મોટું કયું હતું. મંડળને માટે તેમને એટલી બધી તો લાગણી હતી કે મંદવાડમાં પણ તેના કલ્યાણના માર્ગ યોજવાને તેઓ ભૂલતાં નહિ. આપણી સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ થાય, આપણે શુદ્ધ શુદ્ધ નૂતન ચેતન પ્રસરી રહે, આપણી દરેક બંદેનને જ્ઞાનની લહાણી મળે તથા આપણી સ્ત્રીઓના જીવનમાં પાકશાળા અને બાળકોને ઉછેરવા ઉપરાંત વધારે રસ આવે તે માટે બંદેન જમનાબંદેન પોતાની શક્તિ અનુસાર વિચાર કરી મંડળની પાસે તે કાર્ય કરાવવા સતત પ્રયત્ન કરતાં. જમનાબંદેનનું હૃદય સ્ત્રીઓ તરફ એકથી ઉભરાતું હતું. તેઓ સ્ત્રીઓને દેવીઓ તરીકે ગણતાં હતાં. તેમનો ઉત્સાહ અપૂર્વ હતો તથા પોતાના કાર્યમાં એટલે કે સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ વિના દેશની ઉત્તતિ અશક્ય છે એ માન્યતામાં તેમને અડગ વિશ્વાસ હતો. આ ઉત્સાહ, આ શ્રેહ અને આ અડગ વિશ્વાસને લીધે જ તેઓએ જૂના જમાનાના લોકો ઉપર તેમ જ નવા જમાનાના લોકો ઉપર પોતાની ભદ્રુષ અસર કરી હતી અને જોના માનનાં તથા વિશ્વાસનાં તેઓ પાત્ર બન્યા હતાં. બંદેન, જમનાબંદેને મંડળની કેવી કેવી રીતે જુદી જુદી સેવાઓ કરી છે તે ગણાવવાનો અત્યારે પ્રસંગ નથી, પણ એટલું તો કહેવું પડશે કે જમનાબંદેન ગુજરાતના સ્ત્રીજીવનને કલ્યાણ-મય અને ઉત્તતિકારક પ્રવૃત્તિઓમાં વાળવાને એક પ્રબળ શક્તિરૂપ હતાં. જમનાબંદેનનું જીવન સામાજિક શક્તિરૂપ હતું. હિન્દુ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળને માટે તેમણે જે આત્મભોગ આપ્યો છે તે માટે મંડળ તેમનો નેટલો ઉપકાર માને એટલો જોછો છે. તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવાને માટે મંડળનો દરેક સભાસદ પોતાથી નેટલું કરે તેટલું જોછું છે.

પણ મંડળને માટે જમનાબંદેને જે કાર્ય કયું છે તેટલું જ કયું હતે તોપણ આપણા માનને પાત્ર થતે અને તેની યાદગીરી કાયમ રાખવાનો આપણને ધર્મ પ્રાપ્ત થતે. પણ મંડળના કાર્ય ઉપરાંત બંદેન જમનાબંદેન સ્ત્રીઓના વિશાળ જીવનમાં તથા દેશના-ખાસ કરીને સ્ત્રીને લગતા-મદદાન પ્રશ્નોમાં ઉત્સાહમયો રસ લેતાં હતાં. કુકાળના વખતમાં કાઠીઆવાડમાં કેટલા બધા આત્મભોગે મુસાફરી કરી સ્ત્રીઓમાં ફરી તેઓને ભેળવી મદદ પૂરી પાડી હતી. એ

અધી વીગતોથી આપ સર્વ બહેનો વાંદેક છો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણી બહેનોને જે દુઃખ દેવામાં આવતું હતું તે સામે ટાઉનહોલની સભામાં જે લાગણીભર્યા હર્ષિતવાણા શબ્દોમાં હૈમભે પોકાર કર્યો હતો તેના રણકા હજી પણ આપણા કાનમાં વાગી રહ્યા છે. તે ઉપરાંત સેવાસદન, વનિતાવિશ્રામ, સ્ત્રીશિક્ષણ વગેરે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થાય તેવી સંસ્થાઓમાં તેઓ ઘણો જ રસ લેતાં તથા તેમને યથાશક્તિ મદદ કરતાં. આટલેથી જ એમનું વિશાળ જીવન પૂરું થતું નહોતું. તેઓ ગુજરાત અને કાઠીયાવાડના બુદ્ધ જુદા શહેરોમાં ફરી પોતાના ઉત્સાહથી, પોતાના કાર્યની અડગ શ્રદ્ધાથી તથા પોતાની મધુર વાણીથી એવી તો ઊંમિઓ જગવતાં કે ત્યાંની સ્ત્રીઓના જીવનમાં કંઈક જુદો જ રસ આવતો. બહેન જમનાબહેનના આ વિશાળ જીવનને માટે ગુજરાતની સ્ત્રીઓ તેમની હમેશને માટે ઝાણી રહેશે. બહેન જમનાબહેને યુનિવર્સિટીની ટેળવણી લીધી ન હતી તો પણ અંતથી અને અનુભવથી, વાંચનથી તથા ચિંતનથી તેઓએ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના પ્રશ્નો માટે એટલું અધું તો કર્યું હતું કે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કેમ થાય એ જ તેમનું જીવનસૂત્ર થઈ રહ્યું હતું. એક આવી ઉદાર ચરિત્રની સ્ત્રીને માટે ગુજરાત મગરૂબ છે. સ્ત્રીઓની-ગુજરાતની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના ઇતિહાસમાં બહેન જમનાબહેનનું નામ અચર્યાને લખાશે એમાં કંઈ પણ સંદેહ નથી. આવી એક સ્ત્રીને પોતાના પ્રમુખ તરીકે મેળવવાને આપણું મંડળ ખરેખર ભાગ્યશાળી હતું અને તેથી તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવાની આપણી બેવડી ફરજ છે.

બહેન જમનાબહેન એક કાર્યકર્તા તરીકે, એક સામાજિક શક્તિ તરીકે, બેટલાં ઉત્સાહી અને અડગ શ્રદ્ધાવાળાં હતાં તેટલાં જ એક સ્ત્રી તરીકે પવિત્ર ચારિત્ર્યવાળાં તથા માયાળુ અને મિલનસાર હતાં. આપણા ગુજરાતમાં એવી ઘણી સ્ત્રીઓ છે કે જેમને સામાજિક સેવા કરવાને સર્વ રીતની અનુકૂળતા છે, પણ શ્રદ્ધા અને લાગણી વિના તેઓનાં જીવન પોતાની જ ગોજમજમાં પૂરાં થાય છે. સામાજિક દૃષ્ટિએ તેઓનાં જીવન એક પ્રકારની અનુપયોગી વ્યથા છે, પણ બહેન જમનાબહેને એક સ્ત્રી તરીકે પોતાનું કર્તવ્ય શું છે તે બેયું હતું અને અનેક અગવડો વચ્ચે પોતાનો ધર્મ મુંદર રીતે જાળવ્યો હતો. સ્ત્રીઓ ધારી શકે તો પોતાની બહેનો માટે અનુકૂળતા અને શક્તિ અનુસાર કેટલું અધું કાર્ય કરી શકે તેને માટે બહેન જમનાબહેનનું જીવન હમેશાં દર્શાવતું રહેશે. કાર્ય કરો, માત્ર બોલો નહિ એ બહેન જમનાબહેનનું જીવનસૂત્ર હતું. સેવા કરવી, બહેનોની સેવા કરવી, એ તેમનું જીવનવ્રત હતું. એક પત્ની તરીકે તથા એક શુભિણી તરીકે તેઓએ પોતાના ધર્મો યથાર્થ જાળવ્યા હતા અને સાથે સાથે માત્ર પત્ની અને શુભિણીમાં જ પોતાનું સમસ્ત જીવન સમાપ્ત થવા દેવાને બદલે એક સ્ત્રી તરીકે, એક વ્યક્તિ તરીકે પોતાનું કર્તવ્ય શું છે તે સમજી, સ્વીકારી તે પ્રમાણે વર્તવાના સતત પ્રયત્ન કર્યા હતા. બહેનો એક સ્ત્રી તરીકે પણ તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવા માટે તેમણે તેમના જીવનમાં એટલું અધું કર્યું છે કે તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવી એ ગુજરાતની હિન્દુ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે.

બહેનો, જમનાબહેનનો સ્વર્ગવાસ થયો છે. તેમની મધુર વાણી હમેશને વાસ્તે બંધ થઈ છે. “બહેનો આવો, દેવીઓ આવો, પધારો” એવા માતાના ઉલારાતા પ્રેમથી બોલાતા આવધારના શબ્દો હવે આપણે સાંભળવાના નથી. તથાપિ બહેન જમનાબહેનનું કાર્ય હમેશને માટે જીવંત રહેશે. તેમનો આત્મા આ મંડળપર હમેશાં પોતાની મીઠી નજર નાંખશે.

બહેનો ! સદ્ગતની સાથે આપણો સંબંધ ચિરસ્થાયી કરવાનો એક જ રસ્તો છે. અને તે એ જ છે કે જે કાર્ય તેમને પ્રિય હતું, જે મંડળને તેમણે પોતાના જીવનનો ઉત્તમ ભાગ

આપ્યો હતો તે તેમનું કાર્ય ઉત્તરોત્તર વિકસે તથા આપણું મંડળ આપણી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે વધારેને વધારે ઉપયોગી કાર્ય કર્યે જ લય એવી યોજના આપણે ઉભી કરવી એ જ તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવાનો માર્ગ છે. એમાં જ તેમનો આત્મા પ્રકટ થશે. બહેનો, હું આશા રાખું છું કે આ મંગળ દાયમાં આપ સર્વ આપનાથી બનતી મદદ કરશો અને અન્ય બહેનોને સહાય કરવાને સમર્થવશો. આટલું કહી આ ઠરાવ મંજૂર કરવાની આપને વિનંતિ કરું છું.

૬. વિજયાદુમારી વોરાનું વિવેચન.

૬. વિજયાદુમારી વોરાએ જણાવ્યું કે: મુંબઈની આપણી હિન્દુ બહેનોમાં, અને ખાસ કરીને આપણી ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોમાં, એક પરોપકારી મહાન બહેનના અકાળ મરણથી ભારી ગમગીની અને ઉઠી દિલગીરી ફેલાઈ રહી છે. જે બહેનના સ્વર્ગવાસથી આજે ઘણી ખરી હિન્દુ બહેનો શોકમાં ડુબી છે તે બહેન બીજાં કોઈ નહિ, પણ અપણાં સાદાં, ભણાં અને હિન્દી બહેનો તથા ખાસ કરીને ગુજરાતી હિન્દુ બહેનો માટે પરોપકાર અર્થે પોતાનું આંખું છવન અર્પણ કરનાર સ્વર્ગવાસી “સ્રીરત્ન” ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સહઈ છે. તેમના અકાળ મરણના સમાચાર સાંભળી આપણી હિન્દી બહેનો આવા મહાન “સત્તારી”ના શુભો યાદ કરતી આજે શોકાતુર બનેલી છે.

સ્વર્ગવાસી ગં. જમનાબાઈનું છવન ચરિત્ર આપણી હિન્દી બહેનોને એક ધણે લેવારૂપ થઈ પડ્યું છે. સાંસારિક, ધાર્મિક અને રાજકીય આંતરોમાં આપણી બહેનોના ભલા માટે તેઓએ અત્યાર સુધી લીધેલી ઉત્સાહભરેલી અને અથાગ મહેનત કદી વિસરી શકાય તેમ નથી. ખરૂં પૂછે તો હિન્દી બહેનોનાં દુઃખ નિવારણ કરવાના, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમયી જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશમાં આલુવાના અને તેમને આપણી જનસમાજમાં તેમનું યોગ્ય સ્થાન અને પદ અપાવવાના અનેક ઉપાયોની યોજના કરનાર આ મહાન “સ્રીરત્ન” ગં. બહેન જમનાબાઈના દેવલોક યત્નાથી દરેક કોમની બહેનોએ અને ખાસ કરીને ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોએ પોતાના ભવિષ્યના સુખનું સદા ચિન્તન કરનાર એક ભણાં અને પરોપકારી “બાનુ” ગુમાવ્યાં છે.

વળી, આપણી હિન્દી બહેનોની અને ખાસ કરી ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોની શુદ્ધિ, દૃઢ્ય, લાગણી, અને કલ્પનાશક્તિ કેળવણી અને જ્ઞાન દ્વારા ખીલવવી અને તેમનું છવન સંસ્કારી, સરસ, ગુણમય, રસમય, આનંદી અને ઉચત બનાવવું એ તેમની આ હૃદયગીરી મોટામાં મોટી ઉત્કંઠા હતી. આપણી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સંસ્થાનાં સ્થાપક-જન્મ દેનાર માતા સ્વર્ગવાસી બહેન જમનાબાઈ સહઈ હતાં. આજે આ બાલક મંડળ તેની જન્મદાત્રી જમનાબાઈ સહઈના અકાળ મરણથી “નમાયું” થયું છે અને તે ભારે શોક, દિલગીરી, અને વિલાપમાં ડુબ્યું છે. આ મંડળ તેની માતા જમનાબાઈની હયાતી દરમિયાન તેની કાળજી ભરેલી સંભાળ, પ્રેમ અને માયા નીચે લાટથી ઉછરી લગભગ દશ વર્ષની ઉંમરનું થયું. પણ તેના દુર્ભાગ્યે તેની વ્હાલી જનની જમનાબાઈને ઈશ્વરે જોવાની લઈ તેને ભારે સંકટ અને ખોટમાં નાંખી દીધું છે. જે કે તે વ્હાલી માતા જમનાબાઈ પોતાના આ બાલક મંડળના નિત્રાવર્થે સારી રકમ વારસામાં આપી ગયાં છે છતાં તે કાંઈ માતાની ગરજ તથા તેના પુરતા ઉદરભાવની મતલબ સારી શકે તેમ નથી. માટે એ તો દુઃખરતી છે કે આ બાલક મંડળ તેનો શોક અને વિલાપ કરી ભારે ઉદાસી યાચ. પણ તે માતાએ પોતાની

હયાતી દરમ્યાન તે ઉપર ઉચ્ચ સંસ્કારો પાડ્યા છે તેથી બીજા બહેનોની સહાયતાથી તેનો ઉધરભાવ થઇ પુખ્ત અને ભેરમંદ સ્થિતિએ પહોંચશે. પણ આ બાલક મંડલની બહાલી માતા જમનાબાઈની બહાલી યાદગીરી કોઈ પણ પ્રકારે જળવાઈ રહે એવી યોજના ઘડવામાં સર્વ બહેનો પોતા તરફની દરેક મદદ આપશે એવી આશા છે.

શ્રીમુખગૌરીનું વિવેચન.

જે કારણથી આજનો આ સ્ત્રીસમાજ મળ્યો છે તે માત્ર પોતાની ફરજ અદા કરવા મળ્યો છે. ઘણા જ શોકગ્રસ્ત ચિત્તથી મારે કહેવું પડે છે કે આપણા ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ પૂજ્ય માતા જમનાબાઈ આ ક્ષણિક દુનિયા છોડી સ્વર્ગવાસી થયાં છે. તેઓના ખેદજનક મરણથી આપણા મંડળને જે ખોટ ગઈ છે તે લાંબા વખત સુધી પૂરાય એમ નથી. સ્ત્રીઓની ઉત્તિ માટે જે જે પ્રયાસો એમણે પોતાની આખી હંદગીમાં કીધા છે તેવા પ્રયાસો આપણામાંથી ઘણી થોડી બહેનોથી થયા છે. જે નિઃસ્વાર્થશુદ્ધિ અને કેવળ પરોપકારવૃત્તિથી ગુજરાતી સ્ત્રીઓનું હિત એઓ તરફથી જળવવામાં આવ્યું હતું તેને માટે જેટલું તેઓનું યશોગાન કરીએ તેટલું થોડું છે. સ્ત્રીઓએ-ખાસ કરી ગુજરાતી સ્ત્રીઓએ જે કેળવણીમાં ઘણી પછાત છે-મંડળમાં મળી એકબીજાના જ્ઞાનની આપણે કરી સમાજના જ્ઞાનનો લંડોળ વધારવો એ યોજનામાં જમનાબહેનનો અચલાગ હતો. એઓને નિરંતર એવી જ કાળજી હતી કે સ્ત્રીઓની ઉત્તિમાં મારાથી યની શકે તેટલું મારે કરવું અને મરતાં સુધી એઓનું મન એ કાર્યે તરફ જ હતું. ગુર્જર સ્ત્રીઓની જે કંઈ સ્થેજસાજ પ્રગતિ થવા પામી છે તેનું મૂળ એ ઉત્સાહી બાઈ હતાં. સમય જતો જશે તેમ તેમ તે અંકુરમાંથી વૃક્ષ થવાની આશા રહે છે, અને દીર્ઘકાળે પણ તેને પાંચું તથા ફળો આવશે. જ્યારે હિન્દુ ગુર્જર સ્ત્રીઓને એ ફળો આપવાનો સમય આવશે ત્યારે તેઓ એ બાઈને અંતાકરણથી આશિષ્ દેશે. તેઓનું અમર નામ હૃદયસ્થાનમાં સોનેરી અક્ષરથી કોતરાઈ રહેશે. કાળને દયા નથી. આજ જે માણસ છે તે કાલે નથી. એ પ્રમાણે જગત્તક દર્શા કરે છે, તેથી આપણે મિથ્યા શોક કરવો છોડી દઈ અંતાકરણપૂર્વક પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરો કે એઓના પવિત્ર આત્માને પ્રભુ પોતાના ચરણમાં રાખે અને તેને અલ્પનત શાન્તિ આપે.

સ્વારબાદ પ્રમુખનો આશાર માની ગમગીની વચ્ચે સલા વિસર્જન થઈ હતી.

મરહુમ ગં. જમનાબહેન નગીનદાસ સંકર્ષ.

મુંબાઈની બાનુઓની તેમના માનમાં માધવબાગમાં
મળેલી ગંજવર જાહેરસભા.

પ્રમુખ લેડી વિલિંગડન, લેડી જહાંગીર તથા બીજી બાનુઓનાં
જણવાબેગ વિવેચન.

મિસિસ જમનાબાઈની યાદગીરી રાખવા માટે એક હોલ બાંધવાનો ઠરાવ,
તે માટેના ડ્રંડમાં અત્યાર આગમ્ય ભરાયેલી લગભગ
રૂ. ૨૧૦૦૦ જેટલી સારી રકમ.

મુંબાઈનાં જાણીતાં મરહુમ હિન્દુ બાનુ મિસિસ જમનાબાઈ નગીનદાસ સંકર્ષના મરણ
માટે દિલગીરી જાહેર કરવા મુંબાઈની તમામ કોમોની સ્ત્રીઓની એક ગંજવર જાહેરસભા તા.
૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬ ને રોજ સાંજે પાંચ વાગે માધવબાગના ગંજવર મંડપમાં મળી
હતી, જે વખતે યુરોપીઅન, પારસી, હિન્દુ તથા એસ્થામી બાનુઓની એક મોટી સંખ્યા હાજર
હતી. મુંબાઈની કોઈ પત્રુ જાહેર બાનુ માટે દિલગીરી જાહેર કરવા અને યાદગીરી રાખવા માટે
આ ખેલગંજવર જાહેરસભા મુંબાઈમાં મળી હોવાથી બાનુઓનો આ સભા માટે ભારે ઉત્સાહ
હતો. લેડી તાતા અને લેડી જમશેદજી પટેલ પૂના હોવાથી આ સભામાં હાજર રહી રાખ્યાં
ન હતાં. લેડી મેહરબાઈ તાતા, તથા મિસિસ સરોજિની નેદુ, મિસિસ મણિલક્ષ્મી મોરારજી
દના, બાવનગર ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સુરત સ્ત્રીસમાજ અને મિસિસ ન્હાનાલાલ દલપતરામ
કવિ વગેરેએ સજાના ટેલુ તરફ દિલસોજી જાહેર કરનારા અને યાદગીરીની દીલગીરી તરફ
દિલસોજી જાહેર કરનારા તારો અને પત્રો સમાપર મોકલાવ્યા હતા. સભામાં નીચેનાં જાણીતાં
બાનુઓ હાજર હતાં:—

નાગદાર લેડી વિલિંગડન પ્રમુખ, લેડી શ્રીચંદ્રશાહ મહેતા, લેડી જહાંગીર, હીલસાદ
લેગમ, લેડી રીડ, મિસિસ જયકર, મિસિસ દેવદાસતી, લેડી દીનશા પીટીટ, લેડી અક્ષીશાહ,
લેડી જમગોદનદાસ, મિસિસ ડી. એન. બહાદુરજી, મિસિસ ત્રિભોવનદાસ વરજીવનદાસ, મિસિસ
શ્રીમતવાવ એચ. સેતવવડ, મિસિસ સુનીલાવ એચ. સેતવવડ, મિસિસ જાણી પીટીટ,
મિસિસ વેદાબાઈ દારઝાદાસ, મિસ શ્રીરીનબાઈ માલુકજી ખરશેદજી, મિસિસ શીરૂર, વગેરે.

બરાબર પાંચ વાગતાં નામદાર લેડી વિલિંગડન આવી પુગતાં, સર જગમોહનદાસ, મિ. મોતીલાલ, તથા આગેવાન બાનુઓએ તે નામદારને આવકાર આપ્યો હતો.

શરૂઆતમાં મિસિસ ચુનીલાલ હરિલાલ સેતલવાડની દરખાસ્તથી, અને લેડી ચંદાવરકરના ટેકાથી નામદાર લેડી વિલિંગડને તાળીઓ વચ્ચે સલાનું પ્રમુખસ્થાન લીધું હતું.

નામદાર લેડી વિલિંગડનું ભાષણ.

નામદાર લેડી વિલિંગડને તે પછી પ્રમુખસ્થાનેથી તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે નીચળું ભાષણ કર્યું હતું:—

લેડી જગમોહનદાસ અને મુંબાઈની સન્નારીઓ,

પ્રથમ તો તમ્હારા માયાબુ અને હૃદયપૂર્વક આવકાર માટે હું અંતઃકરણથી તમ્હારો ઉપકાર માનું છું. જ્યારે હું થોડા વખત ઉપર ઇચ્છું ગઈ હતી ત્યારે મુંબાઈની સ્ત્રીઓ અને તહેમની પ્રવૃત્તિઓ હમેશાં તમ્હારા મન આગળ રહેતી, અને ત્યાંથી પાછાં આવ્યા પછી તરત જ આવે પ્રસંગે પ્રમુખપદ લેતાં મ્હને ખાસ આનંદ થાય છે, કારણ કે આ પ્રસંગ પૂરેપૂરી ખાત્રી થાય એવી સાબીતી આપે છે કે તે પ્રવૃત્તિઓ વધારે ને વધારે વ્યાપક બનતી જાય છે, અને એકતા, એતન તથા વ્યવસ્થાની જાળતોમાં એકસરખી રીતે આગળ વધતી જાય છે.

જે કોઈ પણ સમયે એવી દિલગીરીને માટે કારણ મળ્યું હોય—અને મ્હને લાય છે કે ભૂતકાલમાં તેવી સ્થિતિ હતી—કે સામાજિક સુધારાના કામમાં હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓ અને ફક્ત સ્ત્રીઓ જ જેવો લાગ લઈ શકે તેવો તે લેતી નથી તો હવે એવો સમય પાસ આવતો જાય છે કે એવી ફરીયાદ ન્યાયપૂર્વક થઈ શકે એવો સંભવ રહેશે નહિ. છેલ્લાં વર્ષોમાં જે મહાન પ્રગતિ થઈ શકી છે તહેમાં યુદ્ધ કરેલી માગણીઓએ આશ્ચર્યકારક પ્રેરણા આપી છે, અને મ્હારી ખાત્રી છે કે જ્યારે સદ્ભાગ્યે યુદ્ધની માગણીઓનો અંત આવશે ત્યારે તહેમણે જન્મ આપેલાં એતન, સ્વાયંત્યામ અને શક્તિ પુરવેગમાં શાન્તિકાલનાં ઉપયોગી કાર્યોમાં વહેશે.

આ શુભો કોઈ પણ કાલે ન્હોતા એમ ન્હોતું અને તહેમને માટે કેવલ કાર્યપ્રદેશની અને પ્રસંગની જ જરૂર હતી એ વાત હિન્દની સ્ત્રીઓએ યુદ્ધને અંગે કરેલા મહાન કાર્યથી જ માત્ર નહિ, પરંતુ જે પૂજ્ય સન્નારીતા સ્મરણને માન આપવા આપણે આજે એકત્ર થયાં છીએ તહેમના જીવનકાર્યની નોંધ ઉપરથી પણ સાબીત થાય છે. મારું દર્શાવવાને માટે નિધાવાળી અને હિમ્મતવાળી જે સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થઈ છે અને ભવિષ્યમાં વધારે મ્હોટી સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થશે તહેમાંનાં મિસિસ સક્ષઈ એક છે. અને તહેમણે ત્યાંથી જ શરૂઆત કરવા માંડી હતી કે જ્યાંથી તમ્હારા મત પ્રમાણે શરૂઆત થવી જોઈએ—અર્થાત્ પોતાની ભત્રી અને પોતાના હૃદયથી. પ્રથમ તો પોતાની આગળના કાર્યને માટે શિક્ષણથી અને અભ્યાસથી લાયક થવાનો તેમણે પ્રયાસ કર્યો હતો અને જે ઉદાર સિદ્ધાન્તોથી પ્રત્યેક હિન્દી શ્રદ્ધ પ્રેરાય એવું તેઓ ઉત્સાહ-પૂર્વક ઇચ્છતાં હતાં તે સિદ્ધાન્તોનો પ્રયોગ પ્રથમ પોતાનાં હૃદયમંડળમાં જ તેમણે કર્યો હતો. એક બાબુથી સ્ત્રી તરીકેના તેમના પ્રથમ ધર્મોમાં તેમની સામાજિક પ્રવૃત્તિઓને તેમણે વિશેષ રૂપ બનવા દીધી ન્હોતી. અને બીજી બાબુથી અન્ય સ્ત્રીઓ તરફનાં તથા સમાજ તરફનાં પોતાનાં કર્તવ્યો બજાવવામાં શ્રદ્ધાધર્મોને બદલે તેઓ બેદરકાર રહ્યાં ન્હોતાં. સાર્વજનિક કાર્યોમાં ભાગ લેવામાં સ્ત્રીઓને—અને ખાસ કરીને હિન્દી સ્ત્રીઓને—જે મોટામાં મોટી મુશ્કેલી નડે છે તે કદાચિત્ ને આ જ છે, અને મિસિસ સક્ષઈએ જતાવ્યું છે કે એ મુશ્કેલીનું નિરાકરણ શ્રદ્ધાધર્મો તથા સમાજધર્મોને હાનિ કર્યા વગર થઈ શકે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ જન્મે પ્રકારના ધર્મોને ઘણો લાભ થાય એવી રીતે થઈ શકે છે.

પોતાના જીવનનો અને પોતાના દ્રવ્યનો મ્હોટો ભાગ જે માટે તેઓએ અર્પણ કર્યો હતો તે કાર્યનો નિર્વાહ કરવો એ જ ત્હેમના સ્મરણને માન આપવાનો ઉત્તમ માર્ગ છે. તેથી મ્હને વિશ્વાસ છે કે ત્હેમનાં હૃદયને જે યોજના અતિશય પ્રિય હતી અને જે માટે ત્હેમણે ત્હેમના વિશ્વમાં ઉદારતાથી વ્યવસ્થા કરી છે ત્હેને અમલમાં મૂકવા માટે મુંબાઈની સ્ત્રીઓ એકત્ર થશે. એક ઉમદા જીવન માટે તે કરતાં વધારે શોભ્ય સ્મારક તમ્હે ધીર્જી કાંઈ પણ થોડું શકશો નહિ.

લેડી જગમોહનદાસનું વિવેચન.

બાદ લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસે નીચે મુજબનો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો:—

ઠરાવ ૨ લે.

મુંબાઈની સર્વ કોમોની સ્ત્રીનાગરિકોની આ સભા, મિસિસ જમનાબાઈ નગીનદાસ સહ-ઈના અવસાનથી, ગુજરાત, કચ્છ અને કાઠીયાવાડને સામાન્ય રીતે અને મુંબાઈને ખાસ કરીને પરીલી ન પૂરી શકાય એવી ખોટની લાગણી બહેર કરે છે. અપ્રતિમ વ્યક્તિત્વ અને વિરલ સ્ત્રીસહયુક્તો ધરાવી જીવન એક પવિત્ર ટ્રસ્ટ ગણી અને નાતભતના ભેદ વિના સર્વની સેવામાં અર્પણ કરી, પ્રીતિથી પ્રેરાયલા આત્મભાગ્યથી અને આદર્શ દયાલુગિની પ્રમાણે તન, મન અને ધનથી, તેર વર્ષ સુધી જેનાં તેઓ માનનીય પ્રયુષ્ઠ હતાં તે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડલની જ નહિ, પાંચ વર્ષ સુધી જેનાં તેઓ ઉપપ્રયુષ્ઠ હતાં તે સેવાસદનની જ નહિ, મરંતુ મુંબાઈ, સુરત, અમદાવાદ, ભાવનગર આદિ સ્થાનોની જુદી જુદી સ્ત્રીસંસ્થાઓની, પોતાની દેશલ-ગિનીઓની છેલ્લાં તેર વર્ષ સતત અને અમૂલ્ય સેવાઓ એ સાધ્વીએ કરી હતી અને દશિષુ આફ્રિકાના સંકટ પ્રસંગે ૧૯૧૧-૧૨ ના ગુજરાતના ભયંકર દુષ્કાલ સમયે અને આજુ વિમલ માટે ત્હેમણે પોતાના દેશબંધુઓ અને લગિનીઓના ભલા માટે અસાધારણ ઉપયોગી સેવાઓ કરી હતી. લશજીવનમાં અને પછી જરા પણ દંશ વિના કરેલાં પુણ્યકાર્યો તેમના દેશબંધુઓ અને લગિનીઓને પ્રેરણાનાં અશ્વ્ય કારણ બનશે.

ઉપરનો ઠરાવ રજૂ કરતાં લેડી જગમોહનદાસે જણાવ્યું કે:—

માનવતાં નામદાર લેડી વિલિંગટન અને પ્રિય જ્ઞેનો,

આ ઠરાવ તમો સમક્ષ રજૂ કરતાં અમારી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં માનનીય ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સહઈનાં સત્કૃત્યો વિષે થોડું વિવેચન કરવાની હું રત્ન લઉં છું.

મારી ભણુ મુજબ મુંબાઈ શહેરમાં વસતી જુદી જુદી કોમની સ્ત્રીઓનો આવો મોટો સમૂહ એક પરીપકારી સ્ત્રીના અવસાન માટે દિલગીરી પ્રદર્શિત કરવા એકત્ર થવાનો આ પહેલો જ સમય છે.

સદ્ગત જમનાબહેનનો મુદ્રાલેખ એ હતો કે “સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરી દેશસેવામાં જીવન ગાળવું એ એક સ્ત્રીની પવિત્ર દ્રશ છે.”

પરે જ તેઓનો એ મુદ્રાલેખ સર્વ જ્ઞેનો હૃદયમાં ગોળી રાખી એ મુજબ વર્તન કરશે તો મને લાગે છે કે થોડા સમયમાં જ આપણી આર્થવર્તની દિન્દી જ્ઞેનો પણ સુધરેલી કુનીયાની નજરમાં એક ઉચ્ચ પદવી સોગવતી ગણાશે. મારા ધારવા મુજબ સ્ત્રીઓની પંક્તિમાં ઉપર જણાવેલા મુદ્રાલેખનો પરેખરો ઉપયોગ જો કોઈ પણ સ્ત્રીએ ચાલુ સમયમાં વધુ પ્રમાણમાં ધીપો દોષ તો તેનું પ્રથમ માન આપણાં માનવંત પ્રયુષ્ઠ સાદેખ નામદાર લેડી વિલિંગટનને પટે છે. તેઓ આપણા શહેરમાં પગ મેલતાં ને વાર સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે જે કાળજી ભરી

કોશેશી કરી રહ્યાં છે અને તે સાથે દેશસેવા પાછળ પોતાનો અમૂલ્ય વખત રોટી તન મન અને ધનથી જે પરમાર્થી કાર્યો ઉપાડી લે છે તે માટે ખરેખર આપણે તેઓને ધન્યવાદ આપીશું.

હું ધારું છું કે જો આપણે સર્વ જ્ઞેનો આપણા માનવંત પ્રમુખ સાહેબનો તેમ જ સદ્ગત જમનાબહેનનો દાખલો લઈ પરમાર્થથી તથા દેશ સેવાનાં કાર્યો પાછળ મંડ્યાં રહીશું તો આપણે આપણી સ્ત્રીઓની ઉત્તિ કરવાની સાથે દેશની ઉત્તમ સેવાઓ બજાવેલી ગણાશે.

સદ્ગત જમનાબહેનના સમાગમમાં હું આશરે દશેક વરસ થયાં આવી છું અને તે ઉપરથી હું હોંમતથી કહી શકીશ કે તેઓનું જીવન એક દૃઢાંતરૂપ હતું. કારણ કે સાદાઈ, નીખાલ-સપણું, દયા, નરમાસ, મીઠાશ, વગેરે જે જે ગુણો એક સ્ત્રીમાં પ્રધાનસ્થાને જોઈએ તે તે ગુણો તેમનામાં માલમ પડતા હતા, અને આ સદ્ગુણોને લીધે જ તેઓ સર્વ કોમનો એકસરખો ચાહ મેળવવા પામ્યાં હતાં. તેમનો જન્મ આપણા શહેરનાં એક બહીતા વણિક હુડુંબમાં થયો હતો અને જો કે તેઓ મ્હોટી ઝાહોજલાલીમાં લિપ્યા હતાં તો પણ પોતાના ગરીબ સાસરીઆમાં રહી પોતાનો સંસાર કેવો ઉત્તમ રીતે ચલાવ્યો હતો તે ખરેખર હાલની આપણી સંસારમાં જોડાતી જ્ઞેનોને અનુકરણ કરવા લાયક છે. તેમનું જીવન એક આદર્શ ગૃહણી તરીકે જોખાવું જોઈએ. તેમણે દેશની સ્ત્રીઓનું હિત લઈને ધરી દેશસેવાના કાર્યની શરૂઆત મુખાઈમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થાપીને કરી હતી અને તે મંડળની શરૂઆતથી તે તેમના જીવનના છેલ્લા સમય સુધી તેઓને મંડળની સર્વ જ્ઞેનોએ પ્રમુખના માનવંતા ઓધા માટે લાયક ગણ્યાં હતાં. તે જ મુજબ સેવાસદનની સંસ્થામાં પણ તેઓ જોડાઈ તન મન અને ધનથી મદદ કરતાં હતાં. અને તેથી તે સંસ્થાનાં સ્થાપક અને એક બહાલી માતા સમાન આપણને હમેશને માટે તેઓ યાદગાર રહેશે. જમનાબહેન મુખાઈની જ સ્ત્રીસંસ્થાઓને મદદ કરતાં એટલું જ નહિ પણ જહારગામની સ્ત્રીસંસ્થાઓને તથા ખીલ્લ દેશસેવાનાં કાર્યોમાં મદદ કરવા ચૂકતાં નહિ. ખાસ કરીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણા દેશબાંધવોનાં દુઃખ ટાળવા માટે તેમ જ સને ૧૯૧૧-૧૨ ના ગુજરાતના દુકાળ સમયે અને હાલ ચાલતા મ્હોટા યુદ્ધના પ્રસંગે તેઓએ દયાની દેવી તરીકે જે સેવા બજાવી છે તે આપ સર્વ જ્ઞેનો બાજુએ છે. તેમનું પ્રેમાળ હૃદય, દિવ્ય સૌભાગ્યમય આકૃતિ, બુદ્ધિસાધાર જીવંત સ્વર, હવે આપણે સાંભળી શકીશું નહિ, પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે આપણે સ્ત્રીઉત્તિ યા તો દેશસેવાનાં પરમાર્થી કાર્યો કરતાં રહીશું તો તેમનો આત્મા આપણને આશીર્વાદ આપતો રહેશે.

તેમના મરણથી માત્ર ગુજરાતી સ્ત્રીઓને જ નહિ પણ આપણા દેશના આખા સ્ત્રીસમાજને જે જોટ ગઈ છે તે ખરેખર પૂરાવી મુશ્કેલ છે. સદ્ગત જમનાબહેનના સ્વર્ગવાસથી આપણે સ્ત્રીઉત્તિના કાર્યમાં એક સાચાં સલાહકાર તેમ જ ગુજરાતની ગુણીબલ સ્ત્રી ગુમાવી છે એટલું જ નહિ પણ એક દયાની દેવી, પરમાર્થમાં પૂરી સમાજસેવામાં શરી અને ધરા સ્ત્રીત્વને લાયક જ્ઞેન ગુમાવ્યાં છે.

મારા વિચાર મુજબ જે જે સંસ્થાઓ જોડે જમનાબહેનને ખાસ સંબંધ હતો તે સંસ્થાઓમાં આપણે જોડાઈ તેમણે આરંભેલા કામને સફાયતા આપીશું તો જ તેઓએ કરેલા કાર્યનો બદલો કાંઈક અંશે આપણે વાળેલી કહેવાશે.

છેવટે હું જણાવીશ કે જ્યારે આપણા દેશમાં એવી ઘણી જમનાબાઈઓ ઉત્પન્ન થશે ત્યારે જ આપણા બારત દેશનો ઉદય થયેલો આપણે જોઈ શકીશું.

આ ઠરાવના સંબંધમાં મારી પછી કેટલીક બહેનો બોલનાર હોવાથી તમારો વધુ વખત રોકવા માગતી નથી અને મેં જે ઠરાવ તમો સમક્ષ રજૂ કર્યો છે તેને તમો બહેનો પૂરતી ગંભીરાઈ સાથે પસાર કરશો એવી હું આશા રાખું છું.

ઉપરની દરખાસ્તને મિસ શીરીનબાઈ માણેકજી ખરશેદજી, મિસિસ બર્ધજી પીટીટ, દીલ્લશાદ બેગમ તથા મિસિસ શીરાઝીએ ટેકો આપ્યો હતો, જે બાદ તે સર્વાનુમતે પસાર થઈ હતી.

ઠરાવ ૩ નો.

બાદ મિસિસ એમ. આર. જયકરની દરખાસ્તથી અને મિસિસ દેહદસ્તીના ટેકાથી સભાએ નીચેનો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો:—

આ સભાની સમભાવ અને શોકની ઉંડી લાગણી, સ્વ. મિસિસ સહઈના સંબંધીઓને, ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સેક્રેટરીઓને અને સેવાસદનનાં પ્રમુખ મિસિસ રમાબાઈ રાનડેને જણાવવા પ્રમુખને વિનંતિ કરવી.

લેડી ધનબાઈ જહાંગીરનું ભાષણ.

બાદ લેડી ધનબાઈ કાવસજી જહાંગીરે નીચે મુજબનો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો:—

ઠરાવ ૪ થો.

આ સભા ઠરાવ કરે છે કે સ્વ. મિસિસ જમનાબાઈ નગીનદાસ સહઈનું જીવન અને કાર્ય સ્થાયી કરવા એક યોગ્ય મેમોરિઅલ ફંડ ઉભું કરવું, અને સર્વ કોમની સ્ત્રીઓના લાભ માટે “હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની જાહેર મફત લાઈબ્રેરી” અને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ માટે “ધી જમનાબાઈ સહઈ હોલ”નું મકાન ઉભું કરવાના હેતુને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે શરૂ કરેલા “ધી જમનાબાઈ સહઈ મેમોરિઅલ ફંડ”ને અંતઃકરણપૂર્વક ટેકો આપે છે અને ઠરાવે છે કે એ મેમોરિઅલ ફંડ ભેળું કરવા માટે એક કમિટી નીમવી.

ઉપરનો ઠરાવ રજૂ કરતાં લેડી જહાંગીરે નીચે મુજબ ભાષણ કર્યું હતું:—

નામદાર લેડી વિલિંગડન અને જાનુઓ,

મિસિસ સહઈ વિષે એટલું બોલવાનું છે અને લખવાનું છે કે મારે વધુ બોલવાની જરૂર નથી, પણ હું એટલું કહીશ કે મિસિસ સહઈ જે કે અગ્રેજી ભાષા ભણ્યાં નહોતાં, છતાં તેઓએ અંગ્રેજી બહુલી વિદ્વાન હિન્દુ, મુસલમાન અથવા પારસી જાનુઓને પણ ઉત્તમોત્તમ દાખલો પૂરો પાડ્યો છે. પૈસાની જાગતમાં તેઓ ચોટી સંસ્કૃતિવાળાં હતાં, છતાં તેઓનાં કામો શ્રીમંત જાનુઓને પણ શોભાવે તેવાં હતાં.

તેમણે ગુજરાતી જ ભણેલાં હતાં પણ તેઓએ એવજીને જાહેરમાં લખાવું કરતાં સાંભળ્યાં હશે તેઓ એવજીના લખાવવાની છટાથી મગરૂર થયાં હશે. એવજી જેવી છટાથી બોલી શકતાં હતાં તેવી જ છટાથી બી વેલાતમાં એક અગ્રેજ જાનુ પોતાની ભાષામાં બોલે તો તેણીની તારીફ આખા ખ્રિસ્તનમાં થયા વિના રહે નહિ. હું જોતે મિસિસ સહઈ સાથે થોડાક કામોના સંબંધમાં આવી હતી, અને એવજીની ખુબીઓ પીછાનવાની મને અચ્છી તક ગળી હતી.

સને ૧૯૧૧ ના દુકાળ વખતે જે કામ એવજી બ્રમણ્યું છે તે ઘણું જ વખાણવા લાયક છે. તે વખતે તેઓએ પોતે જાતે રૂપિયા એકઠા કરી ચાર મહીના સુધી ભારે જંગલ ખમી દુકાળવાળા બાળોમાં દુકાળથી બૂંધે મરતાઓનું જાતે પોતે જ નિવારણ કર્યું હતું. એવજીને ‘Sister of Mercy’ ની ઉપમા ઘણી જ બંધનેસ્તી હતી અને તેઓને એવી આશા હતી કે

હિન્દુઓમાંની મોટી સંખ્યામાં આવી 'સિસ્ટર ઑફ મર્સી'નું કામ બળવતી બાનુઓ બહાર આવે, કારણ હિન્દુ બાનુઓના કેટલાએક દેવાળ પ્રમાણે એવી બાનુઓ પોતાની કોમમાં ભારે ઉપયોગી થઈ પડે. મિસિસ સક્કઈએ મને પોતાને એકથી વધુ વાર કહ્યું હતું કે દેશનું ભલું કરવાની લાગણી નાનપણથી જ એવણનાં માતાએ એવણમાં ઉત્કેરી હતી, ને જે એવણ થોડું-ઘણુંથી કરી શક્યાં હોય તો તે તેવણની માતાની કેળવણીને જ આભારી છે. એક શુભ માતાની કેળવણી શું ફળ આપે તેનો અચ્છો દાખલો મિસિસ સક્કઈમાં આપણે જોયો છે. આપણે એવણના મરણની નોંધ ભારે દિલગીરી સાથે સ્વીકારીએ છીએ. (તાળીઓ).

લેડી સ્ટેન્લી રીડનું ભાષણ.

નામદાર લેડી વિલિંગ્ટન અને સન્નારીઓ,

લેડી જહાંગીરે મૂકેલા ઠરાવને અનુમોદન આપતાં, સ્વ. સક્કઈને મિત્ર કહેવાનો અધિકાર ધરાવતી એક સ્ત્રી તરીકે હું અંતઃકરણપૂર્વક જણાવું છું કે આ યોગ્ય સ્મારકને માત્ર આ સભાની સંપૂર્ણ અનુમતિ હોવી જોઈએ એટલું જ નહિ, પરંતુ 'જમનાબાઈ સક્કઈ હોલ' એક ઉત્તમ સ્ત્રીનું ઉદાત્ત સ્મારક કરવા માટે પૂરતું દ્રવ્ય એકતું કરવામાં સહાય આપવાનું નિલકર્મ કરી, દરેક જને તે સંમતિ, સમભાવ અને મુલ્લગતા દર્શાવવાં જોઈએ. આ ઉપર હું બેટલો ભાર મૂકું તેટલો થોડો છે. જેવી રીતે તેમનો જીવનનું જવંસત દૃષ્ટાંત આપણા હૃદયમાં સતત સ્થાન પામશે, તેવી રીતે જેમને માટે અને જેમની સાથે તેમણે કાર્ય કર્યું હતું તેમની પ્રીતિનું આ એક ચિહ્ન તે પ્રીતિ ગાઢ, સાચી અને સ્થાયી હોવાની સંપૂર્ણ પ્રતીતિ આપશે. હું તેમને સારી રીતે ઝોળખતી હતી અને તેમના મિત્ર થવાનો મહાન્ અધિકાર પ્રાપ્ત થવાથી હું વધારે સારી સ્ત્રી બની છું.

આ સભામાં વાંચવા માટે ખાસ લખાયેલું સરોજની નૈહુનું કાવ્ય વાંચવાનું માન પણ મ્હને પ્રાપ્ત થયું છે. તે મિસિસ સક્કઈને આહતાં અને પૂજતાં, તેથી આજે અત્ર દાગર ન રહી શકેવા માટે તેમને શોક થાય છે.

આ લેડી સ્ટેન્લી રીડે અંગ્રેજીમાં ઉપરના ઠરાવને ટેકો આપ્યો હતો. લેડી રીડે, મિસિસ સરોજની નૈહુએ મિસિસ સક્કઈ માટે ખાસ બનાવેલી સુંદર કવિતા ગાઇ બતાવી હતી.

મિસિસ વેલાબાઈ દ્વારકાદાસ ગોરધનદાસનું વિવેચન.

આ ઉપરના ઠરાવને વધુ ટેકો આપતાં મિસિસ વેલાબાઈ દ્વારકાદાસ ગોરધનદાસે વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કે:—

નામદાર લેડી વિલિંગ્ટન તથા જહેનો,

આજે તમારી સમક્ષ જે ઠરાવ વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યો છે, તે ઠરાવના ટેકામાં મને જે બોલ તમારી આગળ બોલવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, તો તે અરજને માન આપવું એ મહારી ફરજ સમજું છું.

સ્વર્ગવાસી જમનાબહેનના ગાઢ પરિચયમાં હું આવી હતી અને મને એમના ઉત્તમ ચરિત્રનું આવલોકન કરવાની ખાસ તક મળી હતી. હું જમનાબહેનને મારાં માતૃશ્રી તરીકે માન આપતી હતી. જમનાબહેન પોતે એક ઉત્તમ ગૃહિણી અને એક ઉત્તમ શહેરી તરીકે આપણી વચ્ચે સારી પ્રીતિ સંપાદન કરી સ્વર્ગવાસ થયાં છે. આવાં ઉત્તમ સ્ત્રીરત્ન સાડે શું કંઈ પણ સ્મારક ઉત્તું કરવાની જરૂર નથી? મારા અભિપ્રાય મુજબ બનતા લગ્ન મુજરાતી હિન્દુ

ત્રીમંડળ હસ્તીમાં રહેશે ત્યાંથી તેમનું નામ કાયમ રહેશે. તેમનું સ્મારક આપણા હૃદયમાં જ આપણે ઉભું કર્યું છે. જમનાબહેને પોતાની આખી છંદગી આપણી બહેનોની ઉન્નતિ કરવામાં જ આગી છે. આવી લલી ગુણીયલ ત્રી ગુજરાતમાં પહેલી છે એમ કહું તો ખોટું કહેવાશે નહિ. માટે જ આવી ત્રીની યાદગીરી કાયમ રાખવામાં આપણે આપણી પોતાની જ ઉન્નતિ ધ્રુવીએ ઢિએ એમ કહું તો વ્યાજબી જ કહેવાશે. લવિષ્યની પ્રજામાં તથા હાલની ઉછરતી બાલાઓ આગળ જમનાબહેનનો દાખલો હરહમેશ તાલે રહે અને તેમને પગલે આપણી વહુદીકરીઓ આવી જુદકારભાર ઉપરાંત દેશસેવામાં પોતાની કૌમતી મદદ આપતાં થાય તે સારું જ જમનાબહેનનું સ્મારક યોગ્ય સ્વરૂપમાં રાખવું એ આપણી પવિત્ર ફરજ છે. જમનાબહેનને ઘરખુલેથી બહાર કાઢી તેમને જનસેવા કરવાની તક આપનારી સંસ્થા બીજી કોઈ નહિ પણ ગુજરાતી હિન્દુ ત્રીમંડળની જ સંસ્થા હતી. આ સંસ્થાની ઉન્નતિ સારૂ તેમણે છેલ્લાં તેર વર્ષ થયાં તન મન અને ધનની મદદ કરી છે. પોતાના છેલ્લા પાંચ મહીનાના લાંબા મંદવાડ વખતે પણ મંડળની ઉન્નતિ સારૂ તેઓ હરહમેશ કાળજી બતાવતાં હતાં. મંડળને જમનાબહેન પોતાનું જ બાળક ગણતાં અને તે મોટું થઈ ગુજરાતી બહેનોને દેશસેવા કરવામાં આગળ પાડે તે બેવા ઘણું ઉત્સુક હતાં. તેઓ બીજી બધી સંસ્થાઓને પોતાથી બનતી મદદ કરતાં પણ મંડળ તથા શ્રેવાસદનને પોતાનાં જ બચ્ચાઓ તરીકે જ લેખતાં હતાં. છેલ્લાં પોતે પોતાની નાદુરસ્ત તબીયત વખતે પણ મંડળને પોતાના તરફથી આર્થિક મદદ આપી લગભગ રૂપિયા નવ હજાર સેમા કરી આપ્યા હતા. આવી સંસ્થાનાં એક આગેવાન સ્થાપક તરીકે જમનાબહેને પોતાની રાહ-બરી ઢેકળ મંડળને ઘણું ઉચે સ્થાને લાવી મૂક્યું છે. જમનાબહેન મંડળની બહેનોને તેમ જ બીજી કોમની બહેનોને પણ ઘણા બહાઈથી ચલાવતાં હતાં. જમનાબહેનનો પ્રેમ મંડળ તરફ ઘણો જ હતો. છેલ્લાં તેર વરસ મંડળ હસ્તીમાં હોવા છતાં મંડળ બહુકના પાયા ઉપર મૂકાવા સારૂ મુંબાઈના શેલીઆઓ કાળજી નહોતા બતલાવતા, તે સારૂ પોતાનો અત્યંત ખેદ દર્શાવતાં. મંડળના નામ ઉપરથી મંડળ ગુજરાતી બહેનોની ઉન્નતિ સારૂ કામ લે છે એમ લાગશે પણ તેણે કરેલા તેર વરસના કામકાજની નોંધ તપાસશે તો માલમ પડશે કે આપણા મુંબાઈ શહેરમાં ગુજરાતી હિન્દુ ત્રીમંડળની સંસ્થા ગુજરાતી હિન્દુ ત્રીઓને ખાતર જ નહિ, પણ તમામ ત્રીઓની ઉન્નતિ કરનાર ખાતું છે એમ કહીશ તો તે અતિશયોક્તિ ભરેલું બહાઈ નહિ. મંડળની બધી સમાજો બધી કોમની ત્રીઓ સારૂ બહેર રાખવામાં આવે છે. મંડળ તરફથી હિન્દી પારમાર્થિક ડ્રોંગે ઉઘરાવી ન્યાતબતતા તફાવત વગર તેનો વખતોવખત ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. મુંબાઈ શહેરમાં ત્રીઓ સારૂ બહેર ફી લાયબેરી નોંદતી, તેથી મંડળે હાલ તરત છેલ્લાં બે વર્ષો ઉપર બહેર ફી લાયબેરી ખોલી હતી. દાદાભાઈની જયંતી ત્રીઓમાં ઉજવવાની પહેલ કરનાર પણ મંડળ જ હતું. આ જયંતી બધી કોમની મદદ વડે ઉજવી તમામ ત્રીવર્ગને દેશસેવાનો પાઠ શીખવવાનું કામ પણ મંડળે જ હોંસરી અને હોંમતથી હાથ ધર્યું હતું, અને હજી સુધી તેને ટકાવી રાખ્યું છે. આ ઉપરથી આપ બહેનો કોઈ શકશે કે મંડળ ગુજરાતી હિન્દુ ત્રીઓના લાભાર્થે જ સ્થાપવામાં આવ્યું છે એમ નથી પણ તમામ હિન્દુ ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવા સારૂ નીકળેલી તે સંસ્થા છે. આ સંસ્થાની અસર સુરત, અમદાવાદ, બાવનગર વગેરે સ્થળોમાં પણ થઈ છે અને તેની અસર હજી બીજી ઘણી જગ્યાઓએ થતી આપણે કોઈએ ઢિએ. આવી નતનું મંડળ છેલ્લાં તેર વર્ષ થયાં અહોંથી તહોં ફરી મદામુશીખતે પોતાનું કામ ચાલુ રાખવાં ઇક્ષિમાન થયું છે. આ મંડળ તરફથી જુદા જુદા ક્લાસો પરણેલી ત્રીઓના લાભ માટે મક્ત.ચલાવવામાં આવે છે. આ બધાં કાર્યો સારી રીતે થાય તે સારૂ મંડળને ઘણા લાંબા વખતથી મકાનની જરૂરિયાત પડી છે, અને આ બાબત

બધારે દાદાબાઈ નવરોજીને કાને તેમની એકાલુંબી વર્ષગાંઠ ઉપર લાવવામાં આવી ત્યારે તેઓએ પોતાને અર્પણ થયલા માનપત્રના જવાબમાં નીચે મુજબ જોડી આપણી મુરાદોને ઘણી સારી રીતે ટેકો આપ્યો હતો.

“મંડળની પ્રવૃત્તિઓ હવે વધારે વિસ્તૃત થતી જાય છે અને મંડળે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની કેળવણી માટે આવું અથાક કામ કરેલું છે તે ઉપર નજર નાંખતાં તમે અને તમારી કમિટી તમારૂં પોતાનું જીવું મકાન કરવાની ઇચ્છા રાખો છો એ સ્વાભાવિક લાગે છે. હું આશા રાખું છું કે તમારી અભિલાષા તૃપ્ત થાઓ. મુંબાઈના શ્રીમંત શેડીઆઓને માટે તમારા જેવા સારા પાયા ઉપર સ્થપાયેલા મંડળને આ કામ માટે સારી રકમો ભેટ આપવા જેવું બીજું શું વધારે સાફ ધર્મકર્તવ્ય હોઈ શકે? બાઈ અવેરબાઈ લગવાનદાસ નરીતમદાસે મુંબાઈના વનિતાવિશ્રામનું મકાન બાંધવા રૂ. ૫૦,૦૦૦) આપ્યા તેમના દાખલાનું બીજા પક્ષે જાહેર હિતની લાગણીવાળાં મુંબાઈનાં સ્ત્રીપુરૂષો અનુકરણ કરશે એવી મારી ખાતી છે.” જમનાબહેનની છેલ્લી મોટી ઇચ્છા મંડળને આપણા જગતમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાફ બધી સગવડવાળું મકાન બંધાવી આપવાની હતી. આ સાફ તેમણે પોતાની ખુશમાંથી રૂપિયા પાંચ હજારની રકમ જીતી કાઢી પહેલ કરી છે. આ રકમમાં જમનાબહેનની બહેનનાં છોકરાંઓએ પણ માતાના તરફથી રૂપિયા પાંચસો એક આપી યોગ્ય મદદ કરી છે. બહેનો, તમે આજે આટલી મોટી સંખ્યામાં ભેગાં થયાં છો અને તે પણ નામદાર લેડી વિલિંગ્ડને પ્રમુખપણા હેઠળ. તે જ બતાવી આપે છે કે જમનાબહેનના કામને તમોએ પીછાન્યું છે. આજની મીટિંગમાં હાજર રહ્યાં એટલે તમે તમારી ફરજ જાણી એમ માનશો નહિ. જમનાબહેનની ઇચ્છા મુજબ આપણે સર્વ બહેનો યથાશક્તિ ખુશીથી પોતે મદદ કરી બીજાં સ્ત્રીપુરૂષોને મદદ કરવા પ્રેરશું તો જમનાબહેનની ઇચ્છા પાર પડશે. તમે જમનાબહેનનાં કામને વખાણેલાં છે. જમનાબહેને પોતાની હંદગી તમારે સાફ મહેનત કરી પ્રભુને અર્પણ કરી છે તેનો જલ્દી તેમની ઇચ્છા પાર પાડીને આપણે વાળવાનો છે. મુંબાઈમાં હજારો ધનાઢ્યો છે તેઓ તથા ગુજરાતના રાજાજવાડાઓ તથા ધનિક પુરૂષો આ ગુજરાતની માતાનું સ્મારક યોગ્ય સ્વરૂપમાં રાખવા “પાછળ પડશે તો મને તો એમ લાગે છે કે આ કામમાં ખચીત તેઓ પોતાની ઉદારતાનો લાભ મંડળને આપશે. મુંબાઈના પુરૂષોએ એક વગવાળી કમિટી નીમી મંડળની મેમોરિઅલ ફંડની કમિટીને મદદ આપવાનું કહ્યું છે. આ કમિટીને મદદ આપવાને હિન્દુ, પારસી, મુસલમાન વગેરે કોમોની સ્ત્રીઓની પણ મદદની અમને જરૂર છે. તેઓનાં નામો આ દરખાસ્ત રજૂ કરતાં લેડી ધનબાઈએ તમને વાંચી સંભળાવ્યાં છે. અત્યાર સુધી જમનાબહેને આપેલા રૂપિયા પાંચ હજાર ગણી રૂપિયા વીસ હજારનું સ્મારક ફંડ થઈ ગયું છે એ મંડળના તથા સ્ત્રીઉન્નતિના કાર્યના મોટા સૌભાગ્યનું ચિહ્ન છે. મંડળને સાફ તથા તેના તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલી જાહેર ફી લાઇબ્રેરી સાફ યોગ્ય મકાન જ ફક્ત બંધાવવા રૂપિયા પચાસ હજારની જરૂર છે. શું અજાણ્યોની આ આગેવાન સંસ્થાને મકાન બંધાવી આપનાર કોઈ એક જાહેર જનરેલો ધરાવનાર સ્ત્રી અથવા પુરૂષ, કોઈ રાજમહારાજ નહિ નીકળે? જમનાબહેન પોતાની હિન્દુ કોમની તથા અન્ય કોમની બહેનોની ઉન્નતિ ઇચ્છતાં હતાં. તે ઇચ્છાને અનુસરી બધી કોમની સ્ત્રીઓના લાંબાથે ઉઘાડવામાં આવેલી લાઇબ્રેરી સાફ મકાન બંધાવી આપવું એ આપણી ફરજ છે. આજ રોજ પ્રમુખસ્થાનેથી પણ નામદાર લેડી વિલિંગ્ડને પણ જમનાબહેનની મોટી ઇચ્છા મુજબ કામ લેવા મુંબાઈની સ્ત્રીઓને ખાસ લલ્લામલુ કરી છે. કમિટીની અંદર તમામ કોમોનાં નામોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, અને મને ખૂબી આશા છે કે આ કમિટી પોતાની

લાગવગથી આ ફંડમાં સારી રકમ ભરાવવા કોશેશ કરશે તો મકાન બંધાવશે એટલું જ નહિ, પણ તેના નીલાવાચેં પણ ફંડ કામ લાગશે. માટે મારે આજે સર્વે બહેનોને અરજ કરવાની છે કે જમનાબહેનની કદર તમે ખરી રીતે પીછાનતાં હો તો તમો બધી રીતે તમારી સહાયતા આપજો. આટલું બોલી તમારી સમક્ષ રજુ થયેલી દરખાસ્તને હું મારા અંતઃકરણથી ટેકો આપું છું, અને મને ખાત્રી છે કે આપ સર્વે બહેનો તે સર્વાનુમતે પસાર કરશો.

ઉપરનો ઠરાવ અમલમાં મેલવા માટે બેઠતાં નાણાં એકઠાં કરવા માટે નીચેની આગેવાન યાનુઓની એક કમિટી નીમવામાં આવી છે:—

કારોબારી કમિટી.

લેડી અલીશા આગાખાન, લેડી શીરોજશાહ મેહતા, મિસિસ કારમાઇકલ, લેડી સ્ટેનલી રીડ, લેડી જમશેદજી જીજીભાઈ, લેડી દીનશા પીટીટ, લેડી દોરાબજી તાતા, લેડી ધનબાઈ કાવસજી જહાંગીર, લેડી ચંદ્રવરકર, મિસિસ હેરમસજી વાડીઆ, દીલશાદ બેગમ, મિસિસ ત્રિભોવનદાસ વરજીવનદાસ, મિસિસ બી. એમ. મલબારી, મિસિસ નાનુ નારાયણ કોઠારે, મિસિસ ખીમજી આસર વીરજી, મિસિસ જયકર, મિસિસ મનમોહનદાસ રામજી, લેડી શાપુરજી ભટ્ટા, મિસિસ અવેરભાઈ ભગવાનદાસ, લેડી ઇબ્રાહીમ રહીમજી, લેડી ફાજલબાઈ કરીમબાઈ, મિસિસ ગોરધનદાસ ખટાઉ, મિસિસ રાવ, મિસ ફકીરજી તંબજી, મિસિસ દાદીના, મિસિસ એફ. એસ. તાલીઆરખાન, મિસ ધનબાઈ બનાજી, મિસ દીનશાહ વાચ્છા, મિસિસ ભગવાનલાલ અને જીવનલાલ પનાલાલ, મિસિસ ભોગીલાલ વીરચંદ, મિસિસ જે. જે. વીમાદલાલ, વગેરે.

મિસિસ સક્કઈની યાદગીરી ફંડમાં ભરાયેલી વીસ હજારની રકમો.

બાદ મિસિસ જમનાબાઈ સક્કઈની યાદગીરી જીવંતી રાખવા માટેના ફંડમાં નીચે મુજબની રકમો ભરાયેલી નામદાર પ્રમુખે જાહેર કરી હતી:—સર શાપુરજી ભટ્ટા રૂ. ૫૦૦૦, મિસિસ સક્કઈના વિવના દુસ્ટીઓ રૂ. ૫૦૦૦, રૂ. ૧૦૦૧ ઓનરેબલ મિ. ગોકળદાસ કદાનદાસ પારેખ, રૂ. ૧૦૦૧ મેથર્સ પ્રાગજી સૂરજની કંપની, રૂ. ૧૦૦૧ શેઠ મોતીલાલ ડાહ્યાભાઈ, રૂ. ૭૫૦ મિ. ત્રિભોવનદાસ માળવી સોલિસિટર, રૂ. ૫૦૧ મિ. તલકચંદ માલુકચંદ, રૂ. ૫૦૧ મિ. જગનલાલ જમનાદાસ, મિસિસ વેલાબાઈ દવારકાદાસ ગોરધનદાસ રૂ. ૧૧૦૦, ઓનરેબલ મિ. ચીમનલાલ હરિલાલ સેતલવડ, રૂ. ૫૦૧, મેથર્સ વેલ્લીલાલ અને સુંદરલાલ મગનલાલ, રૂ. ૫૦૧, મિસિસ છીકાભાઈ પ્રેમચંદ રાયચંદ રૂ. ૫૦૧, રૂ. ૪૫૮૦ નાની ગોડી રકમો. કુલે લગભગ એકવીસ હજાર રૂપિયા ભરાઈ ચૂક્યા હતા.

બાદ લેડી જગમોહનદાસની દરખાસ્તથી અને મિસિસ ફરદુનજી એસ. તાલીઆરખાનના ટેકાથી પ્રમુખનો ઉપકાર માની સભા જરખાસ્ત થઈ હતી.

MEMORANDUM FOR THE RECORD

SUBJECT: [Illegible]

[Illegible text follows]

Telegrams.

To,

MOTIVALA,

Kindly convey to members Gujarati Stree Mandal, my deep sorrow at the death of my beloved friend Jamnabai Sakkarai whose life was an embodiment of the courage, sweetness and self-sacrifice of Indian womanhood.

SAROJINI NAIDU.

To,

FAMILY MEMBERS, MRS. JAMNABAI SAKKAI.

With regret I learn here death of Jamnabai. Great loss. Lady worker for beneficent activities.

MUSSOOREE.

NANDEKUNVAR, MAHARANI OF BHAVNAGAR.

To,

KESHAVLAL,

Extremely regret the sad death of sister Jamnabai. Accept my condolence.

POONA.

RAMABAI RANADE.

To,

BHAVANIDAS MOTIVALA,

Deeply regret Jamnabai's death. Sincere sympathy for family.

BOMBAY.

COOVERBAI JALBHAY BHARDA.

To,

KESHAVLAL,

Extremely sorry Jamnabai's death.

BHAVANAGAR.

MANILAXMI TANA.

To,
KESHAVALAL,
Extremely sorry Jamnabai's death.
BHAVANAGAR.

HARISUKH-GAURI.

To,
PRESIDENT, MEETING.
Deep Sympathy.
BHAVANAGAR.

HARISUKH-GAURI.

To,
KESHAVLAL,
Strimandal heartily deploras Jamnabai's death.
BHAVANAGAR.

PRESIDENT,
G. H. STRIMANDAL.

To,
KESHAVLAL,
God's will be done. Our sincere sympathy to you all.
AGRA.

MANIJEH.

To,
LADY LUXMIBAI, VICE-PRESIDENT, GUJARATI HINDU STRIMANDAL.
Hearty condolence for the death of Jamnabai Sakhai.
KAPADWANJ.

SARASVATI JIVANCHAND ZAVERI.

To,
KESHAVLAL,
Accept profoundest sorrow from wife and self and Agra Gujaratis.
Irreparable loss to Gujarati womanhood.
AGRA.

KANTILAL.

To,

GUJARATI HINDU STREEMANDAL,

SarvaKundala Streesamaj express unanimous regret, Mrs. Sakkai's demise.

KUNDALA.

PRESIDENT.

To,

MOTIVALA,

I cordially associate myself with today's Gathering of Indian Women to honour the memory of Jannabai Sakkai, who was an ideal of Indian womanhood in the selfless beauty of her life and actions.

HYDRABAD.

SAROJINI NAIDU.

To,

LADY JAGMOHANDAS VARJEEVANDAS,

Regret extremely cannot attend today's meeting. Have entire sympathy with object of meeting. Wish memorial movement every success.

POONA.

MEHERBAI TATA.

To,

DELSHADBEQAM,

Kindly tell Lady Willingdon, can't attend Meeting. Subscribing rupees 150, Jannabai Memorial.

POONA.

LADY ALISHAH.

To,

HER EXCELLENCY LADY WILLINGDON,

President Ladies Gathering Bombay.

Bhavnagar branch Gujarati Hindoo Strimandal sympathises with object of today's meeting. By her selfless philanthropy and untiring labour Mrs. Jannabai Sakkai succeeded in accelerating cause of advance of Indian womanhood to extent perhaps never before reached by any other Indian lady. Her death creates void in Hindoo society which it will be difficult to fill.

BHAVANAGAR.

MRS. MANILAXMI TANA,
President, BHAVANAGAR HINDU STRIMANDAL.

To,

HER EXCELLENCY LADY WILLINGDOX,

President, Ladies Gathering, BOMBAY.

I beg to associate myself with object of today's meeting. Late Mrs. Jambabai's noble efforts towards advancement of Indian womanhood won for her lasting place in every Hindu home. Her large-hearted philanthropy, her untiring energy, her manifold activities, her purity of life and her overflowing love for her sisters are brightest jewels which can adorn a woman.

BHAVANAGAR.

Mrs. MANILAXMI TANA.

To,

PRESIDENT, JAMBABAI MEETING, MADHAV BAG.

My wife and myself heartily sympathise with objects of the meeting. Mrs. Sakai was the greatest Gujarati lady during last 50 years.

RAJKOT.

NANALAL DALPATRAM KAVI.

To,

PRESIDENT, LADIES PUBLIC MEETING, MADHAV BAG.

Surat Strisamaj sympathises object today's Meeting.

SURAT.

SECRETARY.

Letters.

DEAR MR. MOTIVALA,

I am much grieved to learn about the very sad news of the demise of Mrs. Jamnabai Nagindas Sakkai, the President of the Gujarati Hindoo, Stree Mandal and the Vice-president of the Sevn Sadan Society of Bombay.

I learn that tomorrow the Mandal is to have a special meeting for the purpose of giving expression to its deep sense of sorrow for this sad event. I shall, therefore, feel pleased if you will kindly inform the members of the Mandal and the members of Mrs. Sakkai's family my deep and heart-felt sympathy for the great and irreparable loss which they have sustained in the death of Mrs. Sakkai.

I knew Mrs. Sakkai's family so well, and I came to know Mrs. Sakkai personally since the last 8 years. In Mrs. Sakkai I found a true ideal Hindoo lady born to lead her Hindoo sisters in the onward march of progress.

I trust the members of the Mandal will keep up their usual activities in Mrs. Sakkai's absence. I wish my countrywomen to follow the noble example of Mrs. Sakkai's life. If they do so, I am sure, India's progress will be materially accelerated.

Mrs. Sakkai's many noble traits of character and her several good deeds of charity deserve to be perpetuated both by the men and women of Bombay in a fitting manner. I fully trust they will discharge their duty in keeping green amongst us, the memory of this good lady.

THE SANDS, VERSOVA. }
14-4-16. }

Yours Sincerely,
DADABHAI NAOROJI.

DEAR MANEKBAI,

I have just heard that Mrs. Sakkai is dead. Will you please convey to her relatives my condolences and tell her that when the news reaches South Africa, many of our countrymen who knew her South African work will share their grief? Mrs. Ghandhi joins me in my condolences. Owing to serious illness at the Ashram, I have not read papers for weeks. It was a friend who mentioned the sad event to me.

AHMEDABAD. }

Yours Sincerely,
M. K. GANDHI

DEAR BHAWANIDAS,

Mrs. Singh and I have been greatly pained to read in the "Modern Review" that Mrs. Jinnabai Sakkai died a short time ago. We feel that her loss to the cause of Indian Womanhood and to Indian progress is irreparable. Will you kindly convey to the Stree Mandal our heart-felt sorrow.

46, Overhill Road,
East Dulwich,
LONDON, S. E., ENGLAND. }

Yours Sincerely,
ST. NIHAL SINGH.

To,

B. N. MOTIVALA, Esqr.,

Dear Sir,

I beg to request that you will be so good as to convey the sympathy and condolence of my Association to the relatives of the late Mrs. Sakkai, and to the Gujarati Hindu Stree Mandal, in the severe loss that the country has sustained in the death of Mrs. Sakkai whose public work has rendered her name dear to all who have the welfare of India at heart.

British Indian
Association,
JOHANNESBURG. }

Yours faithfully,
A. M. CACHALIES,
Chairman.

MY DEAR MOTIVALA,

I shall be very grateful to you if you will be so good as to convey to the relatives of the late Mrs. Sakkai the deep sympathy of Mrs. Polak and myself in the irreparable loss that they have sustained in her death; and to the Gujarati Hindu Strimandal in the removal of so tender-hearted and energetic a worker in the cause of Social Reform.

With our best wishes to you and other friends, and in the possibility of seeing you again soon,

JOHANNESBURG. }

Yours Sincerely,
HY. S. L. POLAK.

To,

B. N. MOTIVALA, ESQR.,

Dear Sir,

May I request you on behalf of my association, to convey to the relatives of the late Mrs. Sakkai and to the Gujarati Hindu Strimandal the expression of its deep sympathy in the great loss that has befallen them.

TRANSVALL INDIAN
WOMEN'S ASSOCIATION,
JOHANNESBURG. }

I am,
Yours faithfully,
(Miss) S. SEHLESIN.

The Hon. Secretary,
Gujrati Hindu Strimandal.

DEAR MADAM.

At the meetings of the Ladies Committee which was held on the 21st Inst., I am requested to convey to you the following resolution which was unanimously passed and placed on our record.

"Resolved that this meeting of the Ladies' Committee of the Famine Relief Fund for Bankura, Rajputana, Kathiawad, Gujarat and Cutch places on record its deep sense of sorrow at the loss sustained by the Bombay Presidency in the sad death of Mrs. Jamnabai Sakkai and authorizes the President of this Meeting to convey the same to the Gujarati Hindu Strimandal."

The Famine Relief Fund,
For
BANKURA, RAJPUTANA,
KATHIAWAD AND CUTOB. }

MEHRI. D. TATA,
President, Ladies' Committee
of
The Famine Relief Fund.

DEAR SIR,

I am authorised by the Council of the Bombay Presidency Social Reform Association to communicate to you the following resolution adopted at their meeting on 19th April 1916.

"That the Council of the Bombay Presidency Social Reform Association place on record its deep sense of loss caused by the sad death of Mrs. Jannabai Sakkai, who took a leading and useful part in our movement calculated to promote Social Reform and especially such movement as tended to raise the status of Indian Women."

CHARNI ROAD,
GIROAUM, BOMBAY. }

Yours Sincerely,
D. G. DALVI,
Secretary,

Bombay Presidency, Social Reform Association.

MY DEAR VENILAL,

I learnt here with very deep regret about the exceedingly sad news of Jannabai's death. It is not merely a personal loss, it is a loss to the whole country, and of all, you must have felt most, having been nearest to her during her recent bereavement. My brother, my wife, my brother's wife, my sister and all here felt very deep grief at this. We were not prepared for this sad occurrence so soon, and the news came to us as a great and sad surprise. Her place in Gujarati Society will be difficult to be filled. May God give eternal bliss to her noble Soul.

Kindly accept our heart-felt sympathy and convey it to all. We trust as the person on whom the whole burden rests you will bear it with courage and resignation.

Maneckbai Saditarium,
MAHABLESHVAR. }

Yours Sincerely,
NAGINDAS T. MASTER.

DEAR MR. VENILAL,

It was with feeling of very great sorrow that my wife and I learnt about the sad unfortunate passing away of your aunt Jannabai Sakkai from this world. Pray accept our sincere condolence in this sad bereavement which has overtaken your family. She was a great lady and set a great example to all the ladies to follow. She was a self sacrificing lady and a worthy servant of the great Master of compassion. She has shaken off her mortal coil but her name shall ever remain to be remembered with joy and gratitude. I always considered her as my mother and really she was a mother to thousands of people.

Our sincere prayer is that peace eternal rest upon her, light perpetual shine upon her. Amen!

SEVA SADAN,
GANDHI. }

Yours Sincerely,
D. D. KANGA.

Mr. Venilal Maganlal and family of the late Mrs. Jamnabai N. Sakkai,

Bombay.

Dear Sir,

At the desire of the Council of the Seva Sadan Society, I beg to enclose a copy of the resolution unanimously passed at their Meeting held on the 10th inst.

I also take this opportunity of conveying to you our deep sorrow and heart-felt sympathy for the irreparable loss you have sustained in the death of your dear and worthy relative Bai Jamnabehen.

May her Soul rest in peace !

Yours faithfully,
(Miss) B. A. ENGINEER,
Secretary.

COPY OF THE RESOLUTION.

"That this Meeting wishes to place on record its feelings of profound sorrow, great regret and heavy loss at the death of one of its distinguished Vice-Presidents, Mrs. Jamnabehen N. B. Sakkai, The deceased was connected with the Society from its very beginning up to the time of her death and during that period not only rendered disinterested, self-sacrificing, exemplary and invaluable services to the society, but also freely helped it with her purse. Her life-long work was to relieve distress and uplift the women of India and in her they have lost a sincere friend and staunch supporter."

(Miss) B. A. ENGINEER,
Secretary,
SEVA SADAN SOCIETY.

પત્રો અને સલાના ઠરાવો.

પ્રિય લાઈ માતીવાળા,

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ અને મુંબઈની સેવાસદન સોસાયટીનાં ઉપપ્રમુખ ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના મરણના અતિશય દિવસગીરીભરેલા સમાચાર સાંભળીને મ્હને બહુ જ દુઃખ થયું છે.

મ્હારા બહુવામાં આવ્યું છે કે આ ખેદજનક બનાવ માટે પોતાના શોકની ઉંડી લાગણી પ્રકટ કરવા માટે મંડળની સભા મળનાર છે. ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના મરણથી તેઓના હૃદયથી અને મંડળનાં સભાસદોને જે ન પૂરી શકાય એવી હારે ખોટ ગઈ છે તેને માટે મ્હારા હૃદયનો ઉંડો સમભાવ તેઓને કૃપા કરીને નિવેદન કરશો તો મ્હને બહુ સાફ લાગશે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના હૃદય સાથે મ્હારે ઘણું ઓળખાણ હતું અને છેલ્લાં આડ વર્ષ થયાં તેમના પોતાના અંગત પરિચયમાં હું આવ્યો હતો. ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ હિન્દુ સ્ત્રીના સાચા આદર્શરૂપ છે અને તેઓ પોતાની હિન્દુ બહેનોને પ્રગતિના માર્ગમાં દોરવાને માટે જન્મ્યાં છે એવું મ્હને લાગ્યું હતું.

મ્હને વિશ્વાસ છે કે ગં. જમનાબાઈની ગેરહાજરીમાં પણ મંડળનાં સભાસદો તેમની સાધારણ પ્રવૃત્તિઓ ભરી રાખશે. મ્હારા દેશની સ્ત્રીઓ ગં. જમનાબાઈના દૃષ્ટાન્તનું અનુકરણ કરે એમ હું ઇચ્છું છું. જે તેઓ તેમ કરશે તો મ્હારી ખાતરી છે કે હિન્દુસ્તાનની પ્રગતિ સંગીન રીતે વહેલી થશે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના ચારિત્ર્યનાં ઉમદા લક્ષણોની અને પરોપકારનાં તેમનાં અનેક શુભ કાર્યોની યાદગીરી યોગ્ય રૂપમાં મુંબાઈનાં સ્ત્રીપુરુષોએ કાયમ રાખવી ઘટે છે. મ્હને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે કે આ બધાં સ્ત્રીની યાદગીરી તાજ રાખવાનું પોતાનું કર્તવ્ય તેઓ બજાવશે.

ધી મેન્ડ્ર, વર્સોવા,

૧૪-૪-૧૬.

લી, દાદાબાઈ નવરોજીના

સલામ.

સેવાસદનને ઠરાવ.

આ સભા પોતાનાં એક પ્રસિદ્ધ ઉપ-પ્રમુખ ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના અવસાન માટે પોતાની ઊંડા શોકની, અતિશય દુઃખની અને હારે ખોટની લાગણીઓની નોંધ લેવા ઇચ્છે છે. સદનના આરંભથી તે પોતાના મરણ સુધી સદગત આ સંસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવતાં હતાં અને જે સમય દરમિયાન તેઓએ આ સંસ્થાની નિઃસ્વાર્થ, અનુકરણીય અને અમૂલ્ય સેવાઓ બજાવી હતી એટલું જ નહિ, પરન્તુ આ સંસ્થાને પોતાના દ્રવ્યથી પણ છૂટે દાંચે મદદ કરી હતી. દુઃખનું નિવારણ અને હિન્દની સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર એ તેમનાં જીવનકાર્ય હતાં અને તેમના મરણથી આ સંસ્થાએ એક સાચાં મિત્ર અને દૃઢ સહાયક ગુમાવ્યાં છે.

શ્રીમતી સરોજીની નેહુને તાર,

દિમ્બત, મીડાશ અને આત્મભોગ એ હિન્દી સ્ત્રીત્વના સદૃશ્યોની મૂર્તિરૂપ જેમનું જીવન હતું એવાં મ્હારાં પ્રિય મિત્ર જમનાબાઈ સક્કઈના અવસાન માટે મ્હારી ઊંડી શોકની લાગણી ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળના સભાસદોને નિવેદન કરવા કૃપા કરશો.

મિ. કેશવલાલ ભીખાભાઈ મણીયાર.

માહારા માનવંત અને પ્રિય બહેન બાઈ જમનાબાઈના મરણ સમાચાર જાણી હું બેહદ દિલગીર થઈ છું. એ માઠા બનાવની ખબર મેં ન્યુસમાં પહેલી વાંચીને એ માહારા લાલાં બહેનને માટે કોણને દિલગીરી જાહેર કરવી તેના વિચારમાં હતી. એવો મરદુમ બહેન પોતાની કોમની બહેનીઓને સાડ પૈસાના ભોગે ઘણાં ઉત્તમ કામો બનાવ્યાં છે જેનો બદલો પરમેશ્વરને લાં. એવોને મળી ચૂક્યો હોશે.

મરદુમ બહેન જમનાબાઈના હુકુંબને મહારી તરફની ખરી દિલસોજીલરી લાગણી તેઓનાં ભારી દુઃખમાં જાહેર કરવાની તસદી લેશે.

મેપિયન્સીરોડ, }
મલખારદિલ-મુંબઈ. }

લિ. દુવાગીર,
આઈમાય શીરાજશાહ મહેતા.

રા. રા. કેશવલાલ ભીખાભાઈ.

જાત ગંગાસ્વરૂપ બહેન જમનાબાઈના સ્વર્ગવાસના ખબર ન્યુસ પેપરદ્વારા જાણી અત્યંત બેદ થયો છે. તેઓ બીમાર હતાં તે તો મારા જાણવામાં આવ્યું હતું પણ આમ બનાવ બની જશે એ ધારવામાં નહોતું. તેમણે પોતાની છંદગીમાં જે સ્વાર્થભોગ તથા પરોપકારની છાપ બેસાડી છે તે આપણા દેશની સ્ત્રીઓને દાખલો લેવા યોગ્ય છે. અને તેમની છંદગી પ્રભુએ પાંચ વરસ લંબાવી હોત તો તેઓ હિન્દુસ્તાનનાં સ્ત્રીમંડળની પ્રગતિને ઘણો લાભ કરી શકત. પણ એ પરમકૃપાળુ પરમાત્માને કાંઈ જોર જ ગમ્યું. એટલે આપણે તો ધીરજ અને શાન્તિ રાખી તેની ઇચ્છાને શરણ થયા વિના બીજે ઇલાજ નથી. એ પરમાત્મા તેમના આત્માને શાન્તિ આપે એ જ પ્રાર્થના છે.

ભાવનગર. }

લિ.
મુરારજી આણંદજીના જેજોપાળ.

મિ. લવાનીદાસ મોતીવાળા.

આપણાં માનવંત પ્રિય બહેન જમનાબહેન સક્કઈના સ્વર્ગવાસ થવાની ખબર મારાં બહેનના મુંબઈના કાગલથી તેમજ મુંબઈનાં ગુજરાતી ખબરપત્રોથી જાણી મને બહુજ દિલગીરી લાગી હતી. અને એ વિષેનો દિલાસો એમનાં બાણેજ બાઈ કેશવલાલપર ગયા મેલમાં મેં લખ્યો હતો, તે પછી “જમે જમશેદ”માં એ મરદુમ બાઈના માનમાં ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળે જાહેર કરેલી દિલગીરીની સલાનો હેવાલ મારા વાંચવામાં આવ્યો હતો તેપરથી તમને બાઈપર એ બાઈનાં અતિ ગેરખાહ મિત્ર તરીકે લોકોના આવેલા કાગળે વિષે જાણી આ લખી, વાંચવા તસદી આપું છું જ.

આપણા માનવંત શેહેરી દાદાભાઈ નવરોજીએ મરદુમ બાઈ માટે જે શખ્તો લખ્યા છે તે ખોલેખોલ મારા દિલના પલ્લુ છે. ખચીત જ એ બાઈની હિન્દુ બહેનોને કેળવણી આપી દરેક રીતે ચઢતી હાલત કરવાની ઉલટ-કાળજી અને હોંમત ઘણીજ માન અને અનલયથી ભરેલી હતી. એમની સાથે ત્રણ અઠવાડીયાં દુકાળનાં કામમાં સને ૧૯૧૨ ની સાલમાં રહેવાની મને બાગ્યશાળી તક મળી હતી. ભારથી હું સદા આહતીં આવી છું કે એમનાં જેવાં ઘણાં

બાઈઓ હિન્દુસ્થાનની દરેક કોમમાં થયાં લેઈએ. ફક્ત કેળવણી જ નહીં પણ પોતાના ધર્મ તરફ ફરજ કરવાની શક્તિ પણ એ બેઉ ધણીધણીઆંણીમાં નક્ક કરવા લોગ હતી. પરમેશ્વર એ લોકના આત્માને શાંતિ અને સ્વર્ગ આપે તથા એમની ખોટથી જે બિચારાઓ દુઃખી થયાં હોય તે સર્વેને-ધીરજ-હીમત અને આપણા સર્વેને તેમને પગલે ચાલવાની રૂઠી શક્તિ બક્ષે.

લંડન. }

તમારી શુભેચ્છક,
પુતલીબાઈ રૂ. ધ. શેઠના.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્રીમંડળનાં સેક્રેટરી,

સ્વર્ગવાસી શ્રીમતી બહેન જમનાબાઈ સક્કઈના શોકજનક મૃત્યુથી સમસ્ત ગુજરાતી પ્રભ દિલગીર થઇ છે.

આ શહેરની સ્રીઓની બહેરસલા અમારા મંડળ તરફથી આજ રોજ મેળવી હતી અને તેમાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કરવામાં આવ્યા હતા.

સ્વર્ગવાસી ગંગાસ્વરૂપ બહેન જમનાબાઈ સક્કઈના ખેદકારક મરણથી આ સલા પોતાની દિલગીરી બહેર કરે છે. આપણા દેશને મરહુમ બહેનના મરણથી ભારે ખોટ પડી છે.

અમદાવાદ. }

લી૦
સૌ. વિદ્યા રમણલાઈ.
મહાલક્ષ્મી મનસુખરામ.
મહિલામંડળનાં સેક્રેટરીઓ.

તેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ, ગુજરાતી હિન્દુ સ્રીમંડળનાં પ્રમુખ,

મુંબઈ વનિતાવિશ્રામની મેનેજંગ કમીટીમાં નીચેનો ઠરાવ પસાર થયો છે. તે આપને જણાવવાની રત્ન લઉં છું.

ઠરાવ.

મુંબઈની વનિતાવિશ્રામ સંસ્થાની મેનેજંગ કમીટી પોતાનામાંના એક બહુતા સલાસદ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના ખેદકારક મૃત્યુની નોંધ લે છે. સ્વર્ગસ્થ જ્યારથી મુરતનું વનિતાવિશ્રામ સ્થપાયું ત્યારથી પોતાનું મૃત્યુ થયું તે સમયમુખી સુરત તથા મુંબઈના આશ્રમો તરફ તથા તેમના બંને સ્થાપકો તરફ ઘણો પ્રેમભાવ રાખતાં હતાં એટલું જ નહિ પણ આ આશ્રમોને પોતાની તન મન અને ધનની મદદ આપતાં હતાં. મુંબાઈમાં આશ્રમ સ્થપાયો ત્યારે ગં. સ્વ. જમનાબાઈએ રૂ. ૨૦૦ ની મદદ કરી હતી એટલું જ નહિ, પણ તેઓ મુંબાઈના આશ્રમને બધી રીતે મદદ કરવા ઉત્સુક હતાં અને જતે દહાડે મુંબાઈના આશ્રમમાં પુદ પોતે રહી આશ્રમની ઉત્તિ કરવા ઘણી ઇતેમ્મરી દેખાડતાં. મરનાર પોતાના છેલ્લા વીઢમાં પણ મુંબઈના આશ્રમને રૂ. ૧૦૦૦ ની રકમ આપવાનું ફરમાવી ગયાં છે. આવી રીતે વનિતાવિશ્રામની સંસ્થાઓ પરત્વે નહિ પણ મુંબઈ, સુરત, અમદાવાદ, ભાવનગર, પુના વિગેરે દેશદેશાવરની સ્રીસંસ્થાઓ તથા ગુજરાતની વગભગ તમામ સ્રી ઉપયોગી હીન્દુઓને ગં. સ્વ. જમનાબાઈ પોતાના ઉમદા ચારિત્રથી અને ઉત્તમ કર્તવ્યોથી એક પરીપકારી ગુજરાતી હિન્દુ સ્રી તરીકે દેશપરદેશ બહુતાં થયાં હતાં. કમનસીએ ગં. સ્વ. જમનાબહેનને છેલ્લાં એ વર્ષ ઉપર વિધવા અવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ હતી તે વખતે એક હિન્દુ વિધવાનો ખરો ધર્મ શું છે તે

તેમણે પોતાના સદ્ગત પતિની અમૂલ્ય સલાહ મુજબ આવી દેશની તમામ વિધવાઓને પ્રત્યક્ષ જતાવી આપ્યું હતું. આવું ગુજરાતનું અમૂલ્ય રત્ન આપણા વચ્ચેથી ગુમ થયાથી વનિતાવિશ્રામની સંસ્થાઓએ એક મોટો સહાયક ગુમાવ્યો છે. એટલું જ નહિ પણ આખા ગુજરાતે, ગુજરાતની છીર્તિ વધારનાર, તેની દરેક શ્રીહિપયોગી હિલચાલનું હિત હૈડે ધરનાર એક સાધ્વી સ્ત્રી ખોઈ છે. આવી સ્ત્રીના મૃત્યુથી થતી દિલગીરી પ્રદર્શિત કરવા મુંબઈના વનિતાવિશ્રામ તરફથી ચલાવવામાં આવતા બધા શિક્ષણવર્ગો ગં. સ્વ. જમનાબાઈના અવસાનને બીજે દહાડે માનની લાગણી દર્શાવવા બંધ રાખવામાં આવ્યા હતા. મરનારના કુટુંબીઓ તરફ તથા ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સંસ્થા જેના મરનાર એક સ્થાપક તથા સ્તંભ હતા. તે સંસ્થા તરફ મુંબઈનું વનિતાવિશ્રામ પોતાની અત્યંત દિલગીરીની લાગણી તથા દીલસોજી તેઓના આ ભારે શોકના પ્રસંગે જાહેર કરે છે અને સ્વર્ગસ્થના આત્માને પ્રભુ શાંતિ બક્ષે એવી પ્રાર્થના કરે છે.

વનિતાવિશ્રામ મુંબઈ.

શિવગૌરી ગજજરના યથાયોગ્ય.

અ. સૌ. શ્રીમતી બહેન કલાવતી લવાનીદાસ, સેક્રેટરી, ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ, મુંબઈ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સ્થાપક અને પ્રમુખ અને મુંબઈ નિવાસી ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં અગ્રેસર તેમજ સ્ત્રીઓને લગતાં તમામ કાર્યોમાં પૂર્ણ ઉત્સાહથી કાર્ય કરનાર સ્ત્રીરત્ન ગં. જમનાબહેન સક્કઈના બેદજનક અવસાનથી આપના મંડળને જ નહીં પરંતુ મુંબઈ નગરીનાં ગુજરાતી અને અન્ય સ્ત્રીઓ તેમજ ગુજરાત, કાઠીઆવાડના તમામ સ્ત્રીસમૂહને મહાખોટ પડી છે. રાજકીય, સાંસારિક, ઔદ્યોગિક, ધર્મ્યાદિ ઇત્યાદિ બાબતોમાં સ્ત્રીઓના શ્રેયાર્થે તેઓએ કરેલી ચળવળ તથા આપેલી તન મન ધનની સહાય તેમજ દુષ્કાળ સમયે ગામેગામ ફરી ચરીજ તથા દુષ્કાળ ખીડિત લોકોને દુઃખ વેડી કરેલી મદદ વિગેરે તેમનાં કાર્યો એવાં છે કે આપણી સ્ત્રીઓ સન્મુખ જીવિત દર્શાવે તરીકે હમેશાં ખડાં રહેશે. અને સર્વને અનુકરણીય થઈ પડશે.

જે જે કાર્યો તેમણે આદર્યાં છે તે યથાયોગ્ય ઈજીબૂત થાઓ તથા તેમને પગલે આપનું મંડળ ચાલી તેમનાં કૃત્યોને વિશેષ દીપાવો અને તેમના આત્માને શ્રી પરમાત્મા શાંતિ આપો એવી અગ્રેના વનિતાવિશ્રામની અલ્પ પ્રાર્થના છે.

અમદાવાદ,
વનિતાવિશ્રામ. }

લિ. સુલોચના દેસાઈ

તથા
સૌ. રૂક્મિણી અંબાલાલ દેસાઈ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સેક્રેટરી,

અમે સીંહેર ગામની સ્ત્રીઓ ગંગાસ્વરૂપ લગવતી જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્વર્ગવાસ થયાના સમાચાર જાણી અમારી દિલગીરી જાહેર કરીએ છીએ. ગુજરાતની હિન્દુ બહેનોની નૈતિક, ધાર્મિક અને માનસિક સ્થિતિ સુધારવા તેમણે કરેલ સ્તુત્ય પ્રયાસ સદુ કોઈના લાલ્ચવામાં છે. સંવત ૧૯૬૮ ના ભરવંકર દુષ્કાળના પ્રસંગે તેઓ પ્રથમ આ ગામમાં આવ્યાં હતાં, અને ગરીબ માણસોને દાણા તથા કપડાંની અને મુંગા ઢોરને ઘાસની જે મદદ આપી હતી તે ઉપકાર અમે જૂલો જઈએ તેવો નથી. ગત વર્ષમાં શ્રાવણમાસમાં તેઓ અહીંયાં આવ્યાં

હતાં. અને અહીં આ કન્યાશાળામાં સદુ બહેનોને એકાં કરી લાવણુ આપી અમને સહુને ઉપકારી કર્યો હતો. આવી એક દેશભક્ત મુશીબ પવિત્ર સાધવી અને તેવા અનેક ગુણુવાળી બહેનના સ્વર્ગવાસ થવાથી ગુજરાત, કાઠીયાવાડ અને મુંબઈ ધિવાકામાં સ્ત્રીમંડળમાં મોટી ખોટ પડી છે.

પરમ કૃપાળુ ઈશ્વર તેમના અમર આત્માને ચિરકાળ શાંતિ આપો અને તેનો દાખલો લઈ ગુજરાતી બહેનો તેનું અનુકરણ કરે એવી સદુ બહેનોને પ્રેરણા કરો.

સિંહોર, કાઠીયાવાડ. }

સિંહોર સ્ત્રીસભાનાં પ્રમુખ,
લીખાઇલ હોરમસલ રોકના.

ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળનાં ઉપપ્રમુખ તથા સર્વ સભાસભો,

વિ. દિલગીરી સાથે લખવાનું કે ગં. સ્વ. શ્રીમતી જમનાબહેન સક્કઈના સ્વર્ગવાસના સમાચાર સાંભળીને અમે સુરત સ્ત્રીસમાજની બહેનો બહુ જ દિલગીર થયાં છીએ. કેમકે આમણા ગુજરાતમાં એમના જેવાં પરોપકારી ને સહૃદય બહેન હજી થયાં નથી ને એમની ખોટ પુરાવી બહુ જ કઠિન છે. કેમ કે ગુજરાતી બહેનોમાં એમના જેવી પરોપકારી બહેનોની ઘણી જ ખોટ છે. તેમાં આવી બહેનની ખોટ પડી છે તેથી બહુ જ દિલગીર થયાં છીએ. ઈશ્વર એમના આત્માને શાંતિ આપો એ જ પ્રાર્થના છે.

સહી સૌ. ગુણવંતગૌરી ઇમતરાય રાયલ.
સહી જસવંતિકા મુનશી.

સહી સૌ. સંયુખાળા કરમુખરામ દોરા.

સહી સૌ. કાન્તિદા ઇન્દ્રવદન દોરા.

સહી ઇન્દુમતી ડાલાભાઈ વઘીલ.

સહી સૌ. મટુબહેન જનાર્દન પાઠકજી.

સહી સૌ. પ્રસન્નગૌરી મુકુન્દરામ મહેતા-

સેક્રેટરી.

સહી સૌ. ચીમુબહેન વીરસુખરામ દોરા
ઉપપ્રમુખ,

સહી નાનીબહેન ગજજર.

સહી બાલગૌરી મુનશી.

સહી સૌ. બાનુદાબહેન ઉદ્દવદનરામ મુનશી

સહી ધનમનગૌરી બળસુખરામ દીવાનજી.

સહી સૌ. મીરાં એમ. રાયલ.

ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈનાં હુટુમ્પ તરફ.

વિ. શ્રી મુંબઈ જૈન મહિલાસમાજની એક સભા ગઈ તા. ૧૦-૪-૧૬ ને રોજ શ્રી મુંબઈ મંગરોળ જૈન સભાના હોલમાં સૌ. લીલાવંતી કોકાલાઈ પ્રેમચંદના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી. તે વખતે ગં. સ્વ. બહેન જમનાબાઈના સ્વર્ગવાસ માટે દિલગીરી ભદર કરવામાં આવવા સાથે તે બહેનની ચાદગીરી અમારી વચ્ચે કાયમ રહે તે માટે તેમની એક એનલાઈ ઇખી આ સમાજના હોલમાં રાખવાનો ઠરાવ થયો છે. તે ખજર પ્રમુખ અને સેક્રેટરીની ફરમાસથી આપ તરફ મોકલવામાં આવે છે તેની નોંધ લેઓ.

શ્રીમુંબઈ જૈન મહિલાસમાજ. }

લી. જોનરરી સેક્રેટરી,
સૌ. શુભાબાઈ મકનજી મહેતા.

માનવતા મંત્રી, “ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ” મુંબાઇ.

સેવામાં સવિનય નિવેદન કે—સ્થાનિક આર્યસમાજ મંદિરમાં અમારી આર્ય સ્ત્રીસમાજની સાધારણ સલામળી હતી, તેમાં આપના મંડળનાં પ્રમુખ શ્રીમતી જમનાબાઈ સક્કઈના પરલોકગમનથી દુઃખી થઈ બે શોકલયો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો તે આ નીચે આપની સેવામાં લખી મોકલી અને આપના દુઃખમાં ભાગ લેઈએ છીએ.

“શ્રીમતી જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ બેઓ મુંબાઈ શહેરની ગુજરાતી કોમમાં એક આગેવાન, જનસમાજની સેવા કરનાર, પરગણુ ભલાં બાઈ હતાં અને બેઓ પોતાની પુષ્પ વય, સાદા જીવન, અને પ્રેમયુક્ત વચનોથી મુંબાઈની સ્ત્રીસમાજમાં ઘણાં આદર પામેલાં હતાં તેઓના અકાળે મૃત્યુની ખબર સાંભળી આ સમાજ ઘણીજ દિલગીર થઈ છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં તેઓ જીવનપર્યંત પ્રમુખ રહ્યાં હતાં અને અન્ય સ્ત્રીઓની સલામાં પણ ઉત્સાહથી ભાગ લેતાં હતાં. આર્ય સ્ત્રીસમાજ તેઓના મૃત્યુથી પોતાને મોટી ખોટ ગણેલી માને છે.”

લી. ચંદાગૌરી હાકોરદાસ દેસાઈ,
મંત્રી, આર્ય સ્ત્રીસમાજ, મુંબાઈ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના પ્રમુખ સાહેબ મુંબઈ.

આપણા મંડળનાં પ્રમુખે સ્વર્ગવાસ કર્યાના માઠા સમાચાર સાંભળતાં અત્યંત દિલગીરી પ્રાપ્ત થયેલ છે. મરદુમ ગં. જમનાબાઈની અમૂલ્ય સેવાની હજી મંડળને પૂરી આવશ્યકતા હતી. આવા પ્રમુખસ્થાને વિરાજેલ જમનાબાઈની ખોટ પૂરી થાય એવી મનોભાવના છે. પરંતુ તે ખોટ પુરી થતાં ગં. જમનાબાઈનું મુખારક નામ યાદી બહાર જાય તેમ નથી. આ હૃદયભેદક બનાવ બનતાં પારાવાર દિલગીરી થયેલ છે. ભાવિ પ્રબળ છે, ઇશ્વરની ગહન ગતિ છે, કુદરત આગળ સૌ કોઈ લાચાર છે. લેણાદેણના યોગ પૂરા થયે સહુ સહુના ભાગે-ચાલ્યા જાય છે, એવી ઘટમાળ છે; જેમાં આપણુ સ્નેહીઓનું કંઈ બળજોર ચાલતું નથી. માટે જ્ઞાનવડે સમાધાન કરી સર્વ સલાસદો તથા તેઓશ્રીનાં સર્ગાં સ્નેહીઓને દિલાસો અપાવશો. આ હૃદયભેદક દુઃખદળના વળનમાં પારાવાર શોચ થયો છે તે નેત્રમાં દર્શાવી શકાતો નથી. સ્ત્રીકુળજૂથજુથ જમનાબાઈ વૈકુંઠવાસી થતાં આવેલાઓ સ્નેહીસંબંધીઓને બહુ મોટી ખોટ પડી છે. હિન્દુસ્થાનમાં પસંપકારી પુરૂષો તથા લાખોમાં એક આવાં મુશીબ અને સ્ત્રીઓ તથા ઉછરતી બાળાઓને સુમાર્ગે જતાવી ઉચિતતાને પહેચાકનાર પ્રિય જમનાબાઈરૂપી રત્ન ખરબાદીને પામતાં કંઈ સ્ત્રીના મનમાં આવાત નહીં થશે? ઇશ્વરની ઇચ્છા આધીન મનુષ્ય ગમે તેવી પ્રિય અને ચાહાયતી વસ્તુઓ લાવિષ્યયોગે ગુમાવી હાથ મારી બેસી રહે છે. નિરૂપાય છે. વાઢાલાં સ્ત્રીમંડળોને આપણાં પ્રિય જમનાબાઈના અવળા લાવિષ્યમાટે હું અત્યંત દિલગીરી સાથે દિલાસો આપી મારી કલ્પમ બંધ કરું છું.

વાંકાનેર. }

લિ. બાપ્તી જમબાઈના
સ્નેહીકૃષ્ણ વાંચસો.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ.

સદ્ગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષ્મના શોકજનક અવસાન માટે બરવામાં આવેલી શોકદર્શક સલાનાં પ્રમુખ લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ અને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સભાસદો,

અમારાં માતૃતુલ્ય પૂજ્ય ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષ્મના ખેદજનક અવસાન માટે ગઈ તારીખ ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૯૧૬ ને રોજ તમો બહેનના પ્રમુખપદ નીચે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના સભાસદોની બહેરસલામાં સદ્ગતના માનાર્થે પસાર કરેલા ઠરાવની નકલ અમારી ઉપર મોકલી આપવા માટે મંડળનાં સવળાં સભાસદોનો અને તમો બહેનનો અમો સદ્ગતના હૃદયોનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

સદ્ગત જમનાબહેન સક્ષ્મએ મંડળનાં પ્રમુખ તરીકે અને સ્થાપક તરીકે પોતાની હયાતી સુધી નિઃસ્વાર્થપણે અંતઃકરણપૂર્વક પોતાની હિન્દુ બહેનો અને આ દેશની ધંતર ક્ષેત્રની બહેનોની સુધારણાની તમામ હીલચાલોમાં આત્મસોગવડે મંડળ પ્રત્યે જે સેવાઓ બજાવી હતી તેની યોગ્ય કદર પીછાની સદ્ગતનાં લલાં અને નેક કામો માટે તમારા મંડળે પસાર કરેલા પ્રશંસા પાત્ર ઠરાવથી અમો સદ્ગતના, હૃદયોનો ઉપર આવી પડેલા અસહ્ય દુઃખમાં દિલાસાદાયે ઘણી શાંતિ થઈ છે.

તમારા મંડળનો એક ઉત્તમ નાવિક-મંડળના શિર ઉપર પ્રકાશતું એક ઉમદા જવાહીર-અઘૌકિક પ્રેમવડે તમામ સ્ત્રીસમાજ ઉપર સચોટ અસર કરનાર એક ઉમદા સ્ત્રીરત આપણા હિન્દુ સંસારમાંથી ગુમ થયું-નાશ થયું તેને માટે ખુબાઈ ઇલાકાના તમામ સ્ત્રીવર્ગમાં તેમાં મુખ્યત્વે કરીને તમો ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની તમામ બહેનોમાં જે અતિશય દિલગીરી ફેલાઈ રહી છે તે સ્વાભાવિક છે.

તમારા મંડળનાં પ્રમુખ એટલાં બધાં સાદાં, નમ્ર, પ્રેમાળ, મરોપકારી, ઉત્સાહી, સ્વદેશ-ભિમાની, રીતિનીતિ આચારવિચાર વિવેક અને ધર્મપાળક હતાં કે જેથી તેમના ઉત્તમપણા માટે તેમના સ્વર્ગવાસથી મંડળને અતિશય ખોટ પડી છે.

સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેન સક્ષ્મની ઉચ્ચ મનોભાવના સદ્ગત કરવાનાં કાર્યો ઉપાડી લેવા ઉત્સાહપૂર્વક તમો સવળી બહેનો તત્પર થશો તો સદ્ગત બહેનના મવિત આત્માને ઘણી જ શાંતિ મળશે.

અમો સદ્ગતના હૃદયોનો તમો ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સભાસદોના અંતઃકરણપૂર્વકના ઉડી દીલસોછ દર્શાવનારા તમારા માયાળુ ઠરાવને માટે ફરીથી આભાર માની સદ્ગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ-સક્ષ્મના આત્માને મરમ દૃષ્ટાળુ પરમેશ્વર શાંતિ બક્ષે એવું ઇચ્છીએ છીએ.

સેવક,

વેળીસાલ મગનસાલ.
કેશવસાલ લીખાભાઈ.

શોક પ્રદર્શિત કરનારા પત્રો.

સદ્ગતનાં હૃદયો ઉપર તેમ જ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ ઉપર નીચે જણાવેલ બુદ્ધિ છુદ્ધ સંસ્થાઓ, સત્તારીઓ અને બંધુઓ તરફથી શોકપ્રદર્શિત કરનારા પત્રો મળ્યા હતા.

ભાવનગર ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની શાખા, સિદ્ધપુર વનિતાવિશ્રામ, નડીઆદ વનિતાવિશ્રામ, રાજકોટ સ્ત્રીસુબોધિની સભા, સીહોર સ્ત્રીસમાજ, સુરત સ્ત્રીસમાજ, અમદાવાદ વનિતાવિશ્રામ, સુરત વનિતાવિશ્રામ, મુંબાઈ સેવાસદન, આર્થ સ્ત્રીસમાજ, મુંબાઈ જૈન મહિલા સમાજ, અમદાવાદ મહિલામંડળ, ટ્રાન્સવાલ ઇન્ડિઅન વિમેન્સ એસોસિયેશન, લેહાન્સબર્ગ, મુંબાઈ પ્રેસિડન્સી સોશિયલ રિફોર્મ એસોસિયેશન, બ્રિટિશ ઇન્ડિઅન એસોસિયેશન લેહાન્સબર્ગ, અમદાવાદી મણિયાર મિત્રમંડળ, ભાવનગર, ભાવનગર મોડ જ્ઞાતિ રાત્રિશાળા, નડીઆદ હિન્દુ અનાથાશ્રમ, કાઠીઆવાડ અનાથાશ્રમ, વલુકિ ઓર્ફનેજ, ગં. સ્વ. રાજમાતા જમખા સાહેબ, વાંકનેર, સૌ. મણિવશ્મી મુરારજી આલુંદજી ટના, સૌ. હરિસુખગૌરી વામનરામ કપિલરામ મહેતા, સૌ. ષહેન વસંતકુંવરબા કાળુલા કલ્યાણસિંહજી, સૌ. શારદા સુમંત મહેતા, સૌ. કૃષ્ણાગૌરી ચિમનલાલ હરિલાલ સેતલવાડ, મનીન્દેહ મિસ કેપ્ટન, સૌ. રમાલક્ષ્મી મણિલાલ હરિલાલ સિદ્ધેર, લેડી આઈમાય ફિરોજશાહ મહેતા, મહર્ષિ ડા. દાદાભાઈ નવરોજી, સેન્ટ નિહાલસિંગ લંડન, રા. મુરારજી આલુંદજી ટના, રા. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંબરિયા, રા. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેડીઆ, રા. ઠાણાભાઈ લક્ષ્મણ પટેલ, રા. સીતારામ જે. શર્મા, રા. ભોગીલાલ ચકુભાઈ વડનગર, રા. મણિલાલ સાંકળચંદ પારેખ નડીઆદ, રા. કાળાભાઈ ત્રિભુવનદાસ ગજનગર, સૌ. માણેકભાઈ કહાનજી રાજકોટ, સૌ. કાશીભાઈ છોટાલાલ ભાવનગર, રા. ભગવાનદાસ વિશ્રામ દેવવાડકર, રા. કાનજી માલજી ઝવેરી, રા. રંગીલદાસ એમ. કાપડીઆ ગણુદેવી, રા. ઝીલાભાઈ દુલસરામ દલાલ વગેરે, રા. પ્રાણીવનદાસ દુલસરામ સુરત, સૌ. કૃષ્ણા હરિલાલ રાવળ સુંથરામપુર, સૌ. મોંઘીભાઈ પરમાણુદાસ કક્કર, રા. મોહનલાલ લલ્લુભાઈ છોઠારી, જ્યાસ મૂલશંકર રામજી સિદ્ધેર, રા. છોટાલાલ ત્રિભુવનદાસ મણિયાર ભાવનગર, રા. કડ્ડણાશંકર જયશંકર અમરેલી, પંચ્ય કાલિદાસ બેચરદાસ ભાવનગર, રા. દામોદરદાસ પ્રાણીવનદાસ મણિયાર, રા. કેશવરામ નંદરામ ભટ નવસારી, રા. હીરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ સુંથરામકર, મિસિસ પુતળીબાઈ આર. ડી. ચેક્કા લંડન, રા. બાલુભાઈ લાલભાઈ, રા. નાથાલાલ વિશ્વદાસ ચૌકસી સુરત, રા. મૂલચંદશાહ નરોત્તમદાસ સુરત, રા. રણછોડદાસ એમ. વકીલ, રા. શાસ્ત્રી નંદલાલ પ્રાણશંકર, રા. ચિમનલાલ કાકોરલાલ સુરત, રા. પ્રહલાદજી ગોવર્ધનદાસ પૂના, વગેરે.

वर्तमानपत्रो अने मासिको.

DEATH OF A PROMINENT HINDU LADY.

THE BOMBAY CHRONICLE.

We regret to announce the death of Mrs. Jannabai Nagindas Sakkai which took place at her residence "Ram Nivas", Ban Gunga, Walkeshwar, Bombay on the 8th. The deceased was suffering from sprue since the last six months. This together with the great grief she continually felt for the demise of her husband in 1914 brought about her death. She was aged 54 at the time of her death. Mrs. Sakkai, by caste a Modh Baniya, was a member of the well known family of Mr. Tapidas Vurjdas. Since the year 1903 Mr. Sakkai commenced to take part in the public life of Bombay and continued to do so even when she became a widow. Throughout these years she tried by all her efforts to bring about the necessary improvements in the backward condition of her sisters of the Gujarati community. The deceased was the President of the Gujarati Hindu Stree Mandal from its commencement in the year 1903 and was the Vice President of the Sova Sadan of Bombay till her death. She by her good and kind deeds, and by her genial and urbane manners was fortunate in winning the affection of many members of the different Indian communities. During the last great famine in Gujarat and Kathiawar Mrs. Sakkai, at her own expense, took a party of ladies to personally offer the necessary relief to the famine-stricken from the sum of Rs. 20,000 collected by her own efforts. In these and other ways she proved herself of great service to her sisters both in Bombay and in other places of Gujarat and Kathiawar. She was known and loved throughout her life as a sincere philanthropist of rare merit. Her loss has been deeply mourned by her relatives and by a large circle of her friends and admirers. She leaves behind her two of her sister's sons.

HER CHARITIES.

Mrs. Sakkai, quite in keeping with her life-long activities, has set apart in her last will a sum of Rs. (17,500) for various charitable purposes. They are as follows:—

trust that some one possessing intimate knowledge of her varied services will undertake to write a good biography of this gifted lady for the benefit of the women of India. Suffice it for us to mention here the main features of Mrs. Sakkaï's useful life. The services rendered by Mrs. Sakkaï for the Gujarati Hindu Stree Mandal, have been recognized by the Managing Committee of the Mandal at the end of their twelve years' report in these terms:—"We have no hesitation in mentioning publicly that the success which our Mandal has hitherto achieved is practically due to Mrs. Jamnabai Nagindas Sakkaï." The Mandal gave a fitting expression to their sense of appreciation of these services yesterday at a meeting, specially convened for the purpose. Mrs. Sakkaï's services to the Seva Sadan of Bombay were gracefully acknowledged in a resolution of condolence passed by its Committee on the 10th inst., which was as follows:—"That this meeting wishes to place on record its feeling of profound sorrow, great regret and heavy loss at the death of one of its distinguished Vice-Presidents, Mrs. Jamnabai N. B. Sakkaï. The deceased was connected with the Society from its very beginning upto the time of her death and during that period not only rendered disinterested, self-sacrificing, exemplary and invaluable services to the Society, but also freely helped it with her purse. Her life-long work was to relieve distress and uplift the women of India and in her they have lost a sincere friend and a staunch supporter." The Jain Community has also passed a resolution of condolence, in appreciation of Mrs. Sakkaï's services in furthering the progress of education among the women of the Jain Community and resolved to keep an enlargement of Mrs. Sakkaï's photo in the Jain Ladies' Institution. The deceased was connected not only with these institutions but also with several others. All these she helped both by her personal labours and the free use of her purse. Mrs. Sakkaï throughout her life remained a staunch Hindoo and did her utmost in all possible ways to help forward the cause of ideal womanhood in India. Her exemplary character, her public spirit and her numerous but unostentatious deeds of charity proved a potent force in furthering the cause of the emancipation of Indian women in general and Hindoo women in particular. Mrs. Sakkaï, unlike many Hindoo widows and ~~an~~ enlightened response to her husband's last desire,

took an active part in the philanthropic and other public activities of our city, and this special feature of her life was very gracefully referred to by H. H. Lady Ali Shah in her speech at the Town-Hall meeting, held in connection with the women's activities for the relief of distress in the present great war. Duty was Mrs. Sakkai's watchword and she discharged the same with fearless devotion but without courting public applause. She was a familiar figure on many a platform in Bombay. To quote Mrs. Sarojini Naidu's words used by her in expressing her sorrow at Mrs. Sakkai's death, she was "an embodiment of the courage, sweetness and self-sacrifice of Indian womanhood." By her death our city and our country has lost a remarkable Hindu lady. It was in the fitness of things that the Gujarati Hindu Stree Mandal, Seva Sadan and the Vanita Vishram were closed on Monday last in her honour. We trust the citizens of Bombay will not fail to mark their appreciation of the many unselfish and noble services rendered by Mrs. Sakkai to the cause of Indian womanhood in a fitting manner. We are glad to learn that the Gujarati Hindoo Stree Mandal resolved yesterday to raise a suitable memorial for perpetuating Mrs. Sakkai's memory. We are also pleased to learn that the women of Bombay also desire to convene a public meeting in the month of June to give expression to the great loss sustained by our city by her death. Her nobility was shown by her many good deeds and is further demonstrated by the way in which she has bequeathed a portion of her wealth by her last will and testament. The discriminating and broad-minded spirit in which Mrs. Sakkai has distributed a sum of Rs. 18,000 for various deserving philanthropic institutions of our country shows in an unmistakable manner Mrs. Sakkai's catholic outlook on life. We believe this is the first instance of a Hindoo lady in Bombay having ever bequeathed a part of her fortune in such broad-minded spirit. We offer our heart-felt condolence to Mrs. Sakkai's family and to the members of the Gujarati Hindoo Stree Mandal which has suffered an irreparable loss by the death of its guide, friend and philosopher. May Mrs. Sakkai's soul rest in peace and may our country-women profit by the noble legacy of an illustrious example of a high-souled, disinterested and self-sacrificing lady like the late Mrs. Sakkai !

વર્તમાનપત્રો અને માસિકોની નોંધ.

સદ્ગત ગં. જમનાબાઇ નગીનદાસ સક્લધના શોકજનક અવસાન માટે મુંબઈસમાચાર જાગ્રમશેદ, સાંજવર્તમાન, પ્રભાત્રિ અને પારસી, હિન્દુસ્થાન, ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા, બોમ્બે કૉનકલ, ગુજરાતી, ઇન્દુપ્રકાશ, આર્યપ્રકાશ, ગુજરાતી પંચ, ગુજરાત મિત્ર અને દર્પણ, પ્રભ-
વંધુ, કાઠીઆવાડ ટાઇમ્સ, મૉડર્ન રિવ્યુ, સયાજીવિજય, વ્યક્ટેશ સમાચાર, સાંહિત્ય, સમાલો-
ચક, વસન્ત, સુન્દરી સુબોધ, હિન્દી આશીક, કપોળમિત્ર વગેરે મુંબાઈનાં તેમજ દેશવરોનાં
અંગ્રેજી, ગુજરાતી, મરાઠી અને હિન્દી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થતાં દૈનિક અકવાડીક અને માસિક
પત્રોએ સદ્ગત સમ્બન્ધી દિલગીરી કરી નોંધ લીધી હતી.

**મુંબઈના ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળનાં પ્રમુખ મિસિસ જમનાબાઇ
નગીનદાસ સક્લધનું શોકજનક મરણ-મરહુમનું આદર્શ જીવન
અને તે ઉપરથી લેવા બેઠતો ધડો.**

(મુંબઈસમાચાર.)

મુંબઈ ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળનાં પ્રમુખ અને મરહુમ મી० ગલબારીએ સ્થાપેલા
સેવાસદન નામની સુપ્રસિદ્ધ સંસ્થાની કાઉન્સીલનાં હિન્દુ કોમ તરફનાં એક ઉપ-પ્રમુખ મિસિસ
જમનાબાઇ નગીનદાસ સક્લધનાં શોકજનક મૃત્યુની નોંધ લેતાં આ ઇલાકાની પ્રજા અને ખાસ
કરીને તેના શ્રીવર્ગ તરફથી આપણે ખેદ પ્રદર્શીત કરીશું. મરહુમનાં પવિત્ર નામ સાથેજ
એવાં કેટલાંક અગત્યનાં કામો બેઠાયલાં છે કે જ્યાંલગી તે કામોની હસ્તીનો લાભ પ્રાપ્ત
ગણતો રહેશે ત્યાંલગી તેમનું વિસ્મરણ થવું અશક્ય છે. તેમનાં ઘણાં કામોમાં ગુજરાતી હિન્દુ
શ્રીમંડળની સ્થાપના મુખ્ય છે. તેણે આ ઇલાકાના ગુજરાતી શ્રીવર્ગમાં એક નવું ચેતન
લાવી તેને માથે કેવા પ્રકારની ગંભીર ફરજો રહેલી તેનું તેને ખરું જ્ઞાન કરાવ્યું છે. તે મંડ-
ળની આજથી લગભગ સોળ વરસ પહેલાં સ્થાપના થઈ ત્યારથી તે અસાર સુધી તેની જે
અમૂલ્ય સેવાઓ મિસિસ જમનાબાઇએ બજાવી હતી તેની તુલના કરવી અશક્ય છે. મહાન
પ્રતાપી બ્રિટિશ રાજ્યની સીતળ છાયા હેઠળ પુરૂષ સાથે સ્ત્રીજીવણીએ પણ ઠીક પ્રસાર
કરવા માંડ્યો છે. ભેડે તે પ્રજાની દૃષ્ટિએ ભોતાં ઘણો ધીમો છે, છતાં તેટલી પલ્લુ કેળવણી
લેવાનું સૌભાગ્ય જે સચારીઓને પ્રાપ્ત થયું હતું તેમને એક સ્થળે એકત્ર કરી તેમની વિધ-
વિધ શક્તિઓને તેઓના લાયકના યોગ્ય માર્ગે પુરતી સંભાળ સાથે દોરવવાનું જે અમૂલ્ય કામ
મરહુમે ઉઠાવ્યું તેમાં તેમણે ખતાવેલી દુરઅંદેશી અને દીર્ઘદૃષ્ટિ માટે પ્રજા તેમને વખાણવા
લાગી હતી. મરહુમે ભેયું હતું કે દેશોદય માટે સ્ત્રીજીવણી અગત્યની છે તેથી જ્યાંલગી તેનો
પ્રસાર થવા ન પામે ત્યાંલગી પુરૂષવર્ગના તે માટેના પ્રયત્નો ભેધે તેટલા લાભદાયી નિવડવાનો
સંભવ ઓછોજ રહેશે. આટલા માટે તેમણે પોતાનાં માનીતાં મંડળદ્વારા આ અગત્યનું કામ
દાય ધર્યું અને અત્યારે આપણે ભેધે છીએ તેમ તેનાં કૃતિ પ્રજા ચાખવા લાગી છે.
સીઓ શું શું કરી શકે, દેશની આબાદીમાં કેવો લાભ લાગવી શકે અને તેમને માટે કયા
કયાં કામો લાયકનાં છે, તે જાણવાની બે કોઈને પણ જ્ઞાનાસા હોય તો તેણે મિસિસ જમ-
નાબાઈનાં જીવનક્રમો અને તેમણે ઉઠાં સોલેક વરસ થયાં મજદુર મંડળ હસ્તક જે કામો
કરાવ્યાં છે તેનો ખાસ અભ્યાસ કરવો. તેમને હાથે થયલાં કેટલાંક કામો તો એવાં છે કે
જે માટે આ ઇલાકાનો શ્રીવર્ગ વાળજી મગરૂરી લઈ શકે. હિન્દના મહાન બોજોન નરની

જયંતિ આ મંડળ અને તેમાં પણ તેનાં સહગત સુકાની મિસિસ જમનાબાઈ હસ્તક આ ઇલાકામાં સ્ત્રીવર્ગ તરફથી પ્રતિવર્ષ ઉજવાતી રહી છે તે માટે પ્રજા એ મરહુમને ધન્યવાદજ દેશે. આપણે સ્ત્રીવર્ગ પણ પોતાના રાજદ્વારી નેતા અને સાચાં દેશભક્તને પૂજ્ય તો યાય તે આ દેશના સદ્ભાગ્ય ગણવાં જોઈએ અને તેવી પૂજ્ય લાગણીના અંકુરો તે વર્ગનાં મનમાં રોપવાનું માન સહગત મિસિસ જમનાબાઈનેજ ઘટે છે. સ્ત્રીઓ જાહેરમાં શો લાગ લે અને તેઓ તે લે તેથી પ્રજાને શો લાભ થાય એવા સંકુચિત વિચાર ધરાવનારાઓને મિસિસ જમનાબાઈના જીવનવ્યવહારથી અને તેમણે જાહેરમાં ભાગ લઈ જુદા જુદા વિષયો ઉપર આપેલાં ભાષણો ઉપરથી પોતાના વિચારોમાં સુધારો કરવા વિના ચાલે તેમ નથી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિન્દી પુરૂષવર્ગ સાથે ત્યાંનો સ્ત્રીવર્ગ પણ તુરંગની સજા ભોગવવા લાગ્યો તે સામે વાંધો દર્શાવવા અને ત્યાં હાડમાર થતા હિન્દીઓને આર્થિક સહાય આપવા માટે મુંબઈમાં ટાઉન હોલમાં જે જાહેરસભા ઓલાવવામાં આવી હતી તે પ્રસંગે મિસિસ જમનાબાઈએ જે ભાષણ આપ્યું હતું તેથી શ્રોતાજનોનાં મન ઉપર ઘણી અસર થઈ હતી. ત્યાં આપેલાં ભાષણ ઉપરાંત તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકાવાળા હિન્દીઓને સહાય કરવા માટેનું ફંડ ઉઘરાવવામાં પણ મોટી મદદ કરી હતી. ગુજરાત અને કાઠીઆવાડમાં પડેલા છેલ્લા દુષ્કાળ સમયે તે ભયંકર આફતમાંથી લોકોનો બનતો ઉગારો કરવા માટેની દિલચાલમાં તેમણે સારો ભાગ લીધો હતો, અને કેટલાક ભાગોમાં જાતે જ ત્યાંના લોકોને કપડાં વગેરેની સહાય આપવા અને મધ્યમ વર્ગના લોકો જેઓ ભાગતાં અચકાય છે તેઓ સાથે જાળી તેમને ખાનગી મદદો પુગાડવામાં જાતી શ્રમ લીધો હતો. આ પ્રસંગે તેઓએ જે દયા અને ઉદાર વૃત્તિથી કામ લીધું હતું તેથી ઘણાં કુળીઆઓની આજરૂ સચવાવા સાથે તેમને જોઈતી મદદ પૂગાડી શકાય હતી. લગાઇ ફાટી નીકળતાં પણ તેમણે ઘાયલ થયેલાં તથા જંગમાં ઉતરેલા સીપાઇઓને સહાય કરવાનાં કામમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને ભાગ લેવાને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. તેથી મજકુર કામને કેટલી સહાય મળી છે તે જાનુઓની સાખા તરફથી જાહેર પડેલા તેના કામકાજના અહેવાલ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. આ પ્રમાણે આ પરોપકારી બાઈએ પોતાના જીવન પર્યંત પોતાનાં જાતીની અને દેશની સેવા જાળવી પોતાનું જીવન સફળ કર્યું છે. મિસિસ સક્કઈ પણ કેટલાં ઉદાર વૃત્તિવાળાં હતાં અને તેમની દુષ્ટિમર્યાદા કેવી વિશાળ હતી તે પોતાના મૃત્યુબાદ સ્ત્રીકેળવણીની અને બીજી જુદી જુદી સંસ્થાઓને તેઓએ આપેલી મદદ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. તેમનાં ભાષણોનો સંગ્રહ કરી તે તેમનાં જાહેર અને ગૃહજીવનના વીગતે અહવાલ સાથે પ્રગટ કરવામાં આવશે તો તેથી આ ઇલાકાની પ્રજા અને ઉઘરતા સ્ત્રીવર્ગને ખચિત ઘણો લાભ થશે. છેવટ આપણે ઈચ્છીશું કે તેમણે હાથ ધરેલાં કામો મજકુર મંડળ અને તેના સભાસદો તેમના જેવાજ જાતી શ્રમ અને ઉત્સાહથી જારી રાખે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈનું મરણ.

(ગુજરાતી.)

ગુજરાતનું એક સ્ત્રીજન, કેટલીક સાર્વજનિક સંસ્થાઓ અને તેમાં સ્ત્રીસુધારણાની સંસ્થાઓમાં તો ખાસ તન મન અને પોતાથી જને ત્યાંસુધી ધનથી ઉત્સાહપૂર્વક મદદ દરનાર પરોપકારી ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્વર્ગવાસ થયાના દુઃખદ સમાચારથી હરેક ગુજર્જનું ઘણુંજ દિલગીર થયા વિના નહીં રહે. તેઓ લગભગ પાંચ મહિનાની લાંબી માંદગી ભોગવી ચોપન વર્ષની ઉમ્મરે વાલકેશ્વર ખાતે અઘ તારીખ ૮ મી એપ્રિલ સનિવારે રાત્રે ૨૫

વાગે અરજી પામ્યાં છે. આ સમાચારથી ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના સ્ત્રીવર્ગને તો વિશેષ શોક થયા વિના રહેશે નહીં. કારણ હવે તેમની સુધારણાની દિવસાક્ષને આવો ટેકો આપનાર વિરલ છે. તેમણે પોતાના પતિના સ્વર્ગવાસ પછી લગભગ બે વર્ષે પોતાના પવિત્ર આત્માને પરમેશ્વરની હજીર રજી કીધી છે.

ગં. જમનાબાઈ સંસ્કૃતનો જન્મ સંવત્ ૧૮૧૮ ના શ્રાવણ શુદ્ધ પૂનમે પ્રખ્યાત લક્ષ્મણ-પતિ શેઠ તુલસીદાસ મજદાસને ત્યાં થયો હતો. ગં. જમનાબહેન નામાંકિત શ્રીમંતની પુત્રી હતાં, અને મોટી લાહોજલાલીમાં ઉછર્યા હતાં. પિતાને ઘેર જમનાબહેનની બાળ અવસ્થાનું જીવન ચરિત્ર હાલના જમાનામાં ઉછરતી બાળાઓને ખરેખર બોધપ્રદ થઇ પડે તેવું હતું. આ બાળઅવસ્થાનાં નિર્દોષ રમતગમત, આનંદ, અલ્પાસ વિવેક રીતિનીતિએ જમનાબહેનનું બચિવ્યનું જીવન ઉત્તમ અને સમાજને અનુકરણીય થઇ પડે તેવું હતું. જમનાબહેનનાં લગ્ન લગભગ તેર વર્ષની ઉંમરે સુરતનિવાસી રા. નગીનદાસ બક્ષિદાસ સંસ્કૃત સાથે થયાં હતાં. રા. નગીનદાસ સંસ્કૃતની ઉમર તેમનાથી બે વર્ષ મોટી હતી. રા. નગીનદાસના પિતાએ અગાઉ બાળાસાધ અને સંસ્કૃત રૂપીઆના અલ્પ વખતે ચોકસી તરીકે વેપાર કરેલો હોવાથી તેમની અટક સંસ્કૃત પડી હતી. આ મધ્યમ સ્થિતિવાળું કુટુંબ વેપારધંધી કરી પોતાનું ગુજરાન સંતોષથી ચલાવતું હતું. લગ્ન થયા બાદ ચોરીક મુદત રા. નગીનદાસે મુંબઈમાં પ્રીવિયસ સુધી અભ્યાસ કરી હતો. શ્રીમંતની પુત્રી જમનાબહેને સાસરામાં તે વખતની સ્થિતિમાં પોતાનો શરૂ થતો ગૃહસ્થાશ્રમ કેવી ઉત્તમ રીતે ચલાવ્યો હતો તે આજી જમાનામાં લગ્ન થયા બાદ સંસારમાં પડતી સ્ત્રીઓને અવશ્ય લાજુવા લાયક અને મનન કરવા લાયક થઈ પડે તેમ છે.

આ દમ્પતિ ઘણાં સાદાં, દયાળુ, પરમજી, આનંદી, સંતોષી અને મહતાવડા સ્વભાવનાં હોવાથી તેઓ જનસમાજમાં પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં. અભ્યાસ છોડ્યા બાદ રા. નગીનદાસ સંસ્કૃતમાં શરૂઆતમાં મિલ વગેરે કેટલાંક ખાતામાં હુંક સમય નોકરી કરીયા બાદ મુંબઈમાં ઇન્કમેટેક્સ ખાતામાં રૂપીઆ આલીસના પગારથી નોકરી શરૂ કરી હતી, અને ત્યાં બાર વર્ષ નોકરી કરી હતી. ધીમે ધીમે સેલેસોનો પગાર ચલ્યો હતો. ત્યાર બાદ મુંબઈ બેંકમાં પંદર વર્ષ ડેપુટી હેડ ઓફ તરીકે અને મુંબઈ બેંકના હેડ ઓફ તરીકે લગભગ બે વર્ષ કામકાજ કરી સ્વર્ગવાસ થયા હતા. જમનાબહેને બાર બાળકોને જન્મ આપ્યો હતો, પણ તે સઘળાં અધુરે ગયેલાં હોવાથી આખરે તેમને કાંઈ સંતાન ન હોતું-પણ આ પરગણુ દમ્પતિએ પોતાનાં સગાનાં બાળકોને પાસે રાખી હજી સુધી પાળી પોષી મોટાં છોકરાં છે. તેઓ સમાજપ્રગતિની દિવસાલોમાં ઉત્સાહથી તન મન અને ધનથી ઉદાર દિવધી પોતાથી બનતી મદદ આપતાં હતાં.

સને ૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થપાયું ત્યારથી તે અત્યાર સુધી દરેકના ગાનપાન અને પ્રેમ સાથે આ સંસ્થાનાં એક પ્રમુખ તરીકેનું પ્રશંસાપાત્ર કામ બજવી હિન્દુ કોમ સાથે પારસી, મુસલમાન વગેરે તમામ કોમમાં મજાનું પ્રિય થઇ પડ્યાં હતાં. તેમણે કર્તવ્યપરાયણતાથી હિન્દુકોમને મગરૂર થવા જેવાં કાર્યો કર્યા છે. મીં. મલબારીએ સ્થાપેલી સેવાસદન સંસ્થામાં હિન્દુ કોમ તરફથી સદનની કાઉન્સિલમાં એક ઉપપ્રમુખ તરીકે હતાં અને સેવાસદનના કામકાજનો વિસ્તાર ચારે તરફ વધારવા માટે બાપજી આપી સતત પ્રયાસ ચાલુ રાખી, આ સંસ્થાઓને પોતાથી બનતી દરેક પ્રકારની યોગ્ય મદદ આપતાં હતાં. પરોપકાર અને દેશના કલ્યાણ માટે જે જે પ્રયાસો ચાલુ રાખ્યા હતા તેનું વિગત વાર વર્ણન વિસ્તારવાનું છે. હિન્દુ સંસારમાં સ્ત્રી અને પુરૂષની કેળવણી, તેમની રીતિનીતિ,

આચારવિચાર અને ધર્મ આદિ વિષયો સંબંધી પ્રસંગોપાત્ત જુદે જુદે સ્થળે અનેક સંસ્થાઓમાં અને દેશાવરોમાં ઘણાં લાપણો આપ્યાં છે. તેઓનો અવાજ શુદ્ધ હોવાથી શ્રોતાવર્ગ ઉપર ઉત્તમ છાપ પાડી શક્યાં હતાં. હિન્દના દાદા દાદાભાઈ નવરોજીની દરેક જગતિ પ્રસંગે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી સ્ત્રીવર્ગનું એક ઉપયુક્ત લઘુ તે દિવસે સવારના પહેરમાં વેસાવા ખાતે જઈ પોતે તે મહાન દાદાને અભિનંદન આપતાં હતાં.

મી० મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચલાવેલી સલામતીની લડત વખતે અત્રેની પ્રજામાં અપીલો બહાર પાડી તેમજ બ્રિટીશ સંસ્થાઓમાં હિન્દીઓને પડતાં અસહ્ય દુઃખો વિષે ચારે તરફ સલામતી ભરી લાપણો આપી અવારનવાર બે વખત ફરો ઉઘરાવી અત્રેની જાહેનો પાસેથી મદદની સારી રકમો એકઠી કરી દક્ષિણ આફ્રિકામાં ધીરમન વીમેન્સ એસોસિએશનને સલામતી માટે મદદ મોકલી આપી હતી. વળી ત્યાં ભરેલા જુદી જુદી કારીગરીના પ્રદર્શન વખતે હિન્દુસ્થાનની કારીગરીના નમુનાઓ વગેરે કેટલીક ચીજો તે પ્રદર્શનમાં મોકલવાને લેડી કીરોજશાહ મહેતાના પ્રમુખપણા નીચે અત્રેની એક લેડીજ કમિટી નીમી મિસિસ જાઈજી જહાંગીર પીટીટ, અને મિસ શીરીન કાજરાજ સાથે સેક્રેટરી તરીકે કામકાજ કરી લગભગ એક હજાર રૂપિયાના નમુનાઓ મોકલી આપ્યા હતા. એટલે કે અષ્ટા નમુનાઓની જે કિંમત તે પ્રદર્શનમાં ઉપજે તે બધી રકમ ઉપલી એસોસિએશનને ભેટ કરવામાં આવી હતી.

ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ગયા લયંકર દુકાળ વખતે જમનાબાઈ સક્ષર્ષે સારી સેવા બજાવી હતી. તેમણે ચારે તરફ અપીલો બહાર પાડી, લાપણો આપી અવાચક પ્રાણીઓ અને નિરાધાર હુંડુંઓને મદદ કરવાને લગભગ એકવીસ હજાર રૂપિયાનું ફંડ પોતે એકઠું કરી હુંડું તૈયારી અને આ કામ માટે પંચમહાલ, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ વગેરેમાં દુષ્કાળથી પીડાતાં આશરે પોણેસો ગામડાંઓ અને શહેરોમાં સજ્જત ઉન્હાળાની ઋતુમાં લગભગ ત્રણ મહિના લાગલાગટ મુસાફરી કરી અવાચક દોરોને ઘાસચારાની અને સઘળી કોમના ગરીબ નિરાધાર હુંડું અને બારીક સ્થિતિમાં આવી પડેલા ખાનદાન હુંડુંઓને અનાજ કપડાં વગેરેની મદદ કરી હતી. જમનાબાઈ સક્ષર્ષે પોતાના ફંડમાંથી રૂપિયા ચાર હજાર બોમ્બે-સેન્ટ્રલ ફ્રેમિન રીલિફ ફંડમાં આપ્યા હતા, અને દુકાળવાળા ભાગોમાં મુસાફરી કરી નજરોનજર તપાસ કરી ગરીબ સ્થિતિના ખેડૂતોને, ઘાસચારા વગર ટળવળતાં અવાચક પ્રાણીઓના નિલાવ માટે ગરીબ અશક્ત યજ્ઞ પડેલા સંકો હુંડુંઓને અનાજ કપડાં વગેરે અને લાચારીમાં આવી પડેલાં ખાનદાન ખચરવાળા હુંડુંઓને બાકીની રકમની મદદ કરી હતી અને મુસાફરીનો તમામ ખર્ચ પોતાના માથે લઈ રૂપિયા બે હજાર પોતે તે વખતે ખર્ચ્યા હતા, હુંડુંબકલ્યાણમાં, દેશકલ્યાણમાં, સ્ત્રીજાતિના કલ્યાણમાં અને રાજ્યકલ્યાણમાં જમનાબાઈ સક્ષર્ષની સેવા ઉત્સાહી, આનંદી અને પ્રેમના છગરથી ઉભરાતી હતી. હિન્દુસ્થાનની સ્ત્રીજાતિમાં કેટલીક સદી થયાં અવિદ્યાના અંધકારનો પડો ને ઢંકાયેલો છે તે ધીમે ધીમે કેવા કેવા પ્રકારની રીતથી ખસેડી શકાય, તેનો વિચાર કરવા પોતાના તમામ બંધુઓને-જમનાબાઈ સક્ષર્ષ વિનયપૂર્વક નિરંતર સુવચનોથી પ્રાર્થના કરતાં હતાં.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારને મિત્રરાજ્યો સાથે જમની સામે ચાલુ લયંકર લડાઈમાં ઉતરવાની ફરજ પડેલી હોવાથી, આવા બારીક મામલામાં લોકોમાં ખોટી અફવાઓથી ગભરાટ અને અશાંતિ ન ફેલાય અને લોકોનો વ્યવહાર શાંતિપૂર્વક ચાલે તે માટે લખાણો અને લાપણોથી તેમજ મંડળ તરફથી લખાઈ ફંડ ઉઘરાવી અને પોતે પણ અવારનવાર રૂપિયા-પાંચસોની

ચાલુ લગાઈ દ્રંડમાં મદદ કરી હતી. નામદાર લેડી વિલિંગ્ડને ઉઘાડેલા વોર ફંડના વાર્ષિક મેળાવડા વખતે તે નામદારના આમંત્રણથી મુંબઈના ટાઉનહોલમાં નામદાર ગવર્નર લોર્ડ વિલિંગ્ડના પ્રમુખપદે જમનાબાઈ સક્લેષએ અસરકારક ભાષણ કરી લગાઈમાં નામદાર સરકારનો જય ઘંચ્યો હતો અને લગાઈ દ્રંડમાં દરેક પ્રકારની મદદ કરવાને પ્રત્યક્ષને વિનંતિ કરી હતી.

દેશોદ્ધાર અને લોકોના કલ્યાણ માટે, દેશમાં પરોપકાર અને જનસમાજની સેવા કરવાનો તીવ્ર જીસ્સો વધારવામાં જમનાબાઈ સક્લેષ, સતત પ્રયાસ કરતાં હતાં. ઘણાં ખર્ચ પરોપકારી કામોમાં, કેટલીક સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં, સ્ત્રીસંસ્થાઓ વનિતાવિશ્રામ, સેવાસદન, મંડળો વગેરેમાં અવારનવાર પુસ્તકો, માસિકો, વર્તમાનપત્રો અને નાણાં વગેરેની પોતાની શક્તિ મુજબ મદદ આપતાં હતાં, અને આવી મદદો જનહિતાર્થે મંડળોમાં અને સમાજોમાં કરવા સજ્જનોને વિનંતિ કરતાં રહ્યાં હતાં.

ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્લેષના સ્વર્ગવાસથી ગુજરાતને પોતાની પ્રગતિમાં એક મોટી ખોટ પડેલી જણાયે. ગુજરાત આવી એક દેશસેવિકાના સ્વર્ગવાસથી ઘણું જ દિલગીર ગયે. પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપે એવી પ્રાર્થના છે.

ગં. જમનાબાઈ વીંચ દ્વારા લગભગ રૂ. ૧૭,૦૦૦ મુધીની સંભાવત બહેર કરી ગયા છે, તેમાંથી રૂ. ૭,૫૦૦ મોકલાતિના બંધુઓને હુજરઉદ્દોગની કેળવણી માટે રોકેવરશીપના આપવાના છે; વળી રૂ. ૫,૦૦૦ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના મકાન ફંડ સાથે ૧,૦૦૦ મુંબઈ સેવાસદનને, ૧,૦૦૦ મુંબઈ વનિતાવિશ્રામને, ૫૦૦ પ્રો. કવેની વિમેન્સ યુનિવર્સિટીને પુના, ૫૦૦ શેક ચંદા-રામદા હિન્દુ ગર્લ્સ હાઈસ્કુલને, (વા. માટે ધનામ સારી આવચલગત) ૩૦૦ ઇડીઅન વિમેન્સ એજ્યુકેશન એસોસિએશન-ઈમ્બેડ (ગોખલે મેમોરિયલ), ૨૦૦ ભાવનગર ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ શાખાને અને રૂ. ૧૦૦ વનિતાવિશ્રામને આપવાના છે; તે ઉપરાંત બીલાં અનેક નાના મોટાં ધર્મોદા ખાતાંને રૂ. ૭૫ થી ૨૫ મુધી મદદ આપવાનું બહેર છીધું છે.

દેશદીપક લગવતી જમનાબહેન સક્લેષનું શોકજનક મૃત્યુ.

દેશની તેમ પ્રાંતની તેઓએ ઉઠાવેલી એવાઓ. તેઓનાં સત્કાર્યોનું

સ્મારક થવાની આવરણકતા.

(ગુજરાતી પંચ,)

પોતાનાં સત્કાર્યોથી આ દેશને, પોતાની જન્મભૂમિને હીષાવનાર, ગુજરાત-કાઠિયાવાડનાં જનાથ અને લાચાર જાળોની માતા, ગુજરાત કાઠિયાવાડનાં આપદગ્રસ્ત સ્ત્રીપુરુષોનાં સન્માન-પાત્ર સેવાભગિની, દેશોદય અને દેશનાં સંકલ્પોનાં નિવારણને લગતા પ્રયાસ કરતા પુરૂષ જગત-સરોનાં સમર્થ સહાયક અને ઈલાકાના સ્ત્રીસમાજનાં નિર્ભય નેતા લગવતી જમનાબહેન નગીનદાસ સક્લેષનાં મરણના સમાચાર સાંભળી સર્વત્ર ખેદની લાગણી થયા વગર રહેશે નહિ.

દેશોદયને લગતી કેટલીક રાજકીય જાળતોમાં, સાંસારિક તેમજ સંકટ નિવારણને લગતી સર્વ દીવચાલમાં સમાન નિર્ભયતા, સંપૂર્ણ ઉત્સાહ અને ભારે આત્મશોગથી ભાગ લેનાર આ ઇલાકાની સચારીઓમાં દરેક કોમની સ્ત્રીઓમાં ગં. સ્વ. જમનાબહેન એકજ હતાં. સાંસારિક મુદ્દારણના પ્રવલ કરનાર સ્ત્રી અવેસરો આ ઇલાકામાં છે, સંકટ નિવારણના યત્નો કરનાર સ્ત્રીઓ આ ઇલાકામાં છે. સ્ત્રીઓમાં શિશુલુનો પ્રચાર કરવા માટે પ્રયાસ કરનાર સ્ત્રીઓપણ

આ ઇલાકામાં છે પણ આ સર્વ ઉપરાંત દેશની રાજપ્રકરણી હીલચાલમાં પૂરા દેશાભિમાન સાથે કામ કરનાર તેઓ એકલાંગ હતાં અને તેમના મરણથી આ ઇલાકાને એક મોટી ખોટ પડશે એમાં કોઈપણ પ્રકારનો સંશય નથી. સાંસારિક સંકટ નિવારક તેમ કેળવણીને લગતી સ્પષ્ટ નિર્દોષ જણાતી હીલચાલ કરનારાઓને પણ કેટલી અડચણો વેકવી પડે છે, એ આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. રાજકીય હીલચાલ કરનારને માથે કેટલાં વધારે જોખમ આવી રહેલાં હોય છે તે આપણે જાણીએ છીએ. ગયાં દશ વર્ષથી રાજકીય હીલચાલમાં પડનારને કેટલું સંભાલીને ચાલવું પડે છે તે આપણને સર્વેને વિદિત છે. આ સઘળું છતાં દક્ષિણ આફ્રિકાનાં હિન્દી ભાઈ બહેનોની રાજકીય આપત્તિઓના નિવારણ માટે આ ઇલાકામાં તેઓએ આશ્ચર્યપૂર્વક અને નિર્ભય પ્રયત્ન કર્યા હતા. દક્ષિણ આફ્રિકામાંનાં આપણાં હિન્દી ભાઈ બહેનોની દુર્દશાના સંબંધમાં સંખ્યાબંધ લાપણો કરી આ દેશનાં સ્ત્રીપુરુષની આંખો તેઓએ ઉઘાડી હતી અને સત્યાગ્રહને પરિણામે તેઓની ચથેલી અવદશામાં સહાય કરવા માટે પોતાની જાતમહેનતથી એક કરતાં વધારે વખત મોટું ફંડ ઉઠું કર્યું હતું. આજ સંકટ નિવારણ માટે દક્ષિણ આફ્રિકામાં જુદી જુદી કારીગરીના સ્ત્રીઓએ ભરેલા પ્રદર્શનમાં આ દેશની કારીગરીના નમૂના મોટો પરિશ્રમ ઉઠાવી તેઓએ મોકલાવી આપ્યા હતા અને આ નમૂનાનાં વેચાણથી સંકટ નિવારણ માટે સારી રકમ ઉત્પન્ન થઈ શકી હતી.

ગુજરાત કાઠિયાવાડની સ્ત્રીઓમાંથી અજ્ઞાન દૂર થઈ તેઓ સુશિક્ષિત અને સમાજને ઉપયોગી અને તે માટે સદ્ગત જમનાબહેનને અંતરની જેડી લાગણી હતી અને તેમની તે લાગણી, સન૧૯૦૦ માં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની તેમણે સ્થાપના કરી ત્યારથી તેમણે મંડળને હાલની ઉચ્ચ દશાએ આપણું ત્યાંમુખીમાં, સ્ત્રીઓના મહત્વનો ખ્યાલ જનસમાજમાં દાખલ થાય, સ્ત્રીઓમાં કેળવણીનો પ્રચાર થાય, સ્ત્રીઓ સુગૃહિણી ઉપરાંત, દેશની સેવા કરનાર સમાજની સમર્થ અંગજૂત થઈ પડે તે માટે તેમણે કરેલા યત્નો તથા સેવાસહનને લગતાં તેમના કામકાજથી સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે.

સદ્ગત લગવતી જમનાબહેનની સર્વ સત્પ્રવૃત્તિઓમાં ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં પડેલા લાયંકર દુષ્કાળ સમયે તેઓએ જે અપ્રતિમ લોકસેવા ઉઠાવી હતી તેનું વિસ્મરણ થઈ શકશે નહિ. શ્રીમંતાઈ તથા વૈભવમાં તેઓ ઉછરેલાં છતાં, દુષ્કાળને લીધે લાચારીમાં પડેલાં આ પ્રાંતનાં સ્ત્રીપુરુષો અને બાળકો, તથા ગાય, બેંસ, બળદ, આદિ મુગાં પ્રાણીઓની બંધારે ધાવામાં તેઓએ અનેક અંગત સંકટ મોટા આનંદ સાથે ઉઠાવ્યાં હતાં, સહન કર્યાં હતાં. પોતાના જ પ્રયત્નોથી તેમણે રૂ. ૨૧૦૦૦ જેવડી મોટી રકમ સંકટનિવારણ માટે ઉઠાવી કરી હતી એટલું જ નહિ પણ સંકટમાં આવી પડેલા લાગની ત્યાંના લોકોની સ્થિતિ જાતે તપાસવા તથા જાતે પોતાના હાથથી જ અન્નવસ્ત્ર, દ્રવ્ય, અને દોરેને ઘાસચારાની મદદ આપવા ઉનાળાના અસહ્ય તડકામાં, તાપમાં ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં એક ગામથી બીજે ગામ રેલ્વે ન હોય ત્યાં પગરસ્તે ગામડામાં ફર્યાં હતાં. આ તેમની અપ્રતિમ લોકસેવા આ પ્રાંતના લોકોથી અજાણી નથી અને આજે પણ સંકટો સ્ત્રીપુરુષો આ પવિત્ર, પૂજ્ય, સાધ્વી, પરમાર્થપરાયણ દેશાભિમાની સન્નારી-રતનું નામ સ્મરણ કરે છે.

દેશોદ્ધાર, સમાજસુધારણા અને સંકટનિવારણને લગતું આ મહાન સન્નારીનું જીવન એક આદર્શસમાન અને સ્ત્રીઓ માટે અનુકરણપાત્ર છે. દેશોદયના આપણા પ્રયત્નોને મોટું મળ મળે, દેશોદયના પ્રયત્ન સત્ત્વર સફળ થાય તે માટે આ દેશને અનેક જમનાબહેન સંકળીની જરૂર છે અને તેમના આદર્શજીવનના પ્રોત્સાહનથી તેમના જેવાં અનેક સન્નારીરત્ન આ પ્રાંતમાં ઉદ્ભવ પામશે એવી આપણે આશા રાખીએ છીએ.

લગવતી જમનાબહેન સક્કઈને ચાંદ ઇંકાળ મળ્યા નથી. પરંતુ તેમના આદર્શજીવન માટેની આ પ્રાંતની પ્રજાના અંતઃકરણની વાહ વાહ અનેક ચાંદ ઇંકાળ કરતાં વધારે મૂલ્યવાન છે. પોતાના આત્મસોગયુક્ત જીવનમાં લોકકલ્યાણ માટે કરેલાં અનેક સત્કાર્ય, મૃત્યુકાળે પણ જનહિતને લગતી અનેક સંસ્થાઓને તેમણે કરેલી સંગીન સહાયતા એ તેમનું સર્વોત્તમ સ્મારક છે. છતાં, ગુજરાત કાકિયાવાડની શુભ્ર પ્રજા, શ્રીઓ તેમજ પુરુષો આ મહાન સન્મારિનું કોઈ લોકોપયોગી સ્મારક ઉત્તું કરવા પ્રયાસ કરશે તો સર્વ રીતે તે ઉચિત થઈ પડશે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈનું અવસાન.

(ગુજરાતી.)

મુંબઈ ઇલાકાની અને મુખ્યત્વે મુંબઈની હિન્દુ શ્રીઓદ્વારા ચાલતી સામાજિક અને કેળવણીવિષયક પ્રવૃત્તિઓના આત્મારૂપ, સંચાલક ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના ૫૨ વર્ષની વયે થયેલા દુઃખકર અવસાનથી ઇલાકાના ગુર્જર અંધુઓ અને શ્રીઓને શોક થયા વિના રહેશે નહીં. જમનાબાઈ સ્વભાવે શીળાં, મિલનસાર અને દિલસોજ હતાં; તેમનું જીવન સાદું અને હૃદયની શ્રીને યોગ્ય પ્રતિભાશીલ હતું; અને તેમની પ્રવૃત્તિઓની નીતિરીતિમાં હમેશાં મધ્યમસરપાલું જણાતું હતું; તેઓ ક્ષોભ ન થાય એમ સ્ત્રીસુધારણાની દિલચાલ ચલાવવાના મતનાં હતાં, અને એ જ નીતિએ તેમણે હરેક દિલચાલ ચલાવી છે. હિન્દુ શ્રીઓ આપણી સામાજિક દિલચાલોમાં રસપૂર્વક લાગ લેતી થાય અને નાગરિક પ્રવૃત્તિઓની જોખમદારીઓ અને ફરજો શી છે તેનો ખ્યાલ ધરાવતી થાય એ બેવાની તેમની અભિલાષા હતી. આ અભિલાષા સિદ્ધ કરવાના સાધન તરીકે તેમણે સને ૧૯૦૩ મુંબઈમાં હિન્દુ શ્રીમંડળની એક સંસ્થા સ્થાપી અને મરણપર્યંત એટલે ૧૩ વર્ષ સુધી તેઓ આ મંડળનાં પ્રમુખ હતાં. આ ઉપરાંત વનિતાવિશ્રામ, સેવાસદન આદિ સંસ્થાઓ અને ગુજરાતમાં તેની શાખાઓને તેમણે જનતા ઉત્તેજનથી આગળ વધારી છે. તેઓ આવી સંસ્થાઓને જન્મ અને ટેકો આપી તેટલેથી ન અટકતાં એ સંસ્થાઓદ્વારા દુકાળ કે એવા કોઈ લોકસંકટના પ્રસંગે પણ હિન્દુ શ્રીઓમાં સમભાવની લાગણી જાગૃત કરતાં હતાં, અને શ્રીઓની સહાનુભૂતિથી એ સંકટોના નિવારણનાં કાર્યને પણ સારી સહાયતા આપવાતાં હતાં. દક્ષિણ આફ્રિકાની સત્યાચંદની લડત વેળા ત્યાંના સત્યાચંદીઓનાં બૈરને મદદ આપવા એક ફંડ તેમણે ઠાક્યું હતું. છેલ્લા દુકાળ વેળા તેઓ જતે ગુજરાતનાં ગામડાંઓમાં ફર્યાં હતાં, અને લોક પાસેથી મદદો મેળવી દુકાળથી પીડા પામતાં લોકને રાહત આપી હતી. વળી તેઓ શ્રીકેળવણીના કાર્યને પણ જનતા સહાયતા આપતાં. તેમના પતિના મરણના અસહ્ય શોકથી તેમનું બે વર્ષમાં અવસાન થતાં, મુંબઈ ઇલાકાની અને તેમાં જે મુંબઈની શ્રીસુધારણાની દિલચાલને ઘણી જ મોટી ખોટ ગઈ છે. પરમાત્મા તેમને અખંડ શાંતિનો અનુભવ કરાવે, એવી પ્રાર્થના છે.

શ્રી. જમનાબાઈ સક્કઈનું ખેદજનક મૃત્યુ.

(આર્યપ્રકાશ.)

શ્રી. જમનાબાઈ સક્કઈના ગયાની પહેલાંના સનિવારે યએલા દેહાંતથી, શ્રીકેળવણી તથા શ્રીસુધારાના હિમાયતીઓમાં જેમ શોકની લાગણી ફેલાઈ રહી હતી તેવી જ રીતે ગુજરાતી

શ્રીજગત્માં ઘોડુંઘણું શીખેલી સર્વ બહેનોને તેમનું અવસાન ખેદજનક લાગે એમાં કંઈ નવાઈ નથી. જમનાબહેન એક સાધનસંપન્ન હૃદયમાં જન્મ્યાં - તથા પરણ્યાં હતાં, તેમના પતિ વિદ્યાવિદ્યાસી હોવા ઉપરાંત લોકોપકારક, વૃત્તિના હોવાથી તેમણે ગં. સ્વ. જમનાબહેનને શ્રીસુધારાનું કાર્ય લેવાનો તથા શ્રીઓની ઉત્થિતિનો વિષય ઉપાડી લેવાનું સૂચવ્યું, શીખવ્યું, અને સોંપ્યું હતું. આવા શુદ્ધસ્ય પતિપત્નીઓમાં સેવાલાવની ઉત્કટ લાગણી વિરલ હોય છે; તેમના પતિએ મૃત્યુસમયે પણ તેમને એજ સંદેશ અને ઉપદેશ આપ્યો હતો; અને તે કાર્ય તેમણે અંતપર્યંત માંડી અવસ્થામાં પણ અંતઃકરણપૂર્વક બજાવ્યું. પોતાથી બહાર ન નિકળી શકાય એવી સ્થિતિમાં અને અશક્ત અવસ્થામાં પણ તેમણે ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળ તથા કાઠિયાવાડ આદિમાં પ્રચાર કરવા માટે જનતું કર્યું, પરંતુ પતિના મૃત્યુ પછી તેમનું સ્વાસ્થ્ય એકદમ બગડ્યું અને તેઓ સર્વ રીતે વિવશ તથા શારીરિક માનસિક વ્યાધિથી પીડાતાં રહ્યાં જેમાંથી તે ફરીથી ઉઠી શક્યાં નહિ. મૃત્યુ સમયે તેમણે શ્રીઉપયોગી તથા પારમાર્થિક ખાતામાં રૂ. ૧૭૦૦૦ સત્તર હજાર બેઠેલી કિંમતી મદદ આપી હતી અને છેવટ સુધી શ્રીજગતના ઉદ્ધારની જ ચિંતામાં તેઓએ પોતાનો દેહ છોડ્યો હતો. જે શ્રીમંતની શ્રીઓ ગાદીઘોડે અને મોજશોખમાં મત્ત રહેતી અને જે શ્રીઓ અભિમાન અને પ્રમાદમાં જગતને તુચ્છ સમજતી તેમાંની ઘણીએક પર તેમણે સેવાલાવ તથા પરાર્થનો રંગ ચઢાવ્યો હતો અને મુંબાઈ તથા કાઠિયાવાડ ગુજરાતમાં છુટી છવાઈ શ્રીઉત્થિતિની લાવના શ્રીઓમાં પ્રેરી હતી. ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળ અને ગુજરાતની સ્ત્રી જનશક્તિમાં એમના પરિશ્રમનો મોટો હિસ્સો હતો એમ કહ્યા વગર ચાલી શકતું નથી. સેવાસદનપર પડેલી આકૃત વખતે તેનાં પ્રયુજ તરીકે નિમાધને તેમ જ આફ્રિકાના હિન્દીઓની હાડમારી વખતે દુષ્કાળની હિલચાલમાં, વૉર ફંડ માટે, દાદાભાઈ જયંતીઓ વિગેરે પ્રસંગોમાં શ્રીસમાજને જનશક્તિ કરી તેમની મદદ મેળવી આપવામાં તેમની સેવાઓ ઘણી કિંમતી હતી તેઓ કંઈક અંશે જુના વિચારનાં છતાં સુધારક વિચારોને જીતી સ્વરૂપ આપી તેનો પ્રચાર કરવામાં તેઓ યાજ્ઞા પડતાં નહિ. આવા દંપતીઓની ગુજરાતને ઘણી જરૂર છે; અમે સ્વર્ગસ્થના આત્માની શાંતિ તથા તેમણે આરંભેલા કાર્યની ઉત્થિતિ ઇચ્છીએ છીએ.

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈનું અવસાન.

(સમાલોચક.)

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈના શૈક્ષણિક અવસાનની નોંધ લેતાં અમને અત્યંત દુઃખ થાય છે, કારણ અમ્હેં એમ દૃઢતાથી માનીએ છીએ કે એમના મરણથી ગુજરાતે પોતાનું શ્રીરત ગુમાવ્યું છે. તે બાઈના આત્મામાં એ ચેતન હતું, તે બાઈની પ્રકૃતિમાં એ સામગ્રી હતી, તે બાઈના જીવનમાં એ પ્રેરણાશક્તિ હતી જે હુનિયાને જગદ્ધારક સાધ્વીઓ આપે છે. ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જે યુરોપમાં જન્મ્યાં હોત તો આજે સમસ્ત મુઘરેલી હુનિયા મિસ ડ્લોરેન્સ નાઇટિંગેલ જેવી સાધ્વીઓની પવિત્ર નામવાલિમાં લેખનું નામ ઉમેરત; ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જે અંગ્રેજ દેશવણીને પૂરેપૂરે લાલ લઈ શક્યાં હોત તો આજે સમસ્ત ભારતવર્ષ અવસાનસૌકનાં અશ્રુ પાડતો હોત. વિશાલ વિશ્વમાં પોતાનો કાર્યપ્રદેશ વિસ્તારવાની તક ન મળવાથી તેઓ માત્ર ગુજરાતને જ પોતાના પરોષકારી જીવનનો લાલ આપી શક્યાં, અને આજે કેવલ ગુજરાત પોતાનો અકસ્મ શોક પ્રકટ કરે છે. ખરેખર ! અર્વાચીન ગુજરાતે ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જેનું ખીનું ઉત્તમ શ્રીરત ઉત્પન્ન કર્યું નથી. કદાચિત્ ગુજરાતના હિન્દુ મુલક

સંસારના દુર્લેધ પડદાની પાછળ જમનાબાઈ જેવાં કંઈક અમોઘાં શૃદ્ધિશીરસ્તો સંતાપલાં હશે; કદાચિત્ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં જમનાબાઈના કરતાં વિશેષ શિક્ષણનો લાભ મેળવનાર વિદુષી બહેનો ગુજરાતને શોભા આપતી હશે; કદાચિત્ ગુજરાતની હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં જમનાબાઈની માત્રક સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓથી ગુજરાતનું કલ્યાણ કરનાર સાધ્વીઓ ગુજરાતની પ્રગતિને વેગ આપી રહી હશે; પરંતુ અમ્હેં વિનાસંકોચે અમ્હારો અભિપ્રાય રજૂ કરીએ છિએ કે સર્વનો સરવાળો કરતાં જમનાબાઈનું સ્થાન અર્વાચીન ગુજરાતનાં સ્ત્રીરત્નોમાં અદ્વિતીય છે. કષ્ટ બીજી સ્ત્રીમાં છે તે સાર્વજનિક જીવન માટે ઉભરાતો ઉત્સાહ, તે જડને પણ જાગૃત કરે એવી ચેતનપ્રેરક અદ્ભુત શક્તિ, તે પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વોને એકત્ર કરનાર ઉદાર સમાધાનકલા, તે સર્વને સમાનદૃષ્ટિથી પોતાનાં ગણનાર લાવણીનું વાતસલ્ય, સંક્ષેપમાં નેતૃત્વનાં તે લક્ષણો જે ગં. સ્વ. જમનાબાઈમાં પ્રતીત થતાં હતાં? ખરે જ નેમ નેમ અમ્હેં જમનાબાઈના જીવન વિષે-તહેમની વ્યક્તિ (Personality) અને તહેમની કૃતિ (Work) વિષે-વધારે વિચાર કરીએ છિએ તેમ તેમ અમને વધારે ને વધારે લાગતું લાગે છે કે “જમનાબહેનનો કામ ખાલી જ છે.” માત્ર પોતાનાં પાસેનાં સ્વજનનોના બનેલા નહાનકડા કુટુંબનાં જ નહિ, પરંતુ સમસ્ત ગુજરાતનાં માતા થવાને માટે જ દુહરતે એ સાધ્વી સ્ત્રીને જન્મ આપ્યો હશે. એ માતૃત્વની અચૂક મુદ્રા જમનાબાઈની આકૃતિ, વ્યક્તિ અને કૃતિના અંશેઅંશમાં વ્યક્ત થતી હતી. એ સમર્થ સાધ્વીના અવસાન માટે ઉપકારવશ ગુજરાત જે શોકાશ્રુ સારે છે તહેમાં અમ્હેં પણ અમ્હારાં અશ્રુ ભેળવીએ છિએ અને પ્રભુપ્રતિ નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ છિએ કે એ પવિત્ર આત્માને અચ્ચલ શાન્તિ અપાઈ!

ગં. જમનાબાઈ સંક્રમ્બ.

(વસન્ત.)

ત્રીજો ખેડકારક બનાવ ગં. જમનાબાઈ સંક્રમ્બના સ્વર્ગવાસથી આપણા પ્રાંતને પડેલી ખોટ છે. આ બાઈએ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે જહુ શ્રમ કર્યો છે, અને મુંજાઈનું “ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ” મુખ્ય એમના જ પ્રયાસથી અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે, અંગ્રેજ કેળવણીરૂપી આંકડા પાયા ઉપર આપણા દેશના કોઈ પણ પ્રશ્નનું સમાધાન રાખતું ઈષ્ટ નથી. આ વિશાળ દેશની પ્રજા જેનો જહુ મ્હોરો લાગ આ કેળવણીના વર્તુલની બહાર છે અને બહાર જ રહેવાનો સંભવ છે, તેની ઉન્નતિ કર્યો વગર દેશની ઉન્નતિ કરવી અશક્ય છે—કારણ કે વસ્તુતઃ એ જ મ્હોટે ભાગે દેશ છે;—અને તેથી સ્વદેશી લાવામાં, સ્વદેશી પદ્ધતિએ, અને સ્વદેશી શુદ્ધિ અને દૃઢ્યને સ્પર્શી શકે એવા સ્વરૂપમાં જ આ દેશની ઉન્નતિના સર્વ પ્રયત્નો થવા લેઈએ. આ સામાન્ય નિયમ ધ્યાનમાં રાખી—સ્વર્ગસ્થ જમનાબાઈએ સ્ત્રીઓના જીવનને વધારે સુખી, વધારે સંસ્કારી અને સામાજિક કરવાના પવિત્ર કામને પોતાનું સમસ્ત જીવન અર્પી દીધું હતું. યણું કરી પોતાને અંગ્રેજ કેળવણી ન હતી, છતાં જે પરીપકારી દૃઢ્ય, ભાષા અને કેળવણીના સાંકડાં બંધનોની પાર વિશ્વએ છે તે એમનું હતું—અને તેથી એ દૃઢ્યની સ્વાભાવિક આજ્ઞાને અનુવર્તી એમણે યથામતિ સ્ત્રીઓના કલ્યાણ માટે જે જે કરવું યોગ્ય લાગ્યું તે કર્યું; પોતાની પીડ અને શાહી શુદ્ધિથી આખા ગુજરાતના સ્ત્રીમંડળમાં માન મેળવ્યું પ્રમા મુધારા પ્રત્યે સૌની પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરી. એમની સેવા માત્ર મંડળ સ્થાપવામાં કે લાવણ

કરવા કરાવવામાં જ સમાપ્ત થઈ નથી. ગયા દુકાળ
દોરનાં દુઃખ પોતાને હાથે ટાળ્યાં છે—એ ખરૂં પણ
જ વસે છે, છતાં આપણી સ્થૂલ દૃષ્ટિએ મરણથી
ત્યાં એ નિલ મુખમાં વસે એવી આપણે પ્રાપ્ત

ગાં. સ્વ. જમનાબહેન (વસન્ત.)

ગુજરાતમાં, લગભગ મુંબાઈ ઈલાકામાં, આપણા હાલના સંયોગો ભેટાં છે.
હજી સર્વમાન્ય થયું નથી એ સમયમાં એક સ્ત્રીના અવસાનથી સર્વત્ર ગ્વાનિ પ્રસરા
પડેલી ખોટ માટે મત્ર, તાર કે સજાદ્વારા ખેદ દર્શાવાયો હોય તો જમનાબહેન સક્કઈનો જ
પ્રસંગ છે. જમનાબહેનના જીવનમાં, એમના કાર્યમાં, એમના હૃદયમાં એવા અલૌકિક ગુણ
હતા, એવો સ્વર્ગીય પ્રભાવ હતો કે આબાવટદ્ધ, આ ઉત્કાન્તિના સમયમાં જૂના તેમ જ
નવા વિચારના લોકો, સ્વભાવ શાંતિ, ધર્મ અને દેશભેદ વિસરી જઈ જમનાબહેન સામું ભેદ
જ રહેતા, એમના સહવાસનો લોક રાખતા, એમની સાથે વાર્તાલાપ કરવા તલપતા અને
અરણ્યમાં પ્રયટ્ક સૂર્યથી તપેલા વટવૃક્ષ નીચે શાંતિ પામે તેમ એમની સાંનિધ્યમાં હૃદયની
શાંતિ મેળવતા.

જમનાબહેનનું જીવન વિસ્તૃતતાથી આવેખાવાનું છે, એમના સંબંધી બિનદૃષ્ટિએ કોણે
એક સ્મારક અંકમાં આવશે એટલે આ સ્થળે તો આપણે માત્ર દિગ્દર્શન જ કરવાનું છે.
સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેનનું બાલ્યજીવન-કેળવણી-સંસારપ્રવેશના પ્રસંગોમાંથી બારીકાઈથી જોનારને
ઘણું શિખવાનું મળી આવશે. પરંતુ એ ભૂતકાળમાં ન જતાં આપણે આપણા પાસેના જ
સમયનું અવલોકન કરીશું.

જમનાબહેનનું-ચૈત્રજીવન જમનાબહેનના પતિ નગીનદાસ સક્કઈ અવસાન વખતે અત્રેની
મુંબાઈ બેંકના શરાફ હતા. નગીનદાસ અને જમનાબહેનનો જેમને યત્નકિયિત્ત્વ અનુભવ હતો
તેને લાગ્યા વિના નહિ રહે કે આત્મલક્ષ, સ્નેહનો વિકાસ, એકની દિવ્યતા, પરિપૂર્ણતા અને
આદિ ખરૂં પણ અંત નહિ એ એમના જીવનમાં સ્પષ્ટ હતું. જમનાબહેન કે નગીનદાસ મહોટી
વયે પરપુષ્યા નહોતાં, સ્નેહકથા વાર્તા નહોતી, હૃદય કેળવણી લખી નહોતી. સ્નેહ એ વિકાસ
છે એ એમના જીવનથી સાબિત થયું હતું. આ લેખકને આ પતિપત્નીનો ખુદ જ સહવાસ
હતો અને આર્થ લક્ષની લાવના, બીજને માટે પોતાનું જીવન એ લાવના બન્નેમાં એટલી દૃઢ
સૂઝી હતી કે નાનામાં નાનીથી મોટામાં મોટી વાતમાં મતભેદ છતાં તાવલંગ થતો નહિ.
પ્રત્યેકને વ્યક્તિસ્વતંત્ર્ય હતું છતાં એક હતાં. જમનાબહેનને લગભગ એક ડઝન બાલકો થયાં
હતાં; પરંતુ લવિષ્યમાં જગતના બાલકો-અનાથોની માતા થાય અને માતા થયા વિના માતાની
લાગણી ન સમજાય, એમ કદાચ હોય, એમ ધારી પરમાત્માએ બાલકો આપી બાલકો લઈ
લીધાં હતાં. પરંતુ જમનાબહેનને સહજ પણ હોય થયો નથી. એમના પતિ નગીનદાસને
જમનાબહેન ઉપર અંશમાત્ર અભાવ આબો નહોતો. આથી ઉલટું પતિપત્નીએ પોતાના હૃદયની, અને
આગળ જતાં જગતના બાલકોને પોતાના જ બાલકો માન્યાં. સંસારવ્યવહારમાં કોઈ સામુ
પોતાની પુત્રવધૂ સગલી ન થાય ને સ્ત્રીકાલી સારે જમનાબહેનને માત્ર હસવું જ આવતું.
નગીનદાસને પણ યુવાવસ્થામાં કોઈએ બની શકે એમ હોય તો બીજી પત્નીનું સૂચન કયું હશે,

સંસારના હલેતિવાળા નગીનદાસ અને સાધ્વી જમનાબહેનના હૃદયમાં જરા પણ અંતર કદાચિત્તુ ગુણ

બહેનો ?

માફક

આજ

સ'.

અન્યોન્ય કેરી ન્યૂનતા પૂરે અનુગુણ દંપતી,
વિનિમય કરે નિજરસ તણે ઉર ઉર આગળ ઉવડી,
સંસારસ્વાયં અલિચ ચાતાં ભેદનું કારણ નહિ,
શ્રી-પુરૂષની તેથી જ સહમાં મિત્રતા ઉત્તમ કહી.

જમનાબહેન અને નગીનદાસનું લગ્ન એક ઉત્તમ મેટ્રીમાં પરિણામ પામ્યું હતું. પરમાત્માની કૃપાથી જમનાબહેનની પરિસ્થિતિ સારી હતી. આમ છતાં નગીનદાસની સર્વ સગવડ ભોજનથી તે કપડા સુધીની સર્વ અનુકૂળતા સાચવવી એ જમનાબહેન પોતાનું કર્તવ્ય માનતાં. બહેર વ્યાખ્યાનો આપતાં, મંડળોમાં આગળ પડતાં, મુખ્ય ભાગ લેતાં છતાં નગીનદાસની શુદ્ધિ કરવામાં એક પણ પણ જમનાબહેન પાછાં પડ્યાં નથી અને એ જ પ્રમાણે નગીનદાસ એક જેવી જવાબદારી અને બોલવાળી નોકરીમાં જતા હોવા છતાં જમનાબહેનના બહેરજીવનમાં અનુકૂળતા કરી આપવામાં સંકોચાયા નથી. મહારાથી નથી ચતું તો મહારી પત્નીને સેવા કરતી શા માટે અટકાવવી? નગીનદાસના અંતિમ શબ્દો પણ સેવાકાર્ય ચાહુ રાખવા સંબંધી હતા. જમનાબહેનનું દાંપત્યજીવન જોયા પછી ખરેખર એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી કે આત્મલગ્ન લગ્નમુખ્ય ભોગવવા માટે દ્રવ્ય-યુત્ત પુત્રી યુનિવર્સિટીની ડીગ્રી અપવરચક નથી. પ્રભુપ્રેમ, બીજાને માટે આપણું જીવન આ જે હોય તો પતિપત્નીના કલ્યાણ કે જીવન મનની સ્થિતિને અવકાશ જ હોતો નથી. જમનાબહેન માત્ર ગુજરાતી વાંચી લખી બહુતા. નગીનદાસ મેટ્રીક હતા. આમ છતાં પતિપત્ની દેશની સમાજની વાતો કરતાં, ચર્ચા કરતાં, સારા લેખ કે પુસ્તકો વાંચતાં, સમજવા પ્રયત્ન કરતાં. જુના તેમ જ નવા વર્ષનાં દમ્પતિઓને જમનાબહેનના શુદ્ધ જીવનમાંથી સમાન હક કે શ્રીની મતિ પાનીયોની મારામારી સિવાય સંસારરચના જે ચક્ર માફક જીવન રસમય બનાવવાનું ઉત્તમ શિક્ષણ મળતું. ગરીબ તેમ જ તવંગર, પૈસો છોકરાં શુદ્ધવ્યવસ્થાના અસંતોષથી દુઃખમય જીવન ગાળતાં યુવાન તેમ જ વૃદ્ધ દમ્પતીઓ જમનાબહેન અને નગીનદાસનો સંસાર જોઈ અજબ ચર્ચા, અને સહવાસમાં આવતાં જ એમના શુદ્ધજીવન ફેરવાતાં. જમનાબહેન પ્રાતઃકાળમાં પતિને માટે પૂજનો સામાન તૈયાર કરી જ્યારે શંકરની પૂજા કરવા બેસતાં ત્યારે કોઈ પ્રભાવશાળી પવિત્ર દેવી શંકરની પૂજા કરતી હોય એમ લાગતું. આ ઉચ્ચ પવિત્ર જીવનને લીધે જ જમનાબહેનનું નામ પડે તો વધુ છોકરો કે બહેનને જરા પણ શંકા વગર જે સભામાં જે સંસ્થામાં જમનાબહેન હોય ત્યાં મોકલતાં કોઈ અચકાતું નહિ. આ જ દર્શાવી આપે છે કે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવી હોય તો વિદ્યા જરૂરની છે. બહેમ દૂર કરવાની જરૂર છે. બાલવસ્થા દૂર કરવાની જરૂર છે. પછુ તે કરતાં પછુ વિશેષ જરૂર પવિત્ર પ્રભાવશાળી નિરભિમાની પ્રભુમય ચારિત્ર્યની છે.

સમાજજીવન—ગુજરાતી દિનું શ્રીમંડળની સ્થાપના એ જમનાબહેનના બહેર જીવનનું પ્રથમ પગથીયું. શ્રીઓમાં કાંઈ જ નથી એમ કહી પુરૂષો તેમની પ્રગતિ માટે કાંઈ જ કરતા નહોતા ત્યારે એ કાર્ય કરવા જમનાબહેને બીડું ઝડપ્યું. ડો. ગજજરનાં એવાં જ ઉત્સાહી પત્ની સી. કાશીગોરી અને ન્યાયમૂર્તિ રાનડેનાં બાળી લક્ષ્મીબાઈ રાનડેનો જમનાબહેન સાથે પ્રસંગ પડ્યો અને આ ત્રિપુટીએ મુંબાઈ ગત્યું. ત્રણે ઉત્સાહભર પ્રેમમય હતાં અને લક્ષ્મીબાઈ રાનડે વિદ્વાન હતાં—પોતાના પતિ ડૉ. રાનડે સાથે યુરોપમાં મુસાફરી કરી હતી. બાલ્યાવસ્થામાં પોતાના પિતા પ્રિન્સિપાલ મોદકે ઉચ્ચશિક્ષણ બહુત કપાં દત્તા, અને આ ત્રણે

ખેનોએ મુંબાઇના સ્ત્રીજીવનમાં ચેતન આપ્યું. આ જ શરસામાં બીજી ત્રિપુટી પ્રવૃત્તિમય થઈ. બહેરામજી મલ્લખારી, દયારામ ગીદુમલ અને પ્રો. ગજ્જર. સેવાસદનની ઉચ્ચ યોજના થઈ અને ગુજરાતી પક્ષનો આત્મા જમનાખેન થયાં. ભગિની માટે ગરીબોને ઘેર ઘેર ફરી એમના દુઃખો જાણી શાંતિ રેડવા માટે વયોવૃદ્ધ જમનાખેન જે જગાએ પુરંપો પલુ જતાં ખંચકાય ત્યાં જતાં અને ઘણી મુશ્કેલીઓ વેડીને પલુ શાંતિ ફેલાવતાં. સેવાસદનના એક કાર્ય-વાહી તરીકે જમનાખેનની સાથે અનેકવાર આવા લત્તામાં આ લેખકને ફરવું પડ્યું હતું-સેવાસદનના કાર્યકર્તાઓ ખ્રીસ્તી છે, વટલાવવા આવ્યા છે, એવી માન્યતાથી વિરોધ તો ઠીક પલુ માર પડવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો, પરંતુ જમનાખેનનું હસવું મોઢું અને ધૈર્ય આગળ કોઈનું ચાલવું નહોતું, અને અંતે “જમનામેયા” નામની જપમાળા થતી. જમનાખેનમાં એક અનુકરણીય અને દૈવી ગુણ એટલો કે તિરસ્કારનો અને પક્ષપાતનો અભાવ: આ બે મહાન ગુણોથી જ એમની લોકપ્રિયતા જળવાઈ રહી હતી. સેવાસદનના સંબંધી એક સમય એવો આવ્યો હતો કે જો જમનાખેન વિરૂદ્ધ પડ્યાં હતાં, એમના મહોમાથી-વર્તનથી સેવાસદન પ્રત્યે અભાવ દર્શાવાયો હતા તો સ્ત્રીવર્ગને એ સંસ્થાપર અભાવ આવતા, પરંતુ એ સમયે આલેખો સહન કરી મમતાથી કાર્ય કર્યે ગયાં તેને લીધે જ સેવાસદન પ્રત્યે સદ્ભાવ ટકી રહ્યો. બીજો પ્રસંગ બમ્બુ બિલનો હતો. જમનાખેન જુના મતનાં છે એ લણવા છતાં જ્યારે બમ્બુ બિલ માટે જમનાખેન બોલવા ઉભાં થયાં ત્યારે પલુ એમનામાં શ્રદ્ધા હતી, માટે જ એમના શબ્દો પ્રિય લાગ્યા હતા. ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળ-સેવાસદન પછી સ્ત્રીઓ માટે અમુક ઘાતિ તેમ જ સામાન્ય વર્ગ તરફથી અનેક સંસ્થાઓ ઉદ્ભવી. આ સર્વ સંસ્થા થવાથી ‘ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ’ને ઘાતિ આવશે માટે બીજી સંસ્થા લાગી જાય અથવા એને હું મદદ ન કરું એ વિચાર જ એમને આવ્યો નથી. અસ્પર્શ્ય વર્ગથી માંડી-ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ક્ષાણી સ્ત્રીઓની સંસ્થા હોય ત્યાં પલુ જમનાખેન તૈયાર. હાજરીથી ઉત્સાહ વધતો હોય તો હાજરીથી-વ્યાખ્યાનથી જનતું હોય તો તેમ, અને ધનદાનથી જનતું હોય તો તેમ કરી હરેક પ્રકારે સ્ત્રીઓની પ્રગતિ માટે જમનાખેન મથતાં. સેવાસદનમાં સ્ત્રીવર્ગે ઉઘાડવામાં આવ્યા ત્યાં શરૂઆતમાં ઇચ્છેજી—સંસ્કૃત અને ગુજરાતીના વર્ગમાં મોટી વયની સ્ત્રીઓને બેસતાં શરમ આવતી. નવરાત્રના ગરબામાં કાંઈક બીનઆવડમાં કાંઈક રેશનમાં ખેંચાઈ અનેક સ્ત્રીઓ આવતી પલુ ગરબા ગાતી નહીં. આવા પ્રસંગે જમનાખેન હોશથી આટલી વયે વર્ગમાં એ. બી. સી. શીખતાં-ગરબામાં તાલો લઈ ફરતાં-જમનાખેન ‘ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ’નાં પ્રમુખ હતાં, ધનાઢ્ય હતાં, છતાં મંડળના હોંલમાં તવંતર બાઈ પ્રત્યે જે લાવથી વાત કરતાં તેથી વધારે જાણથી ખૂલે મેંડલી ખેંચીતી છાત્ર પહેરેલી બાઈ સાથે વાત કરતાં. મારા મંડળમાં હું હલકી છું—મને કોઈ બોલાવતું નથી એ વિચાર કોઈને ન થાય એની જમનાખેન જદુ જ સંભાળ રાખતાં અને મંડળની લોકપ્રિયતા આને લીધે જ હતી.

વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થતાં એમને હૃદયમાં ઉંડો વા લાગ્યો હતો અને એમના અવસાનનું એ જ મુખ્ય કારણ છે. આમ છતાં વૈધવ્યદશામાં સ્ત્રીઓનું જીવન નિરર્થક છે, અગર કેવળ મંદિરે મંદિરે ભટકવામાં જ વૈધવ્યની મદત છે એમ માનનાર જમનાખેન નહોતાં. નગીનદાસની જીવનની એ જ ઇચ્છા હતી કે મૃત્યુ સુધી જનસેવા કરવી. પતિની અંતિમ ઇચ્છાને માન આપી વૈધવ્યદશાને એક વર્ષ નહિ થયું હોય ત્યાં જનસેવાનો બેખ લીધો. વૈધવ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી મહર્ષિ દાદાભાઈ અને જમનાખેનનો મેળાપ હૃદયભેદક હતો. મંડળને અંગે જમનાખેન

ડા. દાદાભાઈને અનેકવાર મળતાં અને મહર્ષિ દાદાભાઈ જમનાબહેન પ્રત્યે વાતસહ્યભાવ રાખતાં. આમ દહ પરન્તુ મહર્ષિ દાદાભાઈને જોતાં જમનાબહેનની આંખમાં જળજળીયાં આવ્યાં. સ્વર્ગભૂમિમાં પ્રજ્ઞાપિ પોતાની પવિત્ર પુત્રીને મળતા હોય એવો દેખાવ એ વખતે થયો હતો. પિતા અને પુત્રીનું એ પવિત્ર મિલન હમેશાં યાદ રહેશે. જનસેવા કરનારનાં હૃદય એકત્ર કરવામાં જ્ઞાતિધર્મ કે સ્થળ બાધકર્તા હોતાં નથી. અંતિમ કાળે પોતાના દ્રવ્યની જોડણી કરતી વખતે પણ ધર્મના મંદિરથી માંડી-અસ્પૃશ્ય વર્ગની સંસ્થા સુધી જમનાબહેન વિચર્યા નથી એ જ એમનાં હૃદયની ઉદારતા દર્શાવે છે.

જમનાબહેનના ગૃહજીવન-સમાજજીવન ઉપરાંત એમનું નિઃજીવન-ધર્મજીવન પણ એટલું ઉચ્ચ અને સંસ્કારી હતું કે એમના સહવાસમાં આવનારને એમને માટે દિવ્યભાવ, સન્માન, પ્રીતિ શિવાય કંઈ જ થાય નહિ. વૃદ્ધાવસ્થા, વૈધવ્યદશા છતાં, ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં હુકાળ માટે, નિઃસ્વાયં ફરનાર પુરૂષો મળતા નથી ત્યાં જમનાબહેન જેવું કોણ નિષ્કળે એમ છે? આપણા ગુજરાતમાં યુનિવર્સિટીની ડીગ્રીઓ લેતી સત્તારીઓ થવા માંડી છે, પ્રસંગ પડે જાહેર વ્યાખ્યાનોમાં પુરૂષોને હઠાવે એવી વક્તા સ્ત્રીઓ થતુ છે. સંસ્થાઓમાં પ્રમુખ કે મુખ્ય કાર્યવાહકો થનાર જોઈએ એવી સ્ત્રીઓ મળી આવશે. એકને બદલે દસ ખરચનાર મનાવ્ય સ્ત્રીઓની ખોટ નથી, જુનામાં જુની રીતની સાધ્વીઓ અને અપ-ટુ-ડેટ રહેનારી સુંદરીઓ છે, પરન્તુ જનસેવા એ જ જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, પતિ-પત્નીનું હાર્દબંધ એ સેવાનું મુખ્ય સ્થાન છે, જનસેવાનું પહેલું પગથીયું છે એ સમજ ધીમે ધીમે જહાર પડી ધર્મભેદ-જ્ઞાતિભેદ-સ્થિતિભેદ ભૂલી પવિત્ર દૃષ્ટાંતરૂપ શુદ્ધ જીવન માળી નિરવિભાનથી અને સ્વાશ્રયથી રાત્રીદિવસ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે-સર્વ કોષ્ટને આકર્ષક પ્રેમમાં આજનાર જમનાબહેન જેવી સર્વશુભસંપન્ન ગુજરાતમાં સત્તારી ઘણી જ ઘોડી હશે. મહર્ષિ દાદાભાઈના જમનાબહેનના મૃત્યુપ્રસંગે કાઠેલા ઉદ્દગારો યોગ્ય જ છે કે સ્ત્રીઓની પ્રગતિના કાર્યમાં નેતામાં જે સદ્ગુણોથી ભેળાં તે સદ્ગુણો ભૂષિત હિન્દુ સ્ત્રી કોઈ હોય તો જમનાબહેન સહઈ હતાં. પરમાત્મા આપણા ગુજરાતને સદ્ભાગ્યે જમનાબહેનના સદ્ગુણોના અંશો આપણી જીવનમાં વિકસાવે અને ગુજરાતમાં આવી “જમના” ઐયાઓ ” ઉદ્ભવે.

ભોગીન્દ્રરાવ ર. દીવેરીઆ.

એક આદર્શ વિદ્યુપી હિન્દુ મહીલા.

(વ્યંકટેશસમાચાર.)

સીશિક્ષાપ્રી વર્તમાન દૂષિત ઔર મહાદાનિકર પ્રજાલી કે પશ્ચાતી હમારે કિતને લી “દેશસુધારક”, જે યુરોપિયન ચાલદાવ રહન સહનકે નક્કલ જને ફિરતે દે, કહાં કરતે દે કિ ત્રિયોકો ઐસી શિક્ષા મિલના માદિયે, જિસમે વે સાવંનિક કાર્યોમે સદાયતા કર સકે ઔર દેશ સેવામે મદદકે સાથ દિસ્થા લેં સકે. વર્તમાન શિક્ષાપ્રજાલીકે ફલપ્રી યદ સુન્દર તસ્વીર તો ન જને કબી દેખનેમે આવેગી બી ચા નહીં, ખરન્તુ ઇસ સમય જે હુછ ફલ હમ ઐસી શિક્ષાકા દેખ રહે દે, વહ યદ દે કિ લકઝોકી તરફ લકઝિયાં બી ઉત્કૃષ્ટવ દુઈ જાતી દે, “મેમ” જનનેકા સૌક મરાંતા દે ઔર અપને ધર્મકર્મકો ખૂલ જાતી દે. ઇસમે સ્પષ્ટ દે, કિ વર્તમાન શિક્ષા-

પ્રજાલીસે ઉસ મુશ્કલી આજ્ઞા નહીં છી જ સકતી, નિસકે લિયે હમારે વે “મુધારક” લાલા-
યિત હો રહે હૈં અપની ગૃહસ્થીકે સાથ સાથ કિસ તરફ સ્ત્રિયાં અપને દેશ, અપને ધર્મ ઓર
અપની જાતિથી સચ્ચી સેવિકા ખન સકતી હૈં, ઇસકે લિયે કુછ દુસરે રહકી હી શિક્ષા દરકાર
હૈ, નિસકી ઓર ઇન યુરોપિયેમી “મુધારકો” ને અણી ધ્યાન નહીં દિયા હૈ.

અપની સ્ત્રિયોકો ઉચ્છૃંખલતાથી શિક્ષા દેનેવાલે ઇન “મુધારકો”કો જાનતા ચાહિયે, કિ
સૂટ બૂટ ઓર અશ્મા ન ધારણુ કર, કેવલ અપને દેશકે વેષ, અપની જાતિકે રહન સહન
ઓર અપને ધર્મકે અન્દર રહકર હી સ્ત્રિયાં અપની જાતિ ઓર અપને દેશથી સેવા આજ્ઞી
તરફ કર સકતી હૈં ઓર સ્ત્રીઉપયોગી સાર્વજનિક કામોમે જી બરાબર અગ્રસર હો સકતી હૈં.
દેશમેં દૃઢિયે, તો કિતની હી વિદુષી મહિલાએ આપકો એસી મિલેંગી, નિન્હોને કબી કિસી
સ્કૂલમેં પૈર નહીં ધરા ઓર ન કબી ઉન્હોને અપને લિયે સૂટ બૂટ ઓર અશ્મેકો આવશ્યક
સમજા, પરન્તુ ફિર જી વે દેશ ઓર જાતિકે કાચોમેં જડી યોગ્યતા ઓર પૂરે ઉત્સાહસે કામ
કરતી હૈં. વે સચમુચ્ચ આદર્શ ભારતીય નારિયાં હૈં. જૈસી યોગ્યતાસે વે ઘરથી ચહારદીવારીકે
અંદર અપને ગૃહલક્ષ્મીકે કર્તવ્યકા પાલન કરતી હૈ, ઉસી યોગ્યતાસે વે ઘરકે બાહર અપની
સ્ત્રી જાતિથી ઉજાતિકે લિયે ઉદ્યોગ કરતી હૈં ઓર દયાથી મૂર્તિ ખનકર દુઃખી દેશવાસિયોકા
દર્દ જી દૂર કરતી રહતી હૈં. પ્રાચીન ભારતમેં એસી હી નારિયાં ભારતકા ગૌરવ જાદાતી થી
ઓર વર્તમાન ભારતકે ઉજ્જારકે લિયે જી વેસી હી વિદુષી સ્ત્રિયોકી પરમાવશ્યકતા હૈ.

જમ્મઈકે સ્વર્ગીય નગીનદાસજી સક્કઈકી ધર્મપત્ની શ્રીમતી યમુનાબાઈ એસી હી વિદુષી
હિન્દુ મહિલા થી. ઇનકે સ્વર્ગવાસકો અણી ચોડે હી દિન હુએ. શ્રીમતી યમુનાબાઈ જમ્મઈકે
ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીસમાજકી જાન થી. વે જમ્મઈકે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડલકી નેતૃ ઓર
સેવા સદગતી ઉપનેતૃ થી. લગભગ ૧૩ વર્ષ તક ઉન્હોને બિના કિસી શેદલાવકે અપની સ્ત્રી
જાતિ ઓર દેશકી એસી ઉત્તમ સેવા છી, કિ ક્યા હિન્દુ, ક્યા પારસી, ક્યા મુસલમાન ઓર
ક્યા યુરોપિયન, સળ મુજ્ત કણ્ડસે ઉનકો સરાહતે ચે, ચાહે કિસી જાતિ ઓર કિસી ધર્મકી
સ્ત્રિયાં હો, સખકી ઉજાતિકા ધ્યાન ઉન્હેં સમાન લાવસે રહતા ચા. ઉનકી અધ્યક્ષતામે સ્ત્રી-
જિત ઓર દેશોજાતિકે કિતને હી કાર્ય ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડલને કિયે. સમ્પૂર્ણ ગુજરાત,
કાઠિયાવાડ ઓર કચ્છકી સ્ત્રિયાં ઉન્હેં જડે પ્રેમ ઓર આદરથી દૃષ્ટિસે દેખતી થી.

સન ૧૯૧૧ મેં ગુજરાત ઓર કાઠિયાવાડમેં જો લારી અકાલ પડા ચા, ઉસમે સ્વર્ગીય
યમુનાબાઈને અકાલ ખીડિત સ્થાનોમેં જમણુ કર જંપને ઉદ્યોગસે જૈસી સહાયતા છી, વહ
કબી કિસીકો જૂલ નહીં સકતી. પ્રતિવર્ષ લોકમાન્ય દાદાભાઈ નૌરોજીકી વર્ષગાંઠકે સમય ઉનકે
ઘર જા કર ઓર ઉન્હેં બધાઈદે કર શ્રીમતી દેશકી સ્ત્રિયોકે, દેશસેવાકી શિક્ષા દેતી થી.
અપને હિન્દુ રહન સહન, ચાલ ઢાલ ઓર ધર્મ કર્મસે વે યહ શિક્ષા દેતી થી, કિ એક હિન્દુ
મહિલાકો કેસે અપના જીવન વ્યતીત કરના ચાહિયે. જડી જડી સલાઓમે ઉન્હોને લાગ
લિયા, પરન્તુ અપને ગુજરાતી પહનાવ ચા અપની ગુજરાતી લાવાકા ઉન્હોને કબી તિરસ્કાર
કરના ઉજાતિ ઓર ‘કલચર’કા ચિહ્ન ન સમજા.

સારાંશ યહ કિ યમુનાબાઈ આદર્શ હિન્દુ નારી થી. આજ વે નહીં હૈં, પરન્તુ ઉનકા
સમારક ખના કર આજે અપની જહ નેટિયોકે લિયે હમ ઉનકા જીતા જગતા ઉદાહરણ
સ્થાપિત કર સકતે હૈં. ઇસી ઉદ્દેશસે ગત મંગલવારકો જમ્મઈકે માધવબાગમેં નગર છી

મહિલાઓથી એક જૂદત્ સમા દુર્ધ થી. પ્રધાન આસન ગવર્નર પત્ની શ્રીમતી લેડી વિલિંગ્ટનને મુશોભિત ક્રિયા થા. ઉસી સમામે ઉન સ્વર્ગીયા મહિલાકે સ્મારક રૂપ એક ભવન બનાના નિશ્ચિત દુઆ. ઇસી ભવનમે ગુજરાતી સ્ત્રીમંડલથી સમા દુઆ કરેગી ઓર ભવનકે સાથ સ્ત્રીયોકે ક્ષિયે એક પુસ્તકાલય લી રહેગા. ઇસમે સન્દેહ નહીં કે ચિરકાલ તક યહ સ્મારક ભારતીય સ્ત્રીયોકે ઉનકે કર્તવ્યધર્મથી શિક્ષા દેતા રહેગા ઓર યો દેશોત્તતિકા સાધક બનેગા.

**જમનાબહેન સક્ષઈ તે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ માટે જનસેવાનો
રસ્તો ખુલ્લો કરનાર પહેલાં સ્ત્રી.
(શ્રીબોધ.)**

ગુજરાતમાં હિન્દુ સ્ત્રીઓનાં જીવનમાં ઉત્સાહ, આનંદ, રસ લાવી, સ્ત્રીઓએ રાજકીય, સામાજિક, ઉત્પત્તિમાં મુખ્ય ભાગ ભજવવો—સ્ત્રીઓ વિના પુરૂષના સર્વ પ્રયત્નો એક પેટે ચાલતી ગાડી જેવા છે, અને સ્ત્રીઓ જ્યાંમુખી ભણી નથી, દેશ, શાંતિ, હુકુંબને ઉત્તત કરવા શ્રમ લેતી થઈ નથી, અને પુરૂષની સહચારીભી થઈ નથી ત્યાંમુખી દેશનો ઉત્કર્ષ થવાનો નથી—એવી ઘોષણા કરી સ્ત્રીઉત્પત્તિની હીલચાલ ઉત્સાહભર ઉપાડનાર જમનાબહેન સક્ષઈના નામથી ગુજરાત ભાગ્યેજ અજ્ઞાત હશે.

માતૃથી જમનાબહેનનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં મુંબાઈમાંજ થયો હતો. એમના પિતા તુળસીદાસ મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ વ્યાપારી તાપીદાસ મજદાસના ભાઈ હતા. બળવા પછીનું મુંબાઈ—મુનું મુંબાઈ અને આજનું મુંબાઈ સરખાવતાં સ્વર્ગની અમરાપુરી સાથે કોઈ ગામનું સરખાવનું યોગ્ય છે. જમનાબહેનના સમયમાં નિશાળો નહોતી. સ્ત્રીઓને વાલેકેશ્વરથી કોટમાં જતાંજ ભારે પડે ત્યાં અભ્યાસ માટે હરવાફરવાની તો વાતજ શી ! પિતાનીજ કાળજીથી અને ધર્મસંસ્કારને લઈ જમનાબહેનને સહજ ગુજરાતી શિક્ષણ મળ્યું. જમનાબહેનનું લગ્ન તેર વર્ષની વયે નગીનદાસ સક્ષઈ સાથે થયું હતું. રા. નગીનદાસ સક્ષઈ મૃત્યુ સમયે મુંબાઈ બેકના ડેડ શ્રોફની પદવીપર હતા. નગીનદાસનો અભ્યાસ ત્રિવિધસ સુધીનો હતો. જમનાબહેન કે નગીનદાસ પશ્ચિમાં પહેલાં મળ્યાં નહોતાં—તેમનાં હાલ મનાતાં એક લગ્ન નહોતાં. પરંતુ બન્નેને પિતાને ત્યાં એવા ઉચા સંસ્કાર પાડવામાં આવ્યા હતા કે આ દંપતીનો સ્નેહ ધીમે ધીમે વિકસ્યો અને સ્વર્ગીય બન્યો. આ દંપતીનો જેમને અનુભવ હતો તેમને કહેવાની જરૂર નથી કે એમણે સંસારને સ્વર્ગ બનાવ્યું હતું. એમનું જીવન જેવા પછી હવે કહેવું પડે છે કે દંપતી જીવન ઉત્તમ બનાવવા માટે દ્રબ્યની, યુનિવર્સિટીની ડીગ્રીની કે રૂપસોન્દર્યની જરૂર નથી. આ પતિપત્ની છેક અભ્યારમુખી ગૃહની-દેશની અનેક ચર્ચા ભરી વાતો કરતાં—અનેક દંપતીઓનાં નિરસ જીવનમાં રસ પૂરતાં—પુવાનીના અને નવા પવનમાં ઘસડાતાં ખેંચી પકડતાં—જૂના રીવાજમાં પતિ સાથે બોલાય નહીં—પત્ર ન લખાય અને હરાયફરાય નહીં એવી માન્યતામાં ઉછરેલાં દ્વંદ્વને, સંકુચિત કરી નાખેલાં દંપતીને સાથે રાખી એમનામાં નવો ઉત્સાહ—સદ-જીવન નાખતાં. આમ આ દંપતીએ હિન્દુ સંસારમાં અનેક ગૃહકુંભે ઉત્પન્ન કરી ગૃહજીવનમાં શાંતિ—આનંદ અને ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કર્યો હતાં. જમનાબહેને લેખે બીજાં કાંઈજ કર્યું નહોત તોપણ આ સેવા ઓછી મૂલ્યવાન નથી.

જમનાબહેનને નવું શિક્ષણ મળ્યું નહોતું—હિન્દુશાસ્ત્રમાં પ્રથમ મનાતી જનસેવા નવા પવનમાં ઘસાતી આવતી હતી—સ્ત્રીઓને અભ્યાસ કરાવવો એ પુરૂષોની સત્તા લઈ લેવા બરાબર હતું, અને નવા કેળવાયેલાંને અર્ધદંધ સ્ત્રીથી સંતોષ થતો નહોતો—એમને પોતાના વિચારોમાં—

બાહ્ય જીવનમાં લાગ લેનારી પત્ની લેઈતી હતી. જમનાબહેનને પોતાના જીવનમાં આ મુશ્કેલીઓ દેખાઈ, અને દૂર કરવા નજીનદાસ સક્કઈની સલાહ અને અનુમતિથી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં કરી, અને મૃત્યુપર્યન્ત એના પ્રમુખ તરીકે કાર્ય કર્યું. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં જાહેરજીવન અને શુદ્ધજીવન માટે કેટલો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કર્યો છે એ કહેવાની જરૂર નથી. સેવાસદન—વનિતાવિશ્રામ—સ્ત્રીસંસ્થા ને વર્ગોની હિલચાલો અને સ્થાપનાઓ શ્રીમતી જમનાબહેનનાજ પ્રયાસોનું પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પરિણામ છે.

જમનાબહેને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થાપ્યું એટલે એમ માનવાનું નથી કે એમના વિચાર સંકુચિત હતા. આજ મંડળમાં અનેકવાર પ્રસંગ શોધી મુસલમાન-પારસી-દક્ષણી-યુરોપીઅન બાનુઓને નિમંત્રણ આપી બોલાવતાં અને સ્ત્રીઓમાં એકતા ઉત્પન્ન કરવા સતત પ્રયત્ન કરતાં. જમનાબહેનમાં ઉચ્ચ ગુણ તો એ હતો કે “મારા મંડળમાં—જ્યાં હું હોઉં ત્યાં ગરીબ કે તવંગર—ઉચ્ચ મનાતી જ્ઞાતિની કે હલકી મનાતી જ્ઞાતિની કોઈપણ બહેનને એમ ન લાગવું લેઈએ કે એનું જીવન બીજાના પ્રભાવમાં હલકું છે” એ સતત ધ્યાનમાં રાખતાં. જમનાબહેનનાં હૃદયમાં સર્વને સરખું સ્થાન હતું. નાનામાં નાની બહેનને પણ વાંસે હાથ ફેરવી માતૃવત્ આહતાં. આથીજ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળમાં સર્વ આકર્ષાતાં. જમનાબહેને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થાપી આ મ્હાડું અને આ ત્હાડું એવું કદી કર્યું નથી. સેવાસદન, વનિતાવિશ્રામ અને દરેક સ્ત્રીસંસ્થામાં ઉત્સાહભરે લાગ લેતાં, ઈર્ષ્યાકે અદેખાઈથી મારા મંડળને નુકશાન થશે એ વિચાર એમને નથી આવ્યો. જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીની ઉન્નતિની વાત ત્યાં પોતે પહેલાંજ—આ એમનું જીવન. શ્રીયુત લોકમાન્ય દાદાભાઈને ચોથી સપ્ટેમ્બરે મળવા જતાં અને આપિતા પુત્રીવત્ મીલન હૃદયને આકર્ષક અને જગતને બોધક ઘડી પડતું એ રીપોર્ટ ઉપરથી જણાય છે. જ્યારે શુદરાજ્યની રાણીઓ જ્ઞાતિભેદનાં પરિણામો સમજશે ત્યારેજ એકતા થશે એ જમનાબહેન સમજતાં, અને તેટલાજ માટે જૈન કે પારસી—ડ્રિસ્ટસ ક્લાસ મીશનમાં સતત હાજરી આપતાં અને દરેક બહાને ઐશ્વર્ય કરવા પ્રયત્ન કરતાં. જમનાબહેનની હાજરીમાં હિન્દુ, પારસી, મુસલમાન અને યુરોપીઅનો જ્ઞાતિભેદ—દેશભેદ ક્ષણવાર ભૂલી જતાં, અને એજ ઉત્તમ ગુણ દેશસેવાના કાર્યમાં જીવન ગાળનારને જરૂરનો છે. આ ઉત્તમ ગુણ દેશમાન્ય મોહનલાલ ગાંધીનામાં ઉત્તમ રીતે વિકસ્યો છે.

જમનાબહેનની સેવાવૃત્તિ માત્ર ગુજરાતમાં અને તે પણ સ્ત્રીઉન્નતિમાંજ સમાયેલી નહોતી. ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં દુકાળ પડતાં જમનાબહેન—વૈધવ્યાવસ્થામાં પણ પોતાને પૈસે—વૃદ્ધાવસ્થા છતાં મામેગામ-ગાડાંમાં બેસી રખડ્યાં હતાં અને અનેક ગરીબ જનના દુઃખ ટાળ્યાં હતાં. તે વખતે ગરીબના ઝુપડાંમાં ફાટીતૂટી ગોદડીમાં ગંધાતાં શરીર સાથે બેસતાં જમનાબહેનને જરાયે મુગ કે જ્ઞાતિભેદનો બાધ આવ્યો નહોતો. જમનાબહેન બુના જમાનાનાં હતાં છતાં આર્થિકવર્તના ઉત્તમ સંસ્કારો—વિચારો હતા પણ તેઓ રૂઢીબદ્ધ નહોતાં. અનાથ વિધવા—ફતી પડેલી વિધવાનાં માતા હતાં અને એમને જીવનનો જીવો માર્ગ બતાવી સુધારતાં. વાસુ બીજાના રહસ્યને સમજી તે તરફ લાગણી દર્શાવી હતી, અને સ્ત્રીઓને પણ રાજકિય જીવનમાં હક જન્મસિદ્ધ છે એમ માની દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રશ્નમાં જાતે શ્રમ વેઠી રૂપીઆ ભેગા કરી શ્રીયુત ગાંધીને મોકલી આપ્યા હતા.

ગુજરાતમાં સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરવામાં—વનિતાવિશ્રામ—સ્ત્રીવર્ગો—સ્ત્રી લાયબ્રેરીઓ ઉત્પન્ન કરાવવામાં પ્રત્યક્ષ તેમજ પરોક્ષ હેતુ જમનાબહેન હતાં.

જમનાબહેન ૧૯૧૬ ના એપ્રિલની ૮ મી તારીખે ટુંક સમયની વૈધવ્ય દશા ભોગવી પરલોકવાસી થયાં અને ગુજરાતના સ્ત્રીપ્રશ્નને એક ઉત્સાહક અંગની ખોટ પડી.

જમનાબદેન સહધર્મી એક નિષ્પદ્ધપાત જીવનચરિત્ર હિન્દુ સંસારમાં પડતી મુશ્કેલીઓ દર્શાવી બહાર પાડવામાં આવે તો અનેક સ્ત્રીઓને ઉપયોગી થઈ પડશે અને ગુજરાતમાં એ પહેલું જ સ્ત્રી જીવનચરિત્ર થશે.

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સહધર્મી સ્વર્ગવાસ.

(હિંદી આદીક.)

સ્ત્રી-મુધારણાની સંસ્થાઓમાં તન મન અને ધનથી ઉત્સાહપૂર્વક મદદ આપનાર ભક્ત બાહોશ બદેન ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સહધર્મી મરણથી એમનું ખ્યાલું નામ હવે વધુ વાર આપણમાં હંચાત રહ્યું નથી પણ પોતાની બદેનપણીઓની સંસારી મુખ-શાંતિ બળવવા કાળેના ઉમદા કામો પોતાની ભત મદેનતથી કૃતેહમંદ પાયા ઉપર મૂકી જઈ ખુદ દેશની બદેનોના આભારી જગતમાં એમનું મીઠું નામ સદા હંચાત રાખી ગયા છે જે ખ્યાલ એમની સદાની ગેરહાજરીમાં આપણને એક સંગીન સધ્યારો આપશે. પ્રખ્યાત લક્ષ્યાધિપતિ શેઠ તુલસીદાસ ત્રજદાસના આ અતિ ચંચળ ભેટીનાં લગ્ન તેર વર્ષની ઉમ્મરે રા. નગીનદાસ સહધર્મી સાથે થયાં હતાં. જે ભલા મૃદુસ્થ છેલ્લાં મુંબઈ બેંકના વડા શરાફ તરીકે માનભર્યો ઓછો લોગવી બે વર્ષથી સ્વર્ગવાસી થયા છે.

જમનાબદેને ૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થાપ્યું હતું અને સેવાસદનનાં એક ઉપપ્રમુખ તરીકે તથા વનિતાવિશ્રામ મંડળમાં બહુ આગેવાન ભાગ લઈ એવાં પરીપકારી કાળોને કૃતેહમંદ પામે મૃકવા ચાલુ કોષેશ કરતાં હતાં.

શ્રી ૦ ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચલાવેલી સત્યાગ્રહની લડત વખતે સહાયો ભરી જુદે જુદે સ્થળે અનેક સંસ્થાઓમાં ભાષણો આપી ઘણી કીમતી મદદ કરી હતી. ગુજરાત-કાલિયાવાડમાં છેલ્લા બચકર દુકાળ વખતે બાઈ જમનાબાઈ દુકાળવાળા લાગોમાં પોતાને ખર્ચ કરી, ભતી તપાસ કરી, નિરાધાર હાલુઓ અને ઘાસચારા વગર ટળવળતાં અવાચક પ્રાણીઓને અનાજ, કપડાં વિગેરે દરેક પ્રકારની મદદ આપી અને અપાવી હતી. હાલની લડાઈ પ્રસંગે લોકોનાં મન શાંત રાખવા ભાષણો અને લખાણો કરતાં હતાં. આ અતિ પરીપકારી બાતુ જે બી કામ ઉપાદતાં તે કામ ભારે ઉત્સાહ, આનંદ અને પૂર્ણ પ્રેમભાવથી કરતાં એ એમના ભલા ખવાસની ખુબી હતી.

ઘણા આફ્રીસની વાત છે કે બાર બાળકોની માતા થવા છતાં સ્ત્રી જાતિના કલ્યાણમાં અને જનસમાજના ભલામાં રાત-દિવસ ધપકતું ખરેખરું પરદુઃખભંજન જમનાબદેનનું પ્રેમાળ જગર શ્રદ્ધાના મુખથી આખી જીવનગીર બેનસીજ રહ્યું! બાર બાળકમાંથી એક પણ બાળક ન જીવ્યું એ કીરતારની ધમ્મના મહાન ભેદને તાબેદાર રહી સંપૂર્ણ સંતોષ પકડી આ ખરી ભલી, પરબુજ બાઈએ સર્ગના બાળકોને પાત્રે રાખી, તેમને પાળી, ઉધારી પોતાના રૂંડાં કામોમાં મદદ આપવાને કેળવ્યાં છે.

બદેન જમનાબાઈએ પોતાના વીરમાં રૂ. ૧૭,૦૦૦ ની રકમ હિન્દુ ખાતાંઓમાં મદદ તરીકે આપી છે.

લોક કલ્યાણ અને જનસમાજની સેવામાં સદા મશગુલ રહેનાર ઉમદા ખસલતનાં ભક્ત બદેન જમનાબાઈના મરણથી દરેક સ્ત્રીમંડળોને આજે મોટી ખોટ થઈ પડી છે! આ બહુ જ સાર્થક, દયાળુ, પરબુજ, આનંદી અને અતિ સંતોષી બાતુના મરણથી એમનાં સ્થાપેલાં રૂંડાં કામોનો રૂડી રીતે વહીવટ કરવાને બીજાં કેળવાયલાં હિન્દુ બદેનો પોતાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખશે એવી અમને દરેક ઉમેદ છે.

આ વાતો બદેનના ઘરા અણી આત્માને સ્વર્ગમાં શાંતિ ગળો એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

स्वर्गस्थ नगीनदास ललितदास सक्कड़.
(७८ वर्ष ५४.)

A few reminiscences of the late

Mrs. JAMNABAI SAKAI.

DR. S. G. RANADAY.

In asking me to give some of my impressions of the late Mrs. Jamnabai Sakai, the Committee of the Gujarathi Stree Mandal have done me an honour for which I give them my sincere thanks. I know my short-comings and I very much wish that this work was entrusted to some one who was more capable of doing justice to the good qualities and excellent work of that high-souled and saintly lady, the late Mrs. Jamnabai Sakai.

My acquaintance with her dates from the time when she became a co-secretary with my wife, the late Mrs. Laxmibai Ranaday, of the Bombay Seva Sadan in 1908. The close relations between these two ladies thus started ripened into a great intimacy as they discovered the good points of each other. They worked together for a long time with perfect accord and unity. If I can lay claim to some knowledge of Mrs. Sakai, I am mostly indebted for it to my late wife. The late Mrs. Laxmibai Ranaday admired and esteemed her, and sought her help and advice in undertakings in which she was interested.

The death on the 8th of April last, of the good lady, the late Mrs. Sakai, was a great loss to India, and especially so to the Hindoo community not only of Bombay but of the country at large. By her death a very interesting and beneficent personality was removed from amongst us. She was born and bred in the older generation. Her school education was not of a high order, according to the present standard of female education. She knew very little English. Her mode of life and dress was old fashioned. It was with such a scanty preparation and inadequate equipment that Mrs. Sakai was inspired to do her public work amongst a community which had all the advantages of a more advanced education and enlightened views. She had thus to work with a decided handicap. But so vigorous was her personality, so staunch her ideas of reform, so unflagging her industry, so strong the courage of her conviction that instead of being led, she became a leader to whom her own community as well as the other Hindoo communities looked for guidance and inspiration. Though old fashioned in her dress and private life her thoughts were modern, and her ideas far ahead of

her times. Though she was of the past, she took the first rank in the present. She was an embodiment of the noblest features of the past and the present generations. She had a very pleasing appearance. In her presence one felt as if one was in the company of a saintly person. She was kind in her thoughts and gentle in her words. She was over very active, and even in the later years of her life her industry and zeal were unflagging. Wise and intelligent she looked at the several questions of reform from a wide and a modern point of view. Her mind was very evenly balanced, and she had not a trace about her of what is called the "Modern Woman," who delights in doing unwomanly acts, and never sees her own faults and weaknesses. She did respect custom to a reasonable extent but where it came into conflict with her sense of right and wrong, she was courageous enough not to bow down blindly to custom, but to set up to her convictions. She was one who believed that the spheres of work for man and woman were separate, but that both were the complements of each other. This sense of the mutual dependence of man and woman, and of the peculiar spheres of action of each sex made her home life harmonious and enjoyable. She was gentle, affectionate and meek. She was fully endowed with qualities that are the ornaments of a good woman. She made her home for her husband a real home, and both were very happy.

She understood the times during which she was working better than the best of us. Her innate intelligence enabled her to quickly grasp the question before her and come to a correct decision promptly. When she had chalked out the line of action, she worked at it with all the energy she possessed, and saw the thing done.

Once an Indian patriot came in for a chastisement at the hands of Government. It was decided by some Bombay ladies that a letter of sympathy be sent to his wife. They formed themselves into a working Committee of which Mrs. Sankai was a member. The ladies thought the circumstances made it becoming for them to express their sympathy for the lady in grief, quite apart from the question of the merits or the demerits of the case against the Indian patriot and his punishment. They decided to hold a public meeting of Bombay ladies for the purpose, and approached an influential lady who consented to preside on the occasion. But some important persons in Bombay brought pressure to bear on this would-be president, and persuaded her to withdraw her promise at the eleventh hour. The opposition to this meeting was strong;

from other directions also. However, by the untiring work, great courage and foresight of Mrs. Sakai, and Mrs. Laxmibai Ranaday and other members of the ladies' Committee the meeting did take place, and was a great success. The obstacles they overcame showed them in the best light. Just a day or two previous to the meeting the president elect had withdrawn her consent. No one dared to give a Hall for the meeting, as it was feared that the meeting was one that was likely to be in bad odour with the authorities. It is well known how timid most of us are where Government and the Police are concerned. The lady who had withdrawn her consent to preside at this meeting, however, thought that it was less hazardous to make a private call of sympathy on the wife of the Indian patriot than to show her sympathy publicly. But all the difficulties in the way of the meeting were overcome, and an excellent lady President was found at the nick of time, a nice big Hall was engaged for the meeting and between 800 to 900 Bombay ladies crowded together to show their sympathies with the lady in distress. The meeting was thus a complete success, in spite of strong opposition from some public men, the withdrawal of the promise of the president at an inconvenient hour, and many other difficulties. This incident shows how prompt in arriving at a decision, and how courageous, how unsparing of herself Mrs. Sakai was, once she had made up her mind that a thing was right, and had to be done. It was a ladies' meeting, engineered by ladies alone, and in the face of tremendous odds was brought to a triumphant realization. All credit was due to Mrs. Sakai and to the other ladies concerned. A great deal of mis-understanding had to be removed, and special exertions were required to get all sections of Indian ladies to attend the meeting. Mrs. Sakai undertook the task of doing the suburbs of Bombay and the scattered camps round about. It was a difficult task, but she did it so well that a very large number of ladies came all the way from the suburbs. The incident showed the lady at her best. It was her singleness of purpose and her devotion to what she thought was right, and her own unremitting labour, that was the secret of her success. She was bold, simple and unselfish. Her sympathies were very wide and for all. Wherever there was distress Mrs. Sakai was sure to be there.

Mrs. Sakai was peculiarly identified with the Gajarathi Stree Mandal, and its progress and the Institution may be regarded as a standing monument of her worth, and work. She laboured long and hard for the regeneration of Indian womanhood. Be it said to her credit.

that her labours have been largely crowned with success. When the Gujarathi Stree Mandal was started, the Gujarathi ladies were very backward, took no part in public affairs, were very shy and ignorant. During the 13 years of the Mandal's existence it has grown into a power that has to be reckoned with. The ladies of the Mandal have come up the scale by leaps and bounds. Who can now think of a public movement, or a meeting without the Gujarathi ladies having a prominent part in the organization of it? Who does not know of the invaluable part played by the Gujarathi Stree Mandal in raising funds for the relief of the South African Indians in distress? The frequent Indian famine reliefs bear evidence to their charity and generosity. Mrs. Sakai's share in these divine labours lay not so much in the free monetary help she gave, but in her personal services, involving a great deal of hardship and self sacrifice. She gave up the quiet and restful happiness of her home to wander amongst the poor famine-stricken people, distributing relief wherever it was needed.

The financial help rendered by the Bombay ladies during the last famine is another instance of the good work of the Gujarathi ladies. The money collected was a decent sum, and must have brought relief and happiness to a large number of poor famine-stricken families. Apart from this monetary help and its proper organization, an allusion may be made to the fight that some of the Gujarathi ladies waged with the rest of the Committee. The merits of the fight are immaterial to the present point. It is interesting to note that a dozen years ago no one could have so much as imagined that a few Gujarathi ladies would come forth so wide awake to their own self-respect as to strenuously fight for their cause and give back in return as much as they received, and more. Such fighting qualities are necessary amongst Indians who are weak, submissive, and do not raise their heads even when they are dealt out gross injustice. Such bold qualities especially amongst Gujarathi ladies is a welcome sign for India. This appreciation of self-respect, love of labour and an intelligent out-look of India's present needs is a great deal due to the work of the Gujarathi Stree Mandal, in education, social and political reform. Mrs. Sakai had a great share in thus moulding the intellect and the mind of her sisters. The Gujarathi Stree Mandal is the first institution of its kind in Bombay. The work it has been able to do bears evidence to her foresight and industry. A new and vigorous spirit has been infused in the Bombay women. They have learnt what their duties are, and how to do them well. The scope of

work of the Gujarathi Stree Mandal has been principally education of women, famine reliefs, giving help wherever there was distress, and elevating generally the status of womanhood.

Both the Gujarathi Stree Mandal, and the Seva Sadan of Bombay have passed resolutions of condolence giving expression to their appreciation of the large-hearted sympathy and useful good work done by Mrs. Sakai in the sphere of both these institutions. Her activities were not confined to simply guiding and conducting the affairs of these institutions, but she helped these generously with money.

At the Bombay Seva Sadan Mrs. Sakai was greatly instrumental in the achievement of the work of the Gujarathi side. At the start of the institution the ideas of the founders were out of proportion to the needs of the time. It was Mrs. Sakai who controlled and guided the Seva Sadan Committee; and saved them from false steps likely to dissipate their energies or funds. It was again Mrs. Sakai also who kept her head cool when she saw how latterly matters were drifting in undesirable channels, and like a loyal captain stuck to her post to see that the institution weathered the storm, and came out of it safe. Visiting the poor, and the distressed, and giving help and advice where it was required was the kind of work Mrs. Sakai delighted in doing. Indeed the Seva Sadan of Bombay owes a great deal of its prestige and position to the foresight and regular work of Mrs. Sakai.

I have said above that Mrs. Sakai was a product of the older past, who guided, educated, and led the present generation. She was also a valuable link between the Gujarathi ladies and the ladies of other communities. India is known for her clanishness. It is seen in all places and at all times. Persons of one community herd together, know little of other communities, and make no efforts to get on friendly terms with them. Mrs. Sakai always made a point of making the ladies of other communities feel at home when these were amongst Gujarathi ladies at the Gujarathi Stree Mandal. Dakhani, and Parsee ladies were invited every year to the gatherings of the Gujarathi Stree Mandal, and were treated with great hospitality and a great deal of attention was paid to the out-siders. Mrs. Sakai had more lady friends in other communities than any other Gujarathi lady. Her field of work was India and not Gujarat alone.

She was a staunch Hindoo and rather of the old school. This

operated as a wholesome ballast to her character, and invested with dignity her numerous activities, even of the modern type. There are persons enough and to spare who pay more attention to the lighter side of life, and are very superficial in their public work. There are others whose stock in trade is to pamper to the false pride and prejudice of the people, and who are fond of tracing all evils and mischief to our political servitude and to that alone. These people are blind to the causes that brought them under this foreign yoke, and never try to remove those root causes. Mrs. Sakai was a lady of a different type. She believed that it was useless only to bemoan our lot. The salvation of India lay in the education of her masses, and the improvement of the social customs of her people, and the progress and development of her industrial institutions. Political advancement and equality with the privileged members of the Empire will follow naturally in the wake of our general improvement in other directions. Mrs. Sakai was never an extremist, but she was never slow in detecting injustice and unfairness, and always tried her best to set matters right and to sympathise with the aggrieved party.

At home, Mrs. Sakai lived in the old fashioned style. The new and the Western ideas of house-management had found no place in her ménage. Her home was an ideal one. The husband and the wife took delight in each other's work, and helped each other in their beneficent aspirations. They made all guests feel at home, and the hospitality extended to them was exemplary. Mrs. Sakai took a great delight in devoting herself to giving pleasure and happiness to her relatives and friends. The general cheerfulness of her demeanour was the more remarkable considering that the cup of life had not been all dealt in nectar to her. Mrs. Sakai had the misfortune to lose all her children. The immensity of this grief can only be appreciated by those who have borne children and lost them. Mrs. Sakai instead of resigning all interest in the material world on account of the loss of all her dear ones threw herself with all the affection and strength she was capable of in doing good for woman-kind in general. Such resolution and fortitude under the greatest of afflictions—the loss of all the dear ones—is very rarely met with. Such great sorrow has quite a different effect on less evenly balanced minds. But it was different with Mrs. Sakai. She drowned her own grief under the full flood of affection for her kind, and the intense and active desire for the good work she had taken in hand.

Many a person who succumbs under less heavy grief and gives up a useful life may with advantage take a lesson from the kind of rational resignation to the will of the Almighty as shown by Mrs. Sakai.

Mrs. Sakai was a good speaker. She was never nervous, and had a breezy and refreshing style. She had a very engaging presence, a loud voice, and always talked to the point. Her character was exemplary. Her absolute selflessness and sacrifice for the good of womankind was known to all. She was thus able to impress on her audience the sincerity of what she said, and always carried the people with her.

By Mrs. Sakai's death the women of India have lost a very active, shrewd and an industrious lady friend, and a staunch supporter of their cause. Education in general, and especially amongst Indian women was Mrs. Sakai's main aim in life. She was connected with many other institutions besides those mentioned above wherein also she paid more attention to female education, and especially among Jain ladies. Her exemplary character, her public spirit, her numerous but unostentatious charities are beacon lights which her sisters would do well to follow. Her memory must always remain sacred. She devoted herself to lift Indian womanhood to a judicious and elevated platform of thought and action, and to wake it up to an adequate appreciation of its true dignity and worth. It has to be observed with pleasure that she did not labour in vain.

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

S. L. POLAK.

It was with great distress that I learned unexpectedly of the death of the late Mrs. Jamnabai Sakkaï. It had been my privilege to meet her on more than one occasion during my visits to India in connection with the terrible South African struggle, and her broad and generous sympathy with her distressed brothers and sisters in this country remain one of my most cherished recollections. I know how her heart bled for them in their tragic sufferings and how she did her utmost to bring realisation of all that sorrow and suffering to the women of the Bombay Presidency. She set an example of energy and helpfulness not often found anywhere, and that is of special value in a country such as India, which to-day is in the throes of national uplift. Her memory will be kept green among Indians in South Africa, who will remember with veneration the splendid and successful endeavours made by her, resulting in the splendid contribution of the Gujarati women towards the Passive Resistance funds.

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

S. N. PANDIT.

From what little came under my observation of her work in 1912 I found Bai Jamnabai to be a lady of a singularly gentle and amiable nature. Her heart overflowed with pity for everyone whom she found in distress and she tried to relieve all suffering which came to her knowledge.

Having had the misfortune to lose all her children Bai Jamnabai had the wisdom, which came of intuition, to turn that misfortune itself into a beneficent agency by bestowing upon her fellow creatures in suffering the affections which, under more favourable circumstances, would have been naturally lavished upon her own children. This is the valuable lesson which she has left to all as a legacy and more especially to her sisters who may be similarly circumstanced viz., to seek in native beneficence an equivalent and more than an equivalent for personal losses.

Mrs. JAMNABEHEN SAKKAI.

N. M. JOSHI.

I came in close contact with Mrs. Sakkai when I toured with her in the Punch Mahals District for giving relief to the famine-stricken people there in the year 1912. The Trustees of the Estate of Mr. N. M. Wadia had placed at her disposal a sum of Rs. 5000 for human relief and the Bombay Famine Relief Committee had also authorised her to spend a good amount on their behalf. Her other friends also had given her small sums of money as well as a good number of clothes.

Mrs. Sakkai went round almost the whole of the affected parts of the District visiting the famine camps and villages in the hottest part of the year. As I formed part of this party during the whole tour I had special opportunities of knowing her intellectual and moral qualities.

What struck me more than anything else in her was her personality with which she was able to influence people of all ranks. She could make her presence felt wherever she went and commanded confidence and respect from all people with whom she came in contact.

Her organising capacity was very great. She knew how to give tangible shape to her ideas and feelings. She could not only form plans of work but could work them out even to the minutest detail.

I found from several instances that Mrs. Sakkai had a large and tender heart. She had a keen sympathy for the elevation of the backward classes especially of women. Distress in others moved her very visibly.

I found her enthusiasm for Public work so great that in doing the relief work she neither minded the hottest sun nor the fatigue of going on rugged and uneven roads with all the rib-breaking jolting of the bullock carts and country tongas.

I found her very considerate to the members of our party; she never failed to inquire about our convenience and comfort. On the whole during this tour she created a very favourable impression on my mind and I consider the opportunity that I got of helping her in her work as a great privilege and honour. I gratefully admit that I received much instruction from her and so must have many others.

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

D. D. KANGA.

When I was requested by the joint Honorary Secretaries of the Gujarati Hindoo Stree Mandal to contribute an article to the special Memorial number of the Stree Hitopadesha in memory of its late President Mrs. Jamnabai Nagindas Sakkai I felt myself much honoured but at the same time I felt very diffident as I thought I would not be able to do perfect justice to the difficult task imposed on me viz., of writing on Mrs. Sakkai's life and career. Leaving this task in the hands of more competent persons than myself I shall restrict myself just to give my own impressions of the great woman who has recently passed away and whose passing away has left a gap in the community which will be hard to fill, and whose death has inflicted a wound in the hearts of thousands of the women of our Presidency whom she served and helped which would be difficult to heal.

I first came in contact with Mrs. Jamnabehn Sakkai in connection with her noble, unselfish work in the Seva Sadan Society. She was connected with that Society from its very commencement and was its mainstay till the end of her life. The Seva Sadan Society during its short existence of seven years has passed through many vicissitudes and has become all the stronger for having gone through these trials; there were two occasions, the severance of the connection of its two founders from the Society, of one by death and of the other when he retired, when the Society stood in a critical condition; on the latter occasion many women workers when their help was most needed stood aloof or left but Sister Jamnabehn—or shall I call her mother Jamnabehn—for she was not only a sister and mother in name but she was so in reality and one has simply to read a sketch of her life which is full of sisterly and motherly acts to the poor and the needy, the suffering and the heart-broken, to be convinced of it,—she stood firm and helped the ship of the Seva Sadan Society to be piloted through safely in the midst of the storm that had encircled it; her love for the Society was genuine; its progress was ever at her heart and it was the trials through which the Society was passing that brought out the best that was in her character; it showed that she did not attach her self to the personalities who, for the time being, represented the Society so much as to the Society itself, as to the principles the Society represented; she was, in fact, the very

embodiment of the mottos of the Society, "One at core though not in creed" and "Life a trust"; she did consider life a trust and herself a trustee of whatever she possessed; on all great occasions she remembered the Sadan, she gave a good deal of her precious time to the work of the Sadan; she gave it her brains and above all a loving heart overflowing with human sympathy. She knew of no distinctions of creed; she made no distinction between women of different faiths no matter what religion they professed or to what community they belonged. There was another trait in her character which evoked my admiration; it was her unbounded patience and tolerance for the weaknesses of others; mindful as she was of the imperfections of human character, she never lost her temper or uttered an angry word but she always spoke to her less fortunate sisters in a gentle and persuasive tone, never making them feel their dependent position and always having a word of cheer and encouragement for them.

When the greatest calamity that could befall a Hindoo woman fell upon her, viz., the death of her dear husband, she bore it most patiently and bravely; neither did she withdraw herself from her public activities nor did she evince less interest for the work of the Seva Sadan after she became a widow, thus setting a good example to her sisters. The Seva Sadan Society mourns for the loss of this great, noble soul and prays that "peace eternal may rest upon her", "light perpetual may shine upon her" ! Sister Jannabehn is not dead, she is only gone before and her soul will be pleased by nothing so much as by the knowledge that the societies for which she worked so much during her lifetime do not suffer for want of workers but that the good work done through them is continued by her sister-workers in a spirit of self-sacrificing service.

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

A. N. SHROFF.

When one is asked to write something about the life and career of a particular individual, the question that naturally suggests itself to the writer is whether the person regarding whom he has to put before the public his own reminiscences is really deserving of public praises. It is not on every one that we spontaneously bestow our panegyric. Every one does not generate within us the divine flame of hero-worship. Uncared for and unobserved many a person have gone to the bourne whence no traveller returns, and many will still go. It is only a few who enshrine themselves in the hearts of the people of their generation.

I have agreed to write in this special Memorial number of "Stree Hitopadesha" because without any misgiving whatever I recognize the late Mrs. Jamnabai Nagindas Sakkai amongst the fortunate few who deserve to be canonized in the Calender of Humanity.

The very personality of the late Mrs. Sakkai impressed me most. Her very appearance instinctively made one think that he was in the presence of some extraordinary woman. Mrs. Sakkai, though descended from a very high lineage, through-out her life, in all walks of her short career, shed her great influence around her, unconsciously and instinctively. Not a tinge of pride was to be discerned in all that she did. Simplicity ruled her whole life. Sincerity governed all her actions. Mrs. Sakkai dressed simply as befitting a woman of her position. Her manners were natural and simple and hence they exerted their most potent influence on everyone who came in contact with her. Though debarred from receiving the elements of a liberal education owing to the times in which her early life was brought up, still the practical training she had under her husband, her own common sense and the most valuable experience she derived by using right her powers of observation, stood her in good stead in discharging her duties of her public career. One had only to talk with Mrs. Sakkai for a few moments and to satisfy himself as to the merits of what she said. Whatever she said, both in public and private, was full of meaning and good sense. Whenever I had the privilege of talking with Mrs. Sakkai, I always felt that her conversations did make me wiser than what I was before. Mrs. Sakkai's public utterances, her many deeds of charity performed in a spirit of loving self-sacrifice, engendered within the hearts of many a man and woman a deep feeling of admiration, nay reverence. Her very life

preached most eloquently before the bar of public opinion the equality of opportunity that should be meted out both to men and women. If there exists among us, at present, the desire to do so, the credit for this, in the Gujarati Hindu community, must be ungrudgingly bestowed to the late Mrs. Sakkai.

Mrs. Jamnabai Sakkai was the gorgeous flower of Hindu womanhood. She by her own noble life placed before the present generation the great ideals which should be cherished by her community so that there may be many ideal wives and mothers.

As a *woman* Mrs. Sakkai has rightly earned the proud designation of the Mother of Gujarat. I say emphatically this, because the late Mrs. Sakkai was beautiful in person, sweet in disposition, and lovely in soul.

As a *wife* Mrs. Sakkai lived an ideal life. Complementary lives to be oneth husband and wife through-out a long period of forty years, as it neverncing the other for good is a rare occurrence. The great opportunity given to Mrs. Sakkai by her husband to chalk out her career of public usefulness deserves all praise nt the hands of the womanhood of Gujarat. Mrs. Sakkai, true to the traditions of the Hindoo religion, worshipped in very spirit her husband. Not an inch she moved without consulting her husband. In all ways she satisfied her husband. Thus she wonderfully reconciled her duties as an ideal wife with those as n good Sister of Mercy. Mrs. Sakkai lived in and for her husband, with such an enthusiasm and an ecstasy of affection that one can well say that Mrs. Sakkai's married life was a liberal education to behold. Even the death of her husband did not efface from her heart the sacred memories of all that he had done for her. The loss of a good husband was more than she could bear. Just as Mrs. Sakkai's will sailed by no other compass, during the life-time of her husband, than that of his direction, so even after his death, like a true obedient wife, she desired with all the strength of her body, mind and soul to lead a life of public utility, in accordance with her husband's death-bed wishes. She sanctified her sorrow and commenced to do her deeds of charity lovingly and vigorously. Yet, to our great sorrow, the firm will had to bend before the power of the frail body. She died in harness and won for herself the best of all commendations "She hath done what she could."

As a *mother*, Mrs. Sakkai proved by her life and deeds a veritable mother to all the women who came in contact with her. This broad catholic love was born in her by the very deaths of a dozen

The loss of such a precious life is a loss irreparable particularly to the Guzerati Stri Mandal—an institution, which owes its existence, to her indefatigable energy, in the work of reform and education of her sisters. Her chosen mission was the cause of Indian womanhood. How many of us understand sufficiently the significance of the saying that the hand that rocks the cradle rules the world? There is a general feeling abroad that all is not well with the Indian woman. What sort of education the Indian woman is to receive, what are its aims as to these there is not much of clear thinking yet. The Stri Mandal cannot sufficiently express its gratitude to Bai Jumna Bai Sakkai. We can easily imagine what difficulties she must have found at the outset, to cultivate the minds of the common mass, and bring about a healthy reform. With patience and perseverance, she stuck to her noble cause of educating her illiterate Indian sisters. We cannot but bemoan that the mind that planned should not have been spared to see the fruition, but the seeds have been sown well, and promise a glorious harvest.

Her mission in life, was to relieve the distress and sufferings of her fellow creatures. When the news of the famine in Guzerat reached her, for her there could be no quiet or peaceful life. She went visiting village after village, wading through flooded and ruined lands.

To be admitted to her friendship was to establish a claim upon an inexhaustible gold mine. She gave herself without reserve. She lived for her sisters and her work. For them, she would pour out all eloquence, and her last curious knowledge. Whatever she did, she did with all her might, and she never did anything for herself. At the sacrifice of her health and wealth, she was always ready to lend a helping hand to those, who were in distress, and the strain of overwork had manifested itself in frequent illness.

Her life and achievements will live and abide with us as a cherished possession, a sweet and radiant presence, to be bequeathed as a treasure, and an inspiration to coming generations.

Peace be to her departed soul

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

DILSHAD BEGUM.

Those who have had the good fortune and privilege to call Mrs. Sakkai a friend, I have no doubt must have been struck by her personality, goodness, humanity and innumerable other good qualities. The tremendous help she gave to those who needed it, her widespread work, her true friendship and sympathy and her all embracing love for her fellow women, I leave for other of her friends and admirers to write, for I feel it requires a cleverer pen than mine to do full justice to all her attributes. I shall deal only with one point in her character which struck me most at the very beginning of our friendship and which made an everlasting impression on my mind. What first attracted me to her was the sunshine she took with her wherever she went. I thought her to be one of the darlings of fortune and from the happy and ever smiling face it never struck me that she had suffered the very bitterest troubles a woman can go through. The first day I visited her I saw a house full of children. I asked her if they were her's. The reply that I got stunned me and I thought to myself "Here was a great woman indeed." She said: Yes they are all my children for I love them as such—but I had 14 of my own and they all died. In her we have lost a great woman indeed.

AN APPRECIATION.

NAVABAI D. CONTRACTOR.

How can one begin to describe Bai Jamnabai Sakkai? As a woman, a friend, or an enthusiast? As a religious mystic, as an orator, whose voice had the jingle of a silver trumpet? As an earnest advocate of all that is best in the woman's movement or herself the proud and spotless sum of womanhood? It will perhaps be best to deal simply with a subject so vast as this unique personality, which conveys to us some idea of the many-sided magnitude of the life that has just closed.

Judge it how we may, we cannot but pronounce that life—sublime. Here was a personality, so white in its purity, so radiant in its selflessness, so transfigured by its passion for service, and holiness of self-dedication. Only those who were fortunate enough to come in close contact with her, can know what she was, and how much we have suffered in her death.

The loss of such a precious life is a loss irreparable particularly to the Guzerati Stri Mandal—an institution, which owes its existence, to her indefatigable energy, in the work of reform and education of her sisters. Her chosen mission was the cause of Indian womanhood. How many of us understand sufficiently the significance of the saying that the hand that rocks the cradle rules the world? There is a general feeling abroad that all is not well with the Indian woman. What sort of education the Indian woman is to receive, what are its aims as to these there is not much of clear thinking yet. The Stri Mandal cannot sufficiently express its gratitude to Bai Jumna Bai Sakkai. We can easily imagine what difficulties she must have found at the outset, to cultivate the minds of the common mass, and bring about a healthy reform. With patience and perseverance, she stuck to her noble cause of educating her illiterate Indian sisters. We cannot but bemoan that the mind that planned should not have been spared to see the fruition, but the seeds have been sown well, and promise a glorious harvest.

Her mission in life, was to relieve the distress and sufferings of her fellow creatures. When the news of the famine in Guzerat reached her, for her there could be no quiet or peaceful life. She went visiting village after village, wading through flooded and ruined lands.

To be admitted to her friendship was to establish a claim upon an inexhaustible gold mine. She gave herself without reserve. She lived for her sisters and her work. For them, she would pour out all eloquence, and her last curious knowledge. Whatever she did, she did with all her might, and she never did anything for herself. At the sacrifice of her health and wealth, she was always ready to lend a helping hand to those, who were in distress, and the strain of overwork had manifested itself in frequent illness.

Her life and achievements will live and abide with us as a cherished possession, a sweet and radiant presence, to be bequeathed as a treasure, and an inspiration to coming generations.

Peace be to her departed soul!

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

SUNDRABAI D. SIRUR.

I have been asked by the Secretaries of the Guzerati Hidu Stree Mandal to write a few lines on our late beloved sister Mrs. Jamnabai Sakikai. Such a gentle and loveable soul she was, so full of enthusiasm and devotion for every good cause. Hers was a large heart and a catholic spirit and every movement for the social elevation enlisted her sympathies and she was ready with help and co-operation to promote it. She possessed in a marked degree all the qualities for which the Hindu wife and mother are so well known. Kind, patient, self-sacrificing and modest, she brought to bear on her public activities all these great virtues and to these she added an aptitude for co-operation and organisation which is unfortunately wanting in the average Hindu woman. She was a rare combination indeed of our traditional good traits and of the practical virtues of our own times. She was, therefore, a link between the old order and the new and was loved and respected by the orthodox and reformers alike.

It is idle indeed to suppose that one can do justice in a short paper like this to her greatness and goodness but we should be missing the lesson to be drawn from her life if I did not touch upon one aspect of her career which is of peculiar interest and instruction to us. Jamnabai believed that a woman's sphere of usefulness was not necessarily limited to her home but she could have a wider sphere of usefulness according to her capacity in the wellbeing of her country. She therefore left the seclusion of her home and threw herself heart and soul into all movements which she thought were working towards that end. She was a pioneer at least among the Guzerati ladies and her life was felt as a persuasive force by Hindu ladies in general and Guzerati ladies in particular to take interest in all questions touching the wellbeing of the country and she succeeded in her efforts to a great extent. If Guzerati ladies now take a keener interest in questions of the wellbeing of their country and if they take part in public activities more than before and

if they mix more freely among the Deccani sisters, it is largely due to her work and influence. For a long time she was the worthy President of the Guzerati Hindu Stree Mandal and the institution owes its present position in no small measure to her devoted and untiring work. She has indelibly left the stamp of her personality on the institution and though she is longer with us in body, her spirit still animates the Guzerati Hindu Stree Mandal and let us hope it ever grows in its usefulness and influence for good, a living monument of our dear departed friend. May her soul rest in Peace !

સ્વર્ગવાસી ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષીના જીવન સંબંધી મહારા વિચારો.

લેખક:—લવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળા, બી. એ., એલએલ. બી.

આ જીંદગી પાણીના પરપોટા સમાન નાશવંત છે. કાયા અમર નથી, પણ પરોપકાર, સુદૃઢ, અને લાલ્લાં કામો જ આ દુનિયામાં અચળ અને અમર રહેનાર છે.

જમનાબાઈ સક્ષી.

(૧)

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સંસ્થા ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં મુંબાઈમાં સ્થપાઈ ત્યારથી ગં. સ્વ. જમનાબાઈને જોડે મને પરિચય પડ્યો હતો અને તે દિનપરદિન વધી તેમના મરણસુધી રહ્યો હતો. ૧૯૦૮ માં હું વાલકેશ્વર રહેવા આવ્યો અને તે જ અરસામાં ગં. સ્વ. જમનાબાઈ પણ ત્યાં જ રહેવા આવ્યાં હતાં અને ત્યારથી અમે એકબીજાના ઘણા ગાઢ પરિચયમાં આવ્યાં હતાં. ગં. સ્વ. જમનાબાઈનેના કુટુંબને બાદ કરતાં તેમની જાહેરજીંદગી શરૂ થઈ ત્યારથી તે અંત પર્વત બીજા જ જણ મારા કરતાં તેમના વધારે ગાઢ સંબંધમાં આવ્યાં હશે. આના પરિણામે તેમની કારકીર્દિનું આરીકાધથી અવલોકન કરવાની મને જે ઉમદા તક મળી છે તે સાફ હું પ્રભુનો પાઠ માનું છું. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના માનનીય મંત્રીઓએ મંડળનાં માનવંતાં પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાબાઈનેની યાદગીરીમાં કાઢવામાં આવનાર સ્ત્રીહિતોપદેશના સ્મારક અંકમાં મને લખાણ કરવાની જે વિનંતિ કરી છે તેનો સ્વીકાર કરવો એ મારી ફરજ સમજું છું. સાક્ષરવર્ગમાં વિરાજવાને હું લાયક નથી, પણ જે ઉદ્દેશથી આ અંક કાઢવામાં આવનાર છે તેમાં મને સ્વ. સંબંધી જે અમૂલ્ય જ્ઞાન મળ્યું છે તે મંડળના સભા-સભો આગળ અને મંડળ મારફતે જાહેર પ્રભ સમક્ષ ન મૂકું તો હું મારા દેશ પ્રતિની ફરજ ચૂક્યો કહેવાઈ. તેટલા જ માટે મેં આ લેખ લખવાનું ઉચિત ધાર્યું છે. હું આશા રાખું છું કે તેમાંથી વાચકવર્ગને કંઈ પણ નવીન જાણવાનું મળશે તો હું મારો શ્રમ સફળ થયો સમજીશ.

આ સ્મારક અંકમાં સ્વ. ની નામના પ્રમાણે ઘણા લેખો છપાશે અને તેમાં તેમના સંબંધી જુદાં જુદાં સ્ત્રીપુરૂષો પોતપોતાની મલનુસાર તેમની જીંદગી સંબંધી વિવેચન કરશે. તેમની જીંદગી સંબંધી કુંક હેવાલ છાપાંઓમાં તથા માસિકોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યો છે. વળી તેમના સંબંધમાં અગત્યની માહિતી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે તેમના મરણ પ્રસંગ માટે દિલ્લીમાં દર્શાવવા જે જાહેરસભા બોલાવી હતી તેમાં પણ અપાઈ ચૂકી છે, માટે આ લેખમાં તે જ વાતો ફરી ફરી લખવાનું હું કાંઈ પ્રયોજન જોતો નથી.

આ ઠેકાણે મારે બાર દહ કહેવું પડશે કે આપણા દેશમાં ખરી ચારિત્ર્યની કદર થતી નથી. અન્ય સુધરેલા દેશોમાં અમુક પ્રખ્યાત વ્યક્તિના અવસાન બાદ લેખકો જાહેર છાપાંમાં, માસિકોમાં, તેને લગતી જનોપયોગી માહિતી આપવા જહાર પડે છે. થોડાજ વખતમાં કોઈ સારો લેખક અથવા મરનારનો કોઈ કુટુંબી તેનું જીવનચરિત્ર તેના પત્રવ્યવહારસહિત પ્રસિદ્ધ કરે છે. આવી રીતે યવાથી તે વ્યક્તિના ચારિત્ર્યની અસર જનસમાજ પર

ઘણી થાય છે. જ્યારે આપણા દેશમાં એવી ઉલ્લેખી જ સ્થિતિ લેવામાં આવે છે. જેઓ મરનારે સંબંધી બાલુતા હોય છે તેઓને ફરી ફરીને લેખ મોકલવા વિનંતિ કરવી પડે છે. મરનારના હૃદયોની મરનારની સાથે જ કદર પીછાનતા હોય છે. તેના અન્ય દોસ્તો અવલોકનશક્તિની ખામીને લીધે અથવા તો અવલોકન કરીને જે નિહાળ્યું હોય તે નોંધી રાખવાની ખામીને લીધે જે લખાણો મોકલે છે તો તે ઉપરચોટિયાં જ હોય છે. આપણા દેશમાં હજી સુધી મહાન સ્રીપુરુષોનાં, જેવા ધીન્ન દેશમાં જીવનચરિત્રો બહાર પડેલાં છે, તેવાં બહાર પડ્યાં નથી; એ આપણા દેશનું દુર્ભાગ્ય જ સમજવું છું. ના. તેલંગના મૃત્યુબાદ સર નારાયણ ચંદાવરકરે પોતાની નોંધપોથીમાંથી તેમની હંદગીપર જેવી રીતે પ્રકાશ પાડ્યો હતો તેવી જ રીતિએ અવલોકન કરી બહાર સ્રીપુરુષોનાં જીવનમાં તેમના મિત્રોએ કામ લઈ તેની યાદ નોંધ-પોથીમાં ટપકાવી રાખવી જોઈએ. આવી રીતે કામ લેવાથી ભવિષ્યમાં આપણે આપણી પ્રજાને ઘણાં ઉપયોગી થઈ પડીશું. ઉત્તમ જીવનચરિત્રો પ્રજાની ઉચ્ચ બનાવટમાં ઘણું મહત્ત્વનું સ્થાન ભોગવે છે.

જ્યારે ઘણા નામાંકિત પુરુષોનાં જીવનચરિત્ર સંબંધમાં આપણી આવી કદંગી સ્થિતિ છે તો પછી સ્રીઓના જીવનચરિત્ર સંબંધી તો પૂછવું જ શું? સ્રીઓની ઉત્તતિથી જ દેશની ઉત્તતિ છે એ માન્યતા સર્વ ઠેકાણે ચાલી આવેલી છે, તે છતાં પણ હિન્દી સ્રીઓનાં છૂટાં છવાયાં જીવનચરિત્ર સિવાય સારાં લખાયેલાં જીવનચરિત્રથી આપણે બે નસીબ રહ્યા છીએ. હાલમાં એકે અવાજે ગં. સ્વ. જમનાબહેનના કાર્ય સંબંધી આરે બાલુથી બે પ્રશંસા થઈ રહી છે તે જ સમયે ગુજરાતી હિન્દુ સ્રીમંડળની મેનેજિંગ કમિટીએ આ સ્મારક-અંક તેમના અવસાન બાદ યોગ્ય વખતમાં કાઢવાનું જે શુભ પગલું લઈ છે તે સાચું તેમને ધન્યવાદ આપુ છું; અને તેમ કરવાનું ખાસ કારણ એ છે કે એમ કર્યાથી ભવિષ્યમાં સ્વ. ના જીવનચરિત્ર લખનારનો રસ્તો ઘણો સરળ થઈ જશે. મને આશા છે કે મંડળની કમિટી આ આરંભેલું શુભ પગલું લારી બેસી ન રહેતાં તેમનાં માનવંતાં પ્રમુખની સુકૃતિ જમાનાઓ સુધી સતત ચાલુ રહે તે સાચું તેમનું જીવનચરિત્ર કોઈ સારા પ્રતિષ્ઠિત લેખક પાસે યોગ્ય પારિતોષિક આપી લખાવશે તો નહીં ભવિષ્યની પ્રજાની આશિષ તેમના આ એક જ કૃત્યથી મેળવવા લાગ્યશાળી થશે.

પ્રસ્તાવનારૂપે આટલું જણાવવા ઉચિત ધાર્યું છે. હવે પ્રસ્તુત વિષય સંબંધી લખીશ.

(૨)

લોડાં જ વર્ષ પર આર્યપ્રકાશના અધિપતિએ વાયકવર્ગ પાસે હિન્દુસ્થાનના અર્વાચીન મહાન સ્રીપુરુષોની એક યાદી માગી હતી. તેના જવાબમાં સ. રા. રામમોહનરાય તથા અન્ય કેટલાકોએ ગં. સ્વ. જમનાબહેનને સ્રીઓમાં અગ્રસ્થાન આપ્યું હતું. વાવનગરની ગુજરાતી હિન્દુ સ્રીમંડળની શાખાએ ઇ. સ. ૧૯૧૫ માં ગં. સ્વ. જમનાબહેનને માનપત્ર અર્પણ કરતી વખતે જણાવ્યું હતું કે “આપ દુનિયામાં એક સ્રી-રત્ન છે, પરમાર્થની પ્રતિમા છો. જગતના હિતનું કોઈ કાર્ય અસુક કાળ સુધી મંદતાને પામે છે ત્યારે તેને સજીવન કરવાને માટે અને વિશેષ ઉત્તતિની સ્થિતિએ પહોંચાડવા માટે ઇશ્વર યોગ્ય મનુષ્યોને જન્મ આપે છે, એ સિદ્ધાંતને અનુસરીને સૃષ્ટિમાં આપનો જન્મ છે.” પ્રસિદ્ધ સ્રી કવિ શ્રી. સરોજની નયનુ-સ્વ. ના મરણ નિમિત્ત દિલ્હીપ્રદર્શક તારમાં તેમના જીવનને “હિમ્મત, મીઠાશ અને આત્મજ્યોગ એ હિન્દી સ્રીત્વના સદુદ્યોગની મૂર્તિરૂપ” ગણે છે. હિન્દના મહાન દેશમજા લો. મા. ડા. દાદાભાઈ નવરોજ તેમના પત્રમાં દર્શાવે છે કે “ગં. સ્વ. જમનાબહેન સકલ

હિન્દુ સ્ત્રીના સાચા આદર્શરૂપ છે અને તેઓ પોતાની હિન્દુ ઇહેનોને પ્રગતિના માર્ગમાં દોરવાને માટે જન્મ્યાં છે એવું મને લાગ્યું હતું.” ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ દિવસગીરીના ઠરાવમાં લખે છે કે “ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગે પોતાના જીવનને સતત પ્રેરણા આપનાર અદ્વિતીય ચૈતન્યમૂર્તિ ગુમાવી છે. ગં. સ્વ. જમનાબહેન સક્કઈએ પોતાના નિઃસ્વાર્થ સેવામય જીવનથી અર્વાચીન હિન્દી સ્ત્રીઓનાં ગૃહજીવન તથા સાર્વજનિક જીવનના આદર્શને વધારે ઉચ્ચ, વધારે વિશાળ, અને વધારે સમૃદ્ધ બનાવી હિન્દી સ્ત્રીજીવનની પ્રતિષ્ઠામાં વૃદ્ધિ કરી છે.”

સમાજીયક માસિક પત્ર કહે છે કે “અર્વાચીન ગુજરાતે ગં. સ્વ. જમનાબહેન જેવું બીજું ઉત્તમ સ્ત્રીરત્ન ઉત્પન્ન કર્યું નથી. જમનાબાઈનું સ્થાન અર્વાચીન ગુજરાતનાં સ્ત્રીરત્નોમાં અદ્વિતીય છે. સમસ્ત ગુજરાતનાં માતા યવાને માટે જ હૃદયરતે એ સાધ્વી સ્ત્રીને જન્મ આપ્યો હશે.” પ્રો. ધોરો કેશવ કવે પોતાના કામળમાં સ્વ. જમનાબહેનને મહાન તથા ભક્તી સ્ત્રીની ઉપમા આપે છે.

આવી રીતે ચારે બાજુએથી માન મેળવનાર સ્ત્રી આ માનને લાયક હતી કે નહિ તે વિષય મેં મનમાં વિચાર કરી જોયો. ગં. સ્વ. જમનાબહેનના હુંકા જીવનચરિત્રની તપાસ સારૂ સસ્તા સાહિત્યના ભારતનાં સ્ત્રીરત્નોનાં પુસ્તકો ઉદઘાવી ઉદઘાવી હું થાપ્યો પણ તેમના સંજયે કંઈ લેખ જણ્યો જ નહિ. મનમાં સંશય ઉત્પન્ન થયો. હું તો સ્વ. ને છેલ્લાં ત્રેસ વર્ષ થયાં હિન્દુનું અમૂલ્ય સ્ત્રીરત્ન ગણતો આવ્યો હતો પણ રખેને આ અભિપ્રાય મારા તેમના ગાઢ પરિચયને લીધે બંધાઈ હું ભ્રમણામાં તો ન પડ્યો હોઈ એવી રાંકા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ. એટલામાં મેંડળના ઉત્સાહી મંત્રીઓએ મને લેખ લખવા આમંત્રણ આપ્યું. એટલે કંઈ લખવું તો ખરૂં જ એવો નિશ્ચય મન સાથે કર્યો. પણ શું લખવું એ વિચારતાં મન વિભાસણમાં ગુંથાયું. પુષ્પત વિચાર કરતાં જણાયું કે સ્વ. જમનાબહેન તથા તેમના કામની તુલના કરવામાં હું ભૂલતો નથી, તે ખરેખર અનુપમ માનને લાયક હતાં; અને જે એમ નહિ માનતા હોય તેઓ પોતાની હઠને લીધે તથા તેમના ખરા કામના અજ્ઞાનને લીધે જ ભ્રમણનગરીમાં વાસ કરે છે એમ મને સ્પષ્ટ લાગ્યું. આ ઉપરથી મારા મનમાં જે જે વિચારો સ્ફુરી આવ્યા તે અત્રે જાહેરમાં પ્રદર્શિત કરતાં મને હર્ષ થાય છે; અને મને આશા છે કે આ લેખથી ગં. સ્વ. જમનાબહેનના કામથી અલ્પવ્યાં સ્ત્રીપુરૂષો પણ તેમને ઇન્સાફ આપનારની પંક્તિમાં લગશે.

(૩)

ગં. સ્વ. જમનાબહેનના હૃદય સાથે મારા હૃદયને ઘણો ગાઢ પરિચય હતો એ સ્વ. પાસેથી સાંભળેલી વાતો પરથી મને માલમ પડે છે. પણ બ્યાં સુધી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના ઇ.સ. ૧૯૦૩ ના વર્ષમાં મારાં વડિલ લાભી ગં. સ્વ. જગદવળાઈ તથા સૌ. જમનાબહેન સક્કઈની હાજરીમાં મારા ભૂલેશ્વરના રહેવાના ઘરમાં મારા દિવાનખાનામાં થઈ ત્યાં સુધી સ્વ. ને હું ભતે ઓળખતો ન હતો. તે વખતે મારી ઉંમર ૨૭ વર્ષની હતી. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ગુજરાતી હિન્દુઓ જેને ગાઢ પરિચય કહેતા તે ગાઢ નહિ પણ ફક્ત નામનો જ પરિચય હતો. આથી સ્વ. ની ૪૦) વર્ષની ઉંમર સુધીની તેમની પ્રવૃત્તિ શી હતી તે વિષયે હું અજ્ઞાત હોવાથી અત્ર તે સંજની કાંઈ પણ જણાવી શકતો નથી. મનુષ્યની યુવાવસ્થામાં જ તેના લવિષ્યના ચારિત્ર્યની રૂપરેખા ઘડાય છે એ સિદ્ધાંત જોતાં આ અજ્ઞાન ગં. સ્વ. જમનાબહેનની કારકીર્દીની ક્ષેત્રની આવી ચોંધનારને મુરકેડીમાં મૂકે છે. પણ અત્રે આ સ્મારક-અંકમાં ફરકને મરનારની હાલની સંજની પોતાના ભતિ અનુસવપરથી જ લખવાનું છે તેથી જેટલું હું લખું તેટલું જ વાચકવર્ગ સમજ આ લેખમાં રજૂ કરીશ. ગં. સ્વ. જમના-

બ્હેન સંબન્ધી મારા મુરબ્બી ઑ. શેક ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખ સાથે બ્યારે મારે વાત-ચિત થતી ત્યારે શેક ગોકળદાસ જેઓ ગુજરાતી નિશાળોના ઘણાં વર્ષ સુધી ડેપુટી એડ્યુકે-શનલ ઇન્સ્પેક્ટર હતા તે મને કહેતા કે સ્કુલમાં મી. નગીનદાસ સહઈ કરતાં જમનાબહેન અભ્યાસમાં વધારે હોંશીઆર, ગાલમ પડતાં હતાં. વળી બ્યારે ઇ. સ. ૧૯૦૩માં મંડળની સ્થાપના થઈ ત્યારે મંડળના હિતચિતક મારા વડિલ મિત્ર રા. રા. મંછાશંકર શ્રવણરામ વડિલ સાથે મંડળના પ્રથમ પ્રમુખ તરીકે દોની નિમલુક કરવી એ સંબન્ધી વાતચિત થતાં તેઓએ મને ગં. સ્વ. જમનાબહેનનું નામ સૂચવ્યું અને તે મેં સ્વીકાર્યું. મારા ઘરમાં જે દિને ગુજરાતી આગેવાન બહેનોનો નાનો મેળાવડો મંડળની સ્થાપના સાડ બોલાવવામાં આવ્યો હતો તે વખતે તે સભામાં હું હાજર હતો; અને જે રીતે મારાં વડિલ લાક્ષી તથા સ્વ. જમના-બહેને કામ લીધું હતું તે પરથી મારી ખાત્રી થઇ કે રા. રા. મંછાશંકરે ખરેખર પ્રમુખ-પદને શોભાવે તેવી જ સ્ત્રીનું નામ મને સૂચવ્યું હતું. આ ઉપરથી મને અનુમાન કરવાને કારણ મને છે કે સ્વ. જમનાબહેનની યુવાવસ્થા પણ ઘણી સારી રીતે વ્યતીત થઇ હશે. એટલું જ નહિ, પરંતુ તેઓમાં એવા અમૂલ્ય ગુણો કુંઘ હોવા ભેઈએ કે ભેઈ કરીને તેઓ તેમના પતિના પુરૂષમિત્રોની પણ શુભેચ્છા સંપાદન કરી શક્યાં. આ સમયના તેમના શ્રવણનું યથાર્થ સ્વરૂપ સ્વ. જમનાબહેન તથા નગીનદાસના અંગત મિત્રો આ સ્મારક-અંકમાં અથવા હવે પછી બે બહેરમાં મૂકશે તો અવશ્ય તેઓએ ગુજરાત ઉપર ઉપકાર કર્યો કહેવાશે.

(૪)

સ્વ. જમનાબહેનનો જન્મ સંવત ૧૯૧૮ ના શ્રાવણ સુદિ ૧૫) ને દિવસે મુંબાઈમાં થયો હતો. એ સમયે એટલે અર્ધ સદી પૂર્વે ગુજરાતી સ્ત્રીઓની સામાન્ય સ્થિતિ શી હતી તે ગુજરાતી સ્ત્રીના શ્રવણ સંબન્ધે લખનારને વિચારવા યોગ્ય પ્રશ્ન છે.

શુદ્ધિવર્દક સભાએ ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં રૂ. ૩૦૯)નું ઈનામ બહેર કરી 'ગુજરાતી હિન્દુ-ઓની સ્થિતિ અને તેને સુધારવાના તરતના ઉપાયો' વિષે નિબંધ માગ્યા હતા, પણ તે સાડ રૂ. ૬૫ કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈનો જ નિબંધ લખાઈ આવ્યો. તેમાં ગુજરાતની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ વિષેના ૧૦) મા પ્રકરણમાં તેમણે લખ્યું છે કે "દાવમાં મોટી ઉમ્મરની બે સ્ત્રીઓ છે, તેઓની અવસ્થા જલદી મુઢરે એવા દોઈ ઉપાય થતા જણાતા નથી. ગામોગામ, સ્ત્રીઓની સભાઓ થાય, અને સુધારાવાળા મહેતાશ્રીઓ તથા જીજ્ઞાસુ પોતાની સ્ત્રીઓને સભામાં મોકલે, તથા લાપણુ કરવાનો અને લણવાનો અભ્યાસ કરાવે, અને સ્ત્રીઓના ઉપયો-ગનાં પુસ્તકો આપે તથા તે વિષે કવિતા રચાય, તો સ્ત્રીઓમાં જલદી મુઢરો દાખલ થાય. મુંબાઈમાં પારસીઓની સ્ત્રીઓ બાલુલીઓ અને મુધરેલીઓ યુક્ત ઉમરની છે અને તેઓની આછલ એવી છે કે વર્તમાનપત્રમાં ચર્ચાપત્ર પણ લખી શકે છે. તેમ જ હિન્દુઓમાં પાંચ સાત સ્ત્રીઓ મારા ભેવામાં આવી છે કે જેમણે વિદ્યાભ્યાસ સારી રીતે કરેલો છે તથા પછવાડે તેઓની ચાલચલનની તારીફ થાય છે અને તેઓના સ્વામી મુઢરેલા છે, તેથી તેઓને કેટલીએક છટ મળેલી છે. અને તેઓ શ્રીમંત પણ છે. માટે એવી બાઈઓને લાયક છે કે આખા દેશની પોતાની બહેનપણીઓને સુધારવા સાડ તેમણે પ્રયત્ન કરવો ભેઈએ. રૂ. ૬૫ પોતે જ મુધરીને બેસી રહેવાથી શ્રીતિ મળવાની નથી. હજુ સુધી સ્ત્રીઓની મોટી સભાઓ ભરીને બાપણુ કર્યો નથી. એવા કામની આગેવાની પ્રથમ ક્રિયા શહેરમાં, અને કચી બાઈ કરશે? મુંબાઈની બાઈઓ પુરૂષોની સભામાં જવાની દિમ્મત રાખે છે. પણ હજુ સુધી સારી પેઠે પ્રખ્યાત કોઇ થઇ નથી! અરે સ્ત્રીઓ ઉપર જુના ચાલનો કેટલો

બુલ્લમ છે ! હું હુંકામાં લખું છું કે અમેરિકાના ગુલામો કરતાં પણ ગુજરાતની સ્ત્રીઓની માઠી સ્થિતિ છે.”

સ્ત્રી-કેલવણી વિષે લખતાં તે લખે છે કે “હાલમાં ગુજરાતના હિન્દુઓની સ્ત્રીઓની કેલવણી છેક માઠી છે; કારણ કે તેઓને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવાનો માલ નથી; તેથી તેઓ અજ્ઞાન રહે છે. અને જેમ કોઈ ગૃહસ્થ ગાયો, ભેંસો અને સાંઢણીઓ પોતાના કબજામાં રાખે છે, અથવા મજૂરી કરાવવા સાડ લોડીઓ રાખે છે, એ જ રીતે ઘરઘંધી કરાવવા સાડ, અને પોતાની માકરી કરાવવા સાડ સ્ત્રીઓને પરણે છે. પણ ‘અર્ધાંગના’ એટલે ‘પુરુષનું અર્ધ અંગ’ તે સ્ત્રી છે એવું જે શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે તે સમજણ તો હોડી ગઇ છે.”

હવે ગં. સ્વ. જમનાબહેને જ્યારે જાહેરમાં લાગ લેવા માંડ્યો ત્યારે એટલે ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ કેવી હતી તે મંડળના એક મંત્રીએ મંડળમાં ગં. સ્વ. જમનાબહેનના મૃત્યુના દિવસગીરીના કરાવના ટેકામાં લાપલુ કરતી વખતે જણાવી છે એટલે અંતે તે સંબંધી હું પુનરુક્તિ કરતો નથી.

હાલની ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ૫૦ વર્ષની સ્થિતિ કરતાં કેટલી જુદી થઇ છે અને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થપાયા પછી, મંડળના કાર્યને લીધે એક દસકામાં તે સ્થિતિમાં કેટલો ચોચ સુધારોવધારો થયો છે તે નિષ્પક્ષપાત તુલના કરનારને માલમ પડશે. મંડળના કાર્યભાર સાથે મારે ઘણો નિકટ સંબંધ હોવાને લીધે રખેને મારો અભિપ્રાય સ્વાર્થપૂર્ણ નહીં અપાય તેટલા માટે ‘ખુશાદસમાચાર’ના એક હિન્દુ લેખકની એકજ બીટી અગ્રે ટાંચી મંડળના કાર્યસંબંધી હું સંતોષ ધારીશ. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪ ના તે પત્રના અંકમાં લખે છે કે “તે દિવસ હિન્દુ સ્ત્રીસમાજના ઇતિહાસમાં ખરે જ કીર્તિવંત ગણાશે કે જે દિવસે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના થઇ હતી. અત્યાર સુધીમાં આ મંડળે કરી બતાવેલા કાર્ય ઉપરથી એટલું પુરવાર થઇ ચુક્યું છે કે આ મંડળનું અસ્તિત્વ સ્વદેશના લાલ માટે છે, અને જે તેની અઘાપિ સુધી આજુ રહેલી રૂઢિ પેઠ તેનું કામ વધારવામાં આવતું રહ્યું તો તેના આશયના ઉલ્લેખ માટે ઘરાનું વિશાળ ક્ષેત્ર પડ્યું છે.”

આ કીર્તિ મંડળે પોતાની ૧૩ વર્ષની કારકીર્દિમાં સંપાદન કરી છે તેનું મુખ્ય કારણ સ્વ. મરનાર જ છે. આવી મંડળની મેનેજિંગ કમિટીની ૬૬ માન્યતા છે અને તે તેઓ તરફથી મંડળનો હુંકો ૧૨ વર્ષનો અંગ્રેજી રીપોર્ટ પ્રકટ થયો છે તેના છેલ્લા ફકરામાં તેઓએ જે વિચાર દર્શાવ્યો છે તે ઉપરથી જણાય છે.

(૫)

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે. સ્વ. જમનાબહેનને ઘરના ખૂણામાંથી જનસેવા કરવા બહાર આપ્યાં અને મંડળ જેવી નાની સંસ્થાએ તેમના જાહેર જીવનના વિશાળ ક્ષેત્રમાં નામના કરવા પ્રસંગ આપ્યો તે માટે આ લેખમાં પ્રથમ મંડળ સંબંધી સ્વ. ની સેવાઓનો જ્ઞાતિ આપીશ.

મંડળના ઇ. સ. ૧૯૦૩ થી ૧૯૧૫ સુધીના છાપેલા રીપોર્ટો તપાસતાં માલમ પડે છે કે ઇ. સ. ૧૯૦૩ થી ૧૯૦૭ સુધીના ચાર વર્ષના અંતરામાં સ્વ. જમના બહેન મંડળનાં બહેનોની તેમના ઉત્તમ ચારિત્રથી એટલી યધી ચાહના મેળવવા લાગ્યશાળી થયાં હતાં કે મંડળની સાધારણ સલા દર વર્ષ મંડળના પ્રમુખ તરફે તેમની જ નિમજ્જક કરતી. આ વખતે તેમણે મંડળની લાઇબ્રેરીને ચોપડીઓની ભેટ આપી સારી મદદ કરી હતી. મંડળમાં કાશીનાં પંડિતા ભવાનીબાઈને શ્રીહરદ્વારમાં એક માહચાળા તથા સંત. લોકેશને રહેવાને સાડ સ્થળ કરી આપવા

સ્વર્ગસ્થે દીપ ઉઘાડી હતી, અને તેમાં તેમણે નાણાં ભરવાની પહેલ કરી હતી. આંધળા છોકરાઓની વિકરોરિયા મેમોરિયલ સ્કુલના પ્રિન્સપાલ ડૉ. છત્રપતિના મંડળમાં ભાષણ થયા બાદ તેઓએ હાજર રહેલાંઓમાં આંધળા છોકરાઓના લાભાર્થે રૂ. ૭૦) બેટ સાડ લેવા કરી આપ્યા હતા. આ મુજબ પારમાર્થિક સીડી પર મંડળનાં બહેનોને ચૂડાવવાની પ્રેરણા ગં. સ્વ. જમનાબહેને આ બે શુભ પગલાં ભરીને કરી હતી. આ જ અરસામાં તેઓ મંડળની સભામાં ભતે હાજર રહી પોતાની મધુર વાણીથી મંડળનાં બહેનો પર તેમજ ગુજરાતના સમસ્ત લોકપર એક ઉત્તમ સ્ત્રીતરીકે છાપ બેસાડવા શક્તિવાન બન્યાં હતાં. આજ સમયમાં તેઓ મંડળ તરફથી અપાતાં પુરોના લાવણ્યમાં પણ પ્રમુખપદ લેતાં. ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં ભારત મહિલા પરિષદમાં ઉમંગી લાગ લીધો હતો. મુંબઈમાં ભરાયેલી સાહિત્ય પરિષદમાં મંડળના પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપી હતી. બીજી કોમની સ્ત્રીઓની સંસ્થાઓ સાથે મળી વગેરેનાં ના. શ્રી. ચીમનાબાઈને યુરપ તથા અમેરિકાથી તે પાછાં ફર્યા ત્યારે યોગ્ય માન આપવા બોલાવેલા મેળાવડામાં ભતે મહેનત લઈ મેળાવડાને ફતેહમંદ બનાવ્યો હતો. સં. ૧૯૦૬ ની ૧૪ મી ડીસેમ્બરને દિને શેઠ દાદાભાઈ નવરોજી વિલાયતથી હિંદુસ્થાનમાં પધાર્યા ત્યારે તેમને ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી મુંબઈમાં ગિરગામ આગળ સારી રીતે આદર-સન્નિધિ કરવા સાડ મેં બધી ગોઠવણ કરી હતી તે વખતે સ્વ. જમનાબહેન સહકર્મી કોઈ પણ પરપુરુષને હાર પહેરાવેલો નહિ તેથી શેઠ દાદાભાઈને રસ્તામાં તેમની માડી ઉભી રાખી હાર પહેરાવવા સાડ તેમનું મન જરા પાછળ હઠતું હતું પણ તેમને પાછી વિનંતિ કરવાથી તેમણે શેઠ દાદાભાઈ તેમના પિયરના હુકુંબના મિત્ર અને તેમના દાદા જેવા હોવાથી અને હાર પહેરાવવાનું કામ કબૂલ કર્યું. સ્વ. જમનાબહેનને સ્વદેશપ્રેમી બનાવનારૂં તથા તેમની હૃદયગી દેશ સાડ અર્પણ કરાવનારૂં આ પગલું તેમની જાહેર હૃદયગીમાં ઘણું જ મહત્વનું હતું. મારા વિચાર મુજબ આ વખતે જો મેં એમની મરજીને માન આપ્યું હોત તો તે આદર્શ બહાર આવત કે કેમ એ શંકાસ્પદ છે એ વાત આગળ સંમતારો.

આ જ અરસામાં મંડળમાં આનંદવિનોદના એક મેળાવડામાં સ્વદેશી વસ્તુઓ પર ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓનો પ્રેમ વધે તે સાડ સ્વદેશી વસ્તુઓનો એક સારો સરખો નાનો સંચક ટેબલ પર ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. તેમાંથી સ્વર્ગસ્થે પોતે કેટલીક વસ્તુઓ ખરીદ કરી હાજર રહેલાં અન્ય બહેનોને પણ તેમ કરવા પ્રેર્યા હતાં. આ જ વર્ષોમાં તે મંડળની સાધારણ સભાઓમાં પ્રમુખ સ્થાનેથી વિચારો દર્શાવતાં હતાં, પણ જાહેર માં મંડળ તરફથી તેમણે કોઈ પણ લાવણ્ય આપેલું માલમ પડતું નથી. તે પોતાની ફરજ મંડળે ઉપાડેલાં કાર્યોને સારી રીતે બજાવીને જ પૂરી થયેલી માનતાં.

ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૯૦૭ થી ૧૯૦૯ સુધીનાં બે વર્ષ હું તેમની કારકીર્દિમાં ઘણાં જ અગત્યનાં લેખું છું. આ વર્ષમાં જ તેમણે પોતાની લાવિષ્યની ઉમદા હૃદયગીનો પાયો સંમીન રીતે રચ્યો હતો. આ સાડ તેમણે મંડળના કામકાજમાં ચાર વર્ષની તાલીમ લઈને સારી યોગ્યતા મેળવી હતી. મંડળ તરફથી ભરાયેલા સ્ત્રીકામના પ્રદર્શન સાડ પોતે સારી મહેનત લીધી હતી એટલું જ નહિ, પરંતુ તેમાંથી કેટલીક વસ્તુઓ તેમણે ભતે ખરીદ કરી બીજાં બહેનોને તેમ કરવા સારો દાખલો બેસાડ્યો હતો. મહારાણીના ઇ. સ. ૧૯૫૮ ના દહેરાની જુલિલી તેમની આગેવાની હેઠળ મંડળે ઉત્તરવી હતી. પારમાર્થિક કાર્યોમાં મંડળની બહેનોએ લેડી નોંધપાત્ર ઓફિસની સુલાકાત લીધી હતી અને તે સમયે મંડળમાંથી સારી જેવી રકમ સ્વર્ગસ્થે ભરી આનાઓને મંડળના નામે યોગ્ય નાણાંની રકમ બેટ આપી હતી. આ જ વખતે

તેમણે લો. મા. તિલકવાળા હુલડમાં ધન પાચેલાઓને તથા માર્યા ગયેલા લોકોના કુટુંબ સાર મંડળમાં એક ફંડ ઉઘાડી રૂ. ૧૧૫)ની એક સારી રકમ ભેગી કરી આપી હતી. તા. ૯ મી મે ૧૯૦૮ ના દિવસે સ્વર્ગસ્થ મંડળમાં ૧૨૯ ઉપર પોતાનું પ્રથમ દેખિત ભાષણ આપ્યું હતું, અને તે ભાષણની તેમના સ્વહસ્તે લખાયેલી ચોપડી મારી કને છે. તેમની છંદગીનો અંગતનો સમય ઇ. સ. ૧૯૦૭ ની ૧૯૦૮ નો હતો તેથી જે સંસ્થામાં તે પ્રમુખ હતાં તેમાં જ આ ભાષણ આપાયેલું; તેથી તેમનું મન આ સમયે કયી તરફ વળ્યું હતું અને તેમનું હૃદય કેવી ઉચ્ચ લાગણીઓથી ઉભરાઈ જતું હતું તે જતાવવાને ઘણું ઉપયોગી છે. આ ભાષણના ઘણા જ ઉપયોગિ ફકરાઓ, આગળ આપેલા ખીન્ન ભાષણના ફકરા સાથે ભેળી ન દેતાં તેમની દેશસેવાની કારકીર્દિનું મૂળ સ્વરૂપ કેવી રીતે ઘડાયું તે સંબંધી વિચાર કરવાને વાચક-વર્ગને સરળ પડે તે માટે જ અગ્રે આપું છું. આમાંથી કેટલાક ફકરાઓની (Facsimile) આ સ્મારક-અંકની શરૂઆતમાં આપવામાં આવી છે તે તરફ હું વાચકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચું છું.

“છેલ્લી આપણી ફરજે આપણા દેશ પ્રત્યે અને લોક પ્રત્યેની છે. તનમનધનથી દેશસેવા બજાવવાને આપણે બંધાયેલા છેએ, અને તે સેવા બજાવવામાં આપણી છંદગી અને માલનો ભોગ આપવો પડતો હોય તો તેની દરકાર કરવાની નથી.”

“આપણે શ્રીમંત હોઈએ કે ગરીબ, વૃદ્ધ યા જુવાન ગમે તે સ્થિતિમાં હોઈએ તોપણ આપણી બનતી મહેનતે જેટલી બને તેટલી દેશસેવા બજાવવામાં પાછી પાની કરવી નહિ, અને તેમ કરવામાં કંઈ પણ ફળ યા માનની આશ મી રાખવી નહિ. કદાચ શંકા થાય કે સ્ત્રી જાત શું સેવા બજાવવાની છે, તેમાં ભૂલ આવવાની નથી. સૃષ્ટિમાં સ્ત્રી ઉત્તમ સાધન છે, કે જે પ્રજાની ઉચ્ચ સ્થિતિના બંધારણમાં મોટી મદદ કરે છે.”

“પ્રભુની પ્રાર્થનામાં એ જ ભાગવું કે સદ્ગુણિ આપે કે જેથી મારી અમુદ્ય છંદગી સુખકર નીવડે, અને પરમાત્માએ પણ મને જન્મ ધરતી વખતે જે જે ફરજે અદા કરવા કહ્યું હતું, તેમાં હું ફેલીભૂત થાઉં.”

‘અરે! મારી ભગિનીઓ, જે આપણે સારી સ્થિતિમાં હોઈએ તો તનમન અને ધનનો ઉપયોગ ફરી રીતે કરવો. આપણાં શાસ્ત્ર પણ પુકારે છે કે ભુખ્યાને અન્ન, કુટુંબનું પોષણ, વિદ્યાદાન, વસ્ત્રદાન, છૂપાંદાન,—એ સર્વ દાનો આપણી સ્થિતિના પ્રમાણમાં કરવાં એ સૌથી ઐષ વાત છે. છૂપાંદાન કેવાં કરવા જેવાં કે, જુલસ્થ હોય પણ બિચારાં મોઢે બોલવાથી પોતાની આબરૂને ધોકો લાગતો હોય એવા હોય તેને છૂપી રીતે જે ચોખ્ય લાગે અને દ્રવ્ય આપ્યું છે, તેનો સારો ઉપયોગ તેવા જુલસ્થોને કરવો તો જ ખર્ચ છે, નહિ તો જન્મ વૃથા એમ મનમાં લાગણી થાય ત્યારે જ તે છૂપાંદાન ગણાય છે.’

“અલૌકિક પરોપકારી કાર્યો કરી શુદ્ધ જીવન ગુજરવામાં કામ; ક્રોધ, લોભ, મોહ, માનપાન આદિ મોટાઇના ભાગ અપાઇ તો જ દેશહિત, લોકહિત, અને કુટુંબહિત કરવા છંદગીના પ્રયાણથી શુદ્ધ જીવનના પ્રદેશમાં મુસાફરી થઇ શકશે.”

આ જ અરસામાં લો. મા. તિલકને કેદખાનાની સજા થઈ તે સાડ તેમનાં પત્ની તરફ દિલગીરી દર્શાવવાની સલા બોલાવવામાં તથા તે સલામાં લાવણકર્તા તરીકે તથા તે સલા ક્ષતેહમંદ ઉતરે તે સાડ તેમણે ડા. મિસિસ બહાદુરજી, મિસિસ લક્ષ્મીબાઈ રાનાડે તથા મિસિસ રાવ લેડે ઘણી જ સારી મહેનત લીધી હતી. આ વખતે આ સલા બોલાવવા સંબંધી મુંબાઈનાં શ્રી તથા પુરૂષોમાં તથા શ્રીસંસ્થાઓમાં મોટો મતભેદ પડ્યો હતો તે છતાં પંજુ સ્વ. જમનાબહેને તેમની મરજી મુજબ મન દૃઢ રાખી જે યોગ્ય લાગ્યું તેજ મુજબ વર્તી પોતાની હિમ્મત દેખાડી આપી હતી. આ જ વર્ષોમાં મંડળ તરફથી શેક દાદાભાઈની ૮૪ જન્મતિથિ ઉજવવામાં આવી હતી અને આ ઉત્સવ વખતે મંડળનાં સલાસદોજે શેક દાદાભાઈ નંવરીજીને વેસાંવે ફજ દારતોરા મોકલી આપી સંતોષ પકડ્યો હતો. આ મેળાવડામાં પ્રમુખસ્થાને મુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાપી બાઈ શ્રી સરલા દેવી ચીધરાણી બી. એ. બિરાબ્યાં હતાં. તેમણે પ્રમુખસ્થાનેથી એક ચાદમાર લાવણ કરી તેમાં નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું:—“શ્રીઓની આવી સમાજોથી જે ભગૃતિ થતી નહીં છે, તેની શરૂઆતમાં જ એ રજ થયું છે કે સમય પ્રાપ્તિ આત્માની ભગૃતિમાટે જે પુરૂષ જીવન માણેલું છે તે પુરૂષની કદર સમજવા લાગી છે. મી. દાદાભાઈ નવરીજીના ૮૪ મા વર્ષમાં હિંદી બાનુઓની એક મંડળી તેમની જન્મતિથિનો ઉત્સવ ઉજવવા ચઢાય, અને તેમાં લાગ લેવા બધા વર્ગોની બાનુઓને આમંત્રણ કરે એ ખરે જ મુંબાઈની શ્રીકેલવણીના ઇતિહાસમાં, ચુકુટમાં કચગીરૂપ બનાવ છે. શ્રીકેલવણીની શરૂઆત પંજુ અર્ધ સદી પહેલાં એ લાલ વૃદ્ધ મૃદસ્યે જ કરી હતી.

“હિન્દની માતાઓ, દાદાભાઈઓને બનાવવાની આકાંક્ષા રાખો, અને ત્યારે જ તમારી પ્રસવખીડા સફળ થશે.”

ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળને આ જયંતી ઉજવવા સાડ મેં સૂચવ્યું હતું, અને આના પરિણામે સ્વદેશપ્રીતિનો જે જુસ્સો તે જયંતીએ સ્વ. જમનાબહેનમાં તેમ જ અન્ય ગુજરાતી બહેનોમાં ઉત્પન્ન કર્યો છે તે ભેતાં એ પ્રેરણા મને પ્રથુ તરફથી જ થયેલી હશે એમ મને અત્યારે લાગે છે. આ સાડ સેવાસદનના એક સ્થાપક મી. દયારામ ગિરુમંજીને મારે થોડે પત્રવ્યવહાર આવેલો અને પરિણામે તેમને પણ દાદાભાઈ જયંતી ઉજવવાથી એક રીતે ફાયદો થયો છે એમ કબૂલ કરવું પડ્યું હતું. જીજ બાનુએ સેવાસદનના જીજ સ્થાપક પ્રો. ગજનંદે આ મેળાવડો ક્ષતેહમંદ કરવા સાડ અચાગ મહેનત લઈ મંડળને પોતાની અમૂલ્ય સહાયતા આપી હતી. આ મેળાવડા વખતે સ્વ. જમનાબહેને જે લાવણ કર્યું હતું તે આને વાંચતાં મને તેમની છંદગીપર તે લાવણ થતું અજવાળું નાંખતું માલુમ પડે છે. માટે તે સંબંધી અત્રે કાંઈક લખીશ. તેમાં તે જોધ્યાં હતાં કે, બહેનો, શ્રીમંડળના સખીઓ કહે છે કે અમે સંસારસેવા તેમજ દેશસેવામાં પછાત નહિ પડીએ. અત્રે દેશસેવાના પાઠ શીખવા આને દર્શાવસલ મહર્ષિ મહાત્માની મંગલ જયંતીના મેળાવડો યોજાયો છે. x x x સ્વાર્થત્યાગ કરી સ્વદેશસેવા કરીએ એટલા માટે આ જની પુણ્યતિથિ x x x આ ભારતભૂમિના આરે ખૂણે દાદાભાઈનું પવિત્ર નામ

પૂજ્ય છે. આ નામની પૂજા કરવા સ્ત્રીમંડળ મળ્યું, તેમાં તે ભાવના જાગી, આ ઉત્સાહ જન્મ્યો, તે સ્ત્રીમંડળના ઉત્કર્ષતું મંગળાચરણ $\times \times \times$ દાદાભાઈનું જીવન, પરમાર્થજીવન આપણા હૃદયમાં પરમ પૂજ્ય ભાવ ઉગાવે છે અને આપણે આ જ તે મૂર્તિની પૂજા આરંભીએ છીએ. નવા યુગમાં નવા દેવોની પૂજા આપણને નવા પાઠો બોધે છે. આપણે સ્ત્રીઓ તો સત્ય, સૌંદર્ય અને શૌર્યને પૂજનારાં છીએ, મહાત્મા દાદાભાઈનું તપોમય જીવન, સત્યમય જ ગયું હો. $\times \times \times$ આ મૂર્તિનું આજે આપણે પૂજન કરીએ છીએ, આપણું હૃદય સુંદર થાયો, આપણા શરીરના શણગાર છે તેવા આપણા આત્માના શણગાર ખીસો, આપણે સત્યની પૂજા આરંભીએ, સત્ય વહનમાં જીવન ગાળી સત્યનો બોધ વર્ષાવીએ, દેશ સેવાના પાઠ શીખી શીખાવીએ, $\times \times \times$ આ વિદ્યાના મંત્રો આપણે દાદાભાઈના દેશભક્તિમય જીવનમાંથી મેળવ્યા, સ્ત્રીમંડળની સન્મારીઓ! આ મંત્રનો જપ કરો, દેશપ્રીતિ તમારા હૃદયમાં ફેળો $\times \times \times$ દેશભક્તની જયંતીથી દેશભક્તિ તમારામાં ફેળો.

આ ભાષણ ઉપરથી આપણે વ્યાજબી અનુમાન બાંધી શકીએ કે સ્વ. જમનાબહેનનો નવો જન્મ શેઠ દાદાભાઈની ૮૪ મી જયંતીએ થયો. તે દિવસે તેમણે બધી કોમની આશરે એક હજાર સ્ત્રીઓના સભ્ય મેળાવડા સમક્ષ શ્રી. સરલાદેવીને હાથે તેમણે સ્વદેશસેવા સાથે દીક્ષા લીધી, અને જીવતાં સુધી તેમના બોલો મુજબ દેશસેવાના મંત્રનો જપ કર્યો, ખરેખર! દેશભક્તની જયંતી ઉજવી દેશભક્તિ તેમના શરીરમાં ફેળી.

આ વખતે શ્રીસરલાદેવી મારે ઘેર અતિથિ તરીકે ઉતર્યા હતાં અને સ્વ. જમનાબહેન તેમના પરિચયમાં આવ્યાં હતાં. અને પ્રથમ તો શ્રી. સરલાદેવી પણ ભાષાની અડચણને લીધે સ્વ. જમનાબહેનની કદર પિછાની શક્યાં નહિ. બધી કોમની સ્ત્રીઓ તેમને આટલું બધું માન શા સાડ આપે છે તે સાડ તેઓ, આશ્ચર્ય પામતાં પણ જ્યારે તેઓ તેમના વધારે શાઠ પરિચયમાં આવ્યાં ત્યારે ભાષાની અડચણ છૂટી પણ સ્વ. જમનાબહેને શ્રી. સરલાદેવી સાથે એવી મિત્રતા કરી લીધી કે તેઓ પોતે તેમનાં પ્રશંસક નીવડ્યાં.

સ. ૧૯૦૯-૧૯૧૧ નાં વર્ષોમાં સ્વ. જમનાબહેને મંડળમાં બે ભાષણો આપ્યાં. તેમનાં માતૃશ્રી બાઈ મણિબાઈની યાદગિરિ તરીકે મંડળના ૨૭૫ સભાસદોમાં દરેકને મણિમાળાનાં પુસ્તકો ભેટ કર્યાં; રૂ. ૫૦૦ મંડળના ફંડમાં પોતે ભરી મંડળનાં પેટ્રન થવાની પહેલ કરી પીતાની બહેનોને મંડળમાં એવીજ રીતે કરવાને પ્રેરણા કરી હતી. આને પરિણામે આજે મંડળનાં ૧૭ પેટ્રનો થયેલાં છે. તેમનાં બહેનની છોકરી શકુંતલાનાં લગ્નવખતે મંડળમાં રૂ. ૨૫ લખ્યાં. મંડળતરફથી દાનસ્વાલ હિંદી સંકટનિવારણ ફંડમાં તેમણે સારી રકમ ભરી બીજાઓને જાતે લખી, જાતે મળી, રૂ. ૨૬૦૦ ની રકમ મંડળ તરફથી મીસીસ. જાહજીર પીટીટના પ્રમુખપણા નીચે મેળાવડો ભરી મી. એચ. એસ. એલ. પોલકને સ્વાધીન કરી. આજ વર્ષોમાં સ્વ. જમનાબહેનની ઓળખ મી. અને મીસીસ સેંટ નિહાલસિંગ જોડે મેં કરાવી હતી. અને સ્વ. જમનાબહેનના કાર્યને જોઈને તે જણે તેમનાં પ્રશંસક બન્યાં હતાં.

સેંટ નિહાલસિંગે સ. ૧૯૧૪ ના માર્ચ મહિનાના 'ધિ કોન્ટ્રોલરરી રીબ્યુ' માસિકમાં

સ્ત્રી ઉદ્ધારનાં હિંદમાં પ્રથમ ફેલ.

નામના લેખમાં શુભરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ સ્વ. જમનાબહેન સાથે નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું. તેનાં પ્રમુખ મિસિસ જમનાબાઈ સક્કઈ, મુળદના બેંગલ મંડળનાં એક આગેવાન હિંદીનાં પત્ની, આ પ્રદેશમાં જન્મેલી અને ઉછરેલી એક સ્ત્રીમાં ભાગ્યેજ એક સંતાન ધરાવે છે. તેમણે

નીડરતાથી રૂઢિનાં બંધનો તોડ્યાં છે અને નિર્ભયતાથી પોતાની દેશભગિનીઓનું જીવન ઉદ્ધારવા બંધાર પથ્યાં છે. તેઓ ધણી સરલતાથી બોલી શકે છે અને વાત કરતાં અપ્રિય સત્વ પણ કદી શકે છે. તેમણે દુઃખાગ્રસ્ત દુઃખ ઓછું કરીને ધણી ઉપયોગી સેવા કરી છે.

The First Fruits of Female Emancipation in India.

"Its President Mrs. Jambabai Sakai, the wife of an Indian prominent in Bombay banking circles, 'possesses a vigour hardly to be expected in' one born and brought up in the tropics. She has boldly extricated herself from the net of the priest-craft, and bravely set out to reform the women of her community. Speech comes readily to her, and when she talks a she 'calls a spade, spade. She has rendered useful service to relieve distress in famine areas.

સં. ૧૯૧૩ માં મુંબાઈ ઈલાકાના દુષ્કાળ પ્રસંગે મંડળ તરફથી હિન્દી દુષ્કાળફંડ ઉઘાડી તેમાં રૂ. ૨૧૦૦૦) ની મોટી રકમ જલ મહેનતથી ભેગી કરી, અને જૂનાં તથા નવાં કપડાંનો મોટો સંગ્રહ ભેળવી મંડળની તથા અન્ય કોમની કેટલીક બહેનો સાથે દુષ્કાળપીડિત ભાગોમાં ત્રણ માસ સુધી નજરે નજર સ્થિતિ નિહાળી ઢોરોને ઘાસ, અને ગરીબ નિરાધાર લોકોને કપડાં, અનાજ વગેરેની મદદ આ ફંડમાંથી પૂરી પાડી હતી. આ મુસાફરી કરવા જ્યારે તેઓ નીકળ્યા ત્યારે મંડળના આગેવાન સભાસદોએ તેમને સ્ટેશનપર વળાવવા હાજર રહી યોગ્ય માન આપ્યું હતું. આ મુસાફરીમાં સ્વ. જમનાબહેને પોતાનો તથા બીજા બહેનોનો આખો મુસાફરીનો તમામ ખર્ચ જે લગભગ રૂ. ૨૦૦૦) જેટલો થયો હતો તે પોતે ખુશીથી આપ્યો હતો. આ સ્વ. જમનાબહેનની છંદગીનું મોટામાં મોટું કાર્ય હતું અને તે કાર્ય તેમણે તેમની પચાસ વર્ષની પુખ્ત ઉંમરે કર્યું હતું. આ કાર્ય તેમનાથી સંતોષજનક રીતે પૂર્ણ થયું તે માટે તે પ્રજાનો ઉપકાર માનતાં અને જણાવતાં કે "આવાં મુશ્કેલ કામ ઉપાડી દેવામાં હું ઈશ્વરનો આભાર માનું છું કે તે દયાળુ પ્રજાએ મને આવે વખતે હિમ્મત અને શક્તિની બક્ષિસ કરી."

આ દુષ્કાળ વખતે સ્વ. જમનાબહેને પહેલાં સેન્ટ્રલ ફ્રેમીન રીલીફ કમિટી તરફથી ફંડ ઉઘાળ્યું હતું અને તેમાં રૂ. ૪૦૦૦ ભરી પછીથી ફંડ ઉઘરાવતી વખતે પોતે જાતે ફંડની વ્યવસ્થા કરવાનાં છે એવું લોકોને તથા ફ્રેમીન કમિટીના સેક્રેટરીને જણાવી રૂ. ૧૦૦૦૦) એકઠા કર્યા હતા. આ ફંડમાં રૂ. ૫૦૦૦) ની બીજી રકમ શેઠ વાડીયા ફંડના ટ્રસ્ટીઓએ તથા શેઠ નરોત્તમદાસ મોરારજી એકળદાસે પોતે ઉઘરાવેલ એ આના ફંડમાંથી પણ અમુક રકમ સ્વ. જમનાબહેનને પોતે જાતે જઈતપાસ કરી વાપરવાને આપી હતી. આ પ્રમાણે રૂ. ૨૧૦૦૦)ની રકમ તેમણે એકઠી કરી. રૂ. ૪૦૦૦) ફ્રેમીન કમિટીના નામથી ઉઘરાવ્યા અને તે તેમને સોંપી બાકીના રૂપિયાની પોતે જાતે વ્યવસ્થા પોતાની મુસાફરી દરમિયાન કરી.

ગુજરાતમાં ન બનેલો બનાવ એક સારી સ્થિતિની પરણેલી હિંદુ બાઈની હોંસ તથા હિમ્મતથી બનવા પામ્યો અને તે સ્વ. જમનાબાઈની દુષ્કાળ પીડિત ભાગોની ઉનાળામાં લીધેલી યાત્રા જ હતી. આ યાત્રાનો સંપૂર્ણ દેવાલ એક અલગ પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને તે વાચક વર્ગે લેવો એવી મારી ઇચ્છા છે. આ યાત્રામાં સ્વ. જમનાબહેન, સર્વેન્દ્રસ એફ ઇન્ડીયા સોસાયટીના જવણીતા સચાસદ રા. રા. નારાયણ મલ્હારાવ ભેરી, બી. એ, તથા મીસીસ પુતળીબાઈ સેકના જેટ પ્રથમ પંચમહાલ ડીસ્ટ્રીક્ટમાં ફરવા ગયાં હતાં. આ વખતે તેમણે કેવું કામ કર્યું હતું તે સંબંધી મને કાંઈ પણ ખબર નથી. પણ તે

સાડૂ મી. જોશીએ આ રમારક અંકમાં જે બહુવા લાયક લેખ લખી મોકલ્યો છે તે આના પ્રસંગમાં વાંચવો આવશ્યક છે. મી. જોશી તે લેખમાં સ્પષ્ટ લખે છે કે:

“મીસીસ સક્કાઈ દુષ્કાળપીડિત જીવલેના લગ્નશય સર્વે ભાગોમાં વર્ષની સખતમાં સખત ગરમ રૂતમાં ગામેગામમાં તથા દુષ્કાળ કેળોમાં ફર્યા હતાં. આખી મુસાફરી વખત હું પણ તેમની સાથે જ હોવાથી મને તેમના માનસિક તથા નૈતિક સદ્ગુણોનો ખાસ અભ્યાસ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. તેમની સંયોજક શક્તિ ઘણી ઉમદા હતી. તેમના વિચાર તથા લાલોને પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ કેમ આપવું તે તેઓ બહુતાં હતાં. તેઓ પોતે મદદ કેમ આપવી તે સંબંધી યોજનાઓ ઘડી કાઢતાં એટલું જ નહિ પરંતુ તે યોજનાઓનો ખારીક રીતે અમલ પણ કરતાં.”

વળી, મીસીસ સેકનાએ મારા ઉપર સ્વ. જમનાબહેનના મૃત્યુબાદ લંડનથી લખેલા તેમના પત્રમાં શેઠ દાદાભાઈ નવરોજીએ સ્વ. જમનાબહેન સંબંધી જે બોલ્યો લખ્યા છે તે તદ્દન વ્યાજબીજ છે એવું લખી જણાવ્યું હતું. આ ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે સ્વ. જમનાબહેન દુષ્કાળપીડિત વિભાગોમાં કેવી ઉત્તમરીતે કામ ચલાવતાં હતાં. આ પછીજ દુષ્કાળ પીડિત બીજા વિભાગોમાં તે ગયાં હતાં અને તેમની સાથે દરેક ગામમાં અને શહેરમાં રા. રા. કેશવલાલ બીખાભાઈ મહિયાર તથા બીજા પુરૂષ સલાહકારો સાથે રહેતા અને તેમની પુરતી સલાહ લીધા પછીજ અને ભતિતપાસ કર્યા પછીજ તે મદદ દુઃખી તથા ખાનદાની કુટુંબોને આપતાં. અને આપણને અનુમાન કરવા કારણ મળે છે કે તે વિભાગોમાં પણ તેમણે જે મુજબ પંચમહાલમાં કામ કર્યું હતું તેજ મુજબ ઘણી યુક્તિથી કામ બજાવ્યું હશે જ. આ મહાન કાર્ય પાર ઉતારવામાં પણ સ્વ. જમનાબહેન, પુરુષની સલાહ વગર મુદ્દલ એકે કંઈ પણ આગળ ચરતાં નહિ.

મારી સમજણ મુજબ જે બાંકુરા ફેમીન ફ્રંડની કમિટિઓની લાંબગડ વખતે સ્વ. જમનાબહેન જીવતાં હોતો. તેઓ પોતાની લાગવગથી હુસંપ થવા દેત જ નહિ અને બનતા સુધી તે હુસંપનાં બીજા ઉગતાં જ ડાખી દેત અને તેમ નહિ થઈ શકત તો કોઈનો પણ પક્ષ કર્યા વગર તેમને ખર્ચ લાગત તેજ કરત. બહેરમાં કામ કરનાર સ્ત્રીઓએ અન્યોન્ય કેવી રીતે કામ લેવું તે સંબંધમાં લાવનગર ખાતે સં. ૧૯૧૫ માં તેમની છેલ્લી મુસાફરીમાં તેમને આપવામાં આવેલા માનપત્રના જવાબમાં તેમણે જે ઉમદા સલાહ આપી હતી તે હમણાં તેમજ લલિત્યમાં હિંદી સ્ત્રીઓને ઉપયોગિ હોવાથી તે અત્રે લખી જણાવું છું. “જ્યાં આપણી બહેનોના હિત માટે આપણે એકત્ર થઈ કામ કરતાં હોઈએ ત્યાં મોટાઈ, અહંકાર, માન કે મમતને દૂર રાખી જેમાં આપણી સ્ત્રીસમાજનું હિત સમાયલું છે ત્યાં એવા કોઈપણ પ્રકારના મતભેદને દૂર રાખી સલાહ સંપત્તી કામ કરવું બેઈએ.”

અત્રે જણાવવું આવશ્યક છે કે સ્વ. જમનાબહેન એક પુખ્ત વયનાં, અનુભવી બાઈ હતાં અને તેથી આ કાર્ય કરવાને પુરતી રીતે લાયક હતાં. દુઃખીઓનાં દુઃખ ટાળવામાટે એક સ્ત્રીજ ખરેખર લાયક છે અને તે સાડૂ એક પ્રસિદ્ધ અમેરિકન લેખક રે. આર. હીલર-ન્યુટન લખે છે કે

She fulfills the conditions for its true action. She it is who has the time for that individualizing of help without which it never can be wisely given; the sympathy to make the aid reach through the body's want to the spirit's need; the tact to deal with the difficulties of such assistance as by no rules can ever be done.

વ્યાવહારિક કાર્ય માટેની શક્તિ તેમનામાં છે. તેમને જોતે જઈ સહાય આપવાનો સમય મળે છે, જે વિના સહાય બહુ ઉપયોગી નથી થતી. તેમનામાં સમભાવ છે, જે વિના આત્માની જરૂરિયાત દેહદ્વારા જ પૂરી નથી પાડી શકાતી. તેમનામાં સમાધાન કલા છે, જે વિના સહાય આપવામાં ઉભી થતી હરકતો દૂર નથી થઈ શકતી.

આજ અમેરિકન લેખક લખે છે કે:—

Men talked and schemed in Loodon about organizing its lavish charities, but it was a woman who first brought together the relief agencies of a great district in harmonious co-operation; setting the pattern after which the other districts of that city are working wisely, and other cities are moulding their agencies.

It is a group of noble women who are to-day most successfully studying the problems of charity in our own state and city, and patterning the models of relief work by which, in different parts of the land, a reform of existing methods is being accomplished.

The problem of rescuing the most hopeless class of our civilization was solved by a woman.

હાલમાં પુરોહિત મહાત્મ દાનસંચયોની વ્યવસ્થા કરવાની યોજના કરી; પરંતુ એક સ્ત્રીએ એક મોટા વિભાગની સહાયક સંસ્થાએને પરસ્પર સંવાદી બનાવી: જે યોજનાને અત્યુચ્ચ નમરના બીજ વિભાગો સફળતાથી કાર્ય કરે છે. અને અન્ય નગરો પણ એમ કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

આપણા નગરમાં અને રાજ્યમાં દાનના પ્રશ્નો સફળતાથી અભ્યાસ કરનાર એક ઉદ્યોગ સ્ત્રી મંડલ છે. અને તેમની યોજના અત્યુચ્ચ, દેશના અનેક વિભાગોમાં, ચાલતી વ્યવસ્થામાં મુધારો પાવે છે.

આપણી સંસ્કૃતિના એક ધણાજ અવનત વિભાગના ઉદ્ધારના પ્રશ્નો ઉકેલ સ્ત્રીઓએ જ આપેલા હતા.

વળી નોર્થમ્પ્ટન શહેરનો બીશપ પોતે લખે છેકે:—

Women's success on Poor Law Boards and School Boards has secured them a welcome, as elected or co-opted members, on almost every municipal and county body. Women inspectors, also, by their trustworthiness and insight have made themselves indispensable in what concerns female education and employment. The outcome is a growing persuasion that women are not only capable of administrative work, but that, in certain departments, they alone can discharge it adequately.

“પૂઅર લો” બોર્ડસ અને સ્કૂલ-બોર્ડસમાં સફળતા મેળવવાથી લગભગ દરેક મ્યુનિસિપલ સંસ્થાઓમાં સહાયક અથવા મુદાયલા મેમ્બર તરીકે સ્ત્રીઓને આવકાર મળે છે. તેમની વિશ્વસનીયતા અને નિરીક્ષણ શક્તિને લીધે તેઓ સ્ત્રી કેલવણીના અને તેમના મુદ્દાના પ્રશ્નોમાં ધણી ઉપયોગી થઈ પડે છે. આતું પરિણામ એ આવ્યું છે કે સ્ત્રીઓ માત્ર વ્યાવહારિક કાર્ય કરવા શક્તિમતી છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાક વિભાગોમાં તેઓજ કાર્ય કરી શકે છે, એવી માન્યતા પ્રસરવા માંડી છે.

આ દુષ્કાળના સંબંધમાં પ્રો. કાન્તિલાલ ઉગતલાલ પંડ્યા, એમ. એ., એ સંવત ૧૯૭૨ માં જાહેરમાં મંડળનાં ‘સત્કારીઓને જે બોલ’ નામના તેમના લેખમાં લખ્યું છે કે “ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં છેલ્લો ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે જમનાબહેન વગેરે જે સત્કારીઓ ગુપ્તદાન આપવા નીકળ્યાં હતાં તેમને રૂંક દુઃખીયા લોકોએ સાક્ષાત્ અચપણી તરીકે જ વધાવી લીધાં હતાં.”

આવી રીતે પહેલી જ વાર પ્રૌઢ ઉમ્મરની, પરણેલી, બહુતા હુંડળની એક હિંદુસ્ત્રી તેને ખર્ચે અન્ય હિંદુવાણીઓની સાથે પુરુષની મદદ લઈ તપાસ કરી ગુપ્તદાન કરવા બધ અને ત્રણ મહિના સુધી લાગલાગટ બર ઉનાળામાં બારે શ્રમ સહન કરી યોગ્ય તપાસ કરી દુઃખીને મદદ આપે તેવા મહાન ઉપયોગી કાર્યથી તે સમયે કાઢવામાં આવેલ ફ્રેમીન રીલીફ ફંડની વ્યવસ્થા અવ્યવસ્થિત ન હોતી કરી એમ અત્રે બાર મૂઢી જણાવવું આવશ્યક છે. ઉલટું એ વ્યવસ્થાને સ્વ. જમનાબહેને ઘણો સારો ટેકો આપ્યો અને પોતે લગભગ રૂ. ૪૦૦૦ ની રકમ પણ તે કમિટી પાસેથી મેળવી પોતાની મરણ મુજબ દુઃખીઓને આરામ આપી શક્યા હતાં.

સ્વ. જમનાબહેનના દુષ્કાળ વખતના કાર્ય સંબંધી ફ્રેમીન રીલીફ ફંડના ઓનરરી સેક્રેટરી શેઠ પુરુષોત્તમદાસ કાકોરદાસે એક પત્ર લખી તેમના કાર્યની યોગ્ય પ્રશંસા કરી હતી. આ પત્રનો જરૂરી લાગ આ પ્રસંગે લખવો આવશ્યક હોવાથી આ સ્થળે આપું છું: “તમો બહેને ઘણો જાતિશ્રમ તથા તાપ તડકો વેઠીને જે કામ ઉઠાવ્યું તેની કિંમત અમે બેઠાં માણસથી યાચ જ નહિ. છતાં સ્ત્રીમંડળનાં મુકાની તમો થયાં તે પછી હુંક સમયમાં સ્ત્રીવર્ગ તરફથી ધ્યાનમાં જાહેર કામોમાં તમોએ જે સેવા બતાવી તે માટે સ્ત્રીમંડળના શરૂઆતના મંત્રી તરીકે મગરૂરી લઉં તો ખોટું ન ગણાય.”

આજ વર્ષોમાં એટલે સં. ૧૯૧૧-૧૩ માં સ્વ. જમનાબહેન તથા મીસ શીરીન કાપ્રાણએ બેઠીયા સેક્રેટરી તરીકે કામ કરીને ‘ટ્રાન્સવાલ લીમેન્સ ઇન્ડિયન એસોસિએશન’ તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલા પ્રદર્શનને તેમની લાગવગ વાપરી સારી મદદ કરી હતી.

આજ વખતમાં જે સ્વ. જમનાબહેનની, મી. તથા મીસીસ પોલક સાથે મારે લ્લાં ઓળખાણ કરાવી હતી. તેઓ સ્વ. જમનાબહેન સાડ કેટલું માન ધરાવતાં હતાં તે તેમનો મારા ઉપર આવેલો પત્ર કે જે આ અંકમાં છાપવામાં આવ્યો છે તેમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે.

આ વર્ષોમાં તા. ૨૫ મી જુન ૧૯૧૨ ને દિવસે મંડળનાં ઉત્સાહી, બહુતા ખાનદાન હુંડળનાં સ્ત્રી સૌ. લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસે એક ખાનગી પત્ર મને લખી સ્વ. જમનાબહેનની યાદગીરી કેવી રીતે કાયમ રહે તે સારૂ નીચે લખેલા બોલો વાપરી આ મંડળની કમિટીમાં દરખાસ્ત લાવવા ઇચ્છા દર્શાવી હતી. “આજ આઠ વર્ષ થયાં આપણી વચ્ચે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ ઉભું થયું છે અને તે મંડળને પ્રથમ હસ્તીમાં લાવનાર આપણાં માનવંતાં પ્રમુખ સાહેબ સ્વ. જમનાબહેન સક્કઈ છે, જેઓએ ભારે ખંત અને શ્રમ લઈ આ મંડળને ઘણું સારા પાયા પર લાવી મૂક્યું છે; એટલું જ નહિ, પણ પોતે તન મન અને ધનથી તે મંડળને મદદ કરી છે. બેશક, આવા મંડળની સ્થાપના થયેલી હોવાથી આપણી બહેનોને અસ્પષ્ટ મળવાનો લાભ તેમજ તે મંડળથી મળતા અનેક ફાયદાઓ જે થયા છે તે સર્વે તેઓના ખરા અંતઃકરણની શુભ લાગણીને આભારી છે. તો તેવાં પરમાર્થી અને ગુણીયલ સ્થાપકની સેવા હમેશને માટે કેવી રીતે યાદગાર રહે તે માટે અમે બહેનો હવે પછી મળનારી વ્યવસ્થાપક મંડળની સલામાં આ ઉપર જણાવેલી દરખાસ્ત મૂકવા વિચાર રાખીએ છીએ.” પણ મારી સલાહથી આ કામ તેમણે ખુશીથી મુલતવી રાખ્યું, કારણ કે મારી બહુમાં હુંડું કે સ્વ. જમનાબહેને સ્ત્રીકેળવણીના ફેલાવાસાર ગુજરાતી સ્ત્રીસંસ્થાઓનાં સ્થાપકો બેઠે ગુજરાત કાઠીયાવાડનાં સહેરો તથા ગામડાંઓમાં મુસાફરી કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો, અને તેથી તેમની મુસાફરી પુરી થઈ તે મુંબઈ આવે સ્મારબાદ સ્વ. જમના-

જહેનને જાહેરમાં માનપત્ર આપવું. આ મુસાફરી સ્વ. જમનાજીનેનની તે વખતે નજીની તબી. યત હોવાને લીધે પડતી મુશ્કાઈ હતી. સ્વ. જમનાજીનેનની વિધવાવસ્થામાં પણ મંડળનાં ઉત્સાહી જહેનોએ આ હીલચાલ પાછી સજીવન કરી હતી; પણ તે વખતે સ્વ. જમનાજીનેન પંચારીવશ હોવાથી લાચારીએ આ યોજના મંડળથી અમલમાં મૂકી શકાઈ નહિ. આ પ્રસંગે મેં સં. ૧૯૧૧ ની સાલમાં સૌ. લક્ષ્મીબાઇને જે સલાહ આપી હતી તે ખરી હતી પણ પરિણામ તેથી એ આશ્ચર્ય કે મંડળ તરફથી સ્વ. જમનાજીનેનની જીવતાં જે કદર જાહેર-રીતે થવી જોઈતી હતી તે તક હમેશને માટે ગ્રુમ થઈ ગઈ. આ શોકજનક પરિણામ સાડે છ મંડળની સર્વ જહેનો આગળ મારી અત્યંત દિલગિરિની લાગણી પ્રદર્શિત કરે છે. અને જાહેરમાં મંડળનું બારીકાઈથી અવલોકન કરનાર દોષ કહાડે તો તે સંબંધમાં મંડળ તદ્દન મુક્ત થાય તે સાડે જ છ આ બાબત આ લેખમાં જણાવવી આવશ્યક ધારૂં છું.

સન ૧૯૧૩ થી ૧૯૧૫ ના વર્ષોમાં મંડળે રૂ. ૭૫ નું માસિક લાડું બરી એક સાડે અલગ મકાન રાખી, અખતરા તરીકે મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓ સાડે જૂદા જૂદા ઉપયોગિ શ્રીશિક્ષણના વર્ગો ઉઘાડ્યા હતા તથા ત્યાં તમામ કોમની સ્ત્રીઓના લાભાર્થે જાહેર સ્ત્રી લાઈ બ્રેરી પણ ખુલી મૂકી હતી. તથા સ્ત્રીહિતોપદેશ નામનું મંડળ તરફથી પ્રગટ થતું સામયિક પત્ર પ્રસિદ્ધ કરવાની પહેલ કરી હતી. આ લાઈબ્રેરીમાં સ્વ. જમનાજીનેન જીવતાં હતાં ત્યાં સુધી તેમને ત્યાં આવતાં તમામ માસિકો મોટી સંખ્યામાં એટ આપતાં હતાં. સં. ૧૯૧૪ ના તા. ૧૪ મી જુનને દિને સ્વ. જમનાજીનેનના પતિ સ્વ. નગિનદાસ ભક્તિદાસ સક્કઈ સ્વર્ગવાસી થવાથી તેમના ઉપર એક મોટામાં મોટી અણધારી આફત આવી પડી અને તેથી લાચારીએ તેમનાથી લગભગ સાત મહિના લોકસેવા કરવાનું કામ જાહેરમાં બિલકુલ થઈ શક્યું નહિ. આ વખતે મંડળે હિંમત ઠરાવ પસાર કરી સ્વ. જમનાજીનેનની તથા તેમના સહગત પતિની ખરી કદર પિછાની તેમની તરફ તેમના દુઃખમાં અંતઃકરણપૂર્વક દિલસોજી દેખાડી હતી અને તે ઠરાવ કમિટિના સલાસદોએ ભતે સ્વ. જમનાજીનેનને ત્યાં જઈ તેમની આગળ રજુ કર્યો હતો. આ દુઃખને પ્રસંગે મંડળના લગભગ સર્વ સલાસદોએ સ્વ. જમનાજીનેનપાસે ભતે જઈ તેમના દુઃખમાં તેમને દિલાસો આપી તેમની જાહેરસેવાની યોગ્ય કદર પિછાની હતી. તથા તે સાડે તે પોતે મને કહેતાં કે મંડળની જહેનોની અંગત દિલસોજીથી તેમને તેમના દુઃખમાં થતું આશ્વાસન મળ્યું હતું. આ સાત મહિના ઘેર રહ્યા છતાં પણ મંડળની ઉત્તતિસાડે તેઓ રટણ કર્યા કરતાં હતાં અને મંડળસંબંધી જૂદી જૂદી જાણતોનો કેમ નિર્ણય કરવો તે બાબત મને તથા મંડળના સલાસદોને યોગ્ય સલાહ આપતાં હતાં. આજ અવસ્થામાં તેમણે તેમની લાગવગથી મંડળની લાવનગર ખાતે શાખા કઢાવવામાં રૂંટેહ મેળવી, તેમાં તે પોતે પ્રથમ હંદગી પર્વતતાં સલાસદ થઈ તે શાખાને તેમણે યોગ્ય ઉત્તેજન આપ્યું. આ શાખાનાં મંત્રીને તે મુંબાઈથી પત્ર-વ્યવહાર ચલાવી ઠર હમેશ સલાહ આપતાં. તેમના છેલા મંદવાડ વખતે પણ તેમણે આ શાખા તરફથી કાઢવામાં આવેલા સ્ત્રી શિક્ષણ વર્ગોનો એક વર્ષનો ખર્ચ લગભગ રૂ. ૩૦૦ નો પોતે આપવા કબૂલ્યું હતું. સ્વ. જમનાજીનેન આ શાખાને તેમના વિલમાં પણ રૂ. ૨૦૦ આપવાનું ફરમાવ્યું છે.

ભવ્યુચારી સન ૧૯૧૫ માં દેશભક્ત સ્વ. જમનાજીનેન, દેશભક્ત મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીનાં પત્નિને ફિન્ટી સ્ત્રીઓના મેળાવડામાં માન આપવા ઢાજર રહ્યાં હતાં. આ વખતે સ્વ. જમના જીનેન તેમની જ્ઞાતિના વીરલા ગૃહસ્થ મી. ગાંધી તથા તેમનાં પત્નિને તેમને ત્યાં રહેવા સાડે બધી વ્યવસ્થા કરી આપવા કબૂલ્યું હતું. પણ મી. ગાંધી તથા તેમનાં પત્નિની નજીની તબીયતને લીધે તે સ્વ. જમના જીનેનની આમતા સ્વાગતા સ્વીકારી શક્યાં નહિ. આમ

છતાં પણ સ્વ. જમનાબહેને પહેલીજ વાર લો. મા. મી. ગાંધી તથા તેમનાં પતિને મી. જહાદુરજી બેરિસ્ટરને ત્યાં મળી તેમની માનની લાગણી તે દેશભક્ત તરફ દર્શાવી હતી. આજ મહિનામાં મંડળને સાડ લીધેલા સતી અનુસૂયાના ધર્મદાબેલમાં ભતે હાજર રહી મંડળની ખાસ જરૂરીયાતો સાડ મોકું ફંડ મેળવવા વગવાળા મેળાવડાને અરજ કરી હતી. આ વખતે મંડળ તરફથી દેશભક્ત ઓ. મી. જોખલેના અવસાન સાડ મંડળ તરફથી બોલા-વાયલી બીજી ભહેર સભામાં સ્વ. જમના બહેને હાજર રહી, પ્રમુખ પદ લઈ ઘણું લાગણી વાળું ભાષણ કર્યું હતું. આજ અરસામાં દક્ષિણ આફ્રિકાની સત્યાગ્રહની લડતને ટેકો આપવા સાડ મંડળે એક મોટી સભા બોલાવી હતી તેમાં પોતે હાજર રહી સભામાં ફંડ ઉઘરાવવાની શરૂઆત કરી રૂ. ૫૦૦ની રકમ ત્યાં ને ત્યાં જ ભેગી કરી આપી હતી.

આજ વર્ષમાં લડાઈમાં ઘાયલ થયેલાઓને તથા તેમનાં બાળ બચ્ચાંઓના તથા તેમની નિરાધાર સ્ત્રીઓના ભરણ પોષણ માડ મંડળમાં સ્વ. જમનાબહેન તરફથી જે ફંડ ઉઘાડવામાં આવ્યું હતું તેમાં પોતે સારી રકમ ભરી હતી. તા. ૨૧ મી ઓગસ્ટ ૧૯૧૫ ના દિને ટાઉન હોલમાં ગુજરાતી હિંદુ બહેનોને ના. લેડી વીલ્કોગ્ડને ઉઘાડેલી "વીમેન્સ ધ્રાંચ ઓફ ધી બ્રાંચે વૉર ઑડ રીલીફ ફંડ"ના સ્તુલ કામને દરેક રીતે મદદ આપવા ભહેર વિનંતિ કરી હતી. સ્વ. જમનાબહેને લગઈ ફંડમાં તેમની હયાતી દરમ્યાન રૂ. ૫૦૦ લગીની રકમ ભરી હિંદુ ધ્રાંચ ચલાવનાર ભણીતી ઉત્સાહી બહેન મીસીસ શીરૂને તેમના કામમાં યોગ્ય મદદ આપી હતી. આની કદર મીસીસ શીરૂ મંડળનાં મકાનમાં કાઢવામાં આવેલી હિંદુ ધ્રાંચની ના. લેડી વીલ્કોગ્ડનની બે વખતની મુલાકાતના પ્રસંગે કીધી હતી. તથા તેજ મુજબ ના. લેડી વીલ્કોગ્ડને પોતે પણ આ સાડ પોતાની ખુશી ભહેરમાં પ્રદર્શિત કરી હતી.

તેમના છેલ્લા મંદવાડ પહેલાં તેઓ લાવનગરની મંડળની શાખાની ઇચ્છાને માન આપી. લાવનગર ગયાં હતાં અને ત્યાં આ શાખાએ સ્વ. જમનાબહેનને ચાંદીની દાખડીમાં તેમનાં ઉત્તમ કામોની કદર કરતાં એક માનપત્ર આપ્યું હતું. આનો જવાબ સ્વ. જમનાબહેને યોગ્ય શબ્દોમાં વાળ્યો હતો અને તે પ્રસંગે મહારાણીઓ તથા રાણીઓને નીચે મુજબ બોલી ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની શાખાઓ વધે તે સાડ વિનંતિ કરી હતી: "કાઠીયાવાડમાં દરેક શહેરમાં જે આ પ્રમાણે નામદાર મહારાણી નંદરૂવરખાને પગલે ચાલી પોતાની શહેરની સ્ત્રીઓના કલ્યાણ અને લલામાટે અન્ય મહારાણીઓ અને રાણીઓ જે કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ પ્રગટ કરવા માટે નવું જોમ ધરાવે તો આ કાઠીયાવાડ ઇલાકાની પ્રજાનાં અહોભાગ્ય સમજવાં."

મંડળમાં તેમનાં મરણ પહેલાં મંડળ તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલા શિક્ષણ વર્ગો ચલાવવામાં પૈસા સંબંધી જે અડચણ પડતી હતી તેને થોડે અંશે દૂર કરવા પાછી રૂ. ૫૦૦ની રકમ મંડળના ચાલુ ખર્ચ સાડ તેમના સ્વ. પતિના નામથી ભરી મંડળની અડચણ વખતે મદદ કરી હતી. મંડળના ઉપયોગી કાર્યને પુરુષવર્ગ તરફથી નાણાંની મદદ ન મળતી જોઈ તેઓ ઘણો ખેદ દર્શાવતાં અને મુખાઈના ગુજરાતી ધનાઢ્યો પારમાર્થિક કાર્યોમાં લાખો રૂપીયા ખર્ચે છે પણ દેશોત્તરિના મૂલ સ્ત્રીકેળવણીને આગળ વધારવા સાડ યોગ્ય મદદ કરવામાં પછાત પડે છે તે સાડ ભારે શોક કરતાં. આવી સ્થિતિને પોતાથી બનતી મદદ કરવી એમ તેમણે નિશ્ચય કર્યો અને છેક છેલ્લાં તેમની તળીયત દિન પરદિન લયડતી જતી હતી અને ખોરાક લેવાતો ન હતો તે છતાં પણ મહા મુશીબતે ભણીતા ગુજરાતી શેડીઆઓ પાસે પોતે તથા લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ તથા અન્ય-ઉત્સાહી બહેનોને સાથે લઈ જઈ ફંડ

એક મહિનાની ટુંક મુદતમાં તેમણે મંડળને રૂ. ૮૦૦૦ની રકમ ભેગી કરી આપી હતી. આ પ્રસંગે તેઓ તેમની ફરજ બજાવવામાં નબળી તબીયત છતાં માનાપમાનની દરકાર ન કરતાં, પૈસા મળે વા ન મળે તેની ચલુના ન કરતાં જે હિમ્મતથી વર્ત્યા હતાં તે એઈ તેમના તરફની મારી માનની લાગણીમાં ઘણો વધારો થયો હતો. તે લગભગ પાંચ મહિના પધારી વચ રહ્યાં હતાં. આ બધા વખતમાં હું દર અઠવાડિએ અને છેક છેલ્લા વખતમાં દર ચાર દિને તેમની મુલાકાત લેતો હતો. હરહમેશ તે મંડળના ભવિષ્યમાટે કાળજી દેખાડતાં અને મને જૂદા જૂદા આદર્શોને તેમની સહી લઈ પત્ર મોકલવા કહેતાં હતાં. આ મંદવાડ વખતે તેમના પછી મંડળનું કામ ખોરંજે ન પડે તે સારૂ તેમણે હેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસને વિનયી કહ્યું હતું અને તેમની મરજી મુજબ મંડળની કમિટિની છેલ્લી બેઠક વખતે સર્વાનુમતે મંડળના પ્રમુખ તરીકે તેમની ચુંટણી કરી છે તે યોગ્યજ કયું છે. સ્વ. જમનાબહેનને, તેમની પાછળ હેડી લક્ષ્મીબાઈ મંડળ ચલાવશે એવી ખાત્રી ચવાથી તેમના છેલ્લા દિવસોમાં સંતોષ થયો હતો. હું આશા રાખું છું કે મંડળનાં નવાં પ્રમુખ સ્વ. જમનાબહેનના મંડળની કીર્તિ વધારી સ્વ. જમનાબહેનના નામને તેમનાથી યતનું કરી શોભાવશે.

આવી રીતે જં. સ્વ. જમના બહેને તેમની છંદગી મુધી મંડળનું પ્રમુખપદ ભોગવ્યું. અને પોતાના તે પદની મુદત દરમ્યાન કંઈ પણ તકરાર વિના મંડળની કીર્તિ દેશ પરદેશ ફેલાવી હતી. મંડળમાં હરહમેશ સ્વ. જમના બહેન હાજરી આપતાં. ન છૂટકે જ ચેરહાજર રહેતાં. મંડળમાં તેમણે તેના તેર વર્ષના અસ્તિત્વ દરમ્યાન ફક્ત પાંચથી છ જ બાપણો આપ્યાં હતાં અને બાકીના ૧૦૦-૧૧૦ બાપણો અન્ય સ્ત્રીસંસ્થાઓ તથા જાહેર મેલાવડાઓ સમક્ષ આપ્યાં હતાં. આજ બતાવી આપે છે કે મંડળનાં બહેનોનો ચાહ તે તેમનાં બાપણો દ્વારા નહિ પરંતુ તેમનાં કામોથી જ પ્રાપ્ત કરી શક્યાં હતાં. સ્વ. જમના બહેન મંડળમાં બધાં સાથે હળીમળી વર્તતાં હતાં, પ્રમુખપદ લઈ મંડળની સભાઓમાં તેમની મીઠી સુંદરવાણીથી સ્ત્રીઓને શિખામણ આપતાં અને તેમની કડવી શિખામણો પણ સાંભળનારને સુચિત્તર થઈ પડતી હતી. ૫૦ વર્ષ ઉપર કવિ દલપતરામે કયું શહેર અને કથીબાઈ સભા ભરીને ત્યાં બાપણો આપશે એ વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો તેનો જવાબ સ્વ. જમનાબહેને ૧૯૦૩ ની સાલથી આપી મુંબાઈ નગરીને સ્ત્રીકેલવણીના સંબંધમાં મોટું માન અપાવ્યું હતું. મુંબાઈના શહેરીઓ આ મોટું માન અપાવનાર બાઈની યાદગિરિ કાયમ રાખવા સારૂ પોતાની ફરજ બજાવશે ખરા? સ્વ. જમનાબહેન મંડળ તરફથી ચલાવવામાં આવતા વર્ગો ઉપર દેખરેખ રાખવા મંડળની કમિટિના સભાસભોને સલાહ આપતાં, અને તેમ કરવા તે પછાત પડે નહિ તે વાસ્તે જ્યારે જ્યારે તેમને અવકાશ મળતો ત્યારે ત્યારે મંડળમાં આવતાં અને વર્ગો ઉપર દેખરેખ રાખી પોતાની હાજરીથી બધામાં ઉત્સાહ ફેલાવતાં; મંડળની કમિટિમાં હાજર રહેતાં અને કામ સલાહ સંપ અને સરળતાથી ઉકેલતાં. તેમના મુદાને સરસ રીતે રજૂ કરી સામા પક્ષવાળાને પણ તેમની તરફ ખેંચતાં. કોઇપણ રીતે ખોટી માર્ગે ચાલનાર બહેનોને માર્મિક વચનથી બોધ આપી મુમાર્ગે વાળતાં. સભામાં પ્રમુખ પોતે હોઈ પ્રમુખપદ ન લેતાં મંડળનાં બીજાં બહેનો આગળ પડે તે સારૂ તેમને પ્રમુખપદ બેસાડતાં. મંડળ તરફથી સ્ત્રીઓની ઉત્થાપના એક રીતે સ્વાર્થ કામ સાથે મંડળની બહેનો પાસે પારમાર્થિક ફંડો ઉઘરાવી તેમની પારમાર્થિકવૃત્તિ સતેજ રાખતાં અને આ ફંડોને બને ત્યાંમુધી હિન્દી ફંડોનાં નામ આપી તેમના વિશાળ હૃદયનો અચૂક પુરાવો મંડળની બધી બહેનો આગળ દેખાડતાં. મંડળ તરફથી આવાં ફંડો ઉઘા-
આવ્યાથી કોઈ કોઈ વખત સભાસભોમાં અસંતોષ પેદા થતો તોપણ બધાં સાથે

યુક્તિથી કામ લઈ સારું કામ હારે પાડતાં. દરેક સલામાં જહેનોને મંડળની ઉત્તિ કરવા સારું સલાહ આપતાં. મને લાગે છે કે આ સલાહથી કેટલીક જહેનોને કદાચ કોઈ વખતે કંટાળો પણ આવ્યો હશે. પણ મંડળ સંબંધી મરનારની કેટલી પ્રીતિ હતી તે દર્શાવવા જ આ લખું છું. મંડળ તરફથી નવરાત્રિના ગરબા પ્રસંગે શોક હોવા છતાં પણ મંડળમાં શોક ન ગણતો તેમાં ઉલટથી ભાગ લેતાં, સર્વ જહેનોને હોશથી અવકાર આપતાં, મોટા મધુર અવાજે ગરબા ગાતાં અને બીજી જહેનો પાસે પણ તેજ પ્રમાણે ગવડાવતાં.

મંડળને મુંબાઈમાં નવી નીકળેલી વનિતાવિગ્રામની સંસ્થા સાથે બેડી દેવા બાબત એક વખતે કેટલાએક સભાસદોમાં વાતચિત ચાલતી હતી તે વખતે સ્વ. જમનાબહેનની તબીયત ઘણી નબળી થઈ ગઈ હતી તેથી મંડળની કમિટિની કેટલીક સભાઓમાં તે ભાગ લઈ શક્યાં ન હોતાં, પણ જ્યારે તેમને આ બાબતમાં પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે બે સંસ્થાના ઉદ્દેશો જુદા છે એમ જણાવી જ્યારે કમિટિમાં તે બાબત આવે ત્યારે મંડળના પુરુષ હિતાચિંતકોની સલાહ લઈ, તે સલાહ કમિટિના સભાસદોને જણાવી, કમિટિમાં નક્કી થયા પ્રમાણે કામ લેવા મને જણાવ્યું હતું. અને જણાવવું આવશ્યક છે કે કમિટિ આગળ કમિટિના કામકાજ તરીકે કોઈ તરફથી આ સારું કંઈ પણ દરખાસ્ત લાવવામાં આવી ન હતી. પણ અમુક સ્થળે ચર્ચા ચાલતી હોવાથી તે અરસામાં કમિટિની એક સભા મળી તે વખતે આ સંબંધે હાજર રહેલી બધી સ્ત્રીઓને પૂછવામાં આવ્યું હતું અને બધાંએ આ બાબતમાં તેમનીમરજી બંને સંસ્થાઓને બેડી નાંખવાની વિરુદ્ધ બતાવી હતી. આવી રીતે સ્વ. જમનાબહેન મંડળના કામકાજના હરેક પ્રસંગે મંડળની જહેનોની મરજીને અનુસરીને જ ચાલતાં. તેમણે મંડળ ચલાવવામાં ઘણી બાહોશી વાપરી હતી અને તેથીજ મંડળ આટલાં વર્ષોથી નિર્વિદ્ધ પોતાનું કામ ચલાવી શક્યું હતું. તે મંડળનું કામ સ્ત્રીસભાસદોજ કરે એમ ઇચ્છતાં પણ હિન્દુ સ્ત્રીસંસારની રૂઢિ રસમોથી પૂરતી રીતે વોકેશનર હોવાથી એક નવીન સંસ્થાને ચલાવવામાં તેમને ઘણી વખતે એકલે હાથ કામ લેવું પડતું હતું. મંડળની જહેનો આગળ પડી મંડળ ચલાવતી થાય તે સારું ઘણું ઉત્સુક તે હતાં. અને તે સારું દરેક મીટીંગ વખતે સભાસદોને તેમની ફરજનું બાન કરાવતાં. સ્વ. જમનાબહેન હુકુંબકેશથી મુક્ત ન હતાં. સગામાં તકરારી વાતનું હતું તેથી તેમને ઘણો ખેદ થતો. પણ આથી તે મંડળ તરફની ફરજો બજાવવામાં મુદ્દલ પછાત પડતાં નહિ.

મુંબાઈમાં મંડળ જેવી સંસ્થા એકજ હોઈ તેના તરફથી લત્તે લત્તે કામ કરવામાં આવે તે બેવા તે ઘણું ઉત્સુક હતાં. પણ જ્યારે ગુજરાતી જહેનોની એક મોટી સંસ્થા ન રાખતાં કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો ગુજરાતી સ્ત્રી ઉત્તિનું કામ સ્વતંત્ર રીતે કરતાં ત્યારે તેમાં મુદ્દલ ઈર્ષ્યા ન કરતાં બધી રીતે નવીન સંસ્થાઓને મદદ કરતાં પણ તેમની દૃઢમાન્યતા તો એ હતી કે મુંબાઈમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની સંસ્થા એકજ બેઠએ અને તેને અંગે શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં કામ ચાલ તો જ થોડે પૈસે ઘણુંજ સંગીન કામ થઈ શકે. બીજું મુંબાઈનાં જેવાં મંડળો દેશ દેશાવરમાં નીકળે તે સારું તે ઘણી કાળજી ધરાવતાં. આ સારું તે સ્ત્રીલવણીનો પ્રચાર કરવા વારંવાર જૂદે જૂદે ઠેકાણે મુસાફરી કરી પોતાના લાગવગથી કામ લઈ આ કાર્ય પારપાડવા ઇચ્છતાં. પણ કમનસીબે પહેલીજ વાર તેઓ મુસાફરીએ નીકળનાર હતાં તેજ વખતે તેઓને સખ્ત મંદવાડ આવ્યાથી તેઓ મુસાફરીએ નીકળી શક્યાં નહિ. આ પછી તેઓને વિધવાવરચા પ્રાપ્ત થઈ અને દોઢ વર્ષના દુર્લભ સમય પછી સ્વર્ગવાસી થયાં અને તેમની એક મોટી ઇચ્છા મુદ્દલ શરૂ કરી ન શકાઈ તે સારું વારંવાર દિલગિરી દર્શાવતાં. આવા

શ્રીકિળવણીનાં મીશન, મંડળની આગેવાનજ્ઞેનો સ્વ. જમનાજીનેને પગે ચાલી, વર્ષમાં એક વખત કહશે તો ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળની અસર, સ્વ. જમનાજીનેની ઇચ્છાનુસાર, તેઓ દેશદેશાવર ઉત્તમ રીતે ફેલાવી શકશે એ નિઃસંદેહ છે.

મંડળ સ્થપાયું ત્યારે મંડળ ઉપર જાહેરમાં જે ટીકા ચર્ચ હતી તે ટીકા ખોટી હતી તે તેઓએ પોતાની ૧૩ વર્ષની જાહેર કારકીર્દિમાં બતાવી આપ્યું એટલું જ નહિ પરંતુ આ બધો વખત તેમનું જીવન એવી રીતે ગાળ્યું હતું કે મંડળ તરફ કોઈપણ આંગળી કરી શકવા હિમ્મત કરતું નહિ. સ્વ. જમનાજીનેને મંડળના કામકાજ સાથે સ્વ. શેઠ નગીનદાસ તરફથી બધી રીતની સગવડો તથા યોગ્ય છૂટ આપવામાં આવ્યાં હતાં અને તેથીજ પરણેલી સંદર્ભમાં તેઓ આટલું બધું ઉપયોગિ કામ કરી, એક હિન્દુશ્રી યોગ્ય તક મળે શું કામ કરી શકે છે તે તેમણે સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપ્યું છે. મંડળસંબંધી સ્વ. જમનાજીને સલાસદોસાથે કેવી રીતે વર્તતાં હતાં વગેરે બાજતોની વિગત મંડળના સલાસદોના લેખોમાં આવશે અને તે ઉપરથી મંડળના સલાસદો પરત્વેની તેમની વર્તણૂકથી વાચક વર્ગ વાકેફ થશે. છેવટે મરણ સંસ્થાપરથી પણ મંડળ માટે સાથ મકાન બંધાય તે સાથે પોતાના છેકા વિદ્યામાં રૂ. ૫૦૦૦ની ખોટી રકમ કાઢી આપી મંડળ તરફની પ્રીતિ દર્શાવી આપી છે. મંડળ સાથે તથા તેના તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલી સર્વ કોમને ઉપયોગિ જાહેર ફી લાઈબ્રેરી સાથે મુંબાઈના ગુજરાતી ધનાઠ્યો તથા બીજા કોમના જાણીતા પુરુષો પોતે કાઢેલી રકમમાં યોગ્ય ઉમેરા કરી મંડળ તથા લાઈબ્રેરીને સ્થાયિ બનાવશે એ તેમની અંતિમ ખોટી ઇચ્છા હતી. આ ગુજરાતી શ્રીરતની મહેત્વજા કેટલે અંશે ગુજરાતી હિન્દુઓની શ્રીકિળવણીની હિમાયત કરનારાઓ પાર પાડે છે તે જોવાનો સમય આવી લાગ્યો છે.

(૬)

ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળ સિવાય સ્વ. જમનાજીનેનો બીજા ઘણી સંસ્થાઓ સાથે પરિચય હતો. મારી જાણમાં તેઓ મુંબાઈનાં સેવાસદન, વનિતા-વિશ્રામ, જેન મહિલા સમાજ, અંદાશમજ ગર્લ્સ હાઈ સ્કૂલ, આર્ય શ્રીસમાજ, કન્યાવિક્રય નિવેધક મંડળ, શ્રાવિકાશ્રમ, સૌશ્યવ સર્વોચ્ચ લીગ તરફથી નીમાતી જુગાર નિવેધક કમિટિ વગેરે ઘણી સંસ્થાઓના લાભ સાથે પોતાથી ખર્ચ કરતાં હતાં.

સેવાસદન જેવી સંસ્થા મુંબાઈના ગુજરાતી હિન્દુઓમાં પોતાની અસર કરી શકી તેનું કારણ વનિતા વિશ્રામનાં સ્થાપક મં. સ્વ. નાની જીને મળ્યાં પોતાના આપણમાં જણાવે છે કે “સેવાસદને શ્રીજ્યોતિની સંસાર મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરી. તે પ્રતિષ્ઠાનું બાન કરાવનાર આપણી હિન્દુ જીનેનોમાં તો શ્રીમંડળ જ છે.” આ સદન બચારથી સ્થપાયું ત્યારથી તેના ઓનરરી સેક્રેટરી તરીકે કામ કરીને તથા કેટલાંએક વર્ષે થયાં તેના એક ઉપપ્રમુખ તરીકે કામ કરીને સ્વ. જમનાજીને તે સંસ્થાને અંગે અમૂલ્ય લોકસેવા બજાવી છે. સેવાસદન તે સ્વ. જમનાજીને “અમૂલ્ય જીવન સ્થાનરૂપે બારતખૂમિપર વાવેલા કલ્પવૃક્ષ” તરીકે તેમના શુદ્ધ જીવનના આપણમાં જણાવે છે, તે જ બતાવી આપે છે કે તેમનો આ સંસ્થાપર દેટલો બધો પ્રેમ હતો. સ્વ. જમનાજીનેની નિત્ય પોથી બોતાં જણાય છે કે તે સેવાસદનને તેમના અમૂલ્ય સમયનો ઘણો ભાગ અર્પણ કરતાં હતાં. આ સંસ્થાના કામકાજને અંગે પોતે દવાખાનામાં જતાં, દર્દીઓને સંતોષ તથા દિવાસો આપતાં, તેમની પાસે બજન કરીને કરતાં, મેવો ફળ ફળાદિ આપતાં, ગરીબ લોકોની ચાલીઓમાં ફરતાં, તેમનાં મુખદુઃખ સાંભળતાં અને વિવેક ભરી વાણીએ તેમને દિવાસો દેતાં. વિધવા શ્રીઓને ભાતે જઈ મળતાં અને તેમને દુઃખમાં સાંત્વન

આપતાં. આ સંસ્થા વાસ્તે તેમણે જે અતિ ઉમદા કામ કર્યું છે તેની ખરી કદર આ સંસ્થાની કમિટીએ સ્વ. જમનાબહેનના હુકુમ પર જે અત્યંત લાગણીવાળો ઠરાવ મોકલી આપ્યો છે તે અત્ર ફરીથી જણાવી હું સંતોષ માનીશ. “આ સલા પોતાના એક પ્રસિદ્ધ ઉપ-પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાબાઈના અવસાન માટે પોતાની હાંડા ચોકની, અતિશય દુઃખની અને ભારે ખોટની લાગણીઓની નોંધ લેવા ઇચ્છે છે. સદનના આરંભથી તે પોતાના મરણ-સુધી સદગત આ સંસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવતાં હતાં અને એ સમય દરમ્યાન તેઓએ આ સંસ્થાની નિઃસ્વાર્થ, અનુકરણીય અને અમૂલ્ય સેવાઓ બજાવી હતી, એટલું જ નહિ, પરંતુ આ સંસ્થાને પોતાના દ્રવ્યથી પણ છૂટે હાથે મદદ કરી હતી. દુઃખનું નિવારણ, અને હિન્દની સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર એ તેમનાં જીવનકાર્ય હતાં, અને તેમના મરણથી આ સંસ્થાએ એક સારા મિત્ર અને દૃઢ સહાયક ગુમાવ્યાં છે.”

આ સંસ્થાને પણ તેમણે તેમના વિલમાં રૂ. ૧૦૦૦) રકમ ભેટ આપી છે. મંડળને મળેલી રકમ સાથે સરખાવતાં આ રકમ સેવાસદનની સંસ્થાને થોડી લાગે તો તે સ્વાભાવિક છે. સેવાસદન સંસ્થા ધાર્મિક સંસ્થા હોવાથી તેને મદદ મળવાની આશા રહે છે અને તે સંસ્થા રાભરજવાડા, સરકાર, તથા સરકારદરબારમાં પ્રસિદ્ધ હોવાથી જાહેરપ્રજા તેને ટેકવી રાખવામાં પાછી પાની નહિ કરે, પણ મંડળ ધાર્મિક સંસ્થા ન હોવાથી તેને પોતાનું સુકૃત્ય કરતાં કેટલી અડચણ પડે છે તે પોતે જ જોઈ તેને સ્થાયી બનાવવા સાડ પોતે મંડળ તરફથી બધાં ફંડો ઉઘરાવતી વખતે પોતાની સારી રકમ પહેલી ભરી પહેલ કરતાં હતાં તે પ્રમાણે આ વિલમાં પણ તેમણે તેમ જ કર્યું છે. આ સેવાસદન બ્યારે ગિરગામમાં હતું ત્યારે આપણી ગુજરાતી બહેનો તેની ઘણો લાભ લેતી હતી અને તે વખતે જે ગુજરાતી બહેનોએ સ્વ. જમનાબહેનનો ઉત્સાહ જોયો હશે તેઓ એકે અવાજે સેવાસદન તરફથી થયેલા ઠરાવને અનુમોદન આપશે. સેવાસદનમાં તેમના તરફથી થયેલા કામકાજ સંબંધી મારા અંગત મિત્ર રા. રા. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેદીયા બી. એ. એ ‘વસંત’માં એક લેખ લખી મોકલ્યો છે તે વાંચકે જોઈ લેવો. આ સંસ્થા સાથે મને પહેલાં સારો સંબંધ હતો. પણ કેટલાંક વર્ષ થયાં ફક્ત તે સંસ્થાના રીપોર્ટો સિવાય હું કંઈ વધુ જાણતો ન હોવાથી સ્વ. જમનાબહેનના તે સંસ્થામાંના કામકાજ સંબંધી વધુ લખી શકતો નથી. સેવાસદનની સંસ્થાના સ્થાપકો મેશસં મલબારી, દયારામ અને ગજજરની ત્રિપુટિ હતી. શ્રી. ગજજર નાદુસ્ત તબીયતને લીધે સેવાસદનનું કામ કરતા બંધ પડ્યા. દયારામને જગજહેર કારણથી સદન સાથેનો તેમનો સંબંધ છોડવો પડ્યો અને મિ. મલબારી સ્વર્ગવાસ પામ્યા. આમ ઉપરાછાપરી દુઃખ દૂર કરનાર સેવાસદનની સંસ્થાપર એક પછી એક દુઃખ ઉપર દુઃખ આવી પડ્યાં. પરંતુ બધે સમયે દયાની ખરી દેવી તરીકે સ્વ. જમનાબહેન સદનને પોતાના બહાલા બચ્ચાંની માફક વળગી રહ્યાં હતાં. દયારામભાઈ બાબત. વાત સાંભળી તેઓ પોષ પોષ આંસુએ રહ્યાં હતાં અને લગભગ એક અઠવાડિયું જાહેરમાં મોં જતલાવતાં શરમાતાં. આ જ સંસ્થા સ્થાપન થયાને થોડે વખત ન થયો તેવામાં કેટલાંક કારણોને લીધે સ્વ. જમનાબહેનના અંગત મિત્ર સૌ. લક્ષ્મીબાઈ રાનડેએ તે સંસ્થામાંથી રાજીનામું આપ્યું. પણ તે વખતે સંસ્થાનું હિત જોઈ સ્વ. જમનાબહેન સંસ્થાને અડગ રીતે વળગી રહ્યાં. દયારામભાઈના બનાવથી આખી હિંદીપ્રજામાં જે હોહાકાર થઈ રહ્યો હતો તે વખતે શાંત ચિત્તે તેમણે સદનની સંસ્થા પરત્વે પોતાનાં સુકૃત્યોથી તેમ જ લોકલાગણી તરફ ન જોતાં તેમનાં જાહેર આપણોમાં લ્યાં પણ પ્રસંગ ગળતો લાં સદનનાં બ્યાજબી વખાણ કરી ડૂબતી સંસ્થાને તારવા તેમનાથી બનવું કર્યું હતું.

“ધર્મે જુદા પણ આત્મે તો એક છિએ.” “છંદગી તો એક ખુદાઈ દ્રુસ્ટ છે.” એ બે સેવાસદનના મુદ્રાલેખો સ્વ. જમનાબહેને તેમના હૃદય પર સોનેરી દસ્કતે કોતરી રાખ્યા હતા. આ જ મુદ્રાલેખો તેમની ભત્રીજી છંદગીને છેવટ પર્વત દોરનાર ફિરસ્તા હતા. આ જ મુદ્રાલેખો પ્રમાણે એક ખરી ધર્મિષ્ઠ ગુજરાતી હિન્દુ દયાની દેવી તરીકે સદનના આશ્રમથી અળખાં રહી ગૃહસ્થાશ્રમની છંદગી ગુલરી, પારમાર્થિક જીવન ગાળ્યું છે. સ્વ. જમનાબહેનનું સદનનું કામ કેટલું જાણું હતું તે બહેરમાં લાવવાની ખાસ જરૂર છે. આ બહેર હિતની વાત હોવાથી સદનની બહેનો તેમ કરશે એવું હું ધમ્મું છું. પણ મને ભય છે કે લખવાની કળાથી બે-નસીબ રહેલી બહેનો હૃદયમાં સ્વ. જમનાબહેનનાં કામોથી સંપૂર્ણ રીતે વાકેફ હોવા છતાં પોતે મેળવેલું જ્ઞાન બહેરમાં મૂકવા અશક્ત નીવડશે. સ્વ. જમનાબહેનની વિધવાવસ્થામાં સદનના એક સ્તંભરૂપ મિસ મનીબેહ કેપ્ટન સ્વ. જમનાબહેનને ઘેર લગભગ તેમની આખી વિધવાવસ્થામાં પરમાર્થની પ્રતિમા તરીકે વર્તી છે તે જ ખતાવી આપે છે કે તે સ્વ. જમનાબહેનનાં કાર્યને કેવી સારી રીતે પીછાનતાં હતાં. મુંબાઈ જેવા પ્રસિદ્ધ શહેરમાં વસતી ગુજરાતી કોમે સ્વ. જમનાબહેન જેવી દયાની એક જ દેવી ઉત્પન્ન કરી અને તેમનું આત્માર્પણમાં મરણ થયું તે પણ આપણી કોમનું સૌભાગ્ય જ સમજીએ છું. સ્વ. જમનાબહેનને તેમના પતિએ મૃત્યુશય્યા પરથી નીચે જણાવેલા શબ્દોમાં અમૂલ્ય સલાહ આપી હતી: “તમોએ દેશની પ્રજા—સેવા માટે જે જે કામો આરંભેલાં છે તેમાં મારા મૃત્યુવિયોગથી ખદ્ધલ ન થાય તેને માટે સાવચેત રહેજો. તન મન અને બને ત્યાં સુધી ધનથી દેશ સેવા અને પરોપકાર કરજો. કારણ કે મને તે જ બહાલું લાગતું હતું અને મૃત્યુ પછી પણ મારા આત્મસ્વરૂપને તે જ બહાલું લાગશે.” આ સલાહ સ્વ. જમનાબહેને લોકલાજની દરકાર કર્યા વિના બહેરમાં મૂકવાની જે હિમ્મત કરી છે તે સાચું તેમનાં જેટલાં વખાણુ ધાય તેટલાં જોઈતાં છે. એક પતિ પોતાના મૃત્યુ બાદ પોતાની વિધવાને આના કરતાં સારી રીતે ચાલવાને બીજી કયી ઉપયોગી સલાહ આપે? આ સલાહથી મિથ્યા શોક મૂકી દઈ સ્વ. જમનાબહેને લોકસેવાનો ઉત્તમ માર્ગ હાથ ધર્યો હતો, પરંતુ દૈવયોગે તેમણે આરંભેલું કામ અપૂર્ણ રહી ગયું છે. મંડળની બહેનો એ પ્રારંભમાં જ સદનની સંસ્થાને વધાવી લીધી હતી માટે ગુજરાતમાં નવું જીવન રૂઝનાર મંડળ પાસેથી ગુજરાતી કોમમાંથી સ્વ. જમનાબહેન જેવી એક પણ બીજી દયાની દેવી નીકળવાની આશા શું આપણે નહિ રાખી શકીએ? સુરતે ગં. સ્વ. નાનીબહેન ગજજર, તથા ગં. સ્વ. બાજગૌરી તથા અમદાવાદે ગં. સ્વ. સુલોચનાબહેનને બારતમાતાના બોળામાં વિધવાઓનાં દુઃખ ટાળવા સોંપ્યાં છે. આ ત્રણે બહેનો અમુક સંસ્થા સાથે ભેડાયેલાં હોવાથી તેમની ફરજે ફરજીયાત રીતે સંકુચિત રહે, પણ ગં. સ્વ. જમનાબહેન જેવા વિશાળ ક્ષેત્રમાં પારમાર્થિક બીજ રોપનારી ગુજરાતી હિન્દુ કોમની સ્ત્રીનાં દર્શન આપણે ક્યારે કરીશું? પ્રજા એ દિન સત્વર દેખાડે!

વનિતા-વિશ્રામની સંસ્થા સુરતમાં સ્થપાઈ ત્યારથી જ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ એ સંસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવતાં હતાં. મુંબાઈમાં તે સંસ્થા નીકળી, જમનાબહેન કમનસીબે વિધવા થયાં અને વનિતા વિશ્રામમાં જતે દિવસે બહુકનાં રહી તે સંસ્થાને આપણા દેશની નમુનેદાર સંસ્થા તરેના માનવંતાં સ્થાપકો સાથે મહેનત લઈ જનાવવા હોંસ ધરાવતાં હતાં. તે પણ દૈવયોગે પાર પડી નહિ. મુંબાઈના વનિતા વિશ્રામની પ્રથમ કમિટીમાં તે સભાસદ હતાં પણ કમિટીની એક પણ મીટિંગ મળી તે પહેલાં તો તેઓ આ લોક છોડી ગયાં. મુંબાઈની આ સંસ્થાને તેમણે સ્થપાતી વખતે રૂ. ૨૦૦ ની મદદ કરી હતી અને પોતાના

વિલમાં પણ રૂ. ૧૦૦૦) ની રકમ ભેટ આપી છે. આ રકમ થોડી લાગે તો તે સંબંધમાં પણ સેવાસદન માટે જે મેં ઉપર જણાવેલ છે તે જ કારણે આ માટે પણ સમજવાં. વિધવાઓની ફરજ શું છે તથા આ સંસ્થાના સ્થાપકો તરફ તેઓ કેવા માનની લાગણીથી જોતાં હતાં તે સ્વ. જમનાબહેને એક તેમના લાપજમાં નીચે મુજબ બોલી બતાવ્યું હતું અને તે પ્રદર્શિત કરે છે, માટે તે બોલો હું અત્રે ટાંચી બતાવીશ. “વનિતા વિશ્રામનો આશ્રમ હૃદયતની કૃતિએ વૈધવ્ય પ્રાપ્ત કરનાર મહાન્ બુદ્ધિશાળી, સદ્ગુણી, ઉચ્ચ શિક્ષણમાં કેળવાયેલી અને પરીપકારી વૃત્તિમાં શુદ્ધ જીવન ગુભરનાર ગં. સ્વ. બહેન શિવગૌરી કલ્યાણુદાસ ગજ્જર, જે નાનીબહેનના નામથી સુપ્રસિદ્ધ તેમણે સ્થાપ્યું છે.

“મારી બહાલી વિધવા બહેનોને હું શુદ્ધ હૃદયથી વિનંતિ કરું છું કે તમારી કષ્ટદાયક સ્થિતિનો વિચાર કરી, શુદ્ધ જીવન ગુભરવાનો અભ્યાસ કરવા, તમારાં માતૃપિતાઓ અને જેના આશ્રય તળે રહો છો તેમને સમજાવી આવા ઉત્તમ આશ્રમોમાં નિવાસ કરો. આશ્રમના નિયમો ધ્યાનમાં રાખી તમારું જીવન શુદ્ધ કરી.”

આ સંસ્થાઓના સ્થાપકોમાંથી ગં. સ્વ. બાલગૌરી સ્વ. જમનાબહેન સંબંધી એક લેખ લખી મોકલનાર છે તેમાં તે મરનારના વનિતાવિશ્રામ સાથેના સંબંધ સાડ તેમના વિચાર દર્શાવશે તો આપણને તેમની અંદરની સંબંધી કંઈક વધુ જણવાનો લાભ મળશે.

જૈન મહિલા સમાજે સ્વ. જમનાબહેનની તે સંસ્થા પરત્વેની તન મન ધનની મદદની કદર પીછાની યોગ્ય ઠરાવ કરી મંડળ પર મોકલ્યો છે અને તેમણે સ્વ. જમનાબહેનની છબિ તેમના સમાજના હોલમાં એક જાહેર મેળાવડે લરી તેમને પગલે બીજા જૈન બહેનો આલે તેના ઉત્તેજનાયે ખુશી મૂખી છે એ બેઈ મને ઘણું આનંદ થયો છે.

મુંબઈની આર્ય સ્ત્રીસમાજે પણ સ્વ. જમનાબહેનની સેવાઓની યોગ્ય કદર મંડળ ઉપર દિલગીરીનો ઠરાવ મોકલી આપી કરી છે તે પણ સ્તુત્ય જ છે.

સ્વ. જમનાબહેન આવી જ રીતે ઐઉપયોગી સર્વ હિલયાલોમાં ભાગ લેતાં હતાં. જેમ સૌ. કૌમુદી દીવેટીયા સેવાસદનમાં સ્વ. જમનાબહેનની વર્તણૂક સંબંધી લખે છે તે જ મુજબ તેઓ આ સર્વ હિલયાલોમાં બધે સરખી રીતે વર્તતાં. “સેવાસદનમાં હિન્દુ, પારસી અને દક્ષિણીઓ વચ્ચે એકબીજા સખી સમાનતા રાખનાર, બહેર મેલાવડાઓમાં આધેડ વયનાં છતાં, યુવાનના જેટલા ઉત્સાહથી ભાગ લેનાર તથા એક બાળકથી તે મોટા મુખી બધા તરફ એક સરખો સ્નેહ દર્શાવનાર ગુજરાતમાં કોઈ હોય તો તે જમનાબહેન જ છે.”

સ્વ. જમનાબહેન આવી જ રીતે પરદેશની સ્ત્રીસંસ્થાઓ સાડ તથા સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાડ પણ તેમનાથી બનતી તન મન તથા ધનની મદદ આપતાં. આવા વિશાળ ક્ષેત્રમાં નાત-બાતનો ભેદ રાખ્યા વગર કામ કરનારી અન્ય ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી હાલમાં વાયક વર્ગ સમક્ષ નજરે પડે છે ખરી ?

તેમના પતિના અવસાન બાદ તેમની તરફથી માસિક રૂ. ૮૦૦ ની આવક ઘટી તેથી તેમને પારમાર્થિક કાર્યોમાં અડચણ ન આવે માટે મારી જાણમાં છે તે મુજબ ઘર ખર્ચમાં ઘણી કાપફાટ કરી દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવા બંને સંકટો વેકવાતું પસંદ કરતાં. આ જ બતાવી આપે છે કે તે ફરજ કોઈ પણ ભોજે બલવતાં પાછી પાની કરતાં નહિ. કોઈ પણ રંક માણસ, દુઃખી માણસ, વિદ્યા સાડ ઉત્તેજન, મેળવવા તેમને ઘેર જતું તો કંઈ ને કંઈ મદદ મેળવી તેમની મદદ આપવાની રીત બેઈ, રાજ ચઈ, પાણું ફરતું.

૨૬. જમનાબહેન તેમની લાગતી વળગતી તથા મુંબાઈની તેમ જ પરદેશની બીજી ધરો-પકારી સંસ્થાઓમાં થોતાના વિદ્યમાં નાની મોટી રકમો આપવાનું ફરમાવી ગયાં છે તેથી અવસાનકાળ સુધી તેમની લાગણી ખારમાઈક સંસ્થાઓ આબત કેટલી તીવ્ર હતી અને તેમની દૃષ્ટિમર્યાદા કેવી વિશાળ હતી તે સ્પષ્ટ રીતે જતાવી આપે છે.

બહેર પુરુષોની ઉપયોગી હીલચાલો જેવી કે આર્યન અધરહડ કૉન્ફરન્સ, ડીપ્રેસડ ક્લાસીસ મિશન, તથા ધાર્મિક સંસ્થાઓ જેવી કે આર્ય સમાજ, પ્રાર્થના સમાજ, એ સર્વમાં એક સ્ત્રીથી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સારૂ નેટલો ટેકો અપાઈ શકે તેટલો વિના હરકતે આપતાં. બામુ બિલ ન્યારે વડી ધારાસભામાં દાખલ કરવામાં આવ્યું ત્યારે પણ હિન્દુ સ્ત્રીઓનો અવાજ તેમણે મજબૂત રીતે વિરુદ્ધમાં ઉઠાવ્યો હતો. મંડળ સ્થાપવામાં તેમણે પહેલ કરી હતી અને તે સંસ્થા કાયમના પાયા ઉપર મૂકવાને તેમણે તેમના તરફથી ફંડ ઉઠાડ્યું ન હોતું ત્યારે પણ તેઓ સ્ત્રીસંસ્થાઓ જેવી કે સેવાસદન, વનિતાવિશ્રામ વગેરે સારૂ ફંડ એકઠું કરવામાં તે સંસ્થાના સ્થાપકોને જનતી મદદ આપતાં હતાં. સર્વ કામો ઉપર વખતસર જવાય તે સારૂ નોંધપોથી રાખતાં અને તેમાં સેવા સારૂ કાઢેલો વખત “અર્ખો” એમ લખતાં. તે જ દેખાડી આપે છે કે તે સેવાનું કામ પરમેશ્વરની લક્ષિત તરીકે જ ગણતાં. જુગારનિષેધક કમિટીમાં બેઠાંયાં અને તેને બાવળું કરી પેસાની મદદ કરતાં, પણ તેના કામને બચકાર ટેકો આપતાં એ આપણને સ. ૧૯૧૩ ના શ્રાવણ માસમાં તેમના વાલકેશ્વરના ‘રામનિવાસ’ નામના બંગલાના કૌંપાઉન્ડમાં વાલકેશ્વરના મેળા વખતે તેમણે જુગાર અટકાવવાનું જે ઉપયોગી કામ કર્યું હતું તે જ જતાવી આપે છે. તેમના કાર્ય સંબંધી એક નાનો લેખ શ્રીહિતોપદેશ અંક ૪ માં આપવામાં આવ્યો હતો તેમાં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે:—

“મેળા વખતે આ પ્રમાણે લગભગ પંદરેક સ્ત્રીઓ અને પંદર-સત્તર પુરુષોનું એક યોજું રામનિવાસ બંગલાના કૌંપાઉન્ડમાં ભાતું ખાવાને બેઠું—ખાઈ, પાણી પી નિવૃત્ત થયા બાદ આ બધી સ્ત્રીઓ એક ઠુંડાળું વળી પાનાં કાઢી રમવા મંડી. દરેક જણીએ થોતાની પાસેથી રૂપીયા પેસા કાઢવા માંડ્યા. રમવાનું શરૂ કર્યું. આ વાત મારે કાને આવી. હું તરત આવી. રમત રમતી સ્ત્રીઓ પાસે ગઈ. તેઓને કેટલોક બોધ આપ્યો. બંગલાના કૌંપાઉન્ડમાં શંકરનું દેવળ છે ત્યાં તે તમામ સ્ત્રીઓને બેસાડી બગ્ગન કીર્તન ગવરાવી આજથી કોઈ પણ દિવસે આ પ્રમાણે જુગાર નહિ રમવાનું તે સ્ત્રીઓ પાસે પાણી મૂકાવ્યું. કેટલીક સ્ત્રીઓએ ઘરમાં આવા પવિત્ર દિવસોએ પુરૂષો પણ જુગાર રમે છે એમ ફરિયાદ કરવાથી પુરૂષો જે સાચે હતા તેઓએ પણ આવી રમતો નહિ રમવા માટે પાણી મૂક્યું હતું.”

(૭)

The great Judge tests woman's fitness for rule in a larger place according to their dealing with the doing of homely duties.

Those who have belittled the fame that attaches to the home sphere and sought celebrity in one outside of it, rarely succeed in shining in either.

Lucy H. Yates.

મદાન ન્યાયાધીશ સ્ત્રીની વિશાલ ફેરમાં રાજ્ય કરવાની યોગ્યતા, તેમના ગૃહધર્મનું પાલન ચવાય પાપ છે કે નહિ તે બેઈ વિચારે છે. ગૃહજીવનનું ઔરવ ધરાડી, સમાજજીવનમાં જે સ્ત્રીઓ પ્રસિદ્ધિ ચોષે છે, તેઓ જાણે એકમાં થે સફલ થાય છે. હુસી એચ. યેટ્સ.

I regard domestic duties as forming a region co-extensive with that of the human race.

A woman may be profoundly learned, she may be pre-eminently devoted to religion, she may be widely philanthropic, and yet be a perfect wife.

Dean Farrar.

ગૃહધર્મને પ્રદેશ માનવભૂતિ નેટલે વિસ્તૃત છે એમ હું માનું છું. એક સ્ત્રી વિદુષી હોઈ શકે, ધર્મચારિણી હોઈ શકે, વિશાલ પરાયણતાથી હોઈ શકે છતાં એક આદર્શ પત્ની પણ થઈ શકે.

ડીન ફેરર.

Home life should rarely fill the whole horizon of a woman. She has duties outside family and social life, a place to fill for God in the Church and the world. Once let the truth of this divine vocation to service live and burn, and women's lives are transformed.

Georgina A. Gollock.

સ્ત્રીની દૃષ્ટિભર્યાં એકલામાં ગૃહજીવન જ સમાપ્ત નથી ન લેઈએ. જગતમાં અને પ્રાર્થના મંદિરોમાં પ્રભુનું સ્થાન તેણે ભરવાનું છે. સેવાના આ દિવ્યધર્મનું સત્ય એક વખત પ્રકાશ પામશે તો સ્ત્રીઓના જીવનમાં પરિવર્તન થશે.

જ્યોર્જિના એ. ગોલોક.

Women should remember that sex also is a talent, and that she will be called up to account for her use of it. Her Judge will not ask her, "How nearly have you approached the ideal of man?" but, "How close have you come to the ideal of woman?"

It is no want of humility for a woman to glory in her sex. A woman who chafes at being a woman and would prefer to be a man, is more of a shame to womanhood.

Bishop of Northampton.

સ્ત્રીઓએ પણ સ્મરણમાં રાખવું કે ભૂતિ એ પણ એક ધન છે અને તેથી તેમને શિરે પણ તલેનો દિસાવ આપવાની જવાબદારી છે. તેમને ન્યાયાભીસ એમ નહિ પૂછ કે—પુરુષના આદર્શની કેટલાં સમીપ છો ? પરંતુ પૂછો કે—સ્ત્રીત્વનાં આદર્શની કેટલાં સમીપ છો ? સ્ત્રીત્વનું અભિમાન રાખવાથી સ્ત્રીમાં વિનયના અભાવનો દોષ નથી આવતો. ને સ્ત્રી, સ્ત્રી હોવાથી અસંતુષ્ટ છે અને પુરુષ થવા ઈચ્છે છે, તે સ્ત્રીત્વને લાંબન રૂપ છે.

બિશપ બોફ નોર્થમપ્ટન.

We cannot consent to see the old ideal of womanly supremacy in the home superseded by a new ideal of feminine ambition, which is to place men and women in all respects, upon an equal footing in the race of life.

We see the greatest possible danger in such an attempt. We believe it to be subversive of all natural instincts, and of the laws alike of religion and of true progress. It is direct opposition to that Divine ideal which, in the beginning, made the sexes complimentary and not independent of each other.

Rev. Vivian R. Lennard.

ગૃહમાં સ્ત્રીઅધિકારના કાલપુનિત આદર્શને સ્થાને, જીવનયાત્રામાં સ્ત્રીપુરુષોને સર્વ વિષયોમાં એકજ ભૂમિકા હપર મૂકવાની શૈલ મહત્વાકાંક્ષાનો નવો આદર્શ સ્થપાય એ અમે સ્વીકારતા નથી. એવા પ્રયત્નો અમને ધણા બધાં લાગે છે, કારણકે સ્વાભાવિક શ્રેણીના, ધર્મના અને સાત્વિક પ્રગતિના એ વિરોધી છે. ને પ્રાચીન દિવ્ય આદર્શ પ્રમાણે સ્ત્રીપુરુષ એક એકનાં જ પોષક છે—એક બીજાથી સ્વતંત્ર કે વિરોધી નથી—તે આદર્શથી આ નવા પ્રયત્ન વિપરીત છે.

રેવ. વિવિઅન લેનાર્ડ.

“શ્રીઓ પુરુષધર્મ ગ્રહણ કરે કે પુરુષો શ્રીધર્મ ગ્રહણ કરે એમાં બંદુ જ હાનિ છે; એઓ પોતપોતાના યોગ્ય કામમાં રહી શોભે એમાં તેમને તેમ જગતને બહુ લાભ છે. જે વાત હુદરતે પોતે આ ઔષ્ઠિના નિર્માણના સમયથી સ્પષ્ટ રીતે વિભાગ કરી ચોખ્ખી કરી આપી છે, તેને માણસો બદલવા માગે તો, જેમ બીજા હુદરતના નિયમ રેરવવા જતાં દુઃખી થાય છે, તેમ દુઃખી જ થાય. મોટામાં મોટું દુઃખ તે સમયે જ પેદા થાય છે કે જે વખતે શ્રીઓ પુરુષધર્મ લેવા લાયક છે કે પુરુષો શ્રીધર્મ ગ્રહણ કરવા વળે છે.”

“સ્મૃતિઓમાં વારંવાર એવું કહેલું છે કે શ્રીઓ સ્વતંત્ર નથી. સ્વતંત્ર નથી એટલે ગુલામ છે, કે દાસી છે, કે ગમે તેમ મારફાડ કરવાનું હોય છે, કે પોતાના પ્રાકૃતિક સ્વભાવનુસાર વર્તન યોજવે સ્વતંત્ર નથી, એમ નહિ, પણ તેમણે કદાપિ પુરુષધર્મ ગ્રહણ કરી ઉપાર્જન કરવા માટેના ધંધામાં પડવાનું નથી એટલો જ અર્થ છે. X X X આમ શ્રીપુરુષના કામના વિભાગ છે તેને યથાર્થ અનુસરી શ્રીઓએ પોતાના ગૃહરાજ્યમાં પ્રેમરાજ્ય વિસ્તારવું એમાં જ તેમને, તેમના હુકુંબીને, સર્વને, અને આખા જગતને સુખ છે.”

મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી.

અસાર સુધી આપણે સ્વ. જમનાબહેનના બહેર જીવન સંબંધી વૃત્તાંત જણાવ્યો, પણ એ બહેર જીવનના પાયા રૂપ તેમનું ગૃહજીવન કેવું હતું તે તપાસવું જરૂરનું છે. આ સંબંધી કાંઈ પણ લખીએ તે પહેલાં સંસારમાં શ્રીપુરુષોની ફરજો સંબંધી સ્વ. જમનાબહેન શું વિચાર ધરાવતાં હતાં તેનું આપણે અવલોકન કરવું આવશ્યક છે, માટે તે વિષે પ્રથમ લખું છું.

સ્વ. જમનાબહેન હિન્દુશાસ્ત્રનું ખરૂં રહસ્ય સમજ્યાં હતાં. ભગવાન મનુએ શ્રીને દેવતારૂપ કહી છે અને પતિને શ્રીનો ગુરુ લેખ્યો છે તે ખરૂં છે એમ તેઓ માનતાં. શ્રીઓ જે સંસારનું હૃદય ગણાય છે તેઓ વગર ગૃહસંસાર આઢી શકે નહિ અને પુરુષો જે સંસારના હાથપગ ગણાય છે તેથી તેઓ સર્વત્ર સુખીપણાનું કામ કરવાને લાયક છે એમ તેમની માન્યતા હતી. શ્રીને પતિ એ જ સાચો દેવ, એ જ તેનું અખૂટ ધન, પતિ જ પોષણ-કર્તા, તેનો પાલક, તેનો આધાર અને તે જ તેનો પૂજ્ય છે. માટે તેને શુદ્ધ ભાવે સેવ્યાથી જ સર્વ વાતનું સુખ અને સમૃદ્ધિ સાંપડે છે, તેના વડે જ તે અનેક વૈભવો ભોગવે છે; અને તેને લઈને જ તેનો શણગાર શોભે છે, અને તેના વડે જ આ લોકમાં સુખ તથા પરલોકમાં સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે એમ સ્વ. જમનાબહેન ખરા હૃદયથી માનતાં. ઇલિઝાબેથ ક્રાઇનો સિદ્ધાંત એ હતો કે એક શ્રીએ પ્રથમ પોતાના ગૃહ તથા હુકુંબ તરફ ફરજ બજાવવાની છે અને તે સાથે તેની એમ પણ ખાતરી થઈ હતી કે આ સાથે પારમાર્થિક કાર્યોમાં પણ ભાગ લઈ શ્રીઓએ તેમની શહેરીઓ તરીકેની ફરજ બજાવવાની છે. આ મત સાથે સ્વ. જમનાબહેન સંપૂર્ણ સંમત હતાં. શ્રીભક્તિના ખાસ ગુણો જ કેળવવાની તેઓ દિમાયત કરતાં હતાં. શ્રીભક્ત શું શું કાર્યો કરી શકે છે તે ઉપર વિચાર ન કરતાં પરમેશ્વર તેની પાસે કયાં કર્તવ્યોની આશા રાખે છે તે જ નિયમને અનુસરી તે તેમનું જીવન ગુભરતાં. સંસારના વિશાળ સેત્ર ઉપર શ્રીપુરુષો સાથે જ રહીને પોતપોતાની ખાસ ફરજો બજાવશે તો જ તેઓ તેમનાં કાર્યોમાં સફળતા મેળવશે અને આવી રીતે કામ લીધાથી જ તે એક બીજાની ન્યૂનતા પૂરી પાડી સંસારસાગર તરી શકશે એમ તેમણે તેમની પરણેલી છંદગીથી બતાવી આપ્યું છે. દયા, ઉદારતા તથા પરોપકાર કરવાની વૃત્તિઓ શ્રીઓને જન્મથી જ હુદરતી બ્રહ્મિસી તરીકે મળેલી છે એમ બહુ તે સદ્ગુણો ખીલવી, તેમનો ગૃહકાર્યભાર

ઉત્તમ રીતે ચલાવવા સાથે તે બધિસો જનસમાજની સેવા કરી દેશની ઉન્નતિમાં વાપરવાનો ભાગ સ્વ. જમનાબહેન પસંદ કરતાં. સંસારસુધારા કરવાનું કાર્ય પુરુષોની મદદથી સ્ત્રીઓએ જ ઉપાડી લેવું જોઈએ એવું સ્વ. જમનાબહેને વારંવાર તેમનાં બાપણોમાં જણાવ્યું છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં પતિ અને પત્ની અન્યોન્ય ઉપર ઘણી સારી અથવા માઠી અસર કરી શકે છે માટે તે અસર એક બીજાની ખામીઓ દૂર કરવામાં અને સદ્ગુણો ખીલાવવામાં વાપરવી એ પતિપત્નીની બન્નેની અન્યોન્ય તરફ ફરજ છે. સ્ત્રીની ફરજ છે કે તેણે તેના પતિના ખાસ ગુણોને વિકસવા દેવા અને પુરુષની ફરજ છે કે તેણે તેની પત્નીની ઉત્તમ વૃત્તિઓને દાબી ન દેતાં તે ખીલાવવાને સર્વ રીતની સમવડ કરી આપવી જોઈએ. પત્નીમાં તેના પતિ માટે માનની લાગણી હોવી જોઈએ અને તે સાથે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરી ઇહલોક તથા પરલોક સંબંધી એક સ્ત્રી જ્યાં સુધી વિચાર ન કરે ત્યાં સુધી એક સ્ત્રી નમુનેદાર પત્ની થઈ શકતી નથી એમ પણ સ્વ. જમનાબહેન માનતાં. લગ્ન ફક્ત શારીરિક જ નહિ પરંતુ હૃદયનાં તથા આત્માનાં પણ થાય સારે જ લગ્નગ્રંથિ બરોબર બંધાય છે અને લગ્ન આપણા દેશમાં અન્યોન્યના કલ્યાણમાટે તથા ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની હંદગી પથ્થરની ગાંઠ છે એમ પણ તે સમજતાં. પતિપત્ની વચ્ચે જ્યાં ખરો પ્રેમ હોય છે ત્યાં નીચું કોણ અને ઉંચું કોણ એ પ્રશ્ન જ ઉભો થતો નથી. લગ્ન એ એક એવી ગાંઠ છે કે જેથી કરીને દંપતી બે ચઢાય તો તેમની માનસિક તથા નૈતિક ઉન્નતિના સાધનરૂપે તે વાપરી શકે. સ્ત્રીઓની આ સંસારમાં પૌતા પ્રતિ, એક બીજા તરફ, અને દુનિયા તરફ કેવી ફરજે હોવી જોઈએ તે સંબંધી સ્વ. જમનાબહેનની શી માન્યતા હતી તે આપણે અત્યાર સુધી વર્ણવી.

હવે આ માન્યતા મુજબ તેમણે તેમની હંદગી ગાળી હતી કે નહિ તે તપાસીશું તો આપણને માલમ પડશે કે તેમણે ઘણી સરસ રીતે તેમના સિદ્ધાંતોનો અમલ કરી બતાવ્યો છે.

સ્વ. જમનાબહેનને સુધરામપુરનાં સૌ. કુંભાગૌરી હીરાલાલ રાવળે લાવણું કરવાની ઉંચ પ્રકારની હુશાળતા તેમનામાં કેમ આવી તે વિષે જ્યારે પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે તેના જવાબમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે “હું બાળપણથી મુંબાઈની છું. મારા પિતાએ મને નાનપણમાં કેળવણી આપવાની કૃપા કરી હતી, પણ લગ્ન થયા પછી તથા સાસરે આવ્યા પછી મને મારા જ્ઞાનમાં વધારો કરવાને જે ઘણી અનુકૂળતા મળી આવી તેને માટે હું સ્વ. (નગીનદાસ બક્ષિદાસ સદ્ગ્રંથ)ના આભાર નીચે છું. શરૂઆતમાં હું જોઈએ તેવી ઉત્તમ રીતે લાવણું કરી શકતી ન હતી. પણ સ્વર્ગસ્થના જ ઉત્સાહ તથા મદદથી, મિત્રો અને કુટુંબીજનો સમક્ષ ઘરમાં ખાનગી મેળાવડા કરી મને તેમણે જ લાવણું આપતાં શીખવેલું છે.”

“કુષ્ઠાળ સમયે હું ગુજરાત, કાઠીયાવાડ અને પંચમહાલ જેવા વિકટ પ્રદેશમાં ફરવા નીકળી તે પ્રસંગે મને એવી રીતે જવા દેવામાં મારાં દેટલાંએક નિકટનાં સગાં અને સ્વર્ગસ્થના કોઈ કોઈ ખરા મિત્રોએ પ્રવાસ કરવામાં અનેક વિદ્યો દેખાડ્યાં હતાં તે દરેકને તેમણે કંઈ કંઈ ખુલાસા આપી, સમજાવી, સંતોષ આપ્યો હતો અને મને ખાનગીમાં સમજાવતી કરી ગરીબ તથા નિરાધાર મનુષ્યોને ભતે જોઈ તપાસ કરી તેમને બનતી મદદ આપવા તથા અનુકૂળ પડે ત્યાં કન્યાકેલવણીને ઉત્તેજન આપવાનું કહી પ્રવાસે મોકલી હતી. તેમની સારી સલાહ વિના પરાધીન સ્ત્રીજાતિથી ગાહર અહાર નીકળવાનું બની શકે નહીં.”

ફેમિન સેક્રેટરી તરીકે પંકાએલા મુંબાઈના એક પ્રસિદ્ધ કુટુંબના શેઠ પુરુષોત્તમદાસ ઠાકોરદાસે સ્વ. જમનાબહેનની કુષ્ઠાળને પ્રસંગે લીધેલા શ્રમની પ્રશંસા કરતાં સ. ૧૯૧૨ માં તેમના

પત્રમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું. “તમોએ જે શ્રમ લીધો તથા સેહી ભાઈ નગીનદાસભાઈ તમોને પોતે ખલે રહીને જે સગવડ તથા સંમતિ આપે છે તે ગૃહસ્થાશ્રમના ઉત્તમ ભાગનો પ્રત્યક્ષ દાખલો છે. ઈશ્વર તે દાખલો વર્ષોનાં વર્ષો સુધી કાયમ રખાવે તે જ પ્રાર્થના.”

સ. ૧૯૧૪ માં સૌ. કૌમુદી દીવેદીયાએ ‘સુંદરી-સુજોધ’માં એક લેખ મોકલી તેમાં જણાવ્યું હતું કે “નગીનદાસ સદ્ગુણિ તેમ જ જમનાબહેનનો મને અંગત અનુભવ છે. અને તેથી કહી શકું છું કે જહોર જીવન ગાળવાનું ભેટલું માન જમનાબહેનને છે તેટલું જ તે જીવન જોગવવા દેનાર નગીનદાસને પણ હતું. મુંબાઈ બેંક જેવી વ્યાપારી સંસ્થામાં ઘડીની નવરાશ ન મળે એવી જવાબદારીની નોકરી છતાં રાત્રે કે દિવસે, સવાર કે સાંજ, મુંબાઈમાં કે શહેર બહાર જમનાબહેનને સેવાના કામમાં મોકલનાર, ઉત્સાહ આપનાર સ્વ. નગીનદાસ જ હતા. અંતની ઘડી સુધી મને ખબર છે કે જમનાબહેનને અંતઃકરણનું ધૈર્ય આપનાર અને દેશસેવા ન છોડવા આગ્રહ કરનાર નગીનદાસ જ હતા.”

“રા. રા. કેશવરામ નંદરામ ભટ, જમનાબહેનના પતિ શેઠ નગીનદાસ ભક્ષિદાસ સદ્ગુણિ તથા રા. રા. દામોદરદાસ કરસનદાસ-એ ત્રણે નાનપણના મિત્રો હતા. આંમાંના રા. રા. દામોદરભાઈ સ્વર્ગવાસી થયા. તા. ૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪ ના દિવસે રા. રા. કેશવરામભાઈએ પોતાના મિત્ર નગીનદાસના મૃત્યુ પછી ‘સેહી-સ્મરણ’ નામનું એક લાંબું કાવ્ય જમનાબહેન ઉપર લખી મોકલ્યું હતું તે મારા લેવામાં આવ્યું છે અને તેમાંથી અત્રે ઉપયોગી બાબત ઉતારી વાંચકવર્ગ સમક્ષ ધરવાનું યોગ્ય ધાર્કું છે:—

(કવિત.)

પશ્ચિમના પટવાળો તે સમે સ્થાંતો હતો
 મુધારો તે મુધારીને, સાર ભાગ રાખવો
 દેસનો ઉદય થાય, સત્ય ધર્મ પ્રવર્તાય
 આર્યનીતિ ગતિવાળો, સંસાર સમારવો
 અમે તણ મિત્રે મળી એવું પણ લીધું હતું
 વિદ્યાના વિનોદ માંય સમય વીતાડવો
 વિદ્યાર્થિની સ્થિતિ હતી, સંસારનો રંગ નાતો
 તે સમયે સંકલ્પ ગ્રીષ્મો, આજે શું ઉચારવો
 ઉદર નિમિત્તે મારે, નોકરીએ જવું પણ
 મુંબઈ છોડવું પણ, આજે તે સંસારવું
 સદ્ગુણ સંસારી થયો, નોકરી સ્વીકારી તેણે
 મુંબાઈમાં સ્થિર થયો, રૂઝુ એ વિચારવું
 દામોદર ઉઠી ગયો, ત્રિપુટિનો ભંગ થયો
 એકલા નગીને હવે પણ રહ્યું પાળવું
 વિદ્યાર્થી સમયવાળો, સાંભળ્યો સંકલ્પ તેને
 ચિત્ત ચિતા પેઠી પણ મનમાં મુંઝાવવું.

રોહશ.

ચિંતા થઈ મન ચતુરને, મુખ નાંખે નિશ્વાસ;
 કોણ શ્રુતિ હું આદર્શ કૃણે અમારી આશ.

શિયલ અચલ મેધાવિની, સદય હૃદય વિશેષ;
 તનયા તુલસીદાસની, ઘરમાં ગૃહિણી બેશ.
 ધર્મપત્ની વિવેકથી, વદી પતિની પાસ;
 નાથ કહો કેમ આવડા, આપ રહો ઉદાસ.
 સમભાગી સુખ દુઃખની, અભળા પણ અર્ધાંગી;
 સંકટ ઉચરો શું પહું, વાણી વદી વરાંગી.
 ગર્ભશ્રીમંતા સુંદરી, તું જ શીલ પુણ્યપ્રલાવ;
 સુખીઓ હું સંસારમાં, શમ્યા સર્વ સંતાપ.
 પણ વિદ્યાર્થી વય વિપે, કયો હતો સંકલ્પ;
 શુદ્ધ સુધારા કારણે, પળે નહિ તે અલ્પ.
 જન્મી વિસરજન થવું, એ નહીં નિર્માણ;
 સુકૃત્ય કરીએ હાયથી, જન્મ્યું તો જ પ્રમાણ.
 ત્રણ જણનો નિશ્ચય હતો, સુધારવા જ સમાજ;
 ત્રણે વિખુટા પડ્યા, એકલવાયો આજ.
 વિગ્ર ગયો વિદેશમાં, હું નોકર પરદાસ;
 સદ્ગત પહોંચ્યો સ્વર્ગમાં, કેમ ફળે મુજ આશ.
 નોકરી કરવી નિર્મળી, શુદ્ધ મને નિષ્કામ;
 તેમાં ચુકું તો બનું, સહુણી છુણું હરામ.
 ચાકર તો કર ચાકરી, નહિ તો નોકર નેટ;
 અરસપરસ બને થશે, નોકર શેઠ ફળેત.
 તો મારી શી રીતથી ફળે સુધારા આશ;
 ચિંતા વશી એ ચિંતમાં, મન માફે ઉદાસ.
 લલા લલા હારી ગયા, વિકટ ખરી એ વાત;
 પણ ચિંતા કરશો નહીં, હું પકડું એ હાથ.
 કન્યા મૂળ સંસારનું, તે રૂંડું કેળવાય;
 શુદ્ધ સુધારા કાર્ય એ, ફળીજૂત નહીં થાય.
 આજ્ઞા દો અમને તમે, નિર્મળ મનના નાથ;
 શુદ્ધ સુધારો ચર્ચવા, હુંડો જાઉં હાથ.
 તન મન ધન ખરચવું સદા, રાખે ઈશ્વર લાજ;
 પ્રયત્ન પૂરો આદરે, સુધરે જેમ સમાજ.
 ધન્યવાદ તમને પ્રિયા, શમ્યો મુજ સંતાપ;
 સાવધતાથી સાધજે, હેતુ પ્રભુપ્રતાપ.
 સુધરે બાળા ગુર્જરી, સુધરે સર્વ સમાજ;
 શુદ્ધ સુધારા પંથની, લો દીક્ષા સહસા જ.
 ઉચ્છેદી બનશો નહીં, રાખો રક્ષક તત્ત્વ;
 મધ્યમ માર્ગે ચાલીને સમાધી રાખો સત્ત્વ.
 જહુ તાણો તો તૂટી જશે, લીલ થડે ગુંચવાય;
 માફકસર મમતે ચઢો, તો હેતુ સચવાય.

જોલો તેવું ચાલજો, દુનિયા લે દેશાન્ત;
 વિચારી બાજી ખેલજો, થાય નહીં ઉત્પાત.
 ઉતાવળા સૌ બાવરા, ધીરા સૌ ગંભીર;
 એ કહેવતને અનુસરો, નિર્મળ રાખો નીર.
 ધર્મશાસ્ત્રથી ઉલટી, રૂઢિ જ્યાં દેખાય;
 ત્યાં રૂઢિને ત્યાગવા, મમતાથી બોધાય.
 સારાસાર વિચારથી, સમજાવો સૌ રીત;
 તો ડાહ્યા જન સમજશે, કરશે તેમ ખચીત.
 શાસ્ત્ર પ્રમાણેનો પ્રથા, દેશ સમય અનુકૂલ;
 દેખો નહીં તો બોધજો, સમારવા સુખ મૂળ.
 પશ્ચિમ-વાતાવરણથી, આર્યનીતિ અંખવાય;
 તો ત્યાં પડશે પાડજો, મથજો જેમ મથાય.
 સારું સંઘરવું સદા, ત્યાગવું નબળું તત્ત્વ;
 એ મુદ્દો ઉપદેશજો, મિથ્યા મૂઝી મમત્ત્વ.
 મૂળ તત્ત્વતો સાર્ય છે, તેમાં બગડ્યું બેઠ;
 યુક્તિ પ્રયુક્તિ વાપરી, પ્રથમ સમારો તેઢ.
 કન્યા જો કેળવાય તો, મુધરે સર્વ સમાજ;
 પણ તે કેળવણી કઈ, નહીં કરો મન આજ.
 કન્યા માતા નીપજે, બનેં શુદ્ધિથી શુભવાન;
 નારી-ધર્મ નીતિ-તત્ત્વનું, કરાવતાં પયપાન.
 નાગરિક નીવડે બાળકાં, પાક વ્યવસ્થા-પેર;
 રચે કુટુંબ ધાર્મિક તો, શુદ્ધિથી શોભા-ઘેર.
 સારાસાર વિચારનાં, તનુજ તનયા થાય;
 તો કેળવણી સાર્ય છે, ખાશવ-વૃત્તિ પળાય.
 નાગરિક નર નીપજે ઘણા, શુદ્ધિથી દેવી ગણાય;
 દેશ-ઉદય પછી દૂર ક્યાં સર્વે શ્રી સોહાય.
 સંતતિ ચવી કે ના ચવી, તે તો જેમ અદૃશ;
 તે મુખદુઃખથી ના ચવું, મૂળ મુદ્દાથી શ્રદ્ધ.
 બાળક જે છે બેનનાં, માત વિનાનાં પાસ;
 સત્ય પ્રેમ સદ્ધર્મથી, ઉછેરવાં ધરી આશ.
 તે પુણ્યે તમે પામશો, નિજ સંતતિ સમ મુખ;
 વૃદ્ધ વયે સેવા કરે, મટે સંતતિ-દુઃખ.
 પ્રયત્નવંતની પુત્રી છે, તનમન પૂજ્ય પવિત્ર;
 પૂજ્ય કર્મથી પામશો, દેવી દિવ્ય ચરિત્ર.
 શુદ્ધ મુધારો સૂચવવો, એ મારો આદેશ;
 ઉમેગથી એ આચરો, કર્મ-યોગ વિશેષ.
 નોકરી વિષુ મેં આદ્યો, સર્વ કર્મ-સંન્યાસ;
 નિવૃત્તવત કરશું સદા, તત્ત્વજ્ઞાન અભ્યાસ.
 શીર્ષાસોદીથી લાગીયું, તત્ત્વબોધનું તાન;
 ઉપનિષદ વેદાંતને અવજી બીતા-જ્ઞાન.

આ કાવ્યમાંના કેટલાક ભાગો સ્વ. જમનાબહેનની પરણેલી છંદગી પર તથા તેમના સિદ્ધાંતો અસલથી કેવા દૃઢ હતા તેના પર સર્વ અજવાળું પાડે છે. તે પતિભક્તિપરાયણ હતાં. પોતાનો ધર્મ પતિને અધી જ રીતે સંતોષવામાં માની લીધો હતો. દરેક કાર્યમાં તે તેમના પતિની સહાયતા તથા શિક્ષા લેવી લાગ્યારક માનતાં.

હમણાં સુધી અન્યનાં વચનો કહી સ્વ. જમનાબહેનના શુદ્ધસ્થાત્રમ વિષે મેં કહ્યું. પણ હવે હું મારા અનુભવની વાત જણાવીશ.

મંડળમાં કેટલાંક વર્ષ થયાં જે બે આરતી ગવાતી હતી અને જેમાંની એક હાલ પણ ચાલુ છે તે આરતીઓ મંડળમાં સહા શરૂ કર્યા પહેલાં તથા ખલાસ થતી વખતે ગાવાની પદ્ધતિ દાખલ કરનાર સ્વ. જમનાબહેન જ હતાં. મંડળના સલાસદો આ આરતીઓ સ્વ. જમનાબહેન કેવા ઉત્સાહથી ગાતાં હતાં તે સંભારણે ત્યારે જ તેમને ગં. સ્વ. જમનાબહેનને પતિસેવા કેટલી બહાલી હતી તેનું જ્ઞાન થયે.

મેં સ્વ. જમનાબહેન તથા સ્વ. બાઈ નગીનદાસ વચ્ચે કોઈ પણ દિવસ વિરોધ જોયો નથી. તે બન્ને મારી પાસે હમેશા આવતાં અને હું પણ તેમને હમેશા મળતો. અને મને તે જોઈ યુગલ જોઈ ઘણો આનંદ થતો હતો. બાઈ નગીનદાસ તથા સ્વ. જમનાબહેન જોડે મંડળ સંબંધી તથા બીજી વાતો ઉઘાસથી કરતો તે સમયે તેમનામાં સુદલ મતભેદ માલમ પડતો નહિ. પણ સ્વ. જમનાબહેનના ઉમંગ તથા ઉત્સાહને હમેશાં બાઈ નગીનદાસ ઉત્તેજન આપતા. સામાન્ય અનુભવ પ્રમાણે જ્યાં પત્ની પૈસાદાર હોય છે અને પતિ સાધારણ સ્થિતિનો હોય છે ત્યાં ઘરમાં સ્ત્રી રાજ્ય ચલાવતી માલમ પડે છે. પણ સ્વ. જમનાબહેન તથા સ્વ. નગીનદાસનું યુગલ હમેશા એક બીજા સાથે મસલત કરી શુદ્ધકાર્યભાર ચલાવતું મને માલમ પડતું હતું. આ દંપતી કોઈ પણ દિવસ એકબીજાનો બોલ ઉઘાપતાં ન હોતાં. તે બેની વચ્ચે કોઈ તો મેં જોયો જ નથી. સ્વ. જમનાબહેન તેમનાં બહેનની દીકરી પરણ્યા પછી જ્યારે તેમને ઘર મળવા આવતી ત્યારે સ્પષ્ટ કહેતાં કે “બહેન જો ધણીએ રહેવાની ના કહી હોય તો તેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી રહીશ નહિ.” દુષ્કાળ વખતે બહારગામથી દરરોજ સ્વ. જમનાબહેન તેમના પતિને સંપૂર્ણ વિગતદર્શક પત્રો લખતાં હતાં, અને પ્રત્યેક પત્રને છેડે સહી કરતી વખતે ‘દાસી’ શબ્દ વાપરતાં. ટૂંકામાં, લગ્ન પ્રસંગે જે વરકન્યાએ નીચે મુજબની સાથે પ્રતિજ્ઞા લેવાની હોય છે તે અક્ષરસઃ આ દંપતીએ પાળી હતી. “આ મંડપમાં વિરાજમાન વિદ્વાન લોકો! આપ નિશ્ચય કરીને જાણો કે અમે પોતાની પ્રસન્નતાપૂર્વક શુદ્ધસ્થાન શ્રમમાં એકઠાં રહેવાને માટે એક બીજાનો સ્વીકાર કરીએ છીએ. અમારાં જન્મેનાં હૃદય, જળ સમાન શાંત અને મળેલાં રહેશે; જેમ પ્રાણવાયુ અમને પ્રિય છે તેમ અમે બેઉ એક બીજાથી સદા પ્રસન્ન રહીશું; જેમ ધારણ કરનાર પરમાત્મા સર્વમાં મળી રહીને સર્વ જગતનો ધારણકર્તા છે તેમ અમે બેઉ એક બીજાને ધારણ કરીશું; જેમ ઉપદેશક શ્રોતાઓ સાથે પ્રીતિ કરે છે તેમ અમારા બેઉના આત્મામાં એક બીજાની સાથે દૃઢ પ્રેમ ધારણ કરીશું.”

આ જે ચિત્ર ચિતર્યું છે તે છેલ્લાં ૧૩ વર્ષના સંબંધમાં જ સમજાવું. પણ મારા સાંભળ્યા પ્રમાણે તેમનું તે આગળનું જીવન પણ એવું જ સુખકર નીવડ્યું હતું. શું આનું કારણ પતિ પૂજીની સરખી ઉમ્મર તો નહિ હોય? સ્વ. જમનાબહેન તથા સ્વ. નગીનદાસનું જોઈ યુગલ જોઈને નફી આપણને નીચે મુજબ કહેવાની ફરજ પડે છે કે—

They joyed one joy, one grief they grieved,
One love they loved, one life they lived.

તેમનો આનંદ એક હતો, તેમનું દુઃખ એક હતું; તેમનો પ્રેમ એક હતો-તેમનું છવન એક હતું.
સ્વ. નગીનદાસના છેવટના ગંભીર મંદવાક સમયે સ્વ. જમનાબહેને તેમની જે ચાકરી કરી હતી તેની પણ અત્રે નોંધ લેવી આવશ્યક છે. તેમના પતિને 'કેન્સર'નો પ્રાણાતંક રોગ લાગુ પડ્યો છે તે સંબંધતા જ સ્વ. જમનાબહેન તદ્દન નિરાશ બની ગયાં હતાં. અવરનવર પ્રતિથી દૂર બધું પુછળી રોતાં. રોવાથી પતિની ચાકરી થઈ શકશે નહિ એમ સમજી આંસુ લોહી નાંખી પાછાં કામે વળગતાં. પતિના મરણ સમયે આંખમાં એક પણ આંસુ ન આવવા દેતાં ભગવદ્ગીતાનો પાઠ જે સરસ રીતે તેમણે કર્યો હતો તે દેખાવ ખચિત મારા મન આગળ તાદૃશ ખડો છે, મરણ આદ શોકને વશ થતાં; પણ સર્ગાવહાવાંની નાખુશી ઉપરાંત તેમના સિદ્ધાન્તને વળગી ફટવાનો કદંગો રીવાજ તેમણે બંધ કર્યો હતો. આવી રીતે અન્યો-અને સહાય કરનાર તથા અન્યોઅન્યને તેમના સહગુણો ખીલવવા તક આપનાર લાખે દંપતી બેવાને હિંદુ ક્યારે વ્યાખ્યાનથી ચશે ?

Her benevolent smile and quick, active manner communicated her own cheerfulness and energy to every one around her.

R. Heber Newton.

તેનું કસ્યાણુકારી કિંમત તથા અપદ અને ચેતન શરૂ વર્તન આસપાસનાં સર્વ જનોમાં આનંદ અને ચેતન પ્રેરતું.

આર. હેબર ન્યુટન.

Sweet promptings unto kindest deeds
Were in her look;
We read her face as one who reads
A true and holy book.

Whittier.

તેની દૃષ્ટિમાં જ મીઠી પ્રેરણા અને બધાં કાંચે હતાં; એક પવિત્ર પુસ્તક પ્રમાણે, અને તેની મુખાકૃતિ વાંચતાં.

વહીરીઅર.

Character is the secret of all noblest beauty. The form of utmost loveliness is fashioned only by the cultured soul within. Unless a soul draws the lines of the face, looks out of the eyes, speaks in the voice, the beauty of the belle is but that of the doll; which may be an attractive plaything, but as a toy is tossed aside when its novelty is gone. The inner grace of all loveliness is the spirit's sheen upon the flesh.

R. Heber Newton.

સર્વ હૃદય સૌંદર્યનું રહસ્ય આદિય છે. અપ્રતિમ લાવણ્યમયી આકૃતિ માત્ર સુંદરી આત્માથી જ યદાય છે. જે આત્મા મુખની રેખાઓ આ લેખે નહિ, નયનમાં નાચે નહિ, વાણીમાં બોલે નહિ તે એવું સૌંદર્ય પુલળી જેવું છે—જેની મનોદરતા ચક્રકા જેવી છે, અને તેની નવીનતા જતી રહેતાં દૂર દૂંધી દેવાય છે. દેહ ઉપર આત્માનું તેજ એ સર્વ સુંદરતાનું આંતર લાવણ્ય છે. આર. હેબર ન્યુટન.

According to Hindu religion each woman, whether old or young, is the loving representative of the Divine Mother on earth. She (the Divine Mother) is the producer of the creator, or the First-born Lord of all creatures. Swami Abhedanand.

હિંદુ ધર્મે પ્રમાણે દરેક સ્ત્રી યુવાન કે જૂઠ્ઠા જયવમાં દિવ્ય માતૃત્વની પ્રતિનિધિ રૂપ છે. તે સક્તિ પ્રમુદાની જનતા છે.

સ્વામી અબેદાનંદ.

"Women reflect the times in which they live even more faithfully perhaps than do men, because of their quicker perceptions and more impressionable

natures, and also because they have more to do with social life than the other sex and are more jealous of its conventions. They mirror the age in which their lot is cast, and present it to us, both in its strength and in its weakness in a way impossible to ourselves."

યુગનું પ્રતિબિંબ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીમાં વિશેષ પડે છે, કારણ કે સ્ત્રીમાં પ્રવૃત્તિશક્તિ સ્વલ્પ અને પ્રકૃતિ સંસ્કાર બહુલા બીજી રીતે એવી હોય છે. પુરૂષ કરતાં તેઓ સમાજજીવનમાં વિશેષ ભાગ લે છે, અને શક્તિ આગ્રહથી અનુસરે છે. જે યુગમાં તેમનું જીવન ધકાયું હોય છે, તે યુગના શુદ્ધરૂપનું પ્રતિબિંબ સ્ત્રીમાં એટલે અંશે જણાય છે કે જેટલે આપણામાં જણાવું અસંભવિત જણાય છે.

(૮)

હવે આપણે આ બહેન તથા પૃથક્જીવન જે રીતિએ સ્વ. જમનાબહેને સફળ કર્યાં તે ક્યાં ગુણોને આભારી હતાં તેનો વિચાર કરીશું. તેમના ચારિત્ર્યનું સ્વરૂપ તેમના વર્તનમાં આપણે ઉપર જોઈએ. પણ એ ચારિત્ર્ય ક્યાં ક્યાં સદ્ગુણોથી ભરપૂર હતું તે બાબતું જરૂરનું છે તેથી તેનું વર્ણન કરીશું.

સ્વ. જમનાબહેનનો પ્રભુ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર તેમના હસ્તકે સ્ત્રીજાતિની ઉત્થાપતિ કરવા માગે છે એમ દૃઢ માન્યતા રાખી, મતમતાંતરોના વાદવિવાદોને વેગળાં મૂકી, તેમના જીવનને એક 'દૃષ્ટ' રૂપે ગણી સ્ત્રીજાતિને અર્થે દેશસેવા કરવા તેમણે લોકલાજની દરકાર કર્યાં વિના એક હિંમતવાન શ્રેયશીર યોદ્ધાની પેઠે ગાંડી ગુજરાતને તેની ગુર્જરબાળાઓ પરત્વેની ફરતે અદ્ય કરાવવાનું ખીડું તેમની જવાબદારી પૂર્ણપણે સમજી ઝંઝાવ્યું અને ગુજરાતને કંઈ દિશામાં તેની ફરજ જાણવાની છે એ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવી તેમણે હમેશાં વાસ્તે પ્રભુના દરબારમાં તથા બહેનોની અરજ ભેટ કરવા આ ક્ષણભંગુર જગતમાંથી અદૃશ્ય થયાં છે. આ કામમાં સ્વ. જમનાબહેન પ્રભુની ઈચ્છા મુજબ જ વર્તે છે એમ તે સમજતાં હોવાથી જ સુખદુઃખમાં તેમણે નિશ્ચય કરેલી નેમ પાર પાડવાને છેવટ સુધી વળગી રહ્યાં. વીસમી સદીમાં સેવાધર્મ એ જ મોટો ધર્મ છે એમ સમજી તેમણે તન, મન તથા ધનથી તેમની આખી અંદગી પર્યંત પરોપકારી જીવન ગાળ્યું હતું. પ્રભુના બાળની સેવા કરવી, પતિની સેવા કરવી એ પ્રભુની જ સેવા જરોબર છે એવો તેમનો સિદ્ધાન્ત હતો. સ્ત્રીજાતિ જન્મથી જ ધાર્મિક વૃત્તિવાળી હોય છે તેમ તેઓમાં પણ તે વૃત્તિ પૂર્ણપણે પ્રકાશતી હતી. તે મૂર્તિપૂજક હતાં, વૈષ્ણવ હતાં, કાકોરજની સેવા કરતાં, મહાદેવજી ઉપર પૂર્ણ આરંધા રાખતાં; ધર્મ તથા નીતિનાં પુસ્તકો વાંચતાં. હમેશાં લગ્ન આરતિ ગાતાં અને સાંભળતાં, દેવદર્શન જતાં, સપ્તાહ વગેરે બેસાડતાં, પરંતુ આ સર્વ સાથે તે એમ ખરેખર સમજતાં હતાં કે જ્યાં લગી એક સ્ત્રી આ ધર્મ, પોતાના કુટુંબ તથા જ્ઞાતિ તથા સમાજ તથા દેશની સેવા કરવામાં વાપરે નહિ ત્યાં સુધી મનુષ્યનો જોશ થતો નથી. સ્વ. જમનાબહેન એવે સ્થળે રહેતાં હતાં જે હમેશાં તેમને આ દુનિયા પરત્વેની ફરજોનું જ્ઞાન કરાવે. તેમના અંગલા પાછળ જ હિન્દુ સ્મશાન આવ્યું હતું. તેથી હમેશાં આ દુનિયા ફાળી છે અને દરેક મનુષ્યનો દેહ ક્ષણભંગુર તથા નાશવંત છે અને તેમણે પોતાના જન્મનું સાર્થક કરી પોતાનું મરણ સુધારવું. જોઈએ એમ તેઓ માનતાં. પરોપકારનાં કાર્યો કરતી વખતે સુદૃઢ હૃદય ન કરવી એમ તેમને હરહમેશાં ધહેતાં. સ્વ. જમનાબહેન તેમના ગંભીર મંદવાડ પહેલાં સુરત જવાનાં હતાં માટે મંડળના અમુક કામ સંબંધી તેમણે મને પત્ર લખ્યો હતો. તેમાં છેવટે નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું. "કર-લીયા સો કામ, ઔર ધર લીયા સો ધ્યાન, બોલો આત્મા-રામ, એ શબ્દોનું ધ્યાન રાખો."

તેઓ પરણેલી હંદગી ગુજરાતમાં હતાં એટલે ઘરમાં પતિ એ પત્નીનો પરમેશ્વર અને એને રીઝવી સ્ત્રીએ એક શહેરી તરીકેની પોતાની ફરજો બજાવવાની છે એ હમેશ ધ્યાનમાં રાખતાં. શ્રી હનુમાનજીના મંદિર પાસે રહેતાં; તે તેમને સદા યાદ આપતા કે જેમ હનુમાને રામની સેવા ચાકરી કરી તેમના જીવનની સાર્થકતા કરી હતી તે જ મુજબ તેમણે તેમના દેશબાંધવોની સેવાચાકરી કરી પોતાની હંદગી સુધારી અન્યની પણ સુધારવી. શ્રી વાલ્મેકેશ્વર મહાદેવના મંદિર પાસે રહેતાં અને તેમના બંગલાના કોષાડિંગમાં પણ મહાદેવજીનું દેવળ હતું. મહાદેવજીની પ્રકૃતિ નાશ કરવાની છે માટે સેવા કરતી વખતે પોતે પોતાની મલિનતાનો લાભ કરી શુદ્ધ અંતઃકરણથી લોકોના અવગુણોનો જેમ જલદી નાશ થાય તે સાડ ઉપાયો આદરવા સંબંધી તેમને બાન થતું. બંગલાની આસપાસ ચારે બાજુ જાડોની ઘટા છવાયેલી હતી અને બંગલામાં બધી રીતની કૃત્રિમ સગવડો હતી તે તેમને યાદ દેવડાવતું કે જંગલમાં મંગલ કરી અર્થાત્ સાર વિનાના સંસારમાં ઉપયોગી જીવન ગાળીને જ જે મંગળ કરે તેનું જીવન જીવતર ગણાય. આવી ઉચ્ચ લાવનાઓ ઉત્પન્ન કરે એવા સ્થાનમાં રહેતાં. ઉચ્ચ જીવનની મહાન લાવનાઓ મન આગળ હમેશ રાખતાં. શેઠ દાદાભાઈ, સર શ્રીચેત્રાહ, લાલુ લગ્નપત. રાય, શ્રીયુત ગાંધી, નામદાર જોખલે, મિસિસ સરોજની નયડુના ગુણો હમેશાં યાદ રાખતાં અને તેમને પગલે પ્રભુ તેમને ચલાવે એવું ધ્વજિતાં. લાલુ લગ્નપતરાય સિવાય આ બધા દેશભક્તોના પરિચયમાં સ્વ. જમનાબહેન આભ્યાં હતાં, અને તેથી તેમના ગુણોએ તેમના જીવન ઉપર ઘણી સારી અસર કરી હતી. મુંબાઈમાં છેલ્લાં શ્રી. સરોજની નયડુ આભ્યાં હતાં ત્યારે સ્વ. જમનાબહેન પથારીવશ હતાં. પણ જ્યારે આ બાઈ મુંબાઈ આભ્યાં છે એમ મેં તેમને જણાવ્યું ત્યારે સ્વ. જમનાબહેને મને તેમને પાલખીમાં મળવા લઈ જવા વિનવ્યું. પરંતુ તેમની સ્થિતિ તેવી ન હોવાથી જ્યારે શ્રી. નયડુ ગારે ત્યાં પ્રસાદ લેવા આભ્યાં હતાં ત્યારે હું તેમને સ્વ. જમનાબહેનને ત્યાં લઈ ગયો હતો. આ પોતાના પ્રસિદ્ધ મિત્રને આ વખતે મળવાથી તેમને અલ્પકેટિ આનંદ પ્રાપ્ત થયો હતો. તેમની હંદગીની રંગેશ દેશસેવા કેવી રીતે કરવી તે જ વિચારથી રંગાઈ ગઈ હતી. મરણ પચારીપર પણ લાલ્લીતા દેશભક્તોને યાદ કરતાં, બજારો ગાતાં અને પોતે ઉપાડેલાં કાર્યને જે કોઈ મળવા આવતા તેમને, ટેકો આપવા વિનવતાં તેમની રહેણી કરણી નિર્મળ રાખતાં. સ્વમાન જળવતાં. ઉત્સાહ તેમનામાં ઉભરાઈ જતો હતો. એમનું મનોબળ ઘણાજ ઉત્તમ પ્રકારનું હતું. પથારીવશ થયા પછેલાં પોતાથી ખોરાક શુદ્ધ લેવાતો ન હતો તેથી શરીર લથડી ગયું હતું. તેમના બંગલાથી લગભગ ૧૦૦ પગથીઆં ચડી શ્રમ સહી શકે તેવી શરીરઅવસ્થા ન હતી તે છતાં પણ મંડળના કાર્ય સાડ તથા તેને આર્થિક મદદ મળે. તે સાડ કલાકોને કલાકો કામ પાછળ મેળ્યાં રહેતાં, ચાર ચાર દાદરો ના કહેવા છતાં ચડકતાં અને તેમની હાજરીથી જ તથા મધુર વાણીથી ધારેલું કામ પાર કિતારી શકતાં. જ્યારે મારી પત્નીની સુવાવડ પછી દસમે દિને સ્વ. જમનાબહેનને માલમ પશ્યું કે તે સ્નાન કરવાની છે ત્યારે મા બાળકને માત્ર આશિષ આપવા ખાતર પગથીઆં ચડી રસ્તામાં બે ત્રણ સ્થળે વિસામો લઈ મારે બંગલે આભ્યાં. પારેલી આશિષ આપી તેમની છેકરીને તથા નવીન જન્મેલા બાળકને બોઈ હર્ષલેલાં થયાં. ૩. ૫ માતાના હાથમાં મૂક્યા. અને તરત જ પોતે લોથપોથ થઈ ગયાં. પથારી કરાવી સૂઈ શેક કરાવવા લાગ્યાં. તેમની તબીયત એટલી બધી નબળી થઈ ગઈ હતી કે લોકો તેમને ઘેર તબીયત પૂછવા જતા. આ જ દિવસે ત્રણ લાલ્લીતા હુંડેબની સ્ત્રીઓ સ્વ. જમનાબહેનને બંગલે તેમની તબીયત પૂછવા ગયાં. સ્વ. જમનાબહેનને બોલાવવા મારે ત્યાં ગાલુસ આભ્યું, એટલે તેની બેડે કહેવડાવ્યું કે 'જવાનીદાસને બંગલે આવો; મારાથી

લગભગ ૨૮ વર્ષની ઉંમર.

સૌભાગ્ય સ્થિતિ-જમનાબાઈ સક્કઈ.

ઘેર તરત આવશે નહિ.' વાચક વર્ગ! આ દિવસ પછી સ્વ. જમનાબહેન તેમના બંગલામાંથી છેક છેલ્લે સુધી બહાર નીકળવા પામ્યાં ન હતાં. આનું નામ તે જ્વેહ! અને આનું નામ તે મનોબળ! અન્ય પારમાર્થિક કામો કરનાર બહેનોની બિલકુલ ઇર્ષ્યા કરતાં નહિ; પણ તેમને તેમનાથી જનંતી મદદ આપવા તૈયાર રહેતાં. ગુજરાતની જાણીતી પારમાર્થિક જીવન ગુલરનારી બહેનો શ્રી. શિવગૌરી તથા શ્રી. બાજગૌરી પરત્વે તે કેવા માનની લાગણીથી જોતાં હતાં તે તેમના નીચેના બોલોથી માલમ પડે છે: "સાંસારિક ઉપાધિઓથી રહિત આ આર્થ દેશની સ્ત્રીઓએ કેવાં કાર્યોને પોતાનું શુદ્ધ જીવન સમજવું, તેનું ગં. સ્વ. નાનીબહેનના શુદ્ધ જીવન ઉપરથી આપણને પ્રત્યક્ જ્ઞાન થાય છે. વિશેષ તેમના આવા ઉત્તમ કાર્યમાં શુદ્ધ જીવન ગુલરવાની પૂર અભિલાષા ધરાવનાર ગં. સ્વ. બહેન બાજગૌરી. પણ સહાયકતા છે. આનું શુદ્ધ જીવન ગુલરવા પોતાના હૃદયમાં પરોપકારવૃત્તિને અંતર્ગતમાં રાખનાર બહાદુર નાનીબહેન અને બહેન બાજગૌરીની હૃદયગીતી જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ન્યૂન છે." તેમનામાં આભારની લાગણી ઘણી તીવ્ર હતી. જ્યારે જ્યારે અમે મંડળના કાર્યસંબંધી જાણીતા ગુજરાતી ગૃહસ્થોને મળવા જતાં ત્યારે સર્વ પ્રસંગે તેમને ઘરને ખૂલેથી બહાર કહાડવા સારું મારો હૃદયથી આભાર માનતાં. પરોણાગત શું છે તે તો તેમનાં જે પરોણા થયાં હોય તે જ જાણે. હું તો તેમના હૃદયનો જ ગણાતો. તેમ છતાં પણ જ્યારે જ્યારે તેમને ત્યાં હું જમતો ત્યારે કાંઈને કાંઈ નવીન વસ્તુઓ કરી જમાડતાં. ગંધીર મંદવાડ વખતે પણ આ જ મુજબ વર્તતાં. સુંદરમપુરવાળાં મિસિસ. રાવળે સ્વ. જમનાબહેનની પરોણાગત કેવી ઉત્તમ હતી તેનું જ્ઞાન 'સુન્દરી-સુબોધ'માં યોગ્ય વખત ઉપર લખી આપણને કરાવ્યું છે. સ. ૧૯૧૩ માં રાજકોટની ફિઝેલ ટ્રેનીંગ કોલેજમાં શિક્ષણ લેતી સ્ત્રીઓને મુંબાઈમાં લગભગ ૧૫ દિવસ પોતાને ખર્ચે રાખી તેમની પરોણાગત કેવી હતી તે બધાને દેખાડી આપ્યું છે. અન્ય સન્નારી તથા સહગૃહસ્થો પણ આ જ જાણત તેમના લેખોમાં લખી અંગત અનુભવ આપી મને અનુમોદન આપશે એમ મારી ખાત્રી છે. અભિમાન શી વસ્તુ છે તે જ તેઓ જાણતાં નહિ. નમ્રતાને તેમણે તેમની દાસી કરી લીધી હતી. કપટભાવને તેઓ ઓળખતાં જ નહિ. જ્યારે પણ આપણી સાથે વાતચિત કરતાં ત્યારે આપણી આંખ આગળ એકસ-રે (x-ray) લગાડી તેમના હૃદયમાં તેમના બોલોનો આત્મેદ્વય લાવ આપણે નિહાળી શકતા. સ્વ. જમનાબહેનના સ્વભાવનું તો પૂછવું જ શું? જ્યાં મનુષ્યમાત્રને દેખે કે ગાંડવિંતાં થઈ જતાં. મારા તેમની જેડેના આખા સહવાસ દરમિયાન તેમને મેં ગુસ્સે થતાં જોયાં નથી. સર્વની સાથે નરમાશથી કામ હેતાં. આ વાત તેમનાં છેલ્લા મંદવાડ પહેલાંની સ્થિતિની સમજવી. મંદવાડ વખતે લાંબો સમય પથારીવશ રહેવાથી જે ફેરફાર આપણા સ્વભાવમાં થાય છે તે આપણે બધાએ પ્રત્યક્ અનુભવ્યો છે. પણ મારા સંબંધમાં ભાઈ સાહેબોને દુઃખપ્રસંગે પૈસાટકાની મોટી મદદ. આપતાં સગાંઓ તેમની સાથે અજુજનાવ રાખતાં છતાં પણ બધાં સાથે તેઓ હેતુપ્રીતથી વર્તતાં. ખામેસી તરીકેનો ખરો ધર્મ પણ સંભાળતાં.

તેમના ભયંકર મંદવાડ વખતે પણ મારી સાથે તેમણે તેમના સ્વભાવ ઉપરનો કાશુ ખોયો ન હતો. તે સત્વરે આલનારાં ઉદ્યોગી સ્ત્રી હતાં. મોટાઈ શું છે તે જાણતાં જ નહિ. ડાયરી રાખી તેમનું કામ નિયમસર કરતાં. શરીર સંસારમાં સેવા કરવાનું સાધન છે એમ સમજી તેની બરાબર સંભાળ રાખતાં. સારો પ્રુધિકારક ખોરાક લેવો, શરીરે તેલ ઓળાવવું તથા તેને આરામ આપવો એ સારી પેઠે સમજતાં. તેમની તંદુરસ્તી નરમ થતી જવા લાગી ત્યારે સેવા સાડ બહાર એકેક દિવસને અંતરે નીકળતાં. તેઓ મળતાવડાં હતાં; આકર માણસ.

પણ તેમને ઘણાં મહાતાં હતાં. હિમ્મતવાળાં શ્રી હતાં, કોઈ તેમનું વાસ્તે કાંઈ રીકા કરતાં તો તે સાંભળી વેર લેતું તે તો. સમજતાં જ નહિ. પરંતુ ઉલટાં તે જોલનાર તરફ વધારે પ્રીતિથી કામ લેતાં. એકલથેટાં ન હતાં. કાંઈ પણ સારી ચીજ પારકાંને ખવડાવ્યા વિના ખાતાં નહિ. જ્યારે જ્યારે ઘેર કાંઈ પણ નવાઈની વસ્તુ કરાવતાં ત્યારે ત્યારે તેમના બ્રાહ્મણ સાથે મારે ત્યાં મોકલતાં. અથાણાં, પાપડ વગેરે ભતે કરતાં તથા તેમના અધી કોમોના અંગત મિત્રાને ત્યાં તે મોકલતાં. બીનસ્વાર્થી સેવા જ ખરી સેવા છે એમ ભણીને દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરતાં અને તે પણ એવી કળવકળથી કે મદદ મેળવનાર મનુષ્યને મદદ મળી છે એમ સુદલ ભાસતું જ નહિ. ગુપ્ત દાન ઘણું કરતાં; અને તે પણ દાન લેનારનું સ્વમાન જળવાય તેવી રીતે બારીકાઈથી તપાસ કરી, ખરી દયાની દેવી મુજબ ગરીબોની સાથે વર્તીને જ કરતાં. મનમાં ધાર્યું કામ સંકટો વેલીને પણ પાર ઉતારતાં. દરેક કાર્યમાં 'ઉતાવળા સો બ્રહ્મવરા, ધીરા સો ગંભીર' એ ન્યાય મુજબ વર્તતાં. જેવું પોતાને લાગે તેવું જ પારકાંને લાગે એવું સમજી દરેક જણ સાથે પુખ્ત વિચાર કરી અને ગંભીરાઈથી જ કામ કરતાં. જોડવાળાં મનુષ્યોને તરછોડતાં નહિ; પણ માયાળુપણે તે મનુષ્યને સ્નેહથી મહાઈ તેની જોડને વળોડી તેનો દુર્ગુણ તેનાથી કેમ સજીવ દઈ શકાય તે સારૂ તેને બધી રીતે ઉત્તેજન આપતાં. મનુષ્ય-માત્રમાં અને ખાસ કરીને શ્રીઓમાં સૌન્દર્ય તથા શૃંગાર સજવાની જે કળા હોય છે તેનો ટેટલીક શ્રીઓ દુરુપયોગ કરે છે અને તેથી તેઓ પાપમાત્ર થાય છે એ સારી પેઠે ભણી તે વર્તતાં હતાં. સારી સ્થિતિની શ્રીઓનું અનુકરણ કરીને જ બીજી શ્રીઓ તેમનું વર્તન રાખે છે માટે સારી સ્થિતિની શ્રીઓ ઉપર થી થી જવાબદારીઓ છે તેનું તેમને યથાર્થ જ્ઞાન હતું. સ્વ. જમનાબહેન કાંઈ ઘણાં ભણેલાં હતાં નહિ. પણ તે સાદી સમજથી ભર-પૂર હતાં. સંસારમાં સર્વ સાથે નાનપણથી તે પ્રોહાવસ્થા પર્યંત તેમણે ઉવાડી આંખે ખુઝા કાને અને શુદ્ધ શુદ્ધિએ આવલોકન કરી અનુભવ મેળવ્યો હતો. અને તે અનુભવ તેમને તેમના બહેર જીવનમાં ઘણો ઉપયોગી નીવડ્યો હતો. તેમને મોટી મોટી વાતો કરતાં આવડતી ન હોતી પણ અનુભવ પ્રમાણે કામ સિદ્ધ કરી આપી બીજાંને તેમ કરવા ઉશ્કેરતાં. અનુભવનું જ્ઞાન સર્વ જ્ઞાન કરતાં ઉત્તમ છે; કેવળ પોપટિયું જ્ઞાન કંઈ કામમાં આવતું નથી. જ્ઞાનની સાથે અનુભવની એટલી બધી અપેક્ષા છે કે તેના વિના જ્ઞાન ઘણી વાર ભુલું ચર્ચ પડે છે. આ નિયમ સ્વ. જમનાબહેને સારી રીતે આપણને બતાવી આપ્યો હતો. સ્વ. જમનાબહેન શુદ્ધ સદ્વૃત્તિનાં શ્રી હતાં તેઓ પારકાના દુઃખે દુઃખી થતાં અને પારકાના સુખે સુખી થતાં. નાત ભાત, દેશ પરદેશ, ગુણ અવગુણ કશું વિચારતાં નહિ, પરંતુ જ્યાં દુઃખ ભેટાં. ત્યાં ઉદારતાથી તે દૂર કરતાં. આ આચરણ તેમના મનની ઉદારતાને જ આભારી હતું. તેઓ જોડખાંપણ ઉપર લથ ન આપતાં, સામાના સદ્ગુણ જ ધ્યાનમાં રાખતાં; અને તેથી જ તેઓ તેમનો સ્નેહ વિસ્તારી શક્યાં હતાં. આ ઉદારતા સાથે તેઓ બીજાસાથે ન્યાયથી વર્તતાં હતાં. બધાં ઉપર સમાન દૃષ્ટિથી ભેટાં હતાં અને તેથી જ આપણી આગળ સ્નેહભાવના નમુનારૂપ થયાં હતાં. આ મુજબ તેમનામાં સલનિષ્ઠા, ઉદારતા, ન્યાય અને દયામય સ્નેહની સદ્વૃત્તિઓએ વાસ કર્યો હતો અને તે તેમણે તેમના ગૃહ તથા બહેર જીવનમાં અમલમાં મૂકી હતી તેથી તેમની શુદ્ધ વૃત્તિઓને લીધે ઐતિહાસિક શ્રીઓની સાથે મુકાવા જેટલી જ નામના મેળવી શક્યાં હતાં. સ્વ. જમનાબહેન ઉત્તમ પ્રકારની પ્રવૃત્તિવાળાં ભાઈ હતાં. ધર્મશુદ્ધિથી સંસારમાં તેમ જ જનસમાજમાં તેમની સ્થિતિમાં જ રહી પરમાર્થ કેમ કરવો તેનું હરહમેશ ચિંતન કરી અમલ કરતાં હતાં. સર્વવ્યાપી આત્મા સર્વ એક જ છે એમ ભણી ખરાં પુણ્યન કામો લાભની આશા વગર કરતાં અને તેનો મદદો દરજ્જા અભવ્યા પછી જે મન તથા

હૃદયમાં આનંદ પ્રગટ થાય છે તેમાં જ માની લેતાં. આથી તેઓ ખરૂં સુખ અનુભવતાં અને એવી રીતે અનુભવવું એ જ મનુષ્ય માત્રના જીવિતનો હેતુ છે એમ સત્યપણે માનતાં. સ્વ. જમનાબહેનને નાનપણથી જ સત્સંગનો લાઝ મળ્યો હતો અને પરિણામે તેઓ પાપ-કર્મથી દૂર રહેવા પામ્યાં હતાં તેટલું જ નહિ, પરંતુ સત્કાર્યો કરવા તરફ પ્રેરણા હતાં. સ્વ. જમનાબહેનનો સ્વભાવ એવો હતો કે તે જ્યાં જતાં ત્યાં તેમની આસપાસ આનંદનાં કિરણો ફેલાવતાં. તેઓ સંતોષી, ધૈર્યવાન, અને શાંતિ ફેલાવનાર સ્ત્રી હતાં. આથી હમેશાં પોતે પ્રસન્ન રહી બીજાની ખુશામત કર્યા વગર યોગ્ય નમ્રતાથી સર્વ પ્રસન્ન રહે એવી રીતનું વર્તન રાખતાં હતાં. પંડ ઉપર જ આધાર રાખતાં હતાં. લાડું કરવા તત્પર રહેતાં, અને તેમનો અમૂલ્ય દાખલો આપી બીજાને તેમ કરવા પ્રેરતાં, પણ બીજાં ન કરે તો પોતે તો લાડું કરવામાં બિલકુલ પછાત પડતાં નહિ. હરહમેશ આત્મનિરીક્ષણ કરતાં. સારાસારનો વિવેક કરી સાફ કરવાનો અને નહાઈ સ્વચ્છવાનો ઠરાવ કરી તે અમલમાં મૂકતાં. મન, શરીર કે વાણીને સંયમથી સીધાં ચલાવતાં હતાં. સ્વ. જમનાબહેનમાં કંઈ અલૌકિક શુદ્ધિ ન હતી, પણ સાધારણ શુદ્ધિશાલી સ્ત્રી હતાં. તેમણે યુનિવર્સિટીની ડીગ્રીઓ કંઈ મેળવી ન હતી તે છતાં પણ તેઓ આટલું બધું લોકોપયોગી કાર્ય કરી શક્યાં તે બેઈ આપણને આશ્ચર્ય લાગે એ સ્વાભાવિક છે. પણ જોયું બાજુ છે કે ચારિત્ર્યને જ્ઞાનના વૈભવ સાથે કાંઈ સંબંધ નથી તે લોકોને તો અંબલયથી લાગશે નહિ. આપણે સર્વેએ બાજુનું જરૂરું છે કે જીવનને મુખી બનાવવામાં શુદ્ધિ કરતાં સારા લક્ષણનો હાથ વધારે હોય છે, તેથી કરીને આપણા સ્વભાવની પરીપકાર-શીલ વૃત્તિઓને કેળવવી એ નૈતિક શિક્ષણનો પ્રથમ પાયો છે એટલું જ નહિ, પણ વ્યવહારિક ડહાપણનો પણ ભાગ છે. ઘણી સ્ત્રીઓને શુદ્ધિનો વિકાસ કરવા માટેનાં આવશ્યક દ્રવ્ય અને કુરસદ મળી શકતાં નથી, પણ યોગ્ય પ્રમાણમાં સ્વાધ્યાય કરતાં આપણે શીખવું એ દરેક સ્ત્રીથી બની શકે તેવું છે એ સ્વ. જમનાબહેનના જીવન ઉપરથી આપણને દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. દુનિયાદારીમાં સફળ થવાનો આધાર શુદ્ધિ અને સંપત્તિ કરતાં સદ્ગતિ ઉપર વધારે રહેલો છે એ વાક્ય દરેક મનુષ્યે હૃદય ઉપર કોતરી રાખવું બેઈએ. સ્વ. જમનાબહેન તેમના વિનયથી જ લોકોને વશ કરતાં હતાં. તેમના ચહેરા ઉપર કંઈક અલૌકિક તેજ દેહી-પ્રમાન થતું હતું. તેમની કોમળ, લગ્ન આંખોમાંથી અમીટ્ટિનો સતત પ્રવાહ વહેતો. તેઓ આનંદી તથા સંતોષી હોઈ તેમના હસતે મુખે આપણને વશ કરી લેતાં. તેમને પરમેશ્વરે ખૂબ મુરતી અર્પણ કરી ન હોતી પણ એમની ખૂબમુરતી એક પ્રસિદ્ધ લેખક લખે છે તે મુજબ નીચે પ્રમાણે હતી.

Her beauty being the inner and subtle charm of spirit which grows with age, lighting the paling cheek with glory and mantling the shrinking form with dignity.

વય સાથે વધતી આત્માની આંતર અને અદૃશ્ય ચારિત્રા નિરતેજ સુખ ઉપર પ્રકાશ ફેંકતી અને કંપતા દેહને ગૌરવાન્વિત કરતી.

સ્વ. જમનાબહેનના સ્વભાવમાં મીઠાશ, આત્મામાં પવિત્રતા અને શરીરમાં તેજસ્વી-પણું હતું અને તેથી જ કરીને તેઓ તેમની ધારેલી મુશ્કેલી સહેલાઈથી પાર પાડી શકતાં. નવીન વિચારો ધરનાર લેખક કિશ્કિઅન ડી લાર્સને જે લખ્યું છે કે

It is not only what we think or say or do, but also how we look, that determines our value to the race.

Christian D. Laron.

માનવજાતિને આપણી ઉપયોગિતા, આપણે શું વિચારીએ છિએ, બાકીએ છિએ કે કરીએ છિએ તે ઉપરથી જ નહિ, પરંતુ આપણે કેવા દેખાઈએ છિએ તેથી જણાય છે.

એ સત્ય જ છે. આ મુજબ સ્વ. જમનાબહેન તેમના દેખાવથી, તેમના વિચારોથી, તેમના બોલોથી તેમ જ તેમનાં સુદૃઢોથી દેશસેવામાં તેમનું જીવન ગાળી આ દુનિયામાં તેમનું સાર્થક કરી તેમનો આત્મા તેમના કિર્તાર આગળ નીચે મુજબ બોલી સ્વાધીન કર્યો છે એમ વ્યાજળી રીતે કહી શકીશું. “મેં મારી છંદગીમાં સેવા કરી છે અને આજું છે. જેમને મેં આજ્ઞાં તેમને માટે હું જીવી છું, જેમને મેં આજ્ઞાં તેમની મેં સેવાયાકરી કરી છે; અને જેમને માટે સેવામહેનત કરી છે તેમને મેં આજ્ઞાં છે. હે પ્રભો! તેં અર્પણ કરેલી બધી બક્ષિસોનો મારી અકપમતિ તથા શક્તિ મુજબ તથા મને મળેલી તક મુજબ મેં તેનો સદુપયોગ કર્યો છે.”

પ્રભુ આ સાંભળી તેમને જવાબમાં કહે છે કે “ધન્ય મારી પુત્રી! ત્વેં તારું જીવન સફળ કર્યું છે.” આમ બન્યું હશે એમ માનવાને આપણને તેમના જીવન ઉપરથી સમજા કરણ મળે છે.

સ્વ. જમનાબહેન આપણી ગુજરાતી હિન્દુ કોમના સમસ્ત સ્ત્રીવર્ગનાં કુલ હતાં, આપણી કોમની ઉચ્ચ અભિલાષાઓની તથા ઉદ્દેશોની સાક્ષાત્ સ્વ. જમનાબેયા મૃતિ હતાં. જે પ્રમાણે

Into the flower the whole life of the plant condenses itself; life of roots and, trunk and stem, of branch and leaf and bud; and the character of the production that goes on among the toilers in the dark ground, of the trade that plies busily along the veins, comes forth in the gay and gorgeous flower.

જહનું સમગ્ર જીવન તેના પુષ્પમાં જણાય છે. મૂલનું, યંત્રનું, શાખાનું, ઉપશાખાનું, પાંદડાનું અને અંકુરનું જીવન, ભૂગર્ભમાં તેના વિવિધ વિભાગોમાં આપારની ઉત્પત્તિનું લક્ષણ, આનંદી અને મનોહર પુષ્પમાં પ્રગટે છે.

તે મુજબ આપણી આખી ગુજરાતી કોમની સ્ત્રીઓ પરત્વેની મહેનતનું ફળ એ આપણાં સ્વ. જમનાબહેન જ હતાં.

Fine thoughts are wealth, for the right use of which men are and ought to be accountable,

If not to Thee, to those thy influence.

Bailey.

સુવિચાર એ સંપત્તિ છે, જેના સદુપયોગ માટે આપણે જવાબદાર છે અને હોવાં જોઈએ—જે ત્વને નહિ તો જેમના ઉપર એ અધિકાર હોય છે તેમને.

વિચારનો અમર પ્રવાહ વહે છે, તેમાં ન્દાઈ આપણે પણ તેનું આચરન કરીએ તો આપણા આત્મા પવિત્ર થાય.

“વિચારની એક શક્તિ છે કે તે નવી રચિત કરી શકે છે, અને તે સૃષ્ટિના આનંદમાં પાતાના ભક્તને અનંત સુખ હોમવાય છે.

“આપણને જેટલા વિચારો થાય તેટલા પૂરેપૂરા અમલમાં આવી શકતા નથી, જેટલાક તો સમૂળમાં અમલમાં આવતા નથી. પરંતુ તેટલા માટે હત્તમ વિચારોને સંગ્રહ કરતાં અટકવાની જરૂર નથી. કેમ કે વિચાર છે તે અમર છે એટલે તેનું ફળ જ્યારે લાંબું ચલે ત્યારે વિચાર નક્કી કરી તેને પ્રલસ કરવા મધ્યસ્થ બેઠાં જ પ્રતિષ્ઠિત છે, અને જે હત્તમ પ્રવૃત્તિ છે તેનું ફળ મળે તેમાં નથી. માટે વિચારોને હત્તમ માટે ચઢાવી સંગ્રહી રાખવાની સંધિએ દાખલ રાખવી.”

સાહિત્ય નસ્રત્તાર્થ દિવેરી.

No amount of eloquent denunciation of the tyranny of man, of brilliant declamation upon the capacities of woman, will advance her domain one inch. But every foot she conquers by mastering thought and forceful life, she will hold. Not by babblement of press or platform upon woman's rights, but by noiseless demonstration in deedful lives of woman's rights will the battle be won.

R. Heber Newton.

પુરુષોના બુદ્ધિમંદ સ્વભાવે પોકાર કરીને અથવા તે પોતાની શક્તિઓ માટે મ્હોટી વાતો કરીને સ્ત્રીઓ પોતાની પ્રગતિ સાધી શકશે નહિ. વિચારપૂર્વક સક્રિય જીવન ગાળવાથી ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે અને દૃઢતાથી સાચવી શકશે. વર્તમાનપરોગમાં પોકાર કરવાથી કે સમાજોમાં ભાષણો કરવાથી નહિ, પરંતુ કર્તવ્યમય જીવન ગાળવાથી જ ત્હેમનો વિજય થશે.

(૧૦)

પ્રિય વાચકવર્ગ ! હુંકમાં મેં તમારી સમક્ષ સ્વ. જમનાબહેનનું સમય ચરિત્ર મારા અનુભવ મુજબ રજુ કર્યું છે, અને તે ઉપરથી આપની ખાતરી થઈ હશે કે સ્વ. જમનાબહેન ખરેખર ગુજરાતનાં એક અમૂલ્ય રત્ન જ હતાં. આપણે અત્યાર સુધી તેમનું બહેર જીવન, ગૃહજીવન, તેમના વિચારો, તેમના સહજુણો જોયાં. આ બધા સાથે કુશળતા તથા ઉચ્ચ ભાવનાઓ તેમનામાં કેવી રીતે જન્મ પામ્યાં તે સાથે સ્વાભાવિક રીતે આ લેખના વાંચનારાઓ પ્રશ્ન કરશે અને તે જ મુજબ મારા એક મિત્રે સ્વ. જમનાબહેન સંબંધે તેમનો હોખ લંબી મોકલતાં મને પૂછ્યું હતું, પણ તે વખતે મેં એ સંબંધે પુરતો વિચાર કર્યો ન હતો તેથી હું તે મિત્રની જાણસા પુરતી રીતે સમાધાન કરી શક્યો નહિ; પણ આ જાણસા માત્ર તેમની જ નહિ પણ દરેક ગુજરાતી બાઈબહેનની યાય તો તેમાં આશ્ચર્ય નથી. માટે તેને મારા જનતા પ્રયાસથી સંતોષ આપી મને કાંઈ આનંદ પ્રાપ્ત થાય એટલું જ નહિ પણ મને સાથેજાઓ મારી મહેનતનો લદ્દો મળે.

મારા વિચાર મુજબ સ્વ. જમનાબહેનની છંદગીની ફતેહનાં ઘણાં કારણો છે. પરંતુ આ સર્વ કારણોમાંથી છંદગીની ફતેહની ચાવી શોધી કાઢવા હું શક્તિમાન થાઉં તો જ હું તેમની છંદગીનું રહસ્ય સમજ્યો છું એમ મણાય. માટે જ સ્વ. જમનાબહેનના ચારિત્ર્યની ખરી ચાવી શોધી કાઢવા સાથે આપણે એ સાધ્વી સ્ત્રીનો ઉચ્ચ આશય શો હતો તે જાણવું મહા અગત્યનું છે.

Choose carefully your work and put all the time and thought you can give into its wise development; and it will grow around you as fast as you grow up within it. Concentrate the energies of your being into this work, and your powers will enlarge in unsuspected fulness and mature some blessed mission, seeding down earth with richer life. Till well the corner of the Master's estate where you are placed, and He, whose eye is on all His workers, will call you to such larger field as you are fit to manage; and you will hear His voice "Well done, good and faithful servant, enter thou into the joy of thy Lord; thou hast been faithful over a few things, I will make thee ruler over many things."

તમારે કાર્ય સંભાળપૂર્વક પસંદ કરે, અને ત્હેના વિકાસ માટે ત્હેમારો સર્વ સમય અને વિચાર રોકો. તમે જેમ જેમ એમાં નિપુણ થતાં જશો તેમ તેમ એ તમારે જનશે. તમારા જીવનની સર્વ શક્તિઓ આ કાર્યમાં પ્રેરો, તેથી તે અણધારી રીતે વિકસશે, કાંઈ મંલિત હોયે શકે થશે

અને ઉચ્ચતર જીવનનાં બીજાં સ્તરો. પ્રજુએ દીધેલું ક્ષેત્ર ખરાબર ખેડે અને જે લાભકારી હોય તે તમને તે ખેડાઈ ક્ષેત્રની વ્યવસ્થા કરવાને પ્રસંગ દેશે. તદ્દમારા અંતરમાં એનો ધન્યસાબ્દ સંભળાશે કે—તદ્દારા નિષ્ઠા બક્ષી, પ્રજુનું આનંદસ્વરૂપ તદ્દને પ્રાપ્ત થશે. હું તદ્દારા નિર્મિત કાર્યમાં એકનિષ્ઠ રહો તે તદ્દને વિશાલ કાર્ય કરવાનો અધિકાર મળશે.

Every advance that has been gained for the sex has been wrought by the women who feeling the call of an inward gift to some special work have quietly accepted their vocation, patiently and thoroughly trained for their duties, bravely taken their pioneer position in the face of social prejudice, and strengthfully held them in vigour of thought and work.

કોઈ નિર્મિત કાર્ય માટે અંતરની પ્રેરણા થતાં તે સ્વીકારી, તેના નિર્વાહ માટે ધૈર્યથી સર્વ રીતે નિપુણ બની, રૂઢિબંધનોની પ્રતિકૂલતાની નિર્ભયતાથી અવગણના કરી, વિચાર અને કાર્યશક્તિના બલથી સ્ત્રીઓએ જ પોતાની આટલી પ્રગતિ સાધી છે.

૧. આપણે ૨૦ મી સદીમાં વિચારનું મહત્ત્વ તાલણું જોઈએ, અને કેટલેક અંશે બાળીએ પણ જોઈએ. માણસના મનમાં એક દૃઢ નિશ્ચય થયો તો તે માણસ તેની આખી હંદગીમાં દરેક પ્રસંગે દરેક સમયમાં તે વિચારને અનુસરીને જ આવશે. ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષોનાં જન્મ-ચરિત્રોનો અભ્યાસ કરવાથી આપણને માલમ પડે છે કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ વૃત્તિ ઉત્તમમાં ઉત્તમ અમર ક્રીડિત, તેમના ઉચ્ચાશયને વળગી રહેવાથી જ પેદા થયેલી છે. દાખલા તરીકે શાહ હરિચંદ્ર સત્ત જ સર્વસ્વ છે, સત્ત તે જ ખરી ધર્મ છે, એમ સમજી તે ઉચ વિચારને પ્રસક્ષ કરવામાં જ તેમનું જીવન ગાળી અચળ ક્રીડિત્વંત થયા. તે જ મુજબ દરેક અક્તિના પ્રસંગમાં બને છે. દરેક મનુષ્ય એકેક વિચારને પ્રસક્ષ કરવા પ્રયાસ કરે છે, અને એમ જગતને મુખ કરી આખી અમરપણું ભોગવે છે. આવો કયો વિચાર અથવા ઉચ્ચ આશય સ્વ. જમનાબહેનનો હતો અને જેને તેણે વળગીને પોતાની આખી હંદગી ગાળી? આગળ હું જણાવી ગયો છું તેમ તે ઉચ્ચ આશય બીજો કોઈ નહિ પણ દેશસેવાનો જ હતો; અને તે દેશસેવા પણ ખાસ કરીને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિદ્વારા જ કરવી એ પણ તેમનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. આ વિચારથી જ એમનો આત્મા રંગાયેલો હતો, અને આ જ વિચાર તેમની બહેર હંદગીનાં હેવટનાં તેર વર્ષમાં કરેલા દરેક કાર્યમાં ખુલ્લો દેખાઈ આવતો હતો. આ જ ઉચ્ચ આશયે તેમના સર્વ સદ્ગુણોને સરસ રીતે ખીલવ્યા હતા; અને આને જ લીધે સાધારણ કેલવણી લીધેલી સ્ત્રી એક વિલક્ષણ શુદ્ધિવાળી સ્ત્રીના જેવું જ પરાક્રમ કરી ચતાવવા લાગ્યશાળી નીવડી. આ જ સ્વ. જમનાબહેનનું Life-work—vocation—Mission—અર્થાત્ જીવન કાર્ય—પવિત્ર આશય અને મહાન કાર્ય હતું. આ દીક્ષા સ્વ. જમનાબહેને આઠ વર્ષ પર શેક દાદામાઈની ૮૪ મી જયંતી વખતે લીધી. આ દીક્ષા મુજબ અમલ કરવા તેમણે તન મન અને ધન, પ્રજુને તેમની જવાબદારી સમજી અર્પણ કરી આને તેમની આખી હંદગી પડી ધૈર્યપૂર્ણ કરી.

The fire which draws the halo round the brow of every heroic saintly soul of earth.

પૃથ્વીના પરાક્રમશાહી દિવ્ય આત્માની આત્મપાસ પ્રકાશની પ્રતિભા તેના તે પણ આ જ ઉચ્ચાશયને નીચે મુજબ વર્ણવેલી.

તે પણ આ ઉચ્ચ આશય હતો; પ્રખ્યાત ફાર્બેન્સ નાઈટિંગેલ હંદગીનો ઉચ્ચ

આશય શોધતી હતી તે તેણે નાનપણમાં એક કાગળમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું તે ઉપરથી માલમ પડે છે.

"I want a life-work to employ the faculties God has given me. They are not many nor great, but they are His gifts, and I desire to direct them to His service."

ઈશ્વરદત્ત શક્તિઓના ઉપયોગ માટે મદારે જીવન કાર્ય જોઈએ છીએ. તેઓ ઘણી નથી કે મોટી નથી, પરંતુ તેની દીધેલી છે અને હું તેની સેવામાં અર્પણ કરીશ.

તે જ મુજબ સ્વ. જમનાબહેન સન ૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિંદુસ્ત્રીમંડળ સ્થપાયું ત્યારથી તે સ. ૧૯૦૭ સુધી શોધતાં હતાં. તે તેમને શેઠ દાદાભાઈની ૮૪ મી જયંતીએ હાથ આવ્યું; તેથી સેવા સદનની સંસ્થા સ્થપાઈ શેઠ પુરુષોત્તદાસ કાકોરદાસે મંડળમાં લાપણુ આપી સ્વ. જમનાબહેનને મંડળમાં જોડાવા પ્રેર્યો, તે સેવાસદનમાં જોડાયાં, તેનાં આંનરરી સેક્રેટરી થયાં પછી એક ઉપ-પ્રમુખ થયાં અને તેમનો દિવ્ય આશય પાર પાડવામાં જ તેમની જીંદગી પૂર્ણ કરી. એમ કહેવામાં આવે છે કે:—

Angelical power and honor through angelical dispositions and actions—this is the destiny the ego holds out before womanhood.

દિવ્ય સ્વભાવ અને કાર્યથી દિવ્ય સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત કરે એ આ યુગનો આદેશ છે.

એ આપણા દેશને માટે સત્ત્વ ન હતું તે પણ હવે વખત જતાં પારમાર્થિક સ્ત્રી-સંસ્થાઓ ઉઘડી છે એટલે અંતે આપણા દેશને માટે આ વાક્ય સત્ત્વ જ નીવડશે એમ હું આશા રાખું છું.

આ સ્વ. જમનાબહેનની જીંદગીની ક્લેટની Master-key મુખ્ય આવી આપણને મળી એટલે હવે આપણે તેમની જાણસા ઘણી સહેલાઈથી પૂર્ણ કરી શકીશું.

૨. સ્વ. જમનાબહેનના જીવનની ક્લેટનું બીજું કારણ એ હતું કે તેમણે જીંદગી ઈશ્વરાર્પણ કરી હતી. ખરૂં ઈશ્વરાર્પણ કોને કહેવાય તે મારા મિત્ર રા. રા. અમૃતલાલ પટિયારે ઘણા સુંદર શબ્દોમાં સમજાવ્યું છે. તેઓ 'સંસારમાં સ્વર્ગ'માં આ સમજાવતાં લખે છે કે "જીંદગીની દરેક પળમાં ઈશ્વરને આપણા હૃદયમાં ધારણ કરીને દરેક ક્ષણે તેનું સ્મરણ કરીને, દરેક પળે તેની દૃષ્ટિ સામે જોઈને, આપણે આપણાપણું બૂઝી જઈને, તનમય થઈને, પૂર્ણ પ્રેમથી, શુદ્ધ બાવનાથી રસમય થઈને, ઈશ્વરી હિતમાંથી હિત લઈને, હિતને ખાતર જ હિતનાં દરેક કર્મો કરવાં, અને તેના ફલની આકાંક્ષા રાખવી નહિ એનું જ નામ ખરૂં ઈશ્વરાર્પણ છે. કર્મો અર્થેણુ કરવાની સાથે આપણે પોતે પણ ઈશ્વરને અર્પણ થયું જોઈએ. એમ થયું, એનું જ નામ ખરૂં ઈશ્વરાર્પણ છે."

૩. સ્વ. જમનાબહેનના આચારમાં શરીર, મન અને વાણી ત્રણે એકસરખી રીતે સાથે જ ચાલતાં. તે શરીર સ્વચ્છ રાખતાં, સૌભાગ્યના ચિહ્ન તરીકે હમેશાવાળી પહેરતાં, ચાંદો કરતાં, ટકાઉ મલાલવાળાં એક પ્રૌઢ વયની સ્ત્રીને શોભે તેવી મોટી કોરની સાડી પહેરતાં, ચોળી પણ મલાલો જળવાય તેવી પહેરતાં. શરીરે શાલ જોડતાં અને હાથમાં હાથના જમાનાની ધમોદા બેગ લઈ ફરતાં. ગવર્નમેંટ હાઉસની પરદા પાર્ટમાં જતાં ત્યાં પણ એ જ પહેરવેશ. પહેરવેશ સંબંધી જેમણે સ્વ. જમનાબહેનને પ્રલક્ષ નહિ જોયાં હોય તેઓ પણ આ ચંકમાં તેમની સૌભાગ્યવસ્થાની જે છબી આપી છે તેપરથી જોઈ શકશે કે તે કેવાં કપડાં પહેરતાં હતાં. પહેરવેશ સંબંધી એક લેખક કહે કે

The dress of the woman of a nation becomes an index of the people's culture, Know fully the dress of a people and you can measure its civilization,

એક રાષ્ટ્રની સ્ત્રીના પહેરવેશ ઉપરથી તેની સંસ્કૃતિ જણાય છે. એક પ્રજાના પહેરવેશનો અભ્યાસ કરો અને ત્યારે તેની સંસ્કૃતિ જણી શકશો.

સ્વ. જમનાબહેને વારંવાર ફ્રેંચ સંબંધી સ્ત્રીઓ અને પુરુષોને શીખામણ આપી છે એટલું જ નહિ, પણ એ પ્રમાણે ધોતે વર્ત્યા છે. આગળ આપણે કહી ગયા છીએ કે તેઓ તેમના શરીરથી બેમાલમણે આપણા પર ઘણી સારી અસર કરતાં હતાં. આ વખતે જણાવતા મારા સાક્ષર મિત્ર પ્રો. કાન્તિલાલે સ્વ. જમનાબહેનને દુષ્કાળપીડિત મનુષ્યોને મદદ આપતાં નડીઆદ આગળ જોયાં તે વખતે તેમના મગજ ઉપર કેવી અસર થઈ હતી તે તેઓ ઘણી સુંદર ભાષામાં વર્ણવે છે માટે તેમના જ શબ્દો વાંચી તમારી ખાત્રી કરી આપું છું. “ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં છેલ્લો બચકર દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે જમનાબહેન વિગેરે જે સત્તારીઓ સુખદાન આપવા નીકળ્યાં હતાં તેમને રંક દુઃખીયા લોકોએ સાક્ષાત્ અન્નપૂર્ણા તરીકે જ વધાવી લીધાં હતાં. તેવા એક પ્રસંગમાં નડીઆદમાં જ જમનાબહેનના દર્શનનો લાભ મને મળ્યો હતો, અને એક હિંદુ માતાને શોભે એવા ધર્મના આવેશથી ઉભરાતી, નમ્ર પવિત્ર છતાં તેજસ્વિની એવી એમની આકૃતિએ મારા હૃદયને અનેરો ઉદ્ધાસ આપ્યો હતો, અને માતૃદેવીના એક વિરલ દર્શનથી મારા હૃદયને ભક્તિ રેલથી ન્હવરાખ્યું હતું.” મનસંબંધી આપણે કહી ગયા છીએ તેમ સ્વ. જમનાબહેનને હરહમેશ સત્સંગ હતો. તે હમેશાં તેમની મંદુર મીઠી વાણીથી જેમના પ્રસંગમાં આવતાં તેમનું મન શતી લેતાં હતાં. એક ઉત્સાહી સ્ત્રીમિત્ર મને વારંવાર કહે છે કે સ્વ. જમનાબહેનની વાણીમાં ઘણી મીઠાશ હતી અને તે એવી હતી કે પ્રમુખપદેથી કડવી શિખામણ દેતાં તે પણ સાંભળનારને મીઠી લાગતી. તે કોઈનું મન દુઃખવતાં નહિ. તેમણે તેમના એક લાવણ્યમાં જે નીચે મુજબનું કહ્યું છે તે જ મુજબ વર્તતાં હતાં. “ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, અને અહંકારનાં વાક્યો નહિ કાઢતાં, શમા, દયા અને ધીરજની વાણીએ શ્રેહીઓ, અને સખીયો સાથે શાંત વૃત્તિએ વાતચિત્ત કરવાનો અભ્યાસ રાખવો. નિર્ધન અને દુઃખી માણસનો ક્રોધપત્ર કાળે ધિક્કારથી તિરસ્કાર કરવાનો ભાગ કરી, તેમની સ્થિતિ સુધારવાના ઉપાયો બતાવી મુખી કરવાં” કોઈનું મન દુઃખવતાં નહિ. વગર વિચારે એકપક્ષ જોલ મેં તેમના મોંએથી સાંભળ્યો નથી. જોલવામાં કાવકાપણું સાચવતાં. કોઈ વખતે તેમના વિચારમાં જોલ જોય તે બતાવતાં તરત કબૂલ કરતાં. તેઓ શું જોલવું, કેમ જોલવું, ક્યારે જોલવું, અને ક્યાં જોલવું એ દુનવ સારી પેઠે શીખ્યાં હતાં. ગામ ગમ્યાટા કરવાની ટેવ તેમને ન હતી. નિન્દા કરવી, પારકાની હુમલી કરવી એ ધિક્કારતાં. આ ગુણોથી મંડળના સભાસભે સારી પેઠે વાંકે છે એટલે વધુ લખવું જરૂરનું નથી.

આમ સ્વ. જમનાબહેને બધીરીતે શરીર મન અને વાણી ત્રણેને ઉત્તમ સદૃષ્ટિ બતાવનાર કર્યાં હતાં અને તેથી જ તેઓ લોકોનાં માનીતાં થયાં હતાં અને ગુજરાતની ગતિ, જમનાબેયા, વિગેરે માનવંતા, લોકોના હૃદયના તરફથી મળેલા, ખેતાઓ સંપાદન કરવા ભાગ્યશાળી થયાં હતાં.

૪. તેમનું હૃદયજળ ઘણું જ અલૌકિક હતું તેથી પણ તેઓ પારકાઓનો આદ શતી લેતાં હતાં. પારસી, મુસલમાન, ઈંગ્લેંડ સ્ત્રીઓ પણ તેમની પ્રશંસા કરતાં હતાં. તેનાં મુખ્ય કારણો તેમનું વિશાળ હૃદય અને તેમની ઉદારતા જ હતાં. ભાષાની અટચણને લીધે તે હિંદુસ્તાની તથા ગુજરાતી જે ન સમજતાં તેમનો પણ એવી હૃનેહભરેલી રીતે આદ મેળવી

લેતાં કે તેમની બીજી બહેનો તેમના શુભચી અતિ આધર્ય પામતી હતી. સ્નેહ તો એમના રૂપે રૂપામાં વાસ કરી રહ્યો હતો. મારો આઠ વર્ષનો છોકરો જ્યારે ગંભીર હાલતમાં મરણ પથારીએ હતો ત્યારે સ્વ. જમનાબહેન પથારીવશ હોવા છતાં પણ તરત જ આ વાત સાંભળતાં તેમણે વાંલુકેશ્વર મહાદેવમાં રૂદ્રિ કરાવી હતી; અને તે પારકાનાં છોકરાને પણ પોતાનાં જ છોકરાં ગણતાં એમ પુરવાર કરી આપ્યું હતું. તે નાનાં છોકરાંને ઘણાં ચલાતાં. મારાં છોકરાંઓને હર હમેશ તેમની જન્મતિથિને દિને તેમને ઘેર બોલાવતાં અને દરેક વખતે તેમને શુભઆશીષ આપી રૂપિઆ આપતાં. આ જ મુજબ પોતાનાં અંગત મિત્રોનાં છોકરાંઓ સાથે વર્તતાં. નવી ઓળખાણ થઈ સ્નેહની ગાંઠ બંધાઈ તો ચાદગારી સાફ કંઈ ને કંઈ મિત્રોને લેટસીઆદ આપતાં. આજ મુજબ બાવનગર ગયાં ત્યારે ના. મહારાણી નંદકુંવરબાનાં બાળકોને પણ લેટ આપવા ચૂક્યાં ન હતાં.

૫. મંડળ તરફથી દરવર્ષે દાદાભાઈ જયંતી ઉજવાતી તે દિવસે સવારના મંડળનાં બહેનો સાથે વેસાવે જતાં માનપત્ર છટાથી વાંચતાં અને હિંદના દાદાનાં દર્શન કરી આનંદાશ્રુ પાડતાં અને દેશસેવાનો મંત્ર ગોખી, તેને અમલમાં મૂકવા નિશ્ચય કરતાં. આ પ્રમાણે મંડળ તરફથી છેલ્લાં નવ વર્ષ દાદાભાઈ જયંતી ઉજવાવાથી સ્વ. જમનાબહેનની છંદગીને અને તેમની છંદગી મારફત ગુજરાતના સ્ત્રીત્વને સ્વદેશપ્રેમના બુદ્ધિસાનો નહિ વર્ણવી શકાય તેવો મજબૂત ટેકો મળ્યો છે.

૬. સ્વ. જમનાબહેન ખાનદાની કુટુંબમાં ઉછર્યા હતાં એટલે નાનપણથી જ સારી રીતભાતથી વાકેફ હતાં, એટલે જ એક લક્ષ્યાધિપતિની દીકરી ગરીબ સાસરે રહી ઉત્તમ શૃદ્ધિથી નીવડી શકી હતી. સ્વ. જમનાબહેનનાં માતૃશ્રી મણિબાઈ તરફથી સદ્ગુણોનો એક મોટો વારસો તેમને મળ્યો હતો એમ મેં સાંભળ્યું છે.

સ્વ. જમનાબહેનને તેમનો ઉચ્ચ આશય અમલમાં મૂકવા તેમના પતિએ જે સગવડ કરી આપી હતી તે સાફ તથા ગુજરાતના તમામ પુરુષવર્ગને જે ઉત્તમ દૃષ્ટાંત શૈઠ નગીનદાસ લક્ષ્મિદાસ સહ્યાદએ પૂરું પાડ્યું છે તે સાફ આપણે તેમના સદાના આભારી રહીશું. મારા બાઈઓ તેમની સદ્ગત શ્રી નગીનદાસ સાથે સરખામણી કરી લે ત્યારે જ તેમને તેમની ખરી કિંમત જણાશે. રે. હીબર ન્યુટન નીચે મુજબ અમેરીકન સ્ત્રીઓના સંબંધમાં લખે છે અને તે પ્રખ્યાત નવલકથા લખનાર બાનુ જ્યોર્જ ઈલિઅટની નવલકથાઓની નાયિકાઓનાં દૃષ્ટાંતો આપી પોતાનો સિદ્ધાંત ખરો છે એમ સિદ્ધ કરી આપે છે. આ સિદ્ધાંત હિંદુ શાસ્ત્રને તદ્દન મળતો આવે છે અને પશ્ચિમ દેશની પ્રબળ હાલમાં યોગ્ય માલમ પડે છે તેથી આપણને આપણા સંસારની ઉત્તમ રીતથી મગરૂર થવાનું કારણ મળે છે. આ સિદ્ધાંત મુજબ સ્વ. જમનાબહેન વર્તતાં અને તેથી જ પ્રભુએ તેમને યશ આપ્યો હતો.

The ultimate security for woman's character is to be found in an external law, which, reverently welcomed, loyally obeyed, shall press round her wealth of emotion and mould her richness of feeling into columnar strength and beauty. More than man, who in his stronger reason and maturer conscience is so often a law unto himself, woman needs to be ruled by a reason and conscience outside of her, larger than herself, environing her. She is secure only when mastered by another self in whom the divine will lives; whom she accepts as her pattern; who becomes her conscience, approving and reproofing her law, saying unto her: Do this;

her ideal bidding her Follow me. Her life-blessing is in finding her earthly love identify herself thus with her other conscience, become the priest of God to her. Her salvation from the danger which comes when love fails to incarnate the higher life before her is in the discovery of some one who can thus rule her soul.

જેને પૂન્યભાવથી સત્કારવાથી અને સ્વીકારવાથી હૃદયસમૃદ્ધિ વિશાલ બની ભાવનામયતા શક્તિમતી અને સુંદર બનશે—એવા ખાતુનિયમમાં સીના ચારિત્ર્યનું અંતિમ સાધ્ય છે. સમર્થ જુદી અને અંતઃકરણને લીધે પુરુષ ઘણીવાર પોતાનો નિયામક બની શકે છે પરંતુ સ્ત્રીને તો પોતાના કર્તા વિશાલ હોય અને નિયામક થઈ શકે એવાં જુદી અને અંતઃકરણની વિશેષ આવશ્યકતા છે. જેને તે જીવનસાથી તરીકે સ્વીકારે છે, જેની ઈચ્છાઓ દિવ્ય છે, જે તેનું પ્રેરક અને નિયામક અંતઃકરણ છે, આજ્ઞા કરી જે તેને નિયમ દે છે અને જે અનુકરણીય આદર્શ છે—એવા સ્વામિથી સ્ત્રી નિર્ભય છે. ઈશ્વરનો સંદેશવાહી બની જે સીના અંતઃકરણ સાથે આમ એકરૂપ થઈ શકે છે એવા પ્રેમીને શોધવાથી સ્ત્રી-જીવનની સફળતા છે. ઉચ્ચતર જીવન મૂર્તિમંત કરવામાં જ્યારે પ્રેમ નિષ્ફલ પાથ છે ત્યારે આત્માક્રૂપર સામ્રાજ્ય ભોગવી શકે એવા કરાના સ્વામિત્વથી તેનું જીવન સફળ બને છે.

હર્બર્ટ ન્યૂટન.

૭. સૌ. કૌમુદી દીવેટીયા અમદાવાદથી સં. ૧૯૧૪ માં લખે છે કે “સ્ત્રીઓ બહેરમાં આવતી નથી. ભાષણમાં કે સભાઓમાં દેખાતી નથી, અને હજી સ્ત્રીઓ પછાત છે એમ આપણને પુરુષ વર્ગ કહે છે. પણ સ્ત્રી. નગીનદાસની માફક અગવડ વેદીને નહિ પણ સગવડ છતાં એ કથે દિવસે અને કેટલી અનુકૂળતા પુરુષોએ સ્ત્રીઓને કરી આપી છે, અથવા કરી આપે છે તે તપાસીશું, ત્યારે જ આવાં શુભ કામનું મહત્ત્વ સમજશે.

“જે જમનાબહેનના શુદ્ધજીવનનું પુસ્તક થાય તો સ્ત્રીઓની ઉત્તરિમાં પુરુષોએ શું કરવાનું બાકી રહ્યું તે ખબર પડે.”

સ્વ. જમનાબહેને પોતે એક ઉત્તમ પત્ની રહીને જ દેશસેવા કરી પુરુષ વર્ગની શંકાશીલ વર્તણૂક પોતાના ભાષણોદ્વારા તથા પોતાનાં મુદ્દત્તોદ્વારા વખોડી કાઢી છે. જ્યારે શેઠ નગીનદાસ જેવા પતિઓ ગુજરાતમાં હજારો ઉત્પત્ત થશે ત્યારે જ દેશનો ઉદયકાળ થશે. મુંબઈમાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓની વસ્તી બેતાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના સભાસભોની સંખ્યા ફક્ત છસોની જ રહે એને પુરુષવર્ગના સાંકડા મનનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ હું લેખું છું. આ સ્થિતિનો જલદી અંત આવે તેમાં જ આપણી પોતાની તથા આપણી કોમની શોભા છે.

૮. સ્વ. જમનાબહેને તેમને સાસરે પતિના ઉત્તેજનથી તથા તેમના પ્રયાસથી તેમના જ જણાવ્યા મુજબ ઘણી સારી તાકીમ લીધી હતી તેથી જ તેઓ મંડળમાં સાફ કામ કરવા શક્તિવાન થયાં હતાં. જે સ્ત્રીઓ શુદ્ધનો કાર્યચાર સૂઝી દઈ બહાર સ્વાર્થ-મોજશોખ માટે કે પારમાર્થિક સેવા સાફ ફરે છે તે બંનેમાં નિષ્ફળ નીપડે છે. પણ જે સ્ત્રી શુદ્ધકાર્યચાર ઉત્તમ રીતિએ ચલાવી પતિની આજ્ઞાથી જનસેવા કરે છે તે જ ઉત્તમ એવા કરી શકે છે, યોગ્ય-માન મેળવે છે અને તેને જ જનસેવાના કાર્યમાં ઉત્તમ ફોટો મળે છે. જે પ્રમાણે કોલેજમાં પ્રીવિઅસ, ઇન્ટરમિડિએટ, બી. એ. વગેરે વર્ગો લેય છે તેમ સ્ત્રી પણ દરેક તબક્કાની તેની ફરજો બજાવી આગળ વધી શકે છે.

૯. સં. ૧૯૦૩ થી ૭ મુખી મંડળને મધ્યજિંદુ ગણી તેમાંથી જ સ્વ. જમના બહેને તેમની અસર લોકોમાં ફેલાવી અને ત્યાં દેશસેવાના સંકુચિત માર્ગમાં બહોળા વિસ્તારમાં કામ કરવાની લાચકાત મળવા સાફ શિશ્ય લીધું અને તેથી પણ તેમની હંદગી સફળ થઈ તેમ માફ માનવું છે.

૧૦. તેમણે ગુજરાતી કેળવણી તે સમયના વખત મુજબ સારી લીધી હતી. ઇંગ્લેન્ડમાં તેમના પિતાશ્રીથી છુપી રીતે બે જ ચોપડી શીખ્યાં હતાં; પણ નાનપણથી શુદ્ધિશાળી હતાં તેથી તેમના મિત્રવર્ગ અને હૃદયબર્ગમાં ફરી, અવલોકન કરી, તેમણે પાકો અનુભવ મેળવ્યો હતો તેથી જ તે સેવાસદનનાં એક ઉત્તમ દયાનાં દેવી તરીકે શબ્દો અને દુકાળ વખતે દુઃખીઓનાં દુઃખ ઘણી સારી રીતે દૂર કરનારાં થઈ પડ્યાં.

૧૧. સ્વ. જમનાબહેને જ્યારે દેશસેવાનું બીડું ઝડપ્યું ત્યારે તેમની ઉંમર ૩૭ વર્ષની હતી. તેથી અને તે પ્રસિદ્ધ જ્ઞાનદાની હૃદયનાં હોવાથી બહુતા ગુજરાતી સર્વ હૃદયમાં ઓળખાયલાં હોવાથી જ્યારે તેઓ બહાર નીકળ્યાં ત્યારે પુરુષવર્ગ તથા સ્ત્રીવર્ગ તેમની તરફ ત્યારે આશ્ચર્યથી બેઠે રહ્યો, પણ તેમના તરફ કંઈ પણ ટીકા કરી શક્યો નહિ. કારણ કે સ્વ. જમનાબહેને ટીકા કરવાનું કોઈ પણ કારણ તેઓને આપ્યું નહોતું.

૧૨. સ્વ. જમનાબહેનનાં પોતાનાં સર્વ છોકરાં ગુજરી ગયાં અને જ્યારે તે બહાર પડ્યાં ત્યારે તેમની બહેનનાં છોકરાં જ તેમની પાસે હતાં અને તે પણ તદ્દન નાનાં નહોતાં. આ વાત પણ તેમની સફળતાના એક અંગ તરીકે હું મુકું છું.

૧૩. સ્વ. જમનાબહેનની ફેતેહનું એક મોટું કારણ તેમનું વ્યક્તિત્વ, Individuality, હતું. તેમનામાં અવર્ણનીય એવી ખૂબી હતી કે જેને ઇંગ્લેન્ડમાં Charm, મોહિની, કહેવાય છે. આ સદૃશ પ્રખ્યાત લેખક પી. એ. સી. બેન્સન નીચે મુજબ વર્ણવે છે.

I mean by charm not a mere superficial gracefulness which can be learned, as good manners are learned, through a certain code of behaviour, but a thing which is the flower and outward sign of a beautiful attitude to life; an eagerness to welcome everything which is fine and fresh and unstained; that turns away the glance from things unlovely and violent and greedy not in a disapproving or a self-righteous spirit, because it is respectable to be shocked, but, in a sense of shame and disgrace that such cruel and covetous and unclean things should be.

જે સારી રીતસાતની પેઠે અમુક રીતે શીખી શકાય તે બહારની શોભા એ લાવણ્ય નથી. એ તો જીવન તરફની કુંદર દર્શિનું, સર્વ હૃદય, નવીન, અને પરિત્ર ભાવો સત્કારવાની આતુરતાનું પરિણામ છે. એ લાવણ્ય હોય તો સર્વ અકુંદર, અવિનીત અને અનુદાત વસ્તુઓથી દર્શિ કંપે છે, તિરસ્કાર અને અભિમાનથી નહિ, પરંતુ આવી ફૂર અને અકુંદર વસ્તુઓ છે એવી સારમયી.

આ સદૃશ બાળે જ આપણને દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પણ આ વર્ણન જ્યારે થોડા દિવસપર મારા વચિવામાં આવ્યું ત્યારે મને તરત જ સ્વ. જમનાબહેનનો ખ્યાલ આવ્યો કે ખરેખર તેમનામાં પરમેશ્વરે આ સદૃશ સારી રીતે મૂકેલો હતો.

(૧૧)

અત્યારસુધી આપણે સ્વ. જમનાબહેનની કારકીર્દિનું તથા તેમને મળેલી ફેતેહના કારણોનું બારીકાઈથી અવલોકન કર્યું. પણ જ્યાંસુધી આપણે સ્વ. જમનાબહેનનું જીવન આપણને શું શીખવી ગયું છે અને તેઓ આપણને કયો અમરવારસો સોંપી ગયાં છે અર્થાત્ તેમના જીવનનો સંદેશ શું હતો તે સ્પષ્ટ રીતે આટલું લખ્યા પછી સારરૂપે સોધી કાઢી ખુલ્લું ન દર્શાવીએ તો આ સ્મારક અંક કાઢવાનું તથા આટલા વિસ્તારથી લેખ લખવાનું કાંઈ પ્રયોજન ન રહે તેટલામાટે આ સંબંધી થોડુંક લખીશ.

સ્વ. જમનાબહેનની હંદગીનું યથાર્થ અવલોકન કરનારને તેમાંથી ઘણું શીખવાનું મળશે, વાંચનારને પોતાને લાભ થશે તેટલું જ નહિ પણ તે ઉત્તમ દેશભક્ત નીવડવાને પણ યોગ્ય થશે.

સ્વ. જમનાબહેનના જીવનપરથી લેવાના અમૂલ્ય પાઠો.

૧ એક શ્રી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ ગૃહકાર્યભાર ઉત્તમ રીતિએ ચલાવી પારમાર્થિક જીવન ગાળી શકે છે.

૨ સાધારણ કેળવણી મળેથી પણ પોતાને પ્રભુએ જે સ્થાને મૂક્યા હોય તે સ્થાનેથી પણ મનુષ્ય સ્વાય તો, અવલોકન કરવાથી જીવનમાં ફેરફાર મેળવવા સારૂ જે જે શુભો ભેદ છે છીએ તે સંપાદન કરી શકે છે.

૩ દરેક મનુષ્યે નિશ્ચય કરવો કે પ્રભુ તેને કંઈ અમુક કાર્ય સારૂ જન્મ આપે છે અને તે કયું કાર્ય છે તે શોધી કાઢવા તેણે તેની સર્વ અકલ્પ વાપરી એ ઉદ્દેશ શોધી કાઢી તેનું આણું જીવન તે કળીભૂત કરવા પ્રયાસ કરવામાં ગાળવું.

૪ દરેક મનુષ્યને પ્રભુ તેની હંદગીનું સાર્થક્ય કરવાને પ્રસંગ આપે છે અને પ્રસંગ આપણને મળશે જ એવી પ્રભુ પર સંપૂર્ણ આસ્થા રાખીને જે સમયે તે પ્રસંગ આપણી સમક્ષ આવીને પ્રત્યક્ષ થાય તે સમયે તે પ્રસંગના વ્યાજબી ઉપયોગ કરવા સારૂ જ્યારથી આપણને સમજણ શક્તિ આપી હોય ત્યારથી તૈયાર થઈ રહેવું ભેદ છે.

૫ મનુષ્યમાત્રને આ ક્ષણભંગુર દુનિયા મોટી અથવા બેટલી લાગવાની છે માટે ઉંઘમાં ગુમાવેલો વખત તથા જીવન ટેકવવા માળેલો બીજો વખત બાદ કરતાં જીવન સફળ કરવાને પ્રેરણો આપેલો સમય રહે છે તે વિચારી પોતાનો અમૂલ્ય સમયનો નિયમસર ઉપયોગ કરી દરરોજ કંઈને કંઈ સારૂ કામ કરવાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખી, આજ થઈ શકે તેમ હોય તેવું કામ કાલ પર નહિ રાખતાં તેનો સત્વર અમલ કરવો.

૬ દરેક વ્યક્તિએ મનુષ્યમાત્રનો સાધારણ તથા વિશેષ ધર્મ શું છે તે સમજી તેમના સત્સવચનને વળગીને જ વર્તવું અને પારકા ધર્મની નિંદા ન કરતાં સર્વ પ્રભુનાં જ બાળકો છે માટે ઉદાર મન રાખી સર્વ સાથે હળી મળી કામ લેવું જેથી કરીને પરિણામે દેશનો ઉદય જલદી થશે.

૭ પ્રત્યેક મનુષ્યે સાધારણ કેળવણી મેળવવા ઉપરાંત એક ઉત્તમ શહેરી થવા સારૂ સારૂ શિક્ષણ મેળવવું આવશ્યક છે. આ શિક્ષણ દરેક માણસને સત્સંગથી, ઉત્તમ પુસ્તકોના વાચનથી, પોતાના કુટુંબની ફરતે સરસ રીતે જાળવવાથી અને પોતાના ધર્મના ઉદ્દેશો જરાજર પાળવાથી મળી શકે છે. માટે તે મેળવી દરેક વ્યક્તિએ પોતાને સગવડ મળે, દેશસેવા પાછળ તન અથવા મન અથવા ધન અથવા બન્ને અથવા ત્રણે સાથે લઇને તેનો ઉપયોગ કરી અમુક સમય ગાળવો ભેદ છે.

૮ ગૃહસ્થાશ્રમ બીજા સર્વ આશ્રમનો નિભાવકર્તા છે, માટે તેમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં શ્રદ્ધાચર્ય પાળીને જ તેમાં દાખલ થવું અને દાખલ થયા પછી તે સારી રીતે ચલાવવાથી જ સંસાર મુક્તિ શકે છે તે અવશ્ય ભણવું.

૯ જીવનમાં કામ કરનાર સ્ત્રીએ મન, ચરીર, તથા વાણીપર કાણુ રાખી ત્રણે એકતાર થઈ શકે તેવી રીતે વર્તવું; અને દોષપણુ કાર્ય એવી રીતે ન કરવું કે જેથી પોતે જે સંસ્થામાં સલામત હોય તે સંસ્થા પર આરોપ આવે. દરેક જીવન કાર્યમાં મધ્યમ માર્ગ સ્વીકારી,

માનાયમાન લાલ, લોકવાજને દૂર રાખી, દૃઢ નિશ્ચય કરી નકામો હુસંપ ટાળી, કળવકળ વાપરી, મૂળ આશય ઉપર હમેશ દૃષ્ટિ રાખી કામ લેવાથી જ દેશસેવા ઉત્તમ રીતે બાળવી શકાશે.

૧૦ પ્રત્યેક મનુષ્યને સુખદુઃખ વારા ફરતી અનુભવવાં પડે છે, માટે દુઃખતા પ્રસંગે ધૈર્ય ધારી દુઃખ આપણા ભાગ માટે જ પ્રભુએ આપ્યું છે એમ માની તે સહન કરી નિરાશ ન થતાં, તેનો સદુપયોગ કરી પોતાનો ઉચ્ચ આશય અમલમાં મૂકાય તે સારું વર્તન આણી રાખવું.

૧૧ વિધવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયે, દેશની સ્થિતિ સુધારવા, સંસાર જાળમાંથી મુક્ત થયેલી સ્ત્રી દેશસેવા પરત્વે કેટલી અમૂલ્ય ભાગ બાળવી શકે છે તેનું મનન કરી, મિથ્યા શોક મૂઢી, તે અવસ્થાનો ખૂલું લાલ લઈ દેશોત્થાપના કાર્યમાં વિધવા સ્ત્રીઓએ સહાયકતા થઈ પડવું.

૧૨ સ્ત્રીઓ પુરુષોની રહેણીકરણી પર ઘણી અસર કરે છે એ નિઃસંદેહ છે. સ્ત્રી સમાજનું મધ્ય બિંદુ છે. સંસારની નીતિરીતિ સ્ત્રીની વર્તણૂકથી અંધાય છે; અને સ્ત્રી સંસાર સુધારાના કાર્યમાં તેમજ દયાની દેવી તરીકે સર્વોત્તમ સેવા કરી શકે છે અને એટલા માટે પ્રભુ તરફથી તેને બેધતા સર્વ સદ્ગુણોની પુરતી બક્ષિસ મળી છે તે વિચારી પોતેપોતાના સદ્ગુણોનો અમલ સારે માર્ગે જ કરવો એમાં જ તેને સુખ્ય છે.

૧૩ ફતેહની આવી ઉત્સાહ છે માટે ઉત્સાહી રહેવું. દીર્ઘ દૃષ્ટિ રાખી, સસમાર્ગ શોધી, આનંદી સ્વભાવ રાખી મંડી રહેથી સર્વ અડચણો દૂર થઈ જાય છે માટે આ સદ્ગુણો ખીલાવવા દરેક જાણે પ્રયત્ન કરવો.

૧૪ દરેક માણસ ચ્હાય તો તેને સારું કરવાની તક પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે તકનો જ ફક્ત સદુપયોગ કરી બેસી ન રહેતાં સારું કરવાની તક શોધવા કોશિષ કરવી.

૧૫ એક સ્ત્રીએ દેશકાળને અનુસરી, પોતાના ધર્મના સિદ્ધાન્તો ન લાગતાં એવી રીતે પોતાનું આચરણ રાખવું કે આગ્યા વગર તેમને તેમના હજો પુરુષ વર્ગ તરફથી મળે, પુરુષ વર્ગનો તિરસ્કાર ન કરતાં તેને તેની ઉચ્ચતિમાં સાથે લઈ સ્ત્રીઓએ પોતાની તથા દેશની ઉન્નતિ કરવામાં સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વ સમાયેલું છે એમ સમજ વર્તવું.

૧૬ સ્ત્રીઓએ તથા પુરુષોએ સર્વેએ પોતપોતાની ક્ષેત્રમર્યાદામાં જ રહીને ફરજ બાળવાની છે. અને તે ફરજે યથાર્થ રીતે શું છે તે દરેક મનુષ્યે જાણવું આવશ્યક છે. સ્ત્રી-પુરુષો એક બીજાનાં સમાન નથી. “એક બીજાની ન્યૂનતા, એક બીજાની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવામાં જ તેમની સમાનતા, સંપૂર્ણતા અને સુખનો આધાર રહેલો છે.” એ જ સિદ્ધાન્ત હરહમેશ હૃદયમાં કોતરી રાખી એક સ્ત્રી ચાહે તો તે તેના દેશમાં ઘણું ઉત્તમ કાર્ય બાળવી શકશે.

The pure in heart, who fear to sin,
The good, kindly in word and deed:
These are the beings in the world
Whose nature should be called divine.

Buddhist,

હૃદયથી પવિત્ર, પાપથી ડરતી અને વચન અને કર્મમાં દયાલુ અસ્તિત્વોની પ્રકૃતિ દિવ્ય છે.

Who does the best his circumstances allows
Does well, acts nobly; angels could do no more.

Young

પ્રાપ્ત સંયોગોમાં બની શકે એટલું હિતમ કાર્ય જે કોઈ કરે છે હિતમ કાર્ય કરે છે તે સારું કરે છે, દેવો પણ એથી વિરોધ ન કરી શકે.

If woman really wants a calling of God, in which her sex's special gifts can find full employ; if she would realize the divinest of womanhood's ideals and be "as the angels;" she need only listen to the means of suffering and sin which cry aloud for God's ministers of light and life; hearken humbly to the voice that whispers in her soul.

જો સ્ત્રીને દિવ્યાંગના બનવાની, સ્ત્રીત્વના દિવ્ય આદર્શો સિદ્ધ કરવાની, સ્ત્રીત્વની વિશેષ શક્તિઓનો સદુપયોગ કરવાની, અને પ્રભુનું કાર્ય કરવાની ઈચ્છા હોય તો અંતરાત્મામાં શુદ્ધતા સ્વરને, જીવન અને પ્રકાશ લાવતા પ્રભુદ્વેતને હિતતા પાપી અને પીડાતા જનોના કષ્ટ સ્વરને, તેણે નમ્રતાથી સંસ્કારવેલો.

(૧૨)

ઉપસંહાર

આપણે ચારે બાજુથી સ્વ. જમનાબહેનનું ચારિત્ર જોયું છે અને વખતો વખત તેમના ગુણોનું ધીર્તાન કર્યું છે. હવે આપણે જોવાનું છે કે તેમણે તેમના જીવનની સફળતા કરી હતી કે નહિ? પણ તે પહેલાં જીવનની સફળતા કયારે થઈ કહેવાય તેનો આપણે વિચાર કરીશું. મનુષ્યનું ખરૂં મનુષ્યત્વ શેમાં રહેલું છે? તેનું દ્રવ્ય, તેની પદ્ધતિ, તેના મકાન અથવા તેનાં વસ્ત્ર-એ કશામાં તેનું મનુષ્યત્વ રહેલું નથી, પણ તેના ચારિત્ર્યમાં જ તેનું મનુષ્યત્વ રહેલું છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય ધારે તો તે ઉત્તમ થઈ શકે. કારણ કે મનુષ્ય માત્રમાં દેવત્વનો અંશ રહેલો છે. મનુષ્યની શક્તિ પરિમિત છે અને તેની જવાબદારી પણ મોટી છે. જો આપણે આપણું તમામ સામર્થ્ય તેમાં વાપરીએ તો સદ્ગુણ ઉપરની આપણી પ્રીતિ દૃઢ થશે, અને જ્ઞાન સંપાદન કરવાની શ્રુતિ સતેજ થશે; તેથી કરીને આપણે પરાક્રમી, પરીપકારી જીવન ગાળવા શક્તિવાન થઈશું; અને પ્રભુ આપણા ઉપર પ્રસન્ન થશે, તથા આપણી ધીર્તા સમક્ષ જગતમાં નિશ્ચય રેલાશે. મનુષ્યમાત્ર પોતાનું ચારિત્ર્ય ન્યાયયુક્ત, પ્રેમયુક્ત, કર્તવ્ય-યુક્તિયુક્ત, સત્યયુક્ત, ઉત્સાહયુક્ત રાખવું એ જ જીવનનો હેતુ-ઉદ્દેશ-છે અને એમાં જ જીવનનું સાર્થક્ય છે એમ સમજવું.

સ્વ. જમનાબહેને તેમનું જીવન આવા પ્રકારે ગાળ્યું હતું. તેમણે લાલ્ચ, પોતાથી બની શકે તેટલું, બધી રીતે, જેટલાંનું બની શક્યું તેટલાંનું, સર્વ જગ્યાએ, સર્વ સમયે, શાંત રીતે, અને બન્યું ત્યાં સુધી કર્યું છે. તેમને હજી વણાં કાર્યો કરવાની હોંસ હતી તે પૂર્વે થઈ શકી નથી અને તેમનું આરંભેલું કાર્ય પણ અપૂર્ણ રહ્યું છે. તેમને બે વર્ષ પર વિધવાવસ્થાનું મહાદુઃખ આવી પડ્યું અને તે દુઃખ તેમણે એક ઉત્તમ સ્ત્રીને છાજે તેવી રીતે સહન કર્યું હતું. આ દુઃખ વિસારી તેમના સદ્ગત પતિની અમૂલ્ય સલાહને અનુસરી તેમણે બહેરમાં દેખાવ દેવો શરૂ કર્યો હતો. આ સારું ના. લેડી અલીશાહે ટાઉન હોલમાં ના. ગવર્નર તથા ના. લેડી વિલિંગ્ડન આગળ મોટા મેળાવડા સમક્ષ તેમનાં વખાણ કર્યું હતું. વિધવાવસ્થા એક તેમના પર આવી પડેલું બારેમાં બારે સંકટ હતું. પણ તે સંકટનો તેમણે સદુપયોગ કરી તેમાંથી તેમણે નવો જન્મ લીધો હતો. જેમ એક લેખકે કહ્યું છે કે:—

God moulds her saints by sorrow; leading the once happy woman of society to the altar of sacrifice, from which would formerly have shrunk, but whereon she

mounts unhesitatingly; its flames kindling a new life within her, and shining a holy light out from her in which she stands transfigured, looming large and lofty as an angel of God.

હેલાં ન્યાં જતાં કંપી હોત, પરંતુ હવે ન્યાં તે દૃઢતાથી જઈ શકે છે, જેની ન્યાતિ એનામાં નવું જીવન પ્રગટાવે છે, અને જેના પવિત્ર પ્રકાશથી તે સુરાંગના જેવી હવ્ય અને પ્રતિભાસારાથી બને છે—એવી આત્મ યજ્ઞની વેદી ઉપર સંપૂર્ણ સુખી સ્ત્રીને પણ પ્રભુ સમર્પે છે—એમ આપત્તિથી પ્રભુ સંતોને યડે છે.

આ જ પ્રમાણે દુઃખના અસહ્ય તાપમાંથી સ્વ. જમનાબહેન પવિત્ર મૂર્તિ તરીકે બહાર પડ્યાં હતાં અને તે બે વધુ જીવ્યાં હોત તો એક હિંદુ સ્ત્રી વ્યાજબી પ્રસંગ મળે કેટલું ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે છે તે હજી પણ ટચુપચુ મનવાળાં સ્ત્રીપુરુષોને દૃષ્ટાંતરૂપે દેખાડી આપત પણ આ આપણી આશા હમેશને માટે નષ્ટ થઈ છે. તેમણે તેમની માંદી, નિઃસ્વાર્થી, પ્રેમમય, ઈશ્વરપરાયણ હૃદયી તમારી સેવા કરવામાં ગાળી છે અને તેમનાથી જેટલું બન્યું તેટલું કરી સેવામાં જ તેમનો દેહ તેમના કિરતારને સ્વાધીન કર્યો છે. આ સર્વ સેવાઓ કેટલું દુઃખ વેડી, વાલુકેશ્વરના તેમના રહેવાના જંગલ આગળથી કેવે રરતે નીકળી, કેટલાં પગથીઓ ચઢીને કરી છે તેનો ખ્યાલ જેઓ તેમના પ્રસંગમાં આવ્યાં હશે તેઓ જ કરી શકશે. તેમની હૃદયી આપણને પ્રભુ કેવો હશે તેનું કંઈ જાન કરાવે છે. આપણે તેમને વારંવાર જે નિહાળ્યું છે, અનુભવ્યું છે, સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી આપણે તેમને વ્યાજબી રીતે 'A Ministrant of mercy to the miseries of man,' 'A saviour of many' અને સાક્ષાત્ દુઃખી માનવોને તો દયાની દેવી, સર્વની સહાયક વગેરે માનવંતી પદવીઓ આપીશું, પણ આ પદવીઓ મરનારને મુદ્દલ અસર કરવાની નથી. તેમને તો માનપાન મેળવવાની ઉમેદ જ ન હતી. આ સર્વ આપણે લખીએ છીએ, બોલીએ છીએ તે આપણી પોતાની જ ઉન્નતિ અને આપણા પોતાના જ સંતોષ માટે છે. તેમ બહેનોએ અત્યારમુધી સતી સ્ત્રીઓના ચરિત્રો ઘણાં વાંચ્યાં હશે તેમાં તમારાં જમના-સૈયાતું જન્મચરિત્ર ઉમેરજે અને પ્રત્યેક સતી સ્ત્રીના બે ઉત્તમ ગુણ હોય તેનો ગજરો શુંથી તે નિરંતર ગળામાં તેમ જ હૃદયમાં ધારણ કરજે કે જેથી તમે પણ ગુર્જર સતી સ્ત્રીના નામને પાત્ર થાવ. જૈન વેસલ્લી નામનો પ્રખ્યાત ઈંગ્રેજ ધર્મગુરુ કહે છે કે સ્વર્ગમાં પુરુષ કરતાં સ્ત્રીની સંખ્યા વધારે છે એ વાક્ય આપણે સત્ય માનવામાં જ લાલ છે. મહાભારતમાં કહેલું છે કે સ્વર્ગના નીચે મુજબ સાત દરવાજા છે: ઉદારતા, પશ્ચાત્તાપ, ધૈર્ય, પતિવ્રતાપણું, લજ્જા, સત્ય, અને દયાલાવ. આ બધા દરવાજા પરથી પરમેશ્વરે સ્વ.જમના બહેનને સ્વર્ગના ધામમાં જવાની પૂર્ણ પરવાનગી આપી હશે એમ આપણને તેમના જીવન ઉપરથી અનુમાન બાંધવાને સમજ કારણ મળે છે. અસહ્ય શ્રીક અને રોમન લોકોમાં એવી નવાઈ જેવી માન્યતા હતી કે જ્યારે એક ઉત્તમ સ્ત્રી મરણ પામતી ત્યારે પ્રોસર્પાઈન નામની દેવી બીજી દુનિયામાં ઉત્તમ અને પવિત્ર આત્માઓને એકઠા કરી એક સરઘસ કાઢી તે ગૃહિણીને આવકાર આપતી અને ઉપર જણાવેલ આત્માઓ આ સરઘસ નીકળતું ત્યારે તે પુણ્યશાળી ગૃહિણીના ચાલવાના માર્ગમાં સુવાસિત ફૂલો વેરતાં આ માન્યતા બે ખરી હોય તો તે મુજબ આપણી ખાત્રી થાય છે કે સ્વ. જમનાબહેનને પણ પ્રોસર્પાઈને આવો જ આવકાર આપ્યો હશે.

બહેનો સ્વ. જમનાબહેન સાડ લખાયેલ આ લેખ તથા આ સ્મારક-ચંકમાં અપાયેલા અન્ય લેખો ધ્યાન દઈ વાંચવા હું તમને વિનંતિ કરું છું; ફક્ત વાંચવા જ નહિ પરંતુ વાંચી તેનું મનન કરવા તથા તે મુજબ ચાલવા પ્રયત્ન આદરવા પણ વિનંતિ કરું છું. સ્વ. જમનાબહેન

સ્વર્ગપ્રતિ ગયાં છે. તેમણે તેમનું કાર્ય અપૂર્ણ મૂક્યું છે. તે તમે પૂર્ણ કરશો? એ કરવું એ તમારો ધર્મ છે. નહિ કરો તો સ્વ. જમનાબહેનની આ ઈચ્છા પૂર્ણ કરવાને તેમને ખાતાં તમારામાં જુદે સ્વરૂપે આવી બેળાવું પડશે. એમ નહિ થાય એ ઈચ્છવા યોગ્ય છે. હવે તમારે તેમના મૃત્યુ બાદ મિથ્યા શોક કરવો મૂંઝી દેવો બેઠાએ. આપણી જેમના પર પ્રીતિ હોય છે, તેમના મરણથી આપણને જે ખેદ તથા શોક થાય છે તે વાસ્તવિક રીતે બેતાં તેમાં મરનાર પ્રતિના દયામાવનો અંશ ઘણો જ થોડો હોય છે. જે સ્ત્રીએ પોતાની છંદંગી સારીરીતિ, ઉદ્યોગમાં અને લોકોપયોગી કાર્યો કરવામાં ગાળેલી છે તેને મરણની ધારતી જ રહેતી નથી. પણ એટલી જ ધારતી રહે છે કે તેમણે આરંભેલું કાર્ય બીજાઓ પૂર્ણ કરશે કે નહિ. એ સ્વ. જમનાબહેનના પણ મનમાં હતી. એ ધારતી ખોટી હતી એમ તમે તમારાં આચરણથી પૂરવાર કરી આપશો.

તમારે હવે મોટી ફરજ બજાવવાની છે. સ્ત્રીઉત્તરિતાનાં દ્વારો ખુલવા માંડ્યાં છે તેમાં તમારે તમારાં સદ્ગતિનથી ઉત્તમ ભાગ ભજવવાનો છે. તમારી ફરજ હવે કઈ છે તે તમને બે બોલમાં કહી આ વિસ્તારથી લખાયલો લેખ સમાપ્ત કરીશ.

વાંચક વર્ગ! આ લેખથી તારા હૃદયપર અસર થઈ છે? થઈ હોય તો સ્વર્ગસ્થની છેલ્લી ઈચ્છા મુજબ તેમની ઉત્તમ કારકીર્દી ઘડનાર, સેવા સદન, વનિતા વિશ્રામ, વગેરે સ્ત્રીસંસ્થાઓનો રસ્તો સહેલ તથા સરળ કરનાર ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળને સ્થાયી બનાવવા સાથે સ્વર્ગસ્થે જે રૂ. ૫૦૦૦ ની રકમ ભરી છે તેમાં તારી પોતાની યથાશક્તિ મુજબ ફાળો ભરી, બીજાને તારી સારી લાગવગથી ભરવા પ્રેરજે. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળને સ્વર્ગસ્થની પાછળ તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવા સાથે એક સ્મારક-ફંક કાઢ્યું છે. સ્વર્ગસ્થના સંબંધમાં શેક દાદાસાઈ નવરોજીએ ભદેર પ્રભને તેમની ફરજની યાદ દેવડાવવા વાસ્તે કહ્યું છે તે નીચે મુજબ છે.

“જં. સ્વ. જમનાબાઈના ચરિત્રનાં ઉમદા લક્ષણોની અને પરોપકારનાં તેમનાં અનેક શુભ કાર્યોની યાદગીરી યોગ્ય રૂપમાં મુંબાઈનાં સ્રીપુરુષોએ કાયમ રાખવી ઘટે છે. મને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે કે આ ભલી સ્ત્રીની યાદગીરી તાજી રાખવાનું કર્તવ્ય તેઓ બજાવશે.”

મારી ખાતી છે કે આ ફરજ મુંબાઈની પંચરંગી પણ પરોપકારી કાર્યોમાં ભાગ લેનાર અચેસર પ્રભ બજાવશે. પણ આ ફરજ બજાવી મંડળને વાસ્તે મંડળની બહેનોએ મકાન બંધાવ્યું એટલે જું સ્ત્રી ઉત્તરિતાનું કાર્ય સમાપ્ત થયું? નહિ! મકાનની અંદર કામ કરનાર દેશસેવાને સમય જીવન અર્પણ કરનાર ગુજરાતી હિંદુબહેનો સ્વર્ગસ્થને પગલે ચાલી સારી સંખ્યામાં નહિ નીકળે ત્યાં મુંબી સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેને આરંભેલું કાર્ય પૂર્ણ થવું મુશ્કેલ છે. વીસમી સદીની મહાન સ્ત્રીઓમાં ભણીતા સાક્ષર રા. રા. રામગોહનરાય ‘ગં. સ્વ. નાની બહેન, ગં. સ્વ. બાળગૌરી, ગં. સ્વ. મગન બહેન, ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્કાર, સ્વ. સુમતિ બહેન, બહેન વિજયાગૌરી, સી. વિદ્યા રમણભાઈ તથા સી. શારદા સુમેત તથા સી. કરતુરભાઈ મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીની ગણના કરે છે. આ સ્ત્રીઓમાંથી સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેન તથા બીજા બે બહેનો સ્વર્ગવાસી થઈ છે. પ્રથમની ત્રણ સત્તારીઓ પોતાના આશ્રમો સાથે પારમાર્થિક જીવન ગાળે છે તેથી કરીને તેઓથી બીજા ઘણી રીતે ભદેરમાં સ્ત્રી ઉત્તરિતા સાથે બેટલો બેઠાએ તેટલો ભાગ લઈ શકાય નહિ એ દેખીતું છે. આવી સ્થિતિ છે ત્યારે આવી મહાન સ્ત્રીઓની આપણા ગુજરાત, દાકીણવાડી સ્ત્રી ઉત્તરિતા સાથે કેટલી મોટી જરૂર છે તે તમને સદબંધમાં

માલમ પડશે. માટે જ મારી બહેનો! સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેનને પગલે ચાલી, તમારાથી જતી શકે તેટલી તન, મેન, અને ધનથી નિઃસ્વાર્થી દેશસેવા કરવાનો મંત્ર આજથી લઈ દરેક દાદાબાઈ જ્યંતીને દિવસે તે સંબંધી દૃઢ નિશ્ચય કરી ગૃહકાર્યમાંથી પરવારી દેશસેવા આરંભો. હિંદની માતાઓ સ્વ. જમનામૈયા લેવી પુત્રીઓ તથા, દાદાબાઈ લેવા પુરુષોને જન્મ આપજો અને તમારી પ્રસવપીડા સફળ કરજો. ગુજરાતની તેમ જ હિંદની ઉન્નતિ તમારા જ હાથમાં છે. આ સદીમાં સેવાધર્મ ઉત્તમ ધર્મ ગણાયો છે અને તે યથાર્થ રીતે પાળવાને સ્ત્રી જ યોગ્ય ગણાય છે માટે આ પ્રસંગનો યોગ્ય લાભ લઈ વીસમી સદીમાં જનસમાજની સુધારણામાં તમો બહેનો તમારી તરફથી તેમાં ખૂટતા આધ્યાત્મિક અંશો પૂરા પાડી, પુરુષ વર્ગને, લાવણ્ય કરી નહિ, પણ ઉમદા કાર્યો કરી તમો કેવી ઉત્તમ મદદ આપી શકો છો તે પ્રત્યક્ષ કરી બતાવો. આ કરાવ તમારા મનમાં ઉતારે અને તમારી પાસેથી હિંદની ઉન્નતિ કરાવે એ જ પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરી હું આ લેખ સમાપ્ત કરું છું.

સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈ સક્ષ્મ.

લેખક:—રા. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈ સક્ષ્મની સાથે મને જાતે પરિચય થયો જોઈ હતો. પણ તેમના દક્ષિણ આફ્રિકાના સંબંધના કામથી હું પુરતો વાંદેફાર હતો. મિ. પોલાક કે જે એમના પ્રસંગમાં સારી પેઠે આવ્યા હતા અને જેને એમણે ઘુબ મદદ કરી હતી તે મને કહેતા કે આ લક્ષી બાઈની લાગણી દક્ષિણ આફ્રિકાવાસી હિંદીઓ તરફ બહુ હતી, અને ખરા દીવથી પોતે એ બાબતમાં કામ કરતી હતી. જમનાબાઈને હું જ્યારે મળ્યો હતો ત્યારે પોતાને જોળખાણ કરાવતી એ બાઈએ આ શબ્દો વાપરેલા: હું લાણી નથી, મને બોલતાંએ ન આવડે, છતાં હું જાણું છું કે મારે અમુક કામ કરવાં બેઠાં. એમનો સરળ સ્વભાવ મને બહુ પ્રિય લાગ્યો હતો. ઈશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપો.

ગં. જમનાબહેન.

લેખક:—સર જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ.

ગુજરાતી હોંદુ શ્રી મંડળના સેક્રેટરી તરફથી મંડળના માનવંતાં પ્રમુખ સ્વર્ગવાસી બાઈ જમનાબાઈનગીનદાસ સક્ષ્મની યાદગીરીમાં કાઢવા આવનાર શ્રીહિતોપદેશના સ્મારક અંકમાં મને ગંગા સ્વરૂપ જમનાબાઈની હંદગી સંબંધી થોડું લખી મોકલવાને વિનંતિ કરવામાં આવી છે. તેને માન આપી આ લક્ષી અને પરમાર્થીબાઈ સાથે અત્યારમુધી બધા તરફથી તેમની ધીર્મતાના આવામાં આવી છે, તેમાં મારી તરફથી પણ કંઈક લખી મોકલી આપવું એવી માહારી ફરજ સમજું છું.

લગભગ પંદર વર્ષ પર મુંબાઈ જેવા નામાંકિત શહેરમાં વેપારી વર્ગ તરીકે જાણીતી થયેલી ગુજરાતી કોમની શ્રીઓની સ્થિતિ કેવી હતી તે હાલની સ્થિતિ સાથે જરા સરખાવીએ છીએ ત્યારે બેશક તે કંઠગી હતી તેમ મને કલા વગર ચાલતું નથી. આજ વર્ષો થયાં પુરૂષ વર્ગ જ સાંસારિક, ધાર્મિક, રાજકીય, નૈતિક દેશોન્નતિ સાથે ચળવળ કરી રહેલો આપણે જોતાં હતાં. આ વખતે આ જ વર્ગ જાહેર છાપાઓમાં તેમ જ પેન્ટરોમાં ઉપર તથા અન્ય જગ્યાઓએ શ્રીકિર્તિવણી સાથે હીમાયત કરતાં હતાં, પણ તેના પરિણામે આપણે કાંઈ સંગીન પગલું જેવા બેનશીબ રહ્યા હતા. સુમારે સ્વર્ગવાસી શેઠ ગોકળદાસ તેજપાળ અને શેઠ મંગળદાસ નયુભાઈએ શ્રીકિર્તિવણી આગળ વધારવા સાથે પોતાને ખરેખરે કન્યાશાળાઓ કાઢી પહેલ કરી હતી, પરંતુ ઉપર જણાવેલી શુભ પહેલથી નેટલો ઉદય થયો બેઠાં. તેટલો થયો નહિ. આ સ્થિતિ દેશને હાનિકર્તા છે. એમ સગલ એક લક્ષ્યપિપતિના હુંડુંમાં જન્મ પામેલી પુખ્ત વયની સ્ત્રીના હૃદયમાં સમસ્ત ગુજરાતની અબળા. શ્રીઓના પોકારે આવાત ક્યો અને તે અજ્ઞાનમાં સડતી શ્રીમત્ત પરત્વે પુરૂષોને તેમની ફરજ શું છે તે ખુસી રીતે કહેવાને પરમેશ્વરે પ્રેરણા કરી, પણ આ પ્રેરણા અમલમાં મુકવા સાથે કંઈ પણ બંધારણવાળી શ્રીઓની સંસ્થા હતી નહિ. તે વખતે મુંબાઈમાં સને ૧૯૦૨ માં એક જાણીતા ખાનદાની હુંડુંબના વયોવૃદ્ધ શેઠ નારણદાસ કલ્યાણદાસ ધીરપારામર્ત્ય મૃત્યું થયું, અને તેમની યાદગીરી પાછળ તેમના સુપુત્રો શેઠ જમનાદાસ તથા ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાલાએ રૂ. ૫૦૦૦ ની રકમ મોટી ઉમ્મરની ગુજરાતી હોંદુ શ્રીઓની ઉન્નતિ સાથે જુદી કાઢી. ત્યાર બાદ શેઠ ભવાનીદાસ નારણદાસે ગુજરાતના અગ્રેસરો શેઠ ગોકળદાસ કલાનદાસ પારેખ તથા

રા. રા. જોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીની સલાહ લઈ એક સ્ત્રીસંસ્થા કાઢવી એમ તેમણે નક્કી કર્યું, અને પછી ચાર ગુજરાતી હોદ્દા આગેવાનોની સહી લઈ બહીષ્ણતા ગુજરાતી શૃદ્ધસ્થોની આ સલાહ સાડ સલા મેળવી અને તેમાં ઠરાવ થયા પ્રમાણે મુંબાઈ શેઠેરમાં તા. ૩૨ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૩ ને દિવસે ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ સાડ પહેલવેહેલી સંસ્થા ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રી મંડળના નામથી સ્થાપવામાં આવી, અને તેમાં સૌ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કાઈને પ્રમુખ નીમવામાં આવ્યાં. એક બહીષ્ણતા ગુજરાતી હુકુંબની બાઈએ બહેરમાં પોતાની કોમની સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ કરવાનું પ્રથમ પગલું હોંસથી તથા હોંમતથી લઈ. આ મંડળે પહેલાં ગુજરાતી સ્ત્રીપુરૂષોને બહેરમાં તથા ખાનગીમાં ટીકા કરવાનું સાધન આપ્યું, પણ પ્રથમથી જ પચાસથી એકસો સ્ત્રીઓએ આ ટીકા ઉપર લક્ષ ન દીધું. નવીન કામ કરતી વખતે દરેક મનુષ્યને ભારે શ્રમ ઉઠાવવો પડે છે, એટલું જ નહિ પણ લોકોની ટીકાઓને ન ગણતાં કામ પાર પાડવું પડે છે. એ સિદ્ધાંત મનમાં રાખી સદ્વર્તનથી વર્તી આરંભેલું કામ ધીમે ધીમે જમનાબાઈના વડપણ હેઠળ ચાલ્યાં કર્યું. આવા ખંત અને ઉત્સાહથી જે કામ ચલાવ્યું તેને માટે ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈને ભારે ધન્યવાદ ઘટે છે. એટલું જ નહિ પણ તેમની સાથે તેમને સહાય કરવાને જે સ્ત્રીઓ મંડળમાં કામ કરતી હતી તે બધાંને હું આ સ્થળે ધન્યવાદ આપું છું. આવી રીતે છેલ્લાં તેર વર્ષ થયાં એક નાના બીજરૂપ સ્થપાયેલી આ સ્ત્રીસંસ્થા દેશહિતકારી અનેક કાર્યો હાથ ધરી, ફક્ત ગુજરાત, કચ્છ, કાઠીયાવાડમાં નહિ પણ આખા હોંદમાં અને દેશપરદેશમાં જે નામના મેળવવા ભાગ્યશાળી થયું છે તે સાડ મારી માન્યતા મુજબ આખું ગુજરાત મરનાર જમનાબાઈ સક્કાઈને આભારી થયું છે. આ સાથે મારા મિત્ર શેઠ નગીનદાસ સક્કાઈએ પોતાનાં પત્નીને દેશ સેવા કરવાની જે ઉમદા તક આપી એક સ્ત્રીના જગ્યા સદ્ગુણો પૂરતી રીતે ખીલવવાની જે સગવડતા કરી આપી એટલું જ નહિ પણ પોતાથી બનતી તન, મન, અને ધનની મદદ આપી હતી તે સાડ આપણે તેમનો પણ અભાર ભૂલવો બેધતો નથી. જમનાબાઈને પોતે ખાનદાની હુકુંબમાં અવતરેલાં, વળી પોતાના પતિ પાસેથી કેળવણીનો સંસ્કાર પામેલાં, ઘોટી ઉમરનાં, અને સદ્ગુણોથી ભરપૂર વિશાળ હૃદયનાં સ્ત્રી હતાં. તેથી તેમણે નિર્વિદ્ધે ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ સાડ પહેલ કરી, તે વિકસાવી તમામ હોદ્દા સ્ત્રીઓના બધા અર્થે પોતાના જીવનનો બહોળો ઉપયોગ કરી જમનાબાઈને પોતાનું જીવન ગાળી, વિધવા અવસ્થામાં પણ દેશની સમસ્ત વિધવાઓની આગળ ઉત્તમ દૃષ્ટાંતરૂપે જે ઉમદા ચરિત્ર મુકી ગયાં છે તે સાડ પણ આપણે દરેક એમના આભારી છીએ. જમનાબાઈના જીવન ચરિત્ર ઉપરથી સ્ત્રી તથા પુરૂષ બંનેને ઘણું શીખવાનું મળે છે, એમ હું માનું છું, અને આશા રાખું છું કે પુરૂષ વર્ગ જમનાબાઈને દાખલો બેધ પોતાની સ્ત્રીઓને પોતાના શૃદ્ધકારભાર ઉપરાંત વખત મળે દેશસેવા કરવા પ્રેરશે તો જ તેઓ ગુજરાતમાં બીજી જમનાબાઈ જેવી પરમાર્થી સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન કરવામાં સહાયબૂત થશે.

છેવટે મંડળમાં ગં. સ્વ. જમનાબાઈને સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ સાડ જે દ્વારો ખોલ્યા છે તે દ્વારો પાછા બંધ ન થાય, પણ દિવસે દિવસે તેમાં વધારો થાય તે માટે તન, મન, અને ધનથી મંડ્યા રહેવું જરૂરનું છે. દરેક દેશમાં એવા દેશહિતકારી વીરલાઓ બહુ માલમ પડે છે. પણ તે સ્ત્રો જે કામ સાડ જન્મે છે, તે ખલાસ થયેથી તે સ્ત્રીઓ આપણી પાસેથી અદૃશ્ય થઈ જાય છે.

હું હુંકમાં એટલું જ જણાવીશ કે જમનાબાઇનું એ ખરેખર પ્રસંસનીય જીવન આપણી હાલની ઉધરતી દરેક પ્રજાને એક ધડા સમાન છે. મને પુરતી ખાતરી છે કે આવી પરમાર્થો બાઇની યાદગીરી આપણા વચ્ચે સારી રીતે જળવાય, તે માટે લેખતાનાણાં ભેગાં કરવા માટે મંડળના દરેક સભાસદો, તેમજ હિતચિન્તકો, એક સંગીન રકમ ઉભી કરવામાં લાગ્ય-શાળી થશે.

સદ્ગત ગંગા સ્વરૂપ જમનાબાઇનું સંબંધી બે બોલ.

લેખક:—રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, એમ. એ., એલ એલ, બી.

મરહૂમ આહરમાં આવ્યાં અને લોકોપયોગી કામમાં આહર પડી લાગે છેતાં થયાં ત્યાર પહેલાંને હું એમના સંબંધમાં આવેલો, એટલે કે લગભગ વીસેક વરસ થયાં હું એમને ઓળખતો આવ્યો છું. અસલ ખાનદાની હુંદુજનાં હોવાથી પહેલેથી જ એમનો સ્વભાવ ઉદાર અને પરોપકારી તો હતો, પરંતુ તે વખતે પણ એમના સ્વભાવનું જે ખાસ લક્ષણ મારું ધ્યાન ખેંચતું હતું તે એમનું હેતાળપણ હતું. એમનાં સગાંસંબંધી, મિત્ર તથા ઓળખીતાંઓને હમેશાં એઓ હસીને જ બોલાવતાં. તે ઉપરાંત તેમના શ્રેય માટે હમેશાં તત્પર રહેતાં. એ હેતાળપણું ઠેક મુધી એમણે જળવી રાખ્યું. હુંદુજના એક માણસને મળે તો તેના આખા હુંદુજ વિશે ખરખર બહુ હેતથી પૂછે; કોઈ એક મિત્રને મળે તો તેની મારફત પોતાનાં જેટલાં ઓળખીતાંઓને તે મિત્રને સંબંધ દ્વેય તેટલાં બધાંની તબીબેત વગેરે વિશે તમજીજ કરવી, એ એમના સ્વભાવની ખાસ ખૂબી હતી. હું ધારું છું કે એમના સંસર્ગમાં આવેલા દરેક માણસને એમના આ લતના માયાળુપણાનો અનુભવ થયો જ હશે. એ જ માયાળુપણાએ આગળ જતાં એટલે મોટી ઉંમરે એમને આહર જીવનમાં શાગ લેવા પ્રેયી એમ હું સમજું છું. કારણ જે માયાળુ દ્વેય તે જેમ પોતાની માયા વધારે ને વધારે માણસોને દર્શાવતું લય તેમ તેને પોતાના જીવનનું સાર્થક થયું લાગે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—રા. બેજનજી મેરવાનજી દમરી.

મરહૂમબાઈજમનાબાઈ સક્કઈ ખરેખર એક પરોપકારી શરીર હતાં. જ્યારે અડસડીયા ફુકા-લમાં હોરો અને માણસોની બેઉની પૂરેપૂરી જુવારી થઈ હતી, ઘાસ ચારાની તાણુને લીધે હતશે હોરોનો નાશ થવા લાગ્યો હતો, ગરીબ માણસો અત્ત વસ્ત્ર વિના કેવલ હાડપિંજર થઈ ગયાં હતાં ને નાના મોટાં સંકડો ભુખમરાથી હલવણતાં નજરે પડતાં હતાં—એ દુઃખદાયી દેખાવને યાદ કરતાં પણ રૂનાટાં ઉભાં થાય છે—ત્યારે બચકર સમયે બાઈજમનાબાઈ ફુકાલની રિયતિ તપાસવા ભતે તસડી લઈ કાઠિયાવાડમાં આવ્યાં હતાં—તે પ્રસંગે રાજકોટ આવ્યાં ત્યારે ફુકાલ કમિટીના એક મેમ્બર તરફ મને એમની મુલાકાતનો લાભ મળ્યો હતો. ફુકાલની પીડા કમી કરવાના હેતુથી અમારી કમિટીએ જેજે ઓડવણે યીધી હતી તે સઘળી એમને જતાવવામાં આવી હતી. એ ઓડવણે જોઈને ચોતે ઘણો સંતોષ જતાવ્યો હતો, ને તેની સાથે દોરની તથા માણસોની મુસીજતો ને

સંકટ જોઇને એમનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું હતું. પુરુષ કરતાં બેરાં ભતની લાગણી કોમલ હોય છે. એ લાગણી પોતાની બીની આંખ તથા કરમચલા એહેરાથી છુપાવી શક્યાં ન હોતાં. પરો-પકારી માણસ પોતાના દુઃખ કરતાં પારકાના દુઃખથી વધારે દુઃખી થાયછે. જદલાની આશા-વિના દુઃખીને મદદ કરવી ને પારકાનું ભલું કરવું એ જ ખરો પરોપકાર છે. આ દુનિયામાં પોતાને માટે કોણ જીવતું નથી? પારકાને માટે જીવે છે તે જ જીવી બાલે છે. આ ઉત્તમ લાગણીને તાલે થઈ એ દયાલુ બાઈએ ગરીબ જૂએ મરતાંઓમાં અમ, હુગડાં વિગેરે વહેંચ્યાં હતાં. એમની જોડે વાતચિત કરતાં એમ સ્પષ્ટ માલમ થયું હતું કે જો પોતે ઘણી ઉંચી કેલવણીનો દાવો કરતાં નહોતાં તો પણ આપણા દેશના સ્ત્રીવર્ગને ઉંચી કેલવણી આપવાનાં ચુસ્ત હીમા-યતી હતાં. બેરાં ઘરેણાંથી શોભે છે તેના કરતાં વિદ્યાથી વધારે શોભે છે એ એમની ખરી માન્યતા હતી. સંસારમાં સ્ત્રી-પુરુષ એક બીજાને સહાયકારી હોય; એક બીજાના યુલંદ વિચા-રની કદર કરી શકતાં હોય, તો જ સંસાર મુખરૂપ નીવડે છે એ એમનો સિદ્ધાંત હતો. ને તેટલા જ માટે પડતી હાલતમાં રહેલા સ્ત્રીવર્ગને ઉંચે દરજ્જે પહોંચાડવાને એ બાઈ અથાક મહેનત કરી રહ્યાં હતાં. ને તે વાજબી હતું. કેમકે ગાડીએ એક નબળો ને એક તેજ એમ બે ઘોડા જોડ્યા હોય તો ગાડી ખરાબર ચાલે નહિ. તેમ સ્ત્રી પુરુષ બેઉની કેળવણીને જ્ઞાનમાં મોટો અંતર હોય તો સંસારનું ગાડું મનમાનતી રીતે ચાલી શકે નહિ એ ખુલું છે. એટલા માટે સ્વ. જમનાબાઈનો ઉદ્દેશ સર્વ પ્રકારે ઘણો વખાણવાને જ હતો. થોડા વખતમાં પોતાની ભત્તીબેનોની સ્થિતિ સુધારવાને એમણે તન, મન, ને ધનથી ભારે જહેમત ઉઠાવી હતી. પોતે મધ્યમ અવસ્થાનાં હતાં એટલે એમનો બોધ સાંભળનારને સારી અસર કરતો તથા પોતે બોલનારાં પણ સારાં હતાં એમ સાંભળ્યું છે. દુનિયામાં જે થોડી પરોપકારી બાઈઓ થઈ ગઈ છે તેમની હારમાં બેસવાની યોગ્યતા એમણે મેળવી છે. હિંદુસ્તાનમાં ઘણી જમનાબાઈ સક્કાઈ પાડવી જોઈએ.

હું હુંકપાં એટલું જ જણાવીરા કે જમનાજાઇનું એ ખરેખર પ્રસંસનીય જીવન આપણી હાલની ઉધરતી દરેક પ્રત્યે એક ધડા સમાન છે. મને પુરતી ખાતરી છે કે આવી પરમાર્થો બાઇની યાદગીરી આપણા વચ્ચે સારી રીતે જળવાય, તે માટે બોધતા નાણાં ભેગાં કરવા માટે મંડળના દરેક સભાસદો, તેમજ દિતચિન્તકો, એક સંગીન રકમ ઉભી કરવામાં બાળ્ય-શાળી થશે.

સદ્ગત ગંગા સ્વરૂપ જમનાખેડેન સંબંધી બે બોલ.

લેખક:—રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, એમ. એ., એલ એલ. બી.

મરહૂમ ઝાઢેરમાં આવ્યા અને લોકોપયોગી કામમાં ઝાઢેર પડી બાગ લેતાં થયાં ત્યાર પહેલાંની હું એમના સંબંધમાં આવેલો, એટલે કે લગભગ વીસેક વરસ થયાં હું એમને જોળખતો આવ્યો છું. અસલ ખાનદાની હુકુંબનાં લેવાથી પહેલેથી જ એમનો સ્વભાવ ઉદાર અને પરોપકારી તો હતો, પરંતુ તે વખતે પણ એમના સ્વભાવનું જે ખાસ લક્ષણ માર્ક ધ્યાન ખેંચતું હતું તે એમનું દેતાળપણું હતું. એમનાં સર્ગસંબંધી, મિત્ર તથા જોળખીતાંઓને હમેશાં એઓ હરોળે જ બોલાવતાં. તે ઉપરાંત તેમના શ્રેય માટે હમેશાં તત્પર રહેતાં. એ દેતાળપણું ઠેક મુખી એમણે જળવી રાખ્યું. હુંબના એક માણસને મળે તો તેના આજ્ઞા હુકુંબ વિશે ખરખર બહુ દેતથી પૂછે; કોઈ એક મિત્રને મળે તો તેની મારફત પોતાનાં જેઠલાં જોળખીતાંઓને તે મિત્રને સંબંધ દેય તેટલાં બધાંની તબીએત વગેરે વિશે તમ્બીજ કરવી, એ એમના સ્વભાવની ખાસ ખૂબી હતી. હું ધારું છું કે એમના સંસર્ગમાં આવેલા દરેક માણસને એમના આ ભતના ગાથાળપણનો અનુભવ થયો જ હશે. એ જ માથા-જીપણાએ આગળ જતાં એટલે ગોટી ઉમરે એમને ઝાઢેર જીવનમાં બાગ લેવા પ્રેર્યો એમ હું સમજું છું. કદાચ જે માથાળુ દેય તે જેમ પોતાની માથા વધારે ને વધારે માણસોને દર્શાવતું ભય તેમ તેને પોતાના જીવનનું સાર્થક થયું લાગે.

ગં. જમનાખાઈ સંસ્કૃષ્ટ.

લેખક:—રા. બેજનજી ચેરવાનજી દમરી.

મરહૂમખાઈજમનાખાઈ સંસ્કૃષ્ટ ખરેખર એક પરોપકારી શરીર હતાં. ન્યાયે ગડસહીયા દુકા-લમાં ઢોરો અને માણસોની બેઉની પૂરેપૂરી જુવારી ચઢી હતી, ઘાસ ચારાની તાણુને લીધે હલશે ઢોરોનો નાશ થવા લાગ્યો હતો, ગરીબ માણસો અત્ર વસે વિના કેવલ હાડપિંજર થઈ ગયાં હતાં ને નાના ગોટાં સંકરો ભુખમરાથી હલવણતાં નજરે પડતાં હતાં—એ દુઃખદાયી દેખાવને યાદ કરતાં પણ રૂવાટાં ઉભાં થાય છે—ત્યારે ભવંકર સમયે ખાઈજમનાખાઈ દુકાલની સ્થિતિ તપાસવા ભતે તસદી લઈ કાઠિયાવાડમાં આવ્યાં હતાં—તે પ્રસંગે રાજકોટ આવ્યાં ત્યારે દુકાલ કમિટીના એક મેમ્બર તરીકે મને એમની મુલાકાતનો લાભ મળ્યો હતો. દુકાલની ખીડા કમી કરવાના હેતુથી અમારી કમિટીએ જેજે ઝોકવણે છીધી હતી તે સવળી એમને જતાવવામાં આવી હતી. એ ઝોકવણે એમને પોતે ઘણો સંતોષ જતાવ્યો હતો, ને તેની સાથે ઢોરની તથા માણસોની મુસીબતો ને

સંકટ ભેધને એમનું હૈયું બરાઈ આવ્યું હતું. પુરુષ કરતાં બેરાં ભતની લાગણી કોમલ હોય છે, એ લાગણી પોતાની બીની આંખ તથા કરમાયલા ચેહેરાથી છુપાવી શક્યાં ન હોતાં. પરો-પકારી માણસ પોતાના દુઃખ કરતાં પારકાના દુઃખથી વધારે દુઃખી થાયછે. બદલાની આશા વિના દુઃખીને મદદ કરવી ને પારકાનું બહું કરવું એ જ ખરો પરોપકાર છે. આ દુનિયામાં પોતાને માટે કોણ જીવતું નથી? પારકાને માટે જીવે છે તે જ જીવી ભલે છે. આ ઉત્તમ લાગણીને તાબે થઈ એ દયાલુ બાઈએ ગરીબ બ્રૂએ મરતાંઓમાં અમ, હુગડાં વિગેરે વહેંચ્યાં હતાં. એમની બોડે વાતચિત કરતાં એમ સ્પષ્ટ માલમ પડ્યું હતું કે બે પોતે ઘણી જીંચી ફેલવણીનો દાવો કરતાં નહોતાં તો પણ આપણા દેશના સ્ત્રીવર્ગને જીંચી ફેલવણી આપવાનાં સુસ્ત હીમા-ચતી હતાં. બેરાં ઘરેણાંથી શોભે છે તેના કરતાં વિઘાથી વધારે શોભે છે એ એમની ખરી ગાન્યતા હતી. સંસારમાં સ્ત્રી-પુરુષ એક બીજાને સહાયકારી હોય; એક બીજાના સુવંદ વિચા-રની કદર કરી શકતાં હોય, તો જ સંસાર સુખરૂપ નીવડે છે એ એમનો સિદ્ધાંત હતો. ને તેટલા જ માટે પડતી હાલતમાં રહેલા સ્ત્રીવર્ગને જીંચે દરજ્જે પહોંચાડવાને એ બાઈ અથાક મહેનત કરી રહ્યાં હતાં. ને તે વાજબી હતું. કેમકે ગાડીએ એક નખળો ને એક તેજ એમ બે ઘોડા જોડ્યા હોય તો ગાડી ખરાબર ચાલે નહિ. તેમ સ્ત્રી પુરુષ બેઉની ફેળવણીને જ્ઞાનમાં મોટો અંતર હોય તો સંસારનું ગાડું મનમાનતી રીતે ચાલી શકે નહિ એ ખુબું છે. એટલા માટે સ્વ. જમનાબાઈનો ઉદ્દેશ સર્વ પ્રકારે ઘણો વખાણવાનું હતો. યોડા વખતમાં પોતાની ભતીબેનોની સ્થિતિ મુધારવાને એમણે તન, મન, ને ધનથી ભારે જહેમત ઉઠાવી હતી. પોતે મધ્યમ અવસ્થાનાં હતાં એટલે એમનો બોધ સાંજળનારને સારી અસર કરતો તથા પોતે બોલનારાં પણ સારાં હતાં એમ સાંભળ્યું છે. દુનિયામાં ને ઘોડી પરોપકારી બાઈઓ થઈ ગઈ છે તેમની હારમાં બેસવાની યોગ્યતા એમણે મેળવી છે. હિંદુસ્તાનમાં ઘણી જમનાબાઈ સક્કાઈ પાકવી બેઈએ.

સ્વ૦ જમનાબાઈ સંસ્કૃષ્ટ-શ્રી-વર્ગોનાં આદ્યપ્રચારક.

લેખક:—રા. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંબરિયા, એમ. એ., એલ એલ. બી.

સ્વ. જમનાબાઈ સંસ્કૃષ્ટના નામ અને કામથી સમસ્ત ગુજરાત સારી પેઠે લખીતું છે, તોપણ સ્ત્રીઓ માટે રીતસરના શિક્ષણના પ્રવાસની જરૂર છે એવો દૃઢ વિચાર કરી, તે વિચારને નિશ્ચયપૂર્વક અગલમાં મૂકનારાં જે બાઈઓ ગુજરાતમાં થયાં છે તે બધાંમાં પ્રથમ સ્થાને જમનાબાઈ આવે છે એ દક્ષીકૃત વલ્લુ યોડાની ભક્તમાં દશે.

અલબત્ત, જમનાબાઈને જેવી અનુકૂળતા હતી તેવી બધી અનુકૂળતાના અભાવને લીધે દેટલાંક કાર્યોત્સાહી બાઈઓને નિષ્ક્રિય બેસી રહેતું પડ્યું દશે; પરંતુ તેમના જેટલી અને તેમનાથી વધારે પત્ર અનુકૂળતા ભોગવનારાં પણ વર્ણા દશે; છતાં તેવામાંથી જમનાબાઈ જેટલો વિજય મેળવવા લાગ્યશાળી થયાં હોય તેવાં બીજાં ભાગ્યે જ દશે.

જમનાબાઈ કરતાં જગત્ની નજરમાં વધારે આવી શકે તેવાં પણ બાઈઓ દશે, અને તેવાં બાઈઓના તેવા વિનયથી જે કોઈ સંતુષ્ટ થાય તેવી બધી વ્યક્તિઓમાં જમનાબાઈ અગ્ર-સ્થાને ગણાય તેવો જમનાબાઈનો સ્વભાવ જેમને તેમનો અનુભવ દશે તેમની ભક્ત બદાર નહિ હોય.

સ્વ. જમનાબાઈ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળનાં મુખ્ય ઉત્પાદક હતાં એ દક્ષીકૃત સારી રીતે વિદિત જ છે,—જે કે તેવા મંડળના વિચારનું બીજ રોપનાર અને પ્રારંભની સંભાળ રાખવાનું અતિ મુશ્કેલ કામ કરનાર તો મારા ભણુવા પ્રમાણે રા. ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળા હતા, અને નવી પ્રવૃત્તિને લોકપ્રિય કરવામાં જે જે મુશીબતો વેઠવી પડે છે તે બધી રા. મોતીવાળાએ વેડી હતી. રા. મોતીવાળાએ તેવા મંડળની સ્થાપના કરતા પહેલાં તે વખતના સંભાવિત વિચારકોના અભિપ્રાય મેળવી સ્ત્રીસમાજની કેળવણીમાં પ્રગતિ કેમ થાય એ સલાહ સારી રીતે વિચાર્યાં હતો; અને છેવટે ખરચની બધી જવાબદારી પોતાને સિર લઈ એક સંસ્થા કાઢવાની જેદમત ઉઠાવી હતી. રા. મયેલા કાર્યમાં, યોડા વખત પછી જમનાબાઈ જેવાં આચારી, સમભાવદર્શી અને કાર્યકરપરાયણ બાઈ ભેટાયાં, અને પરિણામ જેવું આવતું ભેધએ તેવું ભેવા આપણે લાગ્યશાળી થયા.

સ્ત્રીમંડળની સંસ્થા એક રીતે ભોતાં કાંઈક ખાનગી જેવી, માત્ર મુલાકાતનાં ગુજરાતી મંડળમાં જ પ્રયાસ કરનારી, અને ઘણે ઘણે સંત અને મુખી રીતે કામ કરનારી હતી. તેથી શરૂવાતમાં તેનું કીવત પણ પરિમિત હતું. તેના કરતાં વધારે કીવતવાળી સંસ્થા નજરે પડતાં સ્વ. જમનાબાઈ જે વધારેમાં વધારે કામ કેમ કરવું એ એકજ લક્ષ્ય રાખી સ્વાર્પણ-સ્વર્વ-સ્વાર્પણ કરવા તૈયાર હતાં તે તે નવી સંસ્થા તરફ ખેંચાયાં, અને સેવાસદનના પ્રારંભના પ્રયાસોમાં તનતોડ શ્રમ લીધી. સેવાસદન સાથે પોતાની પ્રવૃત્તિ તેમણે એટલી બધી તન્મય કરી લીધી કે સ્ત્રીમંડળને માટે કાંઈ પણ બાકી રહ્યું નહિ—અર્થાત્ સ્ત્રીમંડળ સાથે સ્વ. જમનાબાઈનો સંબંધ નહિ જેવો જ થઈ ગયો. પરંતુ અગ્ર કસમના અનુભવ પછી સ્વ. જમનાબાઈને જ્યારે એમ જ લાગ્યું કે ગુજરાતી સ્ત્રીઓને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ જેવી એક સ્વતંત્ર સંસ્થાથી જે જે લાભો આપવાના છે તે લાભો બીજ કોઈ પણ સંસ્થાથી આપી શકાય તેવું નથી ત્યારે તેમણે સેવાસદન સાથેનો પોતાનો સંબંધ ભરી રાખીને પણ સ્ત્રીમંડળને પોતાની સર્વ શક્તિ અર્પણ કરી. પરિણામ એ આવ્યું કે તેમના જેવાં બાઈની સત્પ્રવૃત્તિથી ગુજરાતી

હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ નવા જીવનથી બહાર આવવા લાગ્યું-ને ને રસ્તાઓ ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં શિક્ષણ, વિનોદ અને ઉત્તિ માટે ગ્રહણ કરવા લાયક બન્યા તે તે સ્ત્રીમંડળ ધીરતાથી ગ્રહણ કરવા લાગ્યું અને મુંબાઈ ને જ માન નહિ, પણ આખી ગુજરાતી આલંભને ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં કઈ ભાવની પ્રવૃત્તિ ઈષ્ટ અને યોગ્ય છે તે જતાવી આપ્યું. હાલમાં મુંબાઈમાં સ્ત્રીઓના શિક્ષણ માટે ને ને વર્ગો ચાલે છે તે બધાને દિશા બતાવવાનું બધું માન સ્વ. જમનાબાઈ અને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને છે એ કોણ બલુવું નથી ?

એકલા મુંબાઈમાં જ નહિ, પણ ગુજરાતના બુદ્ધાં બુદ્ધાં સ્થળોએ પ્રવૃત્તિની ચળવળ શરૂ કરવામાં પણ સ્વ. જમનાબાઈએ ઘણું અસરકારક કામ કરેલું છે, અને આવી પ્રવૃત્તિનાં આદ્ય પ્રચારક તરીકેનાં કાર્યની નોંધ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં લેવા જેવી બધાને લાગે કે ન લાગે, પરંતુ ગુજરાતનાં ભૈરાનાં શિક્ષણની હકીકતની તો તે નોંધ વિના શરૂવાત જ ન થઈ શકે એવા મતને બધી બાબતોએથી પુષ્ટિ મળશે એવી ખાતરી છે.

આદ્ય પ્રચારક તરીકેની નોંધ સાથે તેમના જીવનની અને જીવનમાં તેમણે દર્શાવેલા ખાસ ગુણોની નોંધથી આપણી સ્ત્રીસમાજને એક સારી ભાવના મળી શકે એવું હોવાથી ને ગુણો-માના એકાદ ભેનો ઉલ્લેખ કરવો એ આપણે તેમના અત્માનું તર્પણ કર્યા સમાન ગણવું બોધ્યું.

સ્વ. જમનાબાઈની વૃત્તિ એટલી બધી આગ્રહી હતી કે ગમે તેવી અંગત મુશ્કેલીથી કે ગમે તેવી નિરાશા પ્રત્યક્ષ થતી હોય તોપણ તે કદી નાં હિમત યઈ જતાં નહિ. એ તે વિચારપૂર્વક હાથમાં લીધેલું કામ સફળ કરવા માટે જેવો અડગ આગ્રહ અને અખૂટ ઉત્સાહ બોધ્યો તે તેમનામાં સંપૂર્ણપણે અસ્તિત્વ ધરાવે છે એવું દરેક અનુભવી બોધી શકતો.

આ આગ્રહ કેવળ શુદ્ધિની જ ન હતો; લાગણી પણ હમેશાં તેટલા જ પ્રમાણમાં પ્રત્યક્ષ થતી. હૃદયની ઊંડી લાગણીથી ચતાં કામની પાસેથી વિદ્યો ગરમી આગળથી ચંડી વિનાશ પામે તેમ વિનાશ પામી જતાં અને જ્યારે જ્યારે જમનાબાઈને બોલવાનો કે બીજાને બોલવાનો પ્રસંગ આવતો ત્યારે ત્યારે તેઓ પોતાની લાગણીથી અને પોતાના આગ્રહથી સર્વના મન ઉપર બહુજ સફળ અસર કરી શકતાં.

કાર્ય માટે અમુક પ્રકારનો ધીર આગ્રહ અને ઉદ્દામ લાગણી હોવા છતાં, તેમનું હૃદય એવા ઉચ્ચ પ્રકારનું હતું કે તેઓ બધા સાથે એકસરખો સમભાવ રાખી શકતાં, અને તેની અસર એવી લાભકારક થતી કે વિરોધીઓની દુશ્મનાવટ વધારવાને બદલે તેમને મિત્ર કરી શકતાં. બીજાના આગ્રહને માન આપી, નમ્યું આપીને પોતાનું હૃદયબળ જતાવી શકતાં અને પરિણામે પોતાનું ધાર્યું કરવામાં ઘણું કરી હમેશાં સફળ ચતાં. સુધારાના વેગવાળા પ્રવાહમાં તેણીની વ્યક્તિઓએ જમનાબાઈના જીવનમાંથી આ બોધ ખાસ ગ્રહણ કરવાની જરૂર છે. એ તે ધારે છે તે જ ખરૂં છે, અને પોતાથી જૂદી રીતના વિચાર કરનારા અણસમજ છે કે દંભી છે, સર્વ જ્ઞાનનો કેમ બાલુ પોતાને ઈર્ષ્યો મળી ગયો હોય-એમ માનનારા નેટલું કામ કરી શકે છે તેના કરતાં બીજાના મતને પણ યોગ્યતાથી સત્કાર આપનારા સુધારાના રથને વધારે સંગીન રીતે વેગ આપી શકે છે એ સિદ્ધાંત જમનાબાઈ સારી રીતે બાલુતાં હતાં, અને પૂર્વના રીત રીવાજો અને વિચાર મતોનાં દૃઢ આગ્રહી હોવા છતાં, પશ્ચિમથી આવતા સુધારાને ઝીલી, તેને લોકપ્રિય કરવામાં તેમણે ઘણી સારી સેવા બજાવી છે એમ સર્વને કશુંક કરવું પડે તેવું છે.

સ્વજનભક્તિ એ તો મનુષ્ય માનને માટે એક સારો સદ્ગુણ ગણાય છે. હિન્દુઓમાં તો, સ્ત્રીઓને માટે તે ગુણ આવશ્યક ગણ્યો છે, અને તેમાં પણ પતિભક્તિ એ શ્રેષ્ઠ ગણાય

છે. આ ગુણ સ્વ. જમનાજાઈમાં કેવી પ્રગુણતા પામી રહ્યો હતો એ તેમની સાથે સંબંધમાં આવેલા બધાનાં લક્ષણોની જ વાત છે. અનન્યભાવભરી જે પતિભયતા આપણા તરફની શ્રીઓ સંસ્કારથી મેળવી શકે છે, પતિમાં જ પોતાના સર્વસ્વનો સમાવેશ કરી દઈ જેવી તન્મયતા પામી શકે છે, તેવી તન્મયતા અને સંપૂર્ણ પતિભયતા જમનાજાઈમાં પ્રત્યક્ષ થતી હતી. 'પતિ તરફ પૂજ્યભાવ શા માટે?' એ પ્રશ્ન પશ્ચિમના પવને ઘણા મગજમાં ઉત્પન્ન કર્યો છે. પૂજ્યભાવ એ ઉદાર ઉચ્ચત પ્રેમભાવનું આવશ્યક પરિણામ છે અને પતિ અને પત્ની બંને જો ગાઢ અને અનન્ય પ્રેમભાવથી સંવ્રત રહેય છે તો પરસ્પરને માટે પૂજ્યભાવ તેનાં પરિણામ તરીકે જન્મ પામે છે એ દૃષ્ટિકત નહિ સ્વીકારનારને મોઢેસર આનન્દશંકરે આપેલો નીચેનો વિચાર વાંચવાની બલામણુ કરવાની જરૂર છે.

“આ મર્ત્ય જીવનમાં દિવ્ય લોકનું દર્શન કરાવનારી-દિવ્યતાની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ-તે સ્ત્રી જ છે.” જે પુરૂષો શ્રીઓને દિવ્યતાની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ ગણે છે તેમને તેવી શ્રીઓ માટે પૂજ્યભાવ આપ્યા વગર કેમ જ રહે !

વિશેષમાં એટલું પણ ઉમેરવાની જરૂર છે કે જે પત્નીઓ પોતાનાં પતિ તરફ અરેખ્ય અને દૃઢયત્વથી પૂજ્યભાવ રાખતી હોય તેવીમાંથી અનુભવ મેળવી ખાતરી કરો કે તે પૂજ્યભાવના પદ્ધતિ રૂપે-પરિણામ રૂપે-પ્રતિપૂજ્યભાવ તેઓ પામી શકે છે કે કેમ?

જાઈ જમનાજાઈના સંબંધમાં તો તેવું પરિણામ આવ્યું હતું એ સર્વના જ્ઞાનની વાત છે. શેઠ નગીનદાસ સક્ષણને જમનાજાઈ માટે-અને તેમનાં કામ માટે પણ કેટલું બધું માન હતું એ તેમનાં છેવટનાં આદેશ વચન પરથી લલ્લી શકાય છે સ્વ. જમનાજાઈએ પણ પતિના અવસાન પછી કેવી લલતનું જીવન ગાળ્યું હતું તે જોનાર દરેક હિન્દુના હૃદયમાંથી તો પોતાની મેળે જ ઉદ્ભાવ નીકળી લાયકે ‘ગુજરાતમાં આવા દમ્પતીઓ જો મોઢે વધરે તેમ તેમ જ ગુજરાતની ઉન્નતિનો માર્ગ સરળ થતો જશે.’

માતૃશ્રી જમનાજાઈ સક્ષણની સ્મરણીય શ્રુતિ.

જામાં

શરૂવાતઃ

લેખકઃ-શ. લલિત.

સ્વ. જમનાજાઈ નગીનદાસ સક્ષણનાં દર્શનસમાગમ, જેમને થયો હશે તેમને, સ્વાર્થેષુ કરારજીના મુવાસમાં અપૂર્વ જળ મળ્યા વિના રહેતું નહિ હોય. ગુજરાતના હિન્દુ શ્રી-પ્રયાસોમાં તળવિસ્તાર નાનો મુનો લેખાય છતાં તેની અંગવિવિધતા ઓછી નથી. તેથી આપણી કરી દીધી કે જે સંસ્કારીઓની, અંશે અંશે આત્મકલાભરી જીવનશૈલી, ગુર્જરી વનકુંજ જેવી નાજાઈનો સંબંધ બાંધી-આપણા સંસારજીવનના ખંડે ખંડે, પ્રકટ દર્શન દેછેઃ એ આપણું એટલા જ્યારે એમ જ લાગુ પડે સાચું ને સફળ જ છેઃ તે પ્રશ્ન અખંડ ને સમૃદ્ધ રાખે ! એટલી પ્રાર્થના સંસ્થાથી જે જે લાલો નાજાઈની જીવનકથા સાંભળ્યાં આલેખવા કરતાં તેમના દર્શનસમાગમના નથી ત્યારે તેમણે સેવાસધુર માતૃ, આ રથને અમે, આલેખીને અમારી કૃતાર્થતા નિવેદન કરીશું-સર્વ શક્તિ અર્પણ કરી. પતિ પુણ્યત્રયાની પ્રજ્ઞા આપણા આત્મચરિત્ર ઉપર છવાતાં આપણે શકિયે છિયે.

સને ૧૯૧૧ માં માતૃશ્રી જમનાબાઈ, ગુજરાત કાઠિયાવાડના દુકાળ પ્રસંગે, લોકસ્થિતિ જોવા, પ્રવાસે નીકળેલ ત્યારે રાજકોટમાં સ. નાનાલાલ. દ. કવિને ત્યાં તેમનો પ્રથમ પરિચય અમને થયેલ; ને ત્યારે ગુજરાતનાં સંસ્કારી રમણીરત્નો, લોકસેવા અર્થે આમ જાહેર જીવન ગાળી શકે છે, એ જોઈ અપૂર્વ જળ અમને મળેલું. તેમની વાતચીતમાં શુદ્ધ સ્ત્રીઓની અનાથતા માટેની તેમની લાગણી સાંભળી એ દિશામાં પણ સર્વ કોઈ પુરુષ, સેવા કરી શકે એવી પ્રેરણા અમને મળેલી હતી.

બીજાવાર સને ૧૯૧૨ માં મુંબઈમાં હિન્દુ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળમાં “સ્ત્રીનું આત્મસંદર્ભ” એ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન કરીતે આપવા અમને સહભાવપૂર્વક આમંત્રણ કરેલું ત્યારે તે પ્રસંગે તેમની વ્યક્તિના આરિત્યપ્રભાવનું અમને પ્રસાદ દર્શન થયેલું. સ્ત્રીવર્ગની તે સલામાં હિન્દુ ઉપરાંત અન્યેતર સભારીઓ પણ આવેલાં હતાં. તે સર્વની અમીદૃષ્ટિમાં ભક્તિભાવ, તેમના પ્રતિ પ્રકુલ સ્ફુરતો હતો. તે જોઈ અમે માતૃશ્રી જમનાબાઈના મ્હોં સ્ફાલ્ગુ જોયું તો તેમાં પરમ વાતસલ્યની રસછોળ ઉછળતી હતી. જાણે સમુદ્રની ભરતી જ ! એ જોહસંબંધમાં જ આપણા સ્ત્રીજીવનનું અલ્પભાગ્ય ઉઘડતું અમને દેખાયું. કેમકે ગ્રીક ‘માતૃજ્યોતિ’વિના શકુંતલા જેવાં અનાથ પુત્રીરત્નોને કોણ જોળે લઈ સેહાશ્રય આપી શકે ને સંસારને સન્માર્ગે પુણ્યપગલાં ભરાવી શકે? આપણા સ્ત્રીમંડળોને જ્યાં ને ત્યાં આવાં સભારી નેતાઓ જ જોઈયે છિયે. સ્ત્રીજીવનના પ્રયો સ્ત્રીઓ જ વધારે સમજ શકે છે ને પુરુષો તો માત્ર પરોક્ષ પ્રોત્સાહન ને દિશાદર્શન આપી શકે. અમને સ્મરણમાં છે કે સ્ત્રીઓનાં મોહદર્શનની પામરતા સંબંધે ખાસ એ બોલ કહેવા સ્વદેશમૈયાએ સૂચન કરેલું ને તે કેવળ માતૃવાતસલ્યથી જ પ્રેરાયલું હતું. એવાં ધાર્મિક, ધર્મિણી જેવા ધૈર્યથી આપણાં ‘માતૃદેવ’ સભારીઓ લેશે ત્યારે તેમને અંકે ધુરંધર સ્વદેશપુત્રો પાકશે એ નિઃસંદેહ.

છેવટમાં સને ૧૯૧૫ ના દીસેમ્બરની છેલ્લી તારીખે અમે શ્રીવાલુકેશ્વરના રસતીર્થની યાત્રાએ જતાં તેમનાં દર્શન ગયેલ, તે પ્રસંગે તે મોહિનીમૈયાનાં ચરણસ્પર્શ અમે કરેલ હતા. ત્યારે તો તેમની આત્મતેજસ્વિતા કંઈક અપૂર્વ જ અમને દીસેલી. સ્વદેશમૈયાનું ઉચ્ચ સ્વરૂપ જોઈ અમારા આત્મામાં કંઈ અનેરી ચમક સ્ફુરેલી હતી. તે સમયે તેઓ મૃત્યુશમ્યાયસ્ત હતા છતાં ગુર્જરદેશની-માને-સમસ્ત હિન્દની આર્થા-ને-હિન્દી સ્ત્રીજી સંબંધે તેમની પુણ્યશા પરમ ઉજ્જવલ હતી; ને તેથી જ અમને એમણે પ્રજોધેલું કે:—“આપણી સ્ત્રીઓ સંબંધે કદી નિરાશ ન થશો. તેમના અંતરના પાતાળમાં પ્રીતિની અમર ગંગા અખંડ વહે છે ને તે જ પુરુષોના પુરુષાર્થમાં પરમ પૌરુષ્ય ભર્યો કરશે.” આટલું કહીને અમારામાંનાં સ્ત્રીયાત્રાલુને સ્વહસ્તે આશીર્વાદ આપતાં જોહનાં વ્રત ને તપના પાલનમાં સંજીવન સમાયલું છે એવા સુંદર મિતાક્ષર તેઓશ્રીના ગુણમાંથી સરેલા તે ઝીલતાં તથા ગુંજતાં અમે સર્વ વિમુખ થયેલ.

આજ તેમ જ સદૈવ એ પરમાત્મશાંતિલયાં પુણ્યાત્માના સત્સંગની ધન્ય પળો-ને એ જ આપણું સાચું જીવનધન અમને સ્મરણમાં આવે છે તેમ જ આવશે ત્યારે આત્મ-જીવન ને અમારાં આનન્દશાંતિ વધે છે તેમ વધવાનાં. શ્રીપ્રભુ આપણી એ સ્મરણીય શ્રુતિ સમૃદ્ધિ અખંડ રાખો:—

“ઐશ્વર્યભાવ, સખિ ! અશુરૂપે વહે હો;

ને એ રસામૃતથી તો-મનુ, દેવ-રહે હો !

તારા સખી નયન જ્યોત ઉજળનારાં—

આંધું, સખિ ! અમર આપણુ રૂઢી સદાનાં !”

સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈ માટે બે બોલ.

લેખક:—વૈદ્ય અમૃતલાલ મુન્દરજી પટીયાર.

૧. મારી પ્રથમ ઝોળખાણ.—આશરે પાંચ વર્ષ ઉપર જમનાબાઈ સક્કઈ સાથે લાઈ મૂળજી દુર્લભ વેદ મારફત મને ઝોળખાણ થઈ હતી. એ વખતે હું તેમને મળવા માટે વાલકેશ્વરમાં ગંગા પાસેના તેમના બંગલામાં ગયો હતો. ત્યાં એક કલાક રોકાણો હતો, અને ઘણી અગત્યની વાતો કરી હતી.

૨. પહેલી મુલાકાતે અતિ હેત.—મારી એ પહેલી મુલાકાત વખતે મેં બેઈ લીધું કે જમનાબાઈ સક્કઈ અતિ દેતાળ પ્રકૃતિવાળાં હતાં. મારી ઉપર તેમના દેતનો ઝરો એટલા બધા વેગથી વહેતો હતો કે તે બેઈને હું બહુ અજબ થયો અને મને એમ લાગ્યું કે હું જાણે કોઈ જૂના એટલી સાથે વાત કરતો હોજીની? પહેલી જ મુલાકાતે એટલાં બધાં દુર્ગી-મળી જઈએ અને તે જાણે માતા જેવાં જ દેવની એમ લાગી જાય એ કાંઈ નાની મુની વાત નથી. પ્રથમ એમણે મારાં પુસ્તકોનાં વખાણ કર્યો, અને એ પુસ્તકોથી સ્ત્રીઓને ઘણો ફાયદો થાય છે, તથા સ્ત્રીઓમાં તે પુસ્તકો બહુ વંચાય છે વગેરે વાતો કહી અને મને મળવાથી તો તેઓ એટલાં બધાં રાજ થયાં કે તે બેઈને હું બહુ અજબ થયો. કારણ કે જમનાબાઈ જેવાં સ્ત્રીઓમાં આવેવાન, સ્ત્રીમંત, પુષ્ક ઉમ્મરનાં, અને સૌ ટેકાલેથી માન પામેલાં જાઈ મારે માટે એટલી બધી લાગણી રાખતાં હશે એમ મને ખ્યાલ પણ નહોતો. ટુંકમાં એ જ કે તેઓના હૃદયમાં જે અતિશય દેતનો ઝરો હતો તેનું જ એ પરિણામ હતું. એમાં કાંઈ મારી લાયકાતની વાત નહોતી.

૩. ખુદ્દું દિલ.—જમનાબાઈ સક્કઈમાં બીજી મુખ્ય વાત મેં એ બેઈ હતી કે તેઓ બહુ ખુશા દિલનાં હતાં; અને પોતાના મનમાં જે જે વિચારો હોય તે વિચારો બહુ ખુશા દિલે જાણવી શકતાં હતાં. ઘણી સ્ત્રીઓમાં જે એક ભતના સંકેતની લાગણી હોય છે તેવી લાગણી જમનાબાઈમાં નહોતી. તેથી તેઓને મળનારાં સૌ. માણસો બહુ રાજ થતાં હતાં, અને સૌ માણસોનો સ્નેહ તેઓ મેળવી શકતાં હતાં. કારણ કે ખોટા બારમાં તેઓ રહેતાં નહીં, તેમ જ ખોટું અભિમાન કે ખોટી મોટાઈ તેઓમાં નહોતી. એટલે ખુશા દિલે વર્તી શકતાં હતાં. તેથી તેમને મળવાથી ખાસ વિશેષ આનંદ થતો હતો.

૪. જાહેર હિમ્મત.—જમનાબાઈ સક્કઈમાં ત્રીજો મુખ્ય ગુણ મને એ દેખાયો કે તેઓમાં બહુ જાહેર હિમ્મત હતી. હું બેઈધું કે ઘણી સ્ત્રીઓ બહુ હેશિયાર હોય છે પણ તેઓમાં જાહેર હિમ્મતનો ગુણ ખીકેલો હોતો નથી તેથી તેઓ બહાર પડતો બાગ લઈ શકતી નથી. પણ જમનાબાઈમાં એવી જાહેર હિમ્મત હતી કે કોઈથી પણ દબાયા વિના બહુ મોટાં મોટાં માણસોને પણ તે મળી શકતાં હતાં, અને પોતાની જાહેર હિમ્મતથી તથા ભલિ લાયકાતથી સૌને ખુશી કરતાં હતાં એટલે પરિણામ એ થતું કે સ્ત્રીઉપયોગી તથા દેશના કલ્યાણને લગતાં ઘણાં કામોમાં તેઓ યાદોમ કરી શકતાં હતાં, અને તેમાં યશ મેળવી શકતાં હતાં.

૫. સ્ત્રીઓ માટે તથા દેશ માટે અતિશય લાગણી.—જમનાબાઈની ઘણી ખુબીઓમાં આ ખુબી પણ જાણવા જેવી હતી, કે તેઓને આપણા દેશની સ્ત્રીઓ માટે તથા આપણા દેશ માટે અતિશય લાગણી હતી. તેમની સાથેની દરેક વાતોમાંથી તે લાગણી દેખાઈ આવતી હતી, એટલું જ નહિ પણ ઘણી વખત તો આપણને અભ્યર્થણ લાગે એટલી હદ સુધી તેઓમાં દેશદાંડની લાગણી દેખાતી હતી. મારે ખુશા દિલે કબુલ કરવું બેઈએ કે કોઈપણ ગુજરાતી

શ્રીઓમાં હજી મુઘી મેં એટલી બધી દેશદાઝની લાગણી બોધ નથી. જમનાબાઈને હું બ્યારે બ્યારે મળતો, ત્યારે ત્યારે મોટે લાગે દેશદાઝની જ વાતો થતી હતી, અને કોઇકને કોઇક રીતે સેવા કરવાની જ વાતો થતી હતી. બીજી શ્રીઓ જેમ ઘરસંસારી સામાન્ય હૃથલીની વાતો કર્યા કરે છે, તેવી હૃથલીની વાતો મેં જમનાબાઈ સક્કઈને મોઢેથી સાંભળી નથી, પણ મને એમ લાગતું કે તેઓ જે પોતાના મુખ્યદુઃખની વાતો મને કહેતાં હતાં તેમાં પણ કાંઈક દેશદાઝ અને પોતાની ઉચ્ચતિની વાતો ચાલી આવતી હતી.

૬. આબુબાબુનું જ્ઞાન.—જમનાબાઈ સક્કઈ સાથે વાત કરતાં એમ લાગતું હતું કે તેઓનું આબુબાબુનું જ્ઞાન પણ ઘણું સાફ હતું, કારણ કે તેઓ જે વાતો કહેતાં હતાં તે કાંઈ માત્ર સાંભળેલી વાતો કે કલ્પનાની જ વાતો નહતી, પણ તેઓ જે કાંઈ કહેતાં હતાં તે સમજપૂર્વક કહેતાં હતાં, અને અનુભવની ચાળણીમાંથી ચાળીને વાત કરતાં હતાં. એટલે આપણી એમ ખાત્રી થતી હતી કે તેઓ કાંઈ માત્ર વાતો કરવાની ખાતર જ વાતો કરતાં ન હતાં, પણ ઉદ્દેશપૂર્ણ વાતો કરતાં હતાં, અને તે પણ કાંઈ છેક સામાન્ય વાતો નહીં, પણ વિચાર કરવા જેવી વાતો કરતાં હતાં. એટલે તે ઉપરથી તેઓના બહોળા જ્ઞાનની ખાત્રી થતી હતી.

૭. કામ કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા.—જમનાબાઈ સક્કઈમાં દેશહિતનાં કામો કરવાની અને શ્રીઓને સુધારવાની બહુ પ્રબળ ઇચ્છા હતી. એ ઇચ્છા એવી ભેરાવર હતી કે તેવી ભેરાવર ઇચ્છા બહુ જ થોડાં માણસોમાં હોય છે. જે એવી ભેરાવર ઇચ્છા ઘણાં માણસોમાં હોય તો દેશનો બહુ જલદીથી ઉદ્ધાર થયા વિના રહે નહિ. એવી પ્રબળ ઇચ્છાવાળા પુરુષો પણ હજી આપણા દેશમાં બહુ જ થોડા છે, ત્યારે એવી કામ કરવાની પ્રબળ ઇચ્છાવાળી શ્રીઓ તો ઝાઝી હોય જ ક્યાંથી ? માટે જમનાબાઈને મળીને તેમના એ ગુણથી હું અજબ થતો હતો અને રાજી થતો હતો, અને એમ ઇચ્છતો હતો કે આવી ઘણી માતાઓ આપણા દેશમાં હોય તો કેવું સારું !

૮. હિંદના લવિષ્ય માટે શુભ આશા.—જમનાબાઈ સક્કઈ સાથેની ઘણી વખતની મુલાકાતો દરમ્યાન હું એમ પણ બોધ રાખ્યો હતો, કે આપણા દેશની શ્રીઓની લવિષ્યની સ્થિતિ માટે તથા આગળ જતાં દેશની સ્થિતિ માટે તેઓના મનમાં ઘણી સારી આશાઓ હતી. તેઓ નિરાશાવાદી ન હતાં, પણ આશાવાદી હતાં, અને દેશના ભલા માટે તેઓને ઘણી ખાત્રી હતી. એ માટે તેઓ બહુ હિંમતથી, બહુ ભેરથી, અને બહુ આનંદપૂર્વક પોતાના હૃદયનો ઉભરો ખાલી કરતે કરતે કહેતાં હતાં કે આપણા દેશનું ભણું થશે જ, જે કે એમાં વિશ્વો ઘણાં છે, અને હજી ઘણી વાર લાગશે. છતાં પણ અંતે હિંદમાતાનું ભણું થવાનું છે જ એ વાતમાં કાંઈ પણ સંશય નથી. એના કારણમાં તેઓ એમ કહેતાં હતાં કે હિંદની સેવા કરવા માટે ઘણાંજે ભાઈઓ અને ઘણાંજે બહેનો તૈયાર થતાં બધ છે. એટલે વખત આવ્યે પ્રભુ દયા કર્યા વિના રહેશે નહીં.

૯. લોકોના લાવથી તેઓ પ્રસન્ન થતાં હતાં.—છેલ્લા દુકાળ વખતે તેઓએ ગુજરાત કાઠિયાવાડના કેટલાક ભાગમાં મુસાફરી કરી હતી, અને ઘણીએ ગરીબ શ્રીઓને, બાલકોને, અનાથોને, તથા વૃદ્ધોને મદદ કરી હતી. એ વખતે જે જે ગામમાં તેઓ જતાં તે તે ગામના લોકો તેમને અતિશય માન આપતાં હતાં, અને તેમનો બહુ સારી રીતે સત્કાર કરતાં હતાં. લોકોના એવા ભેદ લાવથી તેઓ બહુ પ્રસન્ન થતાં હતાં, અને તેઓની કામ કરવાની ઇચ્છા બહુ પ્રબળ થતી હતી. મતલબ કે લોકોના લાવની તેઓ બહુ ઉચી કિંમત આપતાં

હતાં, અને લોકોના એવા ભાવના બદલામાં જેમ અને તેમ તેઓની વધારે સેવા કરવી જોઈએ એમ તેઓને લાગતું હતું. કેટલાક આગેવાનો લોકોના ભાવની દરકાર કરતા નથી, અને લોકોને ગાડરીયા પ્રવાહ જેવા સમજે છે, તેવો વિચાર જમનાબાઈનો નહોતો, પણ તેમની વાતોમાંથી મેં ખાસ જોયેલું છે કે તેઓ લોકોના ભાવથી બહુ પ્રસન્ન થતાં હતાં, અને એવા અદ્ભુત ભાવનો બદલો વાળવા ચક્રાંત હતાં.

૧૦. કાઠિઆવાડ અને ગુજરાત કામ કરવાનાં મેદાન છે.—જમનાબાઈએ ઘણી વખત મને એમ કહ્યું હતું કે સ્ત્રીઓમાં કામ કરવામાં ગુજરાત અને કાઠિઆવાડમાં બહુ મોટાં મેદાન છે, અને જો મને તક મળે તો હું કાઠિઆવાડમાં ઘણું કામ કરવા ઇચ્છું. કાઠિઆવાડના લોકો મને બહુ ગમે છે, કારણ કે તેઓ બહુ ભોળા અને પ્રેમાળ છે અને આપણે તેઓને જે જે સૂચનાઓ આપીએ તે બધી જલદીથી ઉપાડી લે તેવા છે. માટે મુખ્યાર્થ કરતાં પણ કાઠિઆવાડમાં કામ કરવું મને વધારે ગમે છે. મુખ્યાર્થની સ્ત્રીઓ શેઠ-નની ખાતર, દેખાવની ખાતર, દેખાદેખીની ખાતર, અને માનમરતબાની ખાતર કામ કરે છે, જ્યારે ગુજરાત કાઠિઆવાડનાં ગામડાંઓમાં ઘણી સ્ત્રીઓ તદ્દન ભોળપણથી, ભણાઈથી, અને લાગણીથી કામ કરે છે. માટે મુખ્યાર્થની શેઠાણીઓ કરતાં ગામડાંની ગરીબ સ્ત્રીઓ મને બહુ ગમે છે, એમ તેઓ કહેતાં હતાં.

૧૧. આપણા દેશની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ માટે અફસોસ!—જમનાબાઈ સાથેની મારી વાતોમાં આ વાત પણ જણવા જેવી છે કે તેઓ આપણા દેશની સ્ત્રીઓની હાલની અજ્ઞાન દશા માટે બહુ શોક કરતાં હતાં, અને સ્થિતિ જલદીથી મટવા માટે કેટલાં બધાં સ્ત્રીપુરુષોએ કેટલી બધી લાગણીથી કામ કરવું જોઈએ, અને તેના પ્રમાણમાં હજી કેટલું થોડું કામ થયું છે એ માટે તેમને બહુ લાગી આવતું હતું; અને આવે વખતે તેઓ હાથ ભેડીને પ્રભુની પ્રાર્થના કરતાં હતાં કે ‘હે પ્રભુ અમારા દેશમાં સેવા કરનારાં ઘણાં બાઈબંદો થાય એવી તું કૃપા કર.’ મતલબ કે તેઓના શોકનું પરિણામ પ્રાર્થનામાં આવતું હતું, અને તે પછી એ વાતનું રૂપ બદલાતું હતું; અને અફસોસમાંથી પાછાં આશામાં જતાં હતાં.

૧૨. બેહુદ પતિપ્રેમ.—સ્વ. જમનાબાઈ સંસ્કૃતમાં અગળ જેવો પતિપ્રેમ હતો. તે પોતાના પતિને એટલા બધા પ્રેમથી ચક્રાંત હતાં કે તે જોઈને કોઈ પણ સમજી માણસને આનંદ થયા વિના રહે નહિ. મિ. નગીનદાસ સંસ્કૃત પણ જમનાબાઈની સાથે બહુ જ પુષ્પીદાર રીતે વર્તતા હતા, અને તેમને ‘દેવી’ કરીને બોલાવતા હતા તથા ઘણું જ માન આપતા હતા. છતાં પણ જમનાબાઈ મને કહેતાં હતાં કે કોઈ કોઈ વખત બે ચાર મહિને તેઓ જરા સખત થતા હતા, અને તે પણ ગમ્મતમાં જ, અને એમ કહેવાની સાથે કે ભૈરાવોને જો બહુ લાડ લડાવીએ તો તેઓ કુહાઈ જાય, ને માથે ચઢી જાય. એવું ન બનવા સારું કોઈ કોઈ વખત ધણીએ ધણીપણું બતાવવું જોઈએ. એવા હેતુથી કોઈ કોઈ વખત તેઓ જરા સખત થતા હતા, પણ એ ગમ્મતની ખાતર જ.

૧૩. પોતાના પતિના સદ્ગુણની વાતો કરતી વખત જમનાબાઈને અતિશય આનંદ થતો હતો—જમનાબાઈ કોઈની પણ સાથે જ્યારે પોતાના વર સંબંધી વાતો કરતાં હતાં ત્યારે તેમનો ચહેરો એવો આનંદી દેખાતો હતો, કે જો એ વખતનો ફોટો પાડી લીધો હોય તો તે ઘણી બેનોને નમુના રૂપ થઈ પડે. જમનાબાઈ કહેતાં કે હું બહુ જીવન ઉમ્મરની હતી, જે ઘરમાં કોઈ વડીલ માણસ નહોતું, ત્યારે પણ સંસ્કૃતના મિત્રો મારે ત્યાં આવતા

હતા, અને મિ. સક્કઈ તો ઓશીસમાં ચાલ્યા જતા. એવે વખતે મને મારા મનમાંથી જરા સંકોચ લાગતો, પણ મારા પતિને કોઈ દિવસ મારે માટે કોઈ પણ ભતની રોક લાગતી નહીં, એવો તેઓનો મારા ઉપર વિશ્વાસ હતો. હું ઉલટી કોઈ વખત તેઓને એમ કહેતી કે આ બધાની વચ્ચે મને એકલી છોડીને તમે કાં જતા રહો? ત્યારે તેઓ કહેતા કે એમાં શું છે? મને તારો પૂરે પૂરો વિશ્વાસ છે. આવી આવી પતિના ગુણની વાતો જ્યારે જમનાબાઈ કહેતાં, ત્યારે તેમનો ચહેરો બેવા લાચક બની જતો હતો. કારણ કે એ વખતે તેઓના અંતઃકરણનો આનંદ તેઓના હૈયામાં સમાતો ન હતો. તેથી એ આનંદ તેઓના મુખ ઉપર છવાઈ રહેતો હતો.

૧૪. ઘરના કામકાજમાં કુશળતા.—જમનાબાઈ ગર્ભશ્રીમંતનાં પુત્રી હતાં. અને તેમના વર મિ. નગીનદાસ સક્કઈ શરૂઆતના વખતમાં ગરીબ સ્થિતિમાં હતા. એટલે ઘરનું બધું કામકાજ વાસણો માંજવાં તથા પાણી ભરવું વગેરે પણ જમનાબાઈને જ કરવું પડતું હતું પણ તેઓ મુંઝાતાં નહીં, પણ એ બધાં કામો આનંદથી કરતાં હતાં. અને એ પછી જ્યારે તેમના પતિની પૈસા સંબંધી સ્થિતિ સુધરી અને ઘેરે નોકરચાકર વગેરેની સગવડો મળી ત્યારે પણ તેઓ ઘરના કામકાજમાં ઘરની દેખરેખ રાખતાં હતાં, અને કોઈપણ સ્ત્રીજ તેમના ધ્યાન બહાર જતી નહીં. મતલબ કે શેઠાણીસાઈ ખાતું જમનાબાઈ પાસે નહતું. જાહેર સેવાની ફરજે બળવતાં છતાં પણ પોતાના ઘર સંસારની બાબતમાં તેઓ બે દરકાર નહોતાં; અને શ્રીમંતાઈની સગવડો છતાં પણ એઓએ ઘણી ભતનાં ઘરસંસારી કામો તથા દીધાં નહોતાં. પણ આર્થ સ્ત્રીને છાજતી રીતે તેઓ ઘરસંસારી પોતાની ફરજે આખી છંદગી સુધી બળવ્યાં કરતાં હતાં. એ વાત શ્રીમંત ખંડેનોએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

૧૫. પતિનો તેમની ઉપરનો પ્રેમ.—જમનાબાઈ જેમ પોતાના પતિ ઉપર અતિશય પ્રેમ રાખતાં હતાં, તેમજ તેમના પતિ પણ જમનાબાઈ ઉપર અતિશય પ્રેમ રાખતા હતા. તેઓ પુષ્પાં દિલે કહેતા હતા કે મને આ દેવી મળ્યા પછી મારું નસીબ બદલાયું છે, ને હું સુખી થયો છું. મને એ માટે કાંઈપણ ફરિયાદ કરવા જેવું નથી કે મને મારા ઘર માટે કંઈ પણ ફિકર નથી. મારી છંદગી બહુ આનંદમાં જાય છે, એ આ દેવીનો પ્રેતાપ છે. એવી રીતે તેઓ પોતાના સ્નેહીઓને કહેતા હતા, અને તે કાંઈ કોઈકે જ વખતે નહીં. પણ પ્રસંગોપાત વારંવાર તેઓ જમનાબાઈનાં વખાણની વાતો કરતા હતા.

૧૬. પતિનું અવસાન તે વખતની તે બંનેની ધીરજ.—જમનાબાઈ સક્કઈના પતિ જ્યારે મોતને બિછાને પડ્યા હતા ત્યારે તેમના મરણની અકવાડિજ અગાઉ હું તેમને મળ્યો હતો. એ વખતે સૌને એમ લાગી ગયું હતું કે હવે આમાંથી બચવું મુશ્કેલ છે, આ આખરનો મંદવાડ છે. અને જમનાબાઈ તથા તેમના પતિ પણ એ વાત બહુ ચોખ્ખી રીતે જાણતા હતાં. છતાં પણ એ વખતની તેમની બંનેની શાન્તિ અજબ જેવી હતી, અને એ મંદવાડ વખતે જમનાબાઈએ પોતાના પતિની એવી સરસ રીતે સારવાર કરી હતી, કે એ બેઠેને કોઈ પણ માણસને તેમની સારવાર માટે સંતોષ થયા વિના રહે નહિ. એક વખત પોતાના પતિના મંદવાડ સંબંધી મારી સાથે વાત કરતાં જમનાબાઈની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં હતાં. પણ એ પછી તુરતજ આંસુ લોહી નાંખી મુઠાની વાત પર આવી ગયાં હતાં. એ વખતે મિ. સક્કઈ જમનાબાઈને કહેતા કે હવે દિલગીર થવા જેવું શું છે? હવે તો હું મારી ફરજ બજવીને જાઉં છું, ને તમે તમારી ફરજ બજાવો. આપણે ઘણાં વરસો સુધી ઘણી ભતના આનંદો ભોગ્યા છે, અને હવે આનંદભેર રીતે પ્રભુ પાસે જાઉં છું, એમાં અફ-

સોસ કરવા જેવું શું છે? આવી આવી વાતો ખરા દિવથી તેઓ કહેતા હતા. પણ આવી વાતો કરતી વખતે પણ તેમના પેટમાં જે દરદ થતું હતું, તે દરદ બહુ સખત હતું. પણ એ દરદની પરવા નહિ રાખતા, અને ‘અર’ કે ‘ઓય ઓય’ નહીં કરતાં તેઓ પ્રભુના નામનું સ્મરણ કર્યા કરતા હતા. અને એવા મંદવાડના દુઃખ વખતે પણ તેઓ જમનાબાઈ સાથે માનપૂર્વક ને આનંદપૂર્વક શબ્દોમાં વિનોદ કર્યા કરતા હતા. તેમના અવસાનની અગાઉ પાંચમે દિવસે હું તેમને મળ્યો હતો. એ પછી બહારગામ જવાનું થવાથી હું તેમને મળી શક્યો નહોતો. પણ મેં સાંભળ્યું કે છેવટ સુધી તેઓ અને ધણીધણી આત્મીની ધીરજ અજબ જેવી હતી, અને નમુનારૂપ હતી.

૧૭. પતિ મરણ પછી-અંતરનો ઘા છતાં કામકાજની વાતો.—જમનાબાઈના પતિના મરણ પછી દોઢેક માસે હું મુમ્બઈમાં આવ્યો ત્યારે જમનાબાઈને મળવા ગયો હતો. એ વખતે જમનાબાઈએ પોતાના પતિના મરણને લગતી બધી વિગતો મને કહી હતી. એ ઘા તેમને બહુ જખરો હતો. એ કે એ માટે બહારથી તેઓ દુઃખીંદ કરતાં નહીં, પણ તેમના અંતરમાં બહુ ધડો વાગી ગયો હતો. તેથી દિન પ્રતિદિન તેઓનું શરીર નબળું પડતું જતું. એવો અંતરનો ઘા છતાં પણ તેઓ કામની જ વાતો કરતાં હતા; અને હવે ઉપયોગી છવન કેમ બનાવવું અને પતિની ઈચ્છા પ્રમાણે વધારે ભેરથી કામ કેમ કરવું એજ ખ્યાલમાં તેઓ રહેતાં હતાં. આટલો બધો પ્રેમ હોય છતાં પણ એ વળો દબાવી દેવો અને દેશસેવાની જ વાતો કરવી એ કાંઈ નાની મુની વાત નથી એવી સ્ત્રીઓ જમનાબાઈ સિવાય બીજી કોઈ હજી મને મળી નથી.

૧૮. જમનાબાઈ સાથેની મારી ઉછી મુલાકાત.—ગયા કાર્તિક મહિનામાં હું ઉત્તરે જમનાબાઈને મળ્યો હતો. એ વખતે તેઓ બહુ બિમાર હતાં, છતાં પણ મારી સાથે એક કલાક સુધી ઘણી વાતો કરી હતી. તેમણે મને કહ્યું, કે જરા સાચા ઘાડે કે તુરતજ કાઠિ-આવાડમાં જવું છે. તમે મારી સાથે આવી શકો તો બહુ આનંદ થાય. આમથી વખત જ્યારે તેઓ કાઠિઆવાડમાં મુસાફરી કરવા નિકળ્યાં હતાં, ત્યારે રાજકોટથી કવિરાજ ન્હાનાલાલ દલપતરામે મને તાર મૂક્યો હતો કે જમનાબાઈ તમને યાદ કરે છે, માટે આવો. પણ એ વખતે તાર માત્તરે એવો ગોટાળો કર્યો કે જમનાબાઈને જદસે તારમાં જમનાદાસ લખ્યું; અને જમનાદાસ નામે મારા એક મિત્ર રાજકોટ કવિને ત્યાં જવાના હતા, અને ત્યાંથી ચોર-વાડ આવવાના હતા. એટલે તેમને મળવા માટે રાજકોટ જવાની જરૂર નહોતી. તેથી હું રાજકોટ ગયો નહીં. એ સાંભળીને જમનાબાઈએ કહ્યું કે હવે તો તમે મારી સાથે જરૂર આવજો. મેં કહ્યું કે બનતાસુધી જરૂર આવીશ. તમારી સાથે થોડા દિવસ કાઠિયાવાડનાં ગામડાંઓમાં ફરવાથી મને બહુ આનંદ થશે. સ્ત્રીઓને લગતી એવી સેવા કરવા હું બહુ રાજી થું, વગેરે વાતો થઈ હતી. દુકામાં એ કે કાઠિયાવાડનાં ગામડાંઓમાં ગરીબ વર્ગની સ્ત્રીઓ વચ્ચે કામ કરવાની તેઓની છેવટની ઈચ્છા હતી. માટે જે બ્હેનો જમનાબાઈનાં કામોને વખાણતી હોય અને જમનાબાઈને ચઢાતી હોય તે બ્હેનોએ શુજરાત કાઠિયાવાડનાં ગામડાં-ઓમાં ગરીબ સ્ત્રીઓની વચ્ચે કામ કરવું જોઈએ. અને એવી ગરીબ તથા અજ્ઞાન સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થાય તેવા ઉપાયો કરવા જોઈએ. જમનાબાઈને હું ઘણી વખત મળતો હતો, અને જ્યારે જ્યારે મળું ત્યારે ત્યારે કાંઈ કાંઈ અગત્યની વાતો થતી હતી; અને એ બધી વાતોમાં માફ જે મુખ્ય ધ્યાન ખેંચતું હતું, તે એજ હતું, કે દેશ સેવાની લાગણી તેઓમાં બહુ પ્રબળ હતી; અને તેમનું હૃદય બહુ વિશાળ થઈ ગયેલું હતું. તથા તેઓનું આજીવનનું જ્ઞાન ઘણું

વધી ગયું હતું. એટલુંજ નહીં પણ જે માણસ તેમને મળવા લાયક તેઓના ઉપર તેઓ એટલું અધું હેત રાખતાં કે એ જોઈને આપણને અન્યથા લાગ્યા વગર રહે નહિ. ટુંકામાં એજ કે હાલના વખતમાં ગુજરાતમાં ગંગાસ્વરૂપ બાઈ શિવગૌરી ગભગર સિવાય એવી કામ કરનારી બીજી કોઈ પણ ગુજરાતી બહેનો મેં હજી સુધી જોઈ નથી.

હવે જે છેવટ કહેવાનું તે એજ કે હાલી લાગણીવાલી બહેનોએ જમનાબાઈને પગલે ચાલવાની કોશિષ કરવી જોઈએ અને જેમ અને તેમ આપણા દેશની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધરે તથા દેશને ફાયદો થાય તેવાં કામોમાં બહુ લાગણી પૂર્વક તથા બહુ દૃઢતાથી લાગ લેવો જોઈએ જો એમ થાય તો સ્વ. જમનાબાઈના આત્માને ઘણોજ સંતોષ થશે એમ હું માનું છું. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ આપો. એજ છેવટની પ્રાર્થના છે.

ગુજરાતનાં આદર્શ સન્નારી.

લેખક:—રા. ડાહ્યાલાઈ લક્ષ્મણ પટેલ.

ગુજરાતનાં મહાન અને આદર્શ સન્નારી દેસદીપક ભગવતી જમનાબહેન નગીનદાસ રાહીના અવસાન સમયે “ગુજરાતી પંચમાં એક લેખ લખવા પછી ફરી તેજ વિષય ઉપર લખવામાં અનેક પુનઃક્રિયા થાય એ સંભવિત છે છતાં સદ્ગત જમનાબહેનના સાર્વજનિક જીવનના જે અનેક સદ્ગુણ આ લેખકે પ્રત્યક્ષ તેમ પરોક્ષ રીતે જોયલાં છે, તેની જે ઉઠી અસર લેખકના હૃદય ઉપર થઇ ને તેને લીધે “સ્રી હિતોપદેશ”ના રમારક અંક માટે લખવું એ એક કર્તવ્ય સમજી કાંઈકે લખવું ઉચિત ધારવામાં આવ્યું છે. આ પરદુઃખલંબન ‘સન્નારીનું જીવન કર્તવ્યપરાયણતાની અનેક વિગતોથી એટલું બરપૂર છે કે તેની સમાલોચના કરનારને કલ્પનાની સ્પેષ પણ સહાયતા લેવાની જરૂર પડે તેમ નથી.

ગુજરાતના હિંદુ સ્ત્રીજીવનને વિશેષ સુશિક્ષિત, વિશેષ વિકસિત કરવાને, વિશેષ બળવાન વિશેષ કર્તવ્ય પરાયણ કરવાને, અનેક સંકટોમાંથી મુક્ત કરી વિશેષ પ્રતિષ્ઠિત કરવાને જે જીજ્ઞાસાચીઓએ પોતાની સેવાઓ આ પ્રાન્તને અર્પણ કરી છે તેઓમાં સદ્ગત જમનાબહેનનું નામ પ્રથમ પંક્તિએ રહેશે. પોતાની અજ્ઞાન અને દુઃખી બહેનોના શિક્ષણ અને સંકટ નિવારણ માટે તેઓએ પોતાની સેવાઓ અર્પણ કરી હતી એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે તેઓએ પોતાની સંપત્તિનો પણ આ મહાન કાર્ય માટે ભોગ આપ્યો હતો.

આ ઈલાકાની સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર અને સંકટ નિવારણના સંબંધમાં લખાતા ઇતિહાસમાં આ પરમાર્થપરાયણ દેશાભિમાની સન્નારીના આત્મભોગ અને આયેહ્યુક્ત તથા સતત પ્રયાસોને બહોળું સ્થાન મળવું જોઈએ. મુંબાઈમાં સેવાસદનની નવીન સ્થાપના થઈ ત્યારે આ સંસ્થાને કૃતેહમંદ અને લોકપ્રિય કરવાને આ સંસ્થાના મહાન પુરૂષ કાર્ય કર્તાઓની સાથે રહી તેમણે ઘણા પ્રશંસાપાત્ર યતન કર્યા હતા અને સદન માટે કામ કરનાર સ્ત્રીઓનું પોતાની ‘સુશીલતા અને સ્વર્ધર્થ લાગથી અત્યંત આકર્ષણ કર્યું હતું.

મુંબાઈના ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળને અસ્તિત્વમાં આણનાર સદ્ગત જમનાબહેન સક્રિય હતાં. તેઓ આ મંડળનાં જીવન ‘પર્યન્ત પ્રમુખ હતાં. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળે, મુંબાઈમાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીસમાજને એકત્ર કરી પરસ્પર ભગિનીભાવ વધારવાને, ઉપયોગી જ્ઞાનની

અભિવૃદ્ધિ કરવાને, મુબાઈની સામાન્યવર્ગની સ્ત્રીઓમાંથી અજ્ઞાનનો અંધકાર દૂર કરી, તેમના જીવનને જ્ઞાનથી પ્રકાશિત કરવાને, સમાજના ઉત્કર્ષના પુરૂષપ્રયત્નોને એક મહાન અવલંબનરૂપ થઈ પડવાને જે જે સ્તુલ્ય પ્રયાસ કર્યા છે અને હાલ પણ કરે છે તેનું પ્રસવ સ્થાન—આ હીલચાલોના અવિરત અખંડ પ્રવાહનું મૂળ ભગવતી જમનાબહેન નગીનદાસ સક્કે હતાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના, તેના ઈતિહાસ, તેની સઘળી પ્રવૃત્તિએ, તેના જૂત, વર્તમાન અને ભાવિ જીવન સાથે તેઓનું નામ અનેક મીઠાં, ઉત્કર્ષક અને પ્રોત્સાહક સ્મરણો સાથે બોલાઈ રહેશે. એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો શક નથી.

તેઓનાં સાર્વજનિક સત્કાર્યમાં સંવત્ ૧૯૬૮ ના દુષ્કાળ સમયની, તેમ દક્ષિણ આફ્રિકા સત્યાગ્રહીઓનાં હુટુંબના સંકટ નિવારણને લગતી, તેમની સેવાઓ મુખ્ય છે.

દુષ્કાળ સંકટ નિવારણ માટે તેઓએ પોતાનાજ ખાસ પરિશ્રમથી રૂ. ૨૧૦૦૦ એકઠા કર્યા હતા. આવરી મોટી રકમ એકઠે હાથે એકઠી કરવામાં તેમણે કેટલીક બધી મહેનત લીધી હશે, પોતાના સમયનો કેટલોક બધો ભોગ તેમણે આપ્યો હશે તે વિષે સ્વાનુસવ વગર ખ્યાલ આણવો મુશ્કેલ છે. ગુજરાત કાંડિયાવાડનાં હોરીની તેમ સંકટ ઘસત લોકોની હૃદય નિહાળવા તેઓ જાતે નીકળી પડ્યાં હતાં. રા. રા. કેશવલાલ બી. મલિયાર, સી. વીરમતી અને સી. કમળાવંતી સાથે તેઓને અમદાવાદ અને વડનગર મુકામે મેં ભેળાં હતાં. ગર્ભ સ્ત્રીમંત હોઈ, ગ્રુપસંગવડમાં ઉછરેલાં હોવા છતાં, કોઈ દિવસ અગવડો નહિ વેઠેલી છતાં, ત્રણ ચાર માસ સૂધી સંકટ નિવારણ માટે તડકો છાંયડો ભેળા વગર, ૧૧૬ રીધી જેટલા તાપમાં પણ રહેવેની તેમ ગાડાંની ભારે અમવડ બરી મુસાફરી પોતાના અંગત લગભગ રૂ. ૨૦૦૦ ના ખર્ચથી તેઓએ કરી હતી. આ ઉપરથી તેમજ વડનગરના તેમના હુંક મુદતના મુકામમાં તેમણે જે કામ કર્યાં હતાં તે ઉપરથી તેમના સમગ્ર પ્રયાસમાં તેમણે લોક સેવાનાં કેવાં કિંમતી કાર્ય કર્યાં હતાં તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે. વડનગરમાં શેઠ ભોગીલાલ ચક્રવાલની દેખરેખ નીચે કેટલકેમ્પની સ્થાપના કરવામાં તથા તેને માટે નિલાવનાં સાધન ઉભાં કરવામાં તેમણે ઘણી સારી સહાયતા આપી હતી. માનવ સંકટ નિવારણના કાર્ય તરીકે વડનગરમાં સંકટમસ્ત હિંદુ તેમ મુસલમાન હુટુંબોને પુરૂષો તેમ સ્ત્રીઓને, બીજા ભાગવા ન નીકળી શકે તેવાં પણ લાચારીમાં આવી પડેલાં આખરૂદાર સ્ત્રીપુરૂષોને તેઓએ અન્ન વસ્ત્રની મદદ આપી. તેઓ સ્ત્રીના પ્રમુખ પદ નીચે એક સ્ત્રી સંમેલન થયું હતું. આ સંમેલનમાં તેઓએ સ્ત્રીઓના મહત્વ, સ્ત્રીઓની સુપ્રતિષ્ઠા, સ્ત્રીઓનાં શૃદ્ધિથી તરીકાનાં તેમ સામાજિક કર્તવ્યો વિષે તેમની હમેશની છટાદાર વૃદ્ધિએ અસરકારક શાપણ આપ્યું હતું અને શાળામાં જતી કન્યાઓને પુસ્તકો તથા વસ્ત્રનાં ઈનામ વહેંચી આપ્યાં હતાં. સ્ત્રીઓની ઉત્પત્તિ અને સંકટ નિવારણને લગતી દરેક જાગતમાં તેઓ વડનગરમાં લલ્લીજ બારીક, શ્રમયુક્ત પુછપરછ ઉત્સાહપૂર્વક કરતા હતાં. અહીં તેમના સમાગમમાં આવનાર દરેક મનુષ્યને તેમને માટે અસાધારણ પૂન્યલાભ અને સન્માન વૃત્તિ ઉત્પન્ન થયાં હતાં અને તેમાં કાંઈ આશ્ચર્યજનક ન હોતું. વડનગરમાં મેં જે કાંઈ ભેળું હતું તથા ભગવતી જમનાબહેનની દૈનિક પ્રવૃત્તિઓ તથા તેમનું સામાજિક જીવન જાણવાની જે કાંઈ તક પ્રસંગોપાત મને મળી છે તે ઉપરથી હું બિલકુલ સંકોચવિના અને લેશપણ અતિશયોક્તિ વગર કહી શકું છું કે એક આદર્શ શૃદ્ધિ દોષ ઉપરાંત યુરોપમાં આદર્શરૂપ મનાતી પરમાર્થ પરાયણ મહાન સ્ત્રીઓની પંક્તિમાં દાખલ થઈ શકે તેવાં ગુજરાતનાં આ મહાન સત્તારી હતાં. ખાસ કરીને, ગુજરાતનાં આપદમસ્ત

હુટુંબો અને નિરાધાર બાળકોનાં માતા તરીકે મરણ પર્વત અનેક રીતે તેઓએ સ્તુલ્ય સેવા ઉઠાવી છે.

પશ્ચિમની સઘળી લાવનાઓનું આપણે અનુકરણ કરવા માગતા નથી એ વાત સ્વીકારવા સાથે પૂર્વમાં રહેવા છતાં, પશ્ચિમની અનેક વ્યાવહારિક બાબતોની અસર અહીં આપણને પણ થાય છે દેશ દેશ વચ્ચેના, સમુદના વ્યવહારની સરળતાઓ વધવા સાથે, આ અસરોમાંથી આપણે મુક્ત રહી શકવાના નથી અને તેવી કેટલીક ઉત્પત્તિ અસરોથી મુક્ત રહેવું પણ ઈષ્ટ નથી. ઇંગ્લાંડ જેવો આગળ વધેલો દેશ જ્યાં પાર્લામેન્ટની ચુંટણીમાં મત આપવાનો હક મેળવવા માટે સ્ત્રીઓએ જાનરેસ્ટ હીલચાલ કરવા છતાં પુરૂષોમાં મત ભેદ હોવાથી તે હીલચાલને હળુ ફેરવે મળી શકી નથી, જ્યાં હળુ પણ સ્ત્રીઓનું યોગ્ય કર્તવ્ય ક્ષેત્ર એક ઘરજ છે એમ એવા માનનાર છે ત્યાં હાલના ભયંકર યુદ્ધના મુશ્કેલીના સમયમાં, શુદ્ધ બહારપણ, રાજકીય, બહેર બાબતોમાં સ્ત્રીઓની મદદતા સમજવામાં આવી છે. હિંદુસ્થાનમાં પણ દેશના સર્વ પ્રકારના ઉદ્યમ માટે ઉદ્યમી સર્વ પ્રકારની હીલચાલમાં પુરૂષોની બાબતમાં સ્ત્રીઓ વડે બની શકે તેવા સર્વ પ્રયત્ન થવાની જરૂર છે. આ દેશમાં હળુ આ બાબત નવીજ છે. છતાં આવા પ્રારંભકાળમાં આ ઈલાકામાં સદ્ગત જમના બહેન સહી જેવાં મહાન સન્મારીએ અનેક જોખમની દરકાર કર્યા વગર કેટલાંક કહેવાતાં માનને ઢોકર મારી, નિર્ભય પણ દક્ષિણ આફ્રિકાને લગતાં રાજકીય સંકટ નિવારણના પુરૂષ પ્રયત્નને સાહાયશ્રૂત થવા માટે પહેલ કરી છે તે આ ઈલાકાની રાજકીય હીલચાલના ઇતિહાસમાં મુવજ્જીર નોંધી રાખવા જેવી છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા હિંદીઓને લાંબા રાજતંત્રથી થતી અસહ્ય દરકતો અને ત્રાસ સામે વાંધો ઉઠાવવાને તેઓએ એક મોટી સ્ત્રીસલા મેળવી હતી એટલુંજ નહિ પણ લાંબા હિંદીઓના સલામંદથી સંકટમાં આવી પડેલાં તેમના હુટુંબના નિલાવ માટે રાત્રી દીવસ પરિશ્રમ કરી લગભગ રૂ ૩૦૦૦ જેટલી રકમ ઉઠાવી હતી અને તેજ માટેના લાંબા પ્રદર્શનમાં પણ અહીં નમૂના એકઠા કરી વેચવા માટે મોકલી લગભગ રૂ ૨૦૦૦ જેટલી સ્તુલ્ય સહાયતા કરી આપી હતી.

જનસમાજમાં સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠા વધારવાને તેમણે ઘણો વખાણવા લાયક પ્રયાસ કર્યો હતો. ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓ અનેક વિષય સંબંધે લેખ દ્વારા અગર લાખણુદ્વારા કે સેવાની કોઈ હીલચાલ દ્વારા બહેરમાં બહાર આવી શકી હોય તો તે જમના બહેન જેવાં શુદ્ધલક્ષ્મી હિંદુ આદર્શ સન્મારીના ઉજ્જવલ અને પ્રતિષ્ઠિત દૃષ્ટાંતના પ્રેરણાદન અને જળથીજ બહાર આવી શકી છે. • હુકાળ અને ખીલ તેવા પ્રસંગે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓ સમાજને સહાયતા કરવાને બહાર આવી છે. આવા પ્રસંગે, કામ કરનાર સ્ત્રીવર્ગ મળી આવે છે તે તેમના ઉત્તેજક દૃષ્ટાંતનુંજ પરિણામ છે. સંક્ષેપમાં કહીએ તો ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓનું જીવન સમાજને ઉપયોગી કરવામાં લગવતી જમનાબહેને પોતાના દૃષ્ટાંતથી પોતાના અંગત પરિશ્રમોથી ઘણી મદદ કરી છે.

ગુજરાતની પ્રજા એ પોતાનું હુટુંબ જોય એમ તેમની સેવામાં અને સહાયતામાં રહેવામાં તેમણે પોતાનું જીવન ગાળ્યું છે અને બહાર પડેલી હકીકતો ઉપરથી માલમ પડ્યું છે કે તેઓ પોતાનું લગભગ સર્વસ્વ આ બહોળા હુટુંબ માટેજ મૂકી ગયાં છે.

સદ્ગત જમનાબહેન નગીનદાસ સહીએ ઐહિક સન્માનની અપેક્ષા રાખી હોત તો તેમની હુકાળની બહેર સેવા આદિથી મળત પણ પોતાના અંતર્યામીની સૂચના-મુજબ પોતાના

દેશબંધુઓ અને ભગિનીઓની સેવા સંપૂર્ણ વફાદારી, છતાં નિશ્ચલતા અને નિર્ભયતા સાથે ઉઠાવી આ તરફની પ્રત્નના અંતઃકરણમાં તેમણે જે ઉચ્ચસ્થાન સંપાદન કર્યું છે તે આગળ આવાં સન્માન ગુચ્છ જણાય છે. પોતાના જીવનમાં સન્માન કરતાં, કર્તવ્યને તેમણે હમેશાં પ્રાધાન્ય આપ્યું છે અને તેજ કારણથી ગુજરાતની તેઓના સમયની સત્તારીઓમાં સર્વથી મહાન અને આદર્શ સત્તારી તેઓ ગણાયે એમાં કોઈપણ પ્રકારનો શક નથી.

હિંદુસ્થાનના ઉદય માટે, તેના ઉદ્ધાર માટે ભગવતી જમનાબહેન જેવાં અનેક દેશ-લિમાની અને પરમાર્થ પરાયણ સત્તારી રતોની આપણને જરૂર છે.

ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ સક્ષ્મનાં જીવનથી સ્ત્રી વર્ગને મળતો બોધ.

લેખક:-હીરાલાલ અદ્યાલાઈ નાણાંવડી.

શ્રીયુત તાપીદાસ વરજીવનદાસના ધનવાન અને પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબમાં જન્મ પામી શ્રીયુત નગીનદાસ સક્ષ્મનાં ધર્મ પત્નિ થઈ, પ્રિય પતિના દેહાવસાન પછી વિધવાનાં કઠીણ ધર્મોનું પાલન કરી, મયા એપ્રિલ માસની આઠમી તારીખે જમનાબાઈએ શરીર છોડ્યું એ વાત આપણા ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળને સારી રીતે બહુતી છે. જમનાબાઈનાં જીવનનાં નાના મોટા બનાવોનું વર્ણન કરવાની અત્રે જરૂર નથી. એમનાં દેહાવસાન પછી તરતજ છાપાઓમાં એ સંબંધી લખાયું છે. તેમજ આ શ્રીહિતોપદેશના અંકમાં તેમના ગાઢ સમાગમમાં આવેલા કોઈ બહેન કે બાઈ તરફથી તે લખાયું હશે એમ હું ધારું છું. અને આશા રાખું છું કે જલ્દી જૂઠા લેખકોની કલ્પનામાંથી ઉત્પન્ન થયેલી અને પ્રસંગોપાત્ત અસંભવિત બનાવોથી ભરેલી નવલકથાઓ વાંચવા કરતાં ખરેખર બનેલા બનાવોનું વર્ણન કરનાર જીવન ચરિત્ર વાંચવાનું આપણે સ્ત્રી વર્ગ વધારે પસંદ કરશે અને તેથી તેમને અવશ્ય લાભ થશે.

એમના જીવનમાંથી સૌથી વધારે અગત્યનો બોધ જે આપણા સ્ત્રી વર્ગને લેવા જેવો છે તે એમનું ઉત્તમ પાતિવ્રત્ય છે. ભારત વર્ષનાં તપો ભળથી સ્ત્રીઓનાં પાતિવ્રત્યની મહત્તા આ દેશમાં જેટલી સુદૃઢપણે સમજવામાં આવી છે તેટલી અન્ય દેશમાં હજી સમજાઈ નથી; તેમજ તેનાં રક્ષણ માટે જે જે પ્રયત્નો આ દેશમાં થયા છે તેવા ભાગ્યેજ અન્ય દેશોમાં થયા હશે. શ્રીમાનુ વરમાં જન્મ થયેલો હોવા છતાં અને એમના પતિ તેટલા શ્રીમાન ન છતાં, જેઓને એ દંપતીના સમાગમમાં આવવાની તક મળી હતી તેઓ કહે છે કે, જમના બાઈનું એમના પતિ પ્રતિનું વર્તન એક ઉત્તમ પતિવ્રતાને છાંયે તેવું હતું. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિની આજ્ઞાવિના એક પણ ડગલું ભરતી નથી. એ નીતિને અનુસરીનેજ સ્ત્રીમંડળનો કાર્ય-ભાર માથે લેવા માટે એમણે શ્રીયુત નગીનદાસ સક્ષ્મની પરવાનગી મેળવી હતી અને પોતાનાં દેશનાં કલ્યાણની ભાવના જેમનામાં ઠેક સુધી જીવંત હતી એવા શ્રીયુત નગીનદાસે પોતાના અવસાન સમયે જમનાબાઈને એ કાર્યો આગ્રહ રાખવાનો તેમજ અન્ય સ્ત્રી ઉપયોગી હિલચાલોમાં ભાગ લેવાનો ખાસ આદેશ આપ્યો હતો એ વાત આપણને સંદેને બહુતી છે.

પતિવ્રતાના ધર્મો સંબંધમાં આપણી સ્મૃતિઓમાં આપણા પુરાણોમાં તેમજ આપણા પૂર્વ પુરુષોનાં રચેલાં અન્ય ગ્રંથોમાં ઘણું લખાયું છે. ઇશ્વરેચ્છાથી. ગુજરાતી ભાષામાં પણ સ્મૃતિપુરાણોને અનુસરનારા પાતિવ્રત્યનાં નિયમો સંબંધી લખાણવાળાં પુસ્તકો થોડાં પ્રગટ થયાં છે. અને સદાચારણી સ્ત્રીઓ તેવા પુસ્તકો પ્રીતિથી વાંચે છે. પરંતુ પાશ્ચાત્ય પ્રત્નને પ્રિય થઈ પડેલા નવીન પ્રકાશનાં સાહિત્ય ગ્રંથોનું અનુકરણ ગુજરાતી ભાષામાં જે પ્રમાણમાં

થાય છે તે પ્રમાણમાં આપણી સ્મૃતિઓને અનુસરનારા અંથો ગુજરાતીમાં બહાર પડતા જણાતા નથી એ શોચનીય છે.

મન, વાણી અને શરીરથી એકજ પુરુષનું-અર્થાત્ પોતાના પતિનું જ ધ્યાન અને સેવન એ પાતિવ્રત્યનું મૂળ લક્ષણ છે. પોતાના જીવનમાં, જીવનની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં એ લક્ષણ સિદ્ધ કરવું એ સ્ત્રીઓનું ખાસ કર્તવ્ય છે. સમૃત્તિકારોએ તથા પુરાણના રચનારાઓએ બહુ સારી રીતે વિગતવાર અને દાખલા સહિત એ કર્તવ્યના નિયમોનું પ્રતિષ્ઠાન કર્યું છે. તે સંવેદના સંબંધમાં અત્ર લખવા બેસીએ તો ઘણું વિસ્તાર થાય. માટે તે સંબંધી અંથો વાંચવાની લલા-મણુ કરી આ સ્થળે એટલું જણાવવું અમલ્યું લાગે છે કે પાતિવ્રત્ય એ ગૃહજીવનના સાચા સુખનો અને નિષ્કલંક સમાજબંધારણનો મજબૂત પાયો છે એટલું જ નહિ, પણ આધ્યાત્મિક પ્રગતિનું અને મોક્ષનું અપ્રતિમ સાધન છે.

અન્ય દેશના અને અન્ય પ્રલયોના સ્ત્રીમંડળ સાથે સરખાવતાં આપણા સ્ત્રીમંડળમાં સામાન્ય જ્ઞાન બહુ ઓછું છે એ વાત આપણે નાકણુવ કરી શકીએ એમ નથી. સ્ત્રીઓની સ્વભાવિક લાજમર્યાદા સચવાય અને તેમનું સામાન્ય જ્ઞાન વધે એ માટે સ્ત્રીઓની સ્વતંત્ર સભા અથવા મંડળની ખાસ જરૂર હતી. સ્ત્રીઓને વખતોવખત એકબીજા સાથે મળવાનો પ્રસંગ આવે અને જેમનામાં કંઈ સામાન્ય જ્ઞાનની અથવા કંઈ ખાસ સ્ત્રીઓને ઉપયોગી જ્ઞાનની સારી આવડત હોય તે પોતાના જ્ઞાનનો લાભ બીજા બહેનોને આપે તો અવશ્ય લાભ થાય, એ વિચારથી જ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. એ આશય પાર પાડવા માટે ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈએ જે વિદ્વત્તાથી અને જે ખંતથી પ્રયાસ કર્યો છે તેમ ન કર્યો હોત તો જે લાભ આપણા સ્ત્રીવર્ગને મળ્યો છે તે મળી શકતે નહિ. આથી એમના જીવનના એ લાગભાંથી અન્ય બહેનોને એ બોધ મળે છે કે પોતાનું સામાન્ય તેમ જ સ્ત્રી-ઉપયોગી વિવિધોનું જ્ઞાન વધારવું અને તેનો લાભ મંડળ મારફત અન્ય બહેનોને આપવો.

જે સમયમાં કન્યા કેળવણી માટે હાલ જેટલી અનુકૂલતા ન હતી તે સમયમાં જમનાબાઈનો જન્મ થયો હતો, છતાં તેમને ગુજરાતીનું તેમ જ સંસ્કૃતનું જ્ઞાન હતું. આ એ લાપાનું સાંઝે જ્ઞાન આપણા સ્ત્રીવર્ગમાં ફેલાવું બેઠ્યું. ગુજરાતી આપણી માતૃભાષા છે એટલે એ લાપાનું સાંઝે જ્ઞાન હોવું જોઈએ એમાં બે મત ચલાવો સંભવ જ નથી. સંસ્કૃત ભાષામાં આપણા વિદ્વાન પૂર્વજોના લેખોનો સંગ્રહ છે. આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો પણ એ જ ભાષામાં લખાયેલાં છે, અને સ્વધર્મપ્રિયતા એ સ્ત્રીઓનું સ્વાભાવિક લક્ષણ છે. તેથી એ લાપાનું સાંઝે જ્ઞાન જે સ્ત્રીઓને હોય તો ધર્મનું યથાર્થ રહસ્ય સમજવાને તેઓ લાગ્યશાળી થાય, અને પોતાનું, પોતાના કુટુંબનું અને તે દ્વારા જનસમાજનું કલ્યાણ સાધી શકે. સ્ત્રીમંડળ તરફથી કહાડવામાં આવેલા વર્ગોમાં સંસ્કૃત ભાષા શીખવાની અનુકૂલતા આપણા સ્ત્રીવર્ગ માટે કરવામાં આવી છે અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓ તેનો મોટા પ્રમાણમાં લાભ લે એમ આપણે ઇચ્છીશું.

જમનાબાઈના ભાષાજ્ઞાન ઉપરાંત તેમની અસાધારણ વકૃત્ત્વશક્તિ આપણું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. જેઓ એમનું ભાષણ સાંભળવાને લાગ્યશાળી થયા છે તેઓ કહે છે કે શુદ્ધ સંસ્કારી ગુજરાતી ભાષામાં બોલતા છતાં એમનો વાણીપ્રવાહ અસ્પષ્ટિત વહ્યો જતો હતો. પુરુષોમાં પણ એવી વકૃત્ત્વશક્તિવાળા યોગ્ય હોય છે. પૂર્વકાળની બોધ આપવાની અને બોધ લેવાની રીત હાલના જેવી ન હતી. શુદ્ધિમાન, વયોવૃદ્ધ અને સદાચરણી

પુરુષો અથવા સ્ત્રીઓ પાસે બોધ લેવાને અન્ય પુરુષો કે સ્ત્રીઓ જતાં, અને તે બોધ આપનારના ઉપર સ્વાભાવિક માનની લાગણીથી બેતાં. તે સમયે બોધ આપનારના વિચારો પર બેટલું લક્ષ રાખવામાં આવતું તેટલો મોહ તેમના વકૃત્ત્વ પર રાખવામાં આવતો નહિ. આથી એમ સમજવાનું નથી કે તે સમયનાં સ્ત્રીપુરુષોમાં વકૃત્ત્વશક્તિ ન હતી અથવા સારી વકૃત્ત્વશક્તિવાળાં સારી છાપ પાડી શકતાં નહિ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે સમયમાં વકૃત્ત્વશક્તિ પર ખાસ આધાર રહેતો ન હતો. પરંતુ હાલના જમાનામાં તે રીત બદલાઈ ગઈ છે, અને તે પદ્ધતિને બદલે હાલની પ્રચલિત સલાઓને સ્થાન મળ્યું છે. આવી સલાઓમાં સારી વકૃત્ત્વશક્તિવાળાઓનો બોધ મનુષ્યો જે ધીરજથી અને ધ્યાનથી સાંભળે છે તેમ બીજાનો સાંભળતા નથી, તેથી વકૃત્ત્વશક્તિ કેળવવાની જરૂર રહે છે; અને સ્ત્રીઓના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ સ્ત્રીઓ દ્વારા થાય એ જ ઇચ્છિત હોવાથી આપણી બહેનો વકૃત્ત્વશક્તિને સારી રીતે ખીલવી પોતાની બહેનોને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપવામાં વાપરવા આશ્ચર્ય ધરશે એમ આપણે આશા રાખીશું.

સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈના સંબંધમાં આવેલાં ઘણાંખરાં સ્ત્રીપુરુષોને તેમનો સ્વભાવ પ્રેમમય અને આનંદી લાગ્યો છે. પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષે પોતાનો સ્વભાવ આનંદી રાખવાની જરૂર છે. આપણા સ્વભાવની એટલે આપણા માનસિક વિચારોની આપણા શરીર પર-આપણા આરોગ્ય પર-સીધી અને જળરી અસર થાય છે. ઘણાંખરાં સ્ત્રીપુરુષોના સ્વભાવની છાપ તેમની મુખમુદ્રા પર પડેલી હોય છે, અને અનુભવી મનુષ્યો તે બેતાં વાર જ તેમના સ્વભાવ સંબંધી અનુમાન કરી શકે છે. જેમનો સ્વભાવ આનંદી હોય છે, જેમનું ચિત્ત પ્રસન્ન રહે છે તેમનું મુખ સાફ સ્વચ્છ કરચળીઓ વિનાનું, પ્રકુલિત અને તેજસ્વી લાગે છે. જેમનો સ્વભાવ હમેશાં કલેશયુક્ત રહેવાનો હોય છે, જેમનું ચિત્ત બળેલું હોય છે તેમનું મુખ કરચલીઓવાળું કે શોષાયેલું લાગે છે. વળી જેમનો સ્વભાવ આનંદી હોય છે તેમનું આરોગ્ય પણ સાફ રહે છે. જેમનો સ્વભાવ ક્રોધી કે બળેલો હોય છે તેમના શરીરમાં કંઈ ને કંઈ વ્યાધિ પેદા થાય છે. આ વિષય સ્ત્રીમંડળની કોઈ સલામાં સૂક્ષ્મતાથી સમજાવવા જેવો છે, અને તેનું વધારે વિવેચન અત્ર કરવું અરથાને છે. જમનાબાઈનું આરોગ્ય એમના ઉપર જણાવેલા આનંદી સ્વભાવને લીધે જ એમની સૌભાગ્ય દશામાં, સ્વાભાવિક રીતે સાફ રહેતું હતું. આપણા સ્ત્રીવર્ગમાં આનંદી, ઉત્સાહી અને પ્રસન્નચિત્તવાળાં ઘણાં બોધાં હોય છે. સ્વેચ્છાજનમાં ચિત્તની અપ્રસન્નતાને સેવનારા અને કલેશ કરનારા ઘણા બેવામાં આવે છે, અને તેથી સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વભાવની મુદ્ધારણા પર વધારે લક્ષ આપશે અને આનંદી રહેવા પ્રયત્ન કરશે તો તેથી તેમને પોતાને શારીરિક તેમજ માનસિક લાભ થશે, વ્યાધિમાંથી અચરે એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના ગૃહમાં અનુપમ શાંતિ અને મુખ પ્રસરાવી જનસમાજનું કલ્યાણ સાધી શકશે.

હવે અંતમાં, આપણે ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈના પ્રેમમય સ્વભાવ તરફ લક્ષ કરીએ. સ્ત્રીમંડળની સલાઓમાં હાજરી આપનાર સ્ત્રીઓમાંથી ઘણાંને મ્હોટે સાંભળવામાં આવ્યું છે કે જમનાબાઈ હમેશાં નાનાંમોટાં સૌને પ્રીતિથી મળતાં અને છૂટથી વાતચિત કરતાં એટલું જ નહિ, પણ પ્રત્યેકને ઉલટથી લાગ લેવા માટે ઉત્સાહિત કરતાં. નાનાંમોટાં સાથે પ્રેમથી વર્તવું એ નિરભિમાનપણાનું એક ચિન્હ છે. જેમનામાં અભિમાન છે, જેમનામાં ગર્વ છે, જે એમ ધારે છે કે હું અમુક કરતાં ધનમાં, રૂપમાં કે વિદ્વતામાં બીજાથી અદીવાતી છું તે

ખીજની સાથે ખુલા દીલથી વાતચિતમાં લેળાશે નહિ. એવું અભિમાન જેમનામાં હોય તેમણે તે દૂર કરવું જોઈએ, અને તેને બદલે નાનામોટા સર્વ પર પ્રેમ રાખતાં શીખવું જોઈએ. પ્રાણી-માત્ર પર એકસરખો પ્રેમ રાખવાનું આપણા શાસ્ત્રકારો સૂચવે છે. આટલા બધા વિસ્તૃત પ્રેમને જેઓ પોતાના અંતઃકરણમાં એકદમ સ્થાન ન આપી શકતા હોય તેમણે ક્રમે ક્રમે પોતાના હૃદયની પ્રેમભાવનાને વિસ્તાર પમાડી પ્રથમ પોતાના હુડુંબનાં મનુષ્યો પર, પછી સર્ગા અને સંબંધીઓ પર પછી આપણા સમાજના મનુષ્યો પર અને આપણા દેશીઓ પર પ્રેમ રાખતાં શીખવું જોઈએ. આ પ્રકારની વિસ્તૃત પ્રેમભાવનાથી નિરભિમાનપણું એની મેળે સિદ્ધ થઈ જશે. પોતાના રૂપનો, ધનનો, કે બુદ્ધિનો ગર્વ એની મેળે નિર્મૂળ થઈ જશે, અને સ્વ. જમનાબાઈના સમાગમમાં આવેલા ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળના સલાસદો તથા અન્ય જોડેનો તેમના જીવનમાંથી પોતાનો સ્વભાવ પ્રેમમય અને આનંદી રાખવાનો બોધ મહણ કરે તો તેથી તેમને પોતાને લાલ થશે એટલું જ નહિ, પરંતુ સ્વ. જમનાબાઈ પ્રતિ પોતાનો પૂજ્યભાવ સારી રીતે પ્રદર્શિત કર્યો ગણાશે.

સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈનાં નિરભિમાન અને વિનય.

લેખક:—રા. મોતીલાલ ત્રિભોવનદાસ દલાલ.

ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળની કાર્યકારિણી સલાએ, એ મંડળનાં એક મુખ્ય સ્થાપક, ચાલક અને પ્રમુખ સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈનો એક ખાસ સ્મારક ચંક પ્રગટ કરવાની જે સ્તુત્ય યોજના કરી છે તે કૃણીભૂત કરવા કમિટી તરફથી રા. રા. ભવાનીદાસ મોતીલાલજીએ અમુક સળંગનો, એ લાલી આંધનાં જીવન ચરિત્ર સંબંધી કાંઈક લખી મોકલવા વિનંતિ કરી છે. સ્વ. જમનાબાઈની પ્રવૃત્તિઓ એકદિશ નહીં પણ અનેકદિશ હતી. તે માનવી દેવીનું ગૃહ-સંસારી જીવન તેમના બહેર જીવન જેટલું જ ઉજ્જવલ અને શુદ્ધ હતું. તેમનામાં અનેક ઉત્તમ સદ્ગુણો નહિ હતાં તો છેલ્લાં પંદર વર્ષમાં તેમનું નામ ગુજરાતમાં જ નહીં પણ તેની સીમાની બહાર એક ઘરગથ્થુ નામ થઈ પડે એ અસંભવિત હતું. પુરુષની વિખ્યાતિ થવી પ્રમાણમાં સરલ છે, પરંતુ હાલની પ્રતિકૂલ પરિસ્થિતિમાં એક સ્ત્રીની કીર્તિ થવી એ પહાડમાં વૃક્ષ ઉગી નીકળવા જેવું વિકટ છે. છતાં સ્વ. જમનાબાઈની કીર્તિ આખા ગુજરાતમાં ગામે ગામ પ્રસરી, અને લગભગ સર ફિરોજશાહ અને મી. ગોખલે જેટલી તેઓ બહાર નહીં તો ગુજરાતમાં પ્રખ્યાત થઈ અને તેથી સિદ્ધ થાય છે કે તેમનામાં કેટલાક અસાધારણ સદ્ગુણો તેમજ શક્તિઓ હોવી જોઈએ. તે પ્રત્યેક ગુણનું અવલોકન કરવા જતાં કોઈને પણ યોગ્ય ન્યાય મળે નહીં, તેમ જ લેખ અનિવાર્ય રીતે લાંબો થઈ જતાં, ટાલેલા જેવો વિશેષ લાગે. તેથી તેમનામાં પ્રતીત થયેલા એક જ ગુણને આલેખવા પ્રધાન સ્થાન આપવાનો સંકલ્પ કર્યો છે.

જે ગુણ વિશે હું કાંઈક કહેવા ચાહું છું તે કેટલાકને નિર્ભય અને કેટલાકને ઉપલબ્ધીયો લાગશે. નહાના માણસમાં તે ગુણ વસ્તુતઃ નિર્ભય અને તુચ્છ કદાચ હોઈ શકે અને તેના વિરોધી હુંગુણ માટે તેનામાં અવકાશ પણ નહીં હોય, પરંતુ મોટામાં તથા લાગ્યવંતોમાં તે હોવો તો બહુ જ શોભાપ્રદ છે. જેમ દાઉદની ધન સંબંધી પ્રમાણિકતા પ્રમાણમાં તુચ્છ છે, પરંતુ શાહ વ્યાપારી અને શરફની પ્રમાણિકતા બહુ મહત્ત્વપ્રદ છે તે જ પ્રમાણે નહાના માણસનો વિનય અને

શું જમનાબહેન દેવી હતાં ?

લેખક:—શ્રી. ભોળીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેદીયા, બી. એ.

શ્રીમતી જમનાબહેનના અવસાન પછી એમનાં સ્વજનો તરફથી, એમના તરફ પૂજ્ય ભાવ રાખનારા તરફથી એમનું પુણ્યનામ લવિષ્યની ગૃહદેવીઓના હૃદયમાં ચિરકાલ અંકિત રહે, એમના સદ્ગુણો અને પ્રતિભાયુક્ત જીવનનું અનુકરણ થાય એ ઇચ્છાથી અનેક પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરવામાં આવતાં શંકા, મીઠાને પાણી ન સમભય એવા તેજોદ્વેષથી આટલું બધું શું ! શું એ કોઈ દેવી હતાં ? ગુજરાતની અહલયાળાઈ કે બેન ઓફ આર્ક હતાં ? એવા પ્રશ્ન થવા માંડ્યા. અને આ પ્રશ્નો જે પદ્ધતિએ કાર્ય કરવામાં આવ્યું તેટલે દરજ્જે યોગ્ય હતા. એ પદ્ધતિનું નિરૂપણ અને ટીકાને આ સ્થળ નથી.

હવે જમનાબહેન દેવી હતાં ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા પહેલાં આપણે એટલું જ જોવાનું કે એમનામાં દેવી સંપત્તિ હતી ? શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના સોળમા અધ્યાયની શરૂઆતમાં દેવી સંપત્તિ કોને કહેવી એ જણાવતાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કહે છે કે:—

અભય, સત્ત્વની શુદ્ધિ, સુરિચિતિ જ્ઞાનયોગમાં,
દાન, ને દમ, ને યજ્ઞ, તપ, સ્વાધ્યાય, આર્જવ;
અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ, અનિન્દા, લાગ, શાન્તિ, ને
મૃદુતા, દૃઢતા, યજ્ઞન, અલોભ, ભૂતની દયા;
ના અતિમાન કે દ્રોહ, શોય, તેજ, ક્ષમા, ધૃતિ
એ તહેને હોય, જે પાર્થ ! જમીયા દેવી સંપદે.

કવિ ન્દાનાલાલ દલપતરામ.

હવે આ દેવી સંપત્તિ મનુષ્યમાં જેટલે અંશે પ્રત્યક્ષિત રહે, અને જન્મ સાથે આપેલી આસુરી સંપદ ઉપર વિજય મેળવે તેટલે દરજ્જે દેવી સંપત્તિનું પ્રમાણ અને પ્રભાવ વિશેષ. શ્રીમતી જમનાબહેનમાં આ દેવી સંપત્તિનાં દર્શન થતાં એટલું જ નહિ, પણ એનાં પ્રભાવશાળી કિરણો તિમિરનો નાશ કરતાં હતાં એ એમના સહવાસીઓ અને એમના કાર્ય પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવનારને લાગ્યા વિના નહિ રહે. જેટલે દરજ્જે આસુરી સંપત્તિ ઉપર એમનું સામ્રાજ્ય હતું, દાબી દેવા પ્રયત્નશીલ હતાં તેટલે દરજ્જે એ દેવી હતાં. પશુના માણસ અને માણસના દેવ બને છે અને એ જ જીવનનો હેતુ. શ્રીમતી જમનાબહેનમાં સત્ત્વની શુદ્ધિ એટલી હતી, કે એમના સહવાસમાં આવનાર ઉપર એ પ્રતિભાતી છાપ પડતી. દ્રવ્યસત્તામાં આલોટનાર આ સત્ત્વશુદ્ધ બાઈ આગળ બકરી ચર્ધ જતી અને જમનાબહેનને પરમાત્મા સિવાય કોઈનો ડર નહોતો. મીઠિંગોમાં પણ વાતો કરતી શેઠાણીને હમારા ઉપર જ સંસારમુધારા અને સ્ત્રી-કેળવણીનો આધાર છે એમ માનનારને “ચુપ રહે” કહેતાં જમનાબહેન સંકોચાતાં નહિ. આ સાથે જ્ઞાનપિપાસા, વિરક્તતા એટલાં જ પ્રબલ હતાં. વાલકેશ્વર જાણુગંગાના કડિન આવાસમાં રહેતાં છતાં, પગ ચાલતા નહોતા છતાં, દાન માટે ગુજરાતમાં ફર્યા, લુગડાં દાણા ઘેરે ઘેર આપ્યાં અને પદરનું તેમ જ ફંડનું નાણું આપી દાન, સાર્વિક દાન કરવાની મોંઘી લાલુ લીધી.

જમનાબહેન સુંબાઈમાં રહેતાં હતાં. ધનાઢ્ય કુટુંબમાં જન્મ્યાં હતાં, સર્વ ઇચ્છા પૂરી પાડે એવા પતિ હતા, છતાં ઇદિયોના દમનમાં વિજય મેળવ્યો હતો. રૂઢિચઢ નહિ પણ

આર્ય સ્ત્રીને છાને એવું સાહું મર્યાદિત જીવન ગાળતાં એમને જરાયે ક્ષોભ થયો નથી. પૂર્વાવસ્થામાં અનેક સ્ત્રીઓએ અપહુડેટ રહેવા કહ્યું હશે છતાં જમનાબહેનને ભેટાં જ સર્વને એમ જ લાગતું કે એ ખરેખર ગૃહદેવી જ છે. વૃદ્ધ યુવાન કેટલાક એમની નજરે પડતાં જ એવી તો ગેબી અસર થતી કે સરસ્વતીચંદ્રમાં જેમ મીયાને કહેવું પડ્યું છે કે—“સૌભાગ્ય દેવી! એમને તો પેટે જન્મ લઈએ એવા” એવા જ શબ્દ જમનામૈયાને ભેટાં નીકળતા. જમનાબહેને વિશ્વજ્યાગ કે મહાશ્વ કરાવ્યા નહોતા, પરંતુ એમના કરેલા યજ્ઞમાં અનેક અજ્ઞાનનાં બલિદાન અપાયાં હતાં. દ્રવ્ય, પ્રેમ, અનુકૂલતા અને સંતતિ થયેલી છતાં એક સંતતિ રહી નહીં. આ સ્થિતિમાં બાવા, પુતારા, બેપી દ્વારા છોકરાં જીવાડવાનાં વલખાં કેટલાં હોય તે હિંદુસમાજ સમજી શકશે. તેર તેર છોકરે છોકરું નહિ, છતાં જમનાબહેનના હૃદયમાં પણ શોક નહિ. બીજાંનાં, સગાંનાં એટલું જ નહીં પણ બીજારીનાં છોકરાં એ પણ મહારાજ જ છે માની તે પર અનહદ પ્રેમ બતાવી આપે એ ઓછો યજ્ઞ! ઓછું નથી! ઓરમાયાં કે લાઈ બની-બનાં છોકરાં બેઈ પોતાનાં ગરેલાં છોકરાંને સંભારી રોનાર હિંદુ સ્ત્રીઓ કોણે નથી બેઈ! સેવાસદન, મંડળ, વનિતાવિશ્રામ, ગૃહકાર્ય ઉપરાંત જમનાબહેનને દરરોજ આખા દિવસમાં આત્મા પરાત્મા માટે શું કર્યું તે લાલુવાની ટેવ હતી અને દરરોજ પોતે પોતાનો હિસાબ લેતાં, આ આત્મનિરીક્ષણ જ એમના વિકાસનું કારણ હતું. જમનાબહેનને જૈનો અનેકવાર પોતાના મંડળમાં બોલાવતાં ત્યારે કહેતાં કે અહિંસા એ જૈનની જ હોય તો હું જૈન છું. અકારણ કોઈ પણ પ્રાણીને જીવનો ક્ષોભ થાય એ એમને ગમતું નહિ અને એની સાથે સત્યકથન કહેવાથી ખોટું લાગશે એની એમને બહીક નહોતી. જમનાબહેનને જેને આપણે ક્રોધ એટલે ઉરકેરાઈ જતાં જીવનું લાન ન રહે એ કદીયે એવો ક્રોધ જ નહોતો. પોતે બીજાંથી વધારે ડાહ્યાં છે, મોટાં છે, દ્રવ્યવાન છે કે સત્તાધીશ છે એમ ધારે તો ક્રોધ ને! હું સમાજની સેવક છું અને સેવકને વળી ક્રોધ શો એમજ માન્યતા, અસત્ય હુમ્મટાઈ પ્રત્યે અણગમ્યાં અને તેને લીધે અલાવ થાય એ પણ મગજ ખોઈ નાખતું છે. આમ છતાં બ્યારે પણ ક્રોધ ચડતો ત્યારે પાછળથી પસ્તાતાં અને દીલગીર થતાં. જમનાબહેનને કેટલીવાર વિરૂદ્ધ સંસ્થામાં એક જ સંસ્થાના અનેક પક્ષોમાં કામ કરવું પડતું અને એમાં નિન્દા, ગાલીપ્રદાન અને હલકી ટીકાના પ્રસંગ આવતા, પણ આ લેખકને બરાબર યાદ છે કે એ વખતે જમનાબહેન એટલું જ બોલતાં કે “જવાહો, કામ હોય તે કાઢો. બીજાંનાં પાપ શામાટે ધોવા!” જમનાબહેને શેનો ત્યાગ નથી કર્યો! પૂર્વાવસ્થામાં જ મજલ હતી. ઘેર રહી પતિ અને હૃદુમ્બની સાથે રહી સ્વાસ્થ્ય ભોગવવાનો, વૃદ્ધાવસ્થામાં આરામ, ઉષ, દ્રવ્ય અને સુખનો, વૈધવ્યદશામાં લોકલાજ રૂઢિનો ત્યાગ,—અંતરનો ત્યાગ. અને શાન્તિ! પ્રાતઃકાળમાં બહેલાં ઉઠી, નાહી ધોઈ, પતિને માટે પૂતપાક ન્હાવાધોવાનો અનેક માણસો છતાં ભતે જ સામાન કરી શંકરની પૂજા કરવા બેસતાં તે વખતે જેણે જમનાબહેનને બેલાં હશે તેને જ જણાશે કે યા દેવી સર્વમૂતેષુ શાન્તિરૂપેણ સંસ્થિતા તું ચંડીપાઠનું સૂત્ર ખરું જ હશે. ક્ષણવાર જગતની જંગલ મૂકી એકાગ્ર ચિત્તથી શંકરની પવિત્ર મૂર્તિનું સ્મરણ કરતાં અંખૂર્વ શાન્તિ મેળવવી એ તો કોઈ ભગવત્ જનનું જ ભાગ્ય. અને એ ભાગ્ય જમનાબહેનનું હતું. નગીનદાસના મૃત્યુ સમયે તે પછી પોતાના અવસાન કાલે પણ એમની શાન્તિ અદ્વૈકિક હતી.

દોઢાઈ, ખટપટ કે દુષ્વાસનાવાળાં એમની પાસે જતાં જેટલાં ગમરાતાં તેટલાં જ ગરીબો આવા પ્રભુપરાયણ અને શુદ્ધ હૃદયથી આકર્ષાતાં, અને જમનાબહેન એમ જ માનતાં કે

નીકો ન્હાનીમ્હેટી જે જીવેતણી,
જેતું તેમાં એક અખંડિત વહેન ભે;
હસનારાંઓ સાથે હસવાનું ઘટે,
રડનારાંની સાથે રડવું તેમ ભે.

કરોડ પતિને ત્યાં મૃત્યુ થતાં કદાચ જતાં વાર લાગતી પણ મંડળના એટલું જ નહીં પણ બહારના બહુ જ સામાન્ય હૃદયમાં મૃત્યુ થયું છે કે માંદું છે ને કોઈ નથી, એની ખબર મળતાં ગજેન્દ્રની જૂમ સાંભળતાં વિષ્ણુ ગયા હતા તેમ સત્વર જતાં, દુઃખના હૃદયમાં શાન્તિ રેલાવતાં, સેવાસદનમાં મિ. મલબારી હો કે દયારામભાઈ હો, કોઈ કમિટીમાં ઑન રેખણ હો વા પ્રસિદ્ધ સચારી હો, પણ દૃઢતાથી પોતાના વિચાર જણાવતાં. જમનાબહેન દેવદર્શને જાય છે, શંકરની પૂજા કરે છે, પવિત્ર દિવસો પાળે છે કે હિંદુ સિવાય કોઇને ત્યાં ખાતાં પીતાં નથી એ જીભને નવાઈ લાગતી પણ એ માન્યતા દૃઢતાથી જળવતાં અને લોક-ટીકાની જરા યે દરકાર ન્હેતી, ઢોંગ એ એમના જીવનમાં જ ન્હેતો. જેમ દરેક સંસ્થામાં અને છે તેમ વનિતાવિશ્રામ, ગુજરાતી મંડળ, જૈન મહિલા મંડળ કે સેવાસદન થતાં રખેને હરિકાઈ થાય માટે આ મ્હાંડે અને આ પરનું એ મોહવૃત્તિનો છાંયો પણ જમનાબહેનમાં ન્હેતો એ એમની સાથે કામ કરનાર સહેલાઈથી કહી શકશે. આ સાથે અતિમાન તેમાં એ જનસેવા માટે તો નહિ જ. કેટલાંક વર્ષ ઉપર ગુજરાતી શ્રીમંડળનો વાર્ષિક મેળાવડો હતો તે વખતે જમનાબહેનને ખબર પડી કે એક મુશિક્ષિત સચારી આવ્યાં છે તો એમને યોલાવીએ અને એમનાં વચન સાંભળીએ કરી વચમાં ઘણાં વર્ષે ન્હાનાં છતાં પોતે પ્રેસિડેન્ટ છતાં રાતના એ બાઈને મળવા ગયાં અને મંડળમાં આવવા વિનંતિ કરી. અમને શોચ થાય છે કે એ બાઈએ જમનાબહેન જેવાં વૃદ્ધ, પ્રસિદ્ધ મંડળના પ્રમુખને સાંભળતાં જ ન હોય એમ વર્તન કર્યું અને અનેકવાર વિનંતિ કરી છતાં એક સભ્યને છાજે એવો ઉત્તર પણ આપવા તસ્દી ન લીધી. આમ છતાં જમનાબહેન એ પ્રસંગને હસી કાઢ્યો અને "હજી છોકરું! તે સમજશે! હોય! એમાં સુખ માનશું. જાહેર કામ કરાવવા માગીએ તો ના યે સાંભળવી પડે" કરી શાન્ત થયાં અને ભવિષ્યમાં એની તરફ જરા પણ અણગમી બતાવ્યો નથી.

આવા સદ્ગુણથી ભૂષિતને દેવી કહેવામાં સંકોચ આવતો હોય તો પછી તરલાદેવી, સરલાદેવી, શ્રીદેવી, લક્ષ્મીદેવીનાં નામો જ રાખી દેવી કહેવાથી શો લાભ? જમનાબહેનમાં દોષો હશે, હતા, અને ત્યારે જ માનુષતા;—પણ એમની દેવી સંપત્તિ સમજશે ત્યારે જ શ્રીગૌરવનો વિજય વાવડો ફર ફરશે.

જમનામૈયા.

લેખક:—રા. માવજી મોવિન્દજી શેઠ.

(૧)

૬ ટી ઑગસ્ટ ૧૯૦૯—મારા હૃદ જીવનનો એ એક અનુપમ દિવસ હતો. યુવાવસ્થા પર સ્વદેશ અને સ્વદેશી એ બે શબ્દોના કંઈક ઔર ચમત્કારથી પ્રેરાઈ સ્નેહી સંબંધીઓની

અપ્રતિમ સહાયતાથી કરવામાં આવેલા પ્રયત્નોને પરિણામે, તે દિવસે અમારા સ્વદેશી સ્ટોરનું વાસ્તુ હતું. બેડની આગ્રિની વાડીમાં એક મંડપ રોપ્યો હતો. આસપાસ બને એટલો શણગાર પણ કર્યો હતો. સાંજે ચાર વાગતાં પોલીસના ચાલીસેક સવારો અને સાડેક વધારાના સિપાઈઓ કાલઘાટેવી રોડ પર રોકે મારી ગોઠવાઈ ગયા. આમંત્રેલા લોકો આવવા મંથ્યા. રસ્તા પર લોકોની ઠક જમવા મંટી. અલ્પવા માણસો એકબીજાને પૂછતા કે આજે શું છે? જવાબ મળતો કે આજે સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી સ્વદેશી સ્ટોર ખુલ્લો મૂકવા આવવાના છે.

બરાબર સાડા ચાર વાગે મંડપનો ઘણો ભાગ ગૃહસ્થોથી ભરાઈ ગયો હતો. જહાર રસ્તા પર પાંચેક હબર માણસોનું ટોળું વાટ બેઈ ઉભેલું હતું. હું ઉપર હતો. માણસે આવીને કહ્યું કે જમનામૈયા આવે છે. એકદમ નીચે આવ્યો. દરવાજા પર મૈયાને નમન કર્યું. મૈયા એકલાં નહોતાં—તેમની સાથે આળીસેક બહેનો હતી. માફ હૈયું ભરાઈ આવ્યું. હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં. મુંબઈગિરી ગુજરાતી બહેનોનો સ્વદેશી માટે આટલોબધો પ્રેમ! કોઈ મોટો કમાન્ડર પોતાના લશ્કરને મોખરે ચાલે તેમ જમનામૈયા સ્ત્રીમંડળને મોખરે ચાલી ખેંટફાર્મ પર જઈ બેઠાં. પાંચ વાગ્યા. સાતસો માણસને બેસવાની જગ્યા પર પંદરસો માણસની હાજરી હતી અને ઘણાઓને ઉભા રહેવું પડ્યું હતું અને જહાર તો મેદનીનો પાર ન હતો.

સુરેન્દ્રબાણુ આવ્યા. વંદે માતરમના ગીતધ્વનિથી મંગલાચરણ થયું. નંશનલ યુનિઅનનું માનપત્ર વંચાયું. મારે જે શબ્દો બોલવાના હતા તે કલા અને લાર પછી લગભગ પોણા કલાક મુધી કેસરી ગાળે તેમ સુરેન્દ્રબાણુ ગાળ્યા. વિલાયતની, સ્વદેશીના સહારની, કૉન્ગ્રેસ એકવાર લંડન ખાતે ભરવાની, અને દેશના ભવિષ્યની અનેક વાતો કહી. મૈયાને ઈંગ્રેજ બહુ આવડતું નહિ, પણ સુરેન્દ્ર બાણુનો એકે એક શબ્દ તેમના હૃદયમાં ઉતર્યો હોય એમ તેમની મુખમુદ્રા પર હું જોતો. ભાવણ પૂરું થયું.

પછી શું કરવું તેનો વિચાર કરેલું ત્યાં તો જમનામૈયા ઉઠ્યાં અને અમૂલ્ય શબ્દોમાં સુરેન્દ્રબાણુનો ઉપકાર માનતાં જણાવ્યું કે “હું ૧૪૫ એક જ મિનિટ બોલીશ. આ આર્યભૂમિને ઉજવણ કરો! ભૂમાતાને વંદન કરો! અને પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરો કે હે ભારતમાતા તારી પવિત્ર ઝીંબેને હવેથી આ શરીર ઉપર સજવાનો અમો સર્વ અભ્યાસ કરી તને રંજન કરીશું. સ્વદેશ, સ્વદેશના પ્રેમી શબ્દો આ જીજ્ઞાસુ ઉપર ટપી રહ્યો; દિનપ્રતિદિન હુન્નર ઉદ્યોગ અને કલાકૌશલ્યની વૃદ્ધિ આવ્યો; એવી એવી પવિત્ર ઇચ્છાઓથી ભરૂત થાઓ. વિચાર કરો કે આ ન્યાયી રાજ્યમાં આપણે કેટલાં સુખી છીએ? છેવટે ઇંગ્લીશ કે સ્વદેશના પ્રેમી રંગમાં રંગાયેલા વીર સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીના હસ્તે ખુલ્લો થયેલો આ હિન્દ કોઓપરેટિવ સ્ટોર્સ ફોર્મ પામે અને તેના સ્થાપક મિ. માવજીભાઈની મહેનત ધન્ય સફળ કરો. બધાના તરફથી આજે હું સુરેન્દ્રનાથ બાણુના આજના ક્રમ માટે આભાર માનું છું. સ્વદેશી વીર પરદેશમાં રાજ તથા પ્રલનાં માન પામી પાછે સ્વદેશસેવા માટે પધાર્યો છે અને આવા વીરની સેવામાં જ રાજ તથા પ્રલનાં કલ્યાણ સમાયો છે.” સ્ટોર પર આશિષો વરસાવી. બાણુની આંખમાં પણ આંસુ આવ્યાં. એમને લાગ્યું કે મહત્ ગુજરાતની વીરાંગનાઓ બંગાલની સિંહણોથી ઉતરે એમ નથી! બાણુએ નમન કર્યું. સ્ટોર ખુલ્લો મૂકાયો. વંદેમાતરમ.

(૨)

પ્રાર્થના સમાજના ૧૯૧૧ ના ઉત્સવ વખતે કરાંચીથી ડા. રૂબેન આવ્યા હતા. અમારા મિત્રમંડળમાં બહુ પ્રિય થઈ પડ્યા. એમનાં લગ્નનોની ઘૂન અઝૌકિક હતી. એમનું હાસ્ય, એમનો બાલસ્વભાવ, એમનો સ્નેહ કંઈક જુદી જાતનાં હતાં. સાચા લોકો વિરલ હોય છે.

અમને કુદરતી ખેંચાણ થયું. કોણ જાણે શી રીતે પણ એક દહારો ડા. રૂબેનને સાથે લઈને એક બીજા સ્નેહીની બેડે અમે સ્ત્રીમંડળમાં ગયા. મારા સ્નેહીએ તળલાં લીધાં. મારા હાથમાં મંજરા હતી. ડા. રૂબેન એક તારો છેલ્લો, ગંગાકી તથા હિંદી પદો ગાયાં, અને ગુજરાતીનું બહુ જ્ઞાન નહિ છતાં ગુજરાતી બજાવે લલકાર્યો. મને હજી યાદ છે.

ત્યાં લગી અંગમાં આત્મા છે ત્યાં લગી હરિ હરિ તું કહે!

અને ધૂન જામી. જમનામૈયાથી રહેવાયું નહિ. લગલગ સોએક ખડેનો હાજર હતી. ડા. રૂબેન આવેશમાં નૃત્ય કરવા માંડયું. એક કડી ગાઈ એટલે ખડેનોએ ઝીંકી લીધી ને પછી જે રાસ ભમ્યો તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. મૈયા અને મૈયાની ખડેનો એવી શોભતી કે જાણે અંબામવાની પોતાની સખીઓ સાથે ગરબા ગાવા ઉતર્યા હોય ને! ડા. રૂબેનની ધૂન ચાલુ જ હતી—

સમ્યદાનંદ સિંધુ નીરે, પ્રેમાનંદનો લહરી.....

બોલો રે મન હરિ! હરિ!

હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનું સામર્થ્ય તે દિવસે બેયું અને જમનામૈયા તે મંડળનાં આત્મજ્યોતિ છે એ પણ તે દિવસે બેયું. જય સમ્યદાનંદ!!!

(૩)

ત્યાર પછી એક દિવસ મારા એક મિત્ર સાથે હું વાલકેશ્વર ગયો. જમનામૈયાનું રાગ-શ્રમ ખાણુગંગાની પેટેલી ખાણુએ સાગરતીરે હતું. મૈયાની વાતો, મૈયાના ઉલ્લાસો, મૈયાના જન-કૃદ્યાણના અભિલાષ-ઘણી એ વાતો કરી. એટલામાં ન્હાઈને સહધિકાકા આવ્યા. પ્રથમથી જ મારા પર એમનો સ્નેહ હતો, એટલે અમે બહુ આનંદથી મળ્યા. જમનામૈયાની અનેક પ્રવૃત્તિઓ વિષે વાતો નીકળી. કાકા રસિક હતા, શાંતિપ્રિય હતા, કર્તવ્યપરાયણ હતા, સ્નેહાળુ હતા, એ બધી વાતોનો મને ધીમે ધીમે અનુભવ થયો હતો. કાકા સાંતે બેન્કમાંથી પાછા આવે અને જમનામૈયા મોતીલાલ ડાહ્યાભાઈને ત્યાં આવે ત્યારે ઘણી વાર એમનું સંકેતસ્થાન અમારા સ્ટોરમાં હતું. એમને બરેને જ્યારે સાથે બેતો ત્યારે મને કંઈક નવીન ભાસ થતો.

ગુજરાત અને મહત્ત્વ ગુજરાતની ઘણી કુટુંબજયાત્રાઓ કરી છે અને અનેક આનંદ-પ્રસંગો મારી નજર આગળ છે. પણ આનો ઉરો સ્નેહ!!! નહિ, નહિ, સ્નેહની વાતો કહેવાય એવી નથી,—કહેવા મંડીએ તો કહી શકાય પણ નહિ. પણ કાકાની ઉદારતા! કાકાની પતિ-ભાવના! કાકામાં આડંબર કે દંભ હતો જ નહિ, એટલે કોઈને કંઈ કહી બતાવતા નહિ, પણ કાકા ઉત્તમ પ્રતિભા “સફ્રેલસ્ટ” હતા. જમનામૈયા પોતાનું બળ ક્યાં છે તે સમજતાં અને તે બળનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરતાં. જસે આરસે જુદી જુદી ભતની, જુદા જુદા સ્વભાવની, ધનવાન, વૃદ્ધ, યુવાન, સાધારણ સ્થિતિની તેમજ ધનગણિતાઓને સંયમમાં રાખી, તેમને સતત શિક્ષા આપી, સત્સંગમાં પ્રેરી, સંસારના જાલક વાયુનો સ્પર્શ પણ ન થાય એવી રીતે સંભાળવાનું કામ જમનામૈયા જ કરી શકે. એ કાર્યકુશળતા સહધિકાકાની અને એમને લીધે જમનામૈયાની! સંસારનો ખરો ઇતિહાસ જવલ્લે જ લખાય છે, અને સત્યની પેઠે સત્ય ઇતિહાસ પણ ગુપ્ત રહે છે. સંસાર જમનાભાઈ સહધીને ઓળખે છે, સંસાર નગીનદાસ ભક્તિ-સહધી અજાત છે. દેવી જમનામૈયાના દેવ અમારા સહધિકાકા-જમનામૈયાનો અંતરાત્મા એટલે સહધિકાકા—જય જમનામૈયા!!!

સ્વ. ગં. જમનાબહેન.

લેખક:—સન્મુખલાલ ઝવેરલાલ પંડ્યા.

ત્રિલોકીમાહાત્મામવનિતઢલીનેન શિરસા

જગદ્વન્ધ્યાં દેવીમુપસમિવ વન્દે ભગવતીમ્ ।

જગત્ની સર્વ અરૂંધતીઓને આમ વંદન કરવા વિદેહરાજના આદેશ છે.

જગત્નાં પુણ્ય કંઈ એટલાં ટૂંકાં નથી કે વિદેહરાજ હોય ત્યાં જ અરૂંધતીઓ જન્મે. જગત્ની કંઈ કંઈ અજ્ઞાન શૂદ્ધુએમાં અરૂંધતીઓ વસતી હશે અને તેમાં તેમનું પુણ્ય-સૌરભ પાંગરતું હશે; પરંતુ જેમનું પુણ્યસૌરભ એક જ હુંજમાં નહિ, પરંતુ દિગ્ગન્તમાં પ્રસારે એટલું ઉદાત્ત અને વિશાલ છે એવી પુણ્યશાલિની અરૂંધતીઓ તો વસ્તુતઃ વિરલ છે. એવી નવચેતન ભરતી ઉપા શી સાધ્વીઓ જગદ્વન્ધ છે, પૂજ્ય છે. અમારા ગુજરાતમાં યે અમને પુનિત કરે, ગર્વિત કરે એવી અરૂંધતીના જન્મ અશક્ય નથી તે સ્વ. જમનાબહેનનું જીવન-રહસ્ય સ્હમજનાર અવશ્ય કહી શકશે.

સીતાજીને ઉદ્દેશતાં દેવી અરૂંધતી પોતે જ સાધ્વીપૂજનનું રહસ્ય આમ કહે છે:

શિશુત્વં સ્ત્રેણં વા ભવતુ નતુ વન્ધ્યાસિ જગતાં

ગુણાઃ પૂજાત્પાત્રં ગુણિષુ ન ચ લિંગં ન ચ વયઃ ।

ગુજરાતી સ્ત્રીઓના સાર્વજનિક જીવનની અમયાયિની (Pioneer) સાધ્વીના દુઃખદ અવસાનનો વિચાર કરતાં તેમના જીવનની સફલતા કયા ગુણોને લીધે હતી એ પ્રશ્ન સહજ થાય છે. એમણે યુનિવર્સિટીની ઉચ્ચ ઉપાધિઓ મેળવી નહતી, એમને સામાજિક પરિસ્થિતિનાં બંધનો ઓછાં બાધરૂપ ન હતાં અને એમને કાર્ય કરવા માટે સંસ્થાઓ પણ ન હતી, છતાં કયા ગુણોને લીધે આ સર્વ પ્રતિકૂલતાઓ તેમણે વશ કરી, ગુજરાતના સ્ત્રીજીવનને સન્માર્ગે, ઉચ્ચમાર્ગે પ્રેરવા લગીરથ પ્રયત્નો આદરી જીવન કૃતકાર્ય કર્યું એ કયા અવશ્ય બોધ-પ્રદ હોવી જોઇએ.

જેમના માતૃત્વથી ગુજરાતી સ્ત્રીસંસ્થાઓ પોષાઈ ચેતનવન્તી બનતી હતી તે સાધ્વીના જીવનાદર્શને પોતાનો કરી લઈ તેમના જીવનકાર્યને સિદ્ધિની સમીપ લઈ જવાના પ્રયત્નો આજુ રાખશે અને એ જ એમનું અનુપમ સ્મારક થશે તો જ ઉપકારવશ ગુજરાતની ગુણ-આહંકતા સિદ્ધ થશે.

એ પ્રકૃતિથી જ કદવાણી સાધ્વીની અપ્રતિમ સેવાઓ નિઃસ્વાર્થ ભક્તિથી પ્રેરિત હતી, કીર્તિની ઈચ્છાથી નહિ, ઉપકાર કરવાની વૃત્તિથી નહિ. નીરસ અને હેતુરહિત જીવન ગાળતી સારી રિયતિની ગુજરાતી સ્ત્રીઓને સન્માર્ગે પ્રેરવા માટે જેટલા ઉત્સાહક આચ્છાદી, ઉદાર ચિત્તથી અને સ્નેહાર્દ્ર વાત્સલ્યથી તેઓ કાર્ય કરતાં હતાં તેટલા જ ઉદાત્ત ભાવોથી દુઃખી અને પીડિત માનવજાતિની સેવા કરવા તેઓ સર્વદા તત્પર રહેતાં. જે સમયે પોતાનાં માનવ-બન્ધુઓ અજગલ વિના પીડાઈને દુષ્કાલનાં લોચ શર્ધ પડતાં હતાં તે સમયે શ્રીમંત હોવા છતાં

૧ ત્રણે લોકનું મંગલ કરનારી દિવ્ય ઉપા શી જગદ્વન્ધ ભગવતી અરૂંધતીને અવનિ સુધી નમેલા શિરથી હું વંદન કરું છું.—ઉત્તરરામચંદિત.

૨ ભયે ત્હારામાં સ્ત્રીત્વ હો, કે શિશુત્વ હો, તું અવશ્ય જગદ્વન્ધ છે; કારણ કે ગુણી જનોમાં ગુણો પૂર્ણનો વિષય છે—તેમની ભતિ કે વય નહિ.

તેવાંઓના હાલ અડસઠીયામાં હૃદયદ્રાવક હતા. ઢોરને મરતાં બેવાં એ મુસલમાનોને પણ પોતે મરવા બેવું હતું. એવાં આળસદાર હુટુંબો હાલોલ કાલોલ તાલુકામાં ને ગોધરા કસ્બામાં હજી પણ બેવામાં આવે છે. આવાં હુટુંબોને ઘેર જઈ શ્રીવર્ગની આનંદી મુલાકાત લઈ તેમની અડચણો બાણી તેમને વચ્ચે તથા પૈસાની મદદ કરી હતી. હાલોલથી નીકળી શિવરાજપુર કે જે મુંબઈ નગરીમાં તેની કાચી મેંએતીસ ધાતુની ખાણોને લીધે ને શેરબજારમાં તે કંપનીના શેરોની લેવડદેવડથી મશહુર છે ત્યાંની વસ્તી બીલ, કોળી નાયકા વગેરે અજ્ઞાન તથા અનાય બંતોની છે. શિવરાજપુરના ઠાકોર પણ નાયક છે. જ્યાં લગણુ ખાણોનું કામ ચાલતું હોય ત્યાં લગણુ સ્વદેશી તથા વિદેશી (કાચુલી વગેરે) મજૂરોને કીક કામ તથા દામ મળે છે, પણ અમુક વ્યાપારી કારણોને લીધે કંપની પોતાનું કામ ધિમધાકોરે ચલાવી ન શકે ત્યારે બીલ નાયકા વગેરે અજ્ઞાન પણ સંતોષી વર્ગને ઘણું સહન કરવું પડે છે. આ વર્ગને શ્રીમતીએ કપડાં અનાજની સારી મદદ કરી હતી. ત્યાંથી ઉપરના ડેરોલના સ્ટેશને ઉતરી નાગર દેસાઈને લીધે નામાંકિત થયેલું કાલોલ ત્યાં ગયાં. ત્યાં જીલ્લાધી દેસાઈના હવાલામાં જે કંટલકુંમ્પ હતો ત્યાંની મુલાકાત લઈ તથા આગેવાન અધિકારીમંડળને મળીને ધારણા જેડુતોને બેઠતી મદદ આપી વણિકોનું વેળવણુ ત્યાં સંચર્યો. “વ્યાપારે ચરા વાણીયા” એ કહેવત વેળવણુને યથાર્થ લાગુ પડે છે. વેળવણુના આણલો હાલ નિર્ધન સ્થિતિમાં આવી ગયા છે. આગળ પ્રમાદી ને ઉત્પાતી ગણાતા. ત્રવાડી મેવાડા છેક દયાજનક સ્થિતિએ પહોંચ્યા છે. વેળવણુમાં નાગજીથેકને ત્યાં શ્રીમતીએ મુકામ કર્યો હતો. તે શેકની રચાનિક માહિતીથી યોગ્ય પરમાર્થ એવણુ કરી શક્યાં હતાં. આણલુ તથા અન્ય ગરીબ પણ આળસદારને મદદ કરી હતી. ગોધરા કસ્બામાં ગરીબ પણ સ્વમાની ને ટેકી મુસલમાન, ગરાસીયા ને બારોટ હુટુંબોને મદદ કરી હતી. દાહોડ તથા ઝાલોદમાં કંટલકુંમ્પો ઉઘાડવાની જરૂર પડી ન હતી. ઝાલોદ દાહોડ સ્ટેશનથી ૨૧ માઈલ ગાડી રસ્તે ધાય છે ત્યાં પણ જમનાબાઈએ જઈ સૂક્ષ્મ અવલોકન કરીને લીલ તથા ગરીબ કણુબીઓને વસ્ત્ર તથા અનાજની મદદ કરી હતી. હવે દાહોડ જે ઔરંગઝેબની જન્મભૂમિ તથા સિદ્ધરાજ જયસિંહના વિશાળ તલાવને લીધે ઐતિહાસિક થયું છે ત્યાંના નિમા વાણીયા જે બીલોના પૈસા લૂટવામાં પોતાનું સાર્થક સમજે છે તેમણે જમનાબાઈનો સારો સત્કાર કર્યો. ગરબાડા કરીને એક આ તાલુકાનું ગામ દસ માઈલ દૂર દાહોડ સ્ટેશનથી છે. ત્યાં વાહન વગેરેની વ્યવસ્થા નહિ હોવાને લીધે શ્રીમતીથી જવાયું નહોતું. તેવણુ જે તે દિશામાં ગયાં હોત તો “અધિકસ્વાધિકં ફલં” ના સૂત્રપ્રમાણે પરમાર્થમાં અભિવૃદ્ધિ થાત. હવે પંચમહાલનો છેડો ને મુંબાઈ ઇલાકાનો ઉત્તર પૂર્વ ખુણો આવી લાગ્યો છે એટલે હું અહીંજ સમાપ્ત કરત; પણ રેવાકાંઠા એજન્સીનાં દેસીરાજ્યો બેવાં કે વાડાસીનોર, દેવગઢશરીયા, છોટાઉદેપુર વગેરે સ્થળે પણ રાજ્ય અતિથિ તરીકે રહી જમનાબાઈએ પુણ્યનું કામ સારું કર્યું છે, તેની મને અંગત માહિતી નહોતી હોવાથી આ લઘુ લેખ પૂરો કરું છું.

આશા છે કે આપણી શ્રીમંત ગુર્જર લગિનીઓ પણ આ સ્વાર્થેસાગના દૃષ્ટાંતનું અનુકરણ કરીને ગુર્જર માતાને યોગ્ય સમયે દીપાવશે. અસ્તુ! અસ્તુ! અસ્તુ!

શ્રીમતી જમનાબહેનનું જીવન સફળ થવાનું ખરૂં કારણ શું ?

(લખનાર:—ફતેબાસાલ ગિરધરલાલ કોહારી, બી. એ.)

સદૃશ શ્રીમતી જમનાબહેન નગીનદાસ સક્કઈના જીવન ઉપર જુદાં જુદાં દૃષ્ટિબિન્દુથી લખાયેલાં ઘણાં લખાણો આજના અંકમાં વાચકોના વાંચવામાં આવશે. આમાં કેટલાક એક જ બાતના વિચારો ફરી ફરીને લખાયેલા માલુમ પડશે અને હું જે ઢબથી લખવા માગું છું તે જ દૃષ્ટિબિન્દુથી કદાચ બીજા કોઈએ લખ્યું પણ હશે, છતાં તેવા વિચારવડે પુનરુક્તિદોષના લાયકી પાછળ નહીં હકતાં “વધુ વાંચવામાં વધુ લાભ” એ સૂત્ર ઉચિત જીવનના સંબંધમાં ખાસ ખરૂં પડતું હોવાથી મરહુમનું જીવન સફળ થવાનું ખરૂં કારણ શું હતું તેની મારી અલ્પમત્સનુસાર તપાસ ચાલવવા માટે આજનો લેખ હું લખું છું.

શ્રી. જમનાબહેને સેવાસદનની સંસ્થાને પગભર કરવા માટે ઘણી કીમતી સેવા બજાવી હતી, છતાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને તો તેમણે બહુ કંઈ સર્વસ્વ અર્પણ કરેલું લાગતું હતું, અને તેથી જ આજે ગુજરાત-કાઠિયાવાડની સામાન્ય પ્રજા અને ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગમાં “જમનાબહેન સક્કઈ” અને “ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ” એ બે શબ્દો લગભગ પર્યાયવાચી-બાળે કંઈ બને એકજ હોય તેવા-થઈ પડ્યા છે. ટાલતડકાની દરકાર કર્યા વગર ગાડાંગડારમાં ગામડાઓમાં ફરી, દીન કુઃખીઓની દાઢ લઈને પરોપકારાર્થે શિક્ષા માગવા પોતાના પવિત્ર કરકમળને લંબાવીને, પોતાની અનાય લગ્નિનીઓના હૃદયમાં પ્રભુપ્રેમની રેલછેલ કરી મૂકવા માટે ભક્તિરસથી ભરપુર ભજનો ગાઈને અને તેમ કરતાં કેટલીક વખત ઇશ્કે એલાટીમાં મદમસ્ત બનેલા સુદી-સાધુ જીવનનું લાન કરાવીને અને ગંભીર મેળાવડાઓ કે જ્યાં લલા લલા વિદ્વાનોનાં જડળાં ઉઘાડવા જતાં ટાંચા ફુલ બંધ છે, તેને પોતાના ધુલ્લદ અવાજવડે ગંભીર, એમ અનેક રીતે જનકલ્યાણનાં કાર્યો કરી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની તેમણે ખ્યાતિ વધારી દીધી છે. આ બાબતમાં તેમનાં વખાણ કરવાં એ તો લગભગ સોના ઉપર ઢોળ મહાગવવા બરોબર છે. તેથી જમનાબહેનની ફતેહનું ખરૂં કારણ શું એ સવાલ મુખ્ય વિચારણીય થઈ પડે છે.

સદૃશ જમનાબહેન ગર્ભસ્ત્રીમંત હતાં અને તેમની આર્થિક સ્થિતિ સારી હતી તેટલા માટે શું તેઓ બહારસેવા બજાવવાને રાક્ષિવાન હતાં? અલગત. જેઓ પ્રજાસેવાનાં કામ કરવા પ્રવૃત્તાં હોય તેમની નાણાં સંબંધી સ્થિતિ સારી હોય તો તેમના કામમાં તે ઘણી મદદગાર થઈ પડે છે અને ઘણી વખત નિર્ધન મનુષ્યના ઉત્તમ વિચારો પણ—

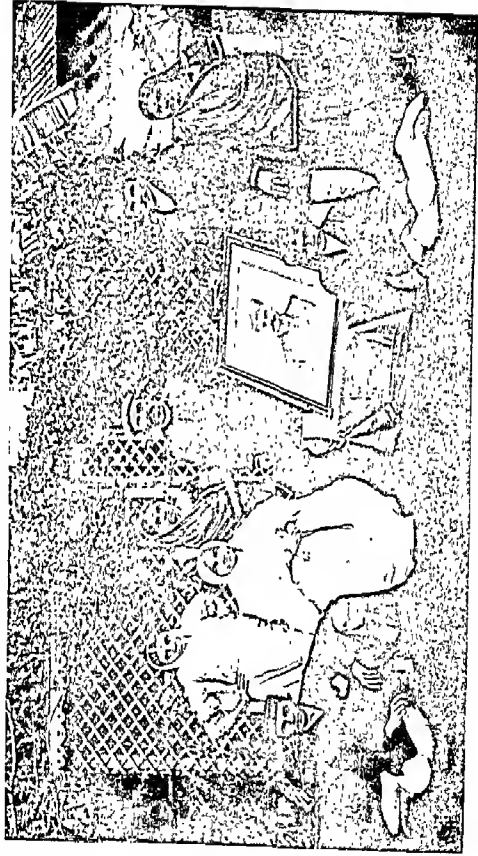
“જળનાં મોલં જળ ત્રિષે ઉડી જેમ સમાય,
તેમ મનોરથ ગરીબના અંતરમાં લય થાય;”

તેના જેવી સ્થિતિમાં આવી પડે છે. છતાં નિર્ધન અવસ્થામાં પણ ઘણાં સ્ત્રીપુરુષોની સેવા બજાવી શકે છે અને ઘણાં ગર્ભસ્ત્રીમંતો ટીવડી ને ટપકી અથવા ગાડી મોટર કે ફેશનની શીશીયારીમાં આંખું જીવન ગાળી કહાડે છે અને તેટલું છતાં તેઓ સંતોષથી મરતા હોય એવું કવચિત જ બને છે! ઘણાખરા તો બિચારા પુનર્જન્મમાં પણ લાડીવાડી અને ગાડી માટે જ પ્રભુપ્રાર્થના કરતા હશે અને કેટલાક તો તેમ ન બને તો છેવટ શેડીયાઓને ત્યાં

ગાડીના કોચમેન, મોટરના શોફર અગર તો ભટ્ટ, લૈયા કે ઘાટી થઈને અવતરવાના વિચારને પણ પસંદ કરતા હોય તો તેમાં બહુ અજ્ઞાન થવા જેવું નથી ! કેમકે શ્રીમંતાઈના ખોટા રોળમાં તણાઈને શારીરિક નિર્માલ્યતા જ્યારથી દેશમાં વધી છે ત્યારથી ઉપર જણાવ્યા નોકરો દાસાનુદાસ નહિ પણ શેઠોના ચોક થઈને રહેતા હોય એવું ઘણે કેકાણે ભેઈએ છિએ. ટુંકમાં કહેવાની મતલબ એટલી જ છે કે શ્રીમંતાઈથી કાંઈ ભહેરજીવન ઉચ્ચત બનતું હોય એમ માની લેવાનું નથી; તેથી તો ઉલટું સુધરવાના કરતાં બગડવાનો વધારે સંભવ રહે છે. ત્યારે શું જમનાખાઈ કેળવાયલાં હતાં માટે જનસમાજમાં દીપી નીકળ્યાં હતાં ? મને તો તેમ પણ લાગતું નથી. જેમ જર્મનીના સુપ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર હુઈ કુને સર્વ રોગ મટાડવાનું સાધન એક “ પાણી ” છે એમ સોધી કહાડ્યું છે, તેમ સામાજિક, ધાર્મિક, આર્થિક અને રાજ્યદ્વારી ઉત્પત્તિનું “ કેળવણી ” એક સર્વોત્તમ સાધન છે તે નિષ્કર્ષમાં મતભેદ ઉભો થવા પામે તેમ નથી. પણ પ્રથમ તો જમનાખેનની કેળવણી કાંઈ એટલી બધી આગળ વધેલી નહોતી કે જેથી તેઓ તેને પ્રતાપે જળકી નીકળ્યાં હતાં એમ વાસ્તવિક રીતે કહી શકાય. વળી ઘણી સ્ત્રીઓ કેળવણી મળવા છતાં પરોપકારી જીવન ગાળવાને બદલે આપણામાં સામાન્ય રીતે જેને “ ચાખાઈ કે વાયડાઈ ” કહે છે તેમાં જ આગળ વધી બધ છે ! સ્ત્રીભતિ પ્રત્યેના પૂજ્યભાવને લીધે આથી વધારે દીકા કરવી મને ગમતી નથી, પણ પુરુષોના સંબંધમાં તો મેં ઘણી વખત બોલ્યું છે કે કેળવણી અને ઘણી વખત ઉચી કેળવણી લીધેલી હોવા છતાં તેમાંના ઘણાખરા ભહેર જુરસો કે જનકક્યાણનાં કાર્યોમાં “ ક્ષાન્ધાય નમઃ ” જેવાં જ લગભગ હોય છે; અને કેટલાક ભહેર જીવનમાં પડવા છતાં એવા આંધળી આપણુદી ચલાવનારા, અભિમાની અને અહંકારી હોય છે, કે ઉદાર દિલવડે પ્રભતું, બર્ફ કરવાને બદલે મરજી પડે તેવા લાંગરા વાટી આદાને સુંક કુટીને બિચારા લોળા અસાન લાઈઓને મ્હોટે લાગે માત્ર પોતાના જ સ્વાર્થની ખાતર રચવામાં આવેલી ભળમાં ઘાતકી રીતે ફસાવે છે. આ સ્થળે પણ ટુંકમાં કહેવાની મતલબ એટલી જ છે કે માત્ર કેળવણીથી ભહેર જુરસો કે પરોપકારી જીવન ખીલે છે એવું કાંઈ નથી. ત્યારે શું જમનાખેનનો અવાજ જીવંત અને વકતૃત્વશક્તિ ખીલેલી હતી માટે તેઓ ભહેર જીવનમાં ક્ષતેહમંદ નીવડ્યાં હતાં ? બિલકુલ નહીં. શ્રોતા જનોની લાગણી ઉશ્કેરીને તેમને પોતાના મતના કરી લેવાની વકતૃત્વકળા ઘણી કીમતી છે અને મહાભારતમાં જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ ઉત્તમ વક્તાઓ મળી આવવા ઘણા દુર્લભ છે, પણ જનસમાજ એટલાં ભાષણમાં કયાં કાંઈક વધારે જગા ઉતરીને જોવાની પણ શક્તિ ધરાવે છે ? થોડી વકતૃત્વશક્તિ ધરાવનારા છતાં ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાળા વક્તાના શબ્દોની જે અસર થાય છે, તે ચારિત્ર્યહીન મનુષ્ય કદી પણ પેદા કરી શકતો નથી. કેડના કટકા કરી, હાથ પગ અછાડી પછાડી, ટેબલને ફેંલી નાંખી ગમે તેટલા ઘાંટા ને બરાડા પાડવામાં આવે છતાં તેના કહેવાની કાંઈ અસર થતી નથી અને કોઈનાં નામો લખીને હું અંગત આક્ષેપ કરવા માગતો નથી, પણ કેટલાક ચારિત્ર્યહીન છતાં સારા જોલનારાઓના સંબંધમાં મેં બોલ્યું છે કે શ્રોતૃવર્ગ ખાહેર નીકળીને તેની સ્તુતિ કરવાને બદલે જુજરાતીમાં ભણીતા થયેલા ત્રણ અક્ષરો (ગધેડો) થી તેને વધાવી લઈને પછી જ તેને છેડે શંકર, દાસ, સંદ, લાલ કે રામ જે હોય તે બોલે છે ! આ પ્રમાણે શ્રીમંતાઈ, કેળવણી, કે વકતૃત્વશક્તિ કાંઈ જમનાખેનના સફળ જીવનનાં કારણો ન હોતાં. ખીલ કેટલાક કારણો હાથ ધરીને આ વિષયને લંબાવી શકાય, પણ તેમ કરવાની મારી ઘરછા નહીં હોવાથી તેમના જીવન સાકૃત્યનું મને જે ખર્ચ કારણ લાગે છે, તે મુદ્દા ઉપર જ આવીશ. મારી અદ્યપમિત અનુસાર મારી તો એવી જ ખાતી થઈ છે કે—

सर्गांनां आक्षय्ययिनि साधे राणी गृहसंसार यक्षानार शुणी दृश्यति.

विधवा स्थितिभां.

પતિપત્ની વચ્ચેનો ગાઢ પ્રેમ

એજ જમનાબહેનના જીવનસાક્ષ્યનું ખરેખરું કારણ હતું. આ જગતમાં ચારિત્ર્યની ઈંગત ઘણી જ સ્થિતિમાં પ્રકારની છે અને તે બીનાનો સર્વ કોઈ ખુલાસો હૃદયથી સ્વીકાર કરે તેમ છે; પણ મારા વિચાર ખરા હોય કે ખોટા હોય તે પરમાત્મા જાણે પણ હું એમ લગલગ નક્કીપણે માનું છું કે જ્યાં પતિ અને પત્ની વચ્ચે નૈસર્ગિક ગાઢ પ્રેમ હોતો નથી ત્યાં ચારિત્ર્યની પુરેપુરી ખીલવણી બેમાંથી કોઈનામાં થતી નથી. આ સ્થળે ઈર્કશા સ્ત્રીનો પતિ ઓછો તત્વવેત્તા સૈકિટીસ અથવા તો રાણા સાથે રૂસણાં લેનારાં મીરાંબાઈના દાખલા કેટલેક અંશે ઉપરની દલીલ સહામે રજૂ કરી શકાય તેવા લાગે છે. પણ સંસારની જાળ સજીવે વિરક્ત બની જાહેર જીવનમાં વિજય મેળવવો તેમાં અને સંસારમાં રહીને પોતાની કારકીર્દીને ફત્તેહમંદ બનાવવી તેમાં ફરક છે અને તેથી સંસારમાં રહેવા છતાં સફળજીવન નીવડવાનું ખરું કારણ તો પતિપત્ની વચ્ચેનો ગાઢ પ્રેમજ હોવું જોઈએ તેમાં શક નથી. તાત્વિક દૃષ્ટિએ આ વિષય ચર્ચવાનું આ સ્થળ પણ નથી અને તેમ કરવાની મારામાં તાકાત હોય એમ પણ હું માનતો નથી, પણ શ્રીમતી જમનાબહેનના સંબંધમાં તો તેમની સફળતાનું હું જે કારણ માનું છું તે ખરું લાગે છે અને મારી સાથે બીજા કેટલાક પણ તેમ માનતા હશે. પુરાણો તરફ નજર કરતાં પણ આપણને જણાય છે કે ગાઢ પ્રેમની ઉત્તમ નિશાની રૂપે પતિપત્ની બંન્ને એકમત હોય છે ત્યાં ધારેલાં કામ પાર પડે છે. જ્યારે તેમ ન હોય ત્યારે ગમે તેટલી બળવાન શક્તિ નિરર્થક બને છે. સીતા અને રામ વચ્ચેનો પ્રેમ અદ્ભુત હતો અને તેથીજ વાંદરાઓ એટલે કે જંગલી મનુષ્યોની સહાય વડે પણ તે વિજયી નીવડ્યા હતા; જ્યારે રાવણ ચૌદ ચોકડીનો રાજા હોવા છતાં તેની અને મંદોદરી વચ્ચે મતભેદ હતો અને પાછળથી વિલીનતા સાથેના તેણીના પુનર્વશ તરફ જોતાં તેનો પ્રેમ ગાઢ નહોતો એમ જોઈ શકાય છે અને તેનું પરિણામ રાવણનાં હાર અને નાશ થવામાંજ આવ્યું. સતી સાવિત્રીના ગાઢ પતિપ્રેમને કારણે દંતકથા મુજબ યમરાજાને પણ સત્યવાનને પાછો જીવતો કરવો પડ્યો હતો. નળરાજાના પ્રેમમાં લંગાણ પડવાથી પતિપત્ની બન્ને સારી રીતે દુઃખી થયાં અને જ્યારે પાછળથી મતિ સુધરી ત્યારેજ નળદમયંતી સુખી થયાં. હરિશ્ચંદ્ર અને તારામતી ગાઢ પ્રેમને લીધેજ દુન્યામાં કાયમની કીર્તિ રાખી જઈ અંતે પણ સુખી થયાં. દશરથ રાજા મહા બળવાન હતો અને ઈન્દ્ર જેવા ભૂપતિનો મુકુટ તેના સિંહાસન આગળ આવીને પડતો, છતાં કૈકેયી સાથે ધણીધણી આણી વચ્ચે મતભેદ પડતાં-કહે કે ગાઢ પ્રેમની જરૂરજ નહોતી-રામચિયોગે સુરીસુરીને તેમના જીવનનો અંત આવ્યો. મને લાગે છે કે વિશાળ વાંચનવાળાને તો આવા અનેક દાખલાઓ મળી આવશે, અને તે બધાનો એકંદરે સાર એજ નીકળશે કે “જ્યાં પતિપત્ની વચ્ચે ગાઢ પ્રેમ હોય છે ત્યાંજ જીવન સફળ નીવડે છે.” પ્રેમ એવી ચીજ છે કે જે દયા, પરોપકાર, જાહેર જીવસે, કલ્યાણકારી વૃત્તિઓ વગેરે દરેક ઉત્તમ પ્રકારના સદગુણોને જન્મ આપે છે, અને જ્યારે આ પ્રેમનો પડવો સહામેના હૃદયમાં આગાદ રીતે પડતો હોય છે ત્યારે તે બધા ગુણો સરસ રીતે ખીલી નીકળીને મનુષ્યના જીવનને સફળ, વિજયવંત અને ફત્તેહમંદ બનાવે છે અને તેવાં મનુષ્યોનાં નામ, કામ તેમજ કીર્તિ જગત્તા ઇતિહાસમાં કાયમને માટે જળવાઈ રહે છે. સદ્ગત જમનાબહેનના જીવજીવનનો અનુભવ ધરાવનારા ઘણી સારી રીતે જાણે છે કે મી. નગીનદાસ સક્કઈ અને શ્રીમતી જમનાબહેન વચ્ચે કેવો ગાઢ પ્રેમ હતો. અંગત અનુભવ નહીં ધરાવનારાઓ પણ જાહેરમાં આવેલા મી. નગીનદાસના મૃત્યુસમયના ઉદાર, પ્રેમી ચિત્ત દર્શાવનારા બોધપ્રદ શબ્દો અને પતિના મરણ બાદ કેવળ સાધુ-

જીવન યુરતી દશામાં ગાળીને જમનાબહેને આ દુન્યાના કરેલા ત્યાગ ઉપરથી તે દંપતી વચ્ચેના ગાઢ પ્રેમનું દર્શન કરી શકે તેમ છે. આ ગાઢ પ્રેમજ તેમનાં એન્જનને ચલાવનારી વરાળ અને તેમના બહેર જીવનમાં નજરે પડતા બહેર જુસ્સાનું કામ બજાવતો હતો; અને જે બંધુઓ અથવા બહેનો દાંપત્ય પ્રેમને ગાઢ બનાવવાનો જેટલો પ્રયત્ન કરશે તેટલાં તેમનાં જીવન સફળ થશે એ વાત જેમ નક્કી છે; તેમ પતિપત્ની વચ્ચેના ગાઢ પ્રેમ વગર ગમે તેવાં બહેર જીવન પણ મોજી વગરની રોટલી અને મીઠા વગરના શાક જેવાં થઈ પડશે તેમાં પણ ફર નથી. શ્રીમતી જમનાબહેનના સફળ જીવનમાંથી પ્રાપ્ત થતું આ પતિપત્ની વચ્ચેના પ્રેમનું ઉત્તમ તત્વ આપણી પ્રજામાં અચ્છી રીતે ખીલી નીકળે અને જનસમાજનું કલ્યાણ કરવાની પ્રશંસનીય વૃત્તિવાળાં અનેક જમનાબહેનો આ દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ તેની પછાત દશા સુધારવાને શક્તિવાન થાય એવી દયાળુ સર્વેશ્વર પ્રત્યે મારી નિરંતર પ્રાર્થના છે. ઇત્યોમ.

સ્વ. ગંગાસ્વરૂપ જમનાબહેન સક્ષ્મ-ગુજરાતનું એક સ્ત્રીરત.

(An appreciation.)

(સીહિતોપદેશના જમનાબહેન સ્મારક અંક માટે ખાસ)

(લેખક—ફગીલદાસ N. કાપડીઆ—ગણદેવી)

“ In the service of mankind to be
A guardian god below; still to employ
The mind's brave ardour in heroic aims,
Such as may raise us o'er the grovelling herd,
And make us shine for ever—that is life.”

Thomson.

“ But the good deed, through the ages
Living in historic pages,
Brighter glows and gleams immortal
Unconsumed by moth or rust.”

કેાઈપણ પ્રજાનો ઇતિહાસ એ તેના મહાન પુરુષોની જીવનકથા છે. શું મનુષ્ય કે શું પ્રજા-તંના જીવનમાં એક સમય એવો આવેછે કે જ્યારે તે મનુષ્ય-અંગર તે પ્રજા જે વળણ લેછે તે ઉપર તેના ભવિષ્યની ઉન્નતિ યા અવનતિનો આધાર રહેલો છે. પ્રજાના જીવનના આ કાળને transition—period કહે છે; અને એ સમયે સમાજના નેતાઓ સમાજને જે બાજુએ ઘસડે છે તે બાજુએ તે ઘસડાઈને પોતાના-ભવિષ્યનો નિશ્ચય કરી લેછે. એટલે નેતાઓની ભેખમદારી એટલીજ ગંભીર હોયછે. એ મહાન પુરુષોનું જીવનકાર્ય એજ એ પ્રજાનો ઇતિહાસ । હિંદુ પણ આજે કેટલોક સમય થયાં—વિશેષે કરી ગત આડંબી સદી દરમ્યાન—જીવનના એ transition—period માંથી પસાર થાય છે, અને આપણા નેતાઓ

હાલ જે કાર્ય કરેછે તે ઉપર હિંદના બંધિયનો આધારછે. દેશમાં આરે બાબુ પ્રબળ બન્યુંતે પ્રસરી રહી છે, અનેક પ્રગતિમય સંસ્થાઓ હસ્તીમાં આવતીજ નય છે, અનેક દિશામાં પ્રગતિ થતી નજરે પડે છે, અને એનું પરિણામ એકજ માલમ પડેછે—‘હિંદનું ઉન્નયન લવિધ્ય !’ હિંદના એ ઉન્નયન લવિધ્યને માટે ભાવી પ્રબળ આપણા વર્તમાન નેતાઓને પ્રત્યેક રીતે આભારી છે. હિંદના એક ઉપયોગી અંગ તરીકે ગુજરાતીઓની જન્મભૂમિ—કવિ નર્મદની ગરવી ગુજરાતે પણ દેશની પ્રગતિ સાધવાના કાર્યમાં પોતાનો ઉમ્મદા ફાળો આપ્યો છે. ગુજરાતમાં પણ આપણા આગેવાનોના શુભ પ્રયાસોને લઇને જ્યાં બેઠાં છે ત્યાં નવજીવન સ્ફુરે રહ્યું છે—એ નવજીવનના પ્રવાહમાં પ્રબળ ખેંચાતી નયછે. પરંતુ ગુજરાતના પુત્રોનું કાર્ય ગુજરાતની બહાવસોથી પુત્રીઓની મદદવિના પૂર્ણ થાય-ત્વરાથી તો નહિજ—એમ નહોતું. પણ હિંદમાતાની પુત્રીઓ ક્યારે એ ઉન્નતિના કાર્યમાં પછાત પડતી જણાઈ છે? તેમને સહેજ સ્ફુર્તિ મળે એટલે સફાળાં ભળી ઉઠી કાર્ય કરવા મંડી પડે છે. ઇતિહાસનાં પૃથો આવા અનેક અવંત દૃષ્ટાંતોથી જવલંત છે. ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગે આ જરૂરની વેળાએ પોતાની માતૃભૂમિની સેવામાં એક અલુભૂલ સ્ત્રીરત્ન અર્પણ કર્યું. તેમના ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં થયેલા જન્મથી લઇને તે ઈ. સ. ૧૯૧૬ ના એપ્રિલ માસમાં થયેલા એમના ખેદજનક અવસાન સુધી ભગવતી જમનાબહેનના આદર્શ જીવનની દરેક દરેક ઘટના—પછી શું તે તો હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના હો કે શું તો દુષ્કાળ સંકટ નિવારણ ફંડને માટે લીધેલી અથાગ શ્રમ હો; શું તો દાદાભાઈજીવંતી ઉન્નયનો તેમનો ઉત્સાહ કે શું તો દક્ષિણ આફ્રિકાવાસી પોતાના દુઃખી ખાંધવોને કરેલી મદદ; શું તો સેવાસદનમાં એમનું કાર્ય કે શુંતો લંડાઈ ફંડને માટે એમણે ઉઠાવેલી ઝહેમત-દરેકને મનનીય છે. એમના દરેક કાર્યમાં ઉભરાઈ જતો ઉત્સાહ, અડગ ધૈર્ય, ઉછળતો જુસ્સો, અને સ્વદેશપ્રેમની છલકાતી લાગણી—વધારામાં હૃદયનું નિબાલસપાણું—આપણાં નેત્રો સમક્ષ તરી આવે છે. ગુજરાતના ઇતિહાસનાં પૃથોપર સ્વ. ગં. સ્વ. જમનાબહેન પોતાનું નામ સુવર્ણાક્ષરે કોતરી ગયાં છે.

અર્વાચીન ગુજરાતમાં—ખાસ કરીને ગુજરાતના સ્ત્રીજીવનમાં—સ્વ. ગંગાસ્વરૂપ જમનાબહેન ઘણી ઘણી દૃષ્ટિએ અદ્વિતીય સ્થાન ભોગવે છે. લેખક અને વિચારક, ભાષણકર્તા અને કાર્યદક્ષ અબળા, પૂર્વના ગંભીર અને ઉત્કર્ષક પ્રવાહોના તીર્થરૂપ—ગુર્જરમાતાની પુત્રીઓમાં નવજીવન સ્ફુરાવનાર, તેમના રસહીન જીવનમાં રસ રેડનાર ગં. સ્વ. જમનાબહેન પોતાની શક્તિઓ અને કૃતિઓની અસાધારણતાથી ગુજરાતની સ્ત્રીઓમાં અગ્રસ્થાન સ્હેલાઈથી પ્રાપ્ત કરી શક્યાં છે. તેમ પોતાના હૃદયની તથા ભાવનાઓની ઉત્કૃષ્ટ મહત્તાથી તે કોઈપણ દેશમાં અને કોઈપણ કાળમાં લોકપ્રિય થયા વિના રહેત નહિ. એ મહાન્ સેવાભગિનીની પ્રવૃત્તિઓ, એમની શક્તિની પેઠ, ઉચ્ચ, સંગીન અને અનેકદેશીય હતી, તેમજ વળી તે એમના હૃદયની પેઠ, બંહોળી, નિઃસ્વાર્થ અને કલ્યાણકારી હતી. એમણે જગતમાં આ ગુણોથી અનેક મહાન્ સાધ્વીઓ—સીતા, દમયન્તી, ક્લોદેન્સ નાઈટંગેલ ઈત્યાદિ—ની કક્ષામાં પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરીધું છે. ખરે! આવી જીવનમૂર્તિઓજ હૃદયમાં ઉત્સાહ પ્રેરી હૃદયને ઉત્તેજિત કરે છે—હૃદયમાં નવીન જુસ્સો પ્રકટાવે છે.

શ્રીમતી જમનાબહેનનો જન્મ મુંબાઇના સુવિખ્યાત દાનવીર શહેરી શ્રીમાન્ શેઠ તુલસીદાસ જજદાસને ઘેર સંવત ૧૯૧૮ ના શ્રાવણ સુદ પૂનેમને દિવસે થયો. આવા એક લક્ષ્યાધિપતિ પિતાને ઘેર જન્મ લેવા છતાં પણ આ ભગ્નાં બાનુએ આખી જીંદગી સાદાધર્માન્

ગાળી હતી. 'પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય છે' એ ન્યાયે શ્રીમતી જમનાબહેનમાં પાછળથી ખીલેલા અનેક સદ્ગુણો એમના બાળપણથીજ દેખા દેતા હતા. સાદું, સત્યનિષ્ઠ શુભ, આત્મ ત્યાગ, નમ્રતા, અન્યો પ્રત્યે પ્રેમ એ એમના જન્મ સાથેજ જન્મ્યાં હતાં. તે વખતે કેળવણીનો હાલ છે એટલો બધો પ્રચાર નહોતો, તેમજ બાળલક્ષ આદિ અનેક અનિષ્ઠ રૂઢિઓ સમાજમાં ઘર ઘાસી બેઠી હતી. પરિણામે આપણાં આ હાલનાં સેવાભાગિનીને પણ નજીવીજ કેળવણી મળી હતી-હાલની ઉચ્ચ કેળવણીથી તેઓ વંચિત રહ્યાં હતાં. તો પણ એમને વધારે જરૂરની ગૃહકેળવણી પુરેપુરી પ્રાપ્ત થઈ હતી. ગૃહના સંસ્કાર ઘણાજ પવિત્ર અને નિર્મળ અને તેટલાજ પ્રબળ હતા. એમનાં લગ્ન બાળવયે-માત્ર તેર વર્ષની વયે-સુરતના સફર કુટુંબના એક નખીરા મી. નગીનદાસ સાથે કરવામાં આવ્યાં હતાં કે જે એમનાથી માત્ર બે વર્ષેજ મોટા હતા. હાલની દૃષ્ટિએ બેતાં જમનાબહેનનો વિવાહ ઘણીજ ન્હાની ઉંમરે થયેલો લેખાય! બાળલગ્નની સામે સખ્ત પોકાર ઉઠાવનાર સાધ્વી જમનાબહેનનો વિવાહ એ બાળવિવાહજ હતો. તો પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની વાત એ છે કે એ દંપતી વચ્ચે અસાધારણ સ્નેહ લભ્યો હતો, અને છેવટ સુધી પણ તેમાં કોઈ ભતની કડવાશ દાખલ થવા પામી નહોતી. એમનું ગૃહશુભન કહેશહીન અને સુખી હતું અને તેમાંએ એમને પોતાના દેશહિતના કાર્યમાં એમના પતિ તરફથી કરી આપવામાં આવેલી હરેક પ્રકારની સગવડ ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી બીના છે.

એમના પતિ શ્રીયુત નગીનદાસ સફર, એ એક સરળ સ્વભાવના, નિરભિમાન, નિખાલસ દીક્ષના સ્વાશ્રયી નર હતા. ગરીબાઈમાં ઉછરી પોતાના બુદ્ધિબળે આગળ વધી બે વર્ષપર થયેલા તેમના અવસાન સમયે તેઓ મુંબાઈ બેન્કની રૂ. ૮૦૦ ના પગારની હેડશ્રાફ્ટની પદ્ધતિ પહોંચ્યા હતા. એમણે શ્રીમતી જમનાબહેનને તેમણે દેશસેવાના આરંભેલા કાર્યમાં દરેક રીતની સવડ કરી આપી હતી. એમનો સ્વદેશપ્રેમ કેટલો ઉત્કૃષ્ટ હતો તે પોતાના મૃત્યુ સમયે તેમણે પોતાનાં પત્નીને કહેલા નીચેના સબ્દો પરથી વ્યક્ત થાય છે.-

“દેવી! તમોએ દેશની પ્રજા-સેવા માટે જે જે કામો આરંભેલાં છે, તેમાં મારા મૃત્યુ વિયોગથી ખલલ ન થાય તેને માટે સાવચેત રહેજો. તનમન અને બને ત્યાં સુધી ધનથી દેશ-સેવા અને પરોપકાર કરજો. કારણ કે મને તેજ બહાલું લાગતું હતું, અને મૃત્યુ પછી પણ મહારા આત્મસ્વરૂપને તેજ બહાલું લાગશે.”

ગુજરાતના દરેક પુરૂષે આ મહાન નરના વર્તન ઉપરથી ધડે લેવાનો છે. આવા નર સાથે શ્રીમતી જમનાબહેનનું શુભ સરળ અને સુખી હોય અને તેમની દેશસેવાની-જન-સેવાની-વૃત્તિ પોષાઈ વધુને વધુ ઉત્તેજિત થઈ હોય તેમાં નવાઈ શી? એક વાત અત્રે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. ભગવતી જમનાબહેન નામાંકિત શ્રીમંતની પુત્રી હોઈ મોટી બહેન-જલાલીમાં ઉછર્યાં હતાં. પિતાને ત્યાં બંગલા, વાડી વજીફા, ચાકરો અને ગાડી ઘોડા હોવા છતાં પોતાના ગરીબ સાસરામાં તે વખતની સ્થિતિમાં પોતાનો શરૂ થતો ગૃહસ્થાશ્રમ કેવી ઉત્તમ રીતે ચલાવ્યો હતો તે ચાલુ જમાનામાં લગ્ન થયા બાદ સંસારમાં પડતી સ્ત્રીઓને અવશ્ય લાજુવા લાયક અને મનન કરવા લાયક છે. આ દંપતી ઘણાં સાદાં, દયાળુ, પરમલુ, આનંદી, સંતોષી, અને મહતાવડા સ્વભાવનાં હોવાથી સમાજમાં ગહુ પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના.

સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ થવી સંભવિત નથી એમ ભગવતી જમનાબહેન દૃઢતાપૂર્વક માનતાં હતાં. સ્ત્રીઓનું જીવન ઉચત થાય, સ્ત્રીઓ દેશકાર્યમાં રસ લેતી થાય, સ્ત્રીપણું, કોમળતા, લજ્જાદિ પોતાના સ્વાભાવિક ગુણો કાયમ રાખી જરા વધારે હિંમતવાન અને આગળ પડતી થાય અને દેશહિત સાધવામાં તેઓ એક અતિ ઉપયોગી સાધનરૂપ થઈ પડે એ ધરાદાથી એમણે ઈ. સ. ૧૯૦૩ માં 'ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ' નામની એક સંસ્થા મુંબાઈમાં સ્થાપી. ગુજરાતમાં સ્ત્રીજીવન હજી બેઘે એવું ઉન્નત થયું નહોતું. હિંદુ સ્ત્રીઓ હજી તો અજ્ઞાનાગારમાં સંકળા કરતી હતી અને આપણા સ્ત્રીસમાજને વધારે સારો બનાવવા માટે કોઈ પ્રજાજીવ લોકપ્રિય વ્યવસ્થા ન હતી, તેવે સમયે આ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળે લોકોની અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે. અલ્પ અને ગામડીઆ, બાળક અને વૃદ્ધ સર્વને આપણા આર્ય જીવનનો-દેશમાં પ્રસારેલા નવચેતનનો, અને દેશકલ્યાણનો બોધ હૃદયમાં ઉતારવો-આ ત્રણેના એક સખળ સાધનરૂપે આ સંસ્થા કામ કરવા લાગી. મુંબાઈ શહેરમાં દરેક લતાઓમાં હિંદુ સ્ત્રીમંડળના સભાસદોના પ્રયાસે સ્ત્રીઓની થતી મુશ્કેલીઓ એ એનો નવસંત પુરાવો છે. અફસોસ માત્ર એટલોજ કે એ સંસ્થાને વધારે ઉપયોગી કરવા, પોતાની શક્તિનો બને તેટલો ખર્ચ કરી નાંખતાં એ સંસ્થાના આત્મારૂપ-એ સંસ્થાના જીવનમાં પોતાનું જીવનરક્ત સોંપનાર-તે ભાઈ, પરોપકારી બાનુ આ સ્થૂલ દેહ છોડી સ્વર્ગે સીધાયાં છે. આપણે તો હવે માત્ર એટલુંજ ધરતીશું કે એ સંસ્થાના હાલના ચાલકો પોતાના સ્વ. પ્રમુખનો ઉદ્દેશ પાર પાડવા ખંતથી પ્રયાસ ચાલુ રાખે!

દાદાભાઈ જયંતી.

ભગવતી જમનાબહેનમાં સ્વદેશપ્રેમ પણ અનહદ હતો. તેઓ ખરાં દેશાભિમાની બાઈ હતાં. એમની પોતાના દેશ પ્રતિ ભક્તિ અને દેશના મહાપુરૂષો પ્રતિ ભક્તિભાવ તે એમણે મહાપિં દાદાભાઈની જયંતી ઉજવવાની ઉભી કરેલી હીલચાલમાં વ્યક્ત થાય છે. હિંદના દાદાના કાર્ય માટે-તેમણે કરેલી અપ્રતિમ દેશસેવાને માટે-કદીપણ બે મત હોઈ શકેજ નહિ. તેમનું સ્થાન અચ્છ છે. એવા એક કર્મવીર સાધુ પુરૂષની જયંતી ઉજવી ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગને તે દિવસે બાપણો અપાવી તે દ્વારા એ મહાન નરના કાર્યની પિછાન કરાવવા અને દાદાએ પ્રેરેલા નવજીવનને સતત વહેતું ચાલુ રાખવાના ધરાદાથી શ્રીમતી જમનાબહેને એ મહાપિંનો જયંતી-મહોત્સવ ઉજવવાની વ્યવસ્થા કેટલાંક વર્ષથી કીધી છે. ગુજરાતના પુત્રોએ કરવું બોઈતું કાર્ય ગુજરાતની એક પુત્રીએ ઉપાડી લઈ આપણને વીરપૂતના પાડો શીખવ્યા છે.

દક્ષિણ આફ્રિકાવાસી હિંદીઓને સહાય અને દુષ્કાળ સંકટનિવારણ ફંડ એ ઉપરાંત દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકાર તરફથી અન્યાય પામતાં આપણાં કુખપીડિત દેશબંધુઓને પેલા મહાન સાધુ પુરૂષ કર્મચોગી મહાત્મા ગાંધીજીના આશ્રય હેઠળ પોતાના હકોને માટે લડત ચલાવી હિંદમૈયાનું ગૌરવ જાળવી રાખવાના કાર્યમાં બેઠતી પૈસાની મદદ કરવા શ્રીમતી જમનાબહેન ગામે ગામે રજડીને ફંડમાં નાણાં ભરાવતાં હતાં. જ્યાં જ્યાં ત્યાં પોતાના ગૌરવના પ્રભાવે એઓશ્રી પોતાના કાર્યમાં સફળ થતાં અને એ પ્રમાણે એમણે એક મોટી રકમ દક્ષિણ આફ્રિકા મોકલી આપી હતી.

એમનું સૌથી વધારે મહત્વનું કાર્ય તો ગયા ગુજરાત કાઠીઆવાડના દુષ્કાળ વખતે પૈસા ઉઘરાવી દુષ્કાળપીડિત મનુષ્યોને બચાવવાનું હતું. પોતાના આંધવો ભુખે મરે અને શ્રીમતી જમનાબહેન સુખે સુખે એ અનેજ કેમ? ન્યાંથી પણ દુષ્કાળપીડિત મનુષ્યનો આર્ત નાદ સંભળાય કે ત્યાં વિના વિલંબે તેનું દુઃખ નિવારણ કરવા શ્રીમતી જમનાબહેન ખડે પગે તૈયાર ઉભાંજ હોય! ભુખ તરસની સહેજ પણ દરકાર કર્યા વિના, સેવાભગિની ગામે ગામે રાત દિવસ રખડ્યાં, ઠેકઠેકાણે અપીલો બહાર પાડી અને લાપણો ડીધાં. આના પરિણામે દુષ્કાળ સંકટ નિવારણ ફંડને રૂપીઆ એકવીસ હજાર જેટલી એક અખતાવર રકમ મેળવી આપવા ભાગ્યશાળી થયાં હતાં! એજ એમના આત્માની ઓજસ્વિતા!

લગવતી જમનાબહેન જાતે એક છટાદાર વક્તા હતાં અને શ્રોતાઓ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ સહેલાઈથી પાડી શકતાં. જેણે પણ એમનાં બાપણો સાંભળ્યાં હશે તે આ વાતની સાક્ષી પુરશે. એક જુના જમાનાનાં બાનુ, જુના શ્રદ્ધાળુ હૃદયમાં જન્મ પામેલાં હોવા છતાં પોતાની ઉત્તરાવસ્થામાં જાતમહેનતે આ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શક્યાં હતાં. એજ એમની કેવી ખંત હશે એ દેખાડી આપેછે. એક સાદાં ગુજરાતી વૃદ્ધ હિંદુ સ્ત્રીને હજારો માણસોની સલામાં બોલતાં સાંભળવાં એપણુ એક મોજજા હતી—અતિ આદ્વાદક લાગતું! આ સ્ત્રીજાતે બધું વખત આપણી વચ્ચે ટક્યું હોત તો શું શું ન કરત?!

અવસાન

પરંતુ ગુજરાતના દુર્ભાગ્યે આ દૈવીજીવનનો અંત—પોતાનાં અગણિત કાર્યો અધુરાં મુકી જઈ—એટલો જલ્દી આવવા સરભયલો હતો! ઇશ્વરેચ્છા બલીયસી! તા. ૮ મી. એપ્રિલ શનીવારની રાત્રિએ ૨૧ વાગે—જ્યારે આખું જગત્ શાંત રીતે ગાઢ નિદ્રા લેતું હતું તે વખતે વાલુકેશ્વરના પોતાના અંગલામાં થોડાક સ્નેહીઓની હાજરીમાં કેટલીએ સંસ્થાના આત્મારૂપ આ પરીપકારી બાનુનું અવસાન થયું. એ વેળા એમનું વય માત્ર ૫૪ વર્ષનું હતું. ગુજરાતને રડતી—કકળતી મુઠ્ઠી—ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના સ્ત્રીવર્ગને અશ્વપાત કરતો છોડી—અનેક સંસ્થાઓને નિરાધાર નાંખી—આ દૈવી જીવ પરમ કૃપાળુ પિતાની સંનિધિમાં હાજર થવા ચાલી ગયો. ગુજરાતને તેમના અવસાનથી નહિ પુરાય એવી ખોટ ગઈ! અહા! તે મધુર અવાજ—કેટલો બધો શાંત? કેટલો બધો વિશ્વાસુ! કેટલો બધો આશાવંત—અહા! તે મધુર અવાજ અવસાનની શાંતતામાં સમાઈ ગયો છે! તોપણ ‘કાર્ય કરો અને માતૃભૂમિને માટે લોગ આપો—આત્મત્યાગ કરો’ એ તેમનો અંતિમ સંદેશ આપણા ઈર્ષપટે ધ્વનિ ઠર્યા કરેછે. એમના જીવનનું જ્ઞાલામાં જ્ઞાલું સ્વપ્ન ગુજરાતને ઉજાત થયેલું જોવાનું અને ગુજરાતની મહિલાઓને તે ઉજાતિ સાધવામાં રસથી લાગ લેતી કરવાનું હતું. આપણે તે દિશામાં કાર્ય ચાલુ રાખવાનું છે.

એમના સદ્ગુણો!.

સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેન અનેક સદ્ગુણોથી વિભૂષિત થયેલાં હતાં. Life is Service, Life is Sacrifice! “જીવન એ સેવન છે, જીવન એ સ્વાર્પણ છે,” એ મંત્ર એમના જીવનમાં એ દૈવીએ ઓતપ્રોત ડીધો હતો. એમનું આખું જીવનજ એ ઉપર બંધાયું હતું. એમનો પહેરવેશ એટલો તો સાદો હતો કે કેન્ય રેવોલ્યુશનનો ઇતિહાસ લખનાર આંગ્લ લેખક

કાલ્યાણિકા સાદા પહેરવેશનો ખ્યાલ આપવા મી. કુડે ઉચ્ચારેલા શબ્દો ભગવતી જમનાખે-
નના સંબંધમાં ઉચ્ચારવાનું મને મન થાય છે કે, 'But who that knew Carlyle would
care to know what clothes he chose to wear?' એમની સાદાઈ એમના મહાન્
હૃદયને શોભાવે એવી હતી. એ દેવીનું હૃદય એટલું તો નિખાલસ અને નમ્ર હતું કે એમને
કોઈપણ વખતે કોઈપણ મનુષ્ય મળી શકતું. દરેકને માટે એમનાં દ્વાર ખુલાં હતાં, અને
કોઈએ એમને દ્વારથી નિરાશ થઇ પાહું ફર્યું હોય એવું સાંભળ્યું નથી. રહેવાની રીતભાત
પણ સાદીજ હતી. એ ઉપરાંત ધૈર્ય, સંતોષ, સત્યનિષ્ઠા, આત્મભ્યાસ, નિઃસ્વાર્થતા, ધાર્મિકવૃત્તિ
વગેરે અનેક ઉચ્ચ ગુણો એમના વિશાળ હૃદયમાં અંકિત હતા. વિશેષમાં કીર્તિ, જાહેર પ્રશંસા
પ્રતિષ્ઠા, પૈસી, લોકોની સરદારી ઇલાકિને માટે સદગત જમનાખેને કદી પણ વૃષ્ણા રાખી
નહોતી, તે એ મહાન્ આતુના હૃદયની સ્નેહાળતા, હૃદયરત્નપણું અને એમની મ્હોટાઈને શોભાવે
એવી હતી એમ કહેતાં મને વીરપૂજના પરમ આચાર્ય પેલા કાલ્યાણિક મહોદયનાં વાક્યો સહસા
યાદ આવે છે કે:— I should say sincerity—a deep, grave, genuine sincerity is
the first characteristic of all men in any way heroic." હું એમ માનું છું કે
હૃદયની વિશુદ્ધિ— જડી, અકૃત્રિમ વિશુદ્ધિ એ, જેનામાં કોઈપણ જાતની વીરતા છે એવા
એકજ હૃદયમાં સ્થાન પામે એજ વિરલ છે.

ઉપસંહાર.

એમનું કાર્ય તદ્દન નિઃસ્વાર્થ અને અવિહત હતું અને એમનું જીવન! તેની મધુર
નિર્મળતા, તેની સાદાઈ, તેની નમ્ર સહનશીલતા, પ્રેમ, ઉચ્ચ આદર્શો પાછળ
અવિચ્છાંત પ્રયત્નો,—જેમ જેમ કોઈ આ જાણતોના વિચાર કરે છે તેમ તેમ તેને લાગે છે કે
તે એક દેવી મનુષ્યની હાજરીમાંજ જાણે ઉભો ન હોય! આતું ગં. સ્વ. જમનાખેનનું
જીવન તે એકજ છે. લાગણ્યગત વર્ષોસુધી માતૃભૂમિની—હિંદ અને ખાસ કરી ગુજરાતની—
સેવામાં અર્પણ થયેલી તે છંદગી! જેણે થાક શું તે તો જાણ્યુંજ નથી. આવા એક પવિત્ર
જીવનનું ઉત્તમ સ્મારક તો એજ છે કે તેમણે શરૂ કરેલાં કાર્યો ગમે તેવા ભોગે પણ ચાલુ
રાખી તેમનું લક્ષ્ય સાધવું અને તેમના જીવંત સ્મારક રૂપ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની
શાખાઓ શહેરે શહેર અને ગામે ગામ સ્થાપી દેશની સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનનો પ્રસાર કરી જાગૃતિ
આણવી. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ અને દેશોત્તરસાધક જનો જે આ કાર્ય કરશે તોજ
તેમણે આ દેવી આત્માને યોગ્ય ન્યાય કરેલો કહેવાશે. અંતમાં હું કવિવર વડગવર્થ મિલ્ટન-
ને સંબોધી જે વાક્યો લખે છે તે વાક્યોથી આ લેખ પુરો કરીશ:—

"Thy soul was like a star and dwelt apart;
Thou hadst a voice whose sound was like the sea;
Pure as the naked heavens, majestic, free;
So didst thou travel on life's common way
In cheerful godliness; and yet thy heart
The lowliest duties on herself did lay."

ગં. સ્વ. સ્વ. બેહેન જમનાબાઈ નગીનદાસ સહાઈ.

લેખક:-રા. ઇન્દરદાસ ઇચ્છારામ મશરૂવાળા.

એક પ્રસંગે આપણા એક વિદ્વાન અને પ્રતિષ્ઠિત ન્યાયમૂર્તિએ ઉચ્ચાર્યું હતું કે “આ પુરાણપ્રસિદ્ધ આર્યાવર્ત દેશમાં સ્વર્ગસ્થ જેવાં અનેક પુરૂષ અને સ્ત્રીઓની સદીઓની અંધાધુન્ધીના કાલાન્તરે અને દેશમાંના શાસ્ત્રીય ક્રિવા લૌકિક રિવાજોથી કચરાના ભાર નીચે દબાઈને પડેલા હશે, તેમને તેવા ભાર નીચેથી બાહર કાઢવા, તેમને સંસ્કારિત કરીને જોખાવવા, અને પ્રસિદ્ધિમાં લાવી બહારમાં જીવન ગાળવાની તક આપવી એજ આપણું ખરેખરું કર્તવ્ય છે.” ઉક્ત શબ્દો સ્વર્ગસ્થના સંબંધમાં અક્ષરશઃ સત્ય છે એમ સહુ કોઈ કહી શકશે. આજથી પચાસ વર્ષ ઉપર હિંદના આ ભાગનું વાતાવરણ કેવું હતું અને તેમાં પણ ગુર્જર પ્રભુનું અને તેમાં વળી તેના વણિક વર્ગનું તે સમયનું વાતાવરણ કેટલું અને કેવું સંક્રામણનું હતું અને જ્ઞાતિરિવાજોની શૂંબલાઓનું બંધન કેવું સખત હતું તે દરેક ગુર્જર વણિક જાણે છે. તે સમયના બહાર પુરૂષ અને સ્ત્રીઓની નામાવળી તપાસતાં તેમાં બેચાર કવિઓ, કે એકાદ બે સુધારકોનાં નામો દૃષ્ટિએ પડે છે પણ તે નામાવળીમાં એક પણ ગુર્જર સ્ત્રીએ દેખાવ આપ્યો હોય તેનું જણાતું નથી. તેવા કાળમાં જન્મીને, વૃક્ષશીય વૈજ્ઞવ સંપ્રદાયના ચુસ્ત અનુયાયી હુંડંબમાં બાળાપણ ગુલરનાર, અને ધણીજ બાળવયે તેવાજ ધર્મયુક્ત હુંડંબમાં વધૂરૂપે પ્રવેશ કરનાર સ્વર્ગસ્થ બેહેનને અદ્વિતીય સ્વરૂપે આપણે જાણીએ છીએ—તે સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવનાર કાંઈપણ શિક્ષણ મળ્યું હોય એ સર્વથા અસંભવિત લાગે છે. તેમજ સ્વ. નગીનદાસજીનું નામ પણ આ પરોપકારી સન્નારીના પતિ સ્વરૂપેજ જગત્સન્મુખ રત્ન ધર્યું છે અને જોકે તેઓ કેટલેક અંશે સંસ્કારિત હોઈ હાલના જમાનાને અનુકૂલ વળણ ધરાવતા હતા એમ તેમના ગાઢ પરિચયમાં આવનારાઓનું માનવું છે તથાપિ તેઓ દ્વારા સ્વર્ગસ્થ બેહેનને બીજાના ઉપયોગમાં તનમન અને ધનથી આવવાનો વેગ ઉત્પન્ન કરાવનાર, ક્રિવા આખા દેશનાં સ્ત્રીપુરૂષોને—ધર્મીય કે જાતીય ભેદ રાખ્યા નિના—પોતાના બંધુ રૂપે ગણવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર, વિશાળ વિશ્વના અનેક તરંગોનું હાલના સમયને અનુકૂલ અને તેજ સમયજન્ય વિશ્વ દૃષ્ટિથી નિરખવાનું જ્ઞાન અપાવનાર—જ્ઞાન તેમને પ્રાપ્ત થયું હતું એમ તો આપણાથી કહી શકાશે નહિજ. તો પછી બાળપણ અને યુવાપણ સંસ્કારિત બનાવીને હૃદયની અંદરના ગુણોને વિકસાવનારા કોઈપણ જાણીતા સંયોગોમાં આવેલું નહિ હોવા છતાં તેમના જીવનના છેલ્લા પંદર વર્ષની અંદર પ્રકાશી નીકળેલી આવી અદ્વિતીય ક્રિયાશક્તિ અને વિચારશક્તિ તેમજ હૃદયની લાગણીઓ તેઓએ ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી તેનું હાલમાં આપણે નિરાકરણ કરી શકીએ તેવી સામગ્રી આપણી પાસે નથી, અને તેથીજ આદીકામાં વસતી કરી રહેલા પણ સ્વદેશ પ્રીતિથી અને જન્મભૂમિની પ્રતિષ્ઠા સાચવવાની લાગણીથી અનેક સંકટો સહન કરીને પોતાનો હક મેળવવાને મથી રહેલા આર્યો અને આર્યોઓ પ્રતિ—તેમજ ઈતર ધર્મીય પણ સ્વજન્મ-ભૂમિનાંજ બાળકો અને બાળકીઓ પ્રતિ—તેમણેજ સહાનુભૂતિ, પ્રેમ અને વાતસલ્યભાવ પ્રકટ કર્યો હતો અને જે લાગણીઓથી દોરાઈને તેમના સહાયાર્યો તેઓએ જે સ્વાત્મભોગ અને સ્વાવલંબનશક્તિ પ્રદર્શિત કરીને તે સદગુણોનો પાઠ આર્ય મહિલાઓને શીખવ્યો હતો તે તેમના મહાન ગુણો—આર્ય મહિલાઓમાં નૈસર્ગિક પણે વસી રહેલા હુંડંબવાતસદયના અને સ્વયંભુવિસર્જનના તથા ભતિભેદનતના ગુણોનાં પ્રસંગોપાત્ત વિકાસસ્વરૂપજ હતાં એમજ આપણે સ્વીકારવું બેઠશે. પોતાના શ્વસુરના ગૃહમાંના સંબંધી જનો પોતાની સાથે ગમે તેવું

વર્તન રાખતા હોય તે સર્વ સહન કરીને પણ તેમનાં મુખ માટે, તેમના શ્રેય માટે અને તેમના હૃદયની શાંતિ તેમજ આનંદને માટે ન્હાનામાં ન્હાની વયની એક નવપરિણીતા આર્ય બાળાના હૃદયમાં પણ સ્વસ્થપ્રલાગના, ભતિમેહેનતના, કૃદ્વંશવત્સલતાના તથા ઔદાર્યના કેવા વિરલ ગુણો તેમજ સહનશીલતાની કેટલી ઉત્તમોત્તમ શક્તિ સ્વભાવસિંધ્વજ ભરેલ હોય છે તેનો અનુભવ ન્હાના મ્હોટા દરેકે દરેક આર્ય બંધુને અને ભગિનીને હોવોજ ભેળવે, અને તેજ સ્વભાવતઃ પ્રાપ્ત થયેલા ગુણો અને શક્તિ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાંજ-સૂર્યકિરણનો સ્પર્શ થતાંજ જેમ એક નવી પત્રકલિકા ખીલીને વિકસિત થયેલું, સકળ વિશ્વને સ્વપરાગથી અને સૌંદર્યથી મુગ્ધ કરનારું કમળ બની રહે છે તેમજ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનો જન્મ થતાંજ, તેના કાર્યના તેના બનવાનો પ્રસંગ આવી પડતાંજ સ્વર્ગસ્થ બેહેનના સર્વ નૈસર્ગિક ગુણોએ વિશ્વરૂપ લીધું અને આપણને એક અદ્વિતીય સદ્ગુણોનું, મુશીલતા અને સૌજન્યનું, વત્સલતા અને દયાનું દૃષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું. એજ પ્રમાણે દેશમાંના અનેક દુષ્કાલપીડિત જનો માટેતો તેમનો પ્રયાસ પણ આર્ય-ઓમાં જન્મતઃ ઉતરી આવેલા દયાના અને દાનના ગુણોનો વિકાસ જ હતો અને આ દૃષ્ટિબિન્દુથી તેમના જીવનનો વિચાર કરીનેજ મ્હો આરંભમાં સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિના શબ્દો લખ્યા છે અને તે શબ્દોદ્વારા જે વ્યક્તિઓએ એકાંતમાં પોતાના પતિનાજ ઘરના સાદા જીવનમાં આનંદ માનનાર આ બેહેનને બાહેર ખેંચી કાઢી, પ્રકાશમાં લાવીને બહેર જીવનના કમમાં ઉતારી તેમને હું અને તેમના કાર્ય માટે ધન્યવાદ આપું છું.

જે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનો ઉદય થયો નહોત, જે તેના નેતાઓએ આ ઉત્તમ રતને તેના શુદ્ધજીવનની સાદાર્થ છોડી દેવાની અને તેના સંસારના બારમાંથી મુક્ત કરીને પ્રભ જીવનમાં પરોવવાની તક સાધી નહોત અને જે આપણી જ્ઞાતિઓના રિવાજે રૂપી કચરાના બારથી દબાયેલી તે બેહેનને તેમાંથી મુક્ત કરવાની તેમના પતિએ હિંમત બતાવી નહોત તો ગુર્જર વણિક સ્ત્રીઓના નામને દેદીપ્યમાન કરી જનારી મધ્યમ વર્ગની આ આર્ય દેવીનો આપણને પરિચય કદી પણ પડ્યો નહોત.

- સાદા શુદ્ધજીવનમાંથી બાહેર આવતાંજ ટુંક સમયમાં તેમણે આ સંસ્થા દ્વારા તેમજ અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા જે જે કાર્યો કરેલાં છે, તેમજ આપણા સંસારની, આપણી સ્ત્રીઓની અને પુત્રીઓની ઉન્નતિ અર્થે જે પ્રયાસો કરેલા છે તે સર્વ વિદિત હોવાથી અને સ્મરીને લંબાણ ન કરતાં હું મારી ગુર્જર માતાઓ, બેહેનો અને પુત્રીઓનેજ વિનયપૂર્વક વિનંતિ કરીશ અને ખાસ કરીને વૃદ્ધ માતાઓ અને માતૃપદ ભોગવતી બેહેનોને વિનવીશ કે જે બેહેને પોતાના જીવનનાં છેલ્લાં પંદર વર્ષો, અને તેમાં પણ ઈશ્વરેશ્વરપ્રાપ્ત વૈધવ્યનું સંકટ સહન કરીને પણ લગભગ છેલ્લાં બે વર્ષો-તમારા શુદ્ધની, તમારા સંસારની અને સમાજની તેમજ તમારા પોતાના જીવનની ઉન્નતિ અર્થેના પ્રયાસોમાં ગાળ્યા હતા, જેણે આપણા આ વિશાળ દેશમાં વસેલી ઇતરધર્મીય અને ભતીય પ્રજાઓ પ્રત્યેનો આપણો ધર્મ કેવો હોવો ભેળવે એ સ્વકર્મથી શીખવાડ્યું છે તેવાં સ્વર્ગસ્થ બેહેનના અનેક ગુણોમાંના કોઈ એક ગુણને પણ અહણ કરજો; તેમણે પોતાના જીવન માટે જે સૂત્રો સ્વીકાર્યાં હતાં તેમાંનું એકાદ સૂત્ર પણ દેશસેવા-સમાજસેવા-સ્ત્રીસેવા, હુંખીની-નિરાધારની સેવા-સ્વીકારી લેલે અને તેને તમારા જીવનકમમાં ઉતારવાની દૃઢતાપૂર્વક અભિરૂચી રાખે તેમજ તમારાં શિશુઓને તેજ શીખાડવાના નિશ્ચયપૂર્વક પ્રયત્ન કરશે તો તે તમારા કાર્યથી તેમનો સ્વર્ગસ્થ આત્મા સંતુષ્ટ થશે; તેજ તેમનું તમોએ ખરેખર આદ્ય કરેલું ગણાશે, અને તમારા તેવા કાર્યથી તેમણે આરંભેલા કાર્યરૂપી સાવ સતત બેહેનો રહેશે એટલુંજ નહિ.

પણ તેથી આપણા ગૃહમાં-આપણા સમાજમાં-આપણી જ્ઞાતિમાં અને આપણા દેશમાં-એવાં અનેક જમના-(યમ-ધર્મના) બેહેનોનો અને સ્વર્ગસ્થ મહાનુભાવ ગોખલે જેવા દેશવીરોનો આવિર્ભાવ થશે અને તેજ બાળાઓ અને બાળો તેમના ખરા સ્મારકસ્તંભો બનશે.

ઇશ્વર તેમના પવિત્ર મહાનુભાવ આત્માને ચિરાયુ શાંતિ આપો.

સ્વ૦ જમના બહેનનું સ્મરણ.

લેખક:—રા. કરસનદાસ જગજીવનદાસ ચીતળીયા.

ये मातृभूमि तेरे चरणोंमें तिर नमाऊं ।

मैं भक्ति भेट अपनी तेरे चरणमें लाऊं ॥

સ્વ. જમના બહેનનું જીવન ઉપર પ્રમાણે હતું એમ એમની સાથેના કેટલાક પ્રસંગોથી હું બેઈ શક્યો હતો તેનીજ હું અત્ર નોંધ લઈશ.

માણસનું મનુષ્યત્વ—હીર નાનામાં નાના પ્રસંગે પણ પ્રલક્ષ થાય છે. નાના નાના કાર્યમાં પણ તે ક્ષણિકાયક થાય તે માટે, તેમના હૃદયની ઉત્સુકતા, મૃદુતા, નમ્રતા સર્વ કોઈને તેમને માટે માન ઉત્પન્ન કરાવતી.

શ્રીમંડળના શિક્ષણવર્ગો ખોલવામાં આવ્યા તે અરસામાં એક પ્રસંગે મેં તે બહેનને કહ્યું કે મારી બેઠે એક ચાલીમાં આવી ત્યાંની બહેનોને શિક્ષણવર્ગોનો લાભ લેવા સમજાવો તો કેટલીક બહેનો લાભ લે તેમ છે. આ વખતે તેઓ બીમાર હતાં, તેમના પગ સોજ ગયેલા હતા, તેમનાથી મૂશ્કેલીથી ચલાવું હતું છતાં તેઓ મારી સાથે આવવાને તરતજ ઉભાં થયાં. અમે ત્યાં ગયાં. પહેલે માળે એક ઓરડીમાં ત્યાંની કેટલીક બહેનોને એકઠી કરી તેમને વર્ગોનો લાભ લેવા સમજાવ્યું અને તેઓ સમજ્યાં: પછી એક બહેનના આગ્રહથી તેઓ છેક ત્રીજે માળે ગયાં ત્યાં પણ બહેનોને એકઠી કરી બોધ આપ્યો—સતેજ કર્યો. એકત્ર થયેલાં બહેનો કેમ જાણે આભારથી દબાઈ જતાં હોય એમ દીસતું હતું. કેટલાંક બહેનો વર્ગોનો લાભ લેવા નક્કી કરી સૌ પ્રસન્ન વદને છૂટાં પડ્યાં.

એક વખતે હું કોટના શ્રીશિક્ષણવર્ગમાં બેઠો હતો. એકાએક જમનાબહેન ત્યાં મુલાકાતે આવી. કામકાજથી વાકેફ થયાં. ૧૫-૨૦ સ્ત્રીઓને શિખતી બેઠે તેઓ ઘણાં પ્રસન્ન થયાં. જે સ્થળે વર્ગ હતો તે માળો ઘણો મોટો હતો. જમનાબહેને પૂછ્યું, “આ બધી બહેનો આ માળાનીજ હશે?” જવાબ મળ્યો: “એકાદ બે સિવાય કોઈ આ માળામાંથી આવતું નથી.” તેઓને આશ્ચર્ય લાગ્યું! બહેનને સાથે લઈ તેઓ તે મોટા માળાની દરેક દરેક ઓરડીએ ફર્યા. દરેક બહેનને—ઘેરે બેઠેલી ગંગાજીના સાનરૂપી જળતું પાન કરવા—વર્ગોનો લાભ લેવા—સમજાવ્યું. દરેકને પૂછી આ લાભ ન લેવાનું કારણ તેમણે શોધવા માંડ્યું. પરિણામે તેમને લાગ્યું કે પુરૂષ વર્ગ તરફથી સ્ત્રીઓને ઘંટતું ઉત્તેજન મળતું નથી. જો પુરૂષો તેમને આવા શિક્ષણવર્ગોનો લાભ લેવા પ્રેરે, તેમને તે માટે બેઠેલી અનુકૂળતા કરી આપે, વખતો વખત તેમના અભ્યાસની ખબર લે, તેમની મૂશ્કેલી દૂર કરે, અને હસ્તે ચહેરે તેમને ઉત્તેજન આપતા રહે તો દરેક સ્ત્રી ગૃહદેવી થાય, સંસાર મુખી નીવડે ને દેશોદયનો માર્ગ સરળ થાય.

માન અપમાનનો, ન્હાના મોટાનો સંવાલ દૂર કરી કેવળ કર્તવ્ય અને આત્મસંતોષ માટે કાર્ય કરનાર બહેનો આપણા શહેરમાં—આપણામાં કેટલીક છે ?

દરેકે આ પ્રશ્ન યોતાના આત્માને પૂછી અંતરાત્મા દોરે તેમ કર્તવ્યપરાયણ થવું શું આવશ્યક નથી ?

તેમના છેલ્લા કાઠિયાવાડના પ્રવાસ વખતે, અમુક સ્થળે જ્યાં સ્ત્રીઓમાં કામ કરવાની હોસ હતી તેવા ત્રણ ચાર ગામની મુલાકાત લેવા, ને ત્યાં કામ કરતી બહેનોની ઉલટ વધારવા અને દૃઢ કરવા મેં તેમને વિનંતિ કરી. આવાં એક બહેનના આગમનથી કાઠિયાવાડની બહેનો પોતાનું અહોભાગ્ય માની તેમની સૂચનાનો શ્રદ્ધાપૂર્વક અમલ કરે એ સ્વાભાવિક હતું.

સેવામેં તેરી સારે । મેદોંકો મૂઝ જાઝં ।

વહ પુણ્ય નામ તેરા । પ્રતિદિન સુનું સુનાઝં ॥

આ વખતે પણ જમનાબહેનની પ્રકૃતિ જેવી બેધએ તેવી ન હતી, છતાં મારા પત્રના ઉત્તરમાં તેમણે લખ્યું:—તમોએ લખેલા સ્થળોએ બહેનો કામ કરેછે ને કરવા ઉત્સુક છે જાણી હું બહુ ખુશી થઈ છું. શરીર કશું કરશે ત્યાં લાગી તો હું અવશ્ય એ સ્થળોની મુલાકાત લઈશ ને બહેનો માટે મારાથી બે કંઈ બનશે તે કહીશ. તમો ખુશીથી તે સ્થળે લખી અમારી સાથે પત્ર વ્યવહાર કરી દિવસ નક્કી કરશો.

અક્સોસ । પ્રકૃતિ લયથી પડવાથી ઉપલાં સ્થળોની મુલાકાત લેવાની તેમની મુશ્કેલી પાર પડી શકી નહિ. તેમને એકાએક મુંઝવે આવતું પશ્યું ને ભારથી તેઓ ખાટલાવશ રહ્યાં.

ખાટલાવશ છતાં છેલ્લી ઘડી સૂધી જેઓ તેમને મળતાં તેમને દિમ્મત આપતાં—ઉત્સાહ ટ્રેરી તેમને કર્તવ્યના રાહ પર મુકતાં. શરીરે અશક્ત છતાં તેમના આંતરિક બળથી મુલાકાત લેવા આવનાર સાથે તેઓ કલાકો સુધી વાતો કરતાં. લેશ પણ ભિન્નભાવ વગર ન્હાનાં મોટાંનો તેઓ સરખી રીતે સત્કાર કરતાં.

તેરેહિ કામ ભાઝં । તેરાહિ મંત્ર ગાઝં ।

મન ઔર દેહ તુમરર । વહિદાન મેં પઢાઝં ॥

ગં. સ્વ. યમુનાબહેન સક્કાઈ.

લેખક:—ગો. ક. દેસાયાસકર.

યયા નામા તયા ગુણા આ સૂત્રના પ્રાંઠ વિદ્વાને યથામતિ બે ભાવ ધાર્યો છે, તેમાં પણ દૈવી અંશ હોવો બેઠેલો । બે કે સ્વ. કવિવર દલપતરામભાઈના નામવાળી ગુણાનુવાદવાળી જુની વાચનમાળામાં શોભતી કવિતા પ્રમાણે, નામધારી ગુણવાળાં માણસો જવલ્લેજ મળે; પરંતુ ગં. સ્વ. યમુનાબહેનમાં તો નામ પ્રમાણેજ ગુણ મળી આવ્યા છે. યમુનાના નિર્મળ સ્ત્રોત જેવા પવિત્ર અંતઃકરણમાંથી નીકળતા વિશુદ્ધ પ્રેમ માયાના ઉદ્ગાર પ્રાશન કરનાર, નિઃસંશય પાવન જ થાય । અનુભવથી ઘડાયેલી-પ્રવીણ-શક્તિવાળી, મહાદેવી સમાન પ્રતાપ પાડનારી, અબલા પણ સબલારૂપ, પ્રલય કાર્યથી પ્રતિબિંબ પાડનારી યમુનાબહેન સક્કઈનું અવસાન, તેમનાં આરંભેલાં કાર્યની મુમુક્ષુઓને તો અવરથ હાનિરૂપ જ થાય-પરંતુ આપણી આ ભૂમિકાને, ગુર્જર મહિલામંડળને, અને જનસમાજની એક માયાળુ ભગિની-સમાજકાર્યવાહિની તરીકે સંસારી ઉભતિને પણ હાનિ પહોંચે, તેમાં આશ્ચર્ય બેઠું તો નથી ।

શ્રીમાન જુદે જન્મ ધરીને વૈભવી લાલનમાં ઉછર્યા પછી, શ્રીમંત સાસરવાસમાં પશો-
ટાઈને પણ મનોવાંચિત સુખ પ્રાપ્ત કર્યા છતાં, જનસમાજની સેવા કરવાનું જે માન મેળ-
વવાને એમનું સુઘાત્ય વરદાન પામ્યું, એ કાંઈ તાપસ યોગનુંજ પ્રયજ્ઞ હોવું જોઈએ.

શ્રીમાન ઘરના વૈભવમાં ઉછરેલાં ચોડાંજ નામધારી માણસો, જનલોકનાં કલ્યાણકારી
નિવડે છે ! કદાપિ તેથી યશસ્વી પ્રાપ્ત કરી હોય તો તે માત્ર માનાર્થેજ, નહિ કે આત્મીય
ભાવના વડે દેશહિત, જનહિત કે જગદિત માટે ! અથવા જે તેવાં વિશુદ્ધ માનવો નીવડ્યાં
લાગ્યાં છે, તો તેનું જીવન સફળજ છે !

દરેક માણસોથી કંઈ પરહિત થતું નથી. તેમાં પણ સ્ત્રીલતિ હોવા છતાં, હિંદુ સંસારની
વચ્ચે અથડતી અજ્ઞાનતાના અંધારામાં, કેવળ જ્યોતિર્વિના, જ્ઞાનદીપકવડે, હિંમત અને ધૈર્ય,
શાન્તિ અને દૃઢતા, વિવેક અને મહત્તા, પ્રેમ અને ગંભીરતા, નમ્રતા અને વિચાર સાથે
રાખીને પણ મહત્તા મેળવી, માત્ર મહત્તા મેળવવાજ નહિ, પણ માનવદેહનાં કર્તવ્યકર્મ
કરીને, પોતાના જન્મનું સાર્થક કરવાને તેમણે પરહિત કર્યું !

શું શ્રીમંત ઘરનું લાડકું શરીર, કાઠિયાવાડ જેવી ખડતલ જમીન ઉપર, દુકાળપીડિત
અનાથોને સહાય કરવાને, તાપ તહાડ યા જૂજ તરસની ખરવા કર્યાંવિના જાય, તે માનાર્થોથી
જને ? એ તો તાપસી દેહજ પ્રેમભાવે દોડી જાય ! જનસમાજનાં કલ્યાણ માટે, તન,
મન ને ધનનો ભોગ આપનાર આ અખંડપ્રતાપી યમુનાદેવી ખરે જ ગુર્જર ભૂમિમાં પૂજનીય
ગણાવી જોઈએ ! એમનું ચરિત્ર પ્રશંસનીય હોવાથી, લાવી પ્રભને અભ્યાસરૂપ થવું જોઈએ !
એમની કુલીનતા, તેમાં સમાયતી નમ્રતા, પુષ્પ અને મુગંધની ભાવનાથી ભરાયેલું જીવન
અનુકરણીય ગણાવું જોઈએ. આવાં વિશુદ્ધ અને નિર્મળ ચરિત્રવાળાં તાપસી બાનુઓનો
દેહીધ્મમાન સમુદાય ઉત્તરોત્તર પ્રાપ્ત થાઓ ને ઉચ્ચરો કે સ્વ. યમુનાબહેનના આત્માને
શાન્તિ મળે !—અસ્તુ !—

જમના મૈયાણી જે.

લેખક:—રા. ગોપાલજી આધવજી ઠક્કર.

જનની જણતો સકત જણ કાં દાતા કાં શૂર;

નહિ તો રહીએ વાંઝણી ચત ગુમાવીશ નૂર.

જગતની લજમાં જકડાયેલ જનોને ઉપરને દોહરો પોતાના - દુઃખમાં - મુવર્ણના અક્ષરે
છોતરી રાખવાની ખાસ જરૂર છે. આપણાં રાષ્ટ્રો ઉપરથી આપણે બાણીએ છીએ કે મનુષ્ય
જન્મ એ મહા દુર્લભ છે. ચોરાથી લાખ યોગિ સટકી સટકીને જીવ જીવતા જીવતા અનુભવ
લે છે પછી મનુષ્યદેહ—નરદેહરૂપી હીરો તેને પ્રાપ્ત થાય છે; અને તેનો પાછો તે સદુષ-
યોગ ન કરે તો પાછો સવાટવીના શેરામાં ઘાંચીના બળદીયાની પેઠે ફર્યાજ કરે છે.

દેટલાક લોકો એમજ માને છે કે જીવન છે તે આવા પીવા અને ખેલવા—આનંદ
કરવા—માટેજ છે, લાડી વાડી અને ગાડીને અર્થેજ છે. પણ આ વાત તદન અસત્ય છે.
આપણને આપણા શિક્ષકો ગુજરાતી કોપી શુકમાં ઘુંટવતા હતા કે “ખાનપાનને ખાતર
હંદગી નથી, પણ હંદગીને ખાતર ખાનપાન છે.” આવા સારા સંસ્કારો બાળપણથી જ જે
આપણામાં ઠસી જાય અને તે ઉપર-સત્સંગરૂપી જગતનું વારંવાર સ્થિત થાય તો તો ખરી

આપણું જીવનજ તદન બદલાઈ જાય. મથાળે જે દોહરો લખ્યો છે તે જીવનના માર્ગદર્શક જેવોજ છે. તે આપણને એમ સૂચવે છે કે કંતો ભક્ત, કંતો દાતા અને કંતો શરવીર બની આ મનુષ્ય જન્મનું સાર્થક કરો.

આપણે જાણે જે વિદુષી માતા વિષે લખી તેમનું ઉચ્ચ ચારિત્ર જનસમાજ પાસે મુકવા માંગીએ છીએ તે માતાએ તો પોતાનું જીવન સંકળ કરી લીધું છે; કંઈક તે માતામાં ઉપર દર્શાવેલ ત્રણ ગુણમાંથી એકજ ગુણ અથવા બેજ ગુણ હતા એમ નહિ, પણ ત્રણે ગુણો હતા. એટલુંજ નહિ પણ તે સર્વોશી હતા અને તે વાત હું આપની સમક્ષ પુરવાર કરવાની રજા લઉં છું.

પહેલો ગુણ ભક્તિનો છે. ભક્ત ઘણા પ્રકારના હોય છે: ઈશ્વરભક્ત, પિતૃભક્ત, માતૃભક્ત, પતિભક્ત, સ્વદેશભક્ત, વિ. વિ.

જમનાબહેન પુરેપુરાં ઈશ્વરભક્ત હતાં. પુરેપુરાં શા માટે? એટલા માટે કે તે પ્રભુ-ભક્તિ કરતાં તે લોકોને બતાવવા નહિ, બાહ્ય આડંબરને ખાતર નહિ અથવા તો જેમ કેટલાક માત્ર દીર્ઘાં ટપકાંમાં, માળા ફેરવવામાંજ કે નાવા ધોવામાંજ ભક્તિ માને છે તેમ નહિ પણ તેઓ હૃદયપૂર્વક, શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક ભક્તિ કરતાં અને પ્રભુનાં બાળકોની સેવા એજ પ્રભુની સાચી ભક્તિ છે એમ તેઓ માનતાં અને તે પ્રમાણે વર્તતાં પણ હતાં.

વળી તેમને મન બધા દેવો સમાન જ હતા. કેટલાક વિષ્ણુને માનવાવાળા શિવનાં દર્શન ન કરે અથવા શિવનું એમ મોટેથી બોલે પણ નહિ, બ્યારે બીજા શિવને માનનારા વિષ્ણુના મંદિર સાચું પણ ન જુવે, વળી કેટલાક માત્ર દેવીનાજ ઉપાસકો હોય, કેટલાક બજરંગીના, કેટલાક ગણપતિના એમ જુદા જુદા અમુકજ દેવ અને દેવીને માનવાવાળા પોતાનો કંઈ ખરો અને બીજાઓનો ખોટો એમ જે માની બેઠા છે તેમ તેમનું માનવું નહોતું. તેમનું માનવું તો એમજ હતું કે—

आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरम् ।

सर्वदेवमस्कारः केवलं प्रतिगच्छति ॥

પિતૃ અને માતૃભક્તિ તેમની કેવી હતી તેથી તો હું અજ્ઞાત હોવાથી કંઈ લખી શકતો નથી, તો પણ તેમના સંબંધમાં આવનાર બાળકોને તથા યુવકોને પિતૃ અને માતૃભક્તિ વિષે જે શિખામણ આપતાં તે ઉપરથી મારી ખાતરી છે કે તેઓ પિતૃ અને માતૃભક્ત હોવાંજ બોધે. વળી સ્ત્રીઓને તેઓ સામુ સસરાની ભક્તિમાટે બહુજ ભાર દઈને લલામણું કરતાં હતાં અને તેઓ પોતે બોલીનેજ માત્ર બેસી રહેતાં હતાં તેમ નહિ પણ તે પ્રમાણે કરી બતાવતાં હતાં. તેઓ પોતાનાં સાસરાપક્ષનાં સંબંધીઓ સાંધે કેવા પ્રેમ અને એકથી વર્તતાં હતાં તે તો મારી નજરની બોયેલી વાત છે એટલે મને લખતાં બીજાકુલ આંચકો લાગતો નથી કે તેમનું તે જાતનું વર્તન બહુજ ઉચ્ચ અને બીજા બહેનોને માટે અતિશય અનુકરણીય હતું.

પતિભક્તિ: તેમની પતિભક્તિ વિષે શું લખવું તે મને યુગ્યું નથી. તેઓને મેં સંઘવા તથા વિઘવા એ બન્ને સ્થિતિમાં બોયેલાં છે; પણ બન્ને સ્થિતિમાં તેમની પતિભક્તિ તો ખરેખર અલ્લીકિકજ હતી. તેઓ એક સાચાં સાધ્વી સતી હતાં. પતિને તેઓ પરમેશ્વરજ માનતાં હતાં, અને તેમનું વચન તેં દેવનુંજ વાક્ય એમ તેમને મન હતું. સતીને પતિના મૃત્યુરૂપી જે કારી ધાની અસર થઈ હતી તે વાત તો જગબહાર છે. તેમનું સ્થૂળ શરીર એટલું બધું કુશ થઈ ગયું હતું કે તેમના જીવનને માટે પણ ઘણાઓને સંકા હોવાનું દેશસેવા અને પોતાની

ખંડેનોને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં મુકવાને પોતાના પતિએ જે આજ્ઞા કરી હતી તે પાળવાનેજ સતીએ પોતાના દેહને પોતાના મનોબળથી ટકાવી રાખ્યો અને તે કર્તવ્ય કરવામાંજ દેહને ક્ષીણ કરી અંતે પતિ પાસે પરલોક પધાર્યો.

દેશભક્તિ: દેશભક્તિ તો તેમના જીવનમાં રજે રજે વ્યાપી રહી હતી અને તેમના જીવનની ઢોરીમાં ઓતપ્રોત હતી. દેશભક્ત હિંદના દાદા દાદામાઈની જ્યંતી ઉજવવાનું માન જે કોઈને ઘટતું હોય તો તે તેમનેજ છે. હું જુલતો ન હઉં તો જ્યારે અમે-પુરૂષો જ્યંતીના કાર્યથી ખીલકુલ અજ્ઞાત હતા અને હંમકજૂની ઘોર નિદ્રા હેતા હતા ત્યારે તેમણે તે વાત ઉપાડી લોકોને જાગૃત કર્યાં. તેઓ દરવર્ષ દાદાના દર્શને પોતે ખીજી ખંડેનોને સાથે લઈ તેમના પવિત્ર આશ્રમે સમુદ્રતીરે જતાં અને પોતાનું કર્તવ્ય બજાવતાં. તે સિવાય દેશવીર શ્રીગાંધીજી તથા ખીલ આપણા હિંદવાસીયો પર આફ્રિકામાં સંકટરૂપી વાદળાં ચઢી આવ્યાં તે વખતે પણ કમર કરીને તેઓને સહાય આપવા મોટા પાયા ઉપર ફંડ એકત્ર કર્યું અને ત્યાં મોકલાવી આપ્યું. વળી પૂજ્ય ગાંધીશ્રી તથા તેમના મુખ્યદુઃખમાં લાગે છેનાર તેમના દેવીતુલ્ય પત્ની આફ્રિકામાંથી સ્વદેશમાં પધાર્યા ત્યારે તેમને યોગ્ય માનપત્ર આપવાની હીલચાલમાં પણ તેમણે અથાગ લીધો હતો. તે ઉપરાંત અડસઠની સાલમાં જ્યારે હુદ્દાખાનરૂપી રાક્ષસે પોતાની કરાળ દાદથી ગુજરાત અને કાઠીઆવાડનાં ઢોરોનો અને અમુક અંશે મનુષ્યોનો શાસ કરવા માંડ્યો તે વખતે પોતે એક મોટું ફંડ એકત્ર કરી નાનાં ગામડાંઓમાં અને મોટા શહેરોમાં જાતે સહાય કરવા નીકળી પડ્યાં હતાં. તે પ્રસંગે જૂજ તરસ તાઢ તડકો વિગેરે અનેક સંકટો વેડીને તેમણે ખરેખર એક મમતાળુ માતાની ગરજ સારી હતી. તેઓ કહેતાં કે આવો ઉત્તમ મનુષ્યદેહ પામીને જે પોતાની માતૃભૂમિ માટે કાંઈ કરતો નથી અને માત્ર પોતાનું પેટ ભરવામાંજ અને મોજશોખમાંજ કાળ નિર્ગમન કરે છે તેને મનુષ્ય કહેવો કે કેમ તે એક સવાલ છે. દુનીયામાં દરેક ક્ષણે હજારો જીવ જન્મે છે અને હજારો જીવ નાશ પામે છે; પણ ખરું જીવ્યું તો તેજ કે જે પોતાની પાછળ પોતાનું સાઈ નામ મુકી ગયા. એક કવિ કહે છે.—

મરના લક્ષા હે ઉસકા જે જીતે હે અપને લીએ,
જીતા હે વોહી જે મર સુકા ઈન્સાનકે લીએ.

જે પોતાની ખાતર જીવે છે એટલે કે માત્ર કાગડા અને ફૂતરાની પેઠે પેટ ભરવાજ જીવે છે, તે તો આ જગતમાંથી મરી જાય તો જ ઠીક છે. જે માણસો જગતનું લહું 'કરવામાં પોતાના દેહને અર્પણ કરે છે તે માણસ મરે તો પણ અજર અને અમર જ છે.

ભક્તિ પછી દાતાપણની વાત લઈએ. દાતાપણમાં પણ જમનાખંડેનનો નંબર પહેલો આવે છે. દાન આપવાની જાગૃતમાં તેઓ કદી નાત જાતનો સેદ રાખતાં નહિ. ખીલજીને દુઃખી જોતાં કે તેઓની આંખમાંથી અશ્રુધાર વહેતીજ હોય. આ વાત તો મેં ઘણી વખતે નજરે જોયેલી છે. ખીલજીની દુઃખી સ્થિતિ વિષે જ્યારે તેઓ લાપણુ આપતાં ત્યારે ખરેખર પરચર જેવા હૃદયવાળા માણસનું અંતઃકરણ પણ પીગળી જતું. વળી તેમનું લાપણુ પણ 'મહુજ' હૃદયવેદક આવતું અને ધારેલી અસર કરતું.

અડસઠના હુકાળ પ્રસંગે પોતે પોતાના પદરના ખર્ચે મુસાફરી કરી હતી એટલુંજ નહિ પણ પોતાની ગાંઠથી પૈસા કાઢી તેમણે દુઃખીઓને સહાય કરી તેમને દીવાસો આપી તેમનાં આંસુઓ લુહાં હતાં.

તેમની સહાયથી આંહિ ભાવનગરમાં એક સ્ત્રીવર્ગ આદ્ય છે અને ખીજે અન્વ સ્થળોએ

પણ તેમની ગુપ્ત દાનની સહાયથી બીજાં આવાં ખાતાંઓ નહો-છે. છેવટે સ્વર્ગમાં સીધાવતાં સીધાવતાં પણ ખરેખર દેશોત્તરિના કાર્યમાં સહાયજૂત થઈ પડે તેવા દરેક ખાતાને પોતાના તરફથી ઉદાર રકમ આપવાનું ફરમાન કરી ગયાં છે. આ બધી હકીકત ઉપરથી તેઓ દાતા હતાં તે વાત સિદ્ધ થાય છે.

આથી વાત રહી શૂરવીરતાની: તલવાર, બાલા, ખરછી, ધનુષ્ય કે બંદુક એ શસ્ત્રોનો ઉપ-યોગ કરી જતાવી શૂરવીરતાનું નામ પ્રસિદ્ધ કરવું એ જમાનો તો આવ્યો જ ગયો છે. હાલના જમાનામાં તો કલમમાં અને લાખણમાં શૂરવીરતા રહી છે એટલું જ નહિ પણ ખરી શૂરવીરતા જોલ્યા પ્રમાણે કરી જતાવવામાં જ રહેલી છે. આ રીતે જો આપણે જોઈએ તો જમનાબહેન શૂરવીર હતાં. કારણ તેઓ શું જોલવામાં શૂરવીર નહોતાં! તેઓ લખાણ કરવામાં પણ શું શૂરવીર નહોતાં? શું તેઓ કાર્ય કરવામાં પણ શૂરવીર નહોતાં? પતિની માંદગી વખતે તેમણે તેમની જે સેવા બરદાસ્ત કરી હતી તે શું તેમની શૂરવીરતા નહિ? પતિના મૃત્યુ પછી તેમણે જે ધીરજ ધારણ કરી હતી તે શું તેમની શૂરવીરતા નહિ? શરીર અશક્ત હોય, ડોકટરો કામ કરવાની કે મુસાફરી કરવાની ના પાડે, પાસે રહેનાર સ્નેહીઓ અને સગાં સંબંધીઓ તેમને પથારીમાં જ પડ્યા રહી આરામ લેવાનું કહે છતાં પણ પરમાર્થનું કાર્ય હોય, દેશસેવાની વાત આવે કે પોતાની બહેનોની ઉન્નતિની વાત હોય ત્યારે તેઓ શરીરની દરજ્જા કર્યા સિવાય સિંહની ગાફક ગર્જના કરી પથારીને પાટુ મારી ઉઠ્યાં થતાં અને ધારેલું કામ પાર પાડતાં. આ શું શૂરવીરતા નહિ? આટલી અવસ્થાએ પતિવિયોગનું દ્રણુ દુઃખ હતું છતાં પણ દેશની અને ખાસ કરી પોતાની બહેનોની જે સેવા તેઓએ જળવી છે તે જોતાં ખરેખર સૌ કોઈ કબુલ કરશે કે તેઓ એક શૂરવીર હતાં.

જમનાબહેનનું સ્થૂળ શરીર જો કે અત્યારે નથી, તેમની માટી માટીમાં મળી ગઈ છે, તેમનું પંચતત્વનું અનેકું પુતળું પંચતવને મળી ગયું છે છતાં તેમણે જે કાંઈ કહ્યું છે, તન-મન અને ધનથી દેશસેવા અને લગિનીસેવા કરી છે તેથી તેમનું નામ તો ગુજરાત અને કાલીયાવાડના ઈતિહાસમાં અજર અને અમરજ છે; કારણ એક કવિ કહે છે,—

નામ રહતા ઠાકરા, નાણા નહિ રહત,

કીર્તિ કેરા કોટડા, પાડ્યા નહિ પડંત.

આવી રીતે જમનાબહેનની કીર્તિ તો અજર અને અમરજ છે.

છેવટે વાંચનાર બહેનો પ્રતિ એટલીજ વિનંતિ છે કે જો આપણે હિંદમાતાને પ્રસન્ન કરવાં હોય તો જમનાબહેનના ઘણા સદ્ગુણોમાંથી એકાદનું પણ અનુકરણ કરો અને તેના જેવાં બનવા પ્રયત્ન કરો; અને જમનાબહેનના આત્માને પ્રસન્ન રાખવો હોય તો તેમણે જે કાંઈ આરંભ્યાં છે તેમાં તન-મન અને ધનથી સહાય કરી તેને વધારે પગલર કરવા આજે જ પ્રતિજ્ઞા લ્યો.

અંતમાં આપણે આ લખાણના સંબંધથી છુટાં પડીએ તે પહેલાં એક વખત શુદ્ધ હૃદયથી બોલોકે—જમના મૈયાડી જે.

સંદર્ભિત જમનાબહેન સંકલ્પ.

લખનાર:-વૈદ્યકવિ હર્ષભ રથામ ક્રુપ.

ઉક્ત બહેન-સામ્રાટ સમયમાં એક મહાદેવીરૂપે ગણાઈ ગયાં છે. એમનું ચારિત્ર વિશુદ્ધ તથા અનુકરણીય હતું. એમનો સ્વદેશપ્રેમ અવર્ણનીય હતો અને એમણે સ્ત્રીવર્ગની સુધારણા માટે જે પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હતો તથા તે દ્વારા જે પ્રકાશ પાડ્યો હતો તે અવર્ણનીય હતો. હુબકળપીડિત દેશનાં નરનારીઓ તથા અનાથ બાલકોને યોગ્ય સાહાય્ય આપવા એમણે જે હિંમત બતાવી છે તેવી હિંમત ભાગ્યેજ કોઈ પુરુષવ્યક્તિ પણ દેખાડી શકે. એઓ અત્યંત દયાળુ તથા માયાળુ હતાં. એમની ધર્મશ્રદ્ધા ભેઈને-દરેકને આશ્ચર્ય થયા વગર રહેતું નહિ. એમના પ્રમુખપદ નીચે આ લેખકને, જે વખત 'જૈન મહિલા સમાજ' માં લાખણ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. એઓ સ્વદેશહિતચિન્તકો લાણી સદ્ભાવના દર્શાવતાં; જેટલુંજ નહિ પરંતુ તેમના વિચારો બહુી લેવા માટે તેમની બેઠે વાર્તાલાપ કરવાનો ઉત્સાહ ધરાવતાં. પોતાને ત્યાં આવવાનું મને પણ આમંત્રણ કર્યું હતું અને એક સમયે ઝાંણગંગા ઉપર આવેલા એમના લવનમાં હું ગયો હતો. મેં 'કન્યાવિક્રય અથવા માખાપનું મહાપાપ' એ નામનું જે પુસ્તક લખી પ્રકટ કર્યું હતું તે હું ત્યાં લેઈ ગયો હતો. એ સમયે એમના પતિ યંણુ હાજર હતા. તેઓ પણ મને ઓળખતા હતા. રૂપતીએ મ્હારો સંતોષપ્રદ સત્કાર કર્યો. હું જ્યારે ત્યાં ગયો ત્યારે જમનાબહેન દેવપૂજનમાં બેઠાં હતાં. છતાં પણ મને આવેશી ભેઈ સહર્ષ તેમણે મ્હારો મુંગો આદર કીધો. પૂજનમાંથી નિરૂત થયા પછી મ્હારી પ્રવૃત્તિને માટે તે તો મ્હારીજ પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં. સત્જનોનો સ્વભાવજ એવો હોય છે કે તેઓ પોતાના ગુણે ઢાંકે છે અને સામાના ગુણોને પ્રકટ કરે છે. ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે, બહેન, પ્રશંસાપાત્ર તો તમેજ છો; કારણ કે તમારા જેટલું અમારાથી નથી જની શકતું તેને માટે અમને તો હલ્દી લગ્ન ઉત્પન્ન થાય છે. તમે એક તો બહુ સ્ત્રીભક્તિ અને તેમાં પણ સર્વ વાતે મુખી છો; આમ છતાં પ્રાપ્ત વિભવનું બળિદાન આપી આટલે દરજ્જે દેશનું હિત કરવાની ઉત્કંઠા રાખો છો એ તમારૂં કાર્ય કાંઈ જેવું તેવું સ્તુતિપાત્ર નથી. બહેને મને જવાબ આપ્યો કે તમે મને જે માન આપો છો અને મ્હારા બહુ પૂજ્યભાવથી બુઓ છો એ પ્રતાપ (પોતાના પતિ તરફ આંગળી કરીને) એમનો છે. એમના પતિયે પછી મને કહ્યું કે, કુવિરાજ! ત્યાં સુધી સ્ત્રીવર્ગની સુધારણા માટે એમનીજ ભક્તિમાંની વિશુદ્ધ હૃદયની કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ ઉપ-દેશ તરીકે બહાર નહિ પડે અને જે એવા પ્રકારના ગુણ ધરાવનારી સ્ત્રીઓ હોય તેણીઓને તેમ કરવાનું તેણીઓના પતિ અનુમોદન નહિ આપે ત્યાં સુધી આ દેશની સ્ત્રીઓ સુધારણાના માર્ગે લાણી વળે, એમ હું તો માની શકતો નથી.

મેં કહ્યું કે, તમે ખરેખરા સદ્ભાગી છો કે તમને આવાં વિશ્વાસપાત્ર પત્ની મળ્યાં અને અમારાં આ બહેન પ્રણું પ્રણું લાગ્યશાળી કે તેને તમારા જેવા વિશ્વાસપાત્ર પતિ મળ્યા. આ દેશની અંદર તમારા જેવા શુદ્ધચેત્તો તથા અમારી આ બહેન જેવી શુદ્ધિણીઓ જ્યારે વિશેષ સંખ્યામાં પાકશે ત્યારેજ પ્રજામાં શુભ પરિવર્તનનો આભાસ પડશે.

જમનાબહેન મ્હાં ઉક્ત પુસ્તક અગાઉથીજ વાંચી ગયાં હતાં અને તેણે મને પ્રશંસાપત્ર પણ લખી આપ્યું હતું તે ઉપરથી પુનઃ મ્હારા પ્રયત્નને તેઓ વખાણવા લાગ્યાં અને સૂચના કરી કે તમે તમારા આ કન્યાવિક્રયનિષેધના કાર્યને શિથિલ પડવા દેશો નહિ,

પણ બરી રાખજો; કારણ કે એ એક મહા અધર્મ છે અને એ અધર્મનો અવશ્ય નાશ થવો જોઈએ; કેમ કે દેશની અવનતિનું એ પણ એક મુખ્ય કારણ છે.

એઓ સાક્ષાત્ સતી હતાં. એમનો પતિ પ્રત્યે અગાધ પ્રેમ હતો. પતિમરણ પછી એઓ દેહ ધારણ કરી શક્યાં નહિ એ એમની પોતાના પતિ પ્રત્યેની લક્ષિતનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. ખરેખર ગુર્જર સ્ત્રીમંડળમાં એઓ એક મહામૂલ્યવાન સ્ત્રીરત્નરૂપે ઝળકી નિકળ્યાં હતાં અને વાસ્તવિક કહીએ તો એમની મુંબઈ અને ગુજરાતમાં એવી ખોટ પડી છે કે જેનું સ્થાન દીર્ઘકાળે પણ કોઈ સાચવવા તથા ચોસાવવા સમર્થ થાય તેને માટે શક છે.

શારીરિક, માનસિક, આર્થિક તથા આત્મિક સાહાય્ય આપનારાં તથા પરોપકારાર્થે, સ્વાર્થલાગી રહીને જીવન ગાળનારાં તો જમનાબહેન એક જ હતાં. એઓ સુશીલ હોવાની સાથે સ્વભાવે શાન્ત, સમયસૂચક તથા ઉદાર હતાં. પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર એમના આત્માને સદ્ગતિ આપો.

લગવતી જમનાબાઈ સક્કઈ.

(લેખક:-સ્વામી ભૂમાન્દ.)

“ In Mrs. Sakkaï I found a true Hindu lady born to lead her Hindu sisters in the onward march of progress.....I wish my countrywomen to follow the noble example of Mrs. Sakkaï's life. If they do so, I am sure, India's progress will be materially accelerated. ”

(Dadabhai Naoroji.)

ભાવાર્થ—ઉત્તરિના માર્ગમાં પોતાની હિંદુ બહેનોને આગળ વધારવાને મીસીસ સક્કઈ જન્મ્યાં હતાં. મારા દેશની સ્ત્રીઓ મીસીસ સક્કઈના જીવનના ઉમદા દૃષ્ટાંતનું અનુકરણ કરે એમ હું પ્રાર્થું છું. જો તેઓ મીસીસ સક્કઈના પવિત્ર-ઉમદા ચારિત્રનું અનુકરણ કરે તો મારી ખાતરી છે કે ઘણી ઝડપથી હિંદની ઉત્તરિ આગળ વધશે.

દાદાભાઈ નવરોજી.

હિંદના દાદાના ઉપરોક્ત શબ્દ લગવતી જમનાબાઈના પવિત્ર જીવનની ટુંક પ્રસ્તાવના છે. મનુષ્યજન્મ પામીને જેઓ લલાઈનાં-પરોપકારનાં-દેશસેવાનાં કાર્યો કરે છે તેમનો જ જન્મ સફળ છે અને તેઓ જ વધારે શાન્તિ, સુખ અને યશના લાગી થાય છે. લગવતી જમનાબાઈનું આખું જીવન લલાઈ-સેહ-સેવા-પરોપકારવૃત્તિનું આગેદુખ ચિત્ર છે-લક્ષ્યાધિપતિના હૃદયમાં પોતાનો જન્મ થયો હતો છતાં શ્રીમાનોમાં મોજશોખ, મદ, મિથ્યાભિમાન, સ્વાર્થાપણ, ખોટી મોટાઈ, આળસ વગેરે જે દોષો ઘણીવાર જોવામાં આવે છે તે તેમનામાં નહોતા. પરંતુ અચપણથી જ લલાઈ, મમતા, સેહ, દયા, દમન, સહનશીલતા, નમ્રતા, સાદાઈ, વગેરે સદ્ગુણો તેમનામાં ઢેખાઈ આવતા હતા. “ પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી વરતાય ” એ કહેવત પ્રમાણે ન્હાનપણથી જ તેમની લવિબ્યની પરોપકારી કારકીર્દીનાં ચિન્હો માલુમ પડ્યાં હતાં. પોતાનો લગ્નસંબંધ સાધારણ રિથતિના જીવસ્થસાથે થયો હતો છતાં પોતાના પિતાની શ્રીમંતાઈનો ગર્વ રાખી કદી પણ અસુર પશ્વના કોઈપણ મનુષ્યનું દિલ દુલાબું નહોતું. પ્રારબ્ધ-

વશાત્ આવી પડેલી સ્થિતિમાં પોતે સંતોષ માનતાં અને આનંદપૂર્વક પોતાનાં દરેક વ્યાવહારિક કર્તવ્ય બજાવતાં હતાં. આદર્શ હિંદુ સ્ત્રી પ્રમાણે પતિસેવા—ઘરવ્યવહારનાં તમામ કાર્યોમાં પતિને અનુકૂળ રહી સહાયતા આપતાં અને પતિની ઇચ્છા એજ પોતાની ઇચ્છા સમજતાં હતાં. ઘરનાં તમામ કામકાજ પોતે બોલે ઉમંગથી કરતાં હતાં. તેમના પતિ સાધુ-સંન્યાસી મહાત્માના બક્ષ હતા, તેમની સાથે સત્સંગ કરી કાંઈ પારમાર્થિક લાભ મેળવવાને ઉત્સુક હતા, તેથી તેમને ત્યાં ઘણીવાર સારા સારા મહાત્માઓ આવતા હતા. ભગવતી જમનાબાઈ હાથે રસોઈ કરી તેમને ભોજન કરાવવામાં પ્રુણ અને આનંદ માનતાં હતાં.* પોતાના અધ્યા સંબંધીઓ પ્રત્યે તેમનો વ્યવહાર ઘણા ઉંચા પ્રકારનો હતો. તેમના પવિત્ર આચરણથી તેમના ઘરનું અધું વાતાવરણ પવિત્ર બન્યું હતું. તેમના પવિત્ર આચરણથી તેમના સંબંધીઓ તથા બીજા જે જે તેમના સમાજમમાં આવતા હતા તેમનાપર ઘણી સારી છાપ પડતી હતી—તેમના પવિત્ર આચરણથી આકર્ષાઈ તેમના નજીકના સંબંધી મહાશય કેશવલાલ તે દંપતીને પોતાના ગુરુ માનતા હતા. મહાશય કેશવલાલની શુભેચ્છા અને લોકસેવાની લાગણી તે દંપતીને આભારી છે.

ભગવતી જમનાબાઈનો પતિપ્રેમ અલૌકિક હતો—મહાશય સક્ષર્ષ ન્યારથી સદ્ગત થયા ત્યારથી ભગવતી જમનાબાઈને પોતાના દિલપર ભારે આઘાત થયો હતો—મહાશય સક્ષર્ષ એક સાચા ગૃહસ્થના નમુના હતા. તેમનામાં ઉચ્ચ વિચારો, ઉંચા પ્રકારનું ધૈર્ય અને સાર્વભૌમ સહયતા વગેરે સાચી ગૃહસ્થાઈનાં લક્ષણો દેખાઈ આવતાં હતાં—ભગવતી જમનાબાઈને પોતાનું મિશન આગળ વધારવામાં મહાશય સક્ષર્ષનો પ્રભુ ટેકો અને સહાનુભૂતિ હતાં તેથી તેમને મહાશય સક્ષર્ષના સદ્ગત થવાથી ભારે આઘાત થયો હતો. વર્તમાન હિંદુ સમાજની સ્થિતિ જોતાં પતિ પોતાની પત્નીને લોકસેવાનાં કાર્યો કરવાનો આગ્રહ કરે અને સહાનુભૂતિ દર્શાવે એ એક આશ્ચર્યકારક અને અસાધારણ બીજા છે. ઘણી વખત આપણે જોઈએ છીએ કે પતિની ઇચ્છા લોકસેવા કરવાની હોય તો પત્નીની ઇચ્છા નથી હોતી અને પત્નીની ઇચ્છા હોય તો પતિને તે ગમતી વાત હોતી નથી—પરંતુ પતિ અને પત્ની બંનેની લોકસેવા કરવાની લાગણી કવચિત્ જ બેવામાં આવે છે. ભગવતી જમનાબાઈ અને મહાશય સક્ષર્ષ બંનેમાં લોકસેવાની લાગણી હતી—આપણે હિંદુધર્મ ડંકો વગાડીને કહે છે કે કોઈને સત્સના—પરોપકારના—લોકસેવાના કાર્યમાં આડે આવવું નહિ—જો કોઈ પતિ કે પત્ની લોકસેવાના કાર્યમાં એક બીજાને પ્રતિબંધક—કંટકરૂપ થાય તો તે એક મોટું પાપ કરે છે અને જ્યારે ત્યારે પાપની સજા થયા વિના રહેતી નથી. ભગવતી જમનાબાઈ અને મહાશય સક્ષર્ષ હિંદુધર્મનું રહસ્ય સમજતાં હતાં, તેથી લોકસેવાના કાર્યમાં એક બીજાને કંટકરૂપ થવાને બદલે બંને લોકસેવાનું કાર્ય કેમ આગળ વધે તેનું જ ઘણીવાર ચિંતન કરતાં હતાં. ભગવતી જમનાબાઈ વ્યવહાર-કૃશણ હતાં તેથી લોકસેવા કરતાં પોતાના હુડુંબ, સંબંધી કે જ્ઞાતિજનોને બૂલી ગયાં ન હોતાં—તેમનું પણ હિત કરવાની હમેશાં કાળજી રાખતાં હતાં—પોતાની જાહેનનાં સંતાનોને ઘણી માયાળુ રીતે પોતે ઉછેરીને મોટાં કર્યાં હતાં. તેમની જાહેનનાં સંતાનોને માની ખોટ માલમ પડી નહોતી—આ પ્રમાણે તેમનું વ્યાવહારિક જીવન ઘણું ઉંચા પ્રકારનું હતું અને લવિષ્યના તેમના પારમાર્થિક જીવનની તૈયારી હતી. જે દંપતી પોતાનું વ્યાવહારિક જીવન ઉંચા પ્રકારનું ગણે છે તે પારમાર્થિક જીવનનાં અધિકારી બની શકે છે—વ્યાવહારિક જીવનમાં

* આ વાત તથા બીજા કેટલીક હકીકત લેખકને ભગવતી જમનાબાઈએ તથા તેમના સંબંધી અને શિષ્ય મહાશય કેશવલાલે કહી હતી.

વ્યવહારકુશળતા, દયા, દાન, ક્ષમા, સ્નેહ, સત્ય, દમન, સહનશીલતા, સત્યતા, વિવેક, નમ્રતા વગેરે જેમનામાં ભગૃત થયાં હોય છે તેઓ હોકસેવા કરવાને લાયક અને છે.

આપણા દેશમાં જે વળતે પુરૂષ વર્ગની ઉન્નતિ માટે કેટલાક દેશહિતેચ્છુ પુરૂષો કાર્ય કરી રહ્યા હતા તે વળતે સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિ માટે કોઈ મહાનુભાવ સ્ત્રી નગરે પડતી નહોતી—જે વખતે આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પોતાના ઘર-હુકું કે નાત ભતને પોતાની આખી દુનિયા સમજતી હતી, જે વખતે તેઓ ઘોર અજ્ઞાન-અનધિકારમાં અથડાતી હતી, જે વખતે પશુજીવનના જ્ઞાન સિવાય બીજા મનુષ્ય, પિતૃ, દેવ, ઋષિજીવનની ખબર નહોતી, અને પોતાને અધમ, હલકી, દાસી, પગની ભૂતી અને પુરૂષની માત્ર લોચ સમજતી હતી તે વખતે પોતાની હિંદુ બહેનોના ઉદ્ધાર માટે ભગવતી જમનાભાઈ બહાર પડ્યાં અને તેમને અજવાળામાં લાવવાને રાતદિવસ પુરૂષાર્થ કરવા માંડ્યો. ભગવતી જમનાભાઈએ સંસારમાં સ્ત્રીનો કેવો દરજ્જો છે તેનું પોતાની હિંદુ બહેનોને જ્ઞાન કરાવ્યું. જેવી રીતે એક રાજાને દીવાનની જરૂર છે તેવી રીતે સ્ત્રી ગૃહરાજ્યમાં દીવાન છે એમ જ્ઞાન કરાવ્યું—જેવી રીતે રથને બે ચઢની જરૂર છે તેમ વ્યવહારરથનાં સ્ત્રી ને પુરૂષ બે ચક્ર છે એમ સમજાવ્યું આખી—સ્ત્રી પુરૂષથી ઉતરતી નથી પણ પુરૂષનું તે એક અંગ (અર્ધાંગ) છે અથવા તેનો પોતાનો આત્મા છે એ બતાવી આપ્યું. જેમ પુરૂષને વિદ્યા, જ્ઞાન, કળા, ધર્મ, તપ, દાન વગેરેમાં આગળ વધવાનો હક છે તેમ સ્ત્રીને પણ છે એમ જનસમાજની ખાતરી કરી આપી. તેમણે જનસમાજને બતાવી આપ્યું કે જે પુરૂષો વિદ્યા, જ્ઞાન વગેરેમાં આગળ વધશે અને સ્ત્રીઓ નહિ વધે તો સંસારમાં વિષમતા વધશે અને પ્રગતિ અટકશે. પુરૂષની પેઠે સ્ત્રીને પણ પોતાનું મિશન હોય છે અને તે લાયક થયા વિના પુરૂષ થતું નથી. સ્ત્રીને જન્મત્માં માતા, પત્ની કે શહેરી તરીકે જે જે ફરજો બળવવાની હોય છે તે બધી ફરજો યોગ્ય કેળવણી મળ્યા સિવાય બલવી શકાતી નથી. ભગવતી જમનાભાઈએ પોતાનાં દૃષ્ટાંતથી બતાવી આપ્યું કે વિદ્યા-જ્ઞાન-કેળવણી-યોગ્યતા વિના મનુષ્ય પશુ સમાન છે—મનુષ્ય બનવા માટે મહારાજા ભર્તૃહરિના કહેવા પ્રમાણે ત્રણે લખેલી યોગ્યતા હોવી જોઈએ:—

યેષાં ન વિદ્યા ન તપો ન દાનં જ્ઞાનં ન શીલં ન ગુણો ન ધર્મઃ ।

તે મૃત્યુલોકે મુવિ મારમૃતા મનુષ્યરૂપેણ મૃગાશ્વરન્તિ ॥

ભાવાર્થ—વિદ્યા, તપ, દાન, જ્ઞાન, શીલ, ગુણ અને ધર્મ—આ સાત બાજતો જે સ્ત્રી કે પુરૂષમાં નથી તે કૃત્તવીમાતા પર ભાર છે અને મનુષ્યના રૂપમાં પશુ થઈને જન્મત્માં ભેટકે છે.—

મનુષ્ય બનવા માટે સ્ત્રીઓએ યોગ્ય કેળવણી લેવી જોઈએ. તમામ ઉન્નતિનો મહામંત્ર કેળવણી છે. જે સ્ત્રીઓ કેળવણીરૂપ મહામંત્રની ઉપાસના નહિ કરે, અને જાલણ-મૂર્ખ અને પશુ સમાન રહેશે તો તેમનો ઘરવ્યવહાર સારો ચાલશે નહિ, દંપતીસ્નેહનો વિકાસ થશે નહિ, સંસારમાં વિષમતા વધશે અને બીજાં ઘણાં અનિષ્ટ પરિણામ થશે. જે દેશમાં સ્ત્રીઓ કેળવાયકી—યોગ્ય બલવાન હોય છે, ત્યાંજ શરવીર, દાતા, લક્ષ્મી, વિદ્વાન, જ્ઞાની, મહાત્મા, દેશહિતેચ્છુ પુરૂષો પેદા થાય છે. પુરૂષો માત્ર કેળવણી લે અને સ્ત્રીઓ અલણ—મૂર્ખ કે નહિ જેવી કેળવાયકી રહે તો દેશમાં વિદ્વાન, વિચારશીલ અને શોધક પુરૂષો પેદા થશે નહિ, પુરૂષોને માથે બોળે વધારે પડશે, દંપતીસ્નેહ ભગૃત થશે નહિ, અને તેમનાં જે સંતાન થશે તે શુદ્ધ—સ્નેહ-ઉત્સાહ વગરનાં નિર્માલ્ય અને કાચર થશે. બી ઉત્તમ હોય અને જમીન ખરાબ હોય તો તેમાં કદી સારો પાક થતો નથી, તેમ પુરૂષ કેળવાયકો હોય અને સ્ત્રી

અલણ—મૂખં હોય તો તેમની સંતતિ સારી થતી નથી જે પ્રજામાં આવી વિષમતા હોય તે પ્રજા ઉત્પત્તિના માર્ગમાં આગળ વધી શકતી નથી. ઉત્પત્તિમાં આગળ વધવાને પુરૂષ અને સ્ત્રીમાં શારીરિક અને માનસિક શક્તિનું યોગ્ય પ્રમાણ હોવું જોઈએ. વૈદિક શાસ્ત્રમાં શારીરિક યોગ્યતાના સંબંધમાં લખ્યું છે કે પુરૂષ પચીસ વરસનો હોય ને સ્ત્રી સોળ વરસની હોય તો યોગ્ય પ્રમાણ કહેવાય. તેજ પ્રમાણે માનસિક યોગ્ય પ્રમાણ પણ હોવું જોઈએ. દાખલા તરીકે પુરૂષ બી. એ.—ગ્રેજ્યુએટ હોય તો તેને મેટ્રિક કે ગ્રીવીયસની યોગ્યતાવાળી પત્ની મળવી જોઈએ. પુરૂષ મેટ્રિક હોય તો તેને ઇંગ્રેજ ચોથા કે પાંચમા ધોરણની યોગ્યતાવાળી સ્ત્રી જોઈએ. આપણા દેશમાં હજારો ગ્રેજ્યુએટ છે પરંતુ તેમને લાયક મેટ્રિક કે ગ્રીવીયસની યોગ્યતાવાળી પત્ની નહિ હોવાથી તેમનામાં વિષમતા પેદા થાય છે અને લાયક સંતાન પેદા થતાં નથી—આમ હોવાથી દેશમાં જોઈએ તેવા લાયક પુરૂષો-વિદ્વાન, મૂળ વિચારકો (Original thinkers), શોધકો, દેશહિતેચ્છુ, સાહસિક પુરૂષો હજી મુઠ્ઠી પેદા થતા નથી. ભગવતી જમનાબાઈએ આપણા દેશની આવી હુદ્દશા જોઈ તેથી ખોતાની ખેંડોની નહારે ખોતે ધાયા—સ્ત્રીઓને કેળવવા માટે, તેમને લાયક પત્નીઓ અને માતા બનાવવા માટે, તેમને દેશની સેવા કરવા લાયક બનાવવા માટે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરી ખોતે ઠેકાણે ઠેકાણે ઘણાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં, મ્હોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ માટે કલાસો કાઢ્યા, વખતોવખત મંડળ તરફથી પુસ્તકો, અને ન્હાના ન્હાના નિબંધો જહાર પાડ્યા; રીડીંગ રૂમ અને લાયબ્રેરી સ્થાપ્યાં, અને મંડળની કેટલેક ઠેકાણે શાખાઓ સ્થાપી—ખોતાના ઉદાહરણથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓને બતાવી આપ્યું કે સ્ત્રીઓએ માત્ર ઘરના ખૂણામાં જ લગાઈ રહેવાનું નથી પરંતુ સ્ત્રીઓએ કેળવણી લઈ ખોતાના હુંડળ, જ્ઞાતિ અને દેશની ઉત્પત્તિ કરવામાં પુરૂષોને સહાયતા આપવી જોઈએ. “વિદ્યા એ વીર્ય છે, સાક્ષરતા એ શક્તિ છે, વિદ્યા પરંતુ દેવતા, Knowledge is power—જ્ઞાન એ શક્તિ છે.” આ વચનો બતાવી આપે છે કે સ્ત્રીઓએ કેળવણી લેવી એનો અર્થ એ થાય છે કે શારીરિક, માનસિક, આત્મિક અને સામાજિક કેળવણી લઈ તેઓએ ખોતાનાં શરીર, મન, આત્મા અને સમાજને જલવાન બનાવવાં અને દેશની ઉત્પત્તિ કરવી. ભગવતી જમનાબાઈએ સ્ત્રીઓને કેળવવા માટે—તેમને ઉત્પત્તિના માર્ગમાં આગળ વધારવા માટે તન, મન અને ધનથી જેટલું જન્યું તેટલું કર્યું છે. આપણા દેશમાં હજી સ્ત્રીકેળવણી ‘પાશેરામાં પહેલી પુણી સમાન’ છે. પુરૂષોને જેટલા પ્રમાણમાં કેળવણી મળે તેટલા પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓને પણ જિયા પ્રકારની કેળવણી મળવી જોઈએ. આમ થશે ત્યારે જનસમાજમાં સમતા જળવાઈ રહેશે અને દેશની ઉત્પત્તિ આગળ વધશે. નહિ તો વિષમતા વધશે અને ઉત્પત્તિનો પ્રવાહ જલદી આગળ વધશે નહિ. ભગવતી જમનાબાઈની પેઠે આપણા દેશની દરેક સમજી સ્ત્રી પ્રાથમિક, માધ્યમિક, અને જિયા પ્રકારની પુરૂષ તેમજ સ્ત્રીઓ માટે કેળવણીની અગત્ય સમજે અને તેને માટે યથાશક્તિ તન, મન કે ધનનો ભોગ આપી ઠેકાણે ઠેકાણે કન્યાશાળાઓ સ્થાપવામાં સહાયતા કરે તો આપણા દેશની સ્ત્રીઓની જલદી ઉત્પત્તિ થાય—કેટલાંક માળાપો કન્યાઓને પ્રાથમિક કેળવણી આપીને ઉઠાડી લે છે અને સંસારનો ભારે બોલે નાખી તેમની પાયમાલી કરે છે—કન્યા જ્યાં મુઠ્ઠી માધ્યમિક કે જિયા પ્રકારની કેળવણી લેતી નથી ત્યાં મુઠ્ઠી સંસારનો બોલે ઉપાડવાને કે દેશની સેવા કરવાને તે લાયક બનતી નથી—ભગવતી જમનાબાઈએ સ્ત્રીઓની ઉત્પત્તિનું બીજ માત્ર રોપ્યું છે—તેને પોષણ આપી મોટું કરવું તે હવેની સ્ત્રીઓનું કામ છે. જો હિંદુ સ્ત્રીમંડળના સલાસદો સ્ત્રીભક્તિની કેળવણી માટે ઉત્સાહ રાખી કન્યાઓને માધ્યમિક (હાઈસ્કૂલની) અને જિયા પ્રકારની (કોલેજની) કેળવણી લેવા સગવડતા કરી આપે, કન્યાઓને ન્હાની ઉમરમાં પરણાવી નહિ

દેતાં ઓછામાં ઓછી સોળ કે વીસ વરસની ઉમરસુધી તેમને માધ્યમિક કે ઉંચા પ્રકારની કેળવણી લેવા દે અને સ્ત્રીવર્ગની શારીરિક, માનસિક, આત્મિક અને સામાજિક ઉન્નતિ સાધવા માટે પોતાનાથી બનતો પ્રયાસ કરે તોજ તેઓ લગવતી જમનાબાઈના ઋણમાંથી મુક્ત થશે, લગવતીનું સાચું શ્રાદ્ધ મનાશે અને લગવતીનું સાચું રમારક કહેવાશે. આમ સાચું શ્રાદ્ધ અને રમારક કરવાથી લગવતીને સ્વર્ગમાં શાંતિ અને આનંદ થશે.

લગવતી જમનાબાઈમાં દયા-સેવા-પરોપકારની લાગણી અત્યંત હતી. દુકાળ કે બીજી કંઈ આપત્તિ દેશપર આવી પડતી ત્યારે પોતે આગેવાન થઈ તે દૂર કરવા પ્રયત્ન કરતાં હતાં. ગયા દુકાળ વખતે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં મુસાફરીની તકલીફ સહન કરીને અનાથ અને ગરીબોને અન્ન, વસ્ત્ર ને દ્રવ્ય વગેરેની સહાયતા કરી હતી. પોતે બંને સેવાનાં કાર્યોમાં સામેલ થતાં એટલુંજ નહિ પણ બીજાઓને પણ તેમાં સામેલ થવા આગ્રહ કરતાં. પોતે બીજાઓને તે બાબત પત્રો લખતાં અને ફંડ ખોલી નાણું ભેગું કરતાં હતાં. પોતે ખોલેલા ફંડમાંથી બીજી કામ કરતી સંસ્થાઓને પણ તેમાંથી ફાળો આપતાં હતાં—દશિણ આફ્રિકાની સલાયકની લડત વખતે મહાત્મા ગાંધીના કાર્યને ઘણી મદદ કરી હતી. તે બાબત જ્યારે વિચાર કરવાને મુજાબમાં સલા મળી હતી ત્યારે તેમણે ઘણું અસરકારક ભાષણ કર્યું હતું—જેમણે તે ભાષણ સાંભળ્યું હતું તે દરેક પર તેની અસર થઈ હતી—પોતે ભાષણ નીકર થઇને કરતાં હતાં—અને સત્ય વાત બહેર કરવામાં આંચકો ખાતાં નહિ—તેમની દેશસેવાની લાગણી એકદેશીય નહોતી પણ સર્વદેશીય હતી—સેવા સદનના કાર્યમાં પોતે ઉત્સાહપૂર્વક લાગ લેતાં હતાં તે અને બીજી સાર્વજનિક હિલચાલોમાં પોતે લાગ લેતાં હતાં તે તેમની સર્વ હિંદવાસીઓ તરફની લાગણીનાં ઉદાહરણ છે. હિંદના દાદાના જન્મદિવસે તેમને અભિનંદન આપવામાં લગવતી જમનાબાઈની આગેવાની હતી. દેશમાં જે કોઈ મહાત્મા પુરૂષો લોકસેવાનું કાર્ય કરતા હતા તે જ્યાં તરફ તેમને માન અને પૂજ્યભાવની લાગણી હતી. તેમને હિંદવાસીઓમાટે લાગણી હતી તે જગતબેર છે, પરંતુ હિન્દ સિવાય બીજા દેશવાસીઓ માટે પણ તેમને લાગણી હતી. યુરોપમાં ચાલતા મહાભારત યુદ્ધમાં ઘાયલ થયેલા અને બીજા સંકટમાં આવી પડેલા માણસો માટે ફાળો કરવામાં તેમણે આગેવાની કરી હતી—આ તેમની વિશ્વઆપી લાગણીનું ઉદાહરણ છે. પોતે બીજાઓ પાસે જેમ સખાવત ફરાવતાં હતાં તેમ પોતાની ગાંઠમાંથી પણ હરેક પ્રસંગે સખાવત કરતાં હતાં. તેમના સદ્ગત થયા આદ ૩. ૧૭૦૦૦ ની બે બુદ્ધિ બુદ્ધિ ખાતાં અને સંસ્થાઓમાટે સખાવત બહેર કરવામાં આવી છે તે એકદેશીય નથી પણ સર્વદેશીય છે. દેશની લગભગ સર્વ પરોપકારી સંસ્થાઓને તેઓ દાન આપી ગયાં છે. તેમનો આત્મવિકાસ ઘણા ઉંચા પ્રકારનો હતો. લગવતી જમનાબાઈનું જીવન આપણા દેશની સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો માટે પણ ખરેખર એક આદર્શરૂપ છે. જે આપણા દેશની સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો સદ્ભાવપૂર્વક તેનું અનુકરણ કરે—તેમની પેઠે દેશ-સેવા કરવાને બહાર પડે કે દેશસેવાના કાર્યને હરેક પ્રસંગે ઉત્તેજન આપે તો આપણા દેશમાં પ્રેમ અને ઐક્યની વૃદ્ધિ થાય અને આપણા દેશની પ્રગતિ જલદી આગળ વધે. તેમના આદર્શ જીવનપરથી આપણા દેશનાં સ્ત્રીપુરૂષોને ઘણું શીખવાનું મળી શકે તેમ છે. તેમના જીવનપરથી મળેલો સંક્ષિપ્ત બોધ નીચે પ્રમાણે છે:—

૧ કેળવણી—વિદ્યા-જ્ઞાન વિના મનુષ્યજીવન નકામું પશુના સમાન છે. પ્રજાની ઉન્નતિનું મુખ્ય સાધન હરેક પ્રકારની કેળવણી છે.

- ૨ મનુષ્ય પોતાના હૃદય કે કોમની ઉન્નતિ ઉપરાંત સમય દેશની ઉન્નતિમાં ભાગ લેવાને બંધાયેલો છે.
- ૩ પુરુષની સાથે ને સાથે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થવી જોઈએ.
- ૪ પુરુષની પેઠે સ્ત્રીઓએ પણ દેશની સેવા કરી ઉચ્ચ આત્મવિકાસ સાધવો જોઈએ.
- ૫ આખું જીવન સેવામય અને સ્વારસ ઉન્નતિને શિખરે પહોંચાય છે, નિર્મલ કીર્તિ, શાંતિ અને આનંદના લોકતા થવાય છે.
- ૬ પતિવ્રતાધર્મ એ સ્ત્રીઓનું સર્વોત્તમ ભૂખણુ કે શલુગાર છે. પતિએ પત્નીમાં અને પત્નીએ પતિમાં દિવ્યતા-પ્રેમ-એકતા અનુભવવી.
- ૭ દયા, દાન અને દમ (મન અને ઈદ્રિયોનો નિયંત્રક) એ તમામ ઉન્નતિનાં મૂળ છે. તે વિના મનુષ્ય પશુ છે.
- ૮ સ્ત્રીઓએ કેળવણી લઈ વ્યવહારકુશળ બનવું જોઈએ. એક બીજાને સુખી કરવાની લાગણી રાખવી. તેમ નહિ થાય તો હૃદયની ઉન્નતિ થશે નહિ-પુરુષ અને પત્નીના લાવ-લાગણી-ચિત્ત એક થવાં જોઈએ, નહિ તો એક બીજાને કંટકરૂપ થવાશે અને ઉન્નતિમાં આગળ વધાશે નહિ. હૃદયમાં દેવાચાર સંગ્રામ થશે અને જીવન અશાંત અને દુઃખી થશે.
- ૯ ઉચ્ચ વિચારો, ઉચ્ચ ધૈર્ય અને સાર્વભૌમ સભ્યતા મનુષ્યને આગળ વધારે છે અને સર્વનો પ્રેમ સંપાદન કરાવે છે.
- ૧૦ કર્તવ્ય-ધર્મ કે ઈશ્વરાર્પણ શુદ્ધિથી ખરા જીવન-આનંદપૂર્વક તત્ત્વીન થઈને કરેલ કર્મ વધારે શાંતિ, સુખ અને કીર્તિનો હેતુ થાય છે.
- ૧૧ ઉચ્ચ નિષ્ઠાથી કરેલાં પરોપકારી કે લોકસેવાનાં કામો, ઈશ્વર-શિવ-વિષ્ણુ-રામ-કૃષ્ણ-શક્તિ કે મહાવીરની સર્વોત્તમ પૂજા-અર્ચન-કે આરાધન છે.
- ૧૨ કોઈ પણ દેશ, કાળ કે અવસ્થામાં કરેલો સત્સંગ નકામો જતો નથી.
- ૧૩ સંસારમાં પુરુષની પેઠે સ્ત્રીનો દરજ્જો પણ મહાન છે. ભગવતી જમનાબાઈની પેઠે દરેક સ્ત્રીએ પોતાના હૃદયમાંથી હલકા લાવો કાઢી નાખવા અને ઉચ્ચ લાવો ધારણ કરી ઉચ્ચ આદર્શ તરફ નજર રાખી પોતાનું કર્તવ્ય આનંદ-પ્રેમ-શ્રદ્ધા-જીવન સાથે અને તત્ત્વીન થઈને જાળવવું.
- ૧૪ હૃદયનો સ્નેહ હશે તો હૃદયનું આકર્ષણ થશે, જ્ઞાતિનો સ્નેહ હશે તો જ્ઞાતિનું આકર્ષણ થશે, દેશનો સ્નેહ હશે તો સમગ્ર દેશવાસીનું આકર્ષણ થશે અને વિશ્વનો સ્નેહ હશે તો વિશ્વ-સર્વ ભૂત-પ્રાણીનું આકર્ષણ-સ્નેહ-યાદ-મળશે.
- ૧૫ સાથે લાગી તન, મન અને ધનથી લોકસેવા કરવી હુલ્લભ છે.

મંડળનાં સભ્યમંદાલો આનંદવિભાદનો મેળાવડો.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના આદ્ય પ્રમુખ.

સ્વ. જમનાબાઈ સક્કૈના જીવનની કંઈક ઝાંખી.

(લખનાર:-જેકીસનદાસ ખારલાયા.)

મને યાદ છે કે 'ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ' બ્યારે મુંબઈમાં સ્થપાયું, ત્યારે તેને જન્મ આપનાર વૃદ્ધ મહાશય ઓકુલદાસ કહાનદાસ પારેખ, અને મારા મિત્ર મી. લવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળાને અનેક સ્થળે જઈ, પુરૂષ વર્ગને કહેતું પડતું હતું કે "તમારાં હુકુંબની સ્ત્રીઓને મંડળમાં જવા દો," "આપના સ્ત્રીવર્ગને તેઓના વર્ગ સાથે ભેળાવાની તક આપો," "તમારી ગૃહદેવીઓને જાહેર જીવનની કંઈક ઝાંખીઓ કરવા દો," છતાં તે સમય એવો હતો કે બ્યારે પુરૂષવર્ગની ભેઈએ એટલી આંખ ઉઘડી નહોતી. કેટલાકો કહેતા કે "સ્ત્રીઓ ઘરનું કામ કરે, ઝાડુ કહાડે, બળોતીયાં ધુવે, બાળકોને રમાડે, કે સ્નેહ પેન લઈ ગોધા જેવી સ્ત્રીઓના મંડળમાં બય ?" વળી કેટલીક વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ કટાક્ષમાં બોલતી કે "આ અમારી વહુઓ હવે તો સલામાં જઈ લાપલુ કરશે. ત્યારે તેના લાયકા ઘરમાં રહી શું દયણું દળશે ?" પરંતુ ધન્ય છે તે ગુર્જરી આર્ય બાળાઓને કે જેઓએ પોતાના મંડળને એક બાળકની પેઠે પોતાના હાથ ઉપર લઈ લીધું, વિરૂદ્ધ પક્ષના અભાવરૂપી લંગરને સંસારરૂપી તોફાની દરિયાના મોલમાંથી ઉપાડી પોતાની જ્ઞાનરૂપી નાવને તરતી કીધી, અને તેના કમાન થવાનું અપૂર્વ કાર્ય, એક ઉમ્મરે પુરેલાં એવાં માતાતુલ્ય શ્રદ્ધાળુ બાઈએ કીધું, કે જેના જીવનની કંઈક ઝાંખીઓ, મુજ એવાં અનેક યુવકો અને તરૂણીઓને કરવાનું લાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું. સ્વર્ગસ્થ જમનાબાઈએ મંડળને પોતાની વહાલી દિકરીની જેમ સોડમાં લઈ ફેરવ્યું હતું. તે મંડળને આવી સ્થિતિમાં લાવનાર તેજ સ્વ. સ્થિ. માતૃશ્રી હતાં કે જેઓએ વિચાર કીધો હતો કે "હંદગી શા માટે છે ? કર્તવ્યપાલન મટિ, અને નહિ કે ધન ભેગું કરવા" અને અક્ષરશઃ તે માતાએ તન, મન, અને ધન આ દિકરી પાછળ ખર્ચી તેના મુખમાંજ પોતાનો હર્ષ માની લીધો હતો, સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈના અંગત સમાગમમાં જે આબ્યાં હશે તે જાણતાંજ હશે કે વખતપર અણબણું માણસ તેમને ગૃહે મળવા બંધ, છતાં તેમને કેલે આદરલાવ આપવામાં આવતો હતો, કેવાં નિષ્ણાવસ મને તેઓ સપ્રેમ વાત કરતાં હતાં. જે કોઈ તેમની પાસે ગમે તેવા વિચારોએ જતું, તે તેમનાં મૃદુ વાક્યો અને લાગણીભર્યાં મમતાળુ શબ્દો સાંભળી રહાત થતું. આવાં જમનાબાઈએ પોતાની દિકરીની સ્નેહી બહેનપણીઓને પોતાના પવિત્ર શબ્દોરૂપી જળનું પાન કરાવી, તે બહેનોની કીર્તિ પ્રકાશિત કરી પોતાની દિકરીને ઉજવલ કરી: તેનો વાડી વિસ્તાર ભેઈ આ લોક તજ ગયાં, અને પરલોકમાંથી જે આશિષ દીધે બંધ છે, તેની જ પ્રસાદીરૂપ લાવના, એ તો આ શબ્દો નહિ હોય ? પુરૂષોથી ભરચક ભરેલા 'આર્યન પ્રધરહુડ'ના પ્રથમ અધિવેશનના મેળાવડાનો બ્યારે હું વિચાર કરું છું, ત્યારે મને અઘાપિ પર્યંત એમજ લાગે છે કે સ્વર્ગસ્થ જમનાબાઈ હજુ જાણે અમારી સમક્ષ લાપલુ કરતાં ન હોય ! જાણે તેઓ પુરૂષ અને સ્ત્રીઓને કહેતાં ન હોય કે "ગુજરાતી ગૃહદેવીઓ ! આર્યભૂમિની આશામૂર્તિઓ ! મારી સુલગા ભગિનીઓ ! પ્રભુ તમારે જીવન મુખમય, પ્રેમમય અને દયામય બનાવી, તમને આદર્શ ગૃહિણી, પ્રેમાળ પત્ની, મમતાળુ માતા, અને સદ્ગુણી ભગિની બનાવી, તમારાં મુન્દર મનોમન્દિરમાં જ્ઞાનદીપ પ્રકટાવી, સત્, સ્નેહ, શ્રદ્ધા અને નીતિથી તમારે અન્તર અજવાળી, તમને આત્મગૌરવ અને સૌભાગ્ય અને દીર્ઘાયુષ અને આરોગ્ય સર્વવ્યાપક તમને બક્ષે ! અમી ઝરતી ભગિની ! નવીન યૌવનમાં અવિવાહિત હોઈ માતાના મમતાળા મંદિરમાં નિર્દોષતાથી, સરલતાથી, આહ્વાદથી તું આમ તેમ સરતી રહો. પ્રેમનાં

મીઠકાં, રમણીય ઝરણાંઓમાં પ્રભુ તને સ્નાન કરાવો, તને યોગ્ય પતિ આપી સુશીલ જીવનસાથી બનાવો ! શ્વશુરગૃહે તું સ્નેહાળ પતિની મીઠકી આત્મકુંજેમાં રમણ કરો. તારૂં દંપતીજીવન સુખ સન્તોષ, ઉત્કર્ષ ને કલ્યાણમાં વ્યતીત થાઓ. તમારી શુભ વાંચના ધૃણીભૂત થાઓ. તમારું જીવન પરોપકારમાં અર્પણ કરો, તમારી લગિનીઓનાં સુખમાં જ તમારૂં સુખ માની લો. સતીઓએ જેમ પોતાના પતિમાં જ સુખ માન્યું, તેમ ઓ દેવયોગે પતિહીન થયેલી માતાઓ ! તમે તમારા દેશની બહેનોના જ સુખને ચાહો. તમારી બહેનોના મંડળનો ઉદ્ધાર કરો. જેમ આપણે શ્રીકૃષ્ણને હૃદયે રમતાં રાધિકાજી, શ્રીરામને અન્તર વસતાં સીતાજી, નારાયણના ઉરમાં વિલસતાં લક્ષ્મીજી અને મહેશ્વરના ચિત્તમાં વિહરતાં ઉમાજીનો ક્યાસ કરીએ છીએ, તેવી જ રીતે ઓ લગિનીઓ ! તમારા પતિના જ સ્મરણમાં તમારૂં જીવન ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચાડી તેની મીઠી પ્રસાદી તમારી બહેનોના જીવનસાક્ષ્યમાં શું અર્પણ નહિ કરો ?”

[સ્વર્ગસ્થ જમનાબાઈએ આર્યન અધરહુડ પાસે કરેલા લાપણનો મૂળ હેતુ એ જ હતો કે:- સ્ત્રીપુરુષનું જોડું એ જ સંસાર છે.]

સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈ સકૃંના સમાગમમાં આવવાનું માન આ લેખકને ન ગણાય એવું બહુ જોઈું મળ્યું હતું, છતાં જે યોગે પરિચય થયો તેમાં ‘આર્યન અધરહુડ’ના મેળાવકામાં તેઓએ કરેલા લાપણ વખતેનો પરિચય વિશેષ હતો, અને એટલા માટે જ તેમના જીવનની ઝાંખીની જે પ્રસાદી મળી હતી તેમાં આને જ લેખકે અગ્રસ્થાન આપવું. ઉચિત ધાર્યું છે, જે કેટલીક વ્યક્તિઓને જે અગ્રચિહ્ન લાગે તો તે માટે લેખકને ક્ષતવ્યજ માનશે.

સ્વર્ગસ્થ ગંગાસ્વરૂપ શ્રીમતી જમનાબાઈ સક્રાંદિના ઔદાર્યનો ગુણાનુવાદ.

લેખક:-રા. ઉરમાન બચલ.

પરમ સાધ્વી, વિદુષી, ઉદારહૃદયા, સીદ્ધિતાપદશર આદિ અનેક સદ્ગુણસમૃદ્ધી વિભૂષિત પરમ પવિત્ર, પ્રાતઃસ્મરણીય અક્ષરસ્થ દેવી શ્રીમતી જમનાબાઈ સક્રાંદિના નામ અને તેમનાં પારમાર્થિક કામોદી તેઓ માત્ર મુંબઈ ઇલાકામાં જ વિખ્યાત છે એમ નહિ, કિંતુ સમગ્ર ભારતવર્ષમાં તેમનાં યશોગાન શ્રવણગોચર થાય છે. દુર્લ્લિપ્તના સમયમાં, મહામારીત્તાદિ રોગોના પ્રસંગોમાં અને અન્ય નાના મોટા પ્રસંગોમાં મનુષ્યોની આપત્તિઓ હરવામાં તથા સ્ત્રીકેળવણીની ઉન્નતિમાં તેઓએ તન મન અને ધનનો પુષ્કળ લોગ આપ્યો છે. ખરેખર, ઉત્તમ તીર્થ ગણાતાં શ્રીજમનાનદી પોતાના જળપીયૂષથી સેંકડો માઇલ વિસ્તારના જડપ્રદેશને ફળદ્રૂપ કરી મનુષ્યોને અન્નાદિથી સંતુષ્ટ કરે છે, તેમ જ આપણાં તીર્થસ્વરૂપ દેવી જમનાબાઈએ પોતાના સદ્ગુણપીયૂષથી સર્વ ચેતન્યમય પ્રાણીઓનાં તન, મન અને ધનને પોષવાનું ઉત્તમ કાર્ય કરી ચલા નામ તથા ગુણઃ એ સૂત્રને સાર્ય કર્યું છે.

એમનાં દેશસેવાનાં કાર્યો વિષે ન્યૂસ પેપરોમાં, માસિકોમાં અને પુસ્તકોમાં એટલું બધું સરસ અને સત્ય વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કે આ મંદ અને લઘુ લેખમાં તત્સંબંધી લખવાની શક્તિને અવકાશ નથી. તેથી માત્ર સ્ત્રીકેળવણી પ્રતિ તેમણે જે નિઃસ્પૃહ ઔદાર્યનું દર્શન કરાવ્યું છે, તેનો એક જ દુર્દાંત અત્ર આપવો ઉચિત છે.

રાજકોટ આર્ટન શીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ નામે ઓળખાતી સંસ્થાના. સિનીઅર કલાસનાં

સ્કૉલરોને આનંદપર્યટન કરાવવા અને તે દ્વારા સ્ટ્રીકેશનથીનો ઉત્કર્ષ કરવાનો વિચાર અહિંનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ મિસ ઓ. ઈ. સ્ટ્રીપને પ્રથમ ઉદ્ભવ્યો. દૈવવશાત્ એજન્સીનાં રાજ્યો તરફથી એક્સકર્શન ગ્રાંટ મંજૂર નહિ થવાથી મે. લેડી સુ. સાહેબે પુત્રી તુલ્ય શિષ્યાઓના હિતને માટે અન્ય સ્થળોએથી આર્થિક સહાય મેળવી, ખૂટતી રકમ પોતે આપી મુંબઈ, નાસિક આદિ સ્થળે આનંદપર્યટન કરાવવા દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. પરંતુ મુંબઈ જેવા ખર્ચાળ શહેરના ચોક્કસ દિવસના નિવાસ માટે તથા ત્યાંનાં પ્રસિદ્ધ સ્થળોનું અવલોકન કરવા માટે એ રકમ પુરતી નહિ હોવાથી યોગ્ય મદદ આપવા સવિસ્તર પત્ર મહાશયા સૌ. જમનાબાઈને લખવામાં આવ્યો. તેના જવાબમાં તેઓએ તારથી ઉત્તર આપ્યો કે “જલદી આવો. ઈશ્વર સહાય કરશે.”

આવા ગવંરહિત ઉત્તેજનપ્રદ સમાહારથી સર્વ સ્કૉલરોને જે આનંદ થયો તે અવધર્ષ્ય હતો.

તા. ૧-૧-૧૪ ને દિવસે લગભગ ૧૬-૧૭ વિદ્યાર્થીઓ વગેરેનું મંડળ મુંબઈના ગ્રાંટરોડ સ્ટેશને ઉતર્યું. સ્ટેશન ઉપર અમારે માટે ઉત્તમ વાહનો તથા અનુચરોની યથાયોગ્ય વ્યવસ્થા હતી. તેઓશ્રીના અનુચરોની સરભરાથી સૌને સાનંદાશ્ચર્ય થયું. સાક્ષાત્ દેવીના અનુચરો અનુપમ હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું! સર્વ મંડળ કે જેની દેવી આતુરતાથી માર્ગપ્રતીક્ષા કરતાં હતાં, તે તેમના નિવાસભુવન (બંગલા)માં સુખરૂપ પહોંચવાથી તેમને ઘણો આનંદ થયો. શ્રીમતીના પતિ તે સમયે વિદ્યમાન હોવાથી તેઓ સૌભાગ્યવેશથી વિશ્રુવિત સાક્ષાત્ અનસૂયા સતી સમાન શોભતાં હતાં. પ્રકુલ મુખનાં મધુર વચનામૃતથી તેમણે સૌનો યયોચિત આદર-સત્કાર કર્યો. શિષ્યાઓને બાણે ચિરપરિચિત જનની હોય એવોજ લાવ ઉત્પન્ન થયો અને એ લાવ તે શ્રીમતીના દુરિતવાત્સલ્યના પ્રતિબિમ્બરૂપે જ હતો.

જે સ્કૉલરો તથા શિક્ષકો ત્યાં ગયાં હતાં તેઓ ત્યાંનું ઘટનાંત આ પ્રમાણે આપે છે:—

અમને જધાને તેમના ખાસ નિવાસના કાલબાદેવી મધ્યે આવેલા માળામાં ઉતારો આપવામાં આવ્યો હતો. પ્રભાતમાં સ્નાનાદિ માટે ઉજ્જોદક તથા ચા, નાસ્તો, પાનસોપારી આદિની મનોજ વ્યવસ્થા કરી હતી. અંધિકા ભોજનશાળામાં અમારા ભોજનની શ્રેષ્ઠ વ્યવસ્થા હતી. અમે લગભગ ૧૨-૧૪ દિવસ રહ્યાં તે દરમિયાન શ્રીમતી તરફથી અમને દરરોજ નવીન ભોજન કરાવવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. ઉપરાંત પોતાને બંગલેથી ચા, મિઠાઈ, શળ, મેવો આદિ પદાર્થો મોકલી અમને વારંવાર તૃપ્ત કરતાં હતાં અને વારંવાર કહેતાં કે, “પુત્રીઓ! તમે મારી પુત્રીઓ છો. વિનાસંકોએ જે ભોઈએ તે માગજો. આ ઘર તમારું જ છે. તમે આવી પવિત્ર સંસ્થામાં રહી ઉદરનિર્વાહનો અને જ્ઞાન મેળવવાનો પવિત્ર ઉદ્યમ સ્વીકાર્યો છે, એ બહુ મને તમારાપર ધણો પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. આર્ય અજળાઓનું આનું વર્તન દેશોત્કર્ષનું પરમ સાધન છે.”

મુંબઈનાં પ્રત્યેક પ્રસિદ્ધ સ્થળો શ્રીમતીએ પોતાના વિશ્વાસુ અને અનુભવી માણસોને મોકલી બતાવ્યાં હતાં અને દરેકમાં શું દૃષ્ટ્ય છે તેની પ્રથમથી સવિસ્તર સૂચના આપી હતી.

વાલકેશ્વર શ્રીમતી અમને જધાને ભેટે તેડી ગયાં હતાં. રસ્તામાં તેમનાં બહેનપણીને બંગલે અમને તેડી ગયાં, ત્યાં તેમનાં વયસ્થાએ અમારું જે આતિથ્ય કર્યું તે કદી પણ વિસ્મરણ થાય તેવું નથી, સમાનવીલચ્ચત્તેષુ સહ્યમ્ એ પ્રમાણે શ્રીમતીનાં વયસ્થા તેમના જેવાંજ સુસુ મુશીલ હોય એ સ્વાભાવિક છે. . . . .

વાલકેશ્વરનાં દર્શન અમને શ્રદ્ધાથી કરાવ્યાં. આણ્ણગંગાનાં દર્શન કરવા માટે અમને ખોજો ભરીને પૈસા આપ્યા જે અમે કુંડમાં નાંખ્યા તથા ગરીબ યાત્રકોને આપ્યા. ધાર્મિક ભાવના રહિત કેળવણી તે કેળવણી જ નથી, એવો એમનો સિદ્ધાંત અને ઉપદેશ આ રીતે સ્વકૃત્યથી તેમણે અનેક પ્રસંગે ને સ્થળે સાર્થક કર્યો છે. અમારી “નાશક” યાત્રાએ જવાની ઇચ્છાથી તેઓશ્રી બહુ પ્રસન્ન થયાં. ત્યાંનાં દર્શનીય સ્થળોની માહિતી આપી તીર્થયાત્રાના આર્થલોકોના રહસ્યવિષે ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો, જે અદ્યપિ અમારા અંતઃકરણમાં કોતરાર્થ રહ્યો છે.

કેળવણી અને ધાર્મિક ભાવનાના ઉપદેશ સાથે આણ્ણ જમાનાના ચમત્કારોથી રંજન કરવા અને તે દ્વારા પ્રત્યક્ષ કેળવણી આપવાના સહુદેશથી પોતાને ખરચે સિનેમેટોગ્રાફનો ખેલ ખતાવી ઉપકાર કર્યો હતો.

અમારે માટે શ્રીમતી દેવીએ જે જે શ્રમભાર સહન કરી આર્થિક સહાય આપી હતી, તે વિસ્તારથી વર્ણવીએ તો એક પુસ્તક થાય; માટે આટલેથી જ તેની સભાસિ કરી કૃતાર્થ થઇએ છીએ.

છુટાં પડતી વખતે સીતા, દ્રૌપદી, આદિ મહાસતીઓના દૃષ્ટાંતથી સહનશીલતા અને પરમાર્થભાવના વિષે એક માતાની પેઠે અમૂલ્ય ને સચોટ ઉપદેશ આપ્યો હતો. વળી તેમણે કહ્યું કે “તમારામાં હું ઘણી સ્ત્રીઓ વિધવા બેઠી છું. પુત્રીઓ ! તમે તે સ્થિતિને દુઃખમય ન ગણો. તમને પ્રભુ ભજવાનો અને સેવિકા તરીકે સ્ત્રીકેળવણીના હિતનો અલભ્ય લાભ મળ્યો છે એમ ખરા અંતઃકરણથી માની તેનું અનુવર્તન કરો. તે સમયે સ્વામી તમને કદી તરછોડશે નહિ, અને આર્વા સત્કૃત્યોથી તમે ભારતવર્ષની દેવીઓ તરીકે પૂનર્ધ પરમપદને પ્રાપ્તશો.” આવા ઉત્તમ ઉપદેશામૃતથી તૃપ્ત થઈ રાજકોટ આવવા માટે અમે તેમનાથી છુટાં પડ્યાં. અમારાં મે. મડમ સાહેબે તથા અમે શ્રીમતીનો ઘણો ઉપકાર માન્યો. તેના પ્રત્યુત્તરમાં તેમણે એક સાંઝે વિવેચન કરી કહ્યું કે “મેં મારી ફરજથી વિશેષ કાંઈજ કર્યું નથી.” એમ કહી વળી તે બોલ્યાં કે “તમારૂં આત્મ આતિથ્ય કરવાનો અનાયાસે મને પ્રભુએ લાભ આપ્યો, તેથી હું લાગ્યશાળી થઈ છું. આર્વા વચનામૃતથી પાવન કરી અમને રત્ન આપી. છુટાં પડતી વખતે અમે ખરેખર માતૃવિયોગના દુઃખનો અનુભવ કર્યો. તેઓશ્રી પણ અમને પુનઃ આવવાનું આમંત્રણ કરી ગળગળાં થઈ ગયાં. પૂર્વવત્ અમને વાહનાદિની વ્યવસ્થાથી રેલેશને રવાના કર્યો. આહા ! તેમના ચારિત્ર્યના ગુણાનુવાદ ગાવાને અમે સર્વથા અસમર્થ છીએ.

બીજે વરસે આનંદપર્વટન પ્રસંગે તેમનાં દર્શનનો લાભ લેવાને તે વખતનાં સ્કૉલરો લાગ્યશાળી થયાં. પરંતુ તે સમયે શ્રીમતી વૈધવ્યને પ્રાપ્ત થયાં હતાં અને તત્કાલિન દુઃખથી મર્દાં રહેતાં હોવાથી સ્કૉલરોના નિવાસ આદિની વ્યવસ્થા નહિ થઈ શકવા બાબત તેમણે અત્યંત દિલગીરી ખતાવી હતી. તથા પોતાના સ્થિત્યંતરનો ખ્યાલ આપી, સઘળા દિવસો સરખા જતા નથી, માટે આપત્તિમાં ધૈર્ય રાખી પ્રભુસ્મરણ કરી યથાશક્તિ પરોપકાર કરી જીવન-સાફલ્ય કરવાનો સહુપદેશ આપ્યો હતો, તથા સ્કૉલરોને ધનામના રૂ. ૧૦ તથા સ્કૉલર લાયબ્રેરી માટે સત્રારીઓનાં જીવન ચરિત્રની આશરે રૂ. ૨૫) ની ચોપડીઓ બક્ષીસ આપી ઉપકાર કર્યો હતો. તે મહાપરોપકારી અને દયાળુ સાધવીના સ્વર્ગવાસથી આર્થિક આપો. તથાસ્તુ.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક-પ. પ. સ્વામી મધુસૂદનાનંદ સરસ્વતી.

તમારો પત્ર સ્ત્રીમંડળના પ્રમુખ સ્વ. ગં. સ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સંબંધમાં તેમના જીવન અને કાર્ય વિષે સ્મારક અંક માટે લખી મોકલવાના હેતુનો મળ્યો તે સર્વ સ્ત્રીજન-હિતાર્થે અનુકરણીય હોવાથી અતીવ શ્રેષ્ઠ છે, પણ આરબ્ધવશાત્ આ શરીર અસાધ્ય વ્યાધિથી અસ્ત, સ્મૃતિ ને ભાન (નિરંતર) નહિ એવી સ્થિતિમાં છે. પણ સ્મૃતિ અને મન શુદ્ધિમાં આવી સાવધ થાય ત્યારે એ વિદુષીબાઈના અલ્પકાળના પ્રસંગમાં પણ તેમનો સ્વાભાવિક દેવી સંપત્તિના ગુણો સર્વ જોવા ને તેવા લખી શકાય તેમ નથી. તથાપિ અમને અનુભવ થયો તે સંબંધી અહિં લાગ્યાં તૂટ્યાં વાક્યો થોડાં સંક્ષેપમાં લખ્યાં છે.

તેમના કાળગો વિગેરે અમારાપર આવેલા, પણ તે વિસર્જન થવાથી આબ્યાની તારીખ નથી, પરંતુ સંવત ૧૯૬૮ ના હુબકાળમાં અત્રેની પડદેનશીન સ્ત્રીઓનાં હુઝો નજરે જોઈ તેમને સહાય થવામાં તેમનું ધૈર્ય, હિમત, સહનશીલતા !

નડીયાદથી રાત્રે નીકળેલાં હુબકાળથી બચંકર રાત્રિએ પોતાના મંડળને લઈને અનુભવ રહિત સાત ગાંઠના માથે આવવું વિકટ છે. રસ્તામાં રેતને લીધે ઘોડા ન ચાલવાથી બળદની ગાડી કરી, તેના બળદ પણ વચ્ચે વચ્ચે બેસી જાય. એવા સંકટમાં ભૂખ, તરસ, ઉભગરાને તો કીણુ પૂછે ! એ રીતે રસ્તો કાપી રાતના આસરે એ વાઘ્યાને વખતે અત્રે આવ્યાં. 'ત્યાં ઉતારાની જગામાં પડદેનશીન સ્ત્રીઓનાં હુઝોની વાત સાંભળે છે અને તેમનું સાત્વન કરે છે, તેટલામાં તો ગામની બીજી ભતની અનેક ભૂખ હુઝોથી મરતી સ્ત્રીઓથી જગા બધી લરાઈ ગઈ. તેમને વસ્ત્ર આપી વિદાય કરવાનું ધાર્યું પણ ભીડ જાડુ વધી જવાથી નિરૂપાય થયાં. પોતે ડબાઈ જવાનો વખત જોઈ ઉઠી ગયાં અને વસ્ત્રો ગરીબોએ પ્રોતાની મેળે લઈ લીધાં અને પડદેનશીનને સવારે બેઠેલાં આવવાનું કહી રત્ન આપી. આવવાનું કરાવેલું તો જ્યાંનું. ત્યાં રહ્યું ને પોતે ૧ કલાક આરામ લઈ ઉઠતાં પહેલાં તો રાતના ચાર વાગતાં પડદેનશીન સ્ત્રીઓ આવી બેઠેલી તેમને બીજાં વસ્ત્ર અજ વિગેરે મોકલી આપવાનું તથા તેમના હુઝોની અરજી લખી આપે તો ગાયકવાડી રાજ્યના યોગ્ય અધિકારીને નજરે જોયાની લલામણુ સાથે મોકલી આપીશ' એ રીતે આશ્વાસન કરી પ્રાતઃકાળમાં નડીયાદ જવાની તૈયારી કરી, કારણ, જમવા માટે નડીયાદ વર્ધા આપી આવેલાં હતાં.

ગામ બહાર જતાં રસ્તાને માથે અમારો નિવાસ હતો ત્યાં દર્શનાર્થે આવ્યાં. અમને તેમનું એક બીજું મહાન પરાક્રમ દક્ષ અને અતિ વીર પુરુષોને શોભાવે તેવું લાગ્યું છે, તે એ કે એકલી મુંબાઈ ઈલાકાની સ્ત્રીઓના રક્ષણાર્થ નહિ, પણ આખા ભારત દેશની સ્ત્રીઓના ધર્મરક્ષણાર્થ-સનાતન વેદધર્મપાલક સર્વના રક્ષણાર્થ-પોતે કટિબદ્ધ ચર્ધ, હિન્દી સરકારની ધારાસભાના ઓ. બાસના વેદધર્મનું જડમૂળ કાઢનાર, વર્ણાશ્રમધર્મનું સલામત વાળનાર અને સ્ત્રીભક્તિને તો કેવળ વર્ણસંકર કરી અધોગતિએ પથુ ધર્મમાં લાવી ચૂકનાર બિલના વિરૂદ્ધમાં અને તે બિલના હીમાચતી ઓ. પારેખ, તથા સર ચંદાવરકર આદિ ઘણા સત્તા ને વગવાળાઓના વિરૂદ્ધમાં સ્ત્રીઓના સ્ત્રીત્વ (સ્ત્રીપણ)ના રક્ષણ માટે અતિ બળવાન ધુન્દરો સ્ત્રીઓની સભાઓ ભરી ચલાવવામાં, અને ઠંઠ હિન્દી સરકાર (વાયસરૉય) અને ગવર્નર આદિ બીજા રાજ્યસત્તાના મહાન અધિકારીઓ સુધી પોતાના આચ્છાદી શુભંદ અવાજનો પડથો પાડી બિલને સુવરાવી દેનારમાં તેઓ મુખ્ય હતાં. તેમનું એ મહાન પરાક્રમ છે એવું અમે માનીએ છીએ. એથી જ અમારી તેમની

પ્રથમ હેટ થવા વખતે અમે “વેદધર્મરક્ષક ધધારો” એ ઉપનામથી બોલાવી હુશળતા પૂછી ત્યારે વિનયસહ નમન કરી તે કહેતાં, તથા પડદેનશીન સ્ત્રીઓ માટે બોલતાં બહેન દ્વાની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ જ હોય તેવું જણાતું હતું. વળી અમાનિત્વ આદિ શ્રીગીતામાં કહેલા સહગુણો આચારમાં સ્પષ્ટ બોધ અમને સંતોષ થયો. છેવટ વિદાય થતાં એમના કાર્યભારીને પડદેનશીનો માટે અમ્મ સાડ પૈસા મોકલવાને અને વસ્ત્રની ગાંસડી મોકલવા—તેની મોકલણ વ્યવસ્થા કરવા આજ્ઞા કરી, તથા તે સાડ અમારા રસોયા બ્રાહ્મણ સાથે બંદોબસ્ત કરવા કહી તે વિદાય થયાં.

એવાં સ્ત્રીઓ ભારતભૂમિમાં ઘણાં થાયો જેથી દેશ પૂર્વસ્થિતિએ બંહેલો આવે એવું આશિર્વાદ છે. ઇતિ શિવમ્—

સ્વર્ગસ્થ સાધ્વી જમનાબાઈ સક્કઈ ને નિવાપા- જલિનાં બે નમ્ર વચનો.

લેખક:—શંભુપ્રસાદ શિવપ્રસાદ મહેતા.

અગ્રજા ૧૩.

કાલિદી કેમ કાળો કલિ કવલ કરે? કીર્તિને શાની હાનિ?

વિકાળો કાળ જાણે કલિમહિમ વડે કીર્તિને શુભ ભણી?

કાળે રંગે વધારો—જનમ મરણનો—ટાળતાં તે ટળે ના,

કીર્તિ ધોળી અનંતા સતત જગતમાં “બાઈ સક્કાઈ જન્મા” ૧.

યમસ્વસા—યમુના. એટલે સૂર્યનાં બે' ઓક્ષાં—યમ અને યમુના. રંગે કાળાં યમ તથા યમુના-શબ્દબંધુર.

સૂર્ય—ધોળો—અનંત—કીર્તિ પણ શ્વેત માટે અનંત.

સેવાસદનના માહાત્મ્યનું સંવર્ધન કરનારાં, સ્ત્રીસમાજની સંપૂર્ણ ધૈર્યથી અને ખરા અંતઃકરણથી સેવા કરનારાં, આર્ય ભગિનીની ગણનામાં આવેવાની ભોગવનારાં, યુગ યુગના ધોરણોની ખરી સમજ ધરાવનારાં અને વિશુદ્ધ હૃદયથી જુના ધર્મ પાળીને બીજાંઓને પળાવવાનો પ્રમાણિક પ્રયાસ કરનારાં સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈ, જ્યારે અંગ્રેજ કેળવણીની ઉંચા પ્રકારની અસર વાતાવરણમાં અસર પામી હતી ત્યારે, સ્ત્રીસમાજની ઉન્નતિ માટે પોતે તન, મન અને ધનથી યથાર્થ રીતે મહેનત કરી રહ્યાં હતાં. અંગ્રેજ કેળવણીના સંસ્કાર સૂક્ષ્મતાથી સંપન્ન કરીને પોતે પ્રત્યેક પગલે આગળ વધતાં હોય તેમ, અને અંગ્રેજ શાલોપયોગી શિક્ષણ લેવા માટે પોતે મેટ્રીક—બી. એ. વગેરે પરીક્ષાઓને માટે તૈયારી નહિ કરેલ તે છતાં, મન અને હૃદયના ઉંચા સંસ્કારોના અનહદ વેગવડે બહારની સૃષ્ટિમાં શાંતિથી આગળ વધવાનું અને ફળની પ્રાપ્તિમાં લોહુપતા ધરાવવાની વૃત્તિ ધર્મ્ય ક્રિયા કરવામાં જ સમાયેલી હોય નહિ! તેમ સ્વ. જમનાબાઈ પોતાનાં કાર્યો અનેક વખતે કરી ગયાં છે.

મારો સંબંધ સાધ્વીબાઈ સાથે સેવાસદનથી શરૂ થયો. ગુજરાતમાં કેળવણી મોટી ફલદાતા થઈ, અને ગુજરાતીઓ પોતાની સ્ત્રીઓને બહાર પાડવામાં અટકાયત અમુક દરજ્જે ગૃહ-વ્યવહારની વ્યાપૃતિને લીધે કરે છે, એવી મારી મુંબઈ આવવાની આરંભદશામાં સમજણ હોવાથી, જ્યારે મેં સેવાસદનમાં સ્વ. જમનાબાઈને જોયાં ત્યારે મારો પરિચય તેમની સાથે

વધારવાનો મારો અભિલાષ તેમના ગુણકર્મને હીથે પુષ્ટ થયો. ગુજરાતમાં અને મુંબઈ ઈલાકામાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓ માટે ખરા જીવનરૂઢી દરેક રીતે ઉત્પત્તિ કરવાનાં સાધન એકઠાં કરવાની કે તેવાં સાધનોને ઉપયોગમાં લાવવાની તથા અમલમાં મુકવાની પ્રમાણિક સેવા બલવવામાં આવેલાની ધરાવનારાં પ્રથમ આ સાધ્વીબાઈનો અનુભવ મને થયો. ગુજરાતમાં “ગોખલે સોસાયટી” સ્થાપવામાં આવી, છતાં દક્ષિણમાં “જેવેરીલાલ” કે નર્મદાશંકર-શાળા સ્થાપવામાં આવી નથી. કેકન એજ્યુકેશનલ સોસાયટીમાં એકથી કેટલા વધારે ગુજરાતીઓની સંખ્યા છે? છતાં ગુજરાતી વ્યક્તિ અને સમાજ સરખી રીતે સમજિધર્મ બળવે છે, તે વાંત સુનિહિત છે. આ ભતના ઉદાર ધર્મનો પ્રધાનપણે સ્વ. જમનાબાઈમાં તે વખતે એટલે લગભગ પાંચ વર્ષ ઉપર સાક્ષાત્કાર કર્યો.

“બીચારા ગુર્જરો”-એ વાક્યનો ઘોષ અને પ્રતિઘોષ કાનમાં થયા કરતો હતો, મુંબઈમાં ગુજરાતી હિંદુઓમાંના કેટલાક સંસ્કૃત લિપિ એટલે દેવનાગરી અક્ષરને ઓળખતા પણ ન હતા અને માત્ર બાળબોધ અક્ષર તે સર્વે એક સમાન રીતે મરાઠી લાખાતું લખાણુ છે એમ ઓઠવી બેસાડી અવગણનામાં તથા અજ્ઞાનમાં સંતોષ માની રહેલા હતા (અને હજીપણુ છે,) વળી જેવામાં ગુજરાતી સાહિત્યસેવા કરવા તરફ અમુક વ્યક્તિઓનું જ વલણ થયું હતું, તેવા સમયમાં ઔદાર્યશક્તિવડે આખા સમાજની સેવા કરવાનું ખરું શૌર્ય બતાવનારાં, તથા એક અને અસહાય હોવા છતાં અનન્ય ભક્તિવડે આગળ વધનારાં બાઈમાત્ર જમનાબાઈ દૃઢ વિચારવાળાં મને માલમ પડ્યાં હતાં. મારી ભક્તિ અંતઃકરણથી તેમની તરફ વળી; અને તેમનો મારી તરફ ભગિની તરીકેનો પ્રેમ પણ મને ઉત્કર્ષિત કરવા લાગ્યો. ખાવનગરમાં સ્વ. નગીનદાસલાઈની સાથે પોતે અમુક મુદત સુધી વસેલાં તે વગેરે સમાન શીક્ષની ગણના કરી મને પણ પોતાના હૃદયબળવડે સમાજસેવા કરવામાં અમુક અંશે તેમણે પ્રોત્સાહિત કર્યો હતો.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનું અસ્તિત્વ ન હતું; ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીસમાજની ભગૃતિ ભેઈએ તેવી થયેલી ન હતી, અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓને સેવાસદનમાં ભેઈએ તેટલે દરજ્જે લાગ લેવાની સાધનસામગ્રી વગેરેની સગવડ ન થઈ શકે તેવા સંઘ્રમ વિઘ્નમના સમયમાં જમનાબાઈએ પોતે બહાર પડી, ભેઈએ તેવી સહાય આપીને અમુક અમુક સ્ત્રીઓને ઉત્પત્તિને માર્ગે મુકેલ છે, તે વાત વિસરી જવાય તેમ નથી. તે સ્વર્ગસ્થ સાધ્વી બાઈના જીવનચરિત્રમાં સુવર્ણના અક્ષરથી છપાયેલ છે, અને વાતાવરણમાં વાંચી શકાય તેમ છે.

પોતે જીવનનું સાક્ષ્ય સમાજસેવામાં માન્યું હતું, તેથી દૃઢ આસ્થાવડે પોતે જીવનના ઉપભોગમાં નહિ, પણ સેવાધર્મ અને ઉપયોગીપણામાં આનંદ માન્યો હતો. પોતે કાર્યપરત્યક્ષ બનવાનો ધર્મ માન્યો હતો, તેથી સ્વાત્માપંણુરૂપી પોતાનો આચાર કે ધર્મનો આચાર ધારણુ કર્યો હતો. પોતે સ્ત્રીસમાજ તરફ એકબાજુ પ્રસારી દીધો હતો, તેથી પોતાના હૃદયમાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓના કલ્યાણુ માટે બને તેટલા પ્રયાસો કરવાની તીવ્ર લાગણી રહ્યા કરતી હતી. ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મોનું પાલન કરવાના સમયની મર્યાદા બાંહે ચઈ ચઈ હોય તેમ પોતે પોતાના પૂજ્ય પતિની સાથે વાનપ્રસ્થની વીશમાં શતકની શુદ્ધ સંસ્કારવાળી અને મુધરેલી લાવનાવાળી ક્રિયાઓવડે સેવા કરવાની વૃત્તિ ધારણુ કરીને વર્તતાં હતાં. તેના ફલ તરીકે ગુર્જર હિંદુ સ્ત્રીસમાજ આજ આટલે દરજ્જે ઉત્પત્તિને માર્ગે આગળ વધવા પામ્યો છે. સંસારમાં ભતિસેવા, જ્ઞાતિસેવા અને સમાજસેવા એ પોતાનો સ્વયંસેવક તરીકેનો પવિત્ર ધર્મ ગણીને તે મુજબ વર્તન કરનારાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓમાં પહેલાં બાઈ જમનાબાઈ હતાં.

તેમનું વિશુદ્ધ શિક્ષણુ એવું હોવાની મને સ્મૃતિ છે કે સ્ત્રીભતિએ જમાનાને અનુકૂળ

પટે તેવી રીતિની સુધારાની પદ્ધતિ ચૂકવે કરવી જોઈએ. અમુક દરજ્જે કેળવણીની અગત્ય સ્ત્રીઓને માટે તેમને વ્યવહારને યોગ્ય બનાવવામાં છે તે વાત તેઓ કાયમ બોધ તરીકે રજૂ કરવા ચૂકતાં નહિ. સ્ત્રીજાતિએ અચૂક યાદ રાખવાનું છે કે સ્વયંસેવક તરીકે તેઓ યુગાંતરથી સમાજની સેવા એક અથવા બીજી રીતે બલવ્યા કરે છે; આળકને ઉછેરવાથી આરંભીને યુવતીસમુદાય કે વૃદ્ધ અને રૂઝુ સ્ત્રીઓની, દુઃખીની કે કોઈ રીતે ઓછપવાળીની વિપત્તિ ટાળવામાં સ્ત્રીઓ જેવી સફાઈથી હોંસ અને આસ્થાથી લાગ લઈ શકે છે તથા સેવા બલવવામાં તત્પર થાય છે, સફળ પ્રયાસવાળાં બને છે, તેવી રીતે પુરૂષો બનતા નથી. સ્ત્રીઓ જ્યારે જાણે છે કે તેઓને સેવા બલવવી છે અને સ્વાત્માર્પણ તે એક મોટો માનવંતો ગુણ છે, લક્ષિતને આધીન રહેવાને અને સમાજ તરફ અનન્ય આસ્થાવડે સમાજનું લાલું કરવાને તેઓ સમર્થ છે, ત્યારે સ્ત્રીઓને પોતાની મેળે અંકુર પેદા થાય છે, આવસ છૂટી જાય છે, ખોટી શરમને અવકાશ મળતો નથી, અને સીતા સાવિત્રી વગેરે સતી સાધ્વી સ્ત્રીઓના આદર્શ જીવનનું અનુકરણ કરવાનું વલણ થાય છે અને તે વલણ વ્યવહારમાં અનેક રીતે કામે લગાડવાનો વખત પણ આવે છે.

આદર્શરૂપ જીવન તે સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈનું મારા જોવામાં આવ્યું હતું. પોતાની પાછળની અવસ્થામાં ગૃહસ્થાશ્રમની અવધિ જાણે પૂરી થઈ હોય નહિ ! તેમ વાનપ્રસ્થ અવસ્થાના ધર્મો પોતે પોતાના પતિની સાથે આ ચાલુ સુધરેલા જમાનામાં સેવા કરવાથી ફક્તિભૂત થાય છે તેમ સમજીને જાણે દરેક પગલું વ્યવહારમાં ભરતાં હોય નહિ ! તેવું મને પ્રતીત થયું હતું. ખરૂં સ્ત્રીત્વ પોતે આગળ ધરતાં હતાં અને જેમ એક સ્થળે અંગ્રેજીમાં કહ્યું છે તેમ—
 “Woman should not try to be a second-rate man, but to be a first-rate woman, her field of work being different.” સ્વ. સાધ્વીબાઈ જમનાબાઈ સક્કઈએ સ્ત્રીસમાજમાં પ્રથમ પદ વિશુષિત કરવાનું માથે લઈ તે જાતિનું પણ વ્યવહારમાં સિદ્ધ કરવા તરફ કાર્યપ્રણલિકા પાથરવામાં પોતાથી અને તેટલી પ્રયાસ કરી રહ્યાં હતાં. દુકાંમાં, સ્વ. સક્કઈને ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓને માટે જોટલું અભિમાન હતું કે તેઓને બીજી જાતિની સ્ત્રીઓના જેટલી ઉન્નતિ અને પ્રગતિના પદ ઉપર લાવી મૂકવાં, એ તેમજાણે પોતે મત તરીકે કાં જાણે ધારણ કર્યું ન હોય તેમ વર્તન કરતાં હતાં. જો જાણે જાણી રીતે કેળવાયેલાં થાય તો જાણે પણ જાણી રીતે કેળવાયેલા બને—એ વચન તેઓ સત્યપ્રાય છે તેમ વ્યવહારમાં વર્તન કરાવવા મથન કરી રહ્યાં હતાં. સ્ત્રીજાતિને અમુક હદમાં છૂટ લઈને સ્વતંત્ર હકો ભોગવવાનો અધિકાર છે. તે પોતે પોતાના દર્શનથી સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરતાં હતાં કે સ્ત્રીઓને સમાજમાં જે યોગ્ય સ્થાન છે તે તેમજાણે ધારણ કરવું જોઈએ, માટે તેનો બોધ કરવાનું પ્રસંગોપાત ચૂકતાં નહિ. આવાં આવાં કારણોથી સેવાસદનમાં લાગ લેતાં પારસી બાનૂઓ અને દક્ષિણી સ્ત્રીઓની મોટી સંખ્યા હોવાથી ગુજરાતી સ્ત્રીઓને તેમાં લાગ લેવા માટે પોતાને મનમાં તીવ્ર લાગણી રહેતી, અને તેવી લાગણીને કોઈ કોઈ વખત બહાર આવવાનો અવકાશ પણ મળતો. પોતે સ્વતંત્ર મંડળો સ્થાપવામાટે કેવા પ્રયાસો કર્યાં તથા કયું મંડળ ક્યાં તથા ક્યારે સ્થાપ્યું તે વિષે સમયને ઉદ્દેશીને બારીક વિગતોનું વૃત્તાંત તેમના શુદ્ધ જન્મચરિત્રનો મુખ્ય ભાગ બનવો જોઈએ, તેથી આ સ્થળમાં તે વિષે વધારે વિવેચન કરવાની અગત્ય નથી. પરંતુ સ્ત્રીજાતિની પ્રગતિ તથા ઉન્નતિ કરવામાં પ્રયાસ ખરા દીલથી કરીને દરેક પ્રકારની પોતાથી બની શકે તેટલી પ્રવૃત્તિ તેમજાણે કરી હતી, અને સંસ્થાઓને મથાશક્તિ સહાયભૂત વારંવાર પોતે થયાં કરતાં હતાં.—

ભગવતી જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈપ્રતિ આકાશવાણી.

લેખક-મણિલાલ મગનલાલ ત્રિવેદી.

૨.

ૐ આપ્યાવન્તુ મમાજ્ઞાનિ વાક્ પ્રાણલક્ષુઃ શ્રોત્રમયો વલ્લભિન્દ્રિવાણિ ચ સર્વાણિ સર્વં વ્રહ્મોપનિ-
પદં માઽહં વ્રહ્મ નિરાકુર્યો મા મા વ્રહ્મ નિરાકરોદનિરાકાળમસ્ત્વનિરાકરણં મેઽસ્તુ તદાત્મસિ નિરતે ય
ઉપનિપત્સુ ધર્માશ્વે મયિ સન્તુ તે મયિ સન્તુ ॥ ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

વિવેચન:—હે પરમાત્મનું! મારા હાથ આદિ અવયવો પુષ્ટ વા વિષયાનુરાગ રહિત
થાઓ. વાણી, શ્રાણુ, નેત્ર, શ્રોત્ર, અંતઃકરણ, અને અત્ર નહિ કહેલી અન્ય સર્વ ઈન્દ્રિયો પુષ્ટ
વા તૃપ્ત થાઓ. હું સર્વ ઉપનિષદોનો અને ઉપનિષદોથી જણાય એવા બ્રહ્મનો લાગ ન કરું,
અર્થાત્ તેઓમાં મને શ્રદ્ધા રહે; તે બ્રહ્મ મારો લાગ ન કરે, અર્થાત્ તે સર્વદા મારા આત્મા-
રૂપેજ રહે; એમ પરસ્પરનો કદિપત ભેદ મટી બન્નેનો સર્વદા વાસ્તવિક અભેદ રહો, પણ
લાગ ન થાઓ. વિષયાનુરાગવડે મારા સ્વસ્વરૂપમાંથી મારો લાગ ન થાઓ. તે બ્રહ્મરૂપ
આત્મામાં પ્રીતિવાળો જે હું તે મારામાં ઉપનિષદોમાં જે શમદમાદિ ધર્મો કહેલા છે તે હો.
તે ધર્મો મારામાં હો. ૐ શાંતિ થાઓ, શાંતિ થાઓ, શાંતિ થાઓ. * * *

ભગવતી જમનાબાઈ! તમને જે કાર્ય માટે મનુષ્યનો અવતાર આપવામાં આવ્યો હતો
તે કાર્ય પૂર્ણ કરીને મારી આજ્ઞાથી મારી પાસે આવ્યાં છો. હવે તમારે મારા પવિત્ર ધામ-
માંથી મારા આશ્રયે રહેલી અઘટિતઘટનાપટીયસી માયાના એક દેશમાં રહેલા સાત લોકમાંથી
કોઇપણ ચ્વિદિયાતા લોકમાં પુનરાગમન કરવાની જરૂર નથી. તમે તમારા શુભ કાર્યથી માયાને
તરી જઈ મારા દિવ્ય ધામમાં આવ્યાં છો તેથી હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. * * *

જે જે પ્રાણીઓનાં જેવાં જેવાં કર્મો હોય છે તે પ્રમાણે તે તે યોનિઓમાં તેમને હું અવતાર
આપું છું. જેમનાં અંતઃકરણો વન સુષુપ્તિ અવસ્થાવાળાં હોય છે તેમને હું આડ આદિનો
અવતાર આપું છું, જેમનાં અંતઃકરણો પ્રગાઢ સુષુપ્તિ અવસ્થાવાળાં હોય છે તેમને હું ક્રીટ
પતંગાદિનો અવતાર આપું છું, જેમનાં અંતઃકરણો સુષુપ્તિ અવસ્થાવાળાં હોય છે તેમને હું
પક્ષીઓનો અવતાર આપું છું, જેમનાં અંતઃકરણો સ્વપ્રઅવસ્થાવાળાં હોય છે તેમને હું ગાય
આદિ પશુઓનો અવતાર આપું છું અને જેમનાં અંતઃકરણો જાગૃત અવસ્થાવાળાં હોય છે
તેમને હું મનુષ્યનો અવતાર આપું છું. * * *

હે સતી! જેમને હું મનુષ્યનો અવતાર આપું છું તેમને જગત્માં જનસેવાનાં ઘણાં
કામો કરવાનાં હોય છે, અને જનસેવાનાં કાર્યો કરતાં છતાં મને પામવાનો પણ પ્રધાન-
પણે પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે. પરંતુ મનુષ્યજન્મ ધારણ કરીને જેઓ પોતાના અંતઃકરણને
જાગૃત નહીં રાખતાં બીજાં નિઘકર્મો કરી પોતાના અંતઃકરણમાં રજે તમો ગુણનો સામયો
કચરો ભેગો કરે છે, તેઓ જાગૃતઅવસ્થામાંથી સ્વસાવસ્થામાં, સુષુપ્તિઅવસ્થામાં અને ગાઢ
સુષુપ્તિઅવસ્થામાં આવી જઈ, પોતાના ખરા કર્તવ્યનું વિસ્મરણ કરી, તેમના અંતઃકરણની
યોગ્યતા પ્રમાણે ચઢતી ઉતરતી પશુ આદિ ચીનિને ગ્રાસ થાય છે. * * *

પરમસાધ્વી બહેન! તમારો જન્મ થયા પછી તમે પ્રપંચી જગત્નો લાગ કરી મારા
પવિત્રતમ ધામમાં આવ્યાં ત્યાં સુધીનાં તમારાં કર્મો તપાસતાં એક યોગીના કરતાં પણ જનસ-
મૂહની સેવાનાં તમે વધારે કાર્ય કર્યાં છે, એટલે જે પરમધામમાં યોગીઓ, બ્રહ્મો અને તત્ત્વ-
જ્ઞાનીઓને સ્થિતિ કરવાનું મળે છે તે પરમધામમાં મેં તમારી સ્થિતિ કરાવી છે. કલ્યાણી!

તમે હવે મારા પરમ પવિત્ર અને મહાતેજસ્વી ધામમાં જ્યાં સુધી સૂર્યચંદ્ર પૃથ્વી ઉપર તપે છે ત્યાં સુધી રહો, અને નિલ અમૃતરસનું પાન કરીને પરમ આનંદમાં મસ્ત રહો.

ગુજરાતકાઠિયાવાડમાં પૂજ્ય થઈ પડેલાં ભગિની ! મારું રમ્ય અને પરમ પવિત્ર ધામ તમે જોયું ? અંતરિક્ષલોક, સ્વર્ગલોક, મહર્લોક, જનલોક, તપોલોક, અને સત્યલોક કરતાં મારું આ સ્થળ મારા ભક્તો માટે નિર્માણ કરેલું હોવાથી મારા ભક્તો સિવાય બીજાં પ્રાણીઓ આ સ્થળમાં પ્રવેશ કરી શકતાં નથી, અને જેઓ મારા પવિત્ર ધામમાં આવે છે તેઓ પુનરાગમન પણ કરી શકતાં નથી. એટલે હવે તમે મારા પવિત્ર ધામમાં રહી ગુજરાતકાઠિયાવાડનાં શ્રીપુરુષો કે જેઓ તમારી માફક જનસમૂહની સેવા કરી રહ્યાં છે તેમનાં હૃદયબળ વધે અને તેઓ સઘળા તમારી પેઠે નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી જનસેવા કરે એવો આશિર્વાદ આપતાં રહો.

ઇશ્વરભાવને પામેલાં ઈશ્વરી ! તમારો અધિકાર દેવભાવને પામેલી દેવીઓ અને અપ્સરાઓ કરતાં વધારે હોવાથી જ મેં તમને મારા પરમ પવિત્ર ધામમાં જોઈ લીધાં છે અને તમને ઈશ્વરી નામથી સંજોઈું છું. કારણ કે દેવતાઓ અને અપ્સરાઓનાં અંતઃકરણો વિષયવાસનાવાળાં હોય છે, એટલે જ્યાં સુધી તેમનું પુણ્ય તપે છે ત્યાં સુધી સ્વર્ગાદિ સ્થળોમાં રહી તેઓ એક બીજા સાથે વિષયસુખ ભોગવે છે, અને પુણ્ય પૂરૂં થતાં તેઓ પાછાં મનુષ્યલોકમાં જન્મ ધારણ કરે છે. આ પ્રમાણે રેટના ઘટમાળની પેઠે તેઓ પાછાં પુણ્યકર્મ કરી સ્વર્ગાદિ સ્થળોએ જાય છે અને તે પુણ્યકર્મ પૂરૂં થતાં પાછાં મૃત્યુલોકમાં આવે છે. પરંતુ ભગવતી જન્મનાળાઈ ! તમારી આળી છંદગીમાં કરેલાં શુભ કર્મો સૂક્ષ્મ પરમાણુઓરૂપે તમારા હૃદયમાં સંચિત થઈને રહેલાં તે તરફ દૃષ્ટિ કરતાં મને એમ સમજાયું છે કે આખી છંદગીમાં તમે કોઈ પણ પ્રકારનું નિષિદ્ધ કે અનુચિત કાર્ય કર્યું નથી. જનસમાજની સેવિકા તરીકે તમે જનસમૂહમાં જાહેર થયાં તે પહેલાં પણ તમે તમારા પતિને પરમાત્મારૂપે માની સેવા કરેલી છે, એ પુણ્ય ઓછું નથી.

નિર્મળ અંતઃકરણનાં પરોપકારી જાહેન ! મેં તમને આગળ જણાવ્યું છે કે ભક્તો, યોગીઓ અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જ મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તો તમે મારા ધામમાં કેવી રીતે આવ્યાં, એમ કોઈને શંકા થવી સ્વાભાવિક છે. તેમની શંકાને નિર્મૂળ કરવા તમે સ્વર્ગાદિ સ્થળે ન જતાં જારોબાર મારા પવિત્ર ધામમાં કયા ઉચ્ચ તપવડે આવ્યાં એ શુદ્ધ વાત પછીથી જણાવીશ. પ્રથમ તો તમે જનસેવાનાં શાં શાં કાર્યો કર્યાં તે મારાથી શ્રવણ કરો.

શ્રીયુત મહાજારીએ સ્થાપેલી “સેવાસદન” એ નામની સંસ્થામાં તમે હિંદુ કૌમ તરફથી સેવાસદનની કૌન્સીલમાં એક ઉપપ્રમુખ તરીકે હતાં અને સેવાસદનના કામકાજનો વિસ્તાર ચારે તરફ ફેલાવવામાટે ભાષણો આપી આવી સંસ્થાઓને તમારાથી બનતી દરેક પ્રકારની યોગ્ય મદદ તમે આપી હતી એ તમારું પુણ્ય ઓછું નથી.

જનસમૂહના કલ્યાણ માટે, શ્રીઓના પરમ હિત માટે તમે ધર્મ સંબંધી, શુદ્ધ વ્યવહાર સંબંધી અને લોકોની એક બીજા પ્રતિ દુઃખના વખતમાં પરસ્પર દરજ સંબંધી જુદે જુદે સ્થળે ભાષણો આપીને જનસમૂહના અંતઃકરણ ઉપર તમે ફરીથી ન હુંસાય એવી વચ્ચ છાપ પાડી હતી. આવી રીતે તમે જનસમૂહની સેવા માટે આશરે ૧૧૫ ભાષણો આપી શ્રીપુરુષોને કર્તવ્યપરાયણ કર્યાં છે એ તમારા નિષ્ઠાવસ હૃદયનું મનોબળ ઓછું ન કહેવાય.

ભારતવર્ષમાં જે જે વ્યક્તિઓએ ભારતવર્ષની યેન કેન પ્રકારે સેવા કરી છે, તેમાં શ્રીમાન દાદાભાઈ નવરોજ સુખ્ય છે, તેમની દરેક જયંતિ પ્રસંગે પણ ગુજરાતી હિંદુ

ત્રીમંડળ તરફથી સ્ત્રીવર્ગનું એક ઉપદેશન લઈ તેમની જયંતિને દિવસે સવારના પહોરમાં હૃદયના પૂર્ણ ઉમળકાથી વેસાવા ખાતે જઈને મહાન્ દાદાને અભિનન્દન આપતાં હતાં. એ આર્યોવર્ત્તની સેવા કરનાર વીર પુરુષોને પોતાના ઉત્સાહમાં ભક્ત રાખવાનો તમારો પ્રયત્ન ઓછો સ્તુતિપાત્ર નહોતો.

શ્રીમાન્ મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચલાવેલી સલામતહની લડત વખતે મુંબઈની પ્રેભમાં અપીલો બહાર પાડી, તેમ જ બ્રિટિશ સંસ્થાનોના હિંદીઓને પડતાં અસહ્ય દુઃખો માટે ઠેરઠેર સલામો ભરી, છટાદાર બાપણો આપી, બધે વખત ફેરો ઉઘરાવી, મુંબઈમાં નિવાસ કરતી તમારી આર્ય લગિનીઓની મદદથી સારી રકમો એકઠી કરી દક્ષિણ-આફ્રિકામાં તમે મોકલી આપી હતી. એ તમારી તમારા ભતિયંધુઓ પ્રતિની ઉંડાણની દાઝ કંઈ ઓછી હતી !

ગુજરાતકાઠિયાવાડમાં ૧૯૬૮ ની સાલમાં જ્યારે લયંકર દુષ્કાળ પડ્યો, ત્યારે જેમ એક ખરી ક્ષત્રાણી મ્લેન્છોના હાથમાંથી પોતાના પવિત્ર દેશને છોડાવવા માટે કપાળમાં કંકુની આડ કરી, હાથમાં ચક્રચક્રિત સમશેર પકડી, છુટો ચોટલો મૂકી કેસરીઆં કરે તે જ પ્રમાણે તે દુષ્ટ દુષ્કાળના પંઝામાંથી લાખો જીવોને બચાવવા માટે ખાવાપીવાની, ઉઘવાની, પોતાનું કામ કરવાની કે બીજી કોઈ પણ ભતની પોતાના શરીરની લગાર પણ દરકાર ન કરતાં એકદમ કેસરીઆં કરી તમે લાખો જીવોને બચાવીને મોટા રાબતોથી, શ્રીમંતોથી કે બીજાઓથી નં ચર્ષ શકે તેવો મહાયત્ન કર્યો હતો. ચારે તરફ અપીલો બહાર પાડી સામા મનુષ્યોને દયા ઉત્પન્ન થાય તે પ્રમાણે લાખો આપી અવાચક પ્રાણીઓ અને નિરાધાર હુંડુંજોને મદદ કરવાને લગભગ ૨૧ હજાર રૂપીઆનું ફંડ તમે એકઠું કર્યું હતું.

બહેન ! આટલી સેવાથી સંતોષ ન પામતાં ભણે કે આખું જગત તમારું હુંડુંજ ન હોય ! અને આવા સમયે જગતનાં નિરાધાર પ્રાણીઓનું પોષણ કરવાને તમને અવતાર આપવામાં આવ્યો ન હોય ! તેમ તમે બીજી સેવિકાઓને પણ સાથે લેઈને પંચમહાલ, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ વગેરે દેશનાં આશરે પોણી સો દુષ્કાળપીડિત ગામડાંઓ અને શહેરોમાં સખ્ત ઉન્હાળાની ઋતુમાં લગભગ ત્રણ મહિના સુધી સુસાફરી કરી અવાચક ઢોરોને ઘાસચારાની અને સઘળી કોમનાં ગરીબ નિરાધાર હુંડુંજ અને બારીક સ્થિતિમાં આવી પડેલાં ખાનદાન હુંડુંજોને અનાજ કપડાં વગેરેની મદદ કરી હતી. આવી રીતે જુદાં જુદાં ગામોમાં સુસાફરી કરવાથી કોઈ સ્થળે તમને વાહન ન મળવાથી તમે એક લઘ્યાધિપતિનાં પુત્રી હોવા છતાં ચાલવું પડ્યું હશે, પગમાં કાંટા વગેરે પણ વાગ્યા હશે, માથે તાપનું દુઃખ સહન કરવું પડ્યું હશે, નિયમિત રીતે ખોરાક પણ નહિ મળ્યો હોય છતાં પણ જનહિત માટે આટલો બધો તમે પરિશ્રમ વેડીને જેમ શ્રીશંકરાચાર્યે આખા જગતમાં અદ્વૈતમત સ્થાપીને દિગ્વિજય કર્યો હતો તેમ તમે આખા જગતની સેવા કરીને અમર નામ કર્યું છે, અને તમારું અમર નામ સૂર્ય-ચંદ્ર તપશે ત્યાં સુધી આર્યોવર્ત્તમાંથી તો શું, પરંતુ આખી પૃથ્વીમાંથી જુસાવાનું નથી. તમે આ પ્રમાણે જનસમૂહની એકલાની સેવા કરી છે એમ નથી, પરંતુ રાજ્યકર્તા કે જે મારા અંશરૂપ છે, તેમના કલ્યાણ માટે પણ તમે જે જે પ્રયત્નો કર્યા છે તે બધા સ્તુતિપાત્ર છે. નામદાર બ્રિટિશ સરકારને મિત્ર રાજ્યો સાથે જર્મની સાથે ચાલુ લયંકર લડાઈમાં ઉતરવાની ફરજ પડેલી હોવાથી આવા બારીક સમયમાં લોકોમાં ખોટી અફવાઓથી ગલરાટ અને અશાંતિ ન ફેલાય અને લોકનો વ્યવહાર શાંતિપૂર્વક ચાલે તે માટે લખાણો અને બાપણથી લોકોને

શાંત ઠંથી હતા. અને તમારા મંડળ તરફથી લડાઈ ફંડ ઉઘરાવું તેમાં તમે પણ કટકે કટકે રૂ. ૫૦૦ ની મદદ કરી હતી, એ તમારી રાજ્યભક્તિ બહુ વખાણવા લાયક છે. કોરણ કે જેઓ રાજ્યભક્ત છે તેઓ જ મારા ભક્ત બની શકે છે. રાજ્યદ્રોહીઓને તો હું પરમ પામર સમજું છું અને તેવા રાજ્યદ્રોહીઓ કોઈ પણ પ્રકારનો પુરુષાર્થ ન કરતાં આમ તેમ ભટકી પોતાનો જન્મારો વૃથા ગુમાવે છે.

ઘણાં ખરાં પરોપકારી કામોમાં, કેટલીક સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં, સ્ત્રીસંસ્થાઓમાં, વનિતા-વિશ્રામમાં, સેવાસદનમાં અને અન્ય મંડળો વગેરેમાં પુસ્તકો, માસિકો, વર્તમાનપત્રો અને નાણાં વગેરેની તમારી શક્તિ પ્રમાણે તમે મદદ આપતાં રહ્યાં હતાં, એટલુંજ નહિ, પરંતુ આવી મદદો જનહિતાર્થ મંડળોમાં અને સમાજોમાં કરવા તમારી જાહેનોને વારંવાર વિનંતિ કરતાં રહ્યાં હતાં. એ તમારા તમારી આર્ય ભગિનીઓ અને બ્રાતા પ્રતિની શુભ લાગણી બતાવી આપે છે.

પરોપકારી બહેન! બીજાઓએ કદાચ આ પ્રમાણે સેવા કરી હશે. પરંતુ તમારી પેઠે તન, મન અને ધન ખર્ચાને સેવા નહિ કરી હોય. તમે જગત્ની જે સેવા તદ્દન નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી પૂર્ણ પ્રેમ અને ઉત્સાહથી કરી છે, તેના પુણ્યથી તમારા હૃદયમાંના રજસ્વો-ગુણ ગળાઈને યર્ષ જે હૃદયથી યોગીઓ, જ્ઞાનીઓ અને ભક્તો મને પામે છે, તેવું સ્વચ્છ હૃદય કર્યું, અને તેથી જ તમે તમારા મરણ પછી મારા દિવ્ય લોકને પામવાને લાગ્ય-શાળી થયાં.

તમારા મરણ સમયે તમે લગભગ ૨૦૦૦૦ વીંશ હજારની રકમ જીદી જીદી સંસ્થાઓમાં ધર્મોદ્ધાર તરિકે આપી છે. એ ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે તમે જન્મ્યા પછી સમ-જણાં થયાં ત્યારથી અંતકાળ સુધી દ્રવ્યનો લગાર પણ લોક ન રાખતાં, તમારા દ્રવ્યનું સત્પત્રે દાન થાય તો ઠીક, એ સૂત્રને હૃદયમાં ધારણ કરી બહોળે હાથે તમારા કહેવાતા દ્રવ્યનો સદ્-વ્યય કરી, મારા પવિત્ર ધામમાં આવનારને અટકાવનાર કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણમાંથી ત્રીજો દુષ્મન જે લોભ તેને જળાઈને કરી, જેમ પુત્રી લગાર પણ આંચકો ખાધા વિના કે કોઈના અટકાવ વિના પોતાના પિતાના ઘરમાં સુખપૂર્વક પ્રવેશ કરે તેમ તમારા મરણ પછી સ્વર્ગાદિ જીવનોમાં કોઈ પણ સ્થળે ન અટકતાં તે જીવનોની કીમત ઓછી ગણી મારા પરમ પવિત્ર ધામમાં આવ્યાં છો અને જગત્માં તમારા મનુષ્યશરીરવડે દેશસેવારૂપ જન્મ પૂર્ણ કરી છે. હવે ફરીથી તમારે જગત્ની જન્મ કરવાનું રહ્યું નથી.

બહેન! તમારા દરેક કાર્યથી હું બહુ જ પ્રસન્ન થયો છું. અને મેલનાદ કરીને કહું છું કે જેમ મહાપુરુષની સેવામાં રહેનાર મુમુક્ષુઓ પણ બીજા મનુષ્યોથી પૂજ્ય છે તેમ તમારી સાથે જનસમૂહની સેવા કરનાર અન્ય આર્ય ભગિનીઓ હોય તેઓ પણ તમારી પેઠે પ્રભવ-ર્ગમાં ઘણું માન પામશે, તેમના અંતઃકરણમાં જનસેવા કરવાનું અપૂર્વ જળ પ્રાપ્ત થશે, અને આર્યાવર્તમાં ઘેરે ઘેર તમારા જેવાં સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થશે, જેથી કરીને આર્યાવર્ત યોગ સમયમાં દરેક રીતે સુખી, પોતાના પગ ઉપર ઝંઝુમનાર સ્વાશ્રથી બને, અને આર્યાવર્તનો આધાર બીજા દેશવાળા લે. ધૃતિ.

સદ્ગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ સાથનો ટુંક પરિચય.

લેખક:—રા. હિરાલાલ રણછોડદાસ મુનીમ.

મુંબઈના ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ પરલોકવાસી ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સંબંધમાં “સ્રીહિતોપદેશ”નો ખાસ સ્મારક અંક પ્રકટ કરવા સ્ત્રીમંડળની ઈચ્છા છે, અને તે અંક માટે સ્વર્ગવાસી મૈયાના જીવન અને કાર્ય વિષે મારે કાંઈ લખી મોકલવું એવી વિનંતિ સ્ત્રીમંડળનાં માન્યાધિકારી મંત્રીજીઓ તરફથી થતાં મારે સ્વલ્પ પરિચય અને ટુંક સમાગમમાં મળેલો અનુભવ નીચે લખ્યા પ્રમાણે રજૂ કરવાની હું રત્ન લઉં છું:—

સદ્ગત ગં. સ્વ. જમનાબાઈના કેટલાક અનુકરણીય ગુણોનું જોટલું વર્ણન કરીએ તેટલું થોડું છે. પ્રથમ તો એમના નિરભિમાન માટે સાનંદાશ્ચર્ય થાય છે. પોતે તવંગર હુડુંબમાં જન્મી, લક્ષ્મીની ગોદમાં ઉછરી, સદ્ગુણી પતિના પ્રેમમાં અને લોકકલ્યાણના માર્ગમાં દીવાદાંડીરૂપ બની, મહાન ઉચ્ચ સ્થાને ચક્ષા પછી પણ અહંકારને વશ ન થયાં એ જેવી તેવી સંતોષની વાત નથી. ઠાલી ચલેા વાગે ઘલેા, એ કહેવત એમના સંબંધમાં ખરી પડી હતી. કેટલીક સ્ત્રીઓને પોતાના પીએરનો પૈસો હોવાથી મદ્દ એડ છે, જેનો લેશ પણ ગંધ સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈમાં ન હતો. કોઈક બાઇઓ પોતાના સ્વામીના ઉચ્ચ અધિકારથી છટ્ટી લય છે, પણ પરલોકવાસી જમનાબાઈને તેનો નીશો ચક્ષો હતો નહિ. ઘણી પ્રમદાઓ સાર્વજનિક કામમાં આગળ પડતો ભાગ લેતી થઈ, મારી સમાન કોણ છે, એમ સમજી હુંપદમાં આવી લય છે, પરંતુ પુણ્યશાળી જમનાબાઈ ત્વંપદમાં જ રમી રહ્યાં હતાં. વળી એ બાઈ પોતાના મોટપણ તથા દરજ્જાને વિસરી જઈ ગમે તેટલી નાની વયની લલનાઓ સાથે કામ કરવામાં સામેલ થતાં એટલુંજ નહિ, પણ બીન અનુભવીઓને રસ્તે ચડાવવામાં પોતાથી બનતું કરતાં અને તેમને સારી શીખામણ આપી સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતાં. હમણાંની કેટલીક ગર્વિષ્ઠ બાઇઓની માફક પોતાથી નાની વયની બહેનોની સાથે કામ કરવામાં દેવલોક પામનાર કદી પણ હલકું સમજતાં નહિ. એથી ઉલટું તેમને કામ કરવામાં મદદ આપવા માટે અને સીધો માર્ગ દેખાડવા માટે પોતે પણ ઉત્સાહપૂર્વક કામે લાગતાં. ભરેલો ઘરો જેમ છલકાતો નથી, તેમ તેઓ સદ્ગુણસંપન્ન હોવાથી કદી છત્તકાતાં નહિ. અધૂરો ઘરો છવકાય છે, એ કહેવત ખરી છે. થોડો ઘણો પૈસો આવે, કે જરા રૂપવાન હોય, અથવા મોટા અમલદારને ત્યાં પરણેલી હોય, કિંવા એવાં બીજાં સાધનસંપન્ન હોય, તો જોણું પાત્ર હોય છે તે તરત ચડી લય છે. એટલે તે ઉચ્ચ પાયરીએ ચડતી નથી, પણ કેટલી સીડીએ ચડે છે. અને ચડે છે તે પડવાને માટે જ. ઘણા પ્રકારની સંપત્તિ છતાં ગં. સ્વ. જમનાબાઈ કોઈ પણ વેખત ચડી ગએલાં સંભળાયાં નથી. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળને પોતાના ઘરની સંસ્થા સમજી તેનું લાલન પાલન સદ્ગત જમનાબાઈએ રૂડી રીતે કર્યું હતું, અને તેને ઉછેરી, કેટલાંક સંકટમાંથી તારી, પાળી પોથી લાયક અને કામ કરી ખતાવનાર સંસ્થા બનાવી હતી, અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓ પણ સંસ્થા સારી રીતે ચલાવી શકે છે તથા જોખમદારીનું કામ પણ માથે લઈ શકે છે, એવી લોકોની ખાતરી કરી આપી હતી. એમના હાથ અને આશીર્વાદ વગર મજદુર સ્ત્રીમંડળ આટલું પ્રસંશાપાત્ર કાર્ય આટલા ટુંક સમયમાં કરી શક્યું હોત એ શક પડતું લાગે છે. ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળને નિપત

શાંત કર્યા હતા. અને તમારા મંડળ તરફથી લગાઈ ફૂંડ ઉઘરાવ્યું તેમાં તમે પણ કટકે કટકે રૂ. ૫૦૦) ની મદદ કરી હતી, એ તમારી રાજ્યભક્તિ અહુ વખાણવા લાયક છે. કારણ કે જેઓ રાજ્યભક્ત છે તેઓ જ મારા ભક્ત બની શકે છે. રાજ્યદ્રોહીઓને તો હું પરમ પામર સમજું છું અને તેવા રાજ્યદ્રોહીઓ કોઈ પણ પ્રકારનો પુરુષાર્થ ન કરતાં આમ તેમ ભટ્ટી પોતાનો જન્મારો વૃથા ગુમાવે છે.

ઘણાં ખરાં પરોપકારી કામોમાં, કેટલીક સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં, શ્રીસંસ્થાઓમાં, વનિતા વિશ્રામમાં, સેવાસદનમાં અને અન્ય મંડળો વગેરેમાં પુસ્તકો, માસિકો, વર્તમાનપત્રો અને નાણાં વગેરેની તમારી શક્તિ પ્રમાણે તમે મદદ આપતાં રહ્યાં હતાં, એટલુંજ નહિ, પરંતુ આવી મદદો જનહિતાર્થે મંડળોમાં અને સમાજોમાં કરવા તમારી જાહેનોને વારંવાર વિનંતિ કરતાં રહ્યાં હતાં. એ તમારા તમારી આર્થ લગિનીઓ અને જ્ઞાતા પ્રતિગી શુભ લાગણી ખતાવી આપે છે.

પરોપકારી બહેન! બીજાઓએ કદાચ આ પ્રમાણે સેવા કરી હશે, પરંતુ તમારી પેઠે તન, મન અને ધન ખર્ચાને સેવા નહિ કરી હોય. તમે જગતની જે સેવા તદ્દન નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી પૂર્ણ પ્રેમ અને હિતસાહથી કરી છે, તેના પુણ્યથી તમારા હૃદયમાંના રજસ્તમો-ગુણ બળહીન થઈ જે હૃદયથી યોગીઓ, જ્ઞાનીઓ અને ભક્તો મને પામે છે, તેવું સ્વચ્છ હૃદય કર્યું, અને તેથી જ તમે તમારા મરણ પછી મારા દિવ્ય લોકને પામવાને લાભ-શાળી થયાં.

તમારા મરણ સમયે તમે લગભગ ૨૦૦૦૦ વીશ હજારની રકમ જીંદી જીંદી સંસ્થાઓમાં ધર્મોદ્ધાર તરિકે આપી છે. એ ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે તમે જન્મ્યા પછી સમ-જણાં થયાં સ્વાસ્થી અંતકાળ સુધી દ્રવ્યનો લગાર પણ લોભ ન રાખતાં, તમારા દ્રવ્યનું સત્પાત્રે દાન થાય તો ઠીક, એ સૂત્રને હૃદયમાં ધારણ કરી બહોળે હાથે તમારા કહેવાતા દ્રવ્યનો સદ્-વ્યય કરી, મારા પવિત્ર ધામમાં આવનારને અટકાવનાર કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણમાંથી ત્રીજો દુઃખને જે લોભ તેને બળહીન કરી, જેમ પુત્રો લગાર પણ આંચકો ખાધા વિના કે કોઈના અટકાવ વિના પોતાના પિતાના ઘરમાં સુખપૂર્વક પ્રવેશ કરે તેમ તમારા મરણ પછી સ્વર્ગાદિ ભુવનોમાં કોઈ પણ સ્થળે ન અટકતાં તે ભુવનોની કીર્તિ ઓછી ગણી મારા પરમ પવિત્ર ધામમાં આવ્યાં છો અને જગતમાં તમારા મનુષ્યશરીરવડે દેશસેવારૂપ જત્રા પૂર્ણ કરી છે. હવે ફરીથી તમારે જગતની જત્રા કરવાનું રહ્યું નથી.

બહેન! તમારા દરેક કાર્યથી હું અહુ જ પ્રસન્ન થયો છું. અને મેઘનાદ કરીને કહું છું કે જેમ મહાપુરુષની સેવામાં રહેનાર મુસુક્ષ્મો પણ બીજા મનુષ્યોથી પૂજ્ય છે તેમ તમારી સાથે જનસમૂહની સેવા કરનાર અન્ય આર્થ લગિનીઓ હોય તેઓ પણ તમારી પેઠે પ્રજ્ઞ-ર્ગમાં ઘણું માન પામશે, તેમના અંતઃકરણમાં જનસેવા કરવાનું અપૂર્વ બળ પ્રાપ્ત થશે; અને આર્યાવર્તમાં ઘેરે ઘેર તમારા જેવાં સ્ત્રીરત્નો ઉત્પન્ન થશે, જેથી કરીને આર્યાવર્ત યોગ સમયમાં દરેક રીતે સુખી, પોતાના પગ ઉપર અંબુમનાર સ્વામ્યથી અને, અને આર્યાવર્તનો આધાર બીજા દેશવાળા લે. ઇતિ.

સદ્ગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષ્મ સાથનો ટુંક પરિચય.

લેખક:—રા. હિરાલાલ રણછોડદાસ મુનીમ.

મુંબઈના ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ પરલોકવાસી ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષ્મના સંબંધમાં “ સ્ત્રીહિતોપદેશ ” નો ખાસ સ્મારક અંક પ્રકટ કરવા સ્ત્રીમંડળની ઈચ્છા છે, અને તે અંક માટે સ્વર્ગવાસી મૈયાના જીવન અને કાર્ય વિષે મારે કંઈ લખી મોકલવું એવી વિનંતિ સ્ત્રીમંડળનાં માન્યાધિકારી મંત્રીબાઈઓ તરફથી થતાં મારે સ્વલ્પ પરિચય અને ટુંક સમાગમમાં મળેલો અનુભવ નીચે લખ્યા પ્રમાણે રજુ કરવાની હું રજા લઉં છું:—

સદ્ગત ગં. સ્વ. જમનાબાઈના કેટલાક અનુકરણીય ગુણોનું જોટલું વર્ણન કરીએ તેટલું થોડું છે. પ્રથમ તો એમના નિરભિમાન માટે સાનંદાશ્ચર્ય થાય છે. પોતે તવંગર હૃદયમાં જન્મી, લક્ષ્મીની જોદમાં ઉછરી, સદ્ગુણી પતિના પ્રેમમાં અને લોકકલ્યાણના માર્ગમાં દીવાદાંડીરૂપ બની, મહાન ઉચ્ચ સ્થાને અથા પછી પણ અહંકારને વશ ન થયાં એ જેવી તેવી સંતોષની વાત નથી. ઠાઠી અણે વાગે ઘણે, એ કહેવત એમના સંબંધમાં ખરી પડી હતી. કેટલીક સ્ત્રીઓને પોતાના પીએરનો પૈસો હોવાથી મદ થડે છે, જેનો લેશ પણ ગંધ સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈમાં ન હતો. કોઈક બાઇઓ પોતાના સ્વામીના ઉચ્ચ અધિકારથી છડી જાય છે, પણ પરલોકવાસી જમનાબાઈને તેનો નીશો ચડ્યો હતો નહિ. ઘણી પ્રમદાઓ સાર્વજનિક કામમાં આગળ પડતો લાગ લેતી થઈ, મારી સમાન કોણ છે, એમ સમજી હુંપદમાં આવી જાય છે, પરંતુ પુણ્યશાળી જમનાબાઈ ત્વંપદમાં જ રમી રહ્યાં હતાં. વળી એ બાઈ પોતાના મોટપણ તથા દરજ્જાને વિસરી જઈ ગમે તેટલી નાની વયની લલનાઓ સાથે કામ કરવામાં સામેલ થતાં એટલુંજ નહિ, પણ બીન અનુભવીઓને રસ્તે ચડાવવામાં પોતાથી બનતું કરતાં અને તેમને સારી શીખામણ આપી સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતાં. હમણાંની કેટલીક ગર્વિષ્ઠ બાઈઓની માફક પોતાથી નાની વયની બહેનોની સાથે કામ કરવામાં દેવલોક પામનાર કદી પણ હલકું સમજતાં નહિ. એથી ઉલટું તેમને કામ કરવામાં મદદ આપવા માટે અને સીધો માર્ગ દેખાડવા માટે પોતે પણ ઉત્સાહપૂર્વક કામે લાગતાં. ભરેલો ઘડો જેમ છલકાતો નથી, તેમ તેઓ સદ્ગુણસંપન્ન હોવાથી કદી છલકાતાં નહિ. અધૂરો ઘડો છલકાય છે, એ કહેવત ખરી છે. થોડો ઘણો પૈસો આવે, કે જરા રૂપવાન હોય, અથવા મોટા અમલદારને લાં પરણેલી હોય, કિંવા એવાં બીજાં સાધનસંપન્ન હોય, તો ઝોણું પાત્ર હોય છે તે તરત ચડી જાય છે. એટલે તે જિંદગી પાથરીએ ચડતી નથી, પણ કેફની સીડીએ ચડે છે. અને ચડે છે તે પડવાને માટે જ. ઘણા પ્રકારની સંપત્તિ છતાં ગં. સ્વ. જમનાબાઈ કોઈ પણ વેખત ચડી ગયેલાં સંભળાયાં નથી. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળને પોતાના ઘરની સંસ્થા સમજી તેનું લાલન પાલન સદ્ગત જમનાબાઈએ રૂઢી રીતે કર્યું હતું, અને તેને ઉછેરી, કેટલાંક સંકટમાંથી તારી, પાળી પોષી લાયક અને કામ કરી બતાવનાર સંસ્થા બનાવી હતી, અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓ પણ સંસ્થા સારી રીતે ચલાવી શકે છે તથા બેખમદારીનું કામ પણ માથે લઈ શકે છે, એવી લોકોની ખાતરી કરી આપી હતી. એમના હાથ અને આશીર્વાદ વગર મજદુર સ્ત્રીમંડળ આટલું પ્રસંશાપાત્ર કાર્ય આટલા ટુંક સમયમાં કરી શક્યું હોત એ શક્ય પડતું લાગે છે. ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળને નિયત

માર્ગે ને ફળદાયક રસ્તે ચલાવવામાં તથા વધારવામાં સદ્દર્જી જમનાબાઈ કદી પાછી પાની કરતાં જણાયાં નથી. એટલું જ નહિ, પણ તેને દુષ્ટાતર્ય બનાવવા માટે પોતાની શક્તિનો તે પૂરો ઉપયોગ કરતાં હતાં. આમ હોવાથી, એ તો ખરી જ વાત છે કે એ મંડળ એમનો બેટલો ઉપકાર માને તેટલો થોડો છે. ઉપરાંત ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સેવાસદન આદિ સંસ્થાઓ તેમ જ બીજાં મંડળોને પોતાની હાજરી તથા શક્તિથી બનતી સહાય આપતાં અને તેમનાં કામ પાર પાડવામાં પરિશ્રમ લેતાં; તેઓ જાતે ગુજરાતી સનાતનધર્મી છતાં જૈન બહેનો તરફથી આમંત્રણ આવતાં તેમને ત્યાં અને દક્ષિણી સન્નારીઓનું કહેણ આવતાં તેમને ત્યાં હોંસ અને ખુશ મિલનથી જતાં એટલું જ નહિ પણ હિંદુ છતાં વિધર્મીઓની સંસ્થાઓની ચાલકોને યોગ્ય સલાહ આપી તથા ખરો માર્ગ બતાવી તેમને બહાર પાડવાની તથા આગળ વધારવાની દરેક પ્રકારની તજવીજ કરી આપતાં હતાં. મુંબઈથી તે ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના છેક ખૂણા સુધી એમનું નામ જગજગદેર છે. દુષ્કાળ જેવા આપત્કાળે પણ તેમણે જાતે કંઈ વેડી ઘણી જગ્યાએ પ્રયાણ કરી, દુઃખી લોકોને મદદ કરી, તેમનાં સંકટો દૂર કરવા સાડ અથાક શ્રમ લીધો હતો. વિશેષ, પુરુષોને પણ પોતાની ફરજમાં પાછળ પડતા રાખી દેશોદય માટે હંદગી સમર્પણ કરનાર વયોવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ દેશલક્ષ્મી રાજ શ્રીમાન્ દાદાબાઈ નવરોજીને તેમની જન્મગાંઠના દિવસે દીર્ઘાયુષ્ય અને સુખી હંદગીની આશિષ આપવા જતાં અને તેમ કરી જનસમૂહને દેખાડી આપતાં કે દરેક ભલા કાર્યમાં એમની સામેલગીરી અને સહાનુભૂતિ હતી.

લાડ મંડળના પ્રદર્શન વખતે તેમને વિનંતિ કરવામાં આવતાં મોટી ખુશી અને ભારે ઉત્સાહ સાથે દેવલોકગામી જમનાબાઈએ દરેક પ્રકારની સહાય અને સૂચના આપી હતી, તથા નમૂનાની પરીક્ષા કરી લાયકને ચાંદ અને પ્રમાણપત્ર યોગ્યતાના પ્રમાણમાં આપવાની ભલામણ કરી હતી. કારીગીરીના નમૂના ગોકવવાની સૂચના તેમણે કરી હતી અને ઉપરાંત પ્રદર્શન ખુદે મૂકવાના દિવસે હાજરી આપી બધાને યોગ્ય બોધ આપી સ્ત્રીઉપયોગી કામોને બનવું ઉત્તેજન આપવાનો આગ્રહ દર્શાવી, મંડળને તેના કાર્યમાં ઉત્તરોત્તર ફતેહ ધમ્મી હતી. જણાવવાને ખુશાલી ઉપજે છે કે મજકુર પ્રદર્શન લોકોના આદરને પાત્ર બન્યું હતું અને જનસમૂહે તેનો સારો સત્કાર કર્યો હતો, અને તેને યશ મળ્યો હતો તથા તેની સ્તુતિ ગવાઈ હતી. આ કામ કરવામાં તેમનાં પ્રસન્ન મુખ અને ઉત્સાહને જોઈને સર્વે કામ કરનારાઓને ઉત્તેજન મળતું હતું. કેટલાંક જણ કામ કરે છે પણ તે જાણે પરાણે કરતાં હોય, વેઠ પકડી આણેલા વહીવટારી માફક કરતાં હોય એમ નજરે આવે છે. એથી કામ સાફ થતું નથી અને તેથી નથી મળતો કામ કરનારને જશ, કે નથી થતો બેનારને આનંદ. ઉમંગથી કરેલું કામ બેનારનું ચિત્ત આકર્ષે છે, એ વાત હમણાની ઉધરતી પ્રત્યે ખૂબ સમજવી જોઈએ છે, તેમ જ ઘરમાં વડીલો તેમનો પગો બોલ ઝીલવાથી કેવા રાજ થાય છે તેનો પણ અનુભવ લેવો જોઈએ છે. રાજપ્રુશીથી અને સમયપર કામ નહિ થવાથી જ ઘણું ઘેર આનંદથી છવાયેલાં મુખારવિંદનાં દર્શન થવાને બદલે ચડેલાં મહોર્મ્મો દેખા દે છે, અને તેથી મુખને બદલે દુઃખ જ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈનું મુખ સદા હસતું જ બેવામાં આવતું અને તેથી સામા માણસનું દિલ હંમેશાં રાજ રહેતું.

આ લખનારને પૂર્વે વર્ણવેલા ગુણિયલ બાઈના ગુણ પતિના મંદવાડ સમયે એમના બંગલે જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. તે વખતે પણ બાઈનું ધૈર્ય અનુકરણીય બેવામાં આવ્યું હતું. એમનો બંગલો છેક વાલકેશ્વરના એક ખૂણામાં હતો અને તેથી તે બહુ શાંતિવાળો હતો,

તથા તેની મુલાકાત શાંત પ્રકૃતિના સારું સંતો વારંવાર હોતાં અને જમના મૈયા એમનો યોગ્ય આદર સત્કાર કરતાં, તેમ જ તેમને પોતાના સદાના સાથી ગણતા. આવાં સત્સંગવાળાં ખ્યાઈ પૂર્ણ ધીરજવાળાં હોય એ સ્વાભાવિક છે.

સ્વર્ગવાસી જમનામૈયાનો સૌથી ઉત્તમ ગુણ તો મર્યાદા સહિત પહેરવામાં આવતાં એમનાં વસ્ત્રાલંકારોમાં દૃષ્ટિગોચર થતો. કેટલીક નિર્લજ્જ કાંતાઓની માફક એમનો પોશાક શરીરનાં કેટલાંક અંગો દેખાય તેવો જરાએ ન હતો, તેમ જ અંગો સંકોચે તેવો તંગ પણ ન હતો. જીવાન રમણીઓએ એમનો દાખલો લઈ પોતાની મર્યાદામાં કેમ રહેવું તે શીખવું બેઠેલે અને તેમ નહિ વર્તનારની તરફ સમજીઓ કેવા તિરસ્કારથી જીએ છે, તથા તેમની તરફ બેઠેલ દુષ્ટ નજરવાળા પાપી પુરૂષો કેવી એકા તથા ભલકમશ્કરી કરે છે તે વાત બહુ પોતાનું વર્તન સુધારવું બેઠેલે છે. સૌભાગ્યને છાજે તેવા અલંકારો તેઓ પહેરતાં એ વાત તરફ પણ હમણાની અબળાઓએ લક્ષ દેવાની જરૂર છે.

વિશેષ મહત્વનો ગુણ તેમનામાં એ બેવામાં આવતો કે પોતાના પેટની પ્રભ હૈયાત નહિ છતાં એમનાં સગાંનાં ખાળકો ઉપર એમને વાતસલ્ય હતું. ઘરની ઝુંદરીઓએ આ ગુણ જરૂર સેવવો બેઠેલે. પોતાને સંતાન ના હોય તો પોતાના ભાઈ ભાંડુનાં કે સગાંનાં ખાળકો ઉપર હેત રાખવું નહિ અથવા તેમના લાલન પાલનમાં બેદરકારી રાખવી એ શૃદ્ધિણીનું લક્ષણ નથી. શૃદ્ધિણી તો તેને જ જાણવી જે પોતાના હૃદયના-પછી તે સાસરાના પક્ષના હોય અથવા પીએ-રના પક્ષના હોય તો યે-તમામ માણસો તરફ સમદૃષ્ટિ રાખી એમનું પાલણુ પોષણ કરે. ખાળકમાં સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય છે અને તેને પોષવો બેઠેલે છે.

ગં. સ્વ. જમના મૈયાની નમ્રતાનો આડો આંક હતો. ગમે તેવા નાની વયનાને પણ એ હાથ બેડી. નમસ્કાર કરવામાં તેઓ આનંદ માનતાં. આવાં સદ્ગુણસંપન્ન શીળવાન સહારીના પરલોકગમનથી ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળને નહિ પૂરાય એવી મોટામાં મોટી અને બીજા મંડળોને તથા સંસ્થાઓને ઘોડી ઘણી ખોટ મળે છે એ નિર્ણયવાદ વાત છે. પણ તેથી નિરાશ નહિ થતાં, તેમને વખાણનારી અબળા બલિએ તેમને પગલે ચાલવાની, તથા ખોતે એ પગલે ચાલી બીજા ભગિનીઓને પણ તે જ પગલે ચાલવા સમજાવવાની કોશેશ કરવી, પડેલી ખોટનો ખાડો પૂરાય તેટલો પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવો અને શરૂઆતમાં મળનારી નિષ્ફળતાથી હડી નહિ જતાં હોંમત અને ધૈર્યથી સતત આગળ પગલાં ભરવા તત્પર થવું; બૂઠ્યાં લ્યાંથી ફરીથી ગણવું; અને ભાવિ પ્રજાને સુદૃષ્ટાંત મળે તેમ વર્તવું. હુંકમાં કહેવાનું એટલું જ કે પોતાની સંપત્તિથી માની નહિ બનતાં ગં. સ્વ. જમનાખ્યાઈની માફક નિરભિમાની રહી, મર્યાદાયુક્ત વસ્ત્રાલંકારો પહેરી, નમ્રતા ધરી, સૌ સાથે સમતાથી વર્તી, ઉર્મગથી શુદ્ધકાર્ય તથા વ્યવહાર-કાર્ય કરી વડીલોની આશિષ મેળવી અખંડ સૌભાગ્યવતી રહી શૃદ્ધિણીએ પોતાની છંદગી પૂરી કરવી એ જ ઇચ્છવા બેગ છે.

પ્રભુ સદ્ગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાખ્યાઈના આદમાને શાંતિ આપો અને એમના જેવી સદ્-ગુણસંપન્ન અનેક હલવધૂઓ પેદા કરો એ પ્રાર્થના કરી આ લઘુ લેખ સમાપ્ત કરું છું.

સ્વ. ગં. મા. જમનાબાઈ સંસ્કૃતનો આદર્શરૂપ બોધ.

લેખક—ધીમાન શંભુપ્રસાદ મહેતા.

જ્યાં સુધી ગુજરાતમાં હિંદુ સ્ત્રીમંડળ તથા સેવાસદન સંસ્થા અસ્તિત્વ ધરાવશે ત્યાં સુધી સ્ત્રી તેમ જ પુરૂષ લતિમાં તે સાધ્વી સ્ત્રીનું નામ કદાપિ વિસ્મૃતિમાં જશે નહિ, કારણ કે, માત્ર મુબઈમાં જ સ્ત્રીઓનું પ્રધાન કાર્યક્ષેત્ર માની, સંતોષ રાખી, વર્તુલ બાંધી સ્થિર થયાં નહિ, પરંતુ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ઠેરઠેર ફરી, દરેક સ્થળે સ્ત્રીઓના સમૂહ સંમેલી, શિક્ષા સૂચના આપી, સન્માર્ગે જવા માટે ભેદિતાં સાધનો, ઉપાયો દર્શાવી, તે સ્થળે બને તો શાખા સ્થાપી મુબઈની વડી મંડળી તરફથી નીસરતાં દૃષ્ટિબિંદુઓનો સતત પ્રવાહ દરેક દિશામાં કાયમ રેડાય એજ ઉચ્ચાશયથી, પરમાર્થો વ્યક્તિએ મંડળોની શાખા ચાલુ કરી, સ્ત્રીસમાજ ઉપર અચળ ઉપકાર નીવાળેશ કરી.

કેળવણીનો વિપુલ પ્રકારથી અર્થ કરી શાળોપયોગી શિક્ષણ અગર ઉપાધિ શ્રદ્ધા કર્યાથી કેળવણીનો હેતુ બર આવ્યો એવી નેમ ધ્યાનમાં લઈ મીસીસ સક્ષર્પએ Home classes ઉઘાડ્યા ન હતા, પરંતુ ખરૂં શૃદ્ધશિક્ષણ કોને કહેવું, શા ઉપાયથી વ્યવહારકુશળ શૃદ્ધિથી બનાવી શકાય, કેવી રીતે કરકસરથી પતિને મદદકર્તા થાય, મનરંજન કરે અને શૃદ્ધિથી નામને દીપાવે, એ સૌ મુદ્દાને ઉત્કટ ઇચ્છાથી મનન કરી, મીસીસ સક્ષર્પએ જનસમાજમાં પ્રચારમાં મુખ્યા. સમાજ, સેવા, દેશ અને કેળવણી આ ચાર પ્રશ્નો આધુનિક કાળમાં મહત્વનો ભાગ લખ્યે છે અને દરેક દેશ આ ચાર પ્રશ્નો ઉપર વિજ્ઞાન, કળા, વેપાર, ઉદ્યોગમાં અગાડી ભાગ લખ્યે છે, એથી જ જમનાબાઈએ સ્ત્રીઓને પણ આ ઉચ્ચ સંસ્કારોમાં ભાગીદાર બનાવી.

સરકારપાસે યાદિ દ્વારા નોંધ લેવડાવવાની તક આપનાર બેશક સ્વ. જમનાબાઈ છે, નહિ તો સ્ત્રી કેળવણીનો વિસ્તાર ગુજરાતમાં બધે હિંદમાં ફેટલો છે તે બાન કદી હિંદમાં થાત નહિ. પુરૂષ સ્વાર્થી છે અને સ્ત્રી સાથે સહકાર કરે નહિ, તો બે ચક્ર સિવાય જેમ ગાડુ ચાલે નહિ તેમ, પુરૂષની શુદ્ધિ સાથે સ્ત્રીઓની વ્યવહારૂ સૂઝ હોય તો જ સમાજ સુધરશે. જ્યાં સુધી કેળવણીનાં બીજ વાવી શકાય નહિ, વિસ્તૃત થાય નહિ, મૂળ ઉડાં બાજે નહિ ત્યાં સુધી કેળવણીની પ્રગતિ અને હિંદની ઉન્નતિ અશક્ય છે એ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં લઈ, સ્ત્રીઓનો ઉત્કર્ષ કરવાની પહેલ કરી સ્ત્રીઓ સુધરે, સમજણી થાય, પુરૂષ સાથે સંકલિત રહેવા ઉચ્ચાદર્શ, વિચાર અને આચાર ધરાવે એ ખાસ આવશ્યક છે. લક્ષ્મીનો ગંભીર ઉત્સવ બાલિશ ગણી કાઢતાં યુવાન સ્ત્રીપુરૂષ શી પ્રતિજ્ઞા લે છે તેનું ભાન રાખતાં નથી. નીતિમન ઉલ્લયની મલિનતા ટાળવા, કુચલી, પરનિંદા, રૂઢિનો દુરાચાર દૂર કરવા સુસ જનવું સ્ત્રીઓ માટે જરૂરનું છે. આ માટે સેવાસદન અને ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ ઉભયે શ્રેણિથી સેવા કરી, આત્મ-ભાગ, સ્વાર્થભાગ આ દયાળુ બાઈએ કર્યો. હિંદમાં પ્રથમ આયોજીત મુવર્ણી યુગમાં ઉદય કાળ, પછીનો મધ્યકાળ અને મુસલમાની સલ્તનતમાં અસ્તકાળ, આ ત્રણ પ્રજાલિકા વડી લય પછી પાછો ઉદયનો આરંભ થાય. એ વાસ્તવિક નિયમ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ માટે અંધાર પછી પ્રકાશ આવશે, એ ભાવિ આશા આગાહિ કરી, સ્ત્રીઓના ઉદય માટે ઝુંડો ઉઠાવ્યો. કન્યાકેળવણીથી લવિષ્યની પ્રજા બળવાન, સુસ અને સંસ્કારી થશે, માટે તેને વ્યવહારૂ અને શાળોપયોગી ઉભય જ્ઞાન આપવા, નિશાળી સાથે સાથે Home classes શરૂ કર્યાથી ઘરગથ્થુ સંગીન જ્ઞાન

મળે છે અને તાદૃશ સ્થિતિ હમણાના સેવાસદન તથા ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની છે. પુરૂષ સુખી કે દુઃખી અર્ધાંગનાથી જણાય છે. માટે ઘર દૃષ્ટાંતજનક બનાવવા શિક્ષણવારીની આવશ્યકતા હોવી જોઈએ. વ્યવહારની આંટીવુંટી દૂર-કરવા, પ્રતિષ્ઠા સ્થાપવા, સેવા કરવા, ઉત્તમ ગૃહિણી થી રીતે થઈ શકાય તે આદર્શ સ્વ. જમનાબાઈએ પોતાના દાખલાથી તથા મંડળના શિક્ષણથી દેખાવ્યો. સ્ત્રીપુરૂષ આરોગ્યહીન, દેશ દુર્બળ, બાળકોનું મરણપ્રમાણ ભરતી, એવી આપણી દશાનું કારણ શું છે, તે જાણવા, સમજવા પ્રયાસ કરી, અંતે સ્ત્રીઓને શિક્ષણ આપી ડાહી બનાવવી, જેથી બાવિ પ્રભ શિક્ષિત, આરોગ્યવાન, અને સમજ બનશે, આ સૌ સૂત્રો શીખવનાર, પ્રચારમાં મૂકનાર સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈ હતાં. માત્ર તનમનથી નહિ, પરંતુ ધનથી સ્વાર્પણ કરનાર પરમાર્થી વ્યક્તિ માત્ર એ એક જ હતાં. ન જોઈ સ્થળ, ન જોઈ ઘર, દેશે દેશ, ગામે ગામ બઠકી, જૂખતરસ કે થાકથી જરા પણ હિંમત નહિ હારતાં અડગ ધૈર્યથી જે કામ હાથમાં ધર્યું તે પૂર્ણ કરી જયવંત કીર્તિ મેળવી, અને સમસ્ત ગુજરાતમાં કેળવણીનો વિકાસ કરી, સ્ત્રીઓને સુત્ર, વ્યવહાર અને સમાજસેવક બનાવી. એટલી હદ સુધી હિંદી સમાજનો ઉદ્ધાર કરનાર સ્વ. જમનાબાઈ અચળ કીર્તિ પ્રતિષ્ઠા કાર્તિકાવાડ ગુજરાતમાં અઘાપિ પર્વતની જાળવદ્યમાન જગાએ છે, કે તેની હુકે મંડળ ધીકતું ચાલે છે અને સ્ત્રીઓની એ જ પ્રમાણે સેવા કરે છે.

ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈનાં પરમાર્થો કાપો.

લેખક—લલિતુભાઈ નાનાભાઈ ભટ.

સંવત ૧૯૬૮ ના દુષ્કાળ વખતે ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ સાહેબાએ કાકીયાવાડના લોકો અને હોશ માટે જે શ્રમ લીધો છે તેથી ભાગ્યે જ આ તરફનું કોઈ વતની અજણ્યું હશે, તેમ તેઓની ગરીબોને માટેની કાળજી અને લાગણીનું પરિણામ પણ અહીંના કે સુબાઈ ઈલાકાના લોકોથી અજણ્યું ભાગ્યે જ હશે, કેમ કે તેમણે અતિ શ્રમ ઉઠાવી ઘણા ભાગોની ભંતે મુલકાત લઈને પોતાને સોંપાયલા કામને યથાશક્તિ તન, મન અને ધનથી ન્યાય આપ્યો છે એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. તેઓનાં સદ્ગુણો અને વિવેકબુદ્ધિ ખરેખર, સ્તુતિપાત્ર હતાં. તેઓનું ઉદાર દીવ લોકોના ઉપર મમતા અને માયાના શબ્દો, દરેક વખત સંભળાવ્યા વગર રહેતું નહીં.

તેઓની આ તરફની મુલાકાત વખતે પેપરથી મારા જાણવામાં આવતાં બોટાદની અંદર મુર્ગા પ્રાણી અને નિરાધાર લોકોની મદદને માટે કંડ-એકતુ કરીને જે કમિટી મારા પ્રમુખપણા હેઠળ ચલાવવામાં આવતી હતી તે કમિટીના લક્ષ ઉપર એઓની આ તરફની (કાકીયાવાડની) પધરામણીની વાત જાણવામાં આવી તે વખતે સૌના મનમાં એવી જ લાગણી થઈ આવી કે પોતે વયોવૃદ્ધ અને શ્રીમંત છતાં દેશદાઝને લીધે લોકોનાં અને મુર્ગા જાળવરોનાં દુઃખ ટાળવાને સારૂ જાનો શ્રમ ઉઠાવે, તો પછી આપણે પુરૂષ વર્ગ છતાં કાંઈ ન કરીએ તો તે શરમાવા જેવું છે; અને તે જ લાગણીએ કમિટીના શ્રમે સારૂ ભંડોળ કર્યું કહ્યું. તો પણ બોટું ગણાય તેમ નથી; અને તેથી તેવાં પૂજ્ય સ્ત્રીજનની મુલાકાત લઈ દર્શનનો લાભ મેળવવો જ એવા ઠરાવ ઉપર આવતાં, એક ડેપ્યુટેશન તેઓશ્રીની મુલાકાતે મોકલવું હતું; અને તેથી તેઓના ફરવાના પ્રોગ્રામની તજવીજમાં કમિટી તો શું પણ બોટાદનું આખું મહાજન રહ્યું, અને સૌએ સૌના લાગતા વળગતા માણસો ઉપર ખતો લખી તે બાબતના સમાચાર મંગાવવાને

પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. છેવટ તેમને લાવનગરથી ખજર મળી કે મજકુર પરોપકારી બાઈસાહેબા ત્યાં આવ્યાં હતાં; અને જુદા જુદા ગામોની મુલાકાતના આમંત્રણ આવ્યાં હતાં, તેથી ઝાઝો વખત ત્યાં રોકાઈ શકે તેમ ન હતું. તે ઉપરથી તે ખજર મળી તે જ દિવસે સાંજની મેલમાં જોટાદથી પાંચ ગૃહસ્થોનું ડેપ્યુટેશન તેઓને જોટાદ પધારવાનું આમંત્રણ કરવાને સાફ ગયું. તેઓએ પોતાના હમેશના શાન્ત અને માયાળુ સ્વભાવે કેટલીક અડચણો ખતાવી ત્યાં સુધીની તકલીફ ન આપવાને માટે મંડળને સમજાવ્યું, પરંતુ તેઓએ પોતાનો આગ્રહ ભરી રાખી ગમે તે અડચણ પણ જોટાદની પ્રબળે તેમના દર્શનનો લાભ આપ્યા વિના ચાલશે નહિ જ એમ આગ્રહ પકડ્યો જેથી તેઓને નારાજ ન કરતાં પોતે મુબાઈ પધારતાં એક દિવસ જોટાદ ઉતરવાનું કમુલ કર્યું અને જણાવ્યું કે તે બાબે હું તારથી ખજર આપીશ. મારાથી વધારે રોકાઈ શકાય તેમ નથી તેથી હું જે કાર્ય માટે નીકળી છું તે કાર્ય સાફ જેમને મદદ કરવાની ખાસ જરૂર હોય તેમને મેહેરબાની કરીને જોટાદ મુકામે જ હાજર રાખવાની જોઈવણુ કરશે તો ઉપકાર થશે, કારણુ બહારગામ ફરીને તેવા દુઃખી જનો કે ઢોરોની મુલાકાત લેવા જેટલો મને વખત નથી.

આથી ડેપ્યુટેશન બીજે દિવસે સવારે પાંચ આવતાં ને વાર તેઓશ્રીની આજ્ઞાનુસાર તમામ જોઈવણુ કમિટીએ કરી રાખી હતી, અને તાર મળતાં સંભાવિત ગૃહસ્થો તેમ જ જોટાદના અધિકારી વર્ગે સ્ટેશન ઉપર જઈ તેઓશ્રીને આવકાર આપી શહેરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તેમના ઉતારાને માટે તો તમામ સગવડતા નામદાર લાવનગરના મહારાજશ્રી તરફથી દરબારી ઉતારામાં જ થઈ હતી, એટલે ત્યાં સુધી તેઓને તેડી જવામાં આવ્યાં અને થોડી વારે વિશ્રાન્તિ લીધા બાદ અનાયાત્રમ, કેટલોકેમ્પ અને મહાજનની ધર્મશાળા વગેરેની જોઈવણુ ખતાવવામાં આવ્યાં જે બેઠને પોતે અત્યંત રાજી થયાં હતાં. તે વ્યવસ્થાથી તેમનું મન એટલું તો પીગળી ગયું કે પોતે અશ્રુપાત અટકાવી શક્યાં નહિ, અને એવા ઉદ્ગાર કાઢ્યા કે “આ મારા દેશ બંધુઓ અને ઢોરોની હવે પ્રભુ કાંઈ દયા ખાય તો સાફ. આપણે માણસ એની કૃપા વના કેટલી મદદ કરી શકીશું? ખરી કૃપા તો પ્રભુ કરે સારે જ સૌનો બચાવ થાય તેમ છે. છતાં મુબાઈના સખી ગૃહસ્થોએ કરેલા ફંડમાંથી જે કાંઈ બની શકે તે મદદ ભતે ફરીને ખાતરી કરીને આપવા મેં માથે લીધું છે તેમાંથી યથાશક્તિ મદદ આપવા અને તેમના દુઃખમાં લાગ લેવા હું માગું છું. માટે થોડા દાણાના વ્યાપારી અને કાપડના વ્યાપારી વર્ગની. મારી પાસે દરબારમાં બોલાવવાની જોઈવણુ કરો કે જેથી આ તરફની વરતીને ખરનાં કપડાં હું ખરીદી તેમને આપી શકું, કારણુ, મારી પાસે જે કપડાં છે તે વખતે આ તરફનાં માંડીડા અને સ્ત્રીઓને પસંદ ન આવે.”

આ પરથી તેવી જોઈવણુ કરવામાં આવી, અને પોતે ભતે લાવતાલ ઠરાવીને જેને જે રૂચે તેવાં કપડાં અને જેને જે ખાવા યોગ્ય હોય તે દાણા લઈને સ્વહસ્તે અપાવી દીધાં અને ઢોરોને માટે ખડ મોકલવાને તાર કરવાનું પોતે જણાવ્યું, પરંતુ ખડની મદદ તો અમોને મુબાઈ તરફથી મેહેરબાન રેવાશંકર જગજીવનદાસ ઝવેરીની ફરમાશથી હાલના આપણા લોકપ્રિય ઓનરેબલ પ્રસીદ્ધમદાસ ઠાકોરદાસથી જેમ જેમ મંગાવતા તેમ તેમ મોકલવામાં આવતી હોવાથી ઉપકાર સાથે તે તાર ન કરવાને જણાવ્યું અને તેથી તેઓ ઘણા જ પ્રસન્ન વદને બોલ્યાં કે આ અહિંના મહાજનની અને વ્યવસ્થાપક કમિટીની ઉદારતા બેઠને હું રાજી થઈ છું, કેમ કે તેઓ લોભી પ્રકૃતિના નથી એમ મને સાબીત કરી આપે છે અને તે માટે હું મારો સંતોષ મુબાઈની કમિટીને પણ જાહેર કરીશ. એ બાદ જોટાદનાં એવા લાયક સ્થળો બેઠને તેઓશ્રી રવાના થયાં હતાં.

આ તેમની મમતા અને લાગણીને સાફ તેમની જેટલી તારીફ કરીએ તેટલી ઓછી છે, અને તેમના મરણથી, વ્યાજળી પૂછાવો તો, મુંઝાઈ ઈલાકાએ એક એવી ખોટ ખમી છે કે જે સહેજમાં પૂરાઈ શકે તેમ નથી.

તેઓએ માથે ઉઠાવેલા સાહસમાં તેમના પ્રાણપ્રિય પતિ શેક નગીનદાસ સક્કઈએ પણ પોતાને તેમની ગેરહાજરીથી પકતી બધી અગવડો ઉઠાવીને પણ જનસમૂહનું શુભ ઈચ્છી ઉપાડી લેવામાં આવેલું કાર્ય કરવાને સાફ સંમતિ આપી, અને તેને અંગે થતું ખર્ચ પોતાથી જ કરવાને સાફ તેઓને સૂચવ્યું એ પણ સ્તુતિપાત્ર કાર્ય છે એમ આ તરફ સૌ બંધે છે અને તે બેઠનાં (દંપતીનાં) બંને મોઢે વખાણ કરે છે ને આશા રાખે છે કે એવાં બેઠાં અનેક થશે. પ્રભુ તેમને સદા શાન્તિ જ આપશે.

સાધ્વી જમનાબાઈનો દેહાંત: તેના કાર્યપરથી આર્યદેવીઓએ લેવા બેઠતો ધડો.

(લખનાર:-આર. એમ. વકીલ.)

આપણી નજર આગળ જે અદર્શિય ખડે થયેલો હાસે છે તે આ સઘળો સંસાર એક બંતનું મુસાફરખાનું છે એમ કહીએ તો તેમાં જરા પણ ખોટું નથી, કારણ, એમાં હજારો તો શું, પણ લાખો અને કરોડો જીવો દરરોજ જન્મતા ભય છે, અમુક મુદત જે વિધિથી તેને માટે આ ક્ષાન્તિ દુનિયાની હવા ખાવાને નિર્માણ થઈ હોય, લાંસુધી એક ટુંક વખતનું આશ્રય-સ્થાન કરી તેઓ નાનાં પ્રકારનાં શુભ વા અશુભ કર્મોમાં મગ્યા રહે છે અને આખરે પોતાનો પ્યારામાં પ્યારો જાન કિરતારને અર્પણ કરી ચાલતી પકડે છે. આ હૃદયરતનો નિયમ આજ-કાલનો નથી, પણ પરંપરાએ કંઈ લાખો તો શું, બઢેક કરોડો વર્ષથી ચાલી આવેલો છે કે જેની ગણતરી કરતાં આરો આવે તેમ નથી, તેમ જ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ? વગેરે પ્રશ્નો આ ભૂલો-કમાં વસી પ્રયાણ કરી ગયેલા સંખ્યાબંધ સત્યસોધક જ્ઞાસુ મહાત્માઓના મનમાં સ્ફુરેલો અને કંઈ કેટલાઓએ તો તત્ત્વસોધન કરવામાં પોતાની આખી છંદગી ગાળી હતી, પણ અઘાપિ પર્યંત પરમાત્માની લીલાઓ જણાવવાને કોઈ પણ સમર્થ થયું નથી; જો કે અગાધ જ્ઞાનના પરિણામે તેવા મહાત્માઓને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થયેલો, પણ તે અમત્કાર માત્ર તેઓ જ અનુભવી શક્યા હતા-અન્ય જનોને પ્રત્યક્ષ દર્શાવી શક્યા નથી. અર્થાત્ આ સઘળી ગૂઢ બાબત સાંધારણ માનવીના મનના તબક્કાની બહાર છે. દેહાંત થયે મનુષ્યનો આત્મા ક્યાં ઉડી ભય છે તે કોઈ કળી શકતું નથી. અલબત્ત દરેક ધર્મશાસ્ત્રમાં મૃત્યુ બાદ જીવની સ્થિતિ વિષે કંઈ ને કંઈ વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે, પણ એ સઘળું પૃથ્વીમાં લખેલું પૃથ્વીમાં જ રહે છે. કારણ, મુવા પછી કોના કાગળ આવે છે? જેટલે એમાં આપણે વધુ વિચાર કરી શકતા નથી, પણ સારાની સારી વાત અને નરસાની નરસી. દુનિયામાં રહી જીવે લલાં કામ કર્યો હોય તો કહીએ છીએ કે “સેહી જન અરે! ગુજરી ગયું! પરમેશ્વરનું માણસ હતું—એમના આત્માને પ્રભુ શાંતિ આપે, એ પ્રાર્થના ” આ ઉદ્દગાર નીકળે છે. આવા ઉદ્દગાર દરેકના મુખમાંથી નીકળવા એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. દુનિયા ઘેરંગી છે. એક જીવે પોતાની હયાતિમાં ઘણાં બહુ-કીધું હોય, પણ મત મતાંતરથી કંઈ કેટલાઓને નાસીપાસી મળી તેમનું કામ પાર પાડવાને બનતી મદદ તેનાથી અપાઈ નહિ હોય તો-તેઓ તેને આખરે વખોડતા જણાય છે.

એટલે અમુક જનસમૂહ તેને વખાણનારો હોય છે અને અમુક તેના તરફ અપ્રીતિ ધરાવનારો નીવડે છે. માટે દુનિયા તો બે રીતે જોલે પણ જેણે સંબંધમાં આવતાં સહ કોઈ જનોની સાથે પ્રીતિથી વર્તી નિઃસ્વાર્થપણે લોકોપયોગી કાર્યો કરી જીવન ગાળ્યું હોય અને જેને તેને ખોતાથી બનતી મદદ આપી હોય તેને તો સહ કોઈ એકે અવાજે અંતે વખાણ્યા વિના રહેશે નહિ. જ્યાં માણસની લલાઈના ગુણો દેહાંતે જ ગવાય છે. તેમ જ આપણને ખાસ કરીને આખી ગુજરાતી આલમમાં નામ ઝળકાવનારી પરોપકારી જાતુ જમનાખાઈ સંસ્કૃતિના વિયોગના આ અતિ દુઃખદાયક પ્રસંગે જો કે આપણી મજબુત કલમ તેના ગુણાનુવાદ. ગાતાં રૂદન કરાવે છે, છતાં પણ તેમ કરી માથે આવી પડેલી દુઃખદાયક ફરજ અદા કરી એહાંજલિ દેવી એ આપણું છેલ્લામાં છેલ્લું કર્તવ્ય રહેલું છે. એ કર્તવ્યમાં પાછી પાની કરવી જોઈતી નથી.

પ્રથમમાં જ જણાવવાની જરૂર છે કે જમનાખાઈને આ સંસારમાં ઈશ્વર તરફથી એક સ્ત્રી તરીકેની પદવી આપવામાં આવી હતી, પણ એનાં સુકાર્યો તરફ દૃષ્ટિબિંદુ ફેંકતાં કોઈ પણ સાધારણ સ્ત્રી યા પુરૂષને માલૂમ પડ્યા વિના રહેશે નહિ કે એમનું આદરેલું સાહસ એક સાધારણ પુરૂષના કરતાં ઘણું હતું. એનું મન અને વિચારો પૂરતો વિકાસ પામેલાં હતાં તેમ જ સાહસ ખેડવામાં ગુજરાતની તમામ સ્ત્રીઓમાં એ પ્રથમ પંક્તિએ મૂકાય છે; પણ સાથે સાથે જુદી જવું જોઈતું નથી કે એમના જેવું જ સાહસ ઉઠાવનાર વનિતાવિશ્રામની જાણીતી બે જાનુઓ હજી લોકોપયોગી કાર્યોમાં મચી રહી છે. આ શિવાય આધુનિક સમયમાં જેવું શિક્ષણ પામેલી સ્ત્રીઓ કંઈ કેટલી નજરે પડે છે, પણ એવું સાહસ ઉઠાવી અંતથી કાર્ય કરવામાં અન્ય કોઈ દીસતું નથી, એ ગુજરાતનું કમ લાગ્ય છે.

જમનાખાઈનું વિકસેલું મન: જાતે શ્રીમંત સ્થિતિમાં ઉછરેલાં છતાં એના પર કેળવણીની સંગીન છાપ, જે આપણી સ્ત્રીઓમાં પડવાની જરૂર છે તે, ખરી રીતે પડી હતી. સાધારણ રીતે જેણે શ્રીમંતાઈ જ લીધી હોય તેને દરેક રીતની વ્યાવહારિક, ધાર્મિક, સર્વ કેળવણી હોતી નથી. ગરીબોની સ્થિતિનો તેઓને લેશ માત્ર ખ્યાલે હોતો નથી. ભોગવિલાસ, સુખચહેન આદિથી તેમનું જીવન રોકાયેલું રહે છે. કદાચ માખાપ કેળવણીમાં હોય અને પુત્રીને શુદ્ધ કેળવણી ઉપરાંત બહારનું જેવું શિક્ષણ પણ આપવામાં કયાસ રાખવામાં આવી નહિ હોય છતાં કેળવણીની સંગીન છાપ પડી તે પુત્રીનું મન પૂરતો વિકાસ પામતું નથી અને શરમાળપણું રહે છે જેથી તેણી મનના વેગથી જાહેર રીતે કંઈ પણ સુકાર્ય કરી શકવાને હિમ્મત ધરતી નથી. આ શરમાળપણાનો જે ગુણ આપણી સ્ત્રીઓમાં વંશપરંપરાથી ચાલતો આવેલો છે એ જો કે એક રીતે સાફ છે, કેમકે સ્ત્રીઓએ મર્યાદામાં રહી વડીલો તરફ માનની નજરે જેવું એ આપણા અસલના ઘરડાવડવાઓનું ફરમાન છે અને તેમ થતું આવે છે. પણ સંગીન કેળવણી લીધા પછી પણ શરમાળપણું જો કાયમ રહે તો એક રીતે આંતર ગુણનો વિકાસ નહિ થતાં ઉલટું તે ઉન્નતિને અટકાવ કરતા થઈ પડે છે. આમ આપણી ઘણી ભણેલી સ્ત્રીઓમાં જણાય છે અને તેથી તેઓની ઉન્નતિ થઈ શકતી નથી. આંતર ગુણનો વિકાસ જમનાખાઈનામાં ખરી રીતે થયો હતો. વાફસાતુર્ય તો એમનામાં અસલથી જ હોવું જોઈએ અને આંતર શક્તિ ખીલ્યાથી એમનું હૃદય વધારે પ્રકૃષ્ટિત થયું અને ત્યાર પછીથી એમનાં જાહેરમાં લાપણો એ એમને મળેલી કેળવણીનું પરિણામ. એના વિચારો દરેક જાહેર જાગૃતમાં ઘણા મજબુત હતા અને તેથી જ કરીને જ્યાં ત્યાં મીટીંગોમાં ઝંપલાવતાં હતાં. જાહેર મીટીંગોમાં લાગ લેતાં એટલું જ નહિ પણ અંતથી સ્ત્રીઓની સલાહ લરી તેઓને વખતો વખત જ્ઞાનનો લાભ આપતાં રહેતાં.

બાઈની જાહેર સેવા: 'સ્ત્રીમંડળ' સંસ્થા આજે જે સારા પાયાપર ચાલે છે તે ખાસ કરી એમની ખંતનું પરિણામ છે. જાહેર બાપણે આપવાં એ ફરજ તરીકે સમજી જાતિભોગ આપવા ચૂકતાં નહિ. હિંદના મહાન નર દાદાભાઈ નવરોજીની જયંતિ ઉજવવામાં પ્રતિ વર્ષે અઘાપિ પર્યંત તેમણે હોસથી આજેવાની લીધી હતી. એમણે સ્ત્રીઓને જોધ આપવામાં તનતોડ મહેનત કરી હતી અને તેઓની ઉન્નતિ અર્થે અનેક પ્રકારે જોહમત ઉઠાવી જાણીતા ગુજરાતના સાક્ષરો, નવા નવા પંડિતો તેમ જ શાસ્ત્રીઓને જોલાવી જોધ આપવામાં ઘણી ઉલટ-લીધી હતી. દરેક રીતે જોતાં એમનો જાતિભોગ વિશેષ હતો. પોતે શ્રીમંત છતાં આશ્ચર્ય એ હતું કે આજ-સાધને ઉત્તેજન નહિ આપતાં હરહમેશ જાહેર સેવાનું ચિંતન કરતાં અને પછીથી કાર્ય પાર પાડવામાં ગમે તેટલી મુશ્કેલી ઉભી થાય તો પણ તે સહન કરી કાર્ય શ્રેષ્ઠમંદીથી પાર ઉતારતાં.

થોડા વખત પર ગુજરાતમાં દુષ્કાળ પડ્યો તે વેળા એની મદદ કંઈ થોડી ઘણી નહિ હતી. જાતે ખૂણા ખોચરાના ગામમાં રજળી ગરીબ દુકાળીઆંઓને લુધડાં લપ્તાં વગેરે ખાવાપીવાની જોગવાઈ કરી આપી હતી અને ફંડ ઉઠું છીધું હતું એટલું જ નહિ પણ ઘણું કરી પાછળથી સત્વપણે દુકાળનો રીપોર્ટ પણ જાહેર પાડ્યો હતો.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્સાગ્રહની લડતવેળા પણ સલા ભરી એણે સખત પોકાર ઉઠાવ્યો હતો.

છેવટે વૉર રીલીફ ફંડ ઉઘરાવવાનું પણ માથે લીધું હતું તથા મોટી રકમ ઉત્પન્ન કરી હતી, અને ફંડન કરતાં કરતાં કહેવું પડે છે કે પોતાની આખરી યતાં પોતાથી જનતો ફાળો જનકલ્યાણ અર્થે કાઢી ગયાં છે. હા! શું બાઈની જાહેર સેવા કરવામાં નિઃસ્વાર્થી ખંત! સ્ત્રીમંડળની સંસ્થાપર એમનું લક્ષ વિશેષ હતું પણ સાથે નાનીબેન ગજગર તથા બાલ-ગૌરી સુનશીના મહા પ્રયાસે ઉભા થયલા વનિતાવિક્રમમાં પણ અવાર નવાર સર અવસરે જઈ પોતાથી જનનું કરવામાં પાછાં હઠતાં નહિ. આ ઉપરાંત બાઈની જાહેર સેવા વિશેષ હતી. ગુજરાતમાં ખરેખર એક રત્ન હતું તે આજ અતિ ખેદ સાથે ગુમ થયલું આપણે જોઈએ છીએ.

પતિ તરફની છૂટ: આપણા હિંદુસાસ્ત્રમાં વર કન્યા બેઉ લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી જોડાય બાદ સ્ત્રીએ પતિના કલાસર દરેક બાજતમાં ચાલવાનું કહેલું છે. આ યોગ્ય છે, અને એ જ રીતિ સહ કોઈ જાતિમાં જોવામાં આવે છે. સ્ત્રિ રચનારે સ્ત્રીને અજળા જનાવી એટલે તેના દેહની રચનામાં અચુક નરમાસ, કોમળપણ વગેરે ગુણો મુક્યા, જેથી તેણી ગૃહવ્યવસ્થા વગેરે અંદરનું કામ ચાલાકીથી કરી શકે, અને પુરુષને જળ અધિક આધ્યું, જેથી તે બાદ કાર્ય કરી સંસાર નિભાવે. આથી સ્ત્રી એ પુરુષની અર્ધાંગી કહેવાય છે. પાછળથી પંડિતોએ કેટલેક ઠેકાણે પુરુષ જાતિની જ શક્ત તારીફ કરી કહેલું છે કે પતિ ગમે તેવો નશીબે મળ્યો હોય તો પણ સ્ત્રીએ પતિના કહેવામાં જ રહેવું. આ ખરેખર ભૂલ ભરેલું છે. એમ પણ જાને છે કે સ્ત્રી ભણેલી ગણેલી હોય અને દેવ્યોગે ખરાબ અજ્ઞાન પતિની સાથે લગ્નની ગાંઠથી જોડાય છે. આવે પ્રસંગે સ્ત્રીએ પતિને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. સ્ત્રી પોતે હુશિયાર હોય, સાહિત્યની શોખીન હોય, અને લોકોપયોગી કાર્ય કરવાની ઉલટ ધરાવતી હોય, પણ જો તેના પતિના વિચાર બિલકુલ મળતા નહિ હોય તો તે બાપડીની શક્તિ અંદર સમાઈ રહે છે, અને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ તે કોઈને પણ આપી શકતી નથી. જ્યાં પતિને જ ગમતું નહિ હોય ત્યાં તે બાપડીનું શું ચલણ? આ બાજતમાં પંજુ જમનાબાઈ પૂરેપૂરાં ભાગ્યશાળી

હતાં. એમના પતિ શેક નગીનદાંસ એક મોટા ઓધેદાર, ઉદાર વિચારવાળા અને જાહેર સેવા કરવામાં એમને ઉત્તેજન આપનારા હતા. એ આપણને તેમણે મૃત્યુ સમયે દીધેલાં બોધ ઉપરથી જાણ્યાં આવે છે. કંઈ લાગ્યે જો તેમના વિચાર એવા નહિ હોતે તો આટલું બધું જાહેર કાર્ય જમનાખાઈ કરી શકતે નહિ.

પતિના દેહાંત પછી બાઈનું જીવન ખરેખર એક સાધ્વી તરીકે હતું. સ્નેહીનો વિયોગ, તેમાં પણ ખાસ અંગના સ્નેહીનો વિરહ, માણસ માનને દુઃખ તથા શોક ઉત્પન્ન કરે છે. તેમ એમને પણ દુઃસ્વસ્તી રીતે લાગ્યું એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નહોતું. એ શોકમાં જો શોકમાં તબીયત ઠીક ચાલતી નહિ હોવાને લીધે જો હુંક સમય જાહેરમાં લાગ લઈ શક્યાં નહોતાં, પણ પછીથી તુર્ત સમાજનું કામ ખંતથી ચલાવવાનું શરૂ થીયું હતું. એ એમનાં માનસિક બળની શ્રેષ્ઠતા દર્શાવે છે.

નિષ્કામ વૃત્તિ અને ઔદર્યઃ ખુબીની વાત તો એ છે કે બાઈએ જે જે રકમ ધર્માંદા બુદ્ધાં બુદ્ધાં ખાતાંઓને આપણું કરી છે, તેમાં ગુજરાતની ઘણી ખરી નાની યાં મોટી સંસ્થા સમાઈ જાય છે. શ્રીમંત તો આજે ઘણા નગરે પડે છે પણ સર્વથી કંઈ પોતાના દ્રવ્યનો સંકુપયોગ થતો નથી. દ્રવ્ય ઘણું હોય પણ મન સાંકડું હોય, તો એક પાઈ પણ ધર્માંદામાં આપી શકાતી નથી. અરે! એટલુંજ નહિ પણ એવાઓ પોતાને ઠાળે પણ કંઈ વાવરી શકતા નથી; અર્થાત્, તેઓ ધન કમાઈ તેની સાચવટ કરવાને જ પ્રભુ તરફથી સરનાયા હોય છે. આ સાધુ જીવન ગાળનારી બાઈના અંતઃકરણમાં તેમ નહોતું એ ચોક્કસપણે જાહેર રીતે જાણાયું છે. કારણ તે જે કંઈ કરતાં તે નિષ્કામ વૃત્તિથી કરજ તરીકે કરતાં.

હુંક જે બોલઃ છેવટમાં માત્ર જે કિમતી શબ્દ આપણી આર્થ મહિલાઓને કહેવાના છે, તે એ છે કે સાધ્વી જમનાખાઈએ અંતઃકાળ સુધી અથાગ શ્રમ લઈ જે અમૂલ્ય બોધ દીધો છે તેનું સૌએ સ્મરણ, મનન ને નિદિધ્યાસન કરી તેને જ પગલે ચાલી અને તે પ્રમાણે સુકાર્યમાં હરહમેશ પ્રવૃત્ત રહેવાને પ્રયત્ન કરવો, અને રંક હો વા શ્રીમંત હો, પણ કેવળ નિરુદ્ધમી જીવન નહિ ગાળતાં તેમણે કંઈ ને કંઈ શુભ કાર્યમાં પરોવાઈ રહેવું જેથી ધીરે ધીરે ઉત્તતિના માર્ગમાં જવાશે. જમનાખાઈએ સ્ત્રીમંડળ જેવી સંસ્થા સ્થાપી એક રીતે ઉત્તતિનો માર્ગ ઘણો સરળ કરી આપ્યો છે. બારીકોથી જો આવલોકન કરવામાં આવે તો જાણાય છે કે જ્યારે સ્ત્રીમંડળ જેવી સંસ્થા હરિત ધરાવતી નહિ હતી ત્યારે આપણી ગુજરાતી સ્ત્રીઓ કેળવણીમાં ઘણી ખરાત હતી પણ અંતે એમણે પ્રત્યક્ષ દેખાડી આપ્યું છે કે એમના પછી પણ સમાજનું કાર્ય ખંતથી ચાલુ રાખવાને કેટલીક આર્થ દેવીઓ હાલ સુશિક્ષિત અનેલી છે જેઓમાં સુખ્યત્વે કરી કળાવતી ભવાનીદાસ મોતીવાળા અંગસ્થાન લે છે.

અફસોસ! અફસોસ! જમનાખાઈ! કોઈને સ્વપ્ને પણ જ્યાં નહિ હતો કે કાળ રાક્ષસ એકાએક આવી તમારાપર ગલબો કરશે! ખેર! તેણે તમારા દેહનો અંત આણ્યો છે, પણ તમારો જે અમર આત્મા તેને તે પકડી શક્યો નથી. તે તો દેહથી છુટો પડી તમારી અહિંની અતિ શુભ કરણીને લીધે જૂ, ધૃવરૂ અને સ્વર્ગલોક કરતાં પણ ઉંચો જે મહુલોક યા તપોલોક તેમાં ક્યારનો એ વાસો કરી બેઠો હશે. હબર હાથના ધણીની અકલ આગળ માનવ જાતની શું છુદ્ધિ! પ્રભુ એમના આત્માને શાંતિ આપો, એ જ છેવટની પ્રાર્થના.

ગં. જમનાબહેન.

લેખક:—રા. મદનલાલ જોડિસનદાસ ગબજર, એમ એ.

ગં. સ્વ. જમનાબહેન નગીનદાસ સક્કઈ મુંબઈ ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રીમંડળ કે જેનાં એ મૂળ સ્થાપક હતાં, તેની તરફથી બહાર પડતા એમના સ્મારક ચંકમાં મને લખવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. મારી ફરજ છે કે એમના મારી સાધના પરિચય તથા સંબંધ તથા મમતાને લીધે મને કલા પહેલાં લેખ મોકલી આપવો બેઠતો હતો, પણ કેટલાક દૂર ન કરી શકાય તેવા વ્યવસાયોને લીધે તેમ કરી શક્યો નથી, પણ આ માન હંકમાં નીચે પ્રમાણે મારો ઉદ્ગાર લખી જણાવું છું:—

ગં. સ્વ. જમનાબહેનની સાધનો પરિચય મારાં માતૃશ્રીરૂપ સ્વર્ગસ્થ કાકી કાશીગૌરી મારફતે લગભગ ૧૨ થી ૧૫ વર્ષ ઉપર થયેલો ને તેની મારફતે એમના પુણ્યાત્મા પતિ સ્વર્ગસ્થ નગીનદાસ સક્કઈ સાથે પણ ઘણો સંબંધ થયો હતો. મારે કહેવું અગત્યનું છે કે બાઈ નગીનદાસ તેમ જ ગં. સ્વ. જમનાબહેન મારી પ્રત્યે ઘણીજ સારી લાગણી ધરાવતાં હતાં, ને મારા શ્રેયમાં એટલી તો ચિંતા ધરાવતાં કે મારે તેમને એક વડીલ તરીકે માન્યા વગર છુટકો નથી જ.

ગં. સ્વ. જમનાબહેન સક્કઈના લાંબા મદવાડ પછીનાં એમના મૃત્યુથી ગુજરાતી મંડળને તેમ જ મુંબઈ બંધકે મુંબઈ ધિલાકાની આખી ગુજરાતી કોમને (તેમાં મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રી વર્ગને) એક મોટી ખોટ પડી છે. તેમની કેળવણી, જે આપણે નિરાળા કેળવણીના બિંદુએ જોઈએ તો, કાંઈ વિશેષ નહોતી પણ તેમની ખાનદાની, તેમનો હુનીઆનો અનુભવ, અને દરેકમાં સારરૂપ સાંઝે ચઢણ કરવાની વૃત્તિ, તથા સઘળા ઉપરાંત, નાના મોટાને ભેગા કરવાની ઈચ્છા, નવા જૂના સાથે ચલાવી લેવાની વૃત્તિ, તેમ જ નવું કરવાનો અથાગ ઉમંગ એટલાં બધાં હ હતાં કે તેમના સઘળા કાર્યનો આધાર તેમની આ પ્રકૃતિઓ બધી શકાય કે જેને લીધે સઘળાં કાર્યો ઘણી જ સારી રીતે ફળીજૂત થયાં છે. તેમનામાં દરેકને સાંભળવાનો તથા વાળવાનો ગુણ એટલો હતો ને તે પ્રમાણે તેનું કામ કરી છુટવાનો ગુણ એટલો બધો હતો કે મારાથી કેટલીક વખતે તેમને કહી જવાતું કે તમે ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રીમંડળને પકડીને સ્થાયી પાયા પર મેલીને પછી બીજું કાંઈ આદરો, પણ આજ ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રીમંડળમાં જે ઉત્સાહ તથા શક્તિ આત્યાં છે તે તેમના સ્વભાવને લીધેજ ને તે જ સ્વભાવથી આજ ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રીમંડળ આગળ પગલાં બરી રહ્યું છે. મને આશા છે કે એમનો સઘળાં જોડે હળીમળીને ચાલવાનો ગુણ ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રીમંડળના પાયારૂપ થશે ને ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રીમંડળ દરેક સ્ત્રીકાર્યોને તથા સંસ્થાઓને ઉપારી લઇને ઘટતી મદદ કરશે.

ગં. સ્વ. જમનાબહેનનું જીવન એકમય નહોતું દ્વિમય હતું. એનાથી જ આપણે બાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્વર્ગવાસ પછીનો એમનો કાર્યાચ્છ મંદ સમજી શકીએ છીએ તથા ઈશ્વરે એમનું બેઠું આજ દંશ વર્ષ જીવાણું હોત તો-ગુજરાતીઓમાં કાંઈ નવીન જીવન પણ આવતે. પણ આ ખેદ કરવાનો સમય નથી, હવે માત્ર એમના એ ગુણોની કદર કરી એમનું આદરેલું કામ વધારે ને વધારે આગળ આવે અને એના સંબંધમાં એમના કામની યાદગીરી રહે એમ જ મારી ઈચ્છા છે. એમના ગુણોનું ઈચ્છન કરવાનું મારાથી બનતું નથી તેથી ક્ષમા માગું છું.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—રા. અંખારાંકર હરિશંકર યાજ્ઞિક.

હાલ થોડા દિવસ થયાં મેં સાંભળ્યું અને વાંચ્યું કે સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈની છબી એક સલાના હોલમાં મુંબઈમાં ખુલી મુકાઈ અને હવે સાંભળું છું કે તેમના સ્મારકમાં એક ખાસ લેખનું પુસ્તક પણ પ્રકટ થવાનું છે. ધન્યવાદ છે બહે પ્રયત્નકર્તાઓને કે ગુજરાતના આદર્શ સ્ત્રીજીવનરૂપ જમનાબાઈના આ દેશભર ચઢેલા અનેક ઉપકારમાંથી ચર્ચિત્વ છોડાવવાનું કાર્ય કરે છે અને તે ઉપરથી મને પણ એમ ધારણા થઈ આવી કે હું પણ મારી કલમનો રંગ તે સ્મારકમાં પૂરું નેથી દેશસેવાનાં ઉમેદવાર ગુર્જર સ્ત્રીજીને કાંઈક ઉપયોગી તત્વ મેળવી શકે.

માતા જમનાબાઈના જીવનનું છેક આદિથી અંત સુધીનું ચરિત્ર લખી શકું તેટલો તો પરિચય નહોતો, પણ જેટલું જોયું, જાણ્યું અને અનુભવ્યું તેટલું મણુ અમારા સંસારને ઉઝા આદર્શ મર લઈ જવાને માટે ખસ હતું, તેથી સંભવ રહે છે કે અદ્ય સહવાસનું લખવું મણુ તેના અધિકારીઓને ઉપયોગી થશે.

ન્હાના કે સ્કોટા ગણાતા હરકોઈ મનુષ્યના અંતર ભાગમાં ખડે રહસ્ય અને રૂમ શું છે તે ત્યારે જ જાણી શકાય છે કે જ્યારે તે તે વ્યક્તિઓને અધ્યાત્મિક મળવાનો પ્રસંગ મળે છે. માતા જમનાબાઈના પ્રસંગમાં મણુ અમારે એમ જ બન્યું હતું.

મોજમલ અને આનંદમાં ડોલતી મુંબઈ નગરીમાં સંવત ૧૯૬૮ ની સાલની એક રૂતમાં અમારો એક દિવસ એવો દુઃખમય હતો કે જેવો અમે ચાહીએ છીએ કે અમારા વિરોધીને સ્વપ્નમાં પણ ઈશ્વર ન બતાવે જ્યારે નિરાધાર માણસો દુઃખી બની જાય ત્યારે, મુખી અને નામાંકિત ગણાતા માણસોનો આશ્રય લેવાનું તે વધારે આઘે એ સ્વાભાવિક છે. તે મુજબ અમે પણ એવા મુખી શ્રીમંત નામાંકિત મનુષ્યોની એક નામાવલિ તૈયાર કરી મળવા જવાનું શરૂ કર્યું. હંમેશા એ ધારણા રહેતી હતી કે અમુકને મળીશું તો આમણું દારિદ્ર્ય લંગારો. અમો બહે માણસ એવા પ્રકારની યોગ્યતામાં હતા કે કોઈ પણ સારા માણસનો માત્ર થોડોક આધાર મળ્યા મછી લેશ પણ તેને ખીલ રૂપ થયા વિના સુખેથી પોતાની ગાડી આગળ ચલાવી મદદગારને યથા અમાવી શકીએ, પણ ખેદ એ હતો કે અમારો પોશાક અને લબ કાઢીઆવાડી ગામઠી, અને અનુભવ પણ લગભગ તેવો જ, તેથી પ્રથમ તો મુંબઈના રહેવાના ઘરોમાં પેસાય કેમ એ પણ એક મુશીબત હતી. ત્યારે જોવાનું પણ એ જ છે કે એવા સમયમાં એવા મનુષ્યોને એ હંગમાં જાણીને જ ખાસ આધાર આપવામાં, સ્નેહ આંધવામાં જે પોતાનું સીજન્ય, પોતાની શ્રીમંતાઈ અને નામનાનો ઉપયોગ કરે છે તે જ વિરલા કહેવાય છે.

આ ગુણુ જમનાબાઈમાં હતા કે જે પ્રસંગ અત્યારે યાદ આવતાં સદ્ગતના સ્વભાવને માટે પરમ પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થઈ હૃદય ભરાઈ આવે છે. ખરે છે કે—

રણુમહિ શરા તથા ગુણીઅલના ગુણુજળુ,
જેહી નિર્ધનના યતા—એ તો વિરલા પ્રાણુ.

આ વાક્યનો અનુભવ અમોને ઉપરને સમયે બરાબર થયો. ઘણા નામાંકિત શ્રીમંતોને દારે હાલે જોઈએ છીએ, અને જાતે પણ અનુભવ લેવાયો છે, કે જેને મળવામાં લાલ વિશેષ

ધારીએ (અને મળે પણ ખરો, કદાચ) પરંતુ શેક અથવા બાઈ બેચાર માસે મહા મુસીબતે જ મળે કે જ્યારે મળવા ચઢનારની દરકાર થા તો દેહ લગલગ છુટી જવાનો પ્રસંગ પણ નજીક હોય અને તેટલી વિટંબણાને અંતે-જવાબમાં એ જ હોય કે “જોઈશું”, “વિચારીશું”, અગર તો બહુ સારે, “ફરી કોઈ વારે મળજો” બસ ખલાસ, આમ જ હોય છે. જ્યારે જગત્-પાલિની માતા જમનામાં પ્રથમ દર્શનીય ઉત્તમતા તે જ હતી અને પહેલે જ પગલે અમોને સાફ બતાવી આપ્યું કે તેમના નામના પ્રમાણમાં તેમને મળી શકવાનું અમે જેટલું દુષ્કર ધાર્યું હતું તેટલું જ સહેલું થયું હતું. કહો, તે વખતે અમારા અંતઃકરણમાં કેવો આહ્વાદ અને આશીર્વાદ ઉત્પન્ન થયો હશે! ગરીબોને મળવાને માટે તેમનાં દ્વાર સદા ખુલાં જ હતાં. ગરીબો સાથે વાતો કરી તેમનાં દુઃખ બાણવા માટે તેમનાં કાન તથા મુખ અહોનિશ તત્પર જ રહેતાં હતાં. ગરીબોનાં તેમાં પણ સ્ત્રીઓનાં દુઃખ દૂર કરવા માટે, સ્ત્રીઓની લગ્નલતા રક્ષણ અર્થે અને સ્ત્રીસંસારની ઉદ્ધતિ અર્થે તેઓનાં હૃદય, ધન તથા લંડાર હંમેશાં ખુલાં જ રહેતા હતા. મને લાગ્યું કે એમનો હંમેશનો નિત્ય નિયમ જ એવો હશે કે અચાનક આવેલા ગરીબ અતિથિની ખબર થતાંજ હજારો કામ મુકી પ્રથમ તેને મળવું, તે એટલે સુધી કે દેવપૂજન સહિત પણ ગરીબ અતિથિના સત્કારની પછીને સ્થાને મનાવું હોય. એમ, અમે મળ્યા તે સમય પ્રાતઃકાળનો હતો, અને પોતે પોતાના બંગલાના કંપાઉન્ડમાં બિરાજમાન કરેલા શિવાલયમાં શિવપૂજનમાં હતાં છતાં તેમના એક બાળક તરફથી અતિથિ આગમનના ખબર થયા કે તરત નવરા નૃધી એમ ન કહેતાં હાથમાં ચંદન સહિત ઉઠી સામાં લેવા આવ્યાં. કેટલો બધો સત્કાર, કેટલો બધો અતિથિ-આગમન-પ્રેમ! હસીને આવકાર આપ્યો. “આવો, જરા બેસજો હો, ભાઈ, હું શિવપૂજન કરી હમણાં આવું છું, ભાઈ,” કેવી ખુશીની વાત! અમોને આજ સુધીમાં અતિથિદેવો મત્ત એ શાસ્ત્રીય સૂત્રનું યથાર્થ પરિપાલન જો ક્યાંય પણ જોવામાં આવ્યું હોય તો તે અદિજ.

મને લાગે છે કે તે માતા રૂઢને જોવાથી ખુશી થયાં હતાં તેના કરતાં પણ અધિક તો મારી સાથેનાં મારાં પત્ની અને બાળકને જોવાથી થયાં હશે, કારણ કે તેમની પહેલી નજર તેઓના વસ્ત્રાચ્છાદન તરફ દોડી, જેને પરિણામે બીજી બધી વાતો કરતાં પહેલાં જ તેઓના કપડાં સંબંધી ચોટવણ પ્રથમ કરી.

ધર્મ વિષયમાં ઘણા લોકને મુખેથી અમે સાંભળ્યું હતું કે તેઓ તો ચુસ્ત સનાતની છે, અને દેવળ પૌરાણિક વાતોને માનવા ઉપરાંત પોતાના સિવાય સામાજિક મંડળો કે એવી બીજી કોઈ પણ તત્ત્વદર્શી સંસ્થાઓમાં બાગ ન લેવો એવાં એકમતી અને આચ્છાદી છે, પણ અમને તો આ કહેનારના વચનોમાં બહુ સત્ત્વ ન લાગ્યું. કારણ કે અમારા મેળાપ સમયે એવું ઉત્તમ ધર્મ-પાલન જોવામાં આવ્યું કે બીજી કોઈ પણ ધાર્મિક સંસ્થા કે ધાર્મિક સેલેલાંવ તેમના અંતરમાં હતું નહિ કારણ કે અમે ગયા સારે તેઓ જરાબર શિવપૂજનમાં તક્લીન હતાં. આંગણે આવેલા દુઃખી અતિથિ કે જે ચૈતન્ય શિવ છે તેની અપ્રસન્નતાની આગળ સ્વયંસ્થાપિત શિવની અપ્રસન્નતાનો લેશ પણ વિચાર ન કર્યો પરંતુ વિશેષ કલ્યાણનો વિચાર કરી યોગીઓને પણ અગમ્ય એવો સેવાધર્મ જ પાળું છું એમ બતાવી આપ્યું અને સેવા ધર્મઃ પરમપદનો યોગિનામપ્યગમ્યઃ એ વાક્યનું મને જરાબર લાન કરાવ્યું.

* જીવનચરિત્રો લખવા યોગ્ય અને અનુકરણ કરવા યોગ્ય હોય એવા જગતના ખરેખરા ઉપકારી અને નિઃસ્વાર્થ સેવા કરનાર મનિષ્ઠ આત્માઓની સાખીતી ત્યાં જ થાય છે કે

જ્યાં બીન વસીલદાર, વટેમાર્ગુ, દુઃખી, નિરાધાર મનુષ્યોનો મેળાય થાય છે, અને પોતાનો પ્રેમ બતાવાય છે. હવે અમે મળ્યાં અને ત્યાંથી ઉઠી સુકામ તરફ પ્રયાણ કર્યું અને છેવટ જ્યાં સુધી મુંબઈમાં રહ્યાં ત્યાં સુધીના વાર્તાલાપનું પ્રકરણ થઈ જાય છે તેનો સમાવેશ થવા અત્યંત સંભવ નથી. તેથી તે લાગ છેડી દેતાં પણ હુંકમાં એટલું જ કે એ માતાએ અમારા ઉપર જે ઉપકારો ચલાવ્યા અને અમારા પ્રત્યે જે મમતા ટકાવી રાખી તે કૃત્ય એટલું તો ઉત્તમ હતું કે જેનું વર્ણન શાસ્ત્રકારોએ કર્યું છે તેનું જ. જેમાંનાં થોડાંક દૃષ્ટાંતો નીચે ટાંકી તેને ઉપસંહાર તરીકે ગણી હું મારો લેખ સમાપ્ત કરીશ.

પ્રદાનં પ્રચ્છન્નં મૃદમુપગતે સંપ્રમવિધિ:

પ્રિયં કૃત્વા મૌનં સદસિ કથનં નાપ્તુપકૃતે:

અનુલ્લેકો લક્ષ્યાં નિરમિભવસારા: પરકથા:

સતાં કેનોદિદં વિપમમસિધારાવ્રતમિદમ્ ॥

ગુપ્ત દાન દેવું, ઘેર આવેલાની સંપ્રમથી આગતા સ્વાગતા કરવી, હિત કરીને પણ મૌન રાખવું, પોતે કરેલા ઉપકારને સલામાં પ્રકટ કરવો નહિ અને કોઈના પણ પરાભવના સારાંશ વગરની (એટલે કોઈની નિંદા રહિત) વાતો કરવી, એવું જ ખડ્ગની ધારા જેવું તીક્ષ્ણ વ્રત સંજ્ઞનોમાં હોય છે. તે સ્વર્ગવાસી જન્મનામાતામાં હતું.

મનસિ વચસિ કાચે મુણ્યવીયુપપૂર્ણ-

ચિત્રુવનમુપકારધેણિમિ: પ્રીણવન્ત:

પરગુણપરમાણૂર્વર્તીકૃત્ય નિત્યં

નિજહૃદિ વિકસન્ત: સન્તિ સન્ત: કિયન્ત: ॥

મન, વચન ને શરીરથી જે પુણ્ય જ કરનારા છે, જે ઉપકારથી ત્રણે જગતને પ્રસન્ન કરે છે અને બીજાના થોડા ગુણને પર્વત જેવડા મોટા કરી નિરંતર પોતાના મનમાં પ્રસન્ન થાય છે, એવા સત્પુરુષો થોડાક જ છે. તેમાંનાં એક એ સ્ત્રીરૂપ અને પુરુષને પણ ઢાંકી આપે તેવા સંજ્ઞનતાપરાયણ સ્વર્ગવાસી માતા જન્મનામાઈ હતાં.

દાતા ન દાપયતિ દાપયિતાં ન દત્તે

યો દાનદાપનપરો મધુરં ન વક્તિ

દાતૃં ચ દાપનમયો મધુરા ચ વર્ણા

ત્રીપ્યપ્યમૂનિ ચલુ સત્પુરુષે વસન્તિ ॥

જે દાતા છે તે અપાવતા નથી, જે આપાવે છે તે પોતે આપતા નથી, અને જે પોતે આપે છે તથા અપાવે છે તે મધુર વાણી બોલતા નથી. પણ સંજ્ઞનોમાં તો આપવું, અપાવવું અને મધુર વાણી બોલવી એ ત્રણે વાનાં હોય છે. આતું સંપૂર્ણ સૌજન્ય માતા જન્મનામાઈમાં હતું. અને એટલા માટે જ એમણે અમારા ઉપર કરેલાં ઉપકાર તથા મહદગારીનું આ જગતે વર્ણન આપી શકતાં નથી. એમની સાફ આશા હતી કે મારો કરેલો કાંઈ પણ ઉપકાર તમે ગણતા હો તે હું ઉપકાર ગણતી નથી પણ ફરજ સમજું છું, મનુષ્ય કર્તવ્ય સમજું છું, માટે મારી હાજરી કે ગેરહાજરીમાં તેને તમે ક્યાંઈ પણ કદી પ્રકાશ કરશો નહિ. વળી,

શ્રુતાઃ સન્તિ સહસ્રશઃ પ્રતિપદં વિદ્યાવિદોઽનેકતાઃ
સન્તિ શ્રીપતયો નિરક્ષયનદાસ્તેઽપિ ક્ષિતૌ ભૂરિદાઃ ।
યે કર્મણ્યનિરીક્ષ્ય વાન્યમનુજં દુઃસ્વાદિતં યન્મન-
સ્ત્રાદ્યં પ્રતિપચતે જગતિ તે સત્પુરુષાઃ પંચપાઃ ॥

ઠેકાણે ઠેકાણે હજારો શ્રુતીર પુરૂષો છે, વિદ્યાને બહુનારા અનેક છે અને કુબેરનો પણ પરાભવ કરનારા એવા ધનાઢ્ય મનુષ્યો પણ પૃથ્વીમાં ઘણા છે. પણ બીજા મનુષ્યને દુઃખી બોધને બેઝોનું મન તદ્દુપપણું પામે છે તેવા સંજ્ઞન મનુષ્યો તો જગતમાં કોઈ જ પાંચ છ હશે.

એ કોઈક પાંચ છ મહિના બેનો અમને અનુભવ થયો હતો, જેમાંના એક પુરૂષ વર્ગના સદ્ગત પિતા મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજી (ઇશ્વર એમના આત્માને 'શાન્તિ આપો), અને બીજાં એક સ્ત્રીરજ આ સ્વર્ગસ્થ માતા જમનાબાઈ હતાં, કે જેમણે ગુર્જરીને માટે જીવનપર્યંત તન, મન અને ધન એમ ત્રણેવડે સેવા કરી હતી. અગો હૃદયમનો અને માતા જમનાબાઈનો સહવાસ મુંબઈમાં થયો વખત રહ્યો હતો. તે વખતનો તેમનો એકેએક બોલ અમોને યાદ છે. તેમાં પણ પ્રથમ મેળાપના બે બોલ નીચેના હતા તે હૃદયમાં કોતરાયલા છે. તે વાચકના ઉપયોગ અર્થે અત્ર પ્રકાશ કરીએ છીએ.

જમનાબાઈએ મારાં પત્નીને પૂછ્યું, તમારું નામ શું ?

જવાબ—મણિ.

જમનાબાઈ—તમે કંઈ બાપ્યાં છો ?

જવાબ—જી હાં બા, મેં ગુજરાતી છ ધોરણનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો છે.

જમનાબાઈ—ઓહ, વાહ ! ત્યારે તો ઘણી ખુશીની વાત, તમે તમારી સંસાર સુધારી શકો અને દેશને ઘણો ફાયદો કરી શકો, હો !

જવાબ—માતાજી, અમારાથી શું થાય ? સંસાર તો આપે સુધાર્યો છે, અને દેશને ફાયદો પણ તમારા જેવાં સમર્થ વિદ્વાન માતાજી જ કરી શકે.

જમનાબાઈ—અરે ! બાઈ ! તમે કંઈ ન કરી શકો એ શું બોલો છો ? તમે બલો છો કે બે કંઈ થશે તે તમારા જેવી ઉછરતી બલિષ્ઠની માતાઓથી જ થશે ? તમો બે કંઈ કરવા ધાર્યો તે કરી શક્યો. કરવા ધારો તો તમારા હાથથી દેશનું એટલું બધું કલ્યાણ થાય કે જેટલું કોઈ પણ મહાન સત્તાધીશો ન કરી શકે. આપણા દેશનું કલ્યાણ તે તમારા જેવી ઉછરતી દેવીઓથી જ થયું છે. તમે કોણ છો તે તમે બલો છો ? તમો એક સાધારણ સ્ત્રી નથી, પણ વિચારો તો આ દેશની દેવી છો.

દેશનું હિત—સેવા—કલ્યાણ બે કંઈ બનવાનું છે તે તમારાથી જ બનશે, બીજાઓથી કશું બનવાનું નથી. આ દેશનું ગૌરવ અને મહત્તા હવે ઉછરતી દેવીઓના હાથમાં જ છે. આજ સુધીમાં આ દેશ બે કંઈ આબાદીમાં અને સુશોભિત દેખાતો આવ્યો છે, તે પૂર્વની પવિત્ર દેવીઓના જ પ્રતાપ છે; દેશભક્તિવાન, વિદ્વાન સ્ત્રીઓના પરિશ્રમનું જ ફળ છે. એકલા પુરૂષોથી કંઈ જ પણ બન્યું નથી, ધાર્મિક કે આર્થિક દરેક કાર્યને માટે ઇતિહાસમાં જુઓ તો પરાપૂર્વથી સ્ત્રીઓનો સરખો હિસ્સો જ લખેલો વંચાતો આવે છે. બે સ્ત્રીઓની મદદગારી નહોત તો પુરૂ-

યોનાં વર્ણવેલાં પરાક્રમોનું એક પણ કામ અતત નહિ, એ તમે જાણો છો? માટે આપણા આ
 દેશના પુરુષોની સાથે જ્યારે તમે સ્ત્રીઓ મંદિરરૂપ સંસારની સેવામાં સાચી ભાગીદાર થશો,
 ત્યારે જ દેશનું કલ્યાણ અનશે. તે સિવાય તો અનનું સઘળું મુરકેલ છે. દેશની આબાદી જ્ઞાની,
 બ્રહ્મચારી, વિદ્વાન, બુદ્ધિમાન અને સુદૃઢ બાળકોથી છે. બાળકોને સુદૃઢ અને આરોગ્યવાળાં તથા
 સારા ઉત્તમ વિચારનાં, બહેમ વગરનાં અને ગુણવાન, વિદ્વાન બનાવવાં તે તેમની માતાઓના
 હાથમાં છે, અને વિદ્વાન, ગુણવાન અને હુશીઆર તથા સંસારકાર્યમાં કુશળ માતાઓ અના-
 વધી તે કુમારીકાઓમાંથી બની શકે છે. ત્યારે તેવી કુમારી, કે ઉત્તમ અને પવિત્ર, ગૃહકાર્યમાં
 અને ગૃહસંસારમાં કુશળ ગૃહિણીઓ બનાવવી તે તમો હવેની વર્તમાન કાળની એટલે ચાલતા
 સમયની સ્ત્રીઓના હાથમાં છે. કેમકે તમે પોતે બલેલીઓ છો, તો હવે કોલેજમાં અને સ્કુલોમાં
 દાખલ થઈ સારી સતી સ્ત્રીઓના ઈતિહાસ વાંચો તથા ગામે ગામ સારાં સારાં મંડળો સ્થાપન
 કરો. તમારી બાળાઓને સારી રીતે કેળવો. દર મહિને એકેક, સભા બોલાવો તેમાં ઉત્તમ
 બોધક વ્યાખ્યાન આપો. જુના બહેમો અને રૂઢિનાં બંધનોને તોડો. બાળકોને ઉછેરવા બેટકું
 ખૂરતું ઘરવેલું શીખો. બાળલગ્ન ન થાય તેની સર્વને સમજાવો. કન્યાવિક્રય ન થાય તેની
 નાની મોટી બેનો દિકરીઓને શિખામણ આપો. જ્યાં જ્યાં મંડળ સ્થાપો, કે જે બહેનપણીઓ
 મળે ત્યાં શાક ભાજની હથેલી મૂકી સદુપયોગની વાતો કરો. થોડું બલેલી બહેનોને કોલે-
 જમાં જવાની, આગળ વધવાની સલાહ આપો અને બીલકુલ અભણને માટે થરને ખાનગી
 નિશાળો બનાવી તેમાં ભણાવો. નવરાશને વખતે જ્યાં અત્યારે સાધારણ વર્ગમાં મેંછપા
 પાનાં અને કોડીઓ ફટાય છે ત્યાં ભરત ગુંથણનો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરો. આ તમારી દેશસેવા
 છે, સમજ્યાં? સત્યના સ્તંભ હરિચંદ્ર જેવાને સ્ત્રીઓએ જ ઉત્પન્ન કર્યાં છે. રામ અને કૃષ્ણ
 જેવા યોગેશ્વરોને પણ યોગ અને નીતિની મૂર્તિઓ પણ સ્ત્રીઓએ જ બનાવ્યા છે. વિશ્વામિત્ર,
 વશિષ્ઠ વગેરે રૂપિઓ આ આપણા જ દેશમાં ઉત્પન્ન થયા છે અને તેઓને સ્ત્રીઓએ જ
 બનાવ્યા છે. યાદ છે કે એક દિવસ આ આપણા દેશમાં મદાલસા જેવી માતાઓ હતી, કે જેણે
 પોતાના બધા પુત્રોને એવી કેળવણી આપી કે જેને લીધે તેઓ ધર્મધુરંધર મહાન યોગીઓ જ બન્યા
 અને દેશસેવા જ કરી રહ્યા. એ મદાલસાની દેશસેવા નહિ, તો બીજું શું? જો આ વાત તમે ન
 જાણતાં હો, તો મદાલસા-આખ્યાનની ચોપડી શોધી વાંચજો અને તે સિવાય બીજી પણ એવી
 ઘણી ચોપડીઓ છે કે જેમાંથી આ દેશના લલામાં સ્ત્રીઓએ શું સેવા કરી છે, સંસારમાં
 સ્ત્રીનો કેટલો હિસ્સો છે તે જાણવામાં આવશે. પણ અફસોસ છે કે આપણા દેશની સ્ત્રીઓ
 બલેલી છતાં નિશાળ છોડ્યા પછી પુસ્તકોનું વાંચન બીલકુલ છોડી દે છે. ઘણી જગોએ
 નોંધએ છીએ કે તેથી જાણવાની કેળવણીને તે દીપાવવાને બદલે વખોડાવે છે. માટે હવે તમે
 સ્ત્રીપણું છોડી, કાર્યમાં-સંસારની સેવાના કામમાં દૃઢ, ઉદ્યોગી અને હિંમતવાન થાઓ. નિંદા-
 ખોર અને અણસમજી બિચારા ગામડીઆઓની ચેષ્ટાનો લય છોડો, અને જે ઉપર કંઈ તે
 મુજબ કરો તો તમોને જાણવામાં પણ નહિ આવે તેમ ઉત્તમ દેશસેવાનું કામ તમારા હાથથી
 જ બની જશે. દેશસેવાનો ધર્મ શીખવાને માટે કંઈ શાળા કે ધોરણ હોતાં નથી. બલેલી
 બાઈઓએ પોતાના જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવો તેનું નામ દેશસેવા. માટે સમજો કે તમારા જેવી
 આ દેશની ઉગતી વયની સ્ત્રીઓ જ સારી દેશસેવા કરી શકશે. અને એમાં એક ફક્ત દેશનું
 જ નહિ પણ સાથે તમારું પણ કલ્યાણ છે. તમારા બાળકોને તમો સુધારશો તો તેથી તમારા
 પતિને તમો તુરત બહાવાં લોગશો, કેમ કે પુરુષોને પોતાના બાળકોને નીરોગી અને હુશીઆર
 બનાવવાની ઘણી હોંસ હોય છે.

“જો એમ કહેતાં હો, કે ‘દેશસેવા શું છે? એ વાચ્યનો અર્થ અગારાથી સમજતો નથી,’ તો તે વાચ્યનો અર્થ હું સમજાવું. તમારા સમા દુટ્ટમ્બમાં, તમારી શાળામાં, તમારા હાથમાં કે નજરમાં જ્યાં જ્યાં ત્યાં તમારા પ્રસંગમાં જે કોઈ પુત્રપુત્રીઓ આવે તેને સાઈ. જોઈતાં શીખવો, તેના મનમાંથી આજ કાલ ચાલતા વહેમ ટાળો, ભૂત પ્રેતની વહેમી વાતોનો નાશ કરો; તેઓનાં તન, મન ઉત્સાહી અને બળવાન બનાવો, ખૂબ સ્વચ્છ અને સુવચ બનાવો; તેમને સદા હસમુખાં અને પ્રસન્ન મનથી રહેતાં શીખવો. એ તમારું યુવાન સ્ત્રીઓનું કામ છે. બાળકોને માતાઓ અથપણથી જો આવાં ઉત્તમ બનાવે તો તે બચ્ચાંઓ શુદ્ધિમાન થઇને દેશનાં અનેક પ્રકારનાં વિદ્યા, હુસ્તર તથા કળાને કેળવે અને આરોગ્યવાન થઈ લાંબું આયુષ્ય લોગવે જેથી ધાર્મિક અને પરોપકારી કાર્યમાં આગળ વધે, અને એથી પછી સંસારના દરેક પ્રકારના સુખસાધનમાં આગળ વધી શકાય છે. એ તમામ સારાં કામ થવાનું મૂળ કારણ ફક્ત એક માતા જ છે. માની જ આવજત, કેળવણી અને સેવાનું એ શુભ પરિણામ છે. તેનું નામ તે દેશસેવા છે માટે તેમાંથી તમારાથી જેટલું અને તેટલું બનાવશો તો બાઈઓ! તમે પણ સમર્થ અને વિદ્વાન જ છો. મનુષ્યના સામર્થ્ય અને વિદ્વાનપણાની, ઉપર કહ્યાં તે કામ શિવાય, બીજી કંઈ નિશાની હોતી નથી, માટે તમારાથી કશું અને નહિ એમ કહી તમારા ખરા ધર્મથી છુટી જશો નહિ.”

બસ, આ એમનાં અમારી પ્રથમ મુલાકાતનાં અંતિમ વાક્યો હતાં, અને મારા જોવામાં આવ્યું છે કે જ્યારથી એ વાક્યો સાંભળ્યાં ત્યારથી અમારા ઘરમાં એક પ્રકારનું નવીન ચૈતન્ય આવ્યું છે. આવા તમામ પ્રસંગો ઉપરથી હું તો એવી માન્યતા પર હતો અને હું કે સ્વર્ગસ્થ માતા જમનાબાઈ તે કોઈ અલૌકિક એશ્વર ધામથી કોઈ કારણસર ઉતરી આવેલ દિવ્ય શક્તિ હોવી જોઈએ કે જે ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં જીવન મુધારવામાં જ છેલ્લો શ્વાસ પૂરો કરી પોતાનો અસલ સ્થાનપર ચાલ્યાં ગયાં. હવે તેમનો શોક કરવો તે નક્કી છે, પરંતુ આપણી તેમના પ્રત્યેની ખરી પૂજ્ય ભાવના અને લાગણી તો તેમાં જ રહેલી બધાય કે તેમણે કહેલાં વચનોનું અનુકરણ કરી તેમના અમર આત્માને જ્યાં હોય ત્યાં શાન્તિ આપીએ. એ આ દેશની સ્ત્રીઓનું અને તેને સ્થાને ખીરાજનાર માતાનું કર્તવ્ય છે. ઇતિ ઓમ શાંતિઃ.

સદ્ગત ગં. જમનાબહેન.

લેખક—ડૉ. નગીનદાસ માર્ણેકલાલ.

હિંદુ સ્ત્રીમંડળનું આ કામ સ્તુતિપાત્ર છે, કારણ કે મરહુમ મોટા માનને લાયક હતાં. લાયકની લાયક કદર કરવી એ સામાન્ય ફરજ છે. અને એવી પવિત્ર ફરજ બજાવવામાં આપણે પછાત પડીએ તો આપણું કર્તવ્ય ઘટિત લેખાય નહિ.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં સેક્રેટરીઓ તરફથી તા. ૨ જી જુનને દિવસે એક પત્ર મળ્યો છે, જેમાં મરહુમ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષર્પના સંબંધમાં એક લેખ લખીને મોકલવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

જમનાબહેન વિષે કંઈ પણ બંદેશતમાં લખવું એ મ્હારે મનથી લાગ્ય સમજું છું. કારણ કે મ્હારો તેની સાથનો ઘાટો સંબંધ લગભગ ૨૧ વર્સનો હતો, અને તેની સાથે.

બોલાવવામાં આવી હતી. તે વખતે જમનાબહેને દુષ્કાળની લલંકર આક્રમી વિધે અસરકારક લાવણુ આપ્યું હતું અને લોકોને મદદ કરવા સમજુતી આપી હતી અને પરિણામ ઘણું જ સારું આપ્યું હતું.

મરહુમ તરફ પ્રભનો આહા હતો તેમ જ સરકારનો પણ પ્રેમ હતો. અને એક વાર લેડી વીર્ધીગરનનો આવેલો પત્ર બતાવ્યો હતો.

ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળની સ્થાપના ૧૯૦૩ માં થઈ ત્યારથી તે અત્યાર સુધી પોતે જ્યાં ત્યાં સુધી પોતાનું જીવન પરમાર્થો કાર્યમાં જ ગુજર્યું.

ઘણાં શ્રીપુરુષોના ઘરસંસાર એમણે સુધાર્યા છે, પતિપત્નીના કલેશો દૂર કરી સલાહ સંપથી તેઓને રસ્તે પાડ્યા છે. દુઃખીઆરી શ્રીઓને દીલાસાવડે કે કાંઈ મદદવડે જ્યાં ત્યાં ગુપ્ત રીતે પોતે જઈ ચઢી ઉત્તમ સેવા જલવતાં હતાં.

ધાર્મિક જીવનનું અદ્ભુત વર્તન ઘણું જ અલૌકિક, પ્રભને શીક્ષણ દેવા લાયક અને શ્રીઓને અનુકરણ કરવા લાયક એટલું બધું છે કે તેનો વિસ્તાર ઘણો છે અને તે દેશની સાથે દરેક દેશને ઘણું ઉપયોગી છે.

હિંદુ સંસારમાં વિધવા શ્રીઓની દુઃખદાયક સ્થિતિ સુધરે તે માટે મરહુમ ધાર્મિક અંતઃકરણ ઘણા પ્રકારની યોજનાના વિચાર કરતું હતું.

વિધવા શ્રીઓનું જીવન પરમાર્થો કાર્યોમાં લાવવામાં આવે, તેઓને નીતિબોધ આપી જન સેવાનાં કાર્ય કરાવવામાં આવે અને સમાજની કન્યાઓને કેળવવામાં ઉપયોગી નીવડે એ જમનાબાઈની તીવ્ર ઇચ્છા હતી અને તે માટે મીંઝ મલબારીએ જે સેવાસદનની સંસ્થા સ્થાપી હતી તેમાં પોતે ઉપદ્રુખ હતાં. આ સંસ્થામાં પોતે ઉત્તમ કાર્ય જાળવી આપ્યા ગુજરાતમાં દેશસેવા અને સમાજસેવા કરવાનો જુસ્સો વધાર્યો હતો.

મીંઝ મલબારીના હૃદય સાથે મરહુમનો ઘાસો સંબંધ હતો, અને વનિતાવિદ્યામ જે નાનીબાઈ મલબારીની દેખરેખ તળે ચાલે છે તેમાં જમનાબેન તેમનો જમણો હાથ હતાં. એટલે તેને પણ મદદ આપવામાં પોતે દીલ્થીજનથી મેહેનત કરતાં હતાં.

મીંઝ ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચલાવેલા સત્યાગ્રહની લડત વખતે પ્રભમાં અપીલ બહાર પડી ત્યારે મરહુમે લાવણુ આપી, એક ફૂંડ એકફુંડી ખીડું ને મદદ મોકલી. તેમજ દક્ષિણ આફ્રિકામાં છીડીઅન વિમેન્સ એસોસીએશન સત્યાગ્રહની મદદ માટે ભરેલા જુદી જુદી કારીગરીના પ્રદર્શન વખતે મરહુમે સેકટરી તરીકે કામ જાળવી ૧૦૦૦ નમુના ત્યાં મોકલી આપ્યા હતા. અને તેની જે ઉપજ ઉપલ ત ઉપલી એસોસીએશનને ભેટ કરવામાં આવી હતી.

હિંદના મહર્ષિ દાદાબાઈ નવરોજીની દરેક જયંતી પ્રસંગે ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળ તરફથી શ્રીવર્ચનું એક ઉપયુક્તિય લેઈ તે દિવસે સવારના પોહોરમાં વેસાવા ખાતે જઈ પોતે તે મહાન દાદાને અભિનંદન આપતાં હતાં.

એની ગેરહાજરી માલમ પડતી ત્યારે દાદા ઘણો ખેદ દર્શાવતા હતા. એટલે તેઓનો બેહદ પ્રેમ હતો.

દાન-સલાહમાં મદદ કરવા વળી મરહુમે મોરબી નાટક મંડળનો સતી અનસૂયાનો ખેલ લીધો હતો. અને તે મારફતે રૂ. ૨૪૦૦ લેખા ડીધા હતા.

ખાઈ ગુપ્તદાન પણ ઘણું કરતાં હતાં. જમણો હાથ શું કરે છે તે કાળો હાથ ભણતો નહોતો. ખાઈનો અવાજ શુદ્ધ હતો, ભણે ઇશ્વરી જક્ષીસ ન હોય! ભાષણ કરે તો તેની છાપ શ્રોતા જનો ઉપર વિશેષ થતી હતી. એનું છેલ્લું ભાષણ માધવભાગમાં 'કન્યાવિક્રય સંબંધી મેલાવણે થયો હતો તે વખતે થયું હતું.

આ સઘળાં કાર્યો પતિ-આરાધી થતાં હતાં. સંકર્ષએ કોઈ પણ કાર્યમાં વિરૂદ્ધતા બતાવી નથી. તેઓ પણ મોટા દીલના પુરુષ હતા.

જેઓ જમનાખેનના સંબંધમાં આવ્યાં હશે, યાતો જેઓ તેને ઝોળખતા હશે, તેઓ આખી છંદગી એને ભુલે તેમ નથી.

જેઓ ઘણી જ સાદી લાંબી ખંદાયની ચોળી અને અસલ જમાનામાં ભરાયલી રેશમની સાદી પહેરતાં, કપાલે કંકુનો મોઢો ચાંદલો કરતાં અને નાકે વાળી ઘાલતાં, તેથી ભણે પાર્વતીનો અવતાર હોયને તેવાં લાગતાં.

કોઈ કહેશે કે જમનાખેન સૌભાગ્યપણામાં વાળી નહોતાં પહેરતાં—

મરદની સભા હોય ને જમનાખેનને બોલવા કહ્યું હોય તો ઘણાજ ઉમંગથી શુદ્ધ અવાજે સમાને ધ્રુલવતાં હતાં.

પ્રજ્ઞાતમાં વહેલાં હોઈ, ઘરસંસારી કામકાજ તપાસી, નાહી ઘોઈ રામાયણનો રોજ પાઠ કરતાં. તે તથા તેના પતિ શંકરનાં બક્ષ પણ હતાં. રાતે તંબુરાના સુર સાથે બજન સઘળાં બેશીને કરતાં હતાં. અને આનંદમાં દિન ગુલરતાં હતાં. ઘેર આવતા પરીણાની યાં તો કોઈ સાધારણ રીતે મળવા આવે તેની આગતાસ્વાગતા કેમ કરવી તે જેવું એ સમજતાં હતાં એવું ભાગ્યે જ બીજે ઠેકાણે ભેવામાં આવતું હતું. પૂછે મીઠા બવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાલા તથા એની સ્ત્રી કળાવંતી ખાઈને. રતનખેનને પણ મરહુમનો કાંઈ ઓછો અનુભવ નહોતો.

સઘળાંઓ સાથે જનકલ્યાણની જ વાતો કરતાં. કોઈની કુચળી સાંભળવી એને પસંદ પડતી નહિ.

પતિ ગુલરી જવા બાદ પડેલું દુઃખ અસલ હતું પણ ધીરજથી સહન કરતાં હતાં. તેઓની પૂલ ડીધા બાદ બોજન લેતાં હતાં. પોતાને હાથ લીધેલાં કામો કરવા જલદીથી ટટાર થયાં હતાં. એક વાર પાછાં લાવનગર કાઢિઆવાડ જઈ આવ્યાં. હિંદુ સ્ત્રીમંડળો રથાખ્યાં, ને જનસમાજનું બધું થાય તેવા ઉપાયો ચોજવા માંડ્યા.

કમનસીએ તેઓની તળીએત ઠીક રહેવા માંડી નહિ. બૂખ લાગે નહિ ને શરીર ધીમે ધીમે તવાતું ગયું. મારો તેની સાથે ૨૧ વરસનો સંબંધ હતો, એ દરમિયાન દવા મારી જ કરતાં હતાં. બીજાઓ ગમે તેમ સમજાવે પણ બાઈ પોતાના વિચાર બદલે નહિ. મરણની પહેલાં છ માસ મારી લાગટ સારવારમાં હતાં. એમને અચાવવા ઘણા ઉપાયો ડીધા, કારણ કે તેઓનું જીવન હવિષ્યની પ્રભને ઘણું ઉપયોગી હતું. એક વાર ૩૦ રાત્રે ને સર ભાલચંદ્રને કનસલ્ટેશનમાં બોલાવ્યા હતા. તેઓ સમક્ષ પણ બાઈએ એમ જ કહ્યું હતું કે મારું જીવન ફક્ત એક જ ડાકટરપર છે (મીઠા બવાનીદાસ મોતીવાલા સમક્ષ તો આ ઉદ્ગારો ઘણીવાર કાઢ્યા હતા). આ સાંભળી તેઓ ઘણા ખુશી થયા હતા.

જમનાબહેન જ્યારે સીક હતાં ત્યારે એક બાબતનો વિલાપ કરતાં હતાં. તે એ કે જેમ મંડળો સ્થાપી સ્ત્રીઓને બીજી કેળવણી આપવામાં આવે છે, તેમ ઘર ચલાવવામાં બસે-બસે કેળવણી અપાતી નથી. તે બે હું સારી થાઉં તો આ ખામી પણ સુધારું, કારણ કે આવી ખામીથી તેઓનું દીલ દુઃખાતું હતું. ઈશ્વરે જમનાબહેનની આ મુશ્કેલી પાર પાડી નહિ.

મારા ઉપર તેની પૂરેપૂરી આસ્થા હતી. કદાચ લાંબો સમય ન મળાયું હોય તો જમનાબહેન આને સીક છે ને તમોને વાલકેશ્વર બોલાવે છે, એવું કહેવરાવે. ત્યાં જઈ બેઠું ને પૂછું કે, બહેન કેમ છે? તો કહે, લાઈકાઈ નહિ. જરા પેટમાં દુખે છે, તે દવા આપજો. આ તો એ જહાને તમારી સાથે મળાયું. આ લાલી ને દયાળુ બહેનનો પ્રેમ મને હરદમ યાદ આવે છે. હું કહીશ કે ડાકટરને દરદી હોય, તો જમનાબહેન જેવાં હોય, ને લાઈને બહેન હોય, તો આવી જ હેતાળ બહેન બવેલવ હોય. જમનાબહેન વિષે કાંઈ પણ વિશેષ લખતાં અશ્વપાત થાય છે, કારણ કે તેનું હેત ઘણું હતું. વાલકેશ્વરમાં બાણગંગા આગળ માંડે વિશ્રાંતિનું સ્થાન હતું, જ્યાં સઘળાં દુઃખ મટી જઈ આનંદ પ્રાપ્ત થતો હતો. ત્યાં લાઈની વાટ બેનાર એક પવિત્ર બહેન હતી. આવું પવિત્ર સ્થાનક દૃષ્ટિ જહાર જવાથી માંડે દીલ ઘણું જ દુઃખાય એ સ્વાભાવિક છે. ઈશ્વર પાસે એટલું જ માંગુ છું કે જમનાબહેનનો આત્મા જ્યાં પણ હોય ત્યાં પ્રભુ એને શાંતિ આપે. આમીન.

સાધ્વી જમનામૈયા.

લેખક—રા. હરખલાલ ભગવાનજી ભગત.

સ્વર્ગવાસી ગંગાસ્વરૂપ જગતમૈયા જમનાબાઈના નામથી કોઈ અજાણ નથી. તે સાધ્વી બાઈનું જન્મથી જ પરમાર્થ તરફ લક્ષ હતું. તેમના જીવનચરિત્રની જહાર આવેલી છુટી છુટી વીગતો સાથે વિદ્વાન સમાજમીઓના ઉદ્દગારો એ બાબતની સાક્ષી પૂરે છે. તેમનું આટલું જિયું મન સ. ૧૯૦૩ ના દુઃખાળતા સમયમાં તેમણે સ્વાત્મભોગે દેશની જે અનુપમ સેવા બજાવી હતી તે વખતે જગદ્દુષ્ટિગત થયું હતું. તેઓ એ વેળાના દુઃખદ પ્રસંગે અંગત ખરચે દેશ દેશાવર ફરી ગરીબ આબરુદાર હુડુંબોની પ્રતિષ્ઠા બળવી સંગીન મદદ કરી હતી, તે મદદ પણ એવા જિયા પ્રકારની હતી કે તે જ સમયમાં તેમનું રક્ષણ થવા ઉપરાંત, ભવિષ્યમાં પણ તેમને ઉપયોગી થઈ શકે તેવું શિક્ષણ પણ સાથે સાથે આપતાં હોય તેમ તેમના કૃત્યથી જણાઈ આવે છે. એ પ્રસંગે જે જે દેશ કે શહેરની સુલાકાત લીધી હતી, તે તે સ્થળે “સ્ત્રીમંડળ”ના ઉદ્દેશો સમજાવી પોતાં સરખાં અન્ય સ્ત્રીઓને બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, જે ઘણે દરજ્જે સફળ થયો છે. ભાવનગર, રાજકોટ વિગેરે સ્થળોએ તેવી સ્ત્રીસંસ્થાઓ આજ હસ્તી ધરાવતી થઈ છે, એ સઘળું આ સાધ્વી બાઈનું અનુકરણ કહી શકાય. આવી પરીપકારી સંસ્થાઓ એ જ આ સાધ્વી મૈયાનું સ્મારક છે. આ કાર્યમાં જેમ તેમને વધુ ફતેહ મળતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ ઉત્સાહમાં અને દેશસેવામાં વધુ આગેવાન ભાગ લેતાં થયાં. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપનાથી, તેમના હસ્તક દર વરસ પ્રગટ થતા “સ્ત્રી હિતોપદેશ,”—“નવા વર્ષના બે બોલ”—વિગેરે સાહિત્યથી, તેમ જ સ્ત્રીશિક્ષણવર્ગો બોલી સલાસલી તેમ જ અન્ય સ્ત્રીઓની સુધારણાઈ જે ઉપદેશ દેવાય છે તે અતિ ઉત્તમ છે. તેમનો અનુભવ જહોબો હતો. તેમની શુદ્ધિ ઘણી વિશાળ હતી. જે કાર્ય અશક્ય કહી શકાય, તે કાર્ય કરવાનું બે તેઓ મનપર લેતાં, તો તે શક્ય જ થતું. દુઃખાળ કમિટીની બાનુ શાખામાં તેઓએ જે સેવા બજાવી નાદર રકમ એકઠી કરી હતી તે, તેમ જ આફ્રીકાની સ્ત્રીઓને મદદ માટે જે કંઈ કાર્ય થયું હતું, તે સર્વ આ જગતમાં મૈયાનું નામ ધારણ કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરાવનારું હતું.

તેમના જીવન દરમ્યાન એવાં અનેક કાર્યો થયાં છે કે જે તેમના જેવી બીજી સાધ્વીઓને અનુકરણ યોગ્ય છે. કોઈ સ્ત્રીહિતેચ્છુ લેખકદ્વારા તેમની જીવનગીતો ક્રમ, એક પુસ્તકદ્વારા પ્રગટ કરાવવાની અગત્ય છે, કે જે બીજી સાધ્વીઓને તેમને પગલે ચાલી આદર્શને અનુરૂપ થવામાં માર્ગદર્શક થઈ શકે. આ સૂચના સ્ત્રીમંડળ ઉચકી લેશે એવી ઉમેદ રાખું છું. તેઓ આયણી ચર્મચક્રની દૃષ્ટિએ સદ્ગત થયાં છે, પણ દીર્ઘ દિવ્ય ચક્રોએ જોતાં તેઓ સદા અમર છે, અને આવી સ્ત્રીસંસ્થાઓ તથા સ્ત્રીહિત-શિક્ષાસાહિત્યમાં તેમનો આત્મા સદા રમણ કરતો રહેશે. છેવટે ઈશ્વર પાસે યાચના કરે છું કે તેમના સર્વ સદ્ગુણો હાલની સાધ્વી સ્ત્રીઓના હૃદયમાં ઉતરી તેમનું સ્મારક સદા અચળ રાખો, અને સદ્ગત મૈયાનો આત્મા શ્રીચરણમાં સદા શાંતિ ભોગવો અર્થ.

ગંગાસ્વરૂપ પરમપૂજ્ય માતૃશ્રી જમનાબાઈ સાથે મારા પરિચયની સંક્ષિપ્ત.

લેખક—રા. મેઘજી હીરજી.

જે વખતે પ્રસિદ્ધ જૈન વક્તા રા. શિવજી દેવશીએ મુંબઈમાં માંડવી લતા ઉપર શ્રી કચ્છી જૈન મહિલાસમાજ સ્થાપ્યું, અને તેનું આંરરરી કાર્ય મને સોંપવામાં આવ્યું, તે વખતે મેં એમ નહિ ધાર્યું હતું કે આ મહિલાસમાજને કોઈ અપૂર્વ ઉત્સાહી પવિત્ર આત્માની અણચિતલી સહાનુભૂતિ મળશે. પરંતુ પરમાત્માની કૃપાથી સમાજની સ્થાપનાની શરૂઆતમાં જ ગંગાસ્વરૂપ માતૃશ્રી જમનાબાઈ સદ્ગુણો પરિચય થયો. અને આ સમાજની ઉન્નતિનો પાયો રોપાયો. માતૃશ્રી જમનાબાઈનું જીવન ઘણી ઘણી રીતે અનેક સંસ્થાઓની અને ખાનગી ગૃહકુટુંબોની સેવામાં રોકાયેલું હોવા છતાં અમારી જૈન મહિલાઓનો સમાજ, જેના માત્ર બીજનું જ રોષણ થયું હતું, તેને વિવિધ પ્રકારે કર્તવ્યનું લાન કરાવી તેના અજ્ઞાનતિમિરને જ્ઞાનરૂપી મુઘા અર્પી-પાણી પાઈ ઉચત કરેલ છે. અમારી સમાજ બાલ્યાવસ્થાના કટાકટીના સમયે બીનઅનુલવી અને નીરસ વ્યક્તિઓની વચ્ચે અથડાતી હતી. એ વાતનું માતૃશ્રીને સંપૂર્ણ લાન થતાં, જ્યારે જ્યારે અમારા હિતનો કોઈપણ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થતો, ત્યારે ત્યારે અન્ય કામોને અળગાં કરી તેઓશ્રીએ પોતાની શક્તિઓનો, પોતાના સમયનો, અરે, પોતાના સ્વાર્થનો પણ ભોગ આપવામાં કયાશ રાખી નથી. અમારી કચ્છી મહિલાઓ જલ્દી લલેલી ગણેલી હતી નથી, ને તેને કામ કરવાની આવડત કે વખતનો સદુપયોગ કરવાનું કે પોતાનું કર્તવ્ય કરવાનું કે સહવાસમાં આવનારને કોઈ રીતે ઉપયોગી થઈ તેનો પ્રેમ સંપાદન કરી લેવાનું જ્ઞાન ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. તથાપિ માતૃશ્રી જમનાબાઈએ એવા અનઅવડત-વાળા સમૂહમાં કામ કરવાનું કઠિન છે એમ સારી પેઠે જણતાં હતાં છતાં તેઓએ અણ-ગમો કે કંટાળો કહિ જતાવ્યો નથી, એ તો એક કોરે રહ્યું પરંતુ ઉલટાં પ્રસન્ન ચિત્તે એ સ્થળમાં બીજાં સ્થળો કરતાં પ્રથમ અને વિશેષ કામ કરવાની આવશ્યકતા છે એમ વિચારી કામ કર્યું હતું. તેમનાં કાર્યદક્ષતા, આદર્શ પતિપરાયણતા, લોકસેવા-સાવના, સાદું ધાર્મિક જીવન, દયાર્દ્ર હૃદય અને વાક્યાતુર્ય અપ્રતિમ હતાં. એવા ઉચત આત્માના ગુણોનો અને પરોપકારપરાયણતાનો તાદૃશ ચિતાર આપતો એ મારી શક્તિની જહાર છે. લોકો કહે છે કે પ્રભુને ભવ્ય આત્માઓની જલ્દી જરૂર રહે છે. ખરેખર! માતૃશ્રી જમનાબાઈના માટે એમ જ બન્યું છે. પ્રભુએ અમારી વચ્ચેથી ખેંચી લઈ તેમને પોતાની પાસે મોક્ષમંદિરમાં બોલાવી લીધા છે.

ૐ શાન્તિ:

સદ્ગત ગ. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક—રા. વજીરામ કાલીદાસ.

અમને વઢવાણ કેમ્પ વાસીઓને આ ઉલ્લેખ લખતાં અને સાંભળતાં હર્ષ અને ખેદ એમ બન્ને લાગણીઓ ઉત્પન્ન થાય. છે એક જ વિષયમાં વિરોધ લાવવાળી બે લાગણીનો ઉદ્ભવ સંભવિત ન ગણાય અથવા માની ન શકાય પરંતુ અમે આ વિષયમાં ઉપરોક્ત બન્ને લાગણીઓના લોકતા એવી રીતે અર્થ પડીએ છીએ કે ધર્માત્મા બેન જમનાબેન સક્કઈ કે જેઓ મુલકની અંદર એક સખી સાધ્વી સ્ત્રી તરીકે પ્રખ્યાત હતાં અને જેમણે પોતાના ઉદાર અંતઃકરણથી પોતામાં રહેલ ઉત્તમ જીવદયા અને લક્ષ્મીનો ખરી સદુપયોગ કરી પોતાના નામને ઉભય લોકમાં વિરાજીત કરી મુક્યું છે તેમના મહાન સુપ્રદ સ્વર્ગવાસથી અમોને હર્ષ અને ખેદ બન્ને પ્રાપ્ત થાય છે. પોતાના ઉચ્ચ ગુણોએ કરીને આ ધર્માત્મા બેન કડાં કમ્મેં કરીને ઉચ્ચ ગતિને પામ્યાં છે, જેથી અમો સૌ એમનાં પરિચિત વઢવાણ કેમ્પનાં માણસો તેમના આત્માની વિશેષ ઉત્તતિના શાસ્ત્રસત્ત્રમાણુ ન્યાયથી આનંદ પામીએ છીએ. પરંતુ સ્વાર્થ દૃષ્ટિથી અમને સ્વાભાવિક ખેદની અથવા દીલગીરીની લાગણી ઉદ્ભવે છે અને તે એટલા માટે કે સ્વર્ગરથ ધર્મશીલ બેન જમનાબેને સવંત ૧૯૧૭ ના કાઠિઆવાડના મહાન દુકાળ વખતે આ અમારા વઢવાણ કેમ્પમાં પધારી અનાથ અને ગરીબ માણસોને દાણા, કપડાં વિગેરેની બે મદદ કરી હતી તે અમોને અમારા અંતઃકરણમાં અહર્નિશ સ્મરણીય વાત છે, એટલું જ નહિ પરંતુ એ દુષ્કાળ વખતે મુંગાં પ્રાણી પશુઓ કે જે બહુ દુઃખમય રિચિતિમાં જીવન ગાળતાં હતાં તેમના બચાવ માટે અહીંના નામદાર પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબે નતે શ્રમ લઈને બે કેટલ કેમ્પ બનાવ્યો હતો અને એ કેટલ કેમ્પમાં બનતી તકલીફો બે ઉત્તમ રક્ષણ થતું હતું તે કેટલ કેમ્પની ધર્માત્મા બેને વીઝીટ લીધી હતી. એટલેથી બસ નહોતું પરંતુ પોતાના દયાદ્ર અંતઃકરણથી તીવ્ર લાગણી પ્રદર્શિત કરી ગાયોના સંકટનિવારણને માટે સારી મદદ આપી હતી, એ બીના અમારા કેમ્પ વાસસ્થના હૃદયમાં લેખ રૂપે કોતરાયદી રહી છે, અને એ વિદુષીબાઈના આવા ઉમદા સ્વભાવ અને ધર્મલાવનાના પરિણામમાં ઈશ્વર એમને અખંડ શાન્તિનાં લાગી બનાવો, એટલું જ નહિ પણ પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા અમારાં લગિની જમનાબેન જેવી પરોપકારવૃત્તિથી લરેલી લરતમાતાઓ ઉત્પન્ન કરી કે જેથી એવી માતાના ઉદાર લાવથી બહોળા વિસ્તારમાં હિંદના બાળકો અને હિંદના મુંગા જીવો અમૃત્ય લાલ પામી હૃદયની શુદ્ધ આશિષોની વૃષ્ટિ કરતા થાય. इति शिवम् ।

સ્ત્રીઓનો દરબજો.

લેખક—રા. લવાનીશંકર નરસિંહરામ.

સ્ત્રી એ લક્ષ્મી છે. સ્ત્રી દેવી છે અને સ્ત્રી એ ઘરની રાણી છે, તેથી જ આર્ય ધર્મશાસ્ત્રમાં સ્ત્રીને ગૃહિણી કહે છે, સ્ત્રી એ ઘરનો શણગાર છે, ઘરની શોભાસંપત્તિ છે. સ્ત્રી વગર ઘર યતું લાગે છે, સંસાર સૂતો લાગે છે. આવી સ્ત્રીઓને સ્વામી એ માથાનો ચુકૂટ છે, હૈયાનો હાર છે, પ્રાણ છે, આત્મા છે, બે કહો તે સ્ત્રીઓના મનથી સ્વામી જ છે. સ્વામી અને સ્ત્રી ઘરબવહાર ચલાવનાર બે બળદ છે. સંસાર એ રથ છે અને રથને ચલાવનાર પતિ અને પત્ની છે. જ્યાં જ્યાં પત્ની અને પતિમાં ઐક્ય છે ત્યાં ત્યાં ઘરબવહારનો રથ જરાબર

જમનાબાઈને સગા સંબંધીના વિયોગનાં સંકટો વારંવાર આવી પડેલાં, પરંતુ પોતાના પ્રિય પતિના સહવાસથી અને તેમના સદુપદેશથી ધૈર્ય રાખી તેઓ સંકટને સહી શકતાં. છેવટે પતિવિયોગનું આસણ અને અનિવાર્ય સંકટ તેમનાથી સહેવાયું નહિ. પતિવિના રહેવાયું નહિ. અંતઃકરણનું દુઃખ કોઈને કહેવાયું નહિ અને પતિનું ચિત્તવન કરતાં કરતાં તેઓ પતિલોકને પામ્યાં. અર્થાત્ સતી થઈ પતિને જાણે લેટવા જતાં હોય તેમ ગયાં.

દયાલુતા અને પરોપકાર બુદ્ધિ.

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ પારકે દુઃખે દુઃખી અને પારકે સુખે સુખી રહેતાં હતાં. કોઈ ગરીબ માણસનું સંકટ સાંભળતાં ત્યારે તેમના નેત્રમાંથી અશ્રુની ધારા વહેતી હતી. પોતાથી અને પોતાના લાગવગથી બની શકે તેટલી સહાયતા આપી દુઃખી માણસનું દુઃખ દૂર કરતાં હતાં. અન્ન અને વસ્ત્ર તો એટલાં બધાં આપ્યાં હશે કે તેની ગણના કરવી અશક્ય છે. તેઓ એકલાં કદી પણ જમ્યાં નહિ હોય. જમવામાં સગા સંબંધી, મિત્રમંડળ અને કોઈ અતિથિ હમેશાં હોય જ.

ધર્મ સંબંધી વિચારો.

કોઈ પણ ધર્મની નિંદા ગં. સ્વ. જમનાબાઈ કરતાં ન હતાં. તેમની દૃઢ શ્રદ્ધા વેદોક્ત સનાતન ધર્મમાં હતી. શિવ-વિષ્ણુની મૂર્તિને મોઢું માન આપતાં. મૂર્તિમાં પદ્મર અથવા ધાતુની છુદ્ધિ ન રાખતાં પરમેશ્વરની ભાવના રાખી વંદન કરતાં હતાં. શ્રીમદ્ભાગવત અને ભગવદ્ગીતાનો શોડે ઘણો પાક કીધા સિવાય તેઓ ભોજન લેતાં નહિ. ધર્મને અનુસરતા સાચા મુદારાનાં તેઓ સાથી હતાં. દર વરસ ગોકુલાષ્ટમીને દિવસે કૃષ્ણાવતારની કથા તેઓ સાંભળતાં હતાં અને તે સંભળાવવાનું કામ હું પોતે જ કરતો હતો. પરમાત્માના અવતારો માટે તેમને કોઈ ભતની શંકા રહી ન હતી. ગં. સ્વ. જમનાબાઈ તથા સ્વ. નગીનદાસ એ બંનેએ એક વાર એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે શ્રીકૃષ્ણની રાણીઓ પોતાના પતિ પ્રત્યે કેવી વર્તણુક રાખતી હતી તે કહો. મેં તરત શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધના ૬૧ મા અધ્યાયનો નીચે લખેલો એક જ શ્લોક કહ્યો અને તેથી સ્ત્રીપુરુષ બંને બહુ રાજ થયાં. સ્ત્રીધર્મને લગતો તે શ્લોક હોવાથી ગં. સ્વ. જમનાબાઈએ પોતાની નોટમાં લખી લીધેલો છે.

મત્સ્યદ્વગમાસનવરાર્હણપદશૌચ-

સામ્બલવિશ્રમણવીજનગંધમાલ્યૈઃ ।

કૈશપસારણ્યનસ્તપનોપદ્ધર્મૈઃ-

દાંસીશક્તા મપિવિમોર્વિદ્ધુઃસ દાસ્યમ્ ॥

“શ્રીકૃષ્ણના મહેલમાં સેંકડો દાસીઓ હતી તો પણ શ્રીકૃષ્ણપતિનું કામકાજ રાણીઓ ભતે જ કરતી હતી. બહારથી આવતા હોય ત્યારે સામી ભય, ભેસવાનું આસન આપે, ઉત્તમ રીતે પૂજન કરે, પગ ધુએ, નાગરવેલના પાનની બીડી કરી આપે, પગ ચંપી કરે, પંખાથી પવન નાખે, ચંદન ચર્ચે, પુષ્પ અર્પે, કેશ સાફ કરે, સુવાડવાની સગવડ કરે, નવરાત્રે અને જમાડવાનું કામ પણ પોતે કરે.” આ પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પતિસેવાનું કામ દાસ-દાસીને ન સોંપતાં હૃદીન સ્ત્રીએ પોતે જ કરવું જોઈએ. સ્વર્ગરથ પતિપત્ની ગુજરાતમાં એક અલૌકિક દમ્પતી હતું.

જમનાબહેન જન્મ્યાં ન હોત તો—

લેખક:—રા ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

મનુષ્યના જીવનની સફલતાનું પ્રમાણ આંકવાની કેં કેં કસોટીઓ હોઈ શકે. જમનાબહેનના જીવન પ્રતિ અનેક દૃષ્ટિઓથી જોવાયું છે, જોવાય છે અને જોવાશે, કારણ કે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓમાં તહેમનું સ્થાન એવું તો અદ્વિતીય હતું કે ઉપકારવશ ગુજરાત તહેમના જીવનને સર્વદા સ્મરણમાં રાખશે. તો એક આ દૃષ્ટિથી પણ જોવા જેવું છે કે જમનાબહેન જન્મ્યાં નહોતાં ત્યારે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ શી હતી, તેઓ જન્મ્યાં અને બહેરમાં કામકાજ કરતાં યયાં ત્યારે શો શો ફેરફાર થયો અને તેઓનું અવસાન થયું ત્યાર પછી કામ કેમ ચાલે છે? દૂકામાં, એ નહોતાં, હતાં અને નથી એ ત્રણે સ્થિતિઓને સરખાવવાથી તહેમને લીધે શું શું યર્ધ શક્યું છે તેનો યથાર્થ ખ્યાલ કાંઈકે આવી શકશે.

આ કસોટીનો ઉપયોગ કરવા એ બાબત પ્રથમ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. એક તો એ કે કાલબલ જેવું કાંઈક અગમ્ય બલ છે અને એ કાલબલની નિમિત્ત અમુક વ્યક્તિઓ થાય છે. એ વ્યક્તિને લીધે જ અમુક બનાવો બન્યા અને એ ન હોત તો બનત જ નહિ એવો આશંક કરવો એ ગેરબ્યાજબી છે, છતાં કાલબલ ઉપર જ સર્વ ભાર મૂકી દેવો અને નિમિત્તરૂપ બનનાર વ્યક્તિનું મહત્વ સમજાવું ન જ આંકવું એ પણ ગેરધર્મસાધક છે. હાલના કાલમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ, નવું અને જૂનું, શૃદ્ધજીવન અને સાર્વજનિક જીવન વગેરેનો જેવો સમન્વય-જેવી મીઠાવટ-જેવું Co-ordination-આવશ્યક છે તેવા સમન્વયની દિશામાં એક દુર્ધાર્તરૂપ બનવાનું સહસ્રાબ્દ જમનાબહેનનું હતું. એક બાબતથી વર્તમાનકાલનાં તેઓ પરિણામ હતાં અને બીજી બાબતથી વર્તમાનકાલ તહેમના જીવનના કેટલેક અંશે પરિણામરૂપ છે. સંક્ષેપમાં કાલબલ અને વ્યક્તિબલની પરસ્પર અસર થાય છે એ કોઈ પણ વ્યક્તિનું જીવન તપાસતાં સ્મરણમાં રાખવા જેવું છે, જેથી ન કાલ ઉપર કે ન વ્યક્તિ ઉપર વધારે પડતો ભાર મૂકી દેવાય. બીજી બાબત લક્ષમાં રાખવા જેવી એ છે કે જમનાબહેનના કાર્યનું મૂલ્ય આંકતાં બીજી બે વ્યક્તિઓ તહેમને સહાયરૂપ થઈ હતી તહેમને અન્યાય ન થાય એ પણ જોવા જેવું છે. દાખલા તરીકે નગીનદાસભાઈ જેવા ઉદાર અને સ્વાર્થત્યાગી પતિની નિરંતર પ્રેરણા વિના જમનાબહેન શું કરી શક્યાં હોત? તેમ જ ભાઈ મોતીલાળા તથા ભાઈ કેશવલાલ જેવા કામ કરનાર પુરુષ સહાયકો જમનાબહેનની સાથે ન હોત તો જમનાબહેન એકલાં શું કરી શક્યાં હોત? એથી પણ આગળ વધીએ તો મુંબાઈના ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી-વર્ગે જમનાબહેનના પ્રયાસોને હોંસથી વધાવી ન લીધા હોત અને તહેમની સાથે સ્ત્રીબલિના ઉદ્ધારના કાર્યમાં જોડાવાનું પસંદ ન કર્યું હોત તો જમનાબહેનનું કાર્ય કેટલું બધું સુરક્ષેલ બન્યું હોત? દૂકામાં, જમનાબહેનને ઘટનું માન આપવાની સાથે તહેમને અનુકૂલ થનાર મનુષ્યોને અન્યાય ન થાય એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

ઉપરની બન્ને સાવચેતીઓ પૂરોપૂરી લક્ષમાં રાખીને અને ગુજરાતનાં અન્ય ઉજ્જવળ સ્ત્રી-રત્નોને લેશ પણ અન્યાય કર્યા વિના મ્હારે કહેવું જોઈએ કે મ્હારા નમ્ર મત પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિની દૃષ્ટિથી અને સાર્વજનિક સેવાની દૃષ્ટિથી જમનાબહેનની સમાન ગણી શકાય એવી કોઈ પણ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મ્હારા ભણવા જોવામાં નથી. જમનાબહેન તે જમનાબહેન

આલશે, ઘર એ વૈકુંઠ બનશે અને સંસાર એ સ્વર્ગ બનશે અને તેથી જ આર્ય શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીને સન્માન આપવાની પગલે પગલે આજ્ઞા કરી છે ને સ્ત્રીને પોતાના પતિની સેવા બળવવાની આજ્ઞા કરી છે.

સ્ત્રી એ દયાની મૂર્તિ છે, માયા ને મોહબત એ સ્ત્રીના ખાસ સ્વાભાવિક સદ્ગુણો છે. દયા ને સરળતા વગર સ્ત્રી શોભતી નથી. આવી સ્ત્રીઓ આર્યાવર્તમાં બહુ થઈ ગઈ છે ને થાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં અનેક ગુણુ ધર્મ દર્શાવનારી નામાંકિત સ્ત્રીઓ થઈ છે ને થાય છે. ગૂજરાતમાં બીજા દેશો કરતાં કાંઈક ઓછી સંખ્યા હશે. સ્ત્રીનું મન કેળવણીથી ને સત્સંગથી ખીલવ્યું હોય તો પોતાના સદ્ગુણની મુગંધિ પ્રસરાવ્યા વગર રહે જ નહિ, પણ અંધાધુંધીના જમનામાં સ્ત્રીકેળવણી બંધ પડી અને પુરુષોએ તેમના બધી બેદરકારી બતાવવા માંડી તેથી સ્ત્રીઓનાં મન વિકાસ પામવાનો વખત ન મળ્યો અને તેને લીધે સ્ત્રીઓનો દરજ્જો ઉતરી ગયો, પણ વખત ને કાંઈ કરે છે તે મનુષ્યોથી બની શકતું નથી. ચઢતી પછી પડતી ને પડતી પછી ચઢતી આવે છે. ઈંગ્લેન્ડનો અમલ સારે નશિબે ભારતખંડમાં ભમ્યો ને તેની સાથે હિંદુ સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાનો પ્રચાર વધતો ગયો. ઘણા વર્ષોનો વહેમ ઘટી ગયો ને આજ હિંદુ કન્યાઓને કેળવણી આપવાની શુભ સરજાત થઈ છે. આ પ્રતાપ બ્રિટિશ રાજ્યના અમલનો છે.

(દાહોરો)

બધી ગણીને ભામિની, સુંદરી થાય સભત;

આવત ભે ન અંગ્રેજ તો, તે ક્યમ વહેમ તબત?

સ્ત્રીઓ માયાની મૂર્તિ છે, સ્ત્રીભતિને ભે ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ મળ્યું હોય તો “સોનું ને વળી મુગંધ” એવી કીર્તિ મેળવી શકે છે. પૃથ્વીપર ને કંઈ પરોપકારનાં અને દયાનાં કાર્યો થાય છે તેમાં સ્ત્રીઓનો જ ઘણું કરીને મુખ્ય ભાગ હોય છે, સ્ત્રી એ માતા છે અને માતા એ નિરસ્વાર્થી માયાની મૂર્તિ છે, દયાની બહેન છે ને દયાની બહેનો તરીકે યુરોપ અમેરિકાની સ્ત્રીઓ આજ કાલ કેવું કામ કરે છે તે આપણે બધીએ છીએ-સાંભળીએ છીએ.

આપણા દેશમાં આવી દયાની બહેનો પ્રકટ થાય એવી આપણી ઈચ્છા છે. સ્વર્ગવાસી બહેનશ્રી જમનાબાઈ સક્કઈના સ્વર્ગવાસથી આપણને ઘણી જ ખોટ પડી છે. ગુજરાતમાં બહેન જમનાબાઈ સ્ત્રીભતિનો નમુનો હતાં. તેઓએ પોતાની ઇંદગીનો ઉત્તમ ભાગ સ્ત્રીસુધારણા પાછળ અને જનકલ્યાણના અર્થે ગુલથોં છે. સ્વર્ગવાસી બહેન સક્કઈને એ પહેલ વહેલાં એક મોટી સ્ત્રીસમાજમાં ભેથાં હતાં. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર સયાજીરાવ સહકરુંબ યુરોપના પ્રવાસોથી આ દેશમાં ફેમકુશળ પધાર્યા તેની મુબારકબાદી આપવાને મુંબાઈની સ્ત્રીસમાજે યુનીવર્સિટી હોલમાં એક ગંભીર મિલાવડો કર્યો હતો. આ મિલાવડામાં મુંબાઈની તમામ જ્ઞાતિના બહુતા ને માનીતા ગૃહસ્થો હાજર થયા હતા, તથા મુંબાઈની શીખેલી અને સમજીતદાર જુદી જુદી ભતની સ્ત્રીઓ હાજર થઈ હતી; તે વખતે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની બાનુઓ સાથે સ્વર્ગવાસી બહેન સક્કઈ પણ હતાં. બહેન સક્કઈ સોહાસણાં સ્ત્રીના વેપમાં હતા. નાકમાં નય અથવા વાળીથી તેઓ ઘણી સ્ત્રીઓની વચમાંથી જણાઈ આવતાં હતાં. હાથમાં ચામડાની એક ન્હાની બેગ રાખતાં ને દમામદાર દેખાવથી ને હિંમતવાન હાવભાવથી તેમને ભેઈને માન આપવાનું મન થતું હતું.

દક્ષિણી સ્ત્રીઓ ગુજરાતી સ્ત્રીઓ કરતાં હિમ્મતવાન ને આંગળ પડતો ભાગ બળવાનારી દીસે છે. ગુજરાતી સ્ત્રીઓ બહીકણ ને શરમાળ સ્વભાવની જણાય છે ને તેથી તેઓ આવા ભવ્ય મેલાવડામાં આવેવાની ભરેલો ભાગ બળવી શકવાની હાલતમાં હોતી નથી; પણ બહેન જમનાબાઈ સક્કઈની બાંધધરી હેઠળ ઘણી ગુજરાતી સ્ત્રીઓ ભહેરમાં ભાગ લેવાને તથા ભાષણ કરવાને શક્તિવાન થઈ છે. આ ઉપકાર સ્વર્ગવાસી બહેન સક્કઈનો જ ગણાશે.

ખીજવાર બહેન સક્કઈને મળવાનો લાલ મને સ્ત્રી શિક્ષણના હિમાયતી શેઠ ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળા અને તેમનાં કેળવાયલાં ને દયાળુ સુશીલ પત્ની શ્રીમતી કળાવંતીની કૃપાથી તેમના મકાનમાં મળ્યો હતો. હું મોસુફ શેઠને મળવાને ગયો હતો તે વખતે મને જમવાનું આશ્વપૂર્વક આમંત્રણ કીધું હતું ને તરત જ ટેલીફોનથી બહેન સક્કઈને ખબર આપ્યા હતા કે કવિ ભવાનીશંકર રાત્રિએ જમવા આવવાને કબુલ થયા છે માટે તમારે પણ આમંત્રણ સ્વીકારવું. બહેન સક્કઈએ શેઠ મોતીવાળાનું જમવાનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું હતું ને રાતના શેઠ મોસુફના બંગલામાં અમારે મળવાનો ને વાતો કરવાનો લાલ મળ્યો હતો. બહેન સક્કઈ માયાળુ સ્વભાવનાં અને નરમ દીલનાં હતા. પોતાની બહેનપણીઓ વિદ્યાભ્યાસ કરીને આગળ વધે અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં કેળવણીનો પ્રચાર વધુ થાય એવી ઈચ્છા સ્વર્ગવાસી બહેનના મનમાં વિશેષ હતી. મહારા મિત્ર શેઠ ભવાનીદાસ અને તેમના હુડુંબ સાથે બહેન સક્કઈને બહુ સંબંધ હતો. બે બહેન સક્કઈ ઘણા વર્ષ હૈયાત રહ્યાં હોત તો તેઓ પોતાને હાથે ઘણું કરી શકત, પણ કમનશીળ ગુજરાતનાં કે તેઓ લાંબી આયરદા લોગવી શક્યાં નથી.

ગુજરાતમાં સ્વર્ગવાસી બહેનના સરખી હિમ્મતવાન અને દૃષ્ટાંત આપવા લાયક સ્ત્રીઓની ખુબ જ અછત છે. ગુજરાતી સ્ત્રીઓ ગરીબ દશામાં દેવી રૂબેરી છે, તે અનુભવીઓ જ ભણે છે. આવી સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર કરવાને સ્વર્ગવાસી બહેન સક્કઈના સરખી જ ખીજ અનેક દયાની બહેનો પ્રગટ થાઓ એવી મહારી પ્રભુપ્રાર્થના છે. સ્ત્રીઓનો દરજ્જો આજકાલ ઘણો નીચો ઉતરી ગયો છે તે વધારવાને અને સ્ત્રીજાતિને ચોલા આપવાને પ્રભુ કડણા કરો એવું હું ઈચ્છું છું. દેવી શ્રી જમનાબાઈના આત્માને પ્રભુ શાન્તિ આપો. ઓમ! શાંતિ! શાંતિ! શાંતિ!

ગં. સ્વ. જમનાબાઈનો પતિમાં પ્રેમ.

લેખક—રા. મૂલશંકર રામજી વ્યાસ.

મરહુમ શેઠ તાપીદાસ મગદાસના શ્રીમંત અને પ્રતિષ્ઠિત હુડુંબમાં ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જન્મ્યાં હતાં. તેમના પિતાનું ઘુલસીદાસ મગદાસ નામ હતું. ગં. સ્વ. જમનાબાઈ પોતાના માતાપિતાનાં તથા હુડુંબીઓનાં લાડકવાયાં અને અતિશય વહાલાં હતાં. તેમનાં લગ્ન સ્વ. નગીનદાસ ભક્તિદાસ સક્કઈ સાથે થયાં. સક્કઈનું હુડુંબ બહુ પૈસાદાર તો નહિ પણ ધર્મ અને સદ્ગુણની સંપત્તિવાળું હતું. લગ્ન થયા પછી સ્વ. જમનાબાઈ પતિનો પ્રેમ મેળવવામાં સફળ થયાં હતાં. નિરભિમાનપણાથી, નિર્લોભપણાથી, સરલતાથી, સ્વચ્છતાથી, ઘર-કામની ચતુરાઈથી, પ્રિય ભાવણથી, સંપીલા સ્વભાવથી, સૌભાગ્ય શુભારથી અને સ્વાભાવિક રીતની સ્વરૂપસુંદરતાથી પોતાના પતિને રીઝવી શક્યાં હતાં. પત્નીનો પતિમાં અને પતિની પત્નીમાં પ્રેમભાવ બંધાયો અને તે આખી ઇંદગી સુધી તેવો ને તેવો ટકી રહ્યો. ગં. સ્વ.

જ-એમના સમાન બીજું કોઈ નહિ. શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માના સંબંધમાં ગોપીઓએ ગાયું હતું કે “જયતિ તેઽધિકં જન્મના વ્રજઃ અર્થાત્, તદ્વારા જન્મથી વ્રજ વધારે જય પામે છે;” તેમ જો કોઈ પણ સ્ત્રીને માટે એમ કહી શકાય તેવું હોય કે “તમ્હારા જન્મથી ગુજરાતનું સ્ત્રીત્વ વધારે ગૌરવ પામ્યું છે” તો તે સ્ત્રી જમનાબહેન જ છે. જમનાબહેનના જન્મ્યા પછી તહેમના જીવનથી પૂર્વેના કરતાં ગુજરાતનું સ્ત્રીત્વ વિશેષ ઉચી ભૂમિકાએ મૂકાયું છે એ કયું નિષ્પક્ષપાતી હૃદય નહિ સ્વીકારે? શ્રીયુત ગોખલેના સંબંધમાં બોલતાં એક અંગ્રેજે કહ્યું હતું કે “In him Indian manhood reached its highest water-mark, અર્થાત્ શ્રીયુત ગોખલેના જીવનથી હિન્દી પુરુષત્વનો પ્રવાહ ઉચ્ચામાં ઉચ્ચા જલાકિ પહોંચ્યો;” તેવું ગુજરાતના હિંદુ સ્ત્રીત્વના સંબંધમાં જમનાબહેનને ઉદ્દેશીને કહી શકાય તેમ છે. એક પ્રાન્તના સ્ત્રીત્વને પોતાના જીવનથી ઉચ્ચામાં ઉચી કક્ષાએ પહોંચવાની શક્તિનું દૃષ્ટાન્ત આપતું એ એ પ્રાન્તની જેવી તેવી સેવા નથી, અને જમનાબહેન એ સેવા બજાવી છે એ નિર્વિવાદ હોતું બોધાયે. તેઓ ન્હોતાં ત્યારે સ્ત્રી જીવનનો પ્રવાહ જેટલે જલાકિ પહોંચેલી હતી તહેના કરતાં ઘણું વધારે ઉચ્ચા જલાકિ જીવનના પૂરે સ્ત્રીજીવનના પ્રવાહને પહોંચાડ્યો; જમનાબહેનના જન્મ્યા પૂર્વે સ્ત્રીજીવનના સ્વરૂપનો જે ખ્યાલ હતો તે ખ્યાલ જમનાબહેનના જીવનથી ઘણો વધારે વિસ્તૃત અને ઉચ્ચત બન્યો. તહેમના અવસાન પછી તહેમના જેટલા ઉચ્ચે જલાકિ પહોંચનાર કઈ સ્ત્રી અત્યારે ગુજરાતમાં છે? જમનાબહેન જન્મ્યાં તો ગુજરાતને ગૃહજીવનના અને સાર્વજનિક જીવનના એક ઉચ્ચ પ્રકારના સમન્વયનું સજીવ દૃષ્ટાન્ત મળ્યું. જમનાબહેનના જીવનના આ સ્વરૂપના સંબંધમાં બોલતાં નામદાર દેડી વિલિંગ્ડને કહ્યું હતું કે “એક માનુષી સ્ત્રી તરિકેના તહેમના પ્રથમ ધર્મોમાં તહેમની સામાજિક પ્રવૃત્તિઓને તહેમણે વિશેષરૂપે બનવા દીધી ન્હોતી અને બીજા બાલુથી અન્ય સ્ત્રીઓ તરફનાં તથા સમાજ તરફનાં પોતાનાં કર્તવ્યો બજાવવામાં ગૃહધર્મોને બદલે તેઓ બેઠરકાર રજાં ન્હોતાં. સાર્વજનિક જીવનમાં જાગ લેવામાં સ્ત્રીઓને—અને ખાસ કરીને હિન્દી સ્ત્રીઓને જે મ્હેરામાં મ્હેરી મુશ્કેલી નડે છે તે કદાચિત્તે આ જ છે, અને મિસિસ સક્કઈએ બતાવ્યું છે કે એ મુશ્કેલીનું નિરાકરણ ગૃહધર્મો તથા સમાજધર્મોને હાનિ કર્યા વિના થઈ શકે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ બન્ને પ્રકારના ધર્મોને ઘણો લાભ થાય એવી રીતે થઈ શકે છે.” આ શબ્દોમાં દેડી વિલિંગ્ડને જીવનને તપાસવાનું એક અતિશય ઉચ્ચ દૃષ્ટિબિન્દુ અતિશય ઉચ્ચ પ્રકારની યોગ્ય ભાષામાં રજૂ કર્યું છે. જમનાબહેન જન્મ્યાં ન હોત તો ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગ પાસે ગૃહજીવન અને સાર્વજનિક જીવનના એક સુંદર સમન્વયનું ઉચ્ચત દૃષ્ટાન્ત જે મૂકાયું છે તે મૂકાયું ન હોત.

જમનાબહેન જન્મ્યાં ન હોત તો બીજા એક સમન્વયનો લાભ પણ ગુજરાતનું સ્ત્રીત્વ ગુમાવત. જમનાબહેન એકંદરે જૂના વાતાવરણમાં ઉછર્યા હતાં અને તહેમના આચારવિચારનો એક જૂની બાલુ તરફ વિશેષ હતો, છતાં તેવા જીવનપ્રવાહની મુખ્ય દિશા બદલ્યા વગર નવીન સંસ્કારોનો જેટલો સમાવેશ પોતાના જીવનમાં કરી શકાય તેટલો કરવા તેઓ હમેશા તત્પર રહેતાં. જૂના પ્રકારની ધાર્મિક વિધિઓનું પાલન કરવા છતાં નવા પ્રકારના ધર્મજીવનના આત્મારૂપ સમાજસેવાનો પન્થ તહેમણે કોઈ નવી સ્ત્રીને શરમાવે તેટલે બધે અંશે પોતાનો કરી લીધો હતો. જૂના પ્રકારનાં સામાજિક બન્ધનો સ્વીકારવા છતાં નવામાં નવા સુધારકને શરમાવે તેવા વિશાલ ચેતનથી તેઓ સર્વ કોમોનાં માણસોની સાથે છુટથી હળતાં મળતાં. જૂના પ્રકારની સ્ત્રીજીવનની મર્યાદાઓને અનુસરવા છતાં કોઈ નવામાં નવી સ્ત્રીને શર-

માવે એવી છુટથી અને એવી એકાગ્રતાથી તેઓએ સાર્વજનિક જીવનમાં અંપદાવ્યું હતું. અવિવેકીની દૃષ્ટિએ આવાં વિરોધી ગણાતાં તત્ત્વોની એકત્રતા અસંબદ્ધતા-inconsistency-ને રૂપે દેખાય છે; વિવેકીની દૃષ્ટિએ એવી એકત્રતા સર્વદેશીયતા-Comprehensiveness-ને રૂપે દેખાય છે. જ્યાં વાસ્તવિક વિશાળ દૃષ્ટિનાં અંજન નયનોમાં અંજન્યાં હોય છે અને જ્યાં પ્રામાણિક વિશ્વચેતન (cosmopolitanism) હૃદયમાં રકુરી રહ્યું હોય છે ત્યાં બાહ્ય અને સ્થૂણ કાર્યસંક્રોચોમાં પણ આન્તર અને સૂક્ષ્મ ચેતન વિસ્તાર અગોચર નથી રહેતો. જમ નાબહેન ન જન્મ્યાં હોત તો નવા જૂનાનો-પૂર્વ પશ્ચિમનો-સ્વાતંત્ર્યસંઘર્ષનો-જે સમન્વય અત્યારે ગુજરાતના શ્રીવર્ગને સુગમ છે તે અગમ્ય હોત. સંક્ષેપમાં, જમનાબહેન જન્મ્યાં ન હોત તો ગુજરાતના શ્રીવર્ગની સમક્ષ ભાવનાઓ તથા કાર્યોની જે સામગ્રી જમનાબહેનના જીવને રજુ કરી છે તે રજુ ન થઈ હોત અને ગુજરાત એક ઉન્નત જીવનના પવિત્ર પ્રભાવથી વિહોણું રહ્યું હોત.

સતે ૧૯૧૫ માં મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજીને અભિનંદન આપવા વેળાવા ગયેલું રૂઝ્કાશાન.

માવે એવી છુટથી અને એવી એકાગ્રતાથી તેઓએ સાર્વજનિક જીવનમાં જંપલાવ્યું હતું. અવિવેકીની દૃષ્ટિએ આવાં વિરોધી ગણુતાં તરોની એકત્રતા અસંમજ્જતા-inconsistency-ને રૂપે દેખાય છે; વિવેકીની દૃષ્ટિએ એવી એકત્રતા સર્વદેશીયતા-Comprehensiveness-ને રૂપે દેખાય છે. જ્યાં વાસ્તવિક વિશાળ દૃષ્ટિનાં અંજન નયનોમાં અંજનયાં હોય છે અને જ્યાં પ્રામાણિક વિશ્વચેતન (cosmopolitanism) હૃદયમાં રફુરી રહ્યું હોય છે ત્યાં બાહ્ય અને સ્થૂળ કાર્યસંક્રોચોમાં પણ આન્તર અને સૂક્ષ્મ ચેતન વિસ્તાર અગોચર નથી રહેતો. જમ નાબહેન ન જન્મ્યાં હોત તો નવા જૂનાનો-પૂર્વ પશ્ચિમનો-સ્વાતંત્ર્યસંયમનો-જે સમન્વય અત્યારે ગુજરાતના શ્રીવર્ગને સુગમ છે તે અગમ્ય હોત. સંક્ષેપમાં, જમનાબહેન જન્મ્યાં ન હોત તો ગુજરાતના શ્રીવર્ગની સમક્ષ ભાવનાઓ તથા કાર્યોની જે સામગ્રી જમનાબહેનના જીવને રજુ કરી છે તે રજુ ન થઈ હોત અને ગુજરાત એક ઉન્નત જીવનના પવિત્ર પ્રભાવથી વિહોણું રહ્યું હોત.

સતે ૧૯૨૫ માં મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજીને અભિનંદન આપવા વેસાવા ગયેલું ઉચ્છેદશાન.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

લેખક:—લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ.

સહજત ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષ્મી ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ થોડા વખત પર સ્વર્ગવાસી થયાં, તેના આ સ્મારક અંકમાં કાંઈ લખી મોકલવાને મને મંડળનાં સેક્રેટરીઓએ વિનંતિ કરેલી, પણ હું મહારી નબળી તળીયતને લીધે હાલ મુંબાઈની બહાર રહેતી હોવાથી અને જમનાબેન સંબંધી મારા વિચારો મંડળ તરફથી જોલાવવામાં આવેલી દિલ્લગીરી જાહેર કરનારી સલામાં પ્રમુખપદેથી મેં જાહેર કર્યા હતા, તેથી આ વખતે મને આ ફરજમાંથી મુક્ત કરવા મેં તેઓને જણાવ્યું. પણ ત્યાર પછી મંડળની કમિટીએ મરનાર જમનાબેનની જગ્યાએ મને મંડળનાં પ્રમુખ તરીકે ચૂંટી કહાડી જે માન આપ્યું હતું તે મેં જમનાબેનની પોતાની તથા મંડળની કમિટીની બંધી બેનોની ઈચ્છાને માન આપી સ્વીકાર્યું હતું. હવે આ સ્મારક અંકમાં મંડળનાં પ્રમુખ તરીકે મારે કાંઈક લખવું એવો પાછો તે બેનો તરફથી પ્રેમપૂર્વક આગ્રહ થયો, ત્યારે મારે તેમની મરહુમે માન આપી બે જોડ લખવા એમ વાજળી ધારી હું મરનારની છંદગીનું કુંક વર્ણન લખી મોકલું છું.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ સ્થપાયા પછી થોડા વર્ષ વીલાબાદ મંડળની ઉપયોગિતા તેમ જ તેની હસ્તીથી મુંબાઈમાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓ આવી સંસ્થાને અંગે સ્ત્રીઉપયોગી થઈ કામ કરી શકવાને સામર્થ્યવાન થયે, એમ માલમ પડવાથી હું આ મંડળમાં જોડાઈ અને મેં પ્રત્યક્ષ જમનાબેનનાં કામો બેયાં. તે સમયથી મારા મનમાં ખાતીપૂર્વક માન્યતા ઉત્પન્ન થઈ કે ખરે જ જમનાબેન ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં મુંબાઈ તેમ જ ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગમાં એક પરમાર્થી અગ્રગણ્ય સ્ત્રી હતાં. અને ઉપલા મંડળે તેમની જ ખંત, ઉત્સાહ, અને ધીરજથી જે ઉપયોગી કામ કરી બતાવ્યું હતું તેથી મારી જમનાબેન તરફની લાગણીમાં પ્રધારો થતો ગયો. આજથી થોડા વરસ પહેલાં મેં મંડળના એક હિતચિંતક લાઈ લવાનીદાસ નારણદાસને ખાનગી કાગળ લખી જમનાબેનની યાદગીરી કાયમ રાખવા મંડળની કમિટી આગળ મારી દરખાસ્ત લાવવાની લેખિત ઈચ્છા જણાવી હતી, તે વખતે તેમણે જણાવ્યું કે જમનાબેન ફરીથી સ્ત્રીઉપયોગીના ફેલાવા સાથે મુસાફરીએ જવા વિચાર રાખે છે, માટે હાલ તુરત તે બાબત મુલતવી રાખવી, અને તે મને પણ યોગ્ય લાગવાથી તે બાબત પડતી મુઠ્ઠામાં આવી હતી. બ્યારથી હું જમનાબેનની સાથે મંડળના કામમાં જોડાઈ ત્યારથી જ તેમનાં લોકોપયોગી જીવનમાંથી મને ઘણુંક જાણવાનું મળ્યું હતું.

જમનાબેને પોતાનું જીવન ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના માર્ગમાં આરંભ્યું અને તે દેશસેવાના મહાન વિસ્તારવાળા પ્રદેશમાં ફેલાવ્યું. તેમ જ આખરે દેશસેવા કરતાં કરતાં જ તેમનું મૃત્યુ થયું. તે આપણુ સર્વેને માટે એક દૃષ્ટાંતરૂપે લેખાનું જોઇએ.

તેઓ બેને પોતાના મંદવાડ પહેલાં મંડળે આરંભેલા કાર્યોને સ્થાયી બનાવવા પોતાની નબળી તળીયત છતાં મારી સાથે જે શ્રમ લીધો હતો તે પરથી મંડળનું હિત તેમને હૈડે કેટલું હતું તે બતાવી આપી હમોને હમારી ફરજ બજાવવાને પ્રેર્યા હતાં.

તેમના લાંબા મંદવાડ વખતે જ્યારે જ્યારે હું તેમની પાસે જતી ત્યારે ત્યારે તેઓ મંડળ અંબંધી કાર્ય ઉપાડી લેવાને યોગ્ય સલાહ આપતાં હતાં. આવી રીતે છેક છેલ્લી થી

એમનું તેમ ન હતું. આપવાને ઉદાર, ખવાડવાને ઉદાર, એટલે તન, મન અને ધન એમ ત્રણે વાતની ઉદારતા એમનામાં હતી. ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં શ્રીમંડળની સ્થાપના થઈ ત્યારથી તેઓ જાહેર જીવનમાં આવ્યાં. એમના ત્યાર પહેલાંના કાર્યની મને માહિતી નથી, એટલે તે વિષે મારે કંઈ પણ લખવું તે યોગ્ય ગણાય નહિ; અને ત્યાર પછી પણ પાંચ વર્ષ મારે પરિચય ન હતો.

મારે એક દશકથી પરિચય થયો હતો. એટલે એમના મહાન કાર્ય તથા પુણ્ય જીવન વિષે જે જે લખું તે અપૂર્ણ ગણાય. તો પણ જે પરિચય થયો તે હૃદયના એકલાવથી થયો હતો. એટલે એમની ઉચ્ચ ભાવનાઓ તથા ઉદાર મનોભાવનું સ્મરણ કરી આજે હૃદય દ્રવે છે.

ગં. જમનાબાઈ સક્લર્થ.

લેખક:—ગં. મગનજીવેન માણેકચંદ.

ગંગાસ્વરૂપ જેન જમનાબાઈ સક્લર્થ! વિદ્વાન, સ્વાર્થત્યાગી, પરમાર્થશાસી, સમસ્ત ગુર્જર પ્રજાને અને આર્ય દેશને ભૂપણરૂપ દેવી! આપનો સ્વર્ગવાસ થયો! અહો!! સર્વ ગુર્જર શ્રીઓના સમક્ષ, તેમના મનમાં અને હૃદયમાં અપ્રતિમ શૌર્યના, અયાગ ત્યાગના, મહાનુભાવ અને મહાતપોમય જીવનના ઉત્સાહ અને ઔજસથી ભરપૂર આપની જે મૂર્તિ નિર્દત્તર પળે પળે વિહાર કરી રહી હતી—તે અદૃશ્ય થઈ ગઈ—અનંત કાળાબ્ધિમાં લુપ્ત થઈ ગઈ!! ગરવી ગુજરાતની અધોગતિ પામેલી ગૃહદેવીઓનું આશાનું સ્થાન, તેમની ઉન્નતિના નાવનું સમર્થ સુકાન વિનાશ પામ્યું! ગુર્જર શ્રીઓની મહાન ઉપદેશિકા, માર્ગદર્શિકા હુંલ દેવી! દેશોન્નતિનું મૂળ શ્રીકેળવણી એ આપનું જીવનસૂત્ર હતું. શ્રીકેળવણી દ્વારા દેશની ઉન્નતિ એ આપનું જીવનમત હતું. અસાનના અંધકારમાં અર્જુણાતી ફેટાતી, અગણિત દુઃખો અને વહેમોની લોગ થઈ પડેલી, કેવળ પશુવત્ અને ચેતનહીન જીવન ગાળતી, આધિ, ઉપાધિ, અને વ્યાધિના ત્રિવિધ તાપોથી પીડાતી ગુજરાતની શ્રીઓનું શ્રેય સાધવા—તેમનો કલ્યાણમાર્ગ ખુલ્લો કરવાના પવિત્ર ઉદ્દેશથી આપના મનોરાજ્યમાં ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળની ઉત્કૃષ્ટ યોજના જન્મ પામી. અને આપના અયાગ માનસિક અંગે અને શારીરિક પરિશ્રમે તેણે પ્રત્યક્ષ સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કીધો. તેની ઉગતી, ડગભગતી સ્થિતિમાં તમારા પરોપકારી અને માયાળુ આશ્રયની છાયામાં રહી તમારા પ્રેમનું અને શૌર્યનું, તમારી દૃઢતા અને શુદ્ધતાનું પથપાન કરી, પુષ્ટિ પામી તે બાર વર્ષનું હૃષ્ણપુષ્ટ બાળક અન્યું. પરંતુ પરમાત્માને ત્યાં આપના સદ્ગુણો અને સત્કર્મો જીવનની ખીટ પડી અને નિરાધાર બાળકને અનાથ અવસ્થામાં મૂકી, હરિની આસાને શરણુ થઈ આપ સ્વર્ગમાર્ગે સીધાવ્યાં. અરે! હવે આપની પ્રેમી અને શાંતિ દેતી છાયાના અભાવે, તેનું સંરક્ષણ કરનાર અનેક સાવધી માઓ હોવા છતાં તેની સ્થિતિ તો નમાથી તે નમાથી જ રહેવાની.

ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળમાં આપનાં વિશાળ અનુભવથી, અપ્રતિમ વિદ્વાતાથી અને વિરલ વક્રવૃત્તથી ઉભારાઈ જતાં ભાષણો દ્વારા હુંલકર્ણો નિદ્રામાંથી ગુજરાતી શ્રીઓ અને પુરુષોને આપે જાગૃત કીધાં. તેમને તેમના દેશ પ્રતિનાં, સમાજ પ્રતિનાં, હૃદય પ્રતિનાં અને સ્વપ્રતિનાં કર્તવ્યના માર્ગ તરફ પ્રગતિમાન કીધાં. તેઓનાં જીવનમાં નવો રસ અને નવું ચેતન રેહ્યાં. તેમના સમક્ષ અનેરી આશાઓ અને વંદનીય આદર્શો ખડાં થયાં. એ સર્વ વિશાળ ના મહામાથી ગુર્જર પ્રજા કદી મુક્ત થઈ શકે એમ નથી.

આપના અકાળ અવસાનથી માત્ર ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ જ શરણુહીન સ્થિતિમાં આવી પહોંચે છે એમ નથી. વનિતાવિશ્રામ, સેવાસદન, ઇલાહિ આ શહેરની અને સમગ્ર ગુજરાતની સ્ત્રીસુધારક અને સ્ત્રીહિતેચ્છુ સંસ્થાઓએ આપનામાં એક સહૃદયી, આવરયક અને આધારભૂત સહાયિકા ગુમાવ્યાં છે. આપના જેવી નિઃસ્વાર્થી, પરોપકારી, ખંતીલી અને ઉદ્યમી દેશસેવિકા વર્તમાનમાં તો વિદ્યમાન નથી અને પાસેના લવિષ્યમાં દૃષ્ટિગોચર થવાનો સંભવ પણ શૂન્ય જેવો છે. આપના સ્વર્ગવાસથી પડેલી ગુર્જર પ્રજાની મહાન ખોટ ત્વરાથી પૂરી પાડે એવી હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના છે. પરંતુ આપે દેશસેવાના, સમાજ-સેવાના, સ્ત્રીસેવાના, કેવળ નિષ્કામ કર્તવ્યભૂતિપૂર્વક અનેકદેશીય સેવા કરવાના જે મંત્રો ગુર્જર પ્રજાના કાનમાં મૂક્યા છે, 'સ્ત્રીહિતિએ દેશોત્તિનો જે અનુપમ પાઠ પઢાવ્યો છે, તથા ગુજરાતની સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોનાં હૃદયો જે ઉપદેશોથી સુસંસ્કૃત બનાવ્યાં છે, તે તો સદાને માટે તેવાં જ રહેશે. તેના પ્રભાવે તેઓ પોતાના જીવનની સાર્થકતા યથાશક્તિ સાધી આપના સ્વર્ગસ્થ અમર આત્મા પર પુનઃ પુનઃ આશીર્વાદની વૃષ્ટિ કર્યાં કરશે.

માત્ર ગુજરાતી પ્રજાની કંદયાણુસિદ્ધિના સંકુચિત પ્રદેશમાં જ આપની દેશસેવાની પ્રવૃત્તિઓ પર્યાપ્ત થઈ રહી નહોતી. સમસ્ત હિંદી પ્રજાનાં હુઃખો અને વિટંબનાઓ આપના રાષ્ટ્રીય હૃદયમાં આવીને અથડાતાં, તેને હલમલાવી નાંખતાં, અને પરિણામે હિંદમાં વસતા તેમ જ હિંદની બહાર વસતા સર્વ હિંદીવાનોના મુખને માટે આપ સતત પ્રયત્નો કરી રહ્યાં હતાં. મહર્ષિ ગાંધીએ આફ્રીકામાં ચલાવેલી દેશબંધુઓ માટેની સત્યાગ્રહની લડતમાં આપે તન, મન અને ધન સહિત ઝંપલાવ્યું હતું. તે મહાવીરે દક્ષિણ આફ્રીકામાં કરેલી વીરહાકની ગર્જના આપે અત્રેથી ઉઠાવી લીધી હતી અને ત્યાં વસતા હિંદીવાનોનાં અસંખ્ય, અસહ્ય હુઃખોનું નિવારણ કરવા સર્વ ગુર્જર પ્રજાને મતિમાન કીધી હતી. અનેક સલાઓ બોલાવી આપમાં ભાષણોના શુભંદ અવાજથી તેઓની દૃષ્ટિ તે દિશામાં રેરવી હતી. વળી અથાગ પરિશ્રમ લઈ, ફરો ભેગાં કરી દક્ષિણ આફ્રીકાના હિંદીવાનોને કીમતી મદદ કીધી હતી. ત્યાર બાદ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં પડેલા લયંકર દુકાળના સમયે યથાશક્તિ મદદ કરવા આપે કમ્મર કસી હતી અને કોઈ મહાન નરવીરને છાજે એવી હિંમતથી, એવા અડગ ધૈર્ય અને ઉદ્યમથી, સ્ત્રીઓની એક મંડળી ઉભી કરી આપ દુકાળને સ્થાને પ્રત્યક્ષ થયાં હતાં. અન્ન વિના શુધાથી રીજાતાં, વસ્ત્ર વિના ટાઢતડકાથી પીડાતાં અનેક કુંગાવ અને નિરાધાર સ્ત્રીપુરુષોને તેમ જ તવંગર છતાં તંગીમાં ફસાઈ પડેલાં આજરદાર હુકુંબોને મોતના પંજમાંથી અથાવી લીધાં હતાં, અને પ્રાણુદાન કરી તેઓની અંતરત્વગામાંથી ઉલરાતી અસંખ્ય આશિષોનાં અધિકારી થયાં હતાં. વળી ઘાસચારા વગર અશક્ત થઈ પડેલાં, મૃત્યુની વિનાશક બેડીમાં ફસાયેલાં, અવાચક, અશરણુ પશુઓને પણ જીવનદાન આપ્યું હતું અને તેમના આત્માઓને હાર્યા હતા. અહોહો! તે સમયની મનુષ્ય અને પ્રાણીઓ પ્રત્યેની આપની દયા અને અનુકંપા પરમાર્થની પરાકાષ્ટાએ પહોંચી હતી, અને ગુર્જર સ્ત્રીઓ રાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થામાં કેવા પ્રકારની અને કેવી કીમતી મદદ કરી શકે તેનું પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત રજુ કર્યું હતું.

આપનું સાવંનનિક જીવન જેટલું સ્વાર્થત્યાગી અને કર્તવ્યશીલ હતું, તેના સિદ્ધાંતો અને નિયમો જેટલા વિવેકી અને અનુકરણીય હતા, તેટલું જ શુદ્ધ અને ધર્મપરાયણ આપનું સાંસારિક જીવન હતું, અને તેટલા જ ઉદાર અને વિવેકયુક્ત તેના સિદ્ધાંતો પણ હતા. એક વ્યક્તિરૂપે આપના જીવનની સરળતા અને સાદાઈ, સંસારવ્યવસ્થામાં આપે શ્રદ્ધિવીરૂપે બતાવેલી પ્રવીણતા, સર્ગ સંબંધીઓ અને મિત્રચાહેલીઓ પ્રત્યેની આપની સ્નેહશીલતા

અને મગતા ગુર્જર સ્ત્રીઓને એક શ્રેષ્ઠ અને અનુકરણીય આદર્શ તરીકેની ગરજ હમ્મેશને માટે સારશે. આપનો સ્થૂળ દેહ આ માયાવી જગતમાંથી અદૃશ્ય થયો છે પરંતુ આપનો સદ્વૃત્તિ અને સત્ચારિત્ર્યનો બનેલો સૂક્ષ્મદેહ નિરંતર તેમની સમક્ષ રમ્યાં કરશે અને તેમને આપના જેવું સાધ્વીજીવન યથાશક્તિ યથામતિ ગાળવા સર્વદા પ્રેરણા કરશે.

ગુર્જર દેશની અને આર્યાવર્તની મહાન સતીઓની કોટિમાં આપનું સ્થાન નિર્દિવાદિત છે અને તે અતિ ઉચ્ચ છે એમાં હેરા પણ શક નથી. આપના જીવનની સાધુતા, શુદ્ધતા, અને તપોમયતા, તેની સરળતા અને સ્નેહશીલતાનું આપની સહકારિણી સમાજસેવિકાઓને જ્ઞાન થતાં તેઓનાં હૃદયો ધૈર્ય ધારી શક્તાં નથી અને આપના યશસ્વી અમર આત્માને અશ્વજોની સ્નેહાંજલિ ફરી ફરીને અર્પણ કરે છે. તેમના ઉપર કરેલા અગણિત ઉપકારોને માટે, તેમને આપેલા અનુપમ ઉપદેશોને માટે, તેમના આત્માઓને દેશસેવા અને ગૃહસેવાના શિષ્ટ માર્ગે ચઢાવવા માટે, તેઓ વારંવાર આપને ચરણે પડી આપને હજારો આશીર્વાદ અર્પણ કરે છે. આપનાં સદ્ગુણો અને સત્કૃત્યો ગુર્જર સ્ત્રીઓના જીવનકાર્યમાં પ્રવેશ કરો અને આપે આદરેલી મહાન અભિલાષાઓ ફળીભૂત કરવા અમારા આત્મામાં મહાન શક્તિ ઉદ્ભવો એવી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—સૌ. રતનબાઈ લક્ષ્મીદાસ હરિલાલ.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની મેનેજંગ કમિટીએ “જમનાબાઈ સ્મારક” અંક કાઢી, મંડળનાં આત્મસ્વરૂપ ગં. સ્વ. જમનાબાઈના જીવનની ખરી ખુબીઓ સમસ્ત ગુજરાતની સ્ત્રીઓ પાસે મૂકવાનું જે શુભ પગલું ભર્યું છે તે પ્રશંસનીય છે. આ અંક લલિત્યમાં જમનાબાઈનું સંપૂર્ણ જન્મચરિત્ર લખનારને ખચ્ચીત ઘણો ઉપયોગી થઈ પડશે, એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. આ અંકમાં લખાણ કરવા સાડ મંડળનાં સેક્રેટરીઓ તરફથી ઘણાં સ્ત્રીપુરુષોને આમંત્રણ થયું હતું, અને તેને પરિણામે અમો આ સ્મારક અંકમાં સારા લેખોનો યોગ્ય સંગ્રહ ભેગો કરી શક્યા છીએ. તે સર્વ લેખકોનો અમે મંડળ તરફથી અંતઃકરણપૂર્વક આભાર ગાનીએ છીએ. આ પ્રત્યે મારી પવિત્ર ફરજ સમજી હું આ લેખ લખવાની હિમ્મત કરું છું.

ગં. સ્વ. જમનાબેનને હું મારાં માતૃશ્રી તરીકે જ માનતી આવી છું. મહારા પૂજ્ય પિતાશ્રી મોતીલાલ દલપતરામ દેસાઈ તથા મહારી માતૃશ્રી સૌ. ઝીણીબાઈ સ્વર્ગસ્થ થેઠ નજીનદાસ લક્ષ્મીદાસ સક્કઈ તથા ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈના પરમપ્રિય મિત્રો હતાં. આ ઉપરાંત મહેને મહારા માળાપે સ્કુલનો અભ્યાસ છોડ્યા પછી ગૃહકેળવણીનું સાડ જ્ઞાન મેળવવાને અર્થે જમનાબેનને ઘેર, મહારી દશ વર્ષની વયે રાખી હતી. આવા ગાઢ પરિચયને લીધે મને જમનાબેનના ગૃહજીવનનું બારીકીથી અવલોકન કરવાની તક મળી હતી. મોટી ઉમ્મરે પણ હર હમેશ જમનાબેન સાથે ફરતી હતી. સને ૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની મુખાઈમાં સ્થાપના થઈ ત્યારથી તેમની સાથે જાહેર કામકામેમાં પણ હું તેઓની સાથે જતી આવતી હતી. તેમની છેલ્લી માંદગી તથા મૃત્યુ વખતે પણ હું તેમની પાસે જ હતી. આવા ખાસ સંબંધોમાં મને મરનારના ખાનગી તેમ જ જાહેર જીવનનો જે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો હતો, તે જ હું આલેખમાં સંક્ષેપમાં દર્શાવવા ઇચ્છું છું.

જમનાબહેનનું ખાનગી જીવન.

બાલ્યાવસ્થા:—જમનાબહેન જન્મથી જ બાલ્યશાળી અવસ્થામાં હતાં. સંવત ૧૮૧૮ ની ના-
રિયેલી પૂર્ણિમાને દિવસે જ તેમનો જન્મ શેઠ તુળસીદાસ વરજદાસના ખાનદાની મોઢ ગૌબળ
વણિક હુડુંબમાં થયો હતો. “પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાં જ જણાય,” તેમ જ આ પુણ્યશાળી
આઇએ ન્હાનપણથી જ પોતાના પ્રીતિવંત બલિષ્ઠની ઝાંખી આપણને કરાવી હતી. પૂર્ણિમાનો
ચંદ્ર જેમ પોતાના તેજસ્વી પણ મધુર પ્રકાશથી પૃથ્વીની સુંદરતામાં અવર્ણનીય વધારો કરે
છે, તેવી જ રીતે જમનાબહેનનો જન્મ યથાથી તેમના હુડુંબમાં વિશેષ સુખોનાં કિરણો ફેલાવાં
શકે થયાં. જમનાબહેન જન્મ્યાં ત્યારે એમના પિતાશ્રી શેઠ તુળસીદાસની સ્થિતિ સાધારણ
હતી; પણ જ્યારથી શુભ પગલાવાળી છોકરી તેમને ઘેર અવતરી ત્યારથી નસીબ દેવી તેમના
પિતાશ્રી ઉપર આશીર્વાદ વરસાવવા લાગી. હુડુંબની સ્થિતિ દિન પ્રતિદિન સુધરતી ગઈ અને
જમનાબહેનના પિતાશ્રીનું હુડુંબ પંચે ટકે સુખી થઈ આનંદમાં દહાડા કહાડવા લાગ્યું.

જમનાબહેનની માતૃશ્રીનું નામ મણિકોર હતું. જમનાબહેનને રૂખા કરીને એક ન્હાની
બહેન પણ હતાં. જમનાબહેનના કાકાશ્રી શેઠ તાપીદાસ વરજદાસ તથા તેમના પિતાશ્રી શેઠ
તુળસીદાસ અને સાથે જ રહેતા હતા. શેઠ તાપીદાસને શેઠ દામાબાઈ તથા શેઠ કાલાબાઈ
નામે બે પુત્રો તથા બે છોકરીઓ હતાં. આ ઉપરાંત આ એક જ હુડુંબમાં નાનીજી નામે
જમનાબહેનનાં કોઈ પણ રહેતાં હતાં. આ પ્રમાણે જમનાબહેનનું હુડુંબ મોટા વિસ્તારવાળું હતું.
તેમના આપ તથા કાકા અને ઘણા સંપત્રી ઘરમાં રહેતા હતા.

જમનાબહેનનાં માતૃશ્રી ઘણી ઉદાર વૃત્તિવાળાં હતાં; અને જમનાબહેનમાં જ ઉદારતા
તથા વિશાળ દૃષ્ટિ તથા સમભાવના દેખાતી હતી, તે તેમને પોતાનાં માતૃશ્રી તરફથી જ
મળેલી સદ્ગુણનો વારસો હતો. જમનાબહેન જ્યારે જન્મ્યાં ત્યારે તેમના બાપકાકાના ઘરમાં
કોઈ બાળક ન હોવાને લીધે ઘરમાંનાં બધાંની પ્રીતિ તેમના પર હતી. આથી જમનાબહેન
ન્હાનપણમાંથીજ લાડમાં ઉછર્યાં હતાં. જમનાબહેનનો સ્વભાવ ન્હાનપણથી જ માયાળુ અને
મળતાવડો હતો. પોતાના આનંદી ચહેરા અને ઐત્રિકણ્ય રમુજ સ્વભાવથી, તથા કાલા કાલા
મીઠા શબ્દોથી સર્વનો આહ છતી લેતાં હતાં. દરેક જણનો પ્રેમ જમનાબહેન ઉપર
ઉછળતો હતો એમ કહું તો પણ ખોટું ન કહેવાય. જમનાબહેનનાં ન્હાનાં બહેન રૂખાબહેન
પણ તેમની માફક દેખાવડાં તથા સદ્ગુણી હતાં.

જમનાબહેન અસહી વિચાર ધરાવનાર હુડુંબમાં ઉછર્યાં હતાં. એમના પિતાશ્રીના ઘરનો
સર્વ કાર્યભાર જમનાબહેનનાં કોઈ નાનીજી ચલાવતાં હતાં. તેઓ શુદ્ધવ્યવસ્થામાં ઘણાં કુશળ હતાં,
અને કન્યાઓને વિદ્યાભ્યાસ કરતાં-શુદ્ધકેળવણી-એવું મળે તે ઉપર વધારે લક્ષ આપતાં.
નાનીજીને હસ્તક ઘરનો કાર્યભાર ચાહે એટલે સ્વાભાવિક રીતે સહ કોઈ નાનીજી તરફ માનની
દૃષ્ટિએ બેતાં હતાં. આવાં કોઈ તથા ઉત્તમ માતૃશ્રીના હાથ નીચે શુદ્ધશિક્ષણ મેળવી
જમનાબહેન ઉત્તમ શુદ્ધિથી બનવા બલિષ્ઠમાં બાલ્યશાળી થયાં, અને તેમની બલિષ્ઠની જીંદગીનો
પાયો બાલ્યાવસ્થામાં ઉત્તમ પ્રકારે રચાયો.

અસહના વખતમાં સ્ત્રીકેળવણીનો પ્રચાર ઘણો જ ઓછો હતો, તે છતાં પણ જમના-
બહેને ટુંક સમયમાં ગુજરાતી અભ્યાસ ઘણો સારો કર્યો હતો. તે વખતમાં શીખવાતી છ
ગુજરાતી ઓપડી તેઓએ પૂરી કરી હતી, અને પિતાશ્રીથી છાનાં ઈંગ્લિશ શીખવાનું ઘણું મન
થવાને લીધે બે ઓપડી ઈંગ્લિશની પણ કરી હતી. નિશાળમાં ઘણાં ઈનામો મેળવ્યાં હતાં.

આ વખતે કેળવણી સંપાદન કરવામાં તેઓ કેટલાં શુદ્ધિશાળી હતાં તે તેમણે પોતાના હુકુમીઓને પ્રત્યક્ષ બતાવી આપ્યું હતું.

નહાની વયમાં જ અસહી રીવાજ મુજબ જમનાબહેનનો વિવાહ સુરતના સચ્છ ખાન દાની હુકુમના ઓકરા બાઈ નગીનદાસ લક્ષ્મીદાસ સચ્છ બેડે થયો હતો. આ પછી બન્ને વચ્ચે સારો સ્નેહ બંધાયો હતો. વિવાહ પછી જમનાબહેનનાં લગ્ન થોડા વખત પછી ઘણી ધામધુમથી કરવામાં આવ્યાં; ને હુકુમી રીવાજ પ્રમાણે જમનાબહેનનું કન્યાદાન ઘણા સારાં શણગાર સભવી સુટાંકણે દેવામાં આવ્યું હતું. આ મુજબ જમનાબહેન બાલ્યાવસ્થામાં સુખ સમૃદ્ધિવાળા હુકુમમાં લાડમાં ઉછરી સાઈ ગૃહશિક્ષણ તથા વખતને અનુસરતી કેળવણી લઈ કન્યા મટી ગૃહિણી બન્યાં.

જમનાબહેનનો ગૃહસ્થાશ્રમ,

સાનંદં સદનં સુતાશ્ચ સુધિયઃ કાન્તા ન દુર્ભોષિણી
સન્નિમત્રં સુધનં સ્વયોપિતિરતિશ્રાજ્ઞાપરાઃ સેવકાઃ ।
આતિથ્યં શિવપૂજનં પ્રતિદિનં મિષ્ટાન્નપાનં ગૃહે
સાધોઃ સંગમુપાસતે હિ સતતં ધન્યો ગૃહસ્થાશ્રમઃ ॥

તે જ ગૃહસ્થાશ્રમને ધન્ય છે કે જ્યાં નીચેની સ્થિતિ હોય છે:—

“આનંદદાયક ઘર, શુદ્ધિશાળી પુત્રો, ખરાબ વચન ન બોલનારી ગૃહિણી, સારા મિત્રો, ઘણું દ્રવ્ય, પતિનો પોતાની પત્ની પ્રતિ પ્રેમ, આજ્ઞાપાલક સેવકો, અતિથિનો સત્કાર, હમેશાં શિવનું (છંદ દેવનું) પૂજન, ઉત્તમ પ્રકારનું ખાવાપીવાનું અને સાધુ પુરુષનો હરહમેશ સમાગમ.”

આ મુજબનો ગૃહસ્થાશ્રમ જમનાબહેનનો હતો કે કેમ તે હવે આપણે તપાસીશું. જમનાબહેન પરણી સુરત રહેવા ગયાં હતાં. સાસરીઆની સ્થિતિ તે વખતે ઘણી સાધારણ હતી. સાસરે માણસ ચાકર નહોતા તેથી ઘરનું સઘળું કામ સ્ત્રીઓ જાતે કરતી હતી. જમનાબહેન પોતે શ્રીમંતની ઓકરી હોવા છતાં પણ સાસરે દરેક કામ, જેવું કે કૂવામાંથી પાણી કાઢવું, વાસણ માંજવાં, સુલા અળોટ વિગેરે સર્વ-ઘણી જ હોંસથી મન દઇને કરતાં અને કંટાળો કે આળસ ન કરતાં. વિશેષ તેમને કામ જલદી કરવાની ટેવ પડી હતી એટલું જ નહિ, પણ તે કરવામાં સ્વચ્છતા બળવતાં.

જમનાબહેન સાસરે ગયાં, ત્યારે, તેમને સાવકાં સાસુ હતાં, છતાંએ સગાં કે સાવકાનો ભેદ કદી મણુ માલમ પડ્યો ન હતો, અને સાસરીયાનું કોઈ મણુ દિવસે ઓછું જણાવ્યું નથી.

થોડાક દિવસ મછી જમનાબહેનનાં સાસરીઆં સુરતથી મુંબઈ રહેવા આવ્યાં. જમનાબહેનના પીયરમાં ઓકરીઓને નહાનમણુમાં સાસરે જમવાનો રીવાજ ન હતો, તેથી દરરોજ સવારે ઘરનું કામ આટોપી, પતિ કોલેજમાં જાય પછી જ પીયર જમવા જતાં. ઘણી વાર એમના પિતાશ્રીને જમવા સાઈ ઘણું ખોટી થતું પડતું, પણ નિયમ પ્રમાણે પતિની બધી તજવીજ સાચવીને જ પીયર જતાં. કેટલીક વાર પ્રેમાળ પિતા જમનાબહેનને સાસરે જવાને અટકાવતા તો તે ન માનતાં મધુર વાણીથી યુક્તિ વાપરી સાસરે ચાલી જતાં. પિતાશ્રીનો મહાભક્ત અને ધાક ઘણો હતો છતાં પણ એવા પ્રેમથી તેમનું મન રંજન કરતાં કે પિતાજી તેમની મરજીને જ અધીન થતા.

નગીનદાસ સક્કઈ આ વખતે કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા. એમની સાધારણ સ્થિતિ હોવાથી ઘરમાં માણસ ચાકર રાખ્યા નહોતા; માટે રસોઈનું સઘળું કામ જમનાબહેનને હાથે જ કરવું પડતું. પાકશાસ્ત્રમાં પોતે પીયરમાં ઘણી સારી કેળવણી લીધેલી એટલે રસોઈ ભાવતી કરતાં. સક્કઈ સાડ બધી ખાવાની ચીજો ગરમ કરતાં. પોતે અસવના સુરતી રીવાજ પ્રમાણે સવારની રોટલી ખાતાં. રસોઈ કરવામાં ઘણી ખુબી વાપરતાં, અને સારી રસોઈ કરવાનો ઉદ્ધાસ રાખતાં. બંને સારી રસોઈ કરી જમાડવામાં ઘણો આનંદ માનતાં. એમને રસોઈનું રસાયન બ્રાહ્મણ પાસે કરાવવાનું ગમતું નહિ. રસોઈ વખતસર તૈયાર કરી, પતિને આનંદથી જમાડી, રસોઈનું કામ થોડીવાર મૂકી દઈ, પતિને પહેરવાનાં કપડાં વિગેરે તૈયાર કરતાં. જમ્યા બાદ તેમને પાન ખાવા આપતાં.

“સ્વચ્છતા એ દિવ્યતા છે” એ નિયમ મુજબ ઘરનું બધું કામ સારી રીતે કરી, સ્વચ્છતા બળવતાં, અને તે પ્રમાણે તેઓ રસોઈ કામમાં વર્તતાં હતાં. પોતે ન્હાનપણથી જ ધર્મિષ્ઠ અને ઈશ્વરભક્તિવાળાં હતાં, એટલે પોતાને સાસરે પણ ઠાકોરની સેવા રાખી હતી. મુંબાઈ આવ્યા બાદ નગીનદાસ સક્કઈએ યોગેક કોલેજમાં અભ્યાસ કરી તે છોડી, દીધો અને ઇન્કમ ટેક્સ ઓફીસમાં શરૂઆતમાં માસિક રૂપિયા ચાલીસના પગારની નોકરી મળી, તે તેમણે લીધી. ચાકરી જવાનો વખત બળવવા સાડ જમનાબહેનને રસોઈ બંધેલી કરવી પડતી હતી, તે તેઓ બંધેલાં ઉઠી, નાહી ધોઈ, શાક બાંધ સમારી, વેળાસર રસોઈનું કામ આરંભતાં અને નિયમ પ્રમાણે રસોઈ એકલે હાથે જ તૈયાર કરી, ઘરની ઠાકોરસેવાનું કામ આરંભી. સક્કઈને જમાડી, તેમના આંશીસ ગયા પછી નિરતિ નિયમ પ્રમાણે પાક પૂજ કરતાં. કાલબાદેવી ઉપર ગોરા રામજીનું મંદિર છે, ત્યાં તેમને શ્રીરામજીનાં દર્શન કરવાનો ન્હાનપણમાં નિયમ હતો; ત્યાં દરરોજ દર્શન કરવા જતાં. અને દર્શન કરી આવ્યા પછી જમવા બેસતાં. રસોઈની કળા ન્હાનપણમાં શીખેલાં એટલે રસોઈ કરતાં તેમને વાર લાગતી ન હતી એટલું જ નહિ, પણ રસોઈ ઘણી જ સારી કરવાની ટેવ પડી ગઈ હતી. સક્કઈ જ્યારે કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે તેઓ પોતાના ત્રણ ચાર અંગત મિત્રો સાથે પોતાને ત્યાં વાંચતા હતા. જમનાબહેન, આ તેમના મિત્રોને સાડ ખાવા પીવાનું તથા મોટી રાત સુધી વાંચવાનું થાય તો અહા કાફી વિગેરે તૈયાર કરી આપતાં હતાં. રત્નના દિવસે અથવા શનિવાર રવિવારે ઘણુંખૂંડ સક્કઈના મિત્રો એકઠા મળી સાથે જ જમતા અને ઘણીક વાર જમનાબહેન તેઓને સાડ ઘણાં સ્વાદિષ્ટ ભોજન બનાવતાં. સક્કઈના મિત્રો જમનાબહેનની રસોઈનાં ઘણાં જ વખાણ કરતા અને કોઈ કોઈ વાર ખાસ તેમના હાથની જ રસોઈ ખાવાને સાડ જમવાનું સક્કઈને ત્યાં જ રાખતા. સક્કઈના એક નાગર બ્રાહ્મણ મિત્ર હતા; તેમને એકી રસોઈ ન ચાલે માટે તેમને વાસ્તે બધી ઓખામાં દૂધની રસોઈ કરી જમાડતાં હતાં. આવી રીતે યુવાન અવસ્થામાં ઘરમાં આવનારાઓનું સન્માન કરી, લોકચાહના કેમ સંપાદન કરવી તે ગુણ તેમનામાં ઘણી સારી રીતે હતો. પતિના મિત્રોને સગા લાઈ જેવા ગણતાં અને તેમની તેટલી જ કાળજી રાખતાં હતાં. કોઈ સાથે ભેદદૃષ્ટિ નહોતી. (આ વિષય હજી આગળ આવશે.)

મને રસોઈ કરવાનો હુજર પણ જમનાબહેને જ શીખવ્યો હતો. હું ઉપર જણાવી ગઈ તેમ ઉત્તમ ગૃહકેળવણી લેવા દશ વર્ષની વયથી જ જમનાબહેનને ત્યાં જ રહેતી હતી. આ વખતે મારી સાથે શેઠ તાપીદાસની દીકરી ડીકીબહેન પણ ત્યાં જ રહેતી હતી. અમે સમોવયનાં હતાં, અને તેની મા ગુજરી જવાથી અને ન્હાની બહેનના સગપણને લીધે જમનાબહેન એને ઘણાં ચાહતાં હતાં. હું તથા ડીકીબહેન સવારના બંધેલાં ઉઠી, નાહી ધોઈ રસોઈ કરવાનું કામ

આરંભતાં, અને અમે બેઉજણ હળીમળીને રસોઈ તૈયાર કરતાં. જમનાબહેનને સારું સ્વાદિષ્ટ ખાવાનો શોખ તેથી અમારી બનાવેલી રસોઈમાં કોઈ ચીજ બગડતી, અથવા તીખી મોળી થતી તો તેઓ અમારા ઉપર યજ્ઞાં ગુસ્સે થતાં, પણ નમીનદાસકાકા અમારું ઉપરાણું તાણી અમારો બચાવ કરતા અને રસોઈના ખોટાં વળાણ પૂર્ણ કરતા. જે ચીજ બગડેલી હોય તે તેઓ પોતે ખાતા અને અપને ઉત્તેજન આપવા સારૂ તથા અપને નાસીપાસી ન થાય તેની કાળજી રાખી અમારામાં ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરતા. અપારા બન્ને વચ્ચે કેટલીક વાર ચીજે બનાવવામાં હરીફાઈ કરાવતાં.

બપોરનો વખત જમનાબહેન વાચન અને ભરવા શીખવામાં કાઢતાં. વાચનનો શોખ તેમને ન્હાનપણથી જ હતો. ન્હાની વયમાં પણ વાર્તાઓ કરતાં ધર્મ સંબંધી પુસ્તકો, પદાસાર, તથા કથાઓ વિગેરે વાંચવાને તેમને ઘણાં ગપતાં. પને તથા કીકીબહેનને આ વખતે તેઓ ભામિનીબૂપણ અને રત્નમાળાની ચોપડીમાંથી શિક્ષણ આપતાં હતાં. વાચન ઉપરાંત તેમને ગાયન તથા ભજનનો શોખ વિશેષ હતો. સક્રિયને પણ તે જ શોખ હતો. વર્ષો જતાં આ શોખ વધતો ગયો. તેઓ કુરસદની વખતે પોતાના પધુર કંઠથી ભજન વિગેરે એકતારા સાથે ગાતાં. મીરાંબાઈનાં ભજનો તેમને ઘણાં આવડતાં તથા એકતારો વગાડવાનો પહાવરો સારો થયો હતો. જ્યાં લગી એમનાથી બોલાયું ત્યાં લગી મરણ પથારી ઉપરથી પણ ભજન ગાઈ તળીયત પૂછવા આવનાર સર્વને પોતાની નિર્મળ છંદગીનું જ્ઞાન કરાવતાં. જમનાબહેન ભરત કાગ ઘણું જ સારું ભણતાં હતાં. અમને ભરવા ગુંથવાનું કામ પણ બપોરે જમનાબહેન જ શીખવતાં. ભરતકામ બરાબર ન થયું હોય તે વખત ગુસ્સે થઈ અમારી પાસે બધું બોલાવી પાછું ફરીથી ભરાવતાં અને કોઈવાર અમે કંટાળતાં તો પણ તેમના ધાર્કને લીધે અમારા બહેમાંથી તેમની મરણ વિરુદ્ધ કોઈ પણ બોલી શકતું નહિ. અમે ભણતાં હતાં કે આ ગુસ્સો અમારા કાયદા સારૂ જ હતો. અમોને સારું શીખવવાનો જમનાબહેનને બારી ઉઘંગ હતો. પાછળની છંદગીમાં અમારી સાથે આ વિષયની જ્યારે વાતો તીકળતી ત્યારે આગલી વાતો સંભારી પોતે રાજ થઈ કહેતાં કે “આમલા દિવસો યાદ આવે છે કે ?”

બપોરનો વખત ઘણી વાર અચાણાં કરવામાં, તથા તેને તપાસી સંભાળી રાખવામાં જતો હતો. તેઓ ઘણા પ્રકારનાં અથાણાં ભરતાં. પાપડ વડી ખીચીઆ વિગેરે હરદમેશ તાર્લ કરતાં. અચાણાં તથા પાપડ વિગેરે પોતાના મિત્રોને ત્યાં તથા સગા પહાણામાં વારેવડીએ મોકલતાં. આ શોખ તેમને છેવટ સુધી રહ્યો હતો. દરેક ચીજ ઘણું કરીને પોતે ભતે કરતાં અને કોઈ પાસે કરાવે તો પોતે બરાબર દેખરેખ રાખતાં હતાં.

આ વખતે જમનાબહેનને પીયરથી દર પદિને એક પોટી રકપ વાપરવા સારૂ પળતી હતી; જેનો ખર્ચ તેઓ ઘણી કાળજીથી કરતાં હતાં. ઘરનો વ્યવહાર ચલાવવાની એમની ખુબી નિરાળી જ હતી. વગર કારણનો કોઈ પણ ખર્ચ માથે ઓરતાં નહિ તથા મોજ શોખ તરફ વધારે લક્ષ્ય પણ આપતાં નહિ. નિયમિતપણે બધો કાર્યભાર ચલાવવાની એમની ટેવ હતી.

ન્હાનપણથી જ સ્વચ્છ રહેવાની અને બધી ચીજે સારૂ રાખી ઠેકાણે મોઢવવાની સારી ટેવ પડી હતી. કોઈ ઠેકાણે કચરો કે ખૂજ રહેવા દેતાં નહિ. દરરોજ વાપરવાનાં વાસણ એટલાં સારૂ અને ઉજળાં રાખતાં કે બહારના આવનાર દરેક જણનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચાયા વગર રહેતું નહિ. અસલથી જ પ્રભુપ્રાર્થના કરવાની તથા બહારથી તમામ ચીજે સ્વચ્છ રાખી બરાબર જગાએ મોઢવી રાખવાની ટેવ પડી હતી, અને આ સંભાળ રાખવાની ટેવ તેમના બહેર જીવનમાં તેમને આગળ જતાં ઘણી ઉમયોગી થઈ પડી.

જમનાબહેન એક લક્ષ્યાધિપતિનાં કન્યા હતાં, પણ પોતાનો ગરીબ સાસરાનો કાર્યભાર ઘણી ઉલટથી અને પ્રેમાળ વૃત્તિથી ચલાવતાં હતાં. જમનાબહેનના મનમાં પોતે ગરીબ ઘેર પરણ્યાં હતાં તેથી કોઈ પણ દિવસ જરા પણ દુઃખ લાગ્યું નથી.

આ મુજબ શ્રીમંત હુડુંબમાં સુશીલ અનુભવી માળાપને તથા શ્રેષ્ઠને હાથે ઉછરી તેઓએ પોતાના ગરીબ સાસરામાં, સાવધી સામુના હાથ હેઠળ જાતે મહેનત કરી પતિ તથા સાસુને રીઝવી જે ઉત્તમ ગૃહિણી તરિકે ગૃહવ્યવસ્થા બળવી હતી તે જ બતાવી આપે છે કે જમનાબહેન ન્હાનપણથી જ અલૌકિક ગુણો સાથે જ આ પૃથ્વીમાં જન્મ્યાં હતાં. આ ઉપરથી દરેક શ્રીમંત માળાપે ખાસ ધરો લેવાનો છે કે તેમણે પોતાની છોકરીને એવી કેળવણી આપવી કે તેઓ જે ગરીબ સાસરે જાય તો પણ હુડુંબની આબરૂ સાસરે સદ્વર્તન રાખી જાળવે.

આ પ્રમાણે જમનાબહેનની જાહેર હંદગીની શરૂઆત પૂર્વેનો કાર્યક્રમ હતો.

જમનાબહેન પોતાની પાછળ કુંઈ પણ સંતતિ મૂકી ગયાં નથી. એમને જીવન અવસ્થામાં દશબાર છોકરાંઓ થયાં હતાં, જેઓ જન્મી તત્કાળ મરણ પામ્યાં હતાં. આટલી બધી સુવાવડોનું કદ સહન કર્યાં છતાં દ્વેષછાએ પોતાને સંતતિ નહિ હોવાનો ખેદ, તથા તે પ્રત્યે દુઃખના ઉદ્ગારો જમનાબહેન કોઈ પણ પ્રસંગે ઉચ્ચ હોય એવું બન્યું નથી. ધર્મર ઈચ્છા બળવાન છે એ માર્ગે પોતાનું રટન કરી હમેશાં મજા અને આનંદમાં જ રહેતાં. તેમ જ તેમના પતિને પુત્ર નહિ હોવાનું દુઃખ કદિ પણ ભાર્યું ન હતું. સક્કઈને જે કે છોકરાં ન હતાં પણ તેમનું સ્થાન હર હમેશ માળતું વાળતું જ રહેતું. અબણ્યા આદમીને કદિ પણ એમ ભાસે નહિ, કે જમનાબહેનને કુંઈ પણ વસ્તાર નથી. સક્કઈના મામાના છોકરા પોતાની ધણીઆણી સાથે સક્કઈ સાથે જ રહેતા, તેમ જ સક્કઈનાં બહેન તથા ભાણેજો પણ મુંબાઈમાં સક્કઈની સાથે જ રહેતાં. સક્કઈનો વાલકેશ્વરનો બંગલો જે રામનિવાસના નામે ઓળખાય છે, તે તેના નામ પ્રમાણે નિવાસસ્થાન જ હતું. સક્કઈના ઘણા મિત્રો હરહમેશ રબના દિવસે સક્કઈને ત્યાં જ દિવસ આનંદમાં તથા પૂર્ણ શાન્તિમાં ગાળવાનું પસંદ કરતા. સક્કઈના હુડુંબની પ્રેમની લાગણી એટલી બધી હતી કે રામનિવાસ ઘણાઓને આકર્ષતો અને ત્યાં ઘણાઓનું આગમન થતું, અને ઘણાઓના મનની શાન્તિનું એ સ્થાન હતું. જમનાબહેનની ન્હાની બહેન ચાર પુત્રો અને એક પુત્રીને ન્હાની વયનાં મૂકી ગુજરી જવાથી પોતાનાં ભાણેજોને પોતાની જ પાસે રાખી તેમને ધાવતા ઉછેરી રહોટા કરી, વિદ્યાભ્યાસ કરાવી રહોટાં કર્યાં છે, અને ભાણેજો પણ જમનાબહેનને પોતાનાં ખરા માતૃશ્રી તરિકે ન્હાનપણથી જ ઓળખતાં આવ્યાં છે. જમનાબહેન મોટાં હુડુંબવત્સલ હતાં. તે એટલા ઉપરથી જ માન્ય થશે કે સક્કઈના અંગત સગા સિવાય સક્કઈ પોતાના મિત્રના સગાને પણ પોતાની સાથે જ રાખતા; અને તેમના ગુજરી જવા બાદ તેમની વિધવાનાં તથા તેમનાં છોકરાંની સંભાળ લઈ અંગત સેવા બળવતા સક્કઈના મિત્રના ભાઈ રા. રેવાલાલના ન્હાની ઉમરના છોકરાને પણ પોતાની પાસે જ રાખ્યો હતો, અને હજુએ તેમને ત્યાં જ રહે છે. પોતાનાં ભાણેજો અને મિત્રના ભત્રિજ વચ્ચે એટલી સમાન દૃષ્ટિ હતી કે કુંઈ પણ ભેદભાવ માલૂમ નહિ પડે, એટલે ઉચે દરજ્જે તેમની હુડુંબપાલકની વૃત્તિ હતી. જમનાબહેનની હંદગીના હેવાલની નોંધ લઈએ ત્યારે આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ મોટો વિચાર એ આવે છે કે જમનાબહેને માતા તરિકે કેટલાઓ પ્રત્યે પોતાની ફરજ બજાવી છે! આ ઉપરાંત તેઓ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં તમામ સલાસદોને પોતાના હુડુંબની માફક જ ચાહતાં; દરેક સ્ત્રીને પોતાની બહેન ગણતાં. આથી તેઓ

“જમનામૈયાના” માનવતા ખેતાબધી આખા ગુજરાત કેવળ કાઠિયાવાડમાં જાણીતાં થયાં હતાં. આવી રીતે એક ઉત્તમ માતા તરિકે પોતાના હૃદયમાં નહિ પણ સર્વે તરફ માતૃવાત્સલ્ય ધારણ કરી સાધારણ રીતે નહિ પણ પ્રેમથી, ઘણી જ કાળજીથી, અંગત જાતિ મહેનતથી, અને અંતઃકરણની લાગણીથી તેઓ વર્ત્યા હતાં. માતૃશ્રી તરિકે તેઓ કેવી રીતે વર્તતાં હતાં; તે મેં જમનાબહેનની મારા તરફની વર્તણૂક ઉપરથી ખાસ અનુભવ્યું છે. તેમનો મારા તરફનો પ્રેમ ઉભરાર્થ જતો હતો. મારી માતૃશ્રીનો વિયોગ મારી જમના માતૃશ્રીને લીધે મને મુદ્દલ લાગ્યો નથી, અને મેં આ વિયોગનું દુઃખ કદાપિ કદપ્યું યે નથી. ધન્ય છે એવી ધર્મની માતાને! આને જ લીધે જમનાબહેન ગુજરાતનાં માતા થવાને લાયક શ્રી ગણાતાં હતાં.

જમનાબહેનનો ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ નીવડ્યો તેનાં ઘણાં કારણોમાંનું એક મોટું કારણ તેમની સાધુસંતોની સેવા હતી. તેઓ હરહમેશ સત્સંગ રાખતાં. તેમને ન્હાનપણથી વેદાંતનાં પુસ્તકો વાંચવાનો તથા તેનું શ્રવણ કરવાનો શોખ હતો. ઘરમાં સાધુસંતો વારંવાર આવે, તેનો આદર સત્કાર સારી રીતે કરી, તેમની પાસેથી કંઈ પણ સારો જોધ લેતાં હતાં. સાધુ-સેવા ઉત્તમ પ્રકારની ભક્તિ છે એમ તેઓ માનતાં, અને સાધુઓની સેવા કરવામાં કંઈ પણ ન્યૂનતા રાખતાં નહિ. પ્રસિદ્ધ સ્વામી રાજકોટ નિવાસી શ્રી બ્રહ્માનંદજીનો સમાગમ તેમને થયો હતો. તેઓશ્રી પાસેથી તેઓએ ઘણે સારો જોધ સંપાદન કર્યો અને ગુરૂ ભક્તિ ઉપર તેમની દૃઢતા વધતી ગઈ. બ્રહ્માનંદજીએ જનાવેલાં ભજનો તેઓ હરહમેશ ગાતાં, અને વારંવાર તેના ઉપર મનન કરતાં. ત્યાર બાદ સાધુશ્રી શીયારામદાસજી જેઓ જેનરસિંહના નામથી ઓળખાય છે તેમની સાથે તેમનો સમાગમ થયો. જેનરસિંહમહારાજપર તેમની ઘણી શ્રદ્ધા હતી. એમના પતિ સમ્પર્કે પણ જેનરસિંહજીના પરમ ભક્ત હતા. યોગાભ્યાસની કેટલીક ક્રિયાઓ ધોતી, નેતી, પ્રાણાયામ વિગેરે મહારાજ પાસેથી તેઓ શીખ્યા. અને તેમની પાસેથી મળેલા જોધનો સદુપયોગ કરી મરણ પર્વત તેમની આરા પ્રમાણે પોતાનું વર્તન રાખી પોતાની હિંદગીનું ખર્ચ સાર્યક કર્યું. હરહમેશ “શ્રી નરસિંહજી જે”ના ઉદ્દ્યોગો સમ્પર્કે કાકાના મુખમાંથી નીકળતા હતા, અને પાછલા સમાગમની વાતો યાદ આવે. ત્યારે તેમનું મન ઘણું જ પ્રકુચિત થતું. ખર્ચ કહીએ તો જમનાબહેનમાં સાધુઓને લીધે જ પરોપકારના સદ્ગુણો સ્ફુર્ત્યા હતા, અને પાછલી હિંદગીમાં જનસમાજના હિતના કાર્યમાં પોતે તત્પર રહેતાં. ઘણી ઉચ્ચ સ્થિતિના સંન્યાસીઓ સાથે તેઓનો સમાગમ થવાથી, તેઓ પણ ઉચ્ચ સ્થિતિને પામ્યાં. જેમના ઘરમાં સાધુભક્તિનો પ્રચાર હોય છે તેમને આ હિંદગીમાં કલ્યાણ જ થાય છે. એ ઉચ્ચ સ્થિતિના પુરૂષો ગૃહસ્થોના ઘરમાં અતિથિ તરિકે જ રહે છે. એવા ઉત્તમ સંન્યાસીઓને આપણા ગૃહસ્થોની સાથે કાંઈ જ પ્રયોજન હોતું નથી, પરંતુ એ આપણું શ્રેય જ કરવા આપણે ઘેર પધારી, આપણને પવિત્ર કરેછે. અશુદ્ધ અંતઃકરણને લાગ્ન કરી અમૃત શુદ્ધ વાણીથી અર્પે છે. મનને શુદ્ધ અને સ્વચ્છ કરી, રાગદ્વેષને ખાળી નાંખી શાન્ત કરે છે. એ જ એ સંત પુરૂષોની મહત્તા હોય છે.

આવી ઉત્તમ રીતિએ જમનાબહેને છેક છેવટ સુધી પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવ્યો હતો.

ન્હાનપણથી તે પોતાની આખી સૌભાગ્ય અવસ્થામાં જેમ ઘરમાં સુઘડતા ને સ્વચ્છતા જાળવતાં તે જ મુજબ પોતે પોતાનું શરીર તથા પોશાક પણ સાફ, સ્વચ્છ રાખતાં. તેમનો પોશાક સાદો તેમ જ શરીરને શોભાવે તેવો હતો. ઘરમાં ઘણાં સ્વચ્છ કપડાં પહેરવાની તેમની ટેવ હતી. બહાર જાય આવે ત્યારે સાધારણ સારાં કપડાં પહેરતાં, અને ફાળીના પણ પ્રસંગે અનુસરીને પહેરતાં. પવિત્ર તહેવારને દિવસે સારાં કપડાં પહેરી સગાંવહાલાં સાથે

દેવદર્શન જવાનું તેમને ગમતું. એમને વાળીનો શોખ હતો, બે હાથમાં ઘટતો બેવામાં આવે છે. રાત દિવસ ઘરમાં પણ વાળી પહેરી રાખતાં. વાળી સ્ત્રી ભતિને સૌભાગ્યનું બુધ્ધિ છે, અને સ્ત્રીનો શણગાર છે એમ હમેશ કહેતાં. પોતાનો પોશાક જેમ સાદો હતો તેમ ઘરમાં પણ બધી રહેવાની રીતભાત સાદી હતી. જમનાબહેનને ઘણા સદ્ગુણનો વારસો મળેલો હતો પણ તે સદ્ગુણોનો તો તેમણે પોતાની આખી હંદગીમાં એવી સરસ રીતે વિકાસ કર્યો હતો કે જ્યારે તેઓએ બહાર હંદગીમાં લાગ લેવા માંડ્યો ત્યારે આનો લાભ તેમને પૂરતો મળ્યો અને એ સદ્ગુણોને લીધે તેઓ બે કામ હાથ ધરતાં તેમાં બધામાં ફતેહમંદ નીવડતાં, અને જેઓના પ્રસંગમાં આવતાં તેઓનો આહ છતી શકતાં હતાં.

ઘણાઓ એમ ધારતા હશે કે જમનાબહેન બહાર હંદગીમાં પડ્યાં એટલે ધર્મની વાત કોરાણે મૂકી હશે, પરંતુ તેઓ ઘણાં ધર્મિષ્ઠ હતાં, મૂર્તિપૂજક હતાં. દેવદર્શન કરતાં, પ્રાર્થના કરતાં, અને ભજનો ગાતાં; પણ આ બધું કાર્ય દરરોજ સવારના નિયમસર વખતમાં આંદોષતાં. આમ કરવાથી ઉત્તમ સ્થિતિએ પહોંચાશે એવી તેમની ધારણા નહોતી. હૃદયની સેવા ઉત્તમ રીતિએ કરતાં, અને તેમાં ખાસ કરીને પતિની સેવા કરી ઈશ્વરને રીઝવતાં. પતિને પરમેશ્વર માનતાં. તેમનું હૃદયે ઈષ્ટ ઈષ્ટી, પતિના સુખે સુખી અને પતિના દુઃખે દુઃખી થતાં. પાશ્વલ્ય સમાજમાં ઘણાં હૃદયોમાં પતિપત્નીમાં ઘણો પ્રેમ દેખાઈ આવે છે, પણ એમનો પરસ્પર ભાવ ઘણોખરો સરખાપણાનો હોય છે; પણ એ પ્રકારનો પ્રેમ બન્ને જણમાં જ્યારે હોય, ત્યારે પત્નીએ પતિની સેવામાં પોતાને અર્પણ કરી, તેમાં ધન્યતા માનવી એ પૂર્વમાંની સ્ત્રીઓનો અને વિશેષ કરીને હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓનો મનોધર્મ છે. આ મનોધર્મ હજારો વર્ષના સંસ્કારોનું અને પરંપરાથી ચાલતી આવેલી રૂઢિનું ફળ છે, અને તેનું અત્યંત મોહક સ્વરૂપ જમનાબહેનની હંદગીનું દૃષ્ટાંત છે.

ન્હાનપણથી જ જમનાબહેનને પોતાનાં બધાં છોકરાંઓના મૃત્યુ પછી પારકાનું ભણું કરવાની તીવ્ર વૃત્તિ થઈ હતી. આ રીતે પરીપકારની વૃત્તિ અને ઉદારતા તેમનામાં આખી હંદગી સુધી ઉત્તમ રીતે પ્રદીપ્ત થએલી માલૂમ પડતી હતી. ન્હાનપણથી જ પોતાના હૃદયોમાં તથા પતિના મિત્રોને ખુશ રાખવા પોતાથી બનતું કરતાં; તેથી છેવટ સુધી કોઈ પણ દિવસે તેઓએ એકલાપણાનો ખ્યાલ પણ કર્યો નથી. આ સદ્ગુણને લીધે તેમને ત્યાં ઘણા અતિથિઓ પોવાતા, અને તેમનો આદરસત્કાર થતો હતો. તેમના મોટા મનને લીધે તેઓ ખાંભી હંદગીમાં તથા બહાર હંદગીમાં ઈર્ષ્યા રહિત કામ કરી શકતાં, અને પોતાનું કિંચું વર્તન ટેકવી શકતાં. સમાન ભાવના હમેશ ભળવતાં, અને પોતાનો મોહલો ખુશ આનંદી આત્મા કોઈ પણ પ્રસંગે ખિન્ન થવા દેતાં નહિ.

જમનાબહેન અનુભવી હતાં અને તેથી પોતાના હૃદયની કન્યાઓ સારી રીતે કેળવાય અને આગળ પડે તે બેવા ઘણાં ઉત્સુક હતાં. હરહમેશ મ્હને કામકાજ કરવામાં આગળ પાડતાં, અને અમે આગળ પડીએ તેમાં પોતાને જ ચીલા છે એમ સમજતાં. તેમનામાં અભિમાન તથા મ્હોટાઈ પણ સુદૃઢ ન હતાં. આ હૃદયે પોતાનામાં પગપેસારો ન કરે તેની સંભાળ પણ હોતાં. કોઈપણ કામ હાથે ધરતાં તો તે પાછળ મંડી રહેતાં ને કામ પૂરું કર્યુંથી જ આનંદ મેળવતાં. વિશેષ એમને નિયમસર કામ કરવાની સારી ટેવ હતી. નિયમસર ઉઠવું, નિમેશે વખતે જમવા બેસવું અને તે પ્રમાણે રાત્રે સુવું તેની સંભાળ હોતાં. ખોરાક પણ નિયમસર સાદો ખાતાં તેથી તેમની આરોગ્યતા સારી રીતે જળવાઈ રહી હતી. ઘરનું કામ દરેકને વહેંચી આપેલું હતું, અને પોતાનું કામ પોતે સારી રીતે બજાવી બધા કામની

જાતે દેખરેખ રાખતાં. વાલકેશ્વરમાં રહેતાં ત્યારે એમને ત્યાં રસોઈ સાફ બ્રાહ્મણ તથા આકરો હતા. તેઓને ઘણી-સારી રીતે ટેળવી તેઓની પાસેથી સમજીતીથી કામ લેતાં. તેમની ભૂલ થાય ત્યારે વિવેકથી ઠપકો આપી તેમની ભૂલ સુધારે. માણસ-આકરો ઉપર પ્રીતિ રાખતાં, અને લેદરુદિ રાખતાં નહિ તેથી તેઓ પણ ઘરના આદમીની માફક હમેશ એક જ ફેકાણે આકરીએ રહેતા. જમનાબહેનમાં સઘળા આદમીનું મન પારખી ઠાઠવાનો સારો ગુણ હતો; તેટલા માટે તેઓ કોઈને કડવું લાગે, દુઃખ લાગે તેવું માહું વચન ઉચ્ચારતાં પણ નહિ; અને જો તેવો પ્રસંગ આવે તો સુભાષામાં ઠપકો આપી, સામાના મનને ઉલટું હરી લેતાં. પોતાના સદ્વર્તનથી તથા ગંભીરતાથી આસપાસનાં માણસોને સુધારતાં. દયાનાં તેઓ દેવી હતાં, અને ગુપ્ત દાન ઉત્તમ પ્રકારે હમેશાં કરતાં.

આવી રીતે સદાયરણુ ચઢણુ કરી, શીયળ જળવી, એકનિષ્ઠાથી રહેનારી પતિવ્રતા સ્ત્રી જમનાબહેન જ હતાં. તેથી જ આ લોકમાં તેઓ કીર્તિ મેળવી પરલોકમાં પરમ પદવી તથા સુખ મેળવવા સ્વર્ગમાં સીધાવ્યાં છે.

એઓના ગૃહસ્થાશ્રમના છેવટના ભાગની આપણે નોંધ લઈશું. સને ૧૯૬૯ માં એમના પતિને ભારે માંદગી આવી પડી. તેઓ મુંઝઈ બેઠાં ૩. ૮૦૦ ના માસિક પગારવાળાં હેક-શ્રોકના મોટા ઓઢા ઉપર હતા, અને ત્યાં મોટી જોખમદારીનું કામ તેમને સંભાળવાનું હતું. દરરોજ સવારના દસ વાગ્યે બંગલેથી નીકળી તેઓ રાત્રિએ આઠ વાગ્યે પાછા આવે. તેમના પતિનું શરીર ઘણું તંદુરસ્ત હતું, અને કોઈ પણ વખતે એમને માંદગી આવી ન હતી. તેઓ પણ ઘણા નિયમિત રીતે કામ કરતા હતા, અને અંગની કસરત ઉપર પણ ઘણું ધ્યાન આપતા હતા. રાત્રિએ વાંચવા કરવાનો તેમને ઘણો શોખ હતો. વર્તમાનપત્રો તથા ચોપાનીઆંઓ સિવાય ધાર્મિક પુસ્તકો તેઓ વાંચતા, અને ગુજરાતી તેમ જ અંગ્રેજી વાર્તાઓ તથા તત્ત્વજ્ઞાનની ચોપડીઓ વાંચવાનું તેઓએ છેવટ સુધી ભરી રાખ્યું હતું. તેઓનું મન પણ ઉત્તમ કાર્યોમાં પડેલાનું પણ વખતની તાણને લીધે તેઓનાથી જલ્દર બાજતોમાં ભાગ લેવાને જની શક્યું નહિ. પોતાની માંદગી પહેલાં ચોડાક મહિનાની રજા લઈને હવા ફેર સાફ જવાનો તેમનો વિચાર હતો, પણ કામના બોલને લીધે તથા રજા મળવાનું મુશ્કેલ હોવાને લીધે, તેમનાથી તેમ જની શક્યું નહિ.

પોતાને, એક દિવસ અસહ્ય વેદના એકાએક ચર્ષ આવી અને પોતે ચીઠી લખીને મહિના દિવસની રજા મંગાવી. દાક્ટરોની સલાહ તરત લીધી, જેઓએ આ વખતની માંદગી સખત છે, અને જનતા ઉપચારો કરવા જોઈએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો. આવા સંજોગોમાં અને આવી ગંભીર માંદગીની વાત સાંભળી જમનાબહેનનું મન ઘણું મુઝાયું, પણ પોતે જાણ્યું કે મારી મુઝવણી કંઈ કામ સુધરશે નહિ અને સહ્યર્ષને તેવા નળલા વિચારો આવેથી ઘણું દુઃખ થશે માટે પોતે અત્યંત ધીરજ ધરી પોતાથી અને તેટલો સહ્યર્ષને માનસિક આનંદ આપવામાં તથા તેમના ચિત્તની વૃત્તિ શાન્ત રાખવાને પ્રયત્ન કરતાં. સહ્યર્ષની રોગ સાધારણ નહિ હતો, ગળામાં Cancer એટલે લાગંદરનો વ્યાધિ થયો હતો. દૂધ પાણી લેવાને પણ ઘણી મુશ્કેલી પડતી. દાક્ટરો તથા વેદના ઉપચારો ચાલુ રહ્યા પણ તેમની માંદગીએ ધીમે ધીમે વધારે પગપેસારો કર્યો, અને સારા થવાની આશા દિવસે દિવસે નષ્ટ થતી ગઈ. એમની માંદગી ચીર પાંચ મહિના ચાલી; તે દરમિયાન ઉભગરાથી, અતિ શ્રમથી, તથા મોટી ચિંતાને લીધે જમનાબહેનનું શરીર ઘણું કથળી ગયું હતું. તેમને અતિ દુઃખ તથા ગમગીની થાય તે સ્વાભાવિક હતું; પરંતુ આવા મહાભારત દુઃખમાં પણ સાન્નિધ્ય

જળવી, પોતાને ભવિષ્યમાં સક્કઈની માંદગીને લીધે દુઃખ થશે તેનો વિચાર પણ ઉદભવવા દેતાં નહિ, તેમની સેવા ચાકરીમાં પ્રકુલિત રહોએ હાજર રહેતાં. બીજાના આગળ સંસારી વિષયોની વાતો કોરાણે મૂકી ધર્મની વાતો, ઈશ્વરભક્ત તથા ભક્તિમાં જ તદ્દલીન થઈ જતાં, અને પોતાના પતિને વેદના તથા દુઃખ નહિ થાય તેવી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરતાં. સક્કઈ પોતે પણ બીજાનામાં પડ્યા પડ્યા તેમને ધીરજ આપતા અને આનન્દની જ વાતો ચલાવતા. સાધુસંગતિને લીધે સક્કઈને દુઃખપ્રસંગે વેદનાનું રમરણ નહિ થતું. આનન્દમાં જ તથા મોંજમાં રહેવાનો સ્વભાવ થઈ ગયો હતો, અને તેથી બધાને ધીરજ રહેતી હતી. આવી માંદગીમાં જમનાબહેનને “કન્યાવિક્રય” નાટક જે પરોપકારણે હતું, તેમાં હાજર રહી પ્રમુખસ્થાન લેવાને આમંત્રણ આવ્યું હતું, જે તેમણે સ્વીકારવાની ના પાડી. સક્કઈને આ વાતની ખબર પડતાં તેમને કપકો આપ્યો અને કહ્યું કે તમારે કન્યાવિક્રય કાર્યમાં નાપસંદગી બતાવવા ખાતર અવશ્ય ભાગ લેવો જોઈએ અને તમારે પ્રમુખસ્થાન લેવું જ જોઈએ, અને પોતે ઘણો આચ્છાદ કરી તેમને નાટક વખતે મોકલ્યાં અને તેમના તેમ કયાંથી ઘણા પ્રશ્ન થયા. ત્યાર બાદ સક્કઈએ તેમને એક દિવસ પાસે બેસાડી ઘણા આચ્છાદ-પૂર્વક કહ્યું કે આ શરીરનો સંબંધ એક દિવસ તૂટશે જ, પણ તેના વિયોગનો સંતાપ કરવો નહિ. ઈશ્વરે તમને આનન્દમય સ્થિતિમાં રાખ્યાં છે તે જ આનન્દમય સ્થિતિમાં રહેવું. તમે પરોપકારના કાર્યમાં મર્યા રહેજો. તેમાં જ આપણા હિસાબનું કલ્યાણ છે. જમનાબહેનને જે છેલ્લાં દશ વર્ષ થયાં જનસમાજનાં કાર્યોમાં ભાગ લેવા માંડ્યો હતો, અને પાછળથી પોતાની સર્વ છંદગી તેમાં જ અર્પી હતી, તે નગીનદાસ સક્કઈની પ્રેરણાને લીધે જ હતું. જે તેઓએ તેમને ઉત્તેજન આપ્યું નહોત અને પોતે સરળતા ન કરી આપી હત, તથા આચ્છાદપૂર્વક કામમાં ઉલટ દર્શાવી ન હત, તો જમનાબહેન ઉચ્ચ આદર્શો પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ થાત કે નહિ એ શંકાશીલ વાત છે. આ બધો ધન્યવાદ તેમના પતિ નગીનદાસ સક્કઈને જ થઈ છે. પુરૂષોએ હિંદુ સંસારમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિસાધકેવી રીતે કામ લીધું છે તે આ ઠેકાણે પ્રસંગોચિત હોવાથી પ્રોફેસર કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા સ્વર્ગસ્થ ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીના જીવનચરિત્રમાં ગોવર્ધનરામના આ સંબંધમાં શું વિચાર હતા તે નીચે મુજબ જણાવે છે:—

“શરીર, શુદ્ધિ, નીતિ તથા ધર્મ—એ ચારે વિષયમાં સ્ત્રીઓ જેટલી ઉન્નતિ મેળવી શકે તે મેળવવા સામે આપણી હાલની સંસ્થાઓએ જે ભીંત ચણી દીધી છે, તે સ્ત્રીઓને એક ઘાતકી અન્યાય છે, બ્યારે આપણને પુરૂષોને તે મ્હોટી હાનિ છે.” જમનાબહેનનું પોતાનું માનવું પણ આ મુજબનું હતું, અને તેમણે પોતાના ભાષણોમાં ઘણી વાર ખુલ્લે ખુલ્લી રીતે કહી બતાવ્યું છે.

દૈવેચ્છા પ્રબળ છે—મનુષ્યોપચાર કંઈ ચાલી શકતા નથી—અને આયુષ્યની દોરી બ્યારે તૂટવાને નિર્માણ હોય ત્યારે ચટકી શકતી નથી. તા. ૧૪મી જુન સને ૧૯૧૪ને દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે જમનાબહેનના પતિ શ્રીયુત નગીનદાસ સક્કઈ પરલોક ગયા. આવા દુઃખમય સમયમાં જે બાઈએ કોઈ પણ દિવસ દુઃખ-કલ્પનું ન હતું તેને અતિ દુઃખ થયું, પણ મુખોધનો ખરો ઉપયોગ, સાધુવાણી, સાધુભક્તિ તેમને કામે આવી, અને લોકાચારને શરણાગત ન થતાં, ઘણું જ ધૈર્ય રાખી મનને સાન્તવન કર્યું. ગત વસ્તુનો શોક તથા કલ્પાંત નહિ કરી પોતાના દિવસો ઈશ્વરભક્તિમાં તથા પોતાના સ્વર્ગવાસી પતિની છબી પૂજ્યત્વ-

યુક્ત દૃષ્ટિથી નિહાળી, પ્રેમથી ઉછળતા ભાવે તેની સેવા કરી તેના સ્મરણમાં તક્ષીન થઈ ગાળતાં હતાં. પતિના મૃત્યુનો કારી ઘા લાગ્યો હતો તેથી તેમનું તમામ બળ, તમામ તેજ, તમામ શૌર્ય, તમામ બુદ્ધિ, તમામ પ્રતાપ અને તમામ દૃઢબળ હવે ઉડી ગયાં હતાં. એમનું શરીર પણ હવે એકદમ નબળું અને ઢીલું ઢલ થઈ ગયું. કામ કરવાનું એમ જતું રહ્યું. ખોરાક પણ લઈ શકતાં નહિ, અને સંસારના ભોગમાંથી પ્રીતિ ઉઠી ગઈ હતી. આ કારણોથી શરીરમાંથી લોહી પણ ઉડી ગયું હતું, અને દિવસે દિવસે અશક્તિ વિશેષ થવા લાગી. પતિની છેવટની આજ્ઞાનું ઉત્થાપન ન થાય તેના સૂક્ષ્મ વિચારો તેમના મનમાં અલ્પવિચલ થતા હતા. એવી સ્થિતિમાં એમણે છ આઠ મહિના કહાડ્યા. પોતાથી પગથીઆં ન ચઢાડાય તો પણ પરોપકારવૃત્તિ દાખી ન શકવાથી પગથીઆં ચઢી, જનસમાજની સેવા સારૂ બહાર નિકળ્યાં. જ્યાં સુધી શરીરમાં ઉઠી બહાર જઈ શકવાની શક્તિ હતી ત્યાં સુધી જનસેવા કરીને જ પોતાનું જીવન ખતમ કરીધું. એમના શરીરમાં કંઈ પણ વ્યાધિ ન હતો પણ કોઈ વખતે નહિ કલ્પેલું આવું ભયંકર દુઃખ આવી પડ્યું. તેનો જ મનોવિકાર હતો. એમનો ઘણા વર્ષથી દૃઢ સંકલ્પ હતો કે મારા જીવનનું સૌભાગ્ય સદાકાળ રહેશે, પણ પૂર્વનાં કર્મોના સંસ્કારે એમની આ ઈચ્છા પાર પડવા દીધી નહિ. આ જ તેમની અસદ્ધ વેદના હતી. ભલાભલા સત્પુરુષોને પૂર્વના પાપ પુણ્યના સંસ્કારનું સુખ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, તો આ જગતમાં મનુષ્ય પ્રાણીનું શું ગતું ?

પોતાની જીવંતીનું ચક્ર વિલક્ષણ ગતિથી ફેરવ્યું. ભરતી ઉતરવા માંડી અને ઓટ થવા લાગ્યો. તેમની તમામ સંપત્તિ કપૂરની પેઠે ઉડી જવા લાગી. તેમના જીવનનું ઐશ્વર્ય તથા તેજ, તેમનું સૌભાગ્ય, તેમના શરીરનો આત્મા સંકળી હતા, અને તે જવાથી હવે નિર્લંબ જણાતાં. આ મુજબ ધર્મિષ્ઠ તથા પતિવ્રતા જમનાબાઈએ પોતાના પતિની પાછળ, પોતાના સ્વામીના વિયોગના શોકથી પીડાતા હૃદયને જવાળાથી નષ્ટ કર્યું. પેટમાં ભૂખ ઘણી રહેતી હતી, અને હરહમેશ ખાવાનું મન થયા કરતું, પણ જિહ્વામાં ગ્રીહકુલ મીકાશ નહિ હતી. ઘણા પ્રકારની ચીજો તેમના મ્હોં આગળ કરી મૂકતા પણ તેમને કોઈ પણ ચીજ પસંદ પડે નહિ. જે કંઈ ખાય તે સર્વે માટી જેવું લાગતું.

આનું ખરૂં કારણ તેમની જિહ્વામાંથી રસેન્દ્રિયોના દેવતા ઉઠી ગયા હતા. શરીરની ઇન્દ્રિયો દિવસે દિવસે શિથિલ થવા માંડી. હવે શરીરને કોઈપણ પ્રકારનું પોષણ નહિ હોવાથી તદ્દન નબળું થઈ ગયું. જેમ લીલા ખુશબોદાર જાડને પાણી તથા પોષણ ન મળવાથી છોડ શુષ્ક થઈ જાય છે, અને તેનું નામ નિશાન છોડી માટી સાથે માટીમાં મળી જાય છે તેવી રીતે હજુ પુષ્ટ થયેલા ઉજ્જવળ શરીરને કાષ્ટની પ્રતિમા જેવું બનાવી આખરે આ ક્ષણભંગુર સંસાર છોડી સ્વધામે પહોંચી ગયાં.

પોતે પોતાના બોલેલા શબ્દોનું ઉલ્લંઘન ન કરી, પારમાર્થિક કામોમાં જ ઘણાંખરાં જાહેર જીવન ગાળનારા સ્ત્રીપુરુષો જ્યારે સ્વર્ગવાસી થાય છે, ત્યારે જાહેર છાપામાં તથા માસિકોમાં આપણને તેઓના જાહેર જીવન સંબંધી જ ઘણી માહિતી મળે છે; પરંતુ તેઓના ગૃહજીવન વિષે આપણે ઘણી રીતે અજ્ઞાન જ રહીએ છીએ. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાને લીધે તેઓ જાહેર જીવંતીમાં કૃતોદ્ભવ કેવી રીતે નીવડ્યાં તે જાણવાની આપણને તક મળતી નથી અને તેને લીધે આપણે બીનમાહિતગાર રહીએ છીએ. ઘણીવાર કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષોનાં જાહેર જીવન ઘણાં જ ઉજ્જવળ નીવડ્યાં છે, પણ તેઓનાં ખાનગી જીવન ખોડખામીવાળાં માલમ

પડ્યાં છે. આવાં દુર્ઘાંતો અપવાદ રૂપે જ ગણાય. મુખ્યત્વે કરીને જો ખાનગી જીવન નિર્મળ અને શુદ્ધ હોય તો જાહેર જીવન કીર્તિવંત નીવડી સકે. જાહેર જીવનનો મજબુત પાયો ખાનગી જીવનમાં જ રચાય છે. જાહેરમાં એક મનુષ્યનાં કર્તવ્યો જોયાથી આપણે ઘણીવાર ઠગાઈએ છીએ; પણ જ્યારે આપણે તે મનુષ્યનું ગૃહવર્તન નીહાળીએ છીએ ત્યારે આપણે તેના જીવનનો ખરો ખ્યાલ બાંધી શકીએ છીએ. માટે જ આ લેખમાં જમનાબહેનના ખાનગી જીવનની વાત લખું છું. તે ઉપરથી માલમ પડશે કે જમનાબહેનની જાહેર જીવનની પાલત તેમની ખાનગી જીવનમાં જ ઘણી જ મજબુતાઈથી ચણાયો હતો, એ સત્ય જ હતું. તેમના ઉત્તમ જાહેર ચારિત્ર્યનાં મૂળ તેમના ખાનગી ગૃહજીવનમાંથી સ્ફુર્તી હતાં, અને તે ઉત્કૃષ્ટ હતું.

જમનાબહેન એમની દુંક્રી જીવનની ગુજારી, આ અલૌકિક સુંદર ભૂમિમાં પોતાનું કીર્તિવંત જીવન એમની પાછળ અમર કરી ગયાં છે. આધુનિક સ્થિતિમાં આવી પતિવ્રતા, સદ્ધર્મ-ચારિત્રી, સદ્ગુણી, અને સહનશીલ સ્વભાવવાળી સ્ત્રી આપણી નજરે જવલે જ માલમ પડે છે.

“પર ઉપકાર ઉદયિમાં દેવળ નિલ વહન કરનારી,
દેશી વિદેશી જનને સરજો, લાલ અતિ દેનારી,
લરત ભૂમિની તીર્થરૂપ ને, સરિતા રનેહપ્રદાત,
મહિલામધુવન માંહે વિચરતી, જંગમ જગ પ્રખ્યાત,
ધર્મનીતિ ત્રટયુક્ત શીયળ રૂપ, લરપુર જેમાં વારિ,
સાવ અદુરય કરી તેં અમથી યમુના અઘ હરનારી.”

સોની ભગવાનદાસ વિશ્રામ કૃત. સ્વ. જમનાબાઈ માટે શોકજનક વિલાપ.

“એક પતિવ્રતાને શોભે તેવી રીતે, અને એક સતીના સમાન વિચારવંત વિવેકી ગૃહિણી થઈ, તમારા તન, મન અને ધનને પરોપકાર અર્થે ખર્ચી તમારી કીર્તિ અમર કરજો.”

“બહેનો! દયા, પ્રેમ, પવિત્રતા, અને સત્યતા, એ કદાપિ પણ લજવાં નહિ. કાયા, વાણી, ને કૃત્યે કરીને ઉચ્ચ પરોપકારમય જીવન ગાળો. મનથી દયા ધરીને નિરંતર સર્વનું શુભ ઇચ્છવું, વાણીએ કરીને હમેશાં દુઃખી હૃદયને શાન્ત કરવું, કૃત્યોથી અને શરીરથી બીજાને સંહાય તથા મુશ્કેલી આપવાં, નિર્બળની ચાકરી કરવી, અને ધનથી અનેક રંક જીવોને સુખ આપવું, એ આપણું શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે. તે આ લોક ને પરલોકનું સુખ સ્વર્ગ છે.” સ્વર્ગસ્થ સૌં વિજયાલક્ષ્મી ત્રિવેદી.

“હીમ્મત, મીઠાસ, અને આત્મભોગ એ હિન્દી સ્ત્રીવનાં સદ્ગુણોની મૂર્તિરૂપ જમનાબાઈનું જીવન હતું.” શ્રીમતી સરોજિની નૈડુ.

જમનાબહેનનું જાહેર જીવન.

જમનાબહેનના જાહેર જીવનનો પાયો તેમના ખાનગી ગૃહજીવનમાં દેવા ઉત્તમ પ્રકારે નંખાયો હતો તેનું આપણે અવલોકન કર્યું. ખાનગી ગૃહજીવન ઉત્તમ પ્રકારનું હોવાને લીધે જ જમનાબહેન જાહેર જીવનમાં સફળતા મેળવી શક્યાં હતાં.

જમનાબહેનનું જાહેર જીવન સને ૧૯૦૩ માં જ્યારથી મુંબાઈમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી-મંડળ સ્થપાયું ને તેનાં પ્રથમ પ્રમુખ તરીકે નીમલુક કરવામાં આવી ત્યારથી જ શરૂ થયું હતું, અને તે ધીમે ધીમે મુંબાઈ શહેરમાં સારી રીતે વિકાસ્યું એટલું જ નહિ, પણ સુરત, ભાવનગર,

શીહોર વિગેરે જુદાં જુદાં સ્થળોમાં ફેલાવા પામ્યું. આ સ્મારક અંકમાં ઘણા ખરા લેખો જમનાબહેનના બહેર જીવન સંબંધી આવ્યા છે તો તે સંબંધી મારે ફરીથી લખવું જરૂરનું નથી. પરંતુ મંડળ જે દિનથી બાઈ ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાલાના ઘરમાં સ્થપાયું ત્યારથી તે આજ સુધી મંડળના મહારા ઘાડા પરિચયને લીધે આ લેખમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ ને તે પરવે જમનાબહેનનો સંબંધ એ વિષે થોડું વિવેચન કરવું અને જરૂરનું છે.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના:—આજથી તેર વર્ષ પૂર્વે આખ્યા હિન્દુસ્થાનમાં ગુજરાતી વર્ગની સ્ત્રીઓ સાડ કોઈ એવું અમુક સ્થાન ન હતું કે જ્યાં દરેક ગુજરાતી કોમની સ્ત્રીઓ નિયમસર ભેગી મળી સ્ત્રીવિજ્ઞતિ સાડ પરસ્પર પોતાના વિચારો દર્શાવે, તન અને મનની કેળવણી સાડ સાધનો યોજે, પરસ્પર પ્રેમભાવની વૃદ્ધિ કરે. એક સામાન્ય હેતુથી ઘણા માણસો એકઠા થઈ જે કામ કરી શકે તે વ્યક્તિ અગર છુટા છુટા કામ કરનાર કરી શકે નહિ. પરસ્પરના ઉત્તેજનથી મોટા વિસ્તારમાં કામ કરી શકાય છે, કામ કરવાની દિશાઓ સૂઝે છે, અને કામ કરવાનું પણ સહેલ પડે છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી વર્ગના લાભાર્થે આવા સ્થાનની ઘણી જ જરૂર હતી. આવું સાધન પૂરું પાડવાને બાઈ ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાલા અને ખીલ કેટલાકોને દેવેચ્છાથી પ્રેરણા થઈ, અને તેઓએ આ નાજુક કામ ઘણી સંભાળથી આરંભ્યું, અને દર મુધી દિન પર દિન સારી સ્થિતિએ લાવવાનો ખનતો પ્રયાસ કરે છે. આવું કામ આરંભવામાં અનેક અણુધારી મુશ્કેલીનો ખ્યાલ આવી શકશે નહિ. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીવર્ગ સાડ આ એક નવીન યોજના હતી; જે તે વખતે બહેરમાં પુષ્કળ ચર્ચાવા પામી હતી, અને જે તેના નેતા કાર્યામંદ્રી નહોત તો તત્કાળ પડી બાગી હોત. પણ સારા નસીબે આપણા ગુજરાતી કેળવાયલા તથા પ્રતિષ્ઠિત વર્ગ તરફથી તેને યોગ્ય સહાયતા ધીમે ધીમે મળતી ગઈ અને જે સંસ્થા આજ સુધી કદી પણ ઉભી થવા ન પામતે તે સને ૧૯૦૩ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં જન્મ પામી. આ સંસ્થાનો આરંભ કરવાનો ધન્યવાદ બાઈ ભવાનીદાસને તેમ જ આપણા મુંબઈના આગેવાન શહેરીઓ સ્વર્ગવાસી શેઠ ઝીજીભુખણદાસ આત્મારામ, શેઠ નારણદાસ પરસોતમદાસ, શેઠ ગોકલદાસ કહાનદાસ પારેખ, શેઠ લલ્લુભાઈ શામળદાસ, તથા ગુજરાતી હિન્દુ સોશીયલ યુનીયનના કેટલાક સભાસદોને ઘટે છે. આ સંયુક્ત સહાયતા નહિ હતે તો આ નાજુક કામ કદી પણ હારે પડતે નહિ. આ મંડળનો પ્રથમ મેળાવડો બાઈ ભવાનીદાસના બૃહેશ્વરના એમના રહેવાના મકાનમાં જ કરવામાં આવ્યો હતો, જે વખતે જમનાબાઈ સક્કઈ, માળવી, જડાવલાલી, મારાં માતુશ્રી જીણીબાઈ વિગેરે હાજર હતાં; અને જેમની આગળ આવું મંડળ સ્થાપવાની આવશ્યકતા, તથા તેના અનુષ્ઠાન લાભો વિષે વિવેચન કરી, હાજર રહેલી બહેનોને તેનો ઉદ્દેશ સમજાવવામાં આવ્યો હતો. નવા મંડળ સાડ કોઈ આગેવાન ઉત્સાહથી સ્ત્રીની ઘણી જ જરૂર હતી. જ્યાં સુધી લોકોમાં મંડળ વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ ત્યાં સુધી આરંભેલું કામ આગળ વધે નહિ. આ સાડ અમોને ગુજરાતનું છુપાયેલું રત્ન શોધી આપનાર શુદ્ધ અને મંડળના હિતાચિંતક બહીતા વડીલ મી. મંછાશંકર જીવણરામ હતા, જેમણે પોતાના પરમ મિત્ર મી. સક્કઈને આ કામમાં જમનાબહેનને આગેવાની લેવાનું તથા ઉત્સાહથી કામ કરવાને સાડ પ્રેરણા કરી. મંડળના સુભાષે જમનાબહેન મંડળનાં પહેલાં પ્રમુખ નિમાયાં, જે માનવંત ઓછો આજ મંડળની તેર વર્ષની હસ્તી સુધી તેમણે ઉવટ પર્યંત ભોગવ્યો. આ તેર વર્ષમાં પોતાની નજર હેઠળ જે કામ પોતે જ આરંભેલું—જેમાં ઘણાં વિશ્લેષ નહાં છતાં પોતાના તનમન

અને ધનની સહાયતાથી, પોતાના શરીરની તંદુરસ્તીની દરકાર કર્યા વિના, કેવળ સ્ત્રીલિંગ-
તિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ લક્ષમાં રાખી, પોતાના શુદ્ધિભળવડે આરંભેલા કામને ઉચ્ચ સ્થાને લઈ
આવ્યાં છે. જે સંસ્થામાં પ્રથમ ઘડિના કાંકરા ભેટલા સલાસદો હતા, તેની જગ્યાએ તેમાં આવે
છસો સલાસદો છે; જ્યાં શું કામ કરવું તેની મુજ પડતી ન હતી, તેને બદલે હાલમાં કામને
પહોંચી વળાતું નથી; જેની હસ્તીની મુંબઈમાં ભૂલેશ્વર છાંદલામાં ખબર ન હતી, તે સંસ્થા
હાલમાં આખા ગુજરાતમાં સુપ્રસિદ્ધિને પામી છે. મંડળને પ્રથમ ઘરનો એક નાનો ઓરડો
મોટો થઈ પડતો હતો, ત્યાં હવે જગ્યાનો ભારે સંકોચ થઈ ગયો છે અને બહુકના સ્થાનની
ઘણી જ જરૂર પડવા માંડી છે. જ્યારે પોતપોતામાં ઉવરાણું કરી ખરચ ચલાવી લેવાયો હતો,
ત્યાં હવે શિક્ષકોના પગાર-મોટું ભાડું-અને બીજા ખર્ચને સાડ નાણાની અડચણો નડે છે. જે
મંડળમાં પહેલાં જે બોલ છુટથી બોલવાની કોઈ પણ બહેન હિંમત કરતી નહિ, ત્યાં હવે બહેર
સંભાષણમાં ભાગ લેવાને કેળવાયદી સ્ત્રીઓ બહાર પડી છે. જ્યારે મંડળની હસ્તીની પ્રથમ
ચિંતા રાખવામાં આવતી હતી, તેને બદલે હવે મંડળની ગુજરાતમાં અનેક શાખાઓ સ્થપાઈ
છે—એટલી ઉચ્ચ સ્થિતિએ હાલમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ પહોંચવા પામ્યું છે. એ
મંડળને હાલની સ્થિતિએ લાવનાર-દોરવનાર-પાળનાર-પોષનાર આપણી ગર્વી ગુજરાતનું
સ્ત્રીરક્ષ જમનાબાઈ સકર્ધ જ હતાં, જેઓએ પોતાનું સર્વસ્વ છેવટ મુઠ્ઠી સ્ત્રીમંડળની
ઉન્નતિ સાડ અપ્યું હતું. ગોંડળનાં મુવરાણી સૌ. રાજકુવરબાઈએ પ્રમુખસ્થાનથી જે યાદ-
ગાર શબ્દો મંડળના પ્રમુખની સેવા બદલ કહ્યા હતા તેની હવે તેના સ્વર્ગવાસ પછી દુહના
કરવા યોગ્ય જ થઈ પડ્યા છે. “બહેનો! તમારું મંડળ આપણી આશાનું ક્ષેત્ર છે અને તે
આશાની અમૃતઝરણી ચંદ્રિકા તમારા મંડળની પ્રમુખ સરળ અને વિશાળ હૈયાની જમના-
મૈયા છે. પુત્ર વિનાની તે બાઈએ, મંડળને પુત્ર ગણ્યું છે, ને તમને પેટની દીકરીઓ ગણી
છે. હમેશાં હસવું, હૈયામાં સઉનો સમાવેશ કરવો, પરોપકારમાં પછાત ન રહેવું ને મીઠી
મીઠી દવાઓ પાઈ આનંદ અવધ આપવાં, એવી રીતે કામ કરવાની ટેવ છે. જે મંડળનો
નાવિક આવો સર્વદેશીય છે તે મંડળ માટે સારી આશા જ રાખી શકાય.”

જમનાબહેને મંડળ સાડ અનેક આશાઓ લવિષ્યમાં રાખી હતી; પણ તેઓ બાઈતેનાં
બી વાવી સ્વર્ગસ્થ થયાં છે. તે આશાઓ કૃળીભૂત કરવાનું કામ મંડળના હિતચિંતકો ઉપર
આવી પહોં છે. આ સંસ્થાની તેર વર્ષની કારકીર્દીમાં અત્યાર મુઠ્ઠીમાં મંડળે જે જે કામ
કર્યું છે, તેથી સ્પષ્ટ રીતે પુરવાર થયું છે કે મંડળને સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિ સાડ હજી અનેક
કામો બાકી રહ્યાં છે. આજ પંદર વર્ષ પૂર્વે જે સંસ્થા ઉભી કરવી એક કલ્પિત વાત હતી,
જે સંસ્થા પ્રત્યે શંકા ઉત્પન્ન થતી હતી, જેના અનેક લાભોની વાત ગર્ભમાં જ રહી હતી, તે
સંસ્થા આજ આપણી ગુજરાતી કોમમાં એક આશિર્વાદ રૂપ થઈ પડી છે. આ સંસ્થાએ
વિશેષમાં નિઃસંદેહ પુરવાર કરી આપ્યું છે કે પુરુષવર્ગની સહાયતાથી ગુજરાતી સ્ત્રીવર્ગ કેટલે
દરજાએ સંસાર સુધારાનું કામ આદરવાને શક્તિવાન છે. ધર્મિયે ગુજરાતી સ્ત્રીવર્ગને પણ
શુદ્ધિ કર્મોનુસાર આપેલી છે, પણ તે શુદ્ધિને ખીલવવી, તેને પ્રકાશમાન કરવી, તે પુરુષની
સતત સહાયતા વિના થવાની નથી. પુરુષોની સહાયતાની અવશ્ય જરૂર છે, અને આશા
છે જે આપણો ગુજરાતી વર્ગ જનસમાજના લાભાર્થે આવી સંસ્થાને મદદ કરવાને અને
તેને વધારે પ્રિય કરીને તેનો લાભ લેવાને તન, મન, અને ધનની સહાયતા કરવાને
તત્પર થશે.

આ સંસ્થાએ કયાં કયાં ઉપયોગી કામો કર્યાં છે, તે મંડળના તરફથી છપાવવામાં આવેલા

રીપોર્ટ ઉપરથી માલમ પડે છે. તેમાં જમનાબહેને કેટલો ઉપયોગી ભાગ ભજવી આ સંસ્થાની ઉન્નતિ કરી છે, તેનું આ અંકમાં બાઈ લવાનીદાસના લેખમાં વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેથી અત્રે વધુ લખવાની જરૂર નથી. હુંકમાં જે મંડળની કમિટીએ પોતે છપાવેલા ઇંગ્લેંડ આર વર્વના રીપોર્ટમાં આખરીમાં જતાવ્યું છે કે મંડળની આટલી ઉન્નતિ જમનાબહેનથી જ થઈ હતી તે વાસ્તવિક જ છે.

જમનાબહેને આ મંડળને પોતાનું બહાલું બાળક પ્રથમથી જ ગણ્યું હતું; અને તેટલા માટે જ પોતે તન, મન અને ધનથી તેને ઊંચેરવા સાડે જીવંતોડ મહેનત છેવટ પર્વત કરી હતી. મંડળ તરફથી ભરવામાં આવતી બધી સલાહો જમનાબહેનની હાજરીથી જ અને તેમની મીઠી મધુર વાણીથી સુશોભિત થઈ રહેતી હતી. મંડળના દરેક સલાહદને તેઓ ઉત્સાહ આપતાં હતાં, અને તેને પોતાની બહેન જરોબર ગણી પૈસાદાર અને ગરીબ વચ્ચે મુદ્દલ અંતર ન રાખી સમાન લાવથી તેઓ તરફ વર્તતાં હતાં. બધી બહેનની ઉન્નતિ થાય તે બેવા ઘણાં જ ઇતેભર રહેતાં. મંડળના કામકાજમાં ઉમેગી ભાગ લેવા અમને હરહમેશ પોતાની ઉમદા વર્તણૂકથી પ્રેરતાં ને વખતો વખત અમને કામ ઉપાડી લેવાની અમૂલ્ય સલાહ આપતાં. આ મંડળ નીકળ્યાથી અને તેના નેતા તરીકે સુભાષે અમને માતૃશ્રી જમનાબહેન જેવાં પ્રમુખ મળ્યાથી, અમે ગુજરાતી બહેનો આજે બહાર જીવનમાં આટલો આગળ પડતો ભાગ લેવા લાભશાળી નીવડ્યાં છિએ. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સંસ્થા મુંબાઈમાં ગુજરાતીસ્ત્રીઓ સાડે એક મહાન સંસ્થા રહી લસે લસે તેના તરફથી કામ આરંભાય તથા પરાંઓમાં. તે પોતાનું કામ વધારે ને દેશ દેશાવર તેની શાખા કહાડે ને અવરનવર મંડળની બહેનો સ્ત્રીકેળવણીના ફેલાવા સાડે ગુજરાત, કર્ણાટક, કાઠિયાવાડ મુસાફરી નીકળી પોતાના જ્ઞાનનો લાભ બીન કેળાવાયલી સ્ત્રીઓને આપે તે બેવા ઘણાં ઉત્સુક હતાં. મંડળ તરફથી અવરનવર કેટલાંક પરોપકારી કાર્યો તેઓએ આરંભેલાં હતાં. તેમાં સાઉથ આફ્રીકાની જગત્તહેર હિંદીવાળોની લડતને હિન્દી બહેનો તરફથી યોગ્ય ટેકો આપવાનું કામ તથા સને ૧૯૧૧-૧૨ માં દુષ્કાળ વખતેનું કામ એ એમની જીવંતીનાં મહાન કાર્યો હતાં.

ગુજરાતનો દુષ્કાળ:—સને ૧૯૧૧-૧૨ માં ગુજરાતમાં ભારે દુષ્કાળ પડ્યો હતો. ઘાસ ચારાની તંગીને લીધે ઢોરો હબરોની સંખ્યામાં નાશ પામતાં હતાં. ખેડુત લોકો અન્ન પાણી વિનાના થઈ જઈ ગભરાઈ ગયા હતા. દુષ્કાળને લીધે ઢોરોને કેમ ભળવી રાખવાં, કેવી રીતે સંભાળ લેવી ઘાસ ચારો ક્યાંથી પૂરો પાડવો, અને ખેડુત વર્ગને દુષ્કાળની ભયંકર આફતમાંથી કેમ અચાવવા તે સવાલ બહાર રીતે ચર્ચાતો હતો, અને તેને સાડે તાત્કાલિક યોગ્ય ઉપાયો યોજવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ હતું. સરકાર તરફથી મદદની વ્યવસ્થા થઈ હતી પણ આ મોટી આફતને પહોંચી વળવાનું કામ ઘણું કઠિણ હતું. આવી દૈવી આફતોના પ્રસંગોપર દૈવી પ્રકૃતિ વાળાનાં મન ઘણાં જ ઉરકેરાય, પરોપકારની તીવ્ર વેદના થાય. તેમ જ સંન્યાસીના સત્સંગ અને તેમના સદુપદેશને લીધે જમનાબહેનની પરોપકારી વૃત્તિ ઘણી ઉરકેરાઈ—અને પોતાના દેશી બાંધવોના હુઃખમાં પોતાથી બને તેટલો મરીઓના હુઃખનિવારણાર્થે આત્મભોગ આપવાનો વૃદ્ધ સંકલ્પ કર્યો. તેમનું આ મોટું સાહસ હતું; કારણ કે આ વખતે તેમની તબીયત બરાબર આલતી ન હતી, તેમ જ ચૈત્ર વૈશાખ માસનો સપ્ત તડકો ગુજરાતમાં સહન કરવાની તેમની શક્તિ પણ ન હતી. પરંતુ વચમાંની અડચણોનો કંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર પોતે કામ માથે લીધું, અને તેને કેમ પાર પાડવું તેની સતત ચિંતા લાગી. આ વખતે દુષ્કાળનિવારણાર્થે

ઘણાં ફંડો નીકળ્યાં હતાં, છતાં સ્ત્રીઓની તરફથી પોતે પણ એક ફંડ ઉભું કર્યું, અને પોતાની ધારણા કરતાં પણ વિશેષ પૈસા તેમાં એકઠા કરવાને તેઓ શક્તિમાન થયાં,—એટલા પૂર્ણ વિશ્વાસને તેઓ પાત્ર હતાં. પોતાના તરફથી પૈસાનો ફાળો આપીને તેઓ કંઈ બેસી રહ્યાં નહિ; પણ એકઠા કરેલા પૈસાનો સારી રીતે કેમ વ્યય કરવો, તથા સંકટમાં કેવી રીતે બહોળા વિસ્તારમાં કામ બઢવી દુઃખીઓના દુઃખમાં અંગત ભાગ લેવો, એનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. મરહુમ નગીનદાસ સક્કઈને પણ આ કામમાં તેમને સહાયતા કરવાનો ઘણો જ ધન્ય-વાદ ઘટે છે. દુષ્કાળવાળા લાગેમાં જ્યારે ફરીને તપાસ કરવાને મોટે ખર્ચે જમનાબહેનને મોકલવાનો બંદોબસ્ત કર્યો. જમનાબહેને ત્રણ મહિના સુધી શહેરો 'તથા ગામડાંઓમાં ફરીને દુષ્કાળમાં પીડાતા ગરીબ આદમીઓની તથા મૂળાં પ્રાણીઓની સ્થિતિની જાતે તપાસ કરી. દુષ્કાળમાં ગામડાંઓમાં સુસાફરીએ હતાં, તે વખતે તેમના મારા ઉપર કોઈ કોઈ વાર પત્રો આવતા હતા, તેમાં ગરીબ માણસોનો તથા મૂળાં દોરોના દુઃખનો ચીતાર તેમના દેખવામાં આવતો તે લખતાં તે ઘણો જ કરુણાળનક હતો. એક શ્રીમંત બાઈને આવા કામોમાં નિર્ભય-પણે વર્તી પોતાના સુખના ઉપભોગને દોરાણે મૂકી દુઃખીયારાની બંધારે ધાતું એ કાંઈ સહેલ તથા સાધારણ વાત નથી. ઈશ્વરી પ્રેરણા યથાથી જ આવાં કામો કરવાને મન દૃઢ નિશ્ચય કરે છે અને આ જાણએ તે પ્રમાણે પોતે આત્મભોગે કરી બતલાવ્યું, અને હજારોના આશિ-વાંદ લીધા. એ જ એમની અંદોજીતું ખડે સાર્યકા! ગામે ગામ ફરી ગરીબ બીચારા લાચારોને અન્ન પાણીનો બંદોબસ્ત કરી આપતાં—ઓઢવાને વસ્ત્રો પૂરાં પાડતાં—અને તેમને એકઠા કરી તેમના લયજીત બનેલા મનને શાંત કરતાં; તેમનાં દુઃખોની વાતો સાંભળી તેમને યોગ્ય સલાહ આપતાં, અને તેમના દુઃખના નિસાસા દૂર કરતાં, તથા તેમનાં આંસુ અટકાવતાં. હિન્દુ શાસ્ત્રમાં અતિથિને દાન આપવાનો ઉત્તમ ધર્મ ગણ્યો છે. તેનું પુણ્ય પણ ઘણું ઉત્તમ છે; અને જમનાબહેને દુઃખીયારાની વારે ધાઈ જે તેમની ખરા અંતઃકરુણની આશિષ મેળવી છે તે જાણીને ગુજરાતી પ્રજાને કેટલું ગૌરવ આવશે તે કહેવાની અત્રે જરૂર નથી !

દુષ્કાળની સુસાફરી કરી આવ્યા પછી જમનાબહેનની તબીયત ઘણી જ લથડી ગઈ હતી. પણ ગયે વર્ષે ડા. દાદાભાઈની જયંતી વખતે દેશભ્રમ દાદાભાઈ શેઠની ઇચ્છાનુસાર તેમની ખાસ ભેટ લેવા સાડ વેસાવે ઉપયુક્તિ સાથે આવ્યાં હતાં; અને તે દિવસે સાંજના મંડળની વાર્ષિક મીટિંગમાં પણ હાજરી આપી, પોતાની પવિત્ર ફરજ બજાવવા ચૂક્યાં ન હતાં. ત્યાર બાદ તેમની તબીયત વિશેષ બગડતી ગઈ, પરંતુ નાહિમત નહિ થતાં પોતે ભારે શ્રમ વેડી મંડળને લગભગ રૂ. ૮૦૦૦ થી ૯૦૦૦ ભેગા કરી આપવામાં સહાયભૂત થયાં હતાં. પોતાથી મંડળમાં હાજરી આપતી ન હતી, તેથી તેમને મનમાં ઘણું દુઃખ લાગતું હતું, છતાં મંડળના કાર્યની ઘેર ભેડાં ભેડાં કાળજી રાખતાં હતાં, અને માંદગીને લીધે પણ એમનો મંડળ પ્રત્યેનો ઉત્સાહ ગયો ન હતો. છેવટે આસો સુદ પાંચમને દિવસે ગયે વર્ષે પોતાની ઘણી જ નાદુરસ્ત તબીયત હતી, અને સક્કઈના દેવલોક યયાને ઘણો સમય થયો ન હોવા છતાં, મંડળમાં શ્રી નવરાત્રના ગરબાની ગોડવણ કરવાને અને તેની પૂર્ણ વ્યવસ્થા કરવાને વાળકેશ્વરની સીડી અથાગ મહેનતે ચઢી, મંડળમાં ગરબા પાર્ટી વખતે પધાર્યા હતાં, અને બધા સલાસદો સાથે મળીને ઘણા જ આનંદમાં ભાગ લીધો હતો. આ જ મંડળના પ્રમુખની મંડળની બહેનો જોડેની છેલ્લી મુલાકાત હતી. અહીંયાં કહેવું જરૂર છે કે જમનાબહેનનો કંડ ઘણો મધુર હતો, અને ગરબા ગાવામાં તેઓ ઘણા જ ઉત્સાહથી આગેવાન ભાગ લેતાં હતાં. એમનાં નાની બહેન રૂબાબહેનને પણ ગરબાનો શોખ હોવાને લીધે બન્ને બહેનો ઘણા પ્રસંગે સાથે જ ગરબા

ગાતાં, અને તે એટલા મધુર લાગતા અને એટલો બધો રસ ઉત્પન્ન કરતાં કે એ બંને બહેનોને. લોકો કાલાવાલા કરી ગરબા ગવડાવવા બોલાવે. આ શોખ તેમને છેવટની છંદગી સુધી રહ્યો હતો. શ્રીમંડળમાં દર વર્ષે નવરાત્રમાં ગરબાનો મેળાવડો કરાવી પોતે બધાની સાથે ગરબા ગાય, અને જેમને બરાબર ગાતાં નહિ આવડે તેમને ગાવાનું ઉત્તેજન આપતાં, તથા ગાવાનો ઉત્સાહ સ્ફુરતાવતાં.

આ પ્રમાણે છેવટ પર્વત જમનાબહેને ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળની સેવા ઉઠાવી હતી. મંડળને નમૂનેદાર સંસ્થા બનાવવા, અને તેના વિશાળ ઉદ્દેશોને ફળીજૂત કરવા તેઓ ઘણાં જ ઉત્સુક હતાં. જ્યાં લગી ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળ હસ્તીમાં રહેશે, ત્યાં સુધી જમનાબહેનનું શુભ નામ આપણી ગુજરાતી બહેનોના નિર્મળ હૃદયમાંથી બૂલાવાનું નથી. જમનાબહેને પોતાના સદ્વિચારો તથા સદુપદેશથી, સદ્વર્તનથી, અમૃતમય પ્રેમથી, શરીરાદિ સર્વસ્વના નિસ્વાર્થ લોગથી, આપણી કોમને આટલે ઉચ્ચ દરજ્જે ચઢાવી છે—અને તેટલા સાડ આપણે તે લડી બાઈનાં સદાકાળ આભારી જ રહીશું. જમનાબહેન પોતાના વીલમાં મંડળને રૂ. ૫૦૦૦ ની મોટી રકમ પોતાનું મકાન બંધાવવા સાડ આપી ચર્ચા છે, પણ આ રકમ મકાન સાડ કાંઈ પૂરતી નથી, માટે તેમાં યોગ્ય વધારો કરી આપણાં માતૃશ્રી જમનાબહેનનું નામ તથા કામ આપણી પોતાની જ ઉન્નતિને અર્થે કાયમ રાખવું એ આપણી પવિત્ર ફરજ છે. જે લડી બાઈએ આપણી ગુજરાતી શ્રીઓનું ગૌરવ વધારી આપણને આગળ પાડ્યાં તેમને વાસ્તે આપણે જેટલું કરીશું તેટલું ઓછું જ થશે. કોઈ પણ રીતે તેનો પૂરતો બદલો વાળી શકવાનાં નથી; તેટલા માટે આપણે ભારે પ્રયાસ કરવાનો છે તે ક્યારેથી આપણને થોડે અંશે પણ આપણું કર્તવ્ય કરવાનો સંતોષ મળશે. મુંબાઈની દરેક કોમની શ્રીઓની જે મોટી સલા માધવબાગમાં નામદાર લેડી વિલિંગ્ડનના પ્રમુખપણા હેઠળ મળી હતી, અને જેમાં મં. સ્વ. જમનાબહેનનું સ્મારક ફંડ ઉઘાડવામાં આવ્યું હતું, તે ફંડમાં મંડળની એકે એક બહેને યથારાક્ત રકમ ભરી, તથા બીજા પરોપકારી બહેનોની પાસેથી ભરાવવાની કોશેશ કરી જમનાબહેનનું સ્મારક થાય તે ફરજ બળવવામાં પાછી પાની કરવી નહિ. જે આપણે તેમ નહિ કરીશું તો આપણે નગણાં કહેવાઈશું, અને મોહું કલંક માથે ઔરશું. પણ અનેક પ્રસંગોએ આપણે સિદ્ધ કરી આવ્યું છે કે આવા કામમાં આપણે પાછળ પડનાર નથી, અને આ આપણા પોતાના શ્રેય અર્થેના કામમાં પાછળ પડીએ એ દ્રષ્ટા અસંભવિત છે. ધૈર્ય આપણા આ શુભ કામમાં સહાય થશે જ.

જમનાબહેનનો મંડળ સાથનો સંબંધ છેવટ સુધી હતો; પણ જ્યારથી મહંમ મી. મલબારી, અને ચા. દયારામ ગીડુમલ, તથા પ્રોફેસર ત્રીભોવનદાસ ગજગર જેવા સદ્ગૃહસ્થોની પ્રેરણાથી 'સેવાસદન'ની રચના મુંબાઈમાં ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં થઈ, ત્યારથી જમનાબહેને તે સંસ્થામાં પણ બેઠાઈ તેનાં સેક્રેટરી થઈ, તથા છેવટે એક ઉપપ્રમુખ થઈ તે સંસ્થાની સેવા ઉત્તમ રીતે બતાવી હતી. સૌ. કાશીગૌરી ગજગર, નાનીબહેન ગજગર તથા જમનાબાઈ સહઈએ ગુજરાતી વિભાગ સાડ પ્રથમ ઘણી મહેનત લીધી હતી. પણ કાશીગૌરીના સ્વર્ગવાસ પછી તે બધું કામ એકલા જમનાબાઈ સહઈ ઉપર જ આવી પહોં હતું. જ્યારે ગીરગામ બેકરોડ ઉપરથી સેવાસદનનું મકાન આન્ટરોડ તરફ લઈ જવામાં આવ્યું ત્યારે હિન્દુ વિભાગની કોઈ પણ સંભાળ શ્રેષ્ઠ નહિ એવી ધાસ્તી રાખવામાં આવતી હતી. પણ જમનાબહેને આ પરોપકારી કામમાં જેમ-જેમ તેમની સેવાની જરૂર વધારે લાગી તેમ તેમ પોતાનું તન અને મન તેમાં જ વધારે પરોવ્યાં, અને સહાયતા મેળવવાના કામમાં હરહમેશ મર્યાદા જ રહ્યાં. જમનાબહેને

સેવાસંદનમાં નિલ પોતાની હાજરી આપી, ત્યાં કામ કરનારી બાઈઓ ઉપર ભતે દેખરેખ રાખતાં હતાં, એટલું જ નહિ પણ દરેક ખાતાની બારીક તપાસ કરતાં. ભત મહેનત સિવાય પોતે પૈસાની પણ ઘણી સારી મદદ કરતાં, અને પોતાની પાછળ આ ખાતાના નીલાવ સાફ મોટી રકમ આપી છે. જમનાબહેનના સ્વર્ગવાસથી સેવાસંદનને એક અનુભવી બાઈની સહાયતાની મોટી ખોટ પડી છે. સેવાસંદનની સંસ્થાની જે અમૂલ્ય સેવાઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી તન, મન અને ધનથી દયાની દેવી તરિકે તેમણે જાળવી છે, તે ગુજરાતના ઇતિહાસમાં સોનેરી દસ્કતે કોતરાઈ જળવાઈ રહેશે. તેમના કામોની કદર બહુ સેવાસંદન સર્વાનુમતે તેમની પ્રશંસા કરનારો જે ઉત્તમ કરાવ પસાર કર્યો છે તે ખરેખર આપણને મગડર બનાવે છે. આવી દયાની દેવીઓ આપણા ગુજરાતીઓમાં અનેક થાયો અને દયાની લાગણીઓ પ્રસારો.

આ બે સંસ્થાઓમાં જ જમનાબહેનનું બહેર જીવન સમાપ્ત થઈ ગયું હતું એમ માનવાનું નથી. આ સિવાય જૈન મહિલાસમાજ, શ્રાવિકાશ્રમ, મુંબઈ, મુરત અને અમદાવાદના વનિતાવિશ્રામો, લાવનગર ખાતેની સ્ત્રીસંસ્થાઓ, કન્યાવિકૃત-નિવેધક મંડળ, જુગાર નિવેધક મંડળ વિગેરેને પોતાનાથી બનતી બતિમદદ આપતાં હતાં. તેઓએ પોતાના છેલ્લા વીલમાં જે ઉદારતાથી જુદી જુદી બધી સંસ્થાઓને યાદ કરી મદદ આપી છે તે બોઈને આપણી ખાત્રી થાય છે કે જમનાબહેન ખરેખર એક અલૌકિક સ્ત્રી હતાં. આવા સ્ત્રીરતને પગલે યાદી આપણે આપણા જીવનની સફળતા કરી લેવી એવી મંદારી દરેક ગુજરાતી બહેનને ખરા અંતઃકરણની વિનંતિ છે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—નામદાર ગંગાસ્વરૂપ રાજ્યભાતુશ્રી બામાસાહેબ
શ્રી જામબાસાહેબ, વાંડનેર.

જેમણે પોતાનું વિશુદ્ધ અને સાદું જીવન કેવળ આત્મસાધનાકારની રમણીયતાના બળ્ય પ્રદેશમાં વિહારવામાં ગુજરેલું છે તે વિદુષી સદ્ગત જમનાબાઈના ધર્મજીવન સંબંધી મારી તરફથી બે બોલ લખવાનું હું ઉચિત ધારું છું.

વિદુષી જમનાબાઈનું ગૃહજીવન, સમાજજીવન, નિલ જીવન અને ધર્મજીવન એટલું તો ઉચ્ચ અને સંસ્કારી હતું કે તેમના સહવાસમાં આવનારને કે તેમના જીવનની કથા સાંભળનારને એમને માટે પૂજ્યભાવ પ્રકટ થયા વિના રહે નહિ.

ગૃહજીવન:—પોતાના ગૃહજીવનમાં પતિપત્નીનો યથાર્થ શુદ્ધ પ્રેમ આ જગતમાં શું શું કરવા સમર્થ છે; પોતાના શરીર તથા અંતઃકરણની કેવા પ્રકારની કેળવણી ઉત્તમ ગુણવાળી પ્રબળ પ્રકટાવી શકે છે; પોતાના ગૃહનું વાતાવરણ આરોગ્યને આપનારું, મનની પ્રસન્નતા વધારનારું, મનમાં ઉત્તમ વિચારો સ્ફુરાવનારું તથા સદ્ગુણોમાં જ સ્થિર રાખનારું શી રીતે કરી શકાય છે; એ સઘળું તેઓ સારી રીતે સમજતાં હતાં, અને એ નિયમાનુસાર પોતાનો ગૃહસંસાર એવી તો સરળ રીતે ચલાવેલ હતો કે તેનું બારીકાથી દિગ્દર્શન કરનારને ઘણું શીખવાનું મળે છે.

સમાજજીવન:—સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે વિદુષી શ્રી જમનાબાઈએ અથાગ શ્રમ વેડી હિંદુ સ્ત્રીમંડળો સ્થાપવામાં, ગરીબોને ઘેર ઘેર ફરી એમનાં હુન્નો બહુ શાન્તિ કરવામાં, દરેક સંસ્થાઓને તન, મન અને ધનથી મદદ આપવામાં તિરસ્કાર તેમ જ અસહ્યવનો

ત્યાગ કરી ધૈર્ય ધારીને જમનાબાઈએ જે કયું છે તે એમ જ બતાવે છે કે સ્ત્રીઓની પ્રગતિના કાર્યમાટે જે સદ્ગુણોથી ભેઈએ તે સદ્ગુણોથી ભૂષિત હિંદુ સ્ત્રી કોઈ હોય તો જમનાબાઈ સમ્મત જ હતાં.

નિત્ય જીવન:—આત્મવત્ત્વ સર્વભૂતેષુ એ નિયમાનુસાર તેમનો પ્રેમ સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે એકસરખો હતો. તત્ત્વવિચાર અને સદનુદ્યાનવડે તેમનું હૃદય એવા રૂપે કેળવાયું હતું કે પ્રત્યેક પદાર્થની સાથે તેમનો આત્મીય સંબંધ ઘડાયો હતો. જનસેવા એ જ જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, એમ સમજી ધીમે ધીમે બહાર પડી ધર્મેભેદ, સાતિભેદ, ત્રિષતિભેદ ભૂલી જઈ સેવા બબલવમાં અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે નિશ્ચિન જમનાબાઈએ જે મહેનત ઉઠાવી છે તે સર્વગુણસંપન્ન જમનાબાઈનું કાર્ય આકર્ષક પ્રેમમાં આંજે તેવું છે.

ધર્મ જીવન:—જમનાબાઈનું અંતઃકરણ ઘણું જ દયાળુ અને પરોપકારી વૃત્તિવાળું હતું. દુઃકાળ સમયે ગુજરાતમાં ભતે ફરી મનુષ્ય અને ઢોરનાં દુઃખ પોતાને હાથથી ટાળવા માટે તન, મન અને ધનથી મદદ કરી છે.

પુરાતન શો પદાર્થ છે ? હું પણ શું કાચી છે ? વૈર, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા આદિ હ્રુદ લાવો શી વસ્તુ છે, એ એમના હૃદયે કદી જાણ્યું નથી. આ સદ્ગુણસંપન્ન જમનાબાઈના અવસાનથી આપણને એક મોટી ખોટ પડી છે અને મુંબાઈ ઇલાકામાં સર્વત્ર ગ્વાનિ પ્રસરી રહી છે.

જમનાબાઈના જે જીવનથી મુંબાઈ ઇલાકાને લાભ અને શિક્ષણ મળ્યાં છે, તે જીવન આપણી સ્થૂલ દૃષ્ટિએ મરણથી પરમાત્માની વધારે નિકટમાં ગયું છે તે ત્યાં નિત્ય મુખમાં વસી અને તેમનાવાવેલા સદ્ગુણો બીજા આર્થ મહિલાઓમાં પ્રકટ થઈ અનેક જમનામૈયા ઉત્પન્ન થાઓ એમ પરમકૃપાળુ પરમાત્મા શ્રી જગન્નાથંતા પ્રત્યે પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ.

જમનાબહેન કેવાં હતાં ?

લેખક:—સૌ. રમીબાઈ મોરારજી દામદાર.

જે જમનાબાઈને પહેલી જ વખત ૧૯૦૮માં જોયાં. ભેતાં જ એ હસ્તા મ્હોડાની મા-રાપર જે છાપ પડી તે હજી પણ જેવી ને તેવી જ છે. તેમનામાં શા ગુણો છે, તેઓ શું ઉપયોગી કામો કરે છે, તે વિષે જો કે તે વખતે હું કશું જાણતી ન હતી; છતાં પણ સ્વાભાવિક રીતે મને એમને માટે માનની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ.

શા માટે આપણને બધાને એમને માટે માન હતું ? શા માટે આપણે ગુજરાતી બહેનો એમને માટે અલારે મગર છીએ ? શું તેઓ જાહેર કામોમાં લાગ લેતાં હતાં તેથી ? તેમનામાં અસરકારક લાવણી કરવાની શક્તિ હતી તેથી ? અને અંતે, બધા સારા વિદ્વાન પુરુષોને એમને માટે માન છે માટે આપણે પણ રાખવું બેઈએ, એ વિચારથી આપણે એમના તરફ માનની નજરથી ભેતાં હતાં ? ના, ના, માત્ર એથી જ નહિ.

આપણે બધાં જાણીએ છીએ તેમ હાલ જેને આપણે કેળવણી કહીએ છીએ, એવી કેળવણી એમને મળી ન હતી. તેમનું હૃદય દંભવિનાનું, નિષાદસં હતું. તેમના હૃદયના જરા જેટલ ભાગમાં પણ બીજાઓના અજ્ઞાન માટે તેમને તિરસ્કાર ન હતો. પોતે ઉચ્ચ વિચારો ધરાવતાં, છતાં તે માટે લેશમાત્ર દુરાચર કે અહંકાર હતો નહિ. કેયોત્તરિ માટે પોતાથી જાને એટલા પ્રયાસો

કરવાની પ્રબલ ઇચ્છાઓ છતાં આજકાલ આપણે જેવું લહેરજીવન જોઈએ છીએ તેવા લહેર જીવનનો ચર્ચકથિત પણ લોભ ન હતો. ઉવડું, ઉછરતી છોકરીઓ સામે અનુકરણ કરવા લાયક દર્શાવો કેવી રીતે મૂકી શકાય, ચાહુ જમનાની યુવાન સ્ત્રીઓ છંદગીનું રહસ્ય સમજી શકે અને નામથી જ દેવીઓ નહિ, પણ ખરેખરી દેવીઓ કેવી રીતે થાય, પુખ્ત ઉમરની સ્ત્રીઓ પોતાના જીવનનો પાછલો વખત કેવા પ્રયત્નો કરવાથી શાંતિમાં ગાળી શકે, એવા એવા વિચારોને જ એમના હૃદયમાં સ્થાન હતું.

વળી એમને માત્ર પોતાની જન્મભૂમિ માટે જ નહિ, પરંતુ આખા ભારત દેશ માટે તીવ્ર પ્રેમ હતો. સ્ત્રીઓની ઉચ્ચતિમાં જ દેશની ઉચ્ચતિ છે એ સૂત્રનું રહસ્ય તેઓ જરાજર સમજ્યાં હતાં, અને તેથી જ ખાસ કરીને આપણી ગુજરાતી બહેનોનું અજ્ઞાન જોઈ તેમના હૃદયને અતિશય દુઃખ થતું હતું. આપણી બહેનોને અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં લાવવાને તેઓએ પોતાનામાં વિચારબળ, તેમ જ ચારિત્ર્યબળ ખીલવ્યું, અને તેથી તેઓ આપણી સ્થિતિ મુદ્દારવાને આટલા પ્રયાસો કરવાને શક્તિવાન થયાં.

આવા ઉત્તમ ચારિત્ર્યબળવાળાં, સ્વદેશવત્સલ, વિશુદ્ધ, નિખાવસ હૃદયવાળાં બહેનને આપણામાંનું કયું હૃદય માનની લાગણીથી નહિ પૂરે ? એ મહાન ગુણોને લીધે જ જમના-બહેન આપણા માનને અને પૂજ્યભાવને પાત્ર હતાં, અને તેથી જ તેઓ એક ગુજરાતી સ્ત્રીરત્ન હતાં એ વિચારથી આજે આપણે મગરૂર છીએ.

ઈશ્વર એવા આત્માને શાંતિ આપો.

ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ વિશે કંઈક.

લેખક:—બાહુબા સાંગણવાવાળા.

મુત બહેનો,

આપણાં હિન્દુ સ્ત્રીઓના આશ્ચર્યરૂપ જમનાબાઈ સદ્ગુણો સ્વર્ગવાસ થયો; ઈશ્વરે મહાન રત્નને રહેવા દીધું ! ઈશ્વર ઇચ્છા બળવાન છે, મનુષ્ય શું કરી શકશે ? આપણી એવી અંતઃકરણની પ્રાર્થના છે કે ઈશ્વર દેવીજીના આત્માને શાંતિ અર્પે.

પણ બહેનો ! જમનાબાઈને હું હવેથી દેવી જ સંજોગીને લખીશ. દેવીનાં પરોપકારનાં કામો મોટાં મોટાં પણ એમ કહેવરાવતાં કે ધન્ય છે. આપણાં જીવન શું નથી કહેતાં કે દેવીએ મહાન કાર્યો કરી કીર્તિ ઉજ્જવળ કરી છે. નામ અમર રાખી સ્વર્ગે સીધાવ્યાં છે ?

હવે આપણી બહેનોને એ જ પ્રાર્થના છે કે જેવાં પરોપકારનાં કાર્ય દેવીએ કર્યાં, તેવાં તમે પણ કરો, અરે, તેઓશ્રીને પગલે ચાલો, મહાન કીર્તિ મેળવો. સ્વાર્થ આખી દુનિયા કરે છે, પણ પરમાર્થ કરવો ઘણો કઠણ છે. અત્યારે હિન્દુસ્થાનને દેવીના મૃત્યુથી કેટલી ખોટ પડી છે, તે બધાંની લાલુમાં છે. દેવીનાં કાર્યોથી હજારો ગરીબો આજ આશિષ આપે છે. આપણે તો સમજીએ જોજીએ તો આપણને લાગે તે સ્વાભાવિક છે, પણ બીચારાં ગરીબો પણ, જ્યાં જ્યાં દેવીજીનાં અહેસાન છે ત્યાં ત્યાં, કોઈ કહે તો આજ પણ આંત્રિ પાડે છે.

વળી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમાંગને પણ આજે પૂરી ખોટ પડી છે. આપણે બધાં અત્યારે શોક કરીને બેસીએ તો ય શું થઈ રહેશે ? પણ દેવીજીની યાદદાસ્તી આપણે ગરથું ત્યાં મુકી તો હૃદયમાંથી જવાની નથી.

પીચર શ્રીમંત અને સાસરીયું ગરીબું એવી સ્થિતિમાં ઠહેન જમનાબહેને પોતાની છંદ-
ગીનું નાવ કેવી તદબીરથી હંકાર્યું તેનો ધણે આજની ઠહેનોને લેવા લાયક છે. આ દમ્પ-
તીના હૃદયમાં એવા પ્રકારના પ્યારે વાસી ઝીધી હતો કે જાત પરજાતનો કંઈ પણ ભેદ
હતો નહિ. અને આ લખનારના સંબંધમાં એવા અનેક દાખલાઓ બન્યા હતા. એમનો સ્વ-
ભાવ ઘણો જ મલતાવારો અને આનંદી સાથે સંતોષી હતો અને તેથી જ ગરીબ સાસરીયે એ-
મને કંઈ પણ ઓછું પડ્યું નહિ. એમના પતિએ શરૂઆતમાં કેટલાંક ખાતાંઓમાં નાના પગા-
રની નોકરી કરી હતી ત્યાર બાદ ધનકમટેફ ખાતામાં રૂ. ૪૦ ની જગ્યા મેળવી અને બાર
વર્ષની નોકરી દરમિયાન એમનો પગાર રૂ. ૧૫૦ ઉપર ગયો હતો. પછી મુંબઈ બેંકમાં ૩૫૦
રૂપિયાના પગારે મદદનીશ શરાફ તરીકે રહ્યા. પંદર વર્ષ ગુજરાઈ અને ત્યાર પછી ત્યાં વડા
શરાફની જગ્યા રૂ. ૬૦૦ ની મેળવી. પણ એ મોટો ઓછો ફક્ત બે વર્ષ સુધી જ ભોગવવા
પામ્યા. દેહ નબળો પડ્યો અને સ્વર્ગવાસ પામ્યા. એમને ત્યાં બાર બાળકોનો જન્મ થયો
હતો, પણ સંતાનની બાબતમાં એમનું નશીબ સિકંદર નહિ હતું અને મરણ વખતે એક પણ
બચ્ચું હૈયાત રહ્યું નહિ. એ બારેબાર બાળકો અધુરે ગયાં હતાં, અને હું આગળ વધીને કહું
હું કે એ બાળલગ્નના રીવાજની મોકાણ હતી. તો પણ આ પરોપકારી બાઈએ સગાંબહાણાં
વગેરેનાં છોકરાંઓને પોતા પાસે રાખ્યાં હતાં અને તેમના બહાલ અને લાડમાં તે સુખ અને
મોજ ભોગવતાં હતાં. એમને વારંવાર કહેતાં હતાં કે મને છોકરાં નથી તો શું, આ તમો
સર્વ મારાં જ છોકરાંઓ છો. અને ખરે જ અમને એક માતાના બહાલથી ચાહતાં હતાં
અને આજે એમની ખોટ અમને એક અમારાં બહાણાં અંગત મિત્રની ખોટ સમાન છે.
હુઃખ વધતું ગયું, અને હાલત વધુ અને વધુ બીમડતી ગઈ, છતાં બ્યારે અમો ગુલાકાતે જતાં
ત્યારે પણ તેઓ તે જ બહાલ બતાવતાં હતાં, અને અંતની ઘડીએ પણ અમને સદન માટે કામ
કરતાં રહી સદનને વધુ ઉપયોગી કરવું એવો આચલ તેઓએ કયો હતો. આ લાગ્યવતી બા-
ઈએ દેશ પ્રદેશની સમાજમાં પોતાના પૈસા તેમ જ જુદાજુદા મોટા ફાળો આપ્યો છે.
ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના પ્રમુખ તરીકે એ સંસ્થાના જન્મથી એવણે રહ્યાં હતાં અને
પોતાના પ્રેમી હૃદય અને ઉદાર સ્વભાવથી સવળાંઓનાં મન હરણ કરી લીધાં હતાં. સેવાસદન
કે જેનો જન્મ એક પરોપકારી પારસી ગૃહસ્થને આભારી છે, તેનાં ઠહેન જમનાબહેન
મરણ સુધી ઉપપ્રમુખ રહ્યાં હતાં અને ત્યાં પણ એમણે એવી જ નામના મેળવી
હતી. એમનાં સંખ્યાબંધ પરગણુ કામોનો હેવાલ લખતાં એકાદ નાનું સરખું પુસ્તક બરાચ
અને બે છોઈ એમના જેવાં જ પરગણુ ઠહેન એ કામ માથે ઉઠાવી એમણે દેશ પ્રદેશ
બલવેલી સેવાઓનું એકાદ ચોપાનું બહાર પાડે તો તે આજના વખતની ઠહેનોને મનન
કરવા લાયક થઈ પડે.

પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરની મહેરબાનીથી એમનો કંડ એવો તો મધુર અને મનમોહન
હતો કે બ્યારે પણ એવણે થોડું કે વધુ બોલતાં ત્યારે શ્રોતાજનોનાં દીવ શતી લેતાં હતાં.
નેકનામદાર હિંદના દાદા દાદાભાઈ નવરોહની જયંતી વખતે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના સમા-
સદો સાથે તેમના રેહણુ વેસાવે સુધી જઈએ મહાન દાદાના આશીર્વાદ મેળવતાં અને આ-
પતાં રહ્યાં હતાં. રા. ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચલાવેલી સલામહની ભૂંજેશમાં ચાલતી
અપીલો વખતે એમનું કામ અને મદદ વખણુને યાત્ર હતું અને નાણાની સારી રકમો લોકો
પાસેથી ભેગી કરી એમણે એ રૂડમાં મોકલી આપી હતી. એ સલામહની મદદમાં બરાચલા
સંમહસ્થાનમાં એમણે લેડી ફીરોજશાહ મેહતાના પ્રમુખપણા નીચે, એમનાં જેવાં જ ઉત્સાહી

અને ઉમંગી, પરોપકારી બહેન મીસીસ બર્થજી જહાંગીર પીટીટ વગેરે બીજી બહેનો સાથે કામ કરી રૂપિયા એક હજારની ઉપરની કીંમતના નમુનાઓ લેગા કરી એ સંગ્રહસ્થાનમાં મોકલી આપ્યા હતા.

ગુજરાત કાઠિઆવાડના ગયા ભયંકર દુષ્કાળ વખતે એમની મહેનત અઘાગ હતી, અને ચારે તરફ ભાષણો અને અપીલો બહાર પડી બીચારાં મૃગાં પ્રાણીઓ અને નિરાધાર હુકુમી માટે એકલા હાથે એકવીસ હજારનું ફંડ પોતે ભેગું કરીધું હતું. એ લગવતી બાઈએ મીસીસ પુતળીબાઈ શેઠના, મીસીસ બનકીબાઈ ભટ્ટ વગેરે બીજાં બાનુઓ સાથે પંચ મહાલ, ગુજરાત અને કાઠિઆવાડનાં દુષ્કાળમાં સપડાએલાં આશરે પોણોસો ગામડાંઓમાં વેઠલરી મુસાફરી કરી એ ફંડમાં ભેગાં કીધેલાં નાણાંથી લોકોને મદદ આપી તેઓના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કીધા હતા. એ કામ સ્ત્રીઓની કોમલ મંડળી માટે નાનું મુતું નહોતું. એમાં ભારે વેઠ અને આપદાઓ હતી, તે સર્વ એ કોમલ નારીઓએ સહન કરીધી હતી, અને લગભગ ત્રણ મહિનાની રંજ ભરી મુસાફરીઓ કરી મુખર્ધ શહેરમાં સર્વ પાછાં પધાર્યાં હતાં. એના સંબંધમાં ઉપલાં બાનુઓમાંનાં એક મારી ઉપર પોતાના પત્રમાં લખે છે, “બીચારાં જમનાબહેનના હક થવાથી ઘણીજ દિલગીરી લાગે છે. પોતે તો મુખી થઈ ગયાં, કારણ ભલી ને જિય છંદગી જ ગુભરેલી હતી, પણ એવણીની જોટ ઘણાંઓને, પોતાનાં તથા પારકાંઓને ગઈ, હશે જ. એવાં ઘણાં આપણા દેશમાં અને દરેક કોમોમાં થવાં ભેઈએ છે. ત્રણ અઠવાડીયાં દુષ્કાળના કામસર હમે સાથે રહ્યાં હતાં ત્યારે જ એવણી કામ કરવાની ઉલટ, હિમત, બાહોશી, અને સર્વ કરતાં વધારે પહેલી પોતાના ધર્મ પ્રમાણની પૂલ ને છંદગી કરવાની રીત ભેઈ મને ઘણું જ માન એ બાઈ તરફ વધ્યું હતું. પૈસાનો બી કેવો સારો ઉપયોગ કરી ગયાં છે.”

મુખર્ધમાં ટાઉન હોલમાં ગવરનર સાહેબ સીડનહમના પ્રમુખપણા હેઠળ એ દુષ્કાળ સંબંધી મળેલી સભામાં ઘણું જ અસરકારક ભાષણ જમનાબહેને આપ્યું હતું અને તેની ખુબીથી ઘણી સારી રકમ ભેગી થવાં પામી હતી. એ દુષ્કાળ વખતે કીધેલી મુસાફરીનો લગભગ રૂ ૨૦૦૦ નો ખર્ચ એ સખીવત્તુદ બાઈએ પોતાની ગીરોથી આપ્યો હતો.

લગવતી જમનાબહેનના હૃદયમાં એક એવી ભતના ગ્રેમે વાસો કીધો હતો, કે હુકુમ-કલ્યાણ કહો, કે પછી દેશકલ્યાણ કહો, કે પરદેશકલ્યાણ કહો; ભતનું કલ્યાણ કહો કે પરભતનું કલ્યાણ કહો, સર્વમાં એમનો હિસ્સો સરખા ભાગનો હતો.

ભાવનગર ખાતે જન્મ પામેલી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની શાખામાં એમનો હિસ્સો હતો, અને ગયા બુલાઈ માસમાં જ્યારે એ પણ ભાવનગર પધાર્યાં ત્યારે તે મંડળે એમની સેવાઓની યાદમાં એમને ચાંદીનું કાસકેટ ભેટ કરીધું હતું. હાલમાં ચાલતી ભયંકર લઠાઈમાં પણ એમનો ફાળો ખાલી ન હતો. ભાષણદ્વારા અબણુ લોકોનાં દીલ જિયાં થતાં એમણે અટકાવ્યાં હતાં, લઠાઈના ફંડમાં પણ તન, મન અને ધનથી મદદ આપતાં રહ્યાં હતાં, અને નામદાર બ્રીટીશ સરકારની જય થવાનાં ભાષણો આપ્યાં હતાં. છેવટે હું મારી ગુજરાતી હિંદુ બહેનોને એટલી જ અરજ કરીશ કે બહેન, જમનાબહેનની ખાલી સ્મૃતિ નહિ ગાતાં. એમને પગલે ચાલી પોતાની છંદગીનો આખો ભાગ નહિ તો થોડોક ભાગ જનસમાજની સેવામાં ગાળવો. ખુદા એમના હૃદયને શાંતિ બક્ષે.

ગં. જમનાખર્ચ સક્કર્ષ.

લેખક:—ખર્ચેન કુંવરખર્ચ બલભાઈ ભરડા.

પ્રિય અને ગુણવંત ખર્ચેન જમનાખર્ચેન નગીનદાસ સક્કર્ષ પોતાની હંદગીમાં અતિ ઉપયોગી પરમાર્થો અને ભલાં કામો આરંભી તે કાર્યોને સંપૂર્ણ થયેલાં બોધા અગાઉ આપણી વચ્ચેથી આલ્યાં ગયાં છે. જે બધું તે બધું એ ઈશ્વરે નિર્માણ કરેલા નિયમ મુજબ આપણને સર્વને મરવું તો બરહક છે. પણ દુઃખભર્યું જે છે તે કવળતરું અને એઓ ખર્ચેનના જેવી ઉપયોગી અને ક્વચિત્ ભોવામાં આવતી પરમાર્થો હંદગીની ભર ઉમેદો વચ્ચે આલ્યા જવાનું છે. એ સઘળું છતાં ઈશ્વરના એ ભેદને ભલા ભલા મહાત્માઓ પણ ઉકેલી શક્યા નથી.

મારી સાથે એ પ્રિય ખર્ચેનનો કશો સંબંધ કે એક ભતિ પણ નહિ છતાં ફક્ત પ્રીતિના કારણે એઓના મરણે દિવસો સુધી મને આંસુભર રડાવી છે. કારણ, એઓ એક એવા દીલસોજ અને સાચી લાગણી ધરાવનારાં ખર્ચેન હતાં, કે એમની યાદ કદી પણ બૂલી શકીશ નહિ. એમની સાથે મિત્રાચારીનું હું ગરીબ ખર્ચેનને માન હતું, અને વારે ઘડીએ મળવું થતું હતું. જ્યારે પણ મળતાં ત્યારે કલાકો સુધી ખુશ વાતચીતો ચાલતી, અને મારા મનને અતિ આનંદ થતો. ઈશ્વરે-છાથી હવે એ સઘળું સ્વપ્ન જેવું થઈ ગયું છે. પણ એમની સાથની વાતચીતોમાં એમના ઉત્તમ ગુણો વિષે જે વિચારો મને ઉપજતા તે થોડા બોલોમાં લખવાની એક નખળી કોશીશ કરવાની રબ લેઉં છું. હું એમના દરેક ગુણને ઇન-સાફ આપી શકું એવી શક્તિ બીજકુલ ધરાવતી નથી, પણ થોડીક કોશીશ હું કરીશ.

એમનો ગૃહસ્થાશ્રમ ધરો લેવા ભેગ હતો. એમના પતિ સ્વ. નગીનદાસ સક્કર્ષએ હંદગી એક હુંક પગારે ઇન્કમટેક્ષ કલેક્ટરની ઓફીસમાં કામદાર તરીકે રહી શરૂ કરી હતી. તે વખતે ફક્ત રૂ. ૫૦ ના પગારમાં જે રીતે એમનો ઘરસંસાર ચાલતો, તે જ રીતે, રૂ. ૭૦૦ ના પગાર સાથે ચાલતો. એમના ઘરસંસારમાં એઓનાં અતલમતના ખેતીઓ કાંઈ પણ ફેર ભેતાં નહિ હતાં. કારણ, જેમ જેમ એઓનો પગાર વધતો ગયો, તેમ તેમ એમના ઘરમાં હુકુંખીઓ પણ વધતાં ગયાં. તેનું કારણ એટલું જ કે પોતાનાં જેવાં દરેક લાડુઓને સુખી બોવા એ પતિપત્નીની ઉદાર સુદ્ધિ હતી. એમના પતિનો અંગત ખર્ચ બહુ જ નહોતો હતો, અને પતિપત્નીના પ્રેમી આત્માઓ એટલા બધા તો મળી ગયા હતા, કે બધે બધે એક જ છવે છવતાં, તથા એક જ વિચારો ધરાવતાં. બહેની હંદગીનો પાયો ધર્મતાં વચનો ઉપર દૃઢ હતો. એમ ન હતે તો એક હિંદુ બાઈ કાઠિયાવાડનાં ગરમ, ગરીબ ગામડાંઓમાં હુકુંખાના લયંકર વખતમાં ઘરેઘર ફરી લોકોને આશ્વાસન ને દાન આપવાની હીમત કરતે નહિ. એક હિંદુ ગૃહસ્થ હોઈ, પોતાની પત્નીની લોકોપયોગી અને ધાર્મિક સુદ્ધિને ખીલવાની હોંસ ધરાવવાની સુદ્ધિ માટે સ્વર્ગવાસી બાઈને ખર્ચ માન ઘટે છે. પતિપત્નીના પરમાર્થ માટે હીમતથી બહાર પડવાના વિચારો બુદ્ધિ પડતે, તો ખર્ચેન જમનાખર્ચેનથી જે કાર્યો થઈ શક્યાં છે તે કદી પણ ચતે નહિ. બાળલગ્ન નહિ કરવાં ભેઈએ તે માટે એઓના વિચાર ખરે જ આપણું માન ખેંચતા; તેમ જ વિધવાઓનાં દુઃખ ઓછાં કરવા ઘણી કાળજી ધરાવતાં, અને જ્યારે પણ મારે એ વિષે એઓ સાથે વાત ચતી ત્યારે કહેતાં કે દેશમાં વિધવા-આશ્રમો અને વનિતા વિશ્રામો જેવી ઘણી સંસ્થા સ્થપાય અને ત્યાં જીવાન કમનશીબ વિધવા સ્ત્રીઓને યોગ્ય શિક્ષણ આપી તૈયાર કરવામાં આવે તો હિંદુ સમાજને એવી કેળવાએલી વિધવા સ્ત્રીઓ કેળવણી વિનિરેનાં કામોમાં ઘણી મદદરૂપ થઈ પડે.

એઓ ખર્ચેનશ્રી અતિ વિશ્વાસપૂર્વક માનતાં કે સ્ત્રીકેળવણી વગર હિંદુ કોમનો

બલકે દેશનો ઉદય થવાનો નથી. પણ તે કેળવણી કેવી, હોવી જોઈએ તે વિષે એ બહેન જે ઉત્તમ વિચારો કહેતાં તેના બાલકારા હજી બાલ્યે મારા અને અથડાયા કરેછે. તેઓ કહેતાં કે “બહેન તમો બાલ્યો છો? હું જે કેળવણી કરું છું તે એવી કે છોકરીઓ દીકરીઓ કે વહુ તરીકે માંખાપની કે સામુસસરાની સેવા કરતાં શીખે, સગાં સંબંધી અને સાસરામાં દરેકને આહતાં અને તેઓનાં સુખદુઃખે સહાય થતાં શીખે; પત્ની તરીકે ધણીના ઘરને હસવું કરે, પતિને પોતાની પવિત્ર અને જિંવી રીતે વશ કરી લે; વળી માતા તરીકે પોતાના દીકરાઓને ખરેખરા દેશભક્તો, રાજ્યને ગાન આપનારા, વિદ્વાન, વીર પુરુષો બનાવે; દીકરીઓને ઠાલી પ્રીતીયારી નહિ શીખાડતાં સરળ ગુણસંપન્ન બનાવે; તેનું નામ તે બાલુદી શ્રી. આઠી ઈશ્વેજ ક્રેન્ધ ઇતિહાસ કે ગણિત શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ થઈ નામ કહાણું તેમાં કાંઈ વળે નહિ.” આ ઉત્તમ વિચારો ફક્ત હિન્દુ બહેનો માટે જ શીખવા લાયક છે એમ નહિ પણ દરેક કોમની બહેનોને ગોખી રાખવા લાયક છે.

એમનો મોટો ગુણ જે હતો તે એ કે પોતે જે વિચારતાં તે ખાલી બોધીને જ બેસી નહિ રહેતાં, પણ તે રૂડા વિચારો પોતાના તન ને ધનના ભોજે બલવી આપતાં. તેનો એક ખરો જ વખાણપાત્ર દાખલો તે હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ છે. ૧૯૦૩ ના વરસને, વહાલી હિન્દુ બહેનો, તમો આશીર્વાદ દેજો, કારણ તે સાલ તમો માટે ઈશ્વર તરફના આશીર્વાદ લેવું આગ્યું હતું. આ સાલમાં આપનાં ગુણિયત બહેને તમારી કોમનાં કેટલાંક માનવંત બહેનો ભાઈઓની ભેગી મદદથી, અને કહેવાને બહુ ખુશી છું કે ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોના સાચા હિતકારી ભાઈ ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળા તેમ જ વકીલ મી. મજાશંકર જીવનરામ તથા શેઠ પરશોત્તમદાસ ઠાકોરદાસ અને બીજા ભાઈઓ જેઓ પોતાની કોમનો ઉદય થયેલો જોવા ઉત્સાહ ધરાવે છે તે સર્વની સાથે મળીને, આ હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરી. ભાઈ મંજાશંકરને ખરે જ ધન્યવાદ ઘટે છે કે તેઓએ આ આપણાં પરમાર્થી બહેનને એ મંડળનાં પ્રમુખ નેમવા લલામણ કરી. આના પરિણામમાં આજ ૧૩ વરસમાં આ મંડળે આપણાં ઉત્સાહી બહેનની કીમતી મદદ અને સેવા બલવવાની ખંતથી કેટલો લાભ મેળવ્યો છે, તે મંડળની શરૂઆતની સ્થિતિ અને હાલની સ્થિતિ સરખાવી જોતાં માલમ પડશે. આપણાં બહેને જે મીઠાં બીજાં વાળ્યાં તે ઉગી એક સુંદર વૃક્ષ તૈયાર થયું છે. તેને મીઠાં ફળો આવવાને શરૂઆત થઈ ચુકી છે. તમો મારી લલી હિન્દુ બહેનો તે વૃક્ષને તમારા તન મન ને ધનથી બળવશો તો ઘણા જ ઘોડા સમય પછી તેનાં મીઠાં ફળો આપવા લાગ્યશાળી થશો. બહેનો આ ૧૩ વરસ અગાઉ તમો તમારા રૂડા વિચારો બહેરમાં જોલી શકતાં ન હતાં. કોમને રૂડી સ્ત્રીઓ કેટલી ઉપયોગી છે તે તમો બાલ્યતાં હશે તે છતાં બહેરમાં મૂકવાને કંઈ સાધન નહિ હતાં. મોટી બહેનોને માટે કેળવણી જેવું તો કાંઈ હતું જ નહિ, પણ આજે તો તમો વારે ઘડીએ મંડળની સભાઓ જરો છો અને પુરુષોની કશી પણ મદદ વગર ભાષણો કરી તમારા વિચારો જણાવો છો. સ્ત્રીઓ માટે બલવાના

નહિ શકતાં ગરીબોની આલીઓમાં જઈ ફક્ત મ્હોડેની જ નહિ, પણ પોતાથી બની શકતી પૈસાથી મદદ કરતાં.

તેઓ ખરાં સુધરેલા વિચારનાં હોવા છતાં મોટાં ધર્મચુસ્ત હતાં અને ધર્મ ઉપરના ભારી લક્ષિભાવથી જ દયાલાવ, શાંતિ, માયા અને પરમાર્થ વર્તાવી શક્યાં હતાં. તેઓ સુધરેલા વિચારનાં છતાં કોઈના અલણ વિચારને ધિછારી નહોતાં દહાડતાં પણ તેના તે વિચારોને સુધારવાની કોશીસ કરતાં. એઓના બોલમાં કાંઈ એવી મીઠાશ અને પોતાનું વાજબી કહેણ સામા માણસ ઉપર કસાવવાની એવી શક્તિ મેં બેઈ હતી કે કોઈ વંદેલ, ખોટું રસ્તે ઉતરેલું માણસ હોય તે પણ એવા બોલથી લલે રસ્તે જવાં પાછું વળે.

એ બહેનને ૧૨ અન્ન્યાઓ થયાં હતાં. તે સઘળાં જ ઇશ્વરેચ્છાથી પાછાં થયાં હતાં, પણ આ બાઈની સહનશીલતાને ધન્ય હોએ કે પારકાને પોતાનાં જ કરી ગણવામાં એઓ પોતાનું હુખ જુથી ગયાં હતાં. ઇશ્વરને લાગ્યું એ ખરું એ જ એઓનો હંમેશાં બોલ હતો. જહાલાં અન્ન્યાઓને ખોતાં કયી માતાનું દુઃખ નહિ રહે? એ બહેનને તેનો વિચાર થતાં મહાશોક થતો, પણ ધુરત મૂગે મ્હોડે ઇશ્વરને યાદ કરી શાન્ત થઈ જતાં. ખરે જ ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોનાં નાનાં નરીજ કે આ પરમાર્થ સાધવી બાઈને ઘણા જ હુંક વખતમાં ગુમાવ્યાં. એઓની ઉમર પચીસ વરસ વધુ હતે તો ખચીત કોમને ભારે લાભ થતે, પણ જેવી ઇશ્વર-ઈચ્છા, દોળાઈ ગએલા દુધ ઉપર રડવા કરતાં તે માનવંત માતાને પગલે ચાલવા મારી લક્ષી હિન્દુ બહેનો કોશીસ કરશે તો હિન્દુ કોમ એવાં ઘણાં જમનાબહેનો એવા શક્તિવાન થશે. તમારી ગુજરાતી બહેનોમાં એવાં રત્નો ઘણાંક એવામાં આવે છે જે જાહેરમાં હજી હલકાં જ પગલાં ભરે છે. તેઓ હિંમતથી બહાર આવી કોમહિતકારી કામો કરે એવી મારી પ્રાર્થના છે. તમો બહેનોમાં ઘણો ઉત્સાહ છે, બોલવાની છટા અને ખરા વિચારો આપવાની શક્તિ છે, તમારાં પવિત્ર મન ખરાં ચંચળ છે, માટે બહેનો, તમો આપણાં સ્વર્ગવાસી જમનાબહેનની સાલ્વતાં માની હિન્દુ અલણ સ્ત્રીઓનું, નાની ગરીબ અફશોસ કરવા ભોગ હાલતની વિધવાઓનું અને અનાથ બાળકોનું લાઈ કરવા બહાર પડશે તો જરૂર તે બહેનનો પવિત્ર આત્મા તમારી મદદે આવી તમારું લાઈ કામ સંપૂર્ણ કરાવશે એવું માફ ગરીબ આશીન મત છે. બહેનો ફક્ત થોડા બોલો વધુ લખીશ કે ગુજરાત તરફનાં ગામડાંઓમાં જ્યારે દુષ્કાળ પડે છે ત્યારે કાલીપર જ ભતનાં સેંકડો જીવમરો સ્થેતાં બાળકોને પારકા ધર્મમાં વટલી જતાં મેં મારી નજરે જોયાં છે. દોષીયા, દુખવા કે વારલી કોકણ ભતનાં માળાપો ફક્ત પાંચ સાત રૂપીઆ કે પાંચ દસ મણુ ભાતની લાલચે પોતાનાં હુમળાં બાળકોને પરભતમાં વેચી દેતાં આજ વરસોથી હું જોતી આવી છું. હંમેશાં અન્ન્યાને વેચતી વખતે માળાપો ને અન્ન્યાં મહા-દુઃખમાં પડે છે પણ પેટની જીખ આ લલંકર પાપ કરાવે છે. માટે તમો બહેનો અને લાઈ-ઓને વિનંતિપૂર્વક કહું છું કે આ બાળકોને સહાય થાઓ અને તેઓનાં લાચાર માળાપની આંતરડીના આશીર્વાદ મેળવો. એ વિષે મને જમનાબહેન સાથે ઘણી વખત વાત થઈ હતી, અને તેઓ ખરા દીસે એ બાબત હાથમાં લેતે એવી મારી ખાતરી હતી. પણ એઓનાં આયુષ્યે ચારી આપી નહિ, એ ગરીબ અનાથ ન્હાનાં બાળકોનું કમનશીજ સમજ્યું છું.

ઈશ્વર પાસે વિનંતિ છે, કે ઇશ્વર અમોને એવાં જમનાબહેન ઘણાં આપો. હિન્દને એવાં જમનાબહેન ઘણાં બેઈએ છે.

છેવટ પરદુઃખલગ્ન વિદ્યમ રાજ માટે કવિએ કહ્યું છે તે આપણે એ જાહેનને લાગુ પાડીશું કે,

જ્યાં ત્યાં સુધી જશ લીધ, સુખ લોગ્ન નિદ્રા નવ કીધ,
ન કયું વહાણું દેહ કે દામ, વહાણું એક પરમાર્થ કામ.

ગં. જમનાખાઈ સમ્મદ.

લેખક:—દીનખાઈ કે. પાઠક.

સ્વર્ગવાસી જોને જમનાખાઈ. નગીનદાસ સમ્મદની ઓલખનું માન મને ઘણું થોડું વરસ થયાં જ મળ્યું હતું, પણ એ જ્યાં જોનેના ઉત્તમ ખવાસની પીછાન માટે ઘણા જ હુંક ચરસાનો એઓ સાથનો સમાગમ પુરતો હતો.

એક પહેલા જ મેળાપમાં સામા માણસના મનમાં જે લાગણીઓ એઓ ઉત્પન્ન કરી શકતાં, તે કંઈક કીમતી વક્ષેશની નવાજેસ મેલવવાની મોટી ખુશાદી જેવી હતી. એ નવાજેસ તે માણસ જાત માટે જોડી દીવસોજ લાગણીઓથી ધમકતા એક અતિ દયાળુ દીવ સાથની તેઓની ઉત્તમ personality ની હતી. તે કોઈથી હાજતમંદ માટે એક મગફર હક તરીકે ઘણી છુટથી આપવાને એઓ હમેશ તત્પર રહેતાં એટલુંજ નહિ, પણ તેવી તક શોધતાં રહેતાં.

દીવની જોડી લાગણીઓ સાથે ઘણા જાયા વિચારો અને ઘણું long judgment એઓ જોને ધરાવતાં જેથી કરી ફેટલીક વાર ઘણા વાંધા લર્પા સવાલોનો નિર્ણય ઘણી અચ્છી રીતે આણી શકતાં.

એઓ સાથની એક મુલાકાત વેળા મુધરેલા અમેરિકા દેશનાં આચાર વિચારોમાં આગળ વધેલાં એક માનુ હમારી સાથે હતાં. જમનાખાઈ જેવાં વૃદ્ધ ઉમ્મરનાં હિંદુ જોને આગળ વધેલા અમેરિકન વિચારો માટે શું ખ્યાલ કરતાં હશે તે જાણવા તેઓએ કહ્યું કે “હમારા દેશમાં તો હવે છોકરાઓ છોકરીઓની સામટી સ્કુલો-કલ્લવામાં આવે છે. એ રૂઢિ તો તમને વાંધા લરી લાગતી હશે.” “શા સાર?” જમનાજોને કહ્યું. “સી પુરૂષે સંસારમાં સાથે જ હંદગી ગુનરવી એ તો ખુદાઈ કાયદો છે. તો પછી અયગીમાં જ તેઓ સાથી બની સાથે સાથે કેળવણીના મંદિરમાં પણ ઉધરે તો તેમાં વાંધાભર્યું શું હોય? પણ જોને તેઓના શિક્ષાગુરૂઓ તમારા જેવાં જિવ વિચારનાં માણસો એકએ કે જેઓ અચ્છાનાં સાફ મનને કોઈ પણ રીતે મેહું ન કરે.” આ જવાબથી હમારાં પરોણાં એટલાં તો ખુશ થયાં કે બીજા એવા શકમંદ સવાલો વિષે તેમના વિચાર ઘણી ઈતિભરીથી સમજ ઘણાં જ ખુશ થઈ, અને, હું ચોકસ માનું છું કે, હિંદનાં આ એક બેટી પરથી હિંદની સ્ત્રીઓ માટે ઘણો જાઓ વિચાર બાંધી તેઓ વિદાય થયાં.

તેઓના જવા પછી જમનાજોને કહેવા લાગ્યાં કે યુરોપિયન બેરોઓ ઘણીક વાર એમ ધારતાં દીસે છે કે એઓના દેશમાં સ્ત્રી પુરૂષો ઘણાં વધુ સાથે વસે છે તેથી તેઓ વચ્ચેનો સંબંધ વધુ ગાઢ બને છે. પણ શું આપણને એકમેક માટે ઓછી પ્રીતિ રહેશે? આપણામાં તો જો સ્ત્રી પુરૂષ પરણેલી હંદગીમાં પ્રીતિથી એકમેક તરફની ફરજો ન બજાવે તો સ્વર્ગનો માર્ગ પણ તેઓ માટે ખુલ્લો રહેતો નથી. હમારામાં એક વાર્તા છે જેણે મારી અયગીમાં મારી પર ઘણી જોડી અચર કરી હતી. અને મારા મનપર તે હમેશ

રહે છે. તે એક સ્ત્રી માટે છે. તે સ્ત્રી આ દુનિયામાં એક દેવી જેવાં લક્ષ્યાં કાઢ્યાં કરી આકાશમાં ગઈ, અને દેવોને-કહેવા લાગી કે, 'તમને પસંદ પડતાં કામો હું કરી આવી છું. માણસ જાતનાં દુઃખ નિવારણ કરવા મેં ઘણો શ્રમ ઉઠાવ્યો છે; માટે હવે સ્વર્ગનો દરવાજો ખોલી મને અંદર લ્યો.' દેવોએ તેણીને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'જહેન, તું એક સ્ત્રી છે, એટલે સંસારમાં ધણી તરફની ફરજો તું બજાવી આવી છે કે?' 'ના,' તે દેવીએ કહ્યું. 'સામાન્ય મનુષ્ય જાતના હિત માટે હું એટલી રોકાઈ રહેતી હતી કે પરણેલો સંસાર ભોગવવાનો મને વખત રહ્યો નહિ.' ત્યારે પેલા દેવોએ કહ્યું કે, 'તારી છંદગી અપૂર્ણ છે. તારે દુનિયામાં ફરી એક વાર જવું પડશે.' તેને દેવોએ પાછી ચોકડી આપી. એ કહી રહ્યા પછી જમનાબહેન બોલ્યાં કે, "મેં પણ મારી જીવાનીમાં મારા ધણી માટેનું અને હમારા સંસાર માટેનું દરેક કામ બજાવી તકે મારે હાથે કરી નેઓની સેવા બજાવી છે."

સેવા બજાવવી, 'to serve'નો જીરો લાવાઈ એઓ જહેન સમજતાં અને મોટી દોલત કે વગ વસીલો સંપાદન કર્યા કરતાં ખરા દીલની સેવા બજાવવામાં સમાયલી મનની ઉંચી પ્રશાસી એઓ ઘણી વાર હાંસલ કરતાં. તેના એક દાખલા તરીકે બાલુગંગાના મંદિર નજીક વસતાં ઘણાં હલકી રાતિનાં બાલકોને ધર્મદાન દેવા કાગે ખીજાઓ માફક બે ચાર દોઢીયાં ન ફેંકતાં એ જહેન અવાર નવાર સોજાનું ભોજન કરાવી ખાસ પોતાને હાથે પીરસી તેઓને પેટ પુરતું જમાડવામાં મોજ મેળવતાં.

બાલકોની વૃદ્ધિ એઓને લાં ચઈ હતી, પણ તે જીવવા પાખ્યાં ન હતાં. સંગાંઓને અને તેમનાં જમ્યાંને સાથે રાખી એ જહેન પોતાનું ઘર હમેશાં ભરેલું રાખતાં.

૪૦ વરસની પોતાની ઉંમર પછી જમ્યાંઓને ઊપારવામાં પોતાને રોકાવું પડતું નહિ હોવાથી એઓને લાગ્યું કે એઓના ધણીનાં અને ઘર સંસારનાં કામ ઉપરાંત પોતાનું મન, દીલ અને વખત મનુષ્ય જાતના મોટા કબીલાનાં એટલે આપણા લાઘ્યંધુનાં કામકાજમાં પોતાના તેમ જ તેઓના ફાયદા અર્થે રોકી શકાશે. તે વિચાર લાઈ નજીનદાસ સજ્જનને જણાવવાથી તેઓએ તે ઘણી પ્રીતી સાથે ઉપાડી લીધી. ત્યાર પછીથી જમનાબહેન કહેતાં, કે "હમેશાં ઘણા ઉમંગથી મારા દરેક કામની માહીતી રાખી પોતાના કીમતી વિચાર અને સલાહની મદદ મને આપતા રહ્યા." એઓના ધણીના એઓના વિચારો સાધના એવા એક દીલથી જમનાબહેન પોતાનાં જહેર કાઢ્યાંમાં પોતાનો સઘળો વખત રોકી તે ફક્ત એક ફરજ દાખલ નહિ, પણ ઘણા પ્રશ મને અને ખરા દીલથી બજાવી શકતાં.

દુનિયાઈ રીતે દોહતમંદ મનાય તેટલો પૈસો એઓ પાસે હતો નહિ. પણ દોઈ ગરજવંતની જરૂર જોઈ મોટા દીક્રે મદદ કરવામાં કદી પણ પોતાની જોગવઈનો વિચાર કરી અચંકતાં નહિ.

ગુજરાતના છેલ્લા દુકાળના ત્રાસ વખતે મદદ માટે પોતાની તરફનાં તથા ખીજાઓ તરફનાં ત્રાણાં એકઠાં કર્યા પછી જમનાબહેનને લાગ્યું કે હું તે ત્રાણાં લાં ચોકડી આપવાને બદલે જો પોતે જાતે જઈ, લોકોમાં ફરી, તેઓની સ્થિતિને જોઈ કરી લાયકને મદદ કરું તો વધુ સાઈ.

તે વારતે પોતાના જેવા જ વિચારનાં ૨-૪ જહેનીઓને લઈ એઓ પોતે લાં ગયાં-અને તે વખતે મધ્યમ વર્ગમાં ઉંચ પંક્તિનાં, નસ ખવાસનાં હિંદુ લોકો ગુપચુપ પોતાનાં ઘરોમાં બેસી એ દુષ્કાળનાં જે સંકટો સહન કરતાં તેઓને માત્ર અન્નદાન ન પહોંચાડતાં તેઓની પાસે જઈ તેઓના દીલની વાત જાણી એક માતુશીની મમતાથી અને એક જહેનના વહાલથી તેઓની અને તેઓનાં બાલકોની જે સેવા તેમણે બજાવી તે ખરેખર અમૂલ્ય હતી.

શેઠ નગીનદાસના સ્વર્ગવાસી થવા પછી તેઓની ઇચ્છા મુજબ એઓ જ્ઞેને પોતાનું મન પોતાનાં બીનસ્વાર્થી કાર્યોમાં રોકવાને ઘણીથી તજવીજ કરી, પણ એક આખી હંદગીના સમાગમ પછીની પોતાના નેક સાથીની જુદાઈ એઓનું નમ્ર હૈયું ખમી શકતું નહિ. એઓ કહેતાં કે “હા હું સમજું છું કે મારે પાછું કામમાં રોકાવું બેઠુંએ. હવે થોડો વખત થોભો, હું તેમ કરીશ. હું મારા મનને હજુ પુરતું કાણુમાં લાવી શકતી નથી.” પણ એઓનાં મનને અને દીલને જે ખોટ ગઈ હતી તે પુરી ન શકાય તેવી હતી. અને ગમે એવી મક્કમ ઈચ્છા છતાં તે જુદાઈ ન ખમી શકાવાથી હુંક અરસામાં એઓએ આ દુનિયાનો પોતાનો વસવાટ ખતમ કર્યો.

જમનાજ્ઞેનનાં મા ઘણાં લાંબા વરસોનાં સ્વર્ગવાસી થએલા હોવા છતાં છેક છેલ્લે તક તેઓ બહુ જીવતાં હોય તેમ તેઓના સમાગમ માટે એઓનો જીવ ઘણો જ લાગી રહેતો, અને તેમની યાદ આપે તેવાં એક બીજાં લલાં માતૃશ્રીને મલવા હમેશ ઘણાં જ આતુર રહેતાં.

જમનાજ્ઞેનની સાચના વ્યવહારમાં ન્યાત અને જાતના તફાવતનો કોઈને ખ્યાલ હતો નહિ. દુનિયાદી રાહ રસમો અને રીવાજોથી પરતા વિચારોનો ફરક તેમ જ ન્યાત અને જાતના તફાવતો એઓ પોતાની શ્રેષ્ઠ આત્મિક અને મનની શક્તિથી એલંગી જઈ મનુષ્ય ખવાસમાં થોડાં કે ઘણા પ્રમાણમાં જે જુદાઈ અંશ સમાયલો હોય છે તેને પહોંચી બહાર આણી શકતાં.

પોતાનાં બહેર કામો તથા પોતાનાં લખાણ અને આખ્યાનોમાં પણ એવો જીવો જ તો વાપરી જાયી રાહ એઓ ખતાવતાં જેની ઘણી સારી અસર એઓનાં સમ-જનારાંઓ અને વાંચનારાંઓ પર થતી રહી હશે. પણ સર્વથી શ્રેષ્ઠ ન જુલાય તેવો ખાનગી તેમ જ બહેર રોવાનો એક નમુનેદાર દાખલો એઓની લલી હંદગીએ આપણુ કે જેઓ તેઓના નજીક સમાગમમાં આવ્યાં હતાં તેઓને પુરો પાડ્યો છે. જમનાજ્ઞેન શ્રી કૃષ્ણનાં ફરમાનોને જે માન આપતાં તેટલું જ માન કાઈસ્તના કાયદાઓ માટે ધરાવતાં. તેઓ માટે પશ્ચિમના એક કવિએ પોતાની તરફની એક ખ્રિસ્તી જ્ઞેનને માટે લખેલી નીચલી લાઇનો તદન અંધ બેસતી આવે છે.

“The dear Lord's best interpreters
Are humble human souls.
The gospel of a life like hers
Is more than books and scrolls.
From scheme and creed the light goes out,
The saintly fact survives;
The blessed Master none can doubt
Revealed in Holy lives.”

“વહાલા પ્રભુની ખાસિયતોનાં સર્વથી સરસ લાખાંતરો નમ્ર માનવ આત્માઓ છે. મોટાં મોટાં પુસ્તકો અને લખાણો કરતાં એવી એક હંદગીની શુદ્ધતા ઘણી ઘણી સારી અસર કરે છે. ધર્મ અને યોજના રૂપે દર્શાવેલી રોશની ઝાંખી પડવાનો સંભવ રહે છે પણ એક નિરબિમાન ગાનવી પોતાની હંદગીથી જુદાઈ શુણેને પ્રકટ કરી ખતાવે છે તેથી તેની સત્યતા પર કોઈ શક લઈ જઈ શકતું નથી.”

ગાં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક.—સૌ. હરિમુખગૌરી વામનરામ મહેતા.

ભારતી—

અહો શ્રી સૃષ્ટિના કર્તા, તમે છો ભારતી ભર્તા;
તમારા શરૂમાં મારી, સચુણ સ્ત્રી રત આવી છે. ૧.
મને છો ખોટ તેની રે, તમારે દ્વાર બેની બે;
વિદુષી જમનાબાઈ, જવે સૌ વ્યક્તિ છે ખિન્ન. ૨
અહોનિશ હું રૂદન કરતી, નયનમાં આંસુડાં ભરતી;
વિચારો જ્ઞાનના કરતી વિરામી એ હરિમુખમાં. ૩

લલના—કેમ ભારતી દેવી! આજે આટલાં બધાં ખિન્ન દેખાઓ છો? આવા સારા વર્ષાં રૂવના દિવસો છે, મધુર પવન વાય છે, ઝરમર ઝરમર વર્ષાંદ વર્ષાં રહ્યો છે. પક્ષીઓ આનંદમાં કલોલ કરી રહ્યાં છે, લપેલા બોલી રહ્યા છે, મોરે કળા કરી છે અને ચાતક પક્ષી મેઘનું જળ પીને સંતુષ્ટ થયું છે. ત્યારે તમારા મુખારવિંદ ઉપર દીલગીરીનું વાદળ છવાઇ આંખમાંથી અશ્રુઓ પડે છે એવું શું કારણ છે તે કહો.

ભારતી—મારી વહાલી બહેન લલના! તહે બે બે વર્ણન કર્યું તે સર્વ અત્યારે છે, અને રૂવ રૂવથી પોતપોતાની સુંદરતા દર વર્ષે વર્ષાવરો, પણ બહેન, આ ભારતીની ગુણીયદ્ર બાળા ને એક કલ્પવૃક્ષ સમાન મારી માનવંતી પુત્રી પ્રીટાવસ્થામાં પ્રતાપી કામો કરનારી, ગુણની આહક, વિદ્યા વિનયની દાતા, નિરાશ્રિતને આશ્રય આપનાર, પરોપકારની પ્રતિમા, સત્ય ધર્મ પાળનાર સાધ્વી, સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરનારી સચારી આ દુનીયામાંથી ચાલી ગઇ છે તેનો મને અત્યારે ખેદ થાય છે.

અહા!! એ મારી પુત્રીનાં સત્કર્મો એવાં હતાં કે તહેના ચરણોથી હું પવિત્ર બનતી, તહેનાં કર્મોથી આનંદ પામતી, તેમ જ સર્વ સ્થળે તહેની કીર્તિનાં ફિરણો પથરાઇ રહ્યાં હતાં. આવી પ્રીટ પ્રતાપી સ્ત્રીરત જવાથી મને કેટલો ખેદ થાય તે વર્ણવી શકાતું નથી.

લલના—બહેન ભારતી! તહેમ બેની પ્રસંશા કરો છો તે કોણુ! મુંબાઇ શહેરમાં ૧૯૦૩ માં જેણે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરી, જે હિન્દના દાદા દાદાભાઈ નવરોજીની જયંતી ઉજવી વેસાવા મુખી પોતાના મંડળની બહેનો સાથે માનવંત દાદાભાઈને મુખારકબાદી આપવા તેમ જ તહેમનું દીર્ઘાયુષ્ય ઇચ્છવા જતાં તે જ કે કેમ? વળી જે જમનાબાઈ નગીન-દાસ સક્કઈ મુંબાઈ હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ અને સેવાસદનનાં ઉપપ્રમુખથી ઓળખાતાં તે જ કે નહિ વાડે?

ભારતી—હા બહેન તે જ, તે જ. એ મહિલા દેવીનાં કર્તવ્ય એવાં હતાં કે તે આપણાથી દૂર ગયાં છે પણ ગીતામાં કહે છે કે

न तद्भासयते सूर्यो न दन्तांको न पावकः ।

यद्गङ्गा न निवर्तते तद्गान्धर्वं मम ॥

તેમ આ જમનાબાઈ સક્કઈનું જવું કૃપણ ઈશ્વરના પરમ ધામમાં થયું છે ને સંસાર-રૂપી સયુદ્ધ તરવાને એ પવિત્ર મહિલાએ પોતાની સર્વ શક્તિ વાપરી છે અને એ તે વડે પવિત્ર ધામ પામે એ નિર્વિવાદછે, પણ એના જવાથી મને તેમ જ મારા ઉપર વસેલી વ્યક્તિને

તેમ જ ગં. જમનાજી સંકલ્પના સહવાસમાં આવેલી મહિલા મંડળની બહેનોને આ દેવીની વણી ખામી જણાશે.

લલના! આપણાં ગં. જમનાજી સંકલ્પનું શબ્દનું તુષિપાત્ર સમાન હતું. તુષિપાત્ર પવિત્ર ઋષિયોના સાધનાં રહે છે, પોતે તરે છે, અને અન્યને તારે છે. આ પાત્રનો સાધ કરી જળમાં જે માણસ પડે છે તેને છુડવાનો લાયક રહેતો નથી. તેવું શબ્દન જમનાજી સંકલ્પનું હતું.

ગં. જમનાજી સંકલ્પએ સંસારસમુદ્ર તરવા માટે અનેક યત્નો આદર્યા, જાતિ બહેનોને સાથે રાખી જમનાજીએ જ્ઞાનરૂપી નાવને સુદ્ધિજળનો સદા ચઢાવ્યો અને સંસાર સમુદ્રમાં તરવું કયું. નિંદા ચર્ચારૂપી અનેક તોફાની યવનોના અપાટા લાગવા છતાં હિસાહી હલેસાંથી એ નાવને આગળ અને આગળ ચલાવ્યું. સ્ત્રીઓએ સંસારસમુદ્ર કેવી રીતે તરવો તે સ્ત્રીજાતિને શીખવી પોતે પોતાને ધારેલે સ્થળે વિનાવિલંબે સ્થાન લીધું. આ દેવીના જવાબી મને તેમ જ દેશ વિદેશમાં જે જે એનાં સુદૃઢયોથી ભણીતાં છે તેને ગેદ ચણી વિના રહ્યો નથી.

લલના—ભારતી બહેન, ગઈ કહો છો. આવાં પરોપકારી, પ્રીતિ ને પ્રતાપી જમનાજીની ખોટ સ્ત્રીમંડળને તો અહોનિશ છે. વળી પુરૂષ વર્ગમાં પણ એ શક્તિદેવીની ખામી જણાવા વિના રહેશે નહિ, કેમ કે સેવાસદન જેવી સંસ્થામાં પણ એ દેવીની મદદ હતી. કુશાલમાં પણ તન, મન, ધનથી દેશ વિદેશમાં ખીડાતી ગાયો તેમ જ ગરીબોને અન્ન, વસ્ત્રો ને આદિ પુરો પાડવા માટે પોતે મુસાફરી કરી છે. નિદ્રા, ભૂળ, એશઆરામનો લોભ આપી કદે વેડી કોઈ પણ સ્ત્રી કે પુરૂષ મુસાફરી કરવા તત્પર ન હોઈ શકે, તે કામ આપણાં જન-દરમોનોન જ ન જમનાજી સંકલ્પથી થયું છે. આવી પરમાયેની પ્રતિમા જવાથી કોને ખેદ ન હોય! સ્થિતિના એક કા-ની—જમના તે જમના જ. જેવું યમુનાનું ધામ પવિત્ર છે, તેવી જ આ માતી દેન બંધ બેસતી આ સમાન પવિત્ર ને નિર્ભળ, પુરૂષ વર્ગમાં કાયે કરે, ફરે, જોધ આપે પ

"I am

Are humble નીરમાં, નહિ નીરથું નેહ;

The gospel of a humble જમના સંસારે વહે.

Is more than books and બાઈ સંકલ્પનાં વર્તન કમળ. પુરૂષ જેવું છે

From scheme and creed the light goes out, થી, તેવી જ રીતે પવિત્ર

The saintly fact survives;

The blessed Master none can doubt

Revealed in Holy lives."

"વહાલા પ્રભુની આસિયતોનાં સર્વથી સરસ લાખાંતરો નર મનવ આત્માઓ છે. નાં જોટાં, પુસ્તકો અને લખાણો કરતાં એવી એક હંદગીની સુદતા વણી વણી સારી અસર છે. ધર્મ અને યોજના રૂપે દર્શાવેલી રોશની આંખી પાડવાને મંજૂર રહે છે પણ એક સિમાન માનવી પોતાની હંદગીથી પુદાઈ મુશ્કેલી ને એકમેક તરફની ફરજો ન બેઠવે હમાસમાં એક વાર્તા છે જેણે તો પર કોઇ શક લઈ જઈ શકતું નથી."

એકમેક તરફની ફરજો ન બેઠવે હમાસમાં એક વાર્તા છે જેણે તો. અને મારા મનપર તે હમેશ

સુદ્ધિ, જ્ઞાન, મોહરહિત થવું, ક્ષમા, સત્ય, મનને છોડવું, શાન્તિ, સુખ, દુઃખ, અસ્તિત્વ, નાશ, લય, અલય, કોઈને કશું દુઃખ ન દેવું, સર્વમાં સમાનતા, સંતોષ, તપ, દાન, યશ, અપયશ, આ જુદાં જુદાં લક્ષણો પ્રાણીઓને મારાથી જ થાય છે,— એ જે ગીતાજીમાં કહ્યું છે તેવાં જ લક્ષણો કૃપાળુ ઈશ્વરે જમનાબાઈ સક્કઈમાં ચુક્યાં હતાં તેથી તેમનું વર્તન ગીતાજીના શ્લોકોને મળતું હતું.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈને સંતતિ તો ન હતી પણ પોતાના સારા સ્વભાવને લીધે પારકાને પોતિકાં કરી શક્યાં, તેમ જ સર્ગાં સ્નેહીમાં સંપથી વર્તી સર્વને સાફ શિક્ષણ આપી ગયાં. પોતાને જન્મેલાં બાળકોના વિનાશનાં દુઃખો સહી પતિપરાયણ રહી પોતાની છંદંગી પરમાર્થમાં ગાળવી શરૂ કરી. પરા પૂર્વથી જ સત્યની કસોટી સાફ પતિવ્રતાને પતિવિયોગ સહન કરવો પડે છે; જેમ તારામતિને, જેમ સીતાને, જેમ દમયંતીને, વૃંદાને, સતી દ્રૌપદીને, સાવીત્રીને, સીમંતિનીને, તેવી જ રીતે, પતિવિયોગનું દુઃખ જમનાબાઈ સક્કઈને માથે આવી પડ્યું. ઉપલી સતીઓ તો કાળે કરીને પણ પતિથી ચંચોગી થઈ હતી જેથી દુઃખ સુખ સમતોલ થઈ પડ્યું હતું. પણ આ પવિત્ર જમનાબહેનને તો પતિના અવસાનથી વિયોગ અસહ્ય હતો. તો પણ પતિપરાયણતાને લઈને અને ગીતાનાં જ્ઞાની હોઈને આ દુઃખ સહન કરી પોતાનું કર્તવ્ય કરવા તત્પર રહેવા નિશ્ચય કર્યો, અને પતિની આજ્ઞા પાળવી, લોકાચારને દૂર મુકવો, મનને દૃઢ કરવું એ જ નિશ્ચયને વળગી કર્તવ્યપરાયણ રહ્યાં.

આપણાં સ્ત્રીહિતેષુ જમનાબાઈ સક્કઈનું જીવન સ્ત્રીઓને શિક્ષણ લેવા જેવું છે.

તેના કંઈને કંઈ કાર્યમાં શીખનારું ને શીખવાનું જ હતું. દહતા, હોમત, ને કામ કરવાની શક્તિ, તેમને હૃદયરતી યક્ષીસ હતી.

અગાઉ પચાસ વર્ષ ઉપર અપાતું દક્ષ ગુજરાતીનું શિક્ષણ ગં. જમનાબાઈ સક્કઈએ લીધું હતું. પણ તેમનામાં અલૌકિક શક્તિ વસેલી હતી તે એ જ કે તે જે જે કરતાં તે હાલની પ્રભને નિરૂપયોગી કે નિર્માલ્ય લાગતું નહિ, પણ સ્ત્રીઓમાં સારો મુદારો થતો. આપણા હાથમાંથી ઈશ્વરની કૃપાનું પાત્ર એક સ્ત્રીના આધારે ગયું છે.

ભારતી—લલના ! ત્હે જ્યારે મ્હને દુઃખી થવાનું કારણ પુછ્યું ત્યારે જ મ્હને લાગ્યું કે તું મહારા દુઃખથી કંઈક અલગ છી. તેમ જ તું નહિ બલજીતી હોય કે મ્હને એ મહારી ગુણીયલ મહિલા થઈ ચાહતી હતી અને મહારો પ્રેમ તેણે મેળવ્યો હતો. જ્ઞેન હવે ત્હે જ્યારે એનું નામ સાંભળ્યું ત્યારે ત્હેને ત્હેના કાર્યનું ભાન થયું, અને ગુણો યાદ આવ્યા. જ્ઞેન એના ગુણનું વર્ણન શું શું કરે? શાસ્ત્રકારો કહે છે કે,

સમ્રાજી અશુરે ભવ સમ્રાજી શશ્વ્યાં ભવ ।

નનાંદરિ સમ્રાજી ભવ સમ્રાજી અધિદેવુ ॥ ૧૮ ॥

“સાસુ, સસરા, નણંદ વિગેરે સાથે ઘટતા આચરણથી તેમને વશ કરનારી થા.” આવા ઉત્તમ ગુણો જે સ્ત્રીઓમાં હોવા. એઈએ તે ગં. જમનાબાઈ સક્કઈમાં હતા એમ તેના ટુંક જીવનની નોંધ વાંચ્યાથી લણી શકાય છે. જમનાબાઈએ પોતાને સાસરે આવી શ્વશુર હૃદયમાં પોતાના મીલનસાર સ્વભાવને લીધે કદી કવેશ થવા દીધો નથી. તે સાથે પોતાના પતિના પ્રેમનું પાત્ર બન્યાં.

પોતાના ઉત્તમ ગુણોને લીધે પોતે સ્થાપેલા સ્ત્રીમંડળમાં પણ સારો સંપ બળવી શક્યાં. બાવનગરનું સ્ત્રીમંડળ તો આ મહિલાને પોતાની માતા દુષ્ય માનતું અને તેમના નિઃસ્વાર્થ

સ્વભાવને લઈને અને કાર્યના આભારી થઈને ૧૯૧૫ માં તેમને લાવનગર આવવા આમહ-
પૂર્વક આમંત્રણ કર્યું. મંડળના આમહને સ્નેહાધીન થઈ લાવનગર આવી. તબીબેત સારી
નહિ હોવા છતાં પોતે સ્થાપેલી શાખાનું કામકાજ બેઠેને મનને આનંદી બનાવ્યું. આ મુલા-
કાત તેઓ છેલ્લી જ ભેટાં હોય તેવું જ થઈ પડ્યું. માન પામેલાં જમનાબાઈ સંકેત તરફથી
શ્રીઓને એ જ બોધ હતો કે,

છે મિથ્યાદે બ્રમણ આ બ્રહ્મડે;
તરવાને રે, મથી રહ્યો કર્મકાંડે;
આ દેહ નકામી બણ્યો રે;
પરપોટો વારિનો પ્રમાણ્યો રે;
કાચ કુપ્પી સમાન વખાણ્યો રે,
ગણ્યો મિથ્યા રે, નિરભિમાનને ધારો. ૧
કરો સેવા રે જનહિત ચિત્ત વિચારી;
પ્રભુભક્તિ ન દેશો વિચારી;
પતિસેવા મેવા બણ્યો રે;
ખરો ધર્મ બહેની છે તમારો રે;
તમે તરો બીજને તારો રે;
હો વિદ્યા રે એ તમ તનમનનો ચારો. ૨

લલના—બહેન ભારતી, ગં. જમનાબહેનને માટે જે શોચ થાય તે સ્વભાવિક છે, કેમ
કે તું જે જે વર્ણવે છે તેવા જ ગુણો આ દેવીમાં હતા. આ દેવીનું વર્તન શાસ્ત્રાનુસાર
હતું. કહે છે કે

અન્યોન્વચ્ચાલ્યમિચારો મયેદામરણાંતિકઃ ।

પુષ્પ ધર્મઃ સમાસેન જ્ઞેયઃ સ્ત્રીપુંસવ્યોઃ પરઃ ॥

મરણ પર્વત સ્ત્રી પુરુષનો પરસ્પર ભાવ ચાલુ રહે એ જ તેમનો સંક્ષેપથી ધર્મ બણ્યો.
આ દેવીએ પોતાની છંદગી પર્વત પતિનો પ્રેમ સંપાદન કરી પોતે પતિપરાયણ રહી, અન્ય
બહેનોને પણ એ જ બોધથી આચ્છાદિત પીધાં. કહે છે કે

ન દાનૈઃ કુપ્યતે નારી નોપવાસતૈરપિ ।

ન સીર્યસેવયા તદ્વક્તૃઃ પાદોદકૈર્યથા ॥ ૨૦ ॥

પતિના ચરણોદેકે કરી સ્ત્રી જેવો શુદ્ધ ચાવ છે તેવો દાન કે સંકેતે અપવાસથી તથા
તીર્થે નહાવાથી શુદ્ધ થતી નથી. જમનાબાઈ સંકેતે ઉપરોક્ત શ્લોક પોતાની હૃદય અંધિમાં
લખી રાખી જ્યારે પોતાના પતિનો અવસાનકાળ પાસે આવ્યો ત્યારે પોતે પોતાના પતિનું
પૂજન કર્યું. પતિવિયોગનો અતિ આઘાત લાગવાથી આખરે પતિ પાછળ દેહ પડ્યો અને
તેહનો પવિત્ર આત્મા આ દુનિયા તથા પરલોકવાસી થયો.

ખરેખર બહેન ભારતી ! તું તોને યાદ કરી રૂદન કરે છે અને તોને જે મોટી ખોટ
ગઈ છે તે માટે નેટલી દીવગીરી થાય તે ઓછી છે. પણ આપણે ગીતાજનો શ્લોક યાદ
કરી શાન્ત થઈ.

યં યં વાપિ સ્મરન્માયં લગ્નયંતે કલેવરમ્ ।

તં તમેવૈતિ કૌન્તેય સદા તદ્ગમ્યમાવિતઃ ॥ ૬ ॥

અવસાન સમયે મનને જે લાવના હોય તે લાવના પ્રમાણે ફરી જન્મ થાય છે. માટે ભારતી આપણે નિશ્ચયપૂર્વક માનવું જોઈએ કે એ દેવી ફરીથી આ જ ભારતી ઉપર જન્મ લેશે અને ફરી એવા જ સત્કર્મો કરશે, કેમ કે અવસાનકાળ સુધી એની વૃત્તિ અને વાંચના પોતે આરંભ કરેલાં કાર્યો હજી પુરાં થયાં નથી એવાં જ હતાં. વળી,

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુર્ધુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ।

સસાદપરિહાર્યેઽયં ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥ ૨૧ ॥

જન્મેલાને માટે મૃત્યુ નહીં છે, અને મરેલાને માટે જન્મ નહીં છે. આ ન અટકાવી શકાય તે બાબતમાં શોક કરવો નહિ.

ભારતી—ગીતામાંથી જ્ઞાન લેવાનું ઘણું છે અને સમજવાનું પણ ઘણું છે. ફક્ત એક ગીતાનું વાંચન જો સમજીને વંચાય તો માણસ સમજી શકે કે તેનું કર્તવ્ય શું છે, તે કોણ છે, તેણે શા માટે જન્મ લીધો છે, તથા એ બધી સંસારમાં સર્વ કર્મ કરવા છતાં વિરક્ત રહી શકે. ગીતામાંનો એક રસોક મને યાદ આવ્યો તે જ્ઞેન તું સાંભળ.

વાસાંસિ જીર્ણાંતિ યથા વિહાય

નવાંતિ ગૃહ્ણતિ નરોઽપરાણિ ।

સથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણાં.

ન્યન્યાંતિ સંવાતિ નવાંતિ દેહી ॥ ૨૧ ॥

મનુષ્ય જૂનાં થઈ ગએલાં હુલડાંને તજીને નવાં વસ્ત્રો પહેરે છે, તેમ તે દેહમાં રહેલો જીવાત્મા જીર્ણ દેહને તજીને બીજાં નવાં શરીરોમાં બંધ છે.

આપણાં જમનાબાઈ સક્કઈનું શરીર તેમના પતિના સ્વર્ગનિવાસ પછી એવું જીર્ણ થઈ ગયું હતું કે એવા દેહથી એ કામ કરી શકતાં નહિ. તો જીર્ણ દેહનો ત્યાગ કરવો એ જ ઉત્તમ પારી દેહ તજ્યો. આત્મા તો અમર છે, તેમ જ મરનાર મનુષ્ય પુણ્યશાળી હોય તો તે ધર્મના અનુસાર બીજો દેહ પારણ કરી અંત સમયે જે વાંચના રહી હોય તે પૂર્ણ કરે છે, એમ યોગવાસિષ્ઠમાં લખે છે. આ આધારે મનને સંતોષ લેવાનો સધર માર્ગ છે, કે ગં. જમનાબાઈ સક્કઈનાં શુભ કર્તવ્યોને લીધે અને અવસાન સુધી તે જ વાંચના હતી તેથી એણે ધર્મના અનુસાર દેહ પારણ કર્યો હશે અને કર્તવ્યમાં તત્પર હશે જ. માટે આપણે હવે તે દેવીનો શોક કરવો નહિ ને એ મહિલા-દેવીનું લક્ષુ-થઈ આત્માને શાન્તિ થાય તે માટે ધર્મિય પ્રાર્થના કરવી એ જ આપણો તેની પાછળનો ધર્મ છે.

મુખ શાન્તિના હો મેવારે,

જમુનાબાઈને રે, આવામન વિહારો. મુખ૦

તમે આપી અવિચળ ધામ રે,

કરો ભૂમિએ અચળ નામ રે;

એણે પરહિતનાં કર્યા કામ રે,

એ દેવીને, હરિમુખ આનંદ આપો.

મુખ૦

ગંગાસ્વરૂપ પરમ દયાળુ પરદુઃખલંબન બહેન જમનાબાઈ

• નગીનદાસ સક્કઈની જનસેવાનું ટુંક વૃત્તાંત.

લેખક:—અ. સૌ. સમજીબા ગોવિંદભાઈ.

સંવત્ ૧૯૬૭ તથા ઈ. સ. ૧૯૧૧ માં વરસાદ ઘરોઘર નહિ થવાથી ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડમાં પાક કમી થયો હતો, અને ઘોરને માટે ઘાસ ચારો પુરતો ન હતો. આથી ઈ. સ. ૧૯૧૨ ના ઉનાળામાં ઘોર જીખથી મરણ પામ્યાં હતાં. ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના રાજ્યમાં કાઠી પ્રાંતમાં રજારી લોક ઘણું રહે છે અને તેઓ ઘણી ગાયો રાખે છે. તેઓને મદદ કરવા કાઠી પ્રાંતના મુખ્યાની જમ્યાએ મારા પતિ રા. બ. ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ હતા. આ વખતે શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબે ઘોરો માટે દૂર દેશાવરથી ઘણું ઘાસ મંગાવી, સસ્તે ભાવે ખેડુતો વિગેરેને વેચી ગરીબ પ્રાણીઓને છનાડવાનું ઉમદા કાર્ય આરંભ્યું હતું. શ્રીમંત સરકારની આ મદદ ઉપરાંત ખાનગી ગૃહસ્થો તરફથી ગરીબોને મદદની ખાસ જરૂર હતી. વડનગરના કેટલાક મહાગૃહસ્થોએ ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચી ગાયોના ઘાસ માટે તમ્બીજ કરી હતી. છતાં પણ કાઠી પ્રાંતમાં આના કરતાં પણ વધુ મદદની જરૂર હતી. વિશેષ કરીને ગરીબ લોકોને મોઘા ભાવને લીધે ખાવાનાં વખાં પડતાં હતાં, કપડાંનું કંઈ સાધન ન હતું અને ગાયો ભેંસને ઘાસની ઘણી જરૂર હતી.

આ વાત પરદુઃખલંબન બહેન જમનાબાઈ સક્કઈને ખબર પડતાં, તેમણે મુંબઈનાં સખી નરનારીઓ પાસેથી ઉઘરાણું કરી, ઘાસ માટે નાણાં અને ગરીબો માટે પહેરવાનાં હાલડાં ચણીઆ કબળ, ચોયણીઓ વિગેરે ભેગાં કર્યાં; અને ઉનાળાના સખત તાપમાં પ્રથમ વડનગર અને પછી મેસાણે તે પધાર્યાં હતાં. મેસાણામાં તેમણે અમારા બંગલામાં મુકામ કર્યો હતો. તાપ ઘણો હતો. રસ્તા ધુળીઆ હોવાથી ઘોડાગાડી ચાલી શકે એમ ન હતું. મુંબાઈમાં રથર ટાયરની ગાડીમાં ફરેલાં અને કઠી ટાઢ તડકો વેઠેલાં નહિ એવાં મુકુમાર બહેન ખરા તડકામાં ગાડામાં બેસી અથવા પગે ચાલી નજીકનાં ગામડાંમાં ફરતાં અને ગરીબોને કપડાં તથા ખાવાનું અન્ન પોતાને હાથે વહેંચી આપતાં. તેમની ખાવા પીવાની તથા રહેવાની રીત ઘણી સાદી અને અનુકરણ કરવા લાયક હતી. ઘણો શ્રમ કર્યો છતાં તેમને થાક લાગતો ન હતો. પારકાનું દુઃખ દૂર કરવામાં જ તેઓ આનંદ માનતાં અને પોતાના ભતિસુખ કે આરામને માટે કંઈ દરકાર કરતાં નહિ. એક સ્ત્રી છતાં તેઓ મેસાણા જેવી દૂર જમ્યાએ ગરીબોને આશ્રય આપવા આવ્યાં હતાં તે ભેઈ એ તરફના લોકોને ઘણું નવાઈ જેવું લાગતું હતું. તે એક મનુષ્ય નહિ પણ દયાળુ દેવી છે એમ તેઓ માનતા હતા. અઘાપિ પર્યંત તે તરફના લોકો આ દયાળુ બાઈએ કરેલી સેવા બહુ યાદ કરે છે.

આનાં મુશીક અને પરીપક્ષરી બાઈના સ્વર્ગવાસની જાણ થતાં મારા, તથા આખા કાઠી પ્રાંતની ગરીબ પ્રજા-જે તેમના ઉપકારનું સ્થાન હતી તેના, શોકનો પાર શી રીતે રહે ?

અંતમાં, પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે એટલું જ માગીશ કે તેમનું કરેલું કાર્ય અચલ થઈ બીજાઓને દુષ્ટાંતરૂપ યાચ, અને તેમના અગર આત્માને શાંતિ મળે. અસ્તુ.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક.—સૌ. રમાલક્ષ્મી. (સિદ્ધેર.)

ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ સાથે મારે લાંબા વખતથી પરિચય નહોતો. એટલે તેના વિષે કાંઈ લખવાની રિયતિમાં હું નથી. તો પણ પહેલેની ઈચ્છાને આધીન થઈને તેમના પરિચયથી મારા મન ઉપર જે છાપ પડી છે તે લખી જણાવું છું.

અમારો પ્રથમ મેળાપ સને ૧૯૧૨ ના મે મહીનામાં અનાયાસે ધોળા સ્ટેશને થયો હતો. ત્યાર બાદ બાવનગરથી તેઓ સિદ્ધેર આવ્યાં હતાં. તે વખતે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં ચાલુ વર્ષમાં છે તેમ-દુષ્કાળ હતો. તેથી ગુંગાં ગ્રાણીઓને મદદ કરવા તેઓ સુસાફરી કરતાં હતાં. ત્યાર પછી પાછાં અમે જોટાદ મળ્યાં હતાં. તે વખતે તેમણે જોટાદ ગામની સ્ત્રીઓને એકત્ર કરી ગુંગાં ગ્રાણીઓને મદદ કરવા લાપણુ આપવા વિચાર દર્શાવ્યાથી તેવો એક મેળાવડો ત્યાંના સ્થાનિક અમલદારોએ કર્યો હતો. તે વખતે આશરે દોઢસો સ્ત્રીઓ એકઠી થઈ હશે. જોટાદમાં આવો મેળાવડો પહેલ વહેલો હતો, અને એવો મેળાવડો થશે કે કેમ તે વિષે સંદેહ રોકા હતી. પણ તેમના પ્રભાવે મેળાવડો ખૂલે રીતે ફતેહમંદ નીવડ્યો હતો. તે વખતે તેમના લાપણુની અસરથી સારી રકમ તે જ વખતે એકઠી થઈ હતી. સ્ત્રીઓ તરફથી ફંડ થયાનો જોટાદમાં આ પહેલો જ દાખલો છે.

ત્યાર બાદ ગયે વર્ષે બાવનગર ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના આમંત્રણથી તેઓ બાવનગર આવ્યાં હતાં. ત્યાં પોતે સિદ્ધેર આવવા અને સિદ્ધેરમાં સ્ત્રીઓ એકઠી કરી તેમની સમક્ષ એક લાપણુ આપવા ઈચ્છા દર્શાવી હતી. તે પ્રમાણે તેમની ઇચ્છાનુસાર લખનારે જોઈવળુ કરી હતી. અને તેમાં આશરે ૨૦૦ સ્ત્રીઓ એકત્ર થઈ હતી. સિદ્ધેરમાં આવો મેળાવડો આ પ્રથમ જ થયો હતો.

તેમના પરિચયમાં આવતાં તેમની સાદાઈ, શ્રીમંત છતાં નિરસિમાનપણું, મીઠનસાર અને માયાળુ સ્વભાવ, સરળ પ્રકૃતિ તથા પરોપકારબુદ્ધિ વિગેરે ગુણો જણાઈ આવતા હતા. તેમની આકર્ષણ શક્તિ કોઈ અદ્વિત્ય પ્રકારની હતી. તેમની સાથે ઓળખાણ થઈ ત્યારથી તેમના અવસાન સુધી તેમના તરફ એક માતા જેવો મારા હૃદયમાં ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. બાવનગર ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનો તેમના માનાર્થે જે મેળાવડો થયો હતો તે વખતનો ઉત્સાહ કદી ભૂલી ન જવાય તેવો હતો. તેજુ કારણ તેમની આકર્ષણ શક્તિ જ હતી એમ મારી માન્યતા છે. તેમની સભ્યના માટે માનબુદ્ધિનો એક દાખલો મને યાદ આવે છે. ગયે વર્ષે તેઓ અહીંઆં આવ્યાં હતાં ત્યારે એક ગરીબ બ્રાહ્મણનો છોકરો તેમની પાસે આશરે રૂ. ૧) ની કૌમતનાં પુસ્તકની માગણી કરવા માટે આવ્યો હતો. “તું મદદ માટે લાપક છે, એમ ખાત્રી કરી આપ,” એમ જમનાબાઈએ કહ્યું. તે વખતે ત્યાં હાજર હતા તેમાંના એક ગૃહસ્થે કહ્યું કે “આ છોકરાને હું ઓળખું છું અને તેનો બાપ વળો જ ગરીબ છે અને તેના હૃદયની રિયતિ બહુ નબળી છે,” ત્યારે જમનાબાઈએ કેટલા રૂપિયાની ઓપડી બોઈએ છે એમ પૂછતાં તે છોકરાએ એક રૂપિયાની અંદર કૌમત કહી તેથી જમનાબાઈ પ્રસન્ન થયાં અને “છોકરા તું સભ્યવાદી છે તેથી હું ખુશી સાઉ છું”, કહી તેને કપડાં અપાવ્યાં હતાં.

આવાં એક સાધ્વી વિદુષી સરલ અને પરોપકારી તથા બીજાના દુઃખની દાઝ બાંધનાર એક સ્ત્રીજનની ગુજરાતને પુરી ખોટ પડી છે અને તેમના પરિચયમાં આવેલને તો પોતાનાં એક વડીલને ગુમાવ્યા જેટલી ખોટ જણાય તે સ્વાભાવિક છે.

છેવટ જગત્નિર્વૃત્તા પાસે પ્રાર્થના કરી મારું હું કે સદ્ગતના અમર આત્માને ઇશ્વર શાંતિ આપો, અને સૌ. હરિસુખગૌરીના સખ્દમાં.

“નીપજાવો એવાં સુરજ યત એ જ છે રે-લોક.”

એમ આ આપણા ગુજરાતમાં ગંગાસ્વરૂપ માતૃશ્રી જમનાબાઈ જેવાં અનેક સ્ત્રીઓ પેદા કરો. ધૃતિ શિવમ.

ગં. જમનાબાઈ સંકલ્પ.

લેખક.—ગં. મંગળાબાઈ મો. ફ. પ્રેમચંદ.

એક ઉદાર અને સખી બહેનનું ચરિત્ર લખતાં મને આનંદ થાય છે.

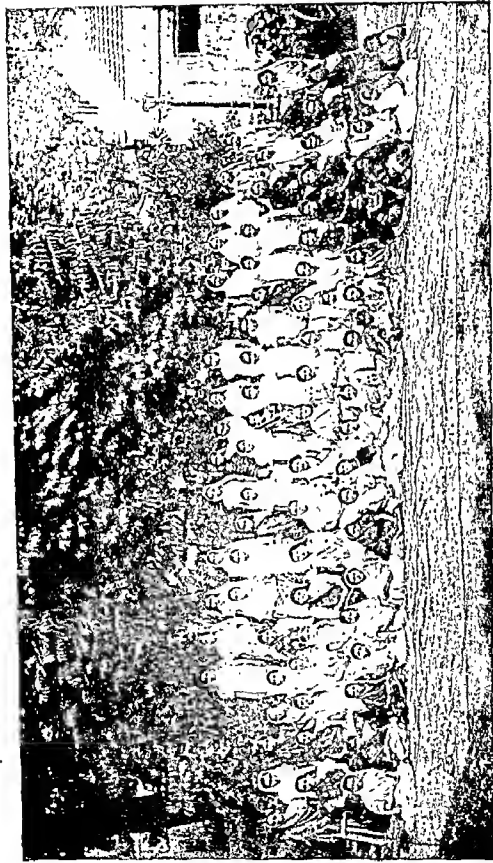
આગળના વખતમાં હબ્બરી સતી થઈ ગઈ, અને તેમનાં શુભ કાર્યોથી પોતાનાં નામ અમર કરી ગઈ. તેઓના મરણને આજે ઘણાં વર્ષ થઈ ગયાં તો પણ પુસ્તકોમાં દાખલા તરીકે તેઓના નામના ગુણ હજી ગવાય છે. તેનું કારણ તેમનાં શુભ કર્તવ્યો જ છે.

આજના વખત તેવી સ્ત્રીઓ ઘણી મોટી જ મલશે. તેમ શ્રીમતી જમનાબહેન પોતાનું પવિત્ર નામ અમર કરી ગયાં છે તે તેમની માયાળુ ભરેલી લાગણીથી, અને તેમનાં ઉગ્રદા કામોથી. બીજું સ્ત્રી કેળવણી તથા લોક અને દેશના હિતને માટે તેઓ તન મનથી મહેનત કરતાં હતાં. ૧૯૦૭ ના સપ્ટેમ્બર મહિનાની ૩ તારીખે તેમણે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ સ્થાપ્યું હતું. ત્યાં સીવજી, ભરત, ઇંગ્લીશ, ગુજરાતી, તેમ જ સંગીતના કલાસિસો છે. મોટી વયની સ્ત્રીઓ કંઈ નીશાળમાં જઈ શકે નહિ, તેમ જ પરણ્યા પછી આપણા હિંદુ સમાજ મુજબ ઘર ખટલામાં પડ્યાથી નીશાળમાં અભ્યાસ સ્ત્રીઓથી થઈ શકે નહિ. તેથી આવા ખાનગી મંડળમાં બપોરનો ટાઇમ સ્ત્રીઓને વધારે અનુકૂળ છે. આ બધું જમનાબહેનને આભારે જ છે. ભાવનગરમાં પણ ત્યાંની બહેનોની કેળવણીના અર્થે મંડળની એક સલા કઠાડેલી છે અને ત્યાં પણ આજે સારા પાયાપર કામ ચાલે છે એમ મેં સાંભળ્યું છે. ગયા દુકાલ વખતે તેઓએ બંને મુસાફરી કરી નાણાં ઉઘરાવી લોકનું અને ગરીબ બીચારાં ઘેરનું સંકટ દૂર કરવાને તેમણે તન મન અને ધનથી મહેનત કરી હતી.

આપણે કહીશું, કે તેમાં કંઈ મોટી વાત નથી. પણ નહિ, તન મન અને ધન મોટા દીલ અને ઉગ્રદા વૃત્તિ સીવાય આખી શકાતાં નથી.

આ બધું માન તેમના પતિ શેઠ નગીનદાસ સંકલ્પને પણ છે. જો તેઓ ઉદાર મનથી સ્ત્રીકેળવણી પર ધ્યાન નહિ આપતા હોત, તો જમનાબહેનના કામમાં કદાચ ખડેલ પડત. કારણ કે પત્ની ગમે તેમ કરવા ધારે તો પણ પતિની આજ્ઞા નહિ હોય તો તે કંઈ પણ કરી શકે નહિ. પણ તેઓશ્રી પણ જમનાબહેન જેવા ઉદાર અને સખી મનના હતા. તેમની છેલ્લી વખતે પણ જમનાબહેનને છેવટની એ જ લલામણ કરી હતી કે, “દેવી મારા મરણના શોકથી તમારા કાર્યમાં ખડેલ કરશો નહિ.” શ્રીમતી જમનાબહેન પોતાના પતિની આજ્ઞાને પ્રેમથી હમેશાં માન આપતાં હતાં અને જ્યાં સુધી તેમનાથી બન્યું ત્યાં સુધી તેમણે ભાગ લીધો, પણ છેવટે તેમની તનદુરસ્તી વધારે વધારે બગડતી ગઈ, એટલે લાચારીથી તેઓ બીચારાં અટકી ગયાં.

મંડળને તેઓ પોતાના જન્મ્યાની માફક ચાહતાં હતાં અને છેવટે દરેકને કહેતાં પણ હતાં કે તમે મંડળમાં જાઓ અને કામ કરજો. શ્રીમતી જમનાબહેન જેવું સ્ત્રીજન ઠર ઠર મળવું મુશ્કેલ છે.

શ્રી ૪૬દારામજી હિન્દુ ગદ્ય લેખકોની કન્યાઓનો ગરમાપાર્તનો સેળાવડો.

તેમાં આપણી હિંદુ બહેનોને તેમના મરણથી મોટી ખોટ ગઇ છે.
તેઓના આત્માને પ્રભુ શાન્તિ આપો.

શ્રીમતી જમનાભાઈની સંસાર-યાત્રા.

લેખક.—સૌ. માણેકજીભાઈ કહાનજી ધ. કવિ.

વ્યવસ્થાપક, "શ્રી સુબોધિની સભા."—રાજકોટ.

(દોહરો.)

જન્મ—મરણ, ક્ષય—વૃદ્ધિ ને, ઉત્પત્તિ લ્હમ નાશ;
અનિવાર્ય જ આ જગતના, દીસે નિયમ પ્રકાશ.

(કહાન કાવ્ય.)

આ જગતનો એવો નિયમ જ છે કે જેની ઉત્પત્તિ તેનો નાશ, જેનો ઉદય તેનો અસ્ત,
અને જેનો જન્મ તેનું મરણ કુદરતી રીતે ઘટમાળની પેઠે થયા જ કરે છે. એટલે જન્મ્યું
તે જવાનું એ નક્કી જ છે, તથાપિ જેનાથી જગતનું કંઈ પણ સાફ થાય, તેનું જ. છતાં સફળ
બાણુનું અને તેવાં જ જીવનનું અનુકરણ કરવું.

જન્મતાં જ બાળક રડે છે અને લોકો જન્મ પ્રસંગથી હર્ષ પામે છે. એ સંબંધે કવિ
જન્મેલા બાળકને સંબોધી કહે છે કે,

(દોહરો.)

જવ તુમ ભાણુ જગતમેં, જગત હસે તુમ રોય ।

પૂસીં કરળીં કર પલો, પીછેં હસે ન કોય. ॥

(સાહિત્ય રસાકર.)

અર્થાત્ માણુસે જીવીને જગતમાં એવી કરણી કરવી કે લોકોને તેના વિયોગનું દુઃખ થાય
અને અંતકાળે પોતાના આત્માને પરમ શાંતિ ઉપજે.

સાધુઓ જોધે છે કે આ સંસાર એક યાત્રા છે.* યાત્રાળુઓનો જેમ અચાનક સંયોગ વિયોગ

* (સંસાર—યાત્રાનું પદ.)

સંસાર સમજિયે સાણુ, મુસાફર ખાનું

કોઈ કોઈ આવે, કોઈ કોઈને જવાનું.

સાણુ, મુસાફર ખાનું.

સર્ગાં ને સંબંધી તારા પંખીનો છે મેળો બ્દાતા,

કાલે તો સવારે જી તારે તો જવાનું.

સાણુ, મુસાફર ખાનું. ૧

રોઈ રોઈ આંસુડાંની નદીઓ વહે છે બ્દાતા;

મયું તે ફરીને નહિ આંસુ છુટવાનું.

સાણુ, મુસાફર ખાનું. ૨

દૂર દેશ તારો ખ્યારા, અરે પરદેશી સાણુ,

લક્ષ ચોરાશીમાં તારે તે જવાનું.

સાણુ, મુસાફર ખાનું. ૩

સલની શીરોઈ, નીલિજળ બરી રાખ સાણુ;

બગવદ્ બજનથી તારું બહું તો થવાનું.

સાણુ, મુસાફર ખાનું. ૪

ખસિતાણે તા. ૬-૩-૧૩ના રોજ અમે શ્રી સેતુન તીર્થની યાત્રા કરી, ત્યારે જેન વિધવાશ્રમનાં દર્શન
લેતાં, વિદ્યાર્થી બાળકોએ ઉપરનું પદ ગાયું હતું, એ સર્વ બાળકોએ અતિદૃષ્ટિના ચોરે જલસમાધિ
લઈ પરવેશવાસ કર્યો છે.

થાય છે, તેમ ઋણાનુબંધ પ્રમાણે મનુષ્યનો અણુધર્મો સંયોગ અને પરિણામે વિયોગ થાય છે. સન્નનોનો સંયોગ—સમાગમ પરમ સુખદ ગણાય છે, કેમ કે તેમનો સ્નેહ નિઃસ્વાર્થ અને પરોપકાર—પરાયણ હોય છે, અને અન્યનો કુટિલ અને સ્વાર્થમય હોય છે. સન્નન સમાગમ તેથી સેવ્ય અને કુટિલ પરિચય તજવા યોગ્ય છે. સન્નનો પોતાથી બને તેટલું ગામનું અથવા દેશનું શ્રેય કરે છે, તેથી તે કુળદીપક, આમદીપક અથવા દેશદીપક કહેવાય છે. માટે સમજી જનોને ઉચિત છે કે તેમણે નિરંતર તન-બળથી, મન-બળથી, ધન-બળથી, અધિકાર-બળથી તથા શુદ્ધિ-બળથી દેશસેવા કરવી.

શુદ્ધિબળનો પ્રભાવ ખીલ શક્તિઓ કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ, સંગીન અને વિસ્તારવાળો હોવાથી કોઈ રાજ્યસેવા દ્વારા, કોઈ લાપણે દ્વારા તથા કોઈ લખાણો દ્વારા જગતને ઉપયોગી થઈ ઉપકારક નીવડે છે ને તે યશદેહે ચિરંજીવ રહે છે.

આવાં શુદ્ધિશાળી અને પરોપકારી નર-નારીઓમાં શ્રીમતી જમનાબાઈનું નામ જગજાહેર થયું છે; કેમ કે તે એક શ્રીમંત માતા-પિતાની પુત્રી અને સમાન સ્થિતિના ધનાઢ્ય હુડુંબની કુળવધૂ છતાં, તેમનામાં દયા અને પરોપકારના અંકુરો સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થયા હતા. એટલે સંસારનાં સુખ-વૈભવને નાશવંત ગણી દેશસેવાનું મહાન કાર્ય હાથ ધર્યું હતું.

(દોહરો.)

વિજયતણા આ વિશ્વમાં, બણો વિવિધ પ્રકાર,
તેમાં વજાનો વિજય, સર્વ-શિરોમણિ ધાર.

તેમણે યુનિવર્સિટીની મોટી પરિક્ષાઓ આપી નહોતી, અથવા ઉચ્ચ અંગ્રેજ કેળવણી મેળવી નહોતી, તથાપિ બાળવયથી કન્યાશાળામાં તથા ઘર આગળ ખાનગી અભ્યાસ કરી તેની એવી ખીલવણી કરી હતી કે તેમના વિચારોની સુસિક્ષિત ત્રી-પુણે પર પ્રભા પડતી. ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સંસાર-વ્યવહાર અને નીતિ-ધર્મ સંબંધી તેમના પવિત્ર શબ્દોએ કાનના દ્વારથી અંતઃકરણમાં દાખલ થઈ, અનેક અંતઃકરણોને શુદ્ધ કર્યાં. સદુપદેશની અસર જેવી તેવી નથી—અસાધારણ છે. નિર્મળ અંતઃકરણો ગુણ સાંભળી ગુણી થવા પ્રયત્ન કરે છે અને દોષોથી ડરી દૂર રહે છે. એવાં વ્યાખ્યાનો ગુણવાનના ગુણને સુદૃઢ કરી વધારે છે અને અંતઃકરણમાં પ્રજ્વળતા પાપરૂપ અંગારાને શ્રવણદ્વારમાં દાખલ થતાં જ ઓગળી નાખે છે. એ જમનાબાઈના ઉપદેશ ઉન્નવળ હતા; કેમ કે તેમણે ધન-પ્રીતિના લોભથી નહિ, પણ પોતામાં પ્રગટેલા પ્રકાશથી અન્યને પ્રકાશિત કરવાના ઉચ્ચ આશયથી જ તે આપ્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૯૦૩ માં તેમણે “ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ”ને સ્થાપી તેમાં નીતિ, શક્તિ, પરોપકાર, લોકવ્યવહાર તથા સંસાર સુધારા સંબંધી સંકર્ષે વ્યાખ્યાનો આપ્યા અને તેની અસર એટલી થઈ કે જૈન, પારસી વગેરે મંડળોમાં પણ તેમને વારંવાર આમંત્રણ થતાં. રાજ્યકર્તાઓ અને લાપણકર્તા અથવા વજાનો મહિમા કર્ષક અંશે સમાન છે. રાજ્યાધિકારી પોતાના પ્રાંતના લોકોનું સાઈં ભરૂં કરવા શક્તિમાન થાય છે, તેમ વજા પોતાના શ્રોતાઓ ઉપર અસર કરી ઇચ્છિત માર્ગે દોરવી બાય છે. ઉત્તમ કરતાં સન્માર્ગદર્શી હોવાથી શ્રોતાઓને સાવધ કરે છે, તેની અસર દેશ વિદેશ જઈ પહોંચે છે ને ભવિષ્યમાં પણ ટપ્પી રહે છે.

જમનાબાઈ ઉત્તમ વજા તેમ જ દાતા હતાં. વિદ્વાનો કહે છે કે—વજા દશસહસ્રેણ દાતા મવતિ વા ન વા । વજા દશ હજારમાં એકાદ નીકળે અને દાતા તો મળે કે ન મળે ! એમની વિદ્વતા, ઉદારતા અને વક્રવૃત્તવા મૂળ તેમના શિરછત્ર સ્વામી, બાઈ નગીનદાસ પોતે જ

હતા. તેમની જ પ્રેરણાથી અને તેમના જ તન, મન, ધનના લોગે જમનાબાઈ સ્ત્રી ઉત્તરિના કામમાં આગળ પડતો ભાગ લઈ શકતાં. આપણા દેશને ખરેખર એવાં ઉત્સાહી અને દેશહિ-તૈથી બંધુઓની જરૂર છે, કેમકે સ્ત્રીભક્તિને દેશસેવાના કામમાં આગળ પાડવી એ સાધારણ વિષય નથી. સ્ત્રીઓને છેક જ અજ્ઞાન માની તેઓને પછાત રાખવામાં આવશે, ત્યાં સુધી આપણે પ્રાચીન ઉત્તરિએ પહોંચી શકશું નહિ, એવું સુધારકો કહે છે તે અક્ષરશઃ સત્ય છે. સ્વર્ગવાસી શ્રીયુત નગીનભાઈ, જનસેવા એ જ ઈશ્વરસેવા માનતા તેથી પોતાના અવસાન સમયે પણ એ જ આજ્ઞા અને ભલામણ કરી કે, “તમે બહેર સેવાનાં જે જે કામો આરંભ્યાં છે, તેમાં ઉત્સાહપૂર્વક મગ્યાં રહેજો; તન, મન, ધન ખર્ચી, અને તેટલો પરોપકાર કરવામાં જ પ્રવૃત્ત રહેજો અને મહારા આત્માને એથી જ શાંતિ વળશે, એ ખચિત માનજો.” પ્રસંગોપાત વિચાર જણાવનારા તો ઘણા હોય છે, પણ તે વિચારને અનુસરનાર અને આચારમાં મુકનાર શ્રીયુત નગીનભાઈ એક નમુનેદાર ગૃહસ્થ હતા, તેથી જમનાબાઈની જનસેવામાં તેમનો અર્ધથી પણ અધિક હિસ્સો હતો, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

“હિંદુ સ્ત્રીમંડળ” નાં સ્થાપક અને અગ્રેસર થઈ એ મંડળમાં મુખ્ય ભાગ લીધાથી તેમનું ગૌરવ વૃદ્ધિ પામ્યું ને તુરત જ પરોપકારપરાયણ બેહેસ્તનશીન શેક બેહેરામજી મેર-વાનજી મલ્લખારીએ તથા તેમના પરમ દયાળુ ઈષ્ટ મિત્ર દીવાન દયારામ ગિહમજે સ્થાપેલી “સેવાસદન” ની કાઉન્સિલમાં તેમને ઉપપ્રમુખ નીમવામાં આવ્યાં, જે પદ અંતઃકરણની લાગણીથી અંતપર્યંત દીપાવી અનેક દુઃખી અબળાઓની સંભાળ લીધી અને એ સંસ્થામાં પણ પોતાના મુલાવિત વ્યાખ્યાનોનો લાભ આપ્યો, એમના હૃદયમાં દેશહિતની ભિંમિઓ કેવી વેગવતી હતી, તે તેમના નિચેના વ્યાખ્યાનથી બેઈ શકાય છે.—

“સંસારસાગરમાં મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થવો એ ઘણું જ દુર્લભ છે. માનવ હંદગીમાં ઈશ્વરની આજ્ઞાનુસાર જીવનના ઉચ્ચ હેતુઓ સમજી, સેવા અને લક્ષિતરસની ભાવનાઓ વડે પારમાર્થિક કાર્યો કરવાનો આનંદ અતિ અલૌકિક છે. જ્યારે માયાના બંધનમાં ફસાયલા સ્વાર્થી પ્રાણીઓ ફક્ત પોતાના મુખને માટે જ અહર્નિશ ઈચ્છા રાખે છે, ત્યારે પરોપકારી અને બુદ્ધિશાળી પુરૂષો દેશ અને તેમાં વસ્તી પ્રજાનાં મુખને અર્થે પોતાનું જીવન સમર્પણ કરે છે. અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં અથડાતી પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવા જે પ્રયાસો કરવામાં આવે તેમને દેશ અને પ્રજાને માટે લવિષ્યનાં મુખદાયક ચિહ્નો ગણી શકાય. હિંદી પ્રજાનું ગૌરવ વધારી તેને સુખી હંદગી ગુલરતી પરદેશી પ્રજાની પંક્તિએ મુકતા બુદ્ધિશાળી પુરૂષો તરફથી જે યોજનાઓ ઘડવામાં આવે તે દેશેદ્યની શુભ નિશાની ગણાય. ઈશ્વરનું સ્મરણ કરી, ઓ હિંદીઓ ! દેશની તેમ જ દેશી પ્રજાની શક્તિ અનુસાર સેવા કરવાને તત્પર થાઓ, દેશના દુઃખી, રોગી, અશક્ત, અને નિરાધાર લોકોની સ્થિતિ સુધારવા દયાના અંકુરો હૃદયમાં પ્રગટ કરો. પ્રજાનાં મુખદુઃખની સ્થિતિ સમજી તેનો વિચાર કરવાની શક્તિ આપણે જ્યાં સુધી ધરાવતા નથી, ત્યાં સુધી આપણું આ ઉચ્ચ મનુષ્યજીવન વ્યર્થ છે. હૃદયમાં ઉપજતી ભાવનાઓને શુદ્ધ કરી આંતર બેદ છોડી, સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે પ્રેમાળ બની ઈશ્વર કહો કે ખુદા કહો તેની આજ્ઞાઓને હૃદયમાં ધારણ કરી મનુષ્ય જીવનની પવિત્ર ફરબે બજાવવા બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવો બેઈએ. માયાથી રચેલાં મુશોભિત મકાનોમાં મુખ ભોગવતાં દેશમાં વસતી દુઃખી પ્રજાનું દુઃખ ઘટાડવામાં બેદરકારી કરવાનું અને આજ કાલ, આજ કાલ કરતાં આજસમાં વખત ગુલરવાનું પરિણામ કદી પણ સુખરૂપ ગણી શકાય નહિ. ઈશ્વરે જે આપ્યું છે ને આપે છે તેનો દયાજનક સ્થિતિમાં જન્મેલા જીવોની પ્રેમમુક્ત સેવા કરવામાં ઉપયોગ કરવો, એ જ

મનુષ્યજીવનના સુખના દ્વારની ચાવી. અહંકાર અથવા અભિમાનના નિશામાં બેદરકાર બની મિથ્યા સુખની આશામાં જીવન નહિ ગુજરતાં તમારાં સત્કર્મે ધૈર્યે તમને જે આપ્યું છે તેનો સદુપયોગ કરતાં હૃદયમાં એવો વિચાર નહિ કરવો કે મહાઈ એથી ખુદી જશે, પણ ઉલટું આવ્યા દેશહિતના કાર્યોથી જે પાસે છે તેમાં વિશેષ વધારો થશે એમ દૃઢતાથી માનવું. આપણા દેશ ખાતર આપણી ધાર્મિક લાગણીનું ખરું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી તન, મન, ધનથી સેવા કરવામાં જ આપણી આ દુનિયાદારીની ફરજો અદા થએલી સમજાય તેમ છે. પ્રથમતો આપણે ધર્મે કરવાની નીતિ રીતિઓ જાણવાની ઘણી અગત્ય છે. આપણા દેશની કરોડોની પ્રજા સમજ્યા વિના ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે ધર્મદાન કરવાની રીતિઓમાં પોતાની દોષતનો વ્યર્થ ઉપયોગ કરતી માલમ પડે છે, અને ખરેખર રીતે જોતાં તે દેશ અને લોકહિતાયે નહિ ખર્ચાતાં ખરણાદ જાય છે..... ખોટી દયાના વિચારથી કરવામાં આવતી સખાવતો દેશ અને પ્રજાનો કંદી પણ હૃદય કરી શકતી નથી. દેશમાં કરોડો મનુષ્યો મહેનત મજૂરીનાં સાધન વગર રખડતાં-રઝળતાં જુએ હેરાન થતાં હોય, રોગથી પીડાતી પ્રજા ઔષધોના ખર્ચની તંગાસથી સાધન વગર રીખાતી હોય, દવા-ઉપચાર અને માવજત વિના દેશમાં હજારો લોકોનો રોગથી સંહાર થતો હોય, રસ્તામાં કપડાં લતાં વગર ઉઘાડે શરીરે ફરતાં દુઃખી ન્હાનાં ટળવળતાં બાળકોની દરકાર કરવામાં ન આવે, નિરાધાર સ્ત્રીઓની દુઃખમય સ્થિતિ સુધારવાના ઉપાયોની યોજનામાં તદ્દન બેદરકારપણું જતાવવામાં આવે, વગેરે ચાહુ રહેવાથી દેશ અને પ્રજાનો હૃદય કઈ સદીમાં થવાનો સંભવ ગણવો? પાશ્વિમાલ પ્રજાની ધર્મ કરવાની નીતિ રીતિ અને આપણા દેશની ધર્માંદા પદ્ધતિ કેટલેક પ્રકારે જુદા સ્વરૂપમાં હોય છે. આપણા દેશની ઘણી સખાવતો આજસુએને ઉત્તેજન મળ્યા ખરાખર હોય છે. દેવાલંબો ને સંખ્યાલંબ મંદિરો તથા લાડું ખાવાના લોકમાં પથ્થરની મોટી મોટી ઇમારતો બાંધવા પાછળ પુષ્કળ ધન ખર્ચાય છે, જ્યારે કરોડો રૂપિયાની સખાવતો, પશ્ચિમના વીર પુરૂષો પોતાના દેશ અને પ્રજાનાં સુખનાં સાધનોમાં, કેલવણીવડે હુન્નર-ઉદ્યોગમાં ખર્ચા, પ્રજા-વર્ગની ખરેખરી સેવા બજાવી ખરો ધર્મ શું છે, તે તેઓ શીખવે છે..... હિંદી સ્ત્રીઓનાં હૃદય પવિત્ર અને દેલવણીથી જ્ઞાનમય જની પ્રજાની સેવા કરવામાં દોરવાય ત્યારે જ દેશોદયની અગત્યની ગરજ સરે.

(ચોષાઈ.)

મત મતાંતરે લેદ અનેક, પણ અંતર તો રાખો એક,
લેદ તજ ધરિયે દિલ દાઝ, દીનરંકનાં ટીજે કાજ.

જો મૂળ સૂત્ર ધ્યાનમાં રાખી સર્વેએ પરસ્પર અંતરથી સ્નેહ વધારવો..... આ દેશની ઘણી બાઈઓ આખો દિવસ વૈભવ અને મોજશોખની લાવનાઓમાં ખસાર કરે છે અને પોતાનો આખો ભવ તાઈ માઈ કરવામાં ગુમાવી મનુષ્ય દેહની ઉચ્ચ લાવનાઓ અર્જન કરવામાં જીવન ગુજારે છે, જ્યારે પરદેશી લક્ષ્મણપતિની સ્ત્રીઓ માનપાનં, મોટાઈ, મોજશોખ અને વૈભવી સાધનોની દરકાર નહિ કરતાં દેશસેવા અને પ્રજાસેવા કરવામાં જ પોતાના જીવનનો ખરો આનંદ માને છે..... આવી પરોપકારી સ્ત્રીઓની સંખ્યા એકઠી કરવાને આપણે ભારતખંડ ત્યારે લાગ્યશાળી થશે? વાડી વજીરા અને ગાડી ઘોડામાં ગુલતાન બનતી હિંદી બહેનોએ આ સંસારમાં મનુષ્ય તરીકેની ઘણી અમુદય ફરજ બજાવી હવે પોતાનું જીવન સર્જન કરવાનું છે.

(દોહરો.)

બોર લોકના દોરની, ધરી હૃદયમાં દાઝ;

હિંદ પ્રલના હિત તણું, કર્યું આપ ગુણ કાળ.

“સેવા સદન”ની સેવા અને “ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ”ની સ્થાપના ઉપરાંત જમનાબાઈનું ત્રીજું મહાન કાર્ય, સત્યાગ્રહની લડતમાં ભાગ લેવાનું છે. હિંદી પ્રલના હક્કો જળવવા ત્રાન્સવાલ ખાતે જ્યારે રાજેશ્વરી મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીએ ઝુંડો ઉઠાવ્યો ત્યારે ઘણા લોકો તેમાં સામેલ થતાં તે સર્વ ઉપર કારાગૃહ-નિવાસનું ઘોર સંકટ આવી પડ્યું હતું. આ આફ-તને વખતે અફ્રિકામાં વસતી હિંદી પ્રલના રક્ષણ અર્થે આપણા દેશમાં મોટી ખળભળાટ થઈ રહ્યો હતો અને વર્તમાનપત્રોમાં એ સંબંધી કંટાળા જનક લેખો આવ્યા હતા. આ વેળા સ્ત્રીવર્ગમાં શ્રીમતી જમનાબાઈએ ભાષણો કરવાથી જ ભગ્વતિ આવી અને તેમના ઉત્સાહથી કેટલુંક દ્રવ્ય એકઠું થયું. આ દ્રવ્યમાં ખોતે ઉદારતાપૂર્વક ગાંધીનું કેટલુંક નાણું ઉમેરી દેશ-બાકોની સેવામાં મોકલતાં તેમની ખ્યાતિમાં વધારો થયો.

એમનાં મહત્વનાં કાર્યોમાં દુષ્કાળ પીડિત લોકોને આશ્રય આપવા માટે લીધેલો પરિશ્રમ ખાસ યાદ રાખવા જેવો છે. ગયાં ત્રણ વર્ષ ઉપર આપણા દેશમાં એ કસમણા દૈત્યે પોતાનું ભયાનક સ્વરૂપ બતાવવા માંડ્યું ત્યારે મનુષ્યોના તથા પશુઓના રક્ષણાર્થે શ્રીમતી જમનાબાઈએ પોતાની ગંગાજળ જેવી નિર્મળ વાણીથી સદ્ગૃહસ્થો અને સમાજીઓને વિનવી રૂ. ૨૧૦૦૦ (એકવીશ હજાર રૂપિયા) નું ફંડ એકઠું કર્યું અને સખત ગરમીની ઝડપમાં આશરે ૭૫ (પોણેસો) ગામોની મુલાકાત લઈ, જાતે તે ઉપરાણામાંથી અન્ન-વસ્ત્ર વગેરે વહેંચવાનું કામ કર્યું.

મરજીની પૂર્વે એમની વૃત્તિ એકાંત ચિંતન અને ઈશ્વર ભજનમાં રોકાયેલી રહેતી તથા પોતાનો અવસાનકાલ બહુ નજીક હોવાનું જાણી ગયાં તેથી તુરંત જ જુદી જુદી ધાર્મિક સંસ્થાઓમાં રૂ. ૧૫૦૦૦૭ અંકે પંદર હજારનું દાન મોકલી આપ્યું.

સજ્જનો “મર જીવા” કહેવાય છે અને દુર્જનો “જીવ મરા” કહેવાય છે તેનો હેતુ એ કે સજ્જનો ચતુર્વશ છતાં જીવતા છે ને દુર્જનો જીવતે મુવા જેવા છે. કેમ કે સજ્જનોનું નામ સત્કાર્યોથી ચિરંજીવ રહે છે, અને તેમની સંસારયાત્રા સફળ છે.

માટે સર્વેએ સદ્ગુણો વધારી સજ્જન અને “મર જીવા” થવા મથવું જોઈએ. શ્રીમતી જમનાબાઈનું નામ તેમનાં સત્કાર્યોથી અચળ રહેશે એટલે તે જીવતાં જ છે એમ સમજવું. એમના જીવનવૃત્તને અંગે અનેલા બનાવો નોંધતાં બહુ વિસ્તાર થાય, તેથી અત્રે તેની રૂપ-રેખા જ દર્શાવી છે. કોઈ પરિચિત સજ્જન તેમનું જીવન-ચરિત્ર લખવાનું કામ હાથ ધરશે તો આપણા મંડળ પર ઉપકાર થશે.

ધર્મ-પુસ્તકો કહે છે કે મરનારનાં ભણાં કાળેને વખાણવાથી તેનો સૂક્ષ્મ આત્મા પ્રસન્ન થાય છે. “મારી પણ એ જ માન્યતા હોવાથી આ ગુણ કથન સાંભળી સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈનો સૂક્ષ્મ આત્મા પ્રસન્ન થાઓ અને ચતુર વાચકો તેમના અનુકરણવડે સંસારયાત્રા સફળ કરી. તથાગુ.

મંડળ તરફથી કંઈક વિશેષ ઉપયોગી કામ થયું બેઠકે, અને તે એ કે વગર બહેલી મોટી ઉમરની બહેનોને જરૂરના સાધનો પૂરાં પાડીને વાંચતાં લખતાં શીખાવવાને અને સીવણનું પણ જ્ઞાન આપવાને બપોરના વર્ગો ઉઘાડવા. આ પરોપકારના કામની શરૂઆત કરવા માટે તે ઉદારચિત્ત બહેને બે વરસ સુધીનો ખર્ચ પોતાના તરફથી આપવાનું બહેર કયું. આ વર્ગો અહિંના મંડળનાં આલેશ સેક્રેટરી સૌ. હરિમુખગૌરી વામનરામ મહેતાની અંગિત મહેનતથી નિયમિત રીતે રોજ ચલાવવામાં આવે છે, અને તેમાં નાની મોટી ૪૫) બહેનો લાલ લે છે. મંડળની બહેનોને તે વારંવાર કહેતાં કે, “અરે મારી દેવીઓ, તમને બેઠને મારામાં નવું બળ આવે છે; અને જુદા જ પ્રકારનો આનંદ થાય છે.” એક વાર તેમની પાસે હું બેઠી હતી ત્યારે એક કથાકાર બ્રાહ્મણે આવીને વિનંતિ કરી કે, “હું હરિકથા કરું છું તે આપ એક વાર સાંભળો.” સ્વ. જમનાબહેને જવાબ આપ્યા હતા કે, “મનુષ્યોની સેવામાં વખત રોકવો એ જ મારે મન હરિકથા છે!” એમ કહી તેમને દક્ષિણા આપીને વિદાય કર્યા હતા. તેઓ અત્રે એક માસ રહ્યાં તે દરમ્યાન અહિંના મંડળે તેમના પ્રત્યેના પૂજ્યલાવના સ્મરણમાં રૂપાના દાળડામાં એક માનપત્ર અર્પણ કર્યું હતું.

અત્રેથી મુખર્ધ તરફ વિદાય થતી વખતે તેમણે ઈચ્છા દર્શાવી હતી કે, “હું છ માસ પછી ફરીથી લાવનગરમાં આવીશ, સ્થળે સ્થળે દૂરીને મારી બહેનો માટે ‘લિક્ષાન્દેહિ’ કરીશ, અને કાઠિઆવાડમાં કેટલેક ઠેકાણે હિંદુ સ્ત્રીમંડળની શાખાઓ ઉઘાડીને મારી બહેનોની ઉત્તિ કરીશ.” પરંતુ તેમની તે વિદાયગીરી છેલ્લી વખતની હશે એમ કોણે ધાર્યું હશે! ઈશ્વરની ઈચ્છા માણસથી કળી શકાતી નથી, પરંતુ તે ઇચ્છા હમેશાં સારી જ હોય છે. તે બહેનના જેવા સળળ અને પરગજુ આત્માને અશક્ત થઇ ગયેલા અને વ્યાધિવાળા દેહમાં ન રહેવા દેવો એ જ ઈચ્છા ઈશ્વરની હોવી બેઠકે. તે આત્મા સળળ શરીરમાં જન્મ લઈને પોતાનું અધુરું રહેલું કાર્ય આગળ ચલાવવા આ દુનીયામાં પાછો જલદી આવશે એમ આપણે આશા રાખી શકીએ.

આપણી બહેનના ચરિત્રનું અને બોધનું અનુકરણ કરવું; અને સ્ત્રીજાતિની ઉત્તિમાં ભાગ લઈને તેમના આત્માને પરલોકમાં પણ આનંદ થાય તેમ આચરણ કરવું. તથાસ્તુ.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક :—ગોંડળનાં સુવરાણી સૌ. રાજકુંવરબા.

* આજે તમોએ મને પ્રમુખસ્થાન આપ્યું છે તે સાચું હું તમારા બધાનો મોટો ઉપકાર માનું છું. આજ મહારા દાયથી ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈની છબી ઉઘાડવા સાચું મંડળનાં પ્રમુખે મને વિનંતિ કરી છે તેને હું માન આપું છું, પણ તે સાથે તમો સર્વને એટલું પણ કહેવાની જરૂર બેઠકે હું કે આજના મહત્વના પ્રસંગે કોઈ મોટી ઉમરની તમારા પોતાના જ શહેરની સ્ત્રીને પ્રમુખપદ આપ્યું હોત તો તેઓ જમનાબહેનના ચરિત્રની સરસ પીછણ કરાવી શકત. હું જમનાબહેનનાં સુકૃત્યોથી જાણીતી છું એટલે તમારી સાથે તેમના ગુણોનું કથન કરવાની બે ઉત્તમ તક મને પ્રાપ્ત થઈ છે તે સાચું હું પોતાને ભાગ્યશાળી માનું છું. જમનાબહેન સંબંધે તમારી આગળ બેટલું બોલાઈ ગયું છે તેના કરતાં હું વધુ શું બોલી શકું? તમો બહેનો આજે બે સંખ્યામાં હાજર થયાં છો તે જ બતાવી આપે છે કે તમો સર્વ જમનાબહેનનાં કાર્યોની સારી કદર કરી શકો છો. જમનાબહેનનું નામ મુખર્ધમાં જ

ગણદુર છે એમ સમજતો નહિ, પણ ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડના બધા લાગોમાં તેઓએ પોતાનાં ઉમદા કર્તવ્યોથી પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. છેલ્લાં ૧૩ વર્ષ જમનાબહેને મંડળનાં પ્રમુખપદે રહી મંડળના ઉદ્દેશો પાર પાડવા બનતું કીધું છે અને તે ઉપરાંત બીજાં ધરોપકારી સ્ત્રીસંસ્થાઓને પણ બૂલ્યાં નથી. આ વાત, તેમણે પોતાની પાછળ બુંદાં બુંદાં ખાતાંઓ વાસ્તે જે રકમ કાઢી છે તે જ ખતાવી આપે છે. સેવાસદનની સંસ્થા પરત્વે તેઓની શું સેવા હતી તે તો તે સંસ્થાએ તેમના મૃત્યુ બાદ જે કરાવ પસાર કર્યો છે તે જ ખતાવી આપે છે. જમનાબહેનને દુદરતી બક્ષીસ હતી, તે બક્ષીસ તેમણે સંતાડી ન રાખતાં લોકોપયોગી કાર્યોમાં વાપરી, અને એમ કરતું એ દરેક સ્ત્રીનો ધર્મ છે એમ ખુબે ખુબું ખતાવી આપ્યું છે.

એમણે ગુજરાતી સ્ત્રીઓને એક જાતના પડદા પાછળથી બહાર કઢાડી સેવા કરવાનું ક્ષેત્ર ટેટલું વિશાળ છે, તે ખતાવી આપ્યું છે. મુંબઈમાં જ નહિ પણ આખા ગુજરાતની બહારે જિલ્લામાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓનું સ્થાન યોદ્ધ વર્ષ પર શું હતું તેની ખ્યાલ કરો, અને તેની હાલની સ્થિતિ સાથે સરખામણી કરો. ગુજરાતની વાત જવા દો. તમારા શહેરની જ સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિઓ તરફ નજર કરો તો તમને માલુમ પડશે કે બન્ને સ્થિતિમાં ઘણો તફાવત પડી ગયો છે. ગુજરાતી બહેનોમાં સમાજસેવા કરવાની પેલક કરનાર બીજા કોઈ સ્ત્રી નહિ, પણ જમનાબહેન જ હતાં એમ હું માનું છું. હવે પછી જમનાબહેન કરતાં ઘણી ઉંચા પ્રકારની સ્ત્રીઓ શહેરી તરીકે પોતાની ફરજ બજાવવા નીકળશે, પણ પેલક કરનાર સ્ત્રી તરીકેનું માન તો મહારાં તેમ જ તમારાં જમનાબહેનને જ મળશે એ નક્કી સમજાવો. જમનાબહેનની યાદગીરી, મહારી, ખાત્રી છે કે તમારા હૃદયમાંથી કદી પણ બૂસાશે નહિ. પણ આ રીતે યાદગીરી રાખવી એ એક વાત છે, અને તેમનાં સુદૃઢો થાણુ રાખી, તેમાં વખતના બેવા સાથે દિન પ્રતિદિન મુધારો વધારો કરી આનંદ મેળવવો એ જીદી વાત છે. પાછલી રીત અખલાર કરી તમારું પોતાનું હૃદય સંતોષતું ને જમનાબહેનના આત્માને પ્રસન્ન રાખવો એ જ જમનાબહેનનું ચિરંજીવ સ્મારક સમજાવો. “જમનાબાઈ હોલ” કહાડી તેમની સુસ્મૃતિ કાયમ રાખવાનો વિચાર પ્રશંસનીય છે. બીજા રીતે જમનાબહેનની યાદગીરી બળવવાની રીતિઓ તમે ખતાવેલ છે પણ જ્યાં સુધી તમારા નામીયા શહેરમાં તમારા મંડળનાં સહાસદો જમનાબહેનને પગલે ચાલી “જમના મૈયા” જેવાં નીકળશે નહિ-ને તેવી સ્ત્રીઓ લવિષ્યમાં પાકે તે સાડ મંડળ સજીવ પગલાં લરશે નહિ ત્યાં સુધી તમારા બધા પ્રયત્નોનું ઉત્તમ ફળ આપવા તમે લાભ્યવંત થશો નહિ. તમારા મંડળે ચાલા પ્રયત્નો આદર્યા છે એ ખુશી થવા જેવું છે. પ્રભુ તમારું મંડળ ચિરંજીવ રાખશે.

તમારી ઈચ્છા મુજબ હું આજે જમનાબહેનની છબી ઉઘાડું છું. જમનાબહેન જેવી સ્ત્રીઓ તમારું મંડળ બહાર પાડે એમ ઈચ્છનામાં મ્હને ગૌરવ છે. જમનાબહેનનો આત્મા પેલી દુનીઆમાંથી આજે તમારાં લાગણીવાળાં હૃદયો બેઠાં આનંદ પામતો હશે. તે જ આત્માને નિલ પ્રસન્ન રાખાવો, પ્રભુ તમને આશિષ આપશે.

આ વખતે ડૉક્ટર દાદાભાઈનું મૃત્યુ યોગ સમય પર જ થયું છે તે સાડ દીવગીરીની લાગણી તરીકે દાદાભાઈ જયંતી ઉજવવાનું કામ તમે બંધ રાખ્યું છે તે યોગ્ય હશે, પણ એ જયંતી બીજે વર્ષથી થાણુ રાખવાનું જીવશી નહિ. જમનાબહેનની પણ જયંતી ઉજવો. દેશભક્ત દાદાભાઈની બીજરૂપી આશિષમાંથી, ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં સુકુટરૂપ જમનાબહેને, ઉત્તમ ફળ મેળવ્યું એ વાત સ્પષ્ટ છે. તેમણે જે સંસ્થાને પોતાનું આજક મણ્યું તે મંડળની સંસ્થાને પ્રભુ તમામ પ્રકારની સહાયતા આપે એવી મહારી પ્રાર્થના છે.

મંડળનાં છેલ્લાં બે વર્ષનો રીપોર્ટ મેં બરાબર વાંચ્યો છે. તમોએ બે વર્ષમાં ઘણું જ કામ કર્યું છે તે સાફ હું મંડળને તથા મંડળની કમીટીને મુખારકબાદી ઇચ્છું છું. જમનાબહેનના સ્વર્ગવાસ પછી, મંડળ ચાલશે કે નહિ તે ધાસ્તી તમે તમારા કાર્યથી સર્વથા નષ્ટ કરી છે. મુંબઈ જેવા મોટા શહેરમાં ગુજરાતી હિંદુ કોંગ્રેસી સ્ત્રીઓ સાફ એક જ સંસ્થા હોવી જોઈએ અને તે સંસ્થાને શ્રેષ્ઠ પાયા ઉપર મૂકી, શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં તે સંસ્થાની મોરચાં તે જ કામ લેવાશે તો ભવિષ્યમાં તમારું મંડળ હમણાં કામ કરે છે તેનાથી હજાર ગણું ઉપયોગી કામ કરી શકશે એવું માફ નહીં માનવું છે.

મુંબઈ શહેરની ગુજરાતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા ભેતાં મંડળનાં સલાસદોની સંખ્યા મોટી નથી. આમાં વધારો થવાની ખાસ જરૂર છે. આ મંડળ પ્રજા તથા સરકારને ઉપયોગી થઈ પડે છે તે જોઈ હું ખુશી થઈ છું. વૉરફંડમાં તથા વૉરલોનમાં તમારા મંડળે ઠીક મદદ કરી છે. મંડળનું મુખ્ય કામ ભાષણો અપાવવા, સ્ત્રીશિક્ષણ વગેરે ચલાવવા તથા સ્ત્રી ઉપયોગી મફત લાઇબ્રેરી ચાલુ રાખવાનું છે. આ પ્રમાણે તમે ઉપયોગી કાર્યો હાથ ધર્યાં છે. સ્ત્રીઓનાં ભાષણો હજી પુરતી સંખ્યામાં અપાતાં નથી તે સાફ પ્રયત્ન કરી વધુ સંખ્યામાં અપાવજો. સ્ત્રીશિક્ષણ પરીક્ષામાં વધુ બહેનો ભેગાં થાય તેની તજવીજ રાખજો. સ્ત્રીશિક્ષણ વર્ગો તમે ચાર વર્ષ થયાં ખોલ્યા છે તે વ્યાજબી કર્યું છે. પણ ન્હાની ઉંમરમાં છોકરીઓને હિંદુ માતાઓ સ્કુલમાંથી ઉઠાડી મૂકે છે તે સ્થિતિ ભેતાં તમારા મોટા મંડળ તરફથી એક નમૂનેદાર સ્કુલ કાઢવાની જે ઉમદા નેમ તમે ધરાવો છો, તે જ્યારે મુંબઈના ગુજરાતી શહેરીઓ તમને મદદ કરી કઢાવી આપશે, ત્યારે જ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓની કેળવણીનો પાયો તમે સારી રીતે અણ્યો છે એમ મનાશે. આવી યોજના ભેડે સ્વર્ગસ્થ દાદાભાઈ નવરોજીનું નામ ભેડી, તેમનું નામ દાદાભાઈ જયંતી ઉજવવાની ખેલ કરનાર આ સ્ત્રી સંસ્થા સરસ રીતે કાયમ રાખી શકશે એ નિઃસંદેહ છે. સ્ત્રી કેળવણી આગળ વધે તે સાફ તમે આવેલાની લઈ મુંબઈની હિંદુ સ્ત્રીસંસ્થાઓ ભેડે તમે નામદાર વાઈસરોયને અરજ કરી હતી. લક્ષ્મીને લીધે સરકારને આ બાબતમાં ખર્ચ કરવા સાફ ખેંચાતું પડ્યું હશે, પણ કેળવણીની બાબતમાં ઇંગ્લેન્ડ કેળવણી ખાતાના વડા ડૉક્ટર શીયરને પગલે આવી હિંદી સરકાર પણ આ બાબતમાં, લડાઈના હંગામમાં પણ ઘણી ઉદારતાથી કામ લેશે એમ મને ઉમેદ છે. તે વાસ્તે તમે ખંતથી હિંદ સરકાર પાસે માગણી કરતાં રહેશો તો નહીં તમને યશ મળશે. પરીક્ષાઓમાં પાસ થનાર બહેનોને ઇનામો આપવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી છે તે ઠીક કર્યું છે. પણ ઇનામ મેળવવાની લાલચથી નહિ પણ જ્ઞાન મેળવવાની આકાંક્ષાથી જ બહેનો મોટી સંખ્યામાં પરીક્ષામાં ભેગાં થાય એ જોવા હું આતુર છું. અનિયમિત હાજરીને લીધે શિક્ષણ વર્ગોનું પરિણામ તમારી ઉચ્ચ ધારણા મુજબ નથી આવતું તેમાં તમારો દોષ નથી. પુરૂષ વર્ગ આ સ્થિતિ સત્વર સુધારવા પ્રયત્નો આદરશે એવી મને આશા છે. તમે નિયમિત હાજરી સાફ ચાંદ આપવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી છે તે પ્રશંસનીય છે. બધી કોંગ્રેસી સ્ત્રીઓ સાફ મફત લાઇબ્રેરી તમારાં શહેરમાં ન્હોતી તે ન્હાના પાયા પર કાઢી તમે તમારા શહેરની બધી કોંગ્રેસી ઉત્તમ દાખલો ભેગાં કરો છે. આ લાઇબ્રેરીમાં સલાસદો પોતાની પાસેથી ચોપડીઓ અને લેખકો તથા છાપાના અભિપ્રતિઓ પોતાનાં પુસ્તકો વગેરેની ભેટ મોકલશે તો તમારી લાઇબ્રેરી આગળ જતાં ઘણું સાફ કામ બજાવશે.

એક વાત લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. બહેનો! આ મંડળ હિંદુ સ્ત્રીઓનું મંડળ છે. સ્ત્રીઓને ધર્મ બહુ પ્રિય છે. તમારો હોલ હિંદુઓની ભરવસ્તીમાં ધર્મ મંદિરોની પડોશમ છે. આત્મને સતેજ કરવા, હૃદયને નવયુગની નવી લાવનામાં પ્રેરવા, મન, વચન ને માયાને

શુદ્ધિની પુષ્ટિ આપવા પડન, પાકન, પ્રવચન, કીર્તનની વધારે ને વધારે જરૂર છે. મંડળનાં હોલમાં બુના વિચારની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ આવે, તે નવીન યુગની ચૈતન ધર્મની લાવના સમજ સંતોષ પામે ને સતેજ થાય, નવી સ્ત્રીઓમાં ભણી લાય, અને મુખી કુટુંબ જેવો મુખી સમાજ સ્થપાય એ દિશામાં સ્ત્રીમંડળે આવેલાની કરવાની છે. એકાદશીને દિવસે મંગળ-પ્રેરક, નવ શક્તિવાળાં ભજન કીર્તનનો મેળાવડો રાખો. સળળ વક્તાઓ પાસે શ્રી મહાભારત, રામાયણ, ભાગવત, ભગવદ્ગીતાનાં સળળ પ્રવચનો કરાવો, નવા જમાનામાં તે પુરાણ ધર્મને જીવનમાં ઉતારાવો, વિચારોની મર્યાદા મોટીને મોટી બનાવો, બાળકોને વિનોદ માટે તેડી રમત ગમતમાં સાચા બનાવો, શૂરવીર બનાવો. કોઈ કોઈ વખત ગરીબ સ્ત્રીઓને બોલાવી તેમને હેત અને જ્ઞાનલયો દલાણા આપો.

બંહેનો! તો હવે એટલું છેલ્લું કહેવા છો કે હવે કર્તવ્યનો, ધર્મ બજાવવાનો, કામ કરવાનો, સુંદર છો તો શુદ્ધ અને શક્તિવાળાં બનવાનો જમાનો આવ્યો છે, માટે તમારો ધર્મ સમજો ને સમજાવો. અહો! ભારતની આશા દેવીઓ! શ્રદ્ધામય-સત્યમય-શક્તિમય બનો, અને તમારા પતિઓ, પુત્રો, ભાઈઓમાં આ શક્તિ પ્રેરો.

ગં. જમનાબહેન સક્કઈ.

લખક:—લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ.

* પ્રિય બહેનો, આપણાં જમનાબહેન આ પૃથ્વી છોડી ગયાં છે. તેઓના મૃત્યુને ફક્ત સવા જ વર્ષ થયું છે. જમનાબહેનના સ્વર્ગવાસથી મંડળની બંહેનોને નહિ, પણ આખી ગુજરાતી હિંદુ કોમને ન પૂરી શકાય એવી ખોટ ગઈ છે. આ ખોટ ફટલી મોટી છે, તેનો આપણે છેલ્લા સોળ મહિનામાં ખાસ અનુભવ મેળવ્યો છે. આ ખોટને કંઈક અંશે પુરી પાડવા મંડળે તથા મુખર્જી સ્ત્રીઓએ કોશેષ કરી છે, અને જમનાબાઈ રમારક ફંડ ઉઘાડવામાં આવ્યું છે. આ રમારક ફંડમાંથી મંડળ સાડા “જમનાબાઈ હોલ” બંધાવી તેમાં સર્વ કોમની સ્ત્રીઓ સાડા જૂદી લાયજેરી કાઢવાની યોજનાને મુખર્જીની સર્વ સ્ત્રીઓએ તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬ ની જાહેર સભામાં ટેકો આપ્યો છે. આ યોજના અમલમાં મૂકાય તે સાડા રૂપિયા એક લાખની જરૂર છે. આ મોટી રકમ હજી થઈ નથી. ફંડમાં ફક્ત રૂ. ૩૬૫૦૦ એકઠા થયા છે. આ રીથિતિને લીધે જમનાબાઈના યોગ્ય રમારકનું કામ અંધુરું રહ્યું છે. જ્યાં લગી હિદાર હૃદયનાં સ્ત્રી પુરૂષો આ કામ હાથ ધરશે નહિ ત્યાં સુધી તમામ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓની આશા ફળીજૂત થાય એમ લાગતું નથી. મંડળની કમીટીના સભાસદોનો વિચાર હોલ બંધાયા પછી તેમાં જમનાબહેનની છબી તથા બસ્ટ મૂકાવવાનો હતો પણ હોલ બંધાવવાની આશા જે રીતે ફંડમાં રકમ ભરાય છે તે જોતાં હજી ઘણી વાર લાગશે માટે કમીટીએ ખોટી ન થતાં જમનાબાઈની છબી મંડળના લાઠે લીધેલા હોલમાં રાખવાનો વિચાર કર્યો છે. આને આપણે જે હોલમાં મળ્યાં છીએ તે હોલ મંડળના વધરાસનો નથી, પણ આ હોલની નીચે આનાથી ન્હાનો હોલ મંડળના વધરાસમાં છે, તેમાં હવે પછી જમનાબહેનની છબી મૂકવામાં આવશે. હું દીલગીર છું કે આ છબી મંડળના પોતાના હોલમાં મૂકવાની ઉમદા તક મેળવવા મંડળ બેનસીબ રહ્યું છે. જે મુજબ દરેક દેશનો વતની પોતાની જન્મભૂમી વાળા શહેરમાં ભાડેના મકાને કરતાં પોતાના મકાનમાં રહેવાની હોશ ધરાવે છે તેવી જ હોશ મંડળના સભાસદો

મંડળની પંદર વર્ષની કારકીર્દી પછી ઘરાવે તો તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. ગુજરાતી હિંદુ મંડળની આ ઉમેદ ગુજરાતનાં શ્રી પુરુષો પુરી પાડશે કે નહિ તે જોવાનું છે. એમ માની હું કે જમનાબહેનનું સમારક મંડળની સર્વ બહેનોના હૃદયમાં ઉત્તું જ થયેલું છે. જ્યાં સુધી ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળ હસ્તીમાં રહેશે ત્યાં સુધી આપણી વચ્ચે જમનાબહેનની યાદગીરી સદા તાજ રહેશે. આમ છે છતાં એ ચાલતી આવેલી રીત પ્રમાણે સદગત શ્રી પુરુષોની યાદગીરી તાજ રાખવા સારૂ આપણી અંદરની લાગણીઓને બાહ્ય સ્વરૂપ આપવાની જરૂર હતી. સ્વીકારું છું. મંડળની કમીટીએ મંડળના જાણકારા ફંડમાંથી “શ્રી હિતોપદેશ”નો જમનાબાઈ સમારક અંક કાઢવાનું નક્કી કર્યું છે. આ અંક પાંચસો પાનાનો ઘરો ને તે અંક ગુજરાતનાં સર્વ શ્રી પુરુષોને વાંચવાની હું ખાસ ભલામણ કરું છું. આ અંકની અંદર જૂઠા જૂઠા લેખ-કોએ જમના બહેનની કારકીર્દીનું વર્ણન સારી રીતિએ કર્યું છે. આ અંક કાઢવાની યોગ્ય ઉપરાંત જમનાબહેનની મરણ તિથિએ મંડળનાં સભાસભોને ભેગાં કરી તેમના જીવનમાંથી લવિષ્યની દરેક ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીને સદ્બોધ મળે તે સારૂ તેમની જયંતી ઉજવવાની પ્રથા પણ ચાલુ કરવાનો અમારો વિચાર છે. આ ઉપરાંત મંડળની સભાઓ તથા મંડળના શ્રી શિક્ષણ વર્ગો જે જગ્યાએ હાથ મેળવવામાં આવે છે તે જગ્યાએ જમનાબહેનની છબી રાખી. મંડળનો લાલ લેનારી દરેક બહેનના હૃદયમાં જમનાબહેનની ઉત્તમ છંદગીની સચોટ છાપ પડે તે સારૂ મંડળની કમીટીએ કેટલોક વખત થયા જમનાબહેનની છબી ચીતરાવવાનો કાર્ય કરી તે કામ મદ્રાસના પેન્ટર મી. સી. નાગેશ્વરરાવને સોંપ્યું. ને તેમણે આ કામ પૈસા ખાતર નહિ, પણ જમનાબહેનોનાં કાર્યોની કદર કરવા સારૂ માન છબી ચીતરવાની સામગ્રી માટે પૈસા લઈ આ છબી ચીતરી મંડળનાં બધાં સભાસભોને આભારી કર્યા છે. આ સારૂ મંડળની કમીટીએ મી. નાગેશ્વરરાવને મંડળ તરફથી સુવર્ણ પદક લેટ આપવાનું નક્કી કર્યું છે, તે આજે છબી ઉઘાડી મૂક્યા પછી પ્રમુખના હસ્તેથી તેમને લેટ આપવામાં આવશે.

બહેનો જમનાબહેનની આ છબી તેઓ જગ્યાએ સૌભાગ્યવંતાં હતાં ત્યારના વખતની ખાસ ચીતરવામાં આવી છે. આનાં કેટલાંક કારણો છે. જમનાબહેનની જાહેર કારકીર્દીનો ઘણો મોટો ભાગ તેઓ જગ્યાએ સૌભાગ્યવંતાં હતાં ત્યારે જ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. ગુજરાતી હિંદુઓમાં જાણીતા ચેક તાપીદાસ વરજદાસના હુકુમનાં બાઈ પરોપકારી કાર્યોમાં ભાગ લેતાં થાય એવો દાખલો મુંબઈ શહેરમાં કદાપિ જનલો મારી જાયમાં નથી. આ દાખલો જમનાબહેને જાહેર પ્રજા આગળ મેસાજ્યો હતો. આ કાર્યો કરતી વખતે તેઓએ જૂની તથા નવીન રીતિ ગુજળ કામ કરવાની મદદતિ અજલાર કરી હતી. તેને જ લીધે તેઓ મુંબઈની પચરંગી પ્રજામાં, જુવાન તથા વૃદ્ધ, ગરીબ તથા તવંગર, પ્રજામાં તથા સરકારી વર્ગમાં બધે માનીતાં થઈ પડ્યાં હતાં. આ પદ્ધતિ આ છબીમાં જમનાબહેનના પહેરવેશ ઉપરથી આપણને તરત માલમ પડે છે. જમનાબહેન ધરણેલી સ્થિતિમાં પોતાના પતિની આજ્ઞાને તામે થઈને તથા પોતાના ઘરનું કામકાજ સંભાળીને જ જાહેર કામ કરતાં હતાં તે પણ આ સૌભાગ્યવંત વખતની છબી આપણને યાદ દેવાડે છે. વિધવા અવસ્થામાં જમનાબહેનની તખીયત વહી લયદી ગઈ હતી ને તેઓ સુદલ જોગબાઈ શક્તાં નહોતાં. મટે જે વખતનો તેમનો હસતો ભરાવે રહેશે લીડેના હૃદયમાં ઉત્સાહ અને આનંદના ઉભરા ઉછળાવતો તે વખતનો રહેશે ગુજરાતી બહેનોને લવિષ્યમાં હિતમ પ્રકારનાં કાર્યો કરવા પ્રેરશે એમ ધારીને જ સૌભાગ્યવંતા વખતની છબી પસંદ કરીને તે ઉપરથી આ મોટી છબી ચીતરવામાં આવી છે. મને આશા છે કે આજ સર્વ બહેનો મદારા આ મતને મળતાં થશે.

જમનાબહેન સંબંધી જૂદે જૂદે વખતે ઘણું લખાણું છે, ઘણું બોલાણું છે, પણ આજના આ યાદગાર મેલાવડા વખત જમનાબહેનના ચારિત્ર સંબંધી હું હુંકમાં કંઈ પણ વિવેચન નહિ કરું તો તે અયોગ્ય જ ગણાય, માટે આ પ્રસંગને અનુસરતું આજે થોડું બોલીશ. પ્રિય બહેનો! જમનાબહેન જે દિવસથી મંડળ સ્થપાણું તારથી તે મરણુ સર્વેત મંડળનાં પ્રમુખના યોદ્ધા ઉપર કાયમનાં રહ્યાં હતાં. આ તેર વર્ષના લાંબા અરસામાં તેમણે તન, મન, અને ધનનો બધી રીતે સદ્ઉપયોગ કરી મંડળના ઉદ્દેશ પાર પાડવા બનતી કોશિષ કરી હતી. પરિણામે આપણું મંડળ સર્વ ઠેકાણે વિખ્યાતિ પામ્યું છે, મંડળ બ્યારે સને ૧૯૦૩માં આપણા શહેરમાં આવ્યું ત્યારે ગુજરાતી હિંદુ કોમમાં ચકચાર ચાલી હતી. પણ જમનાબહેને મંડળનું કામ એક આલેશ સુકાની તરીકે-બધાં વર્ષો ચલાવી તેઓએ તમારા ટીકાકારોનો ચાહ સંપાદન કરી લીધો હતો. મુંબાઈની ત્રીઉપયોગી બહેર હીલચાલમાં જમનાબાઈની જગ્યા હમેશાં ખાલી રહેલી જ અસાર સુધી આપણે જોતાં આવ્યાં છીએ. આનું કારણ શું છે તેની જો આપણે તપાસ કરીશું તો માલમ પડશે કે જમનાબહેને શુદ્ધ સંસારમાં ઉત્તમ પ્રકારની તાલીમ ઘણા વર્ષ સુધી લીધા પછી જ તેઓ પોતાના પતિની પૂર્ણ સંમતિ તથા આશિષ લઈ બહેરમાં લોકોપયોગી કાર્ય કરવા બહાર પડ્યાં હતાં. ખરી કેળવણી મન અને હૃદય બંનેના મિશ્રણની બનેલી હોય છે. જમનાબહેનના જન્મ વખતે ગુજરાતી હિંદુઓમાં કન્યાઓને ઇંગ્રેજ કેલવણી આપવાનો પ્રચાર ન હોવાથી તથા પોતાના હૃદયની સ્ત્રીઓને ઇંગ્રેજ કેળવણી આમવાનું પસંદ કરતા ન હોવાથી તેઓને ગુજરાતી શિક્ષણનો જ લાભ મળ્યો હતો. પોતાના હૃદયમંથી અને ખાસ કરીને તેમનાં માતૃશ્રી મણીબાઈ તરફથી તથા પોતાના પતિ શેઠ નગીનદાસ બક્ષિદાસ સંકર્ષ તથા તેમના મિત્રો તરફથી તેમને હૃદયની સરસ કેળવણી મળી હતી. કેળવણીની ખામીઓ જમનાબહેનનું જન્મ ચરિત્ર સારી રીતે પુરી પાડે છે. જમનાબહેન જેવી મન તથા હૃદયની ઉત્તમ કેળવણી લઈ ગુજરાતી કોમમાં સ્ત્રીઓ બહાર પડે તે સાડ મુંબઈ શહેરના મોક્ષાને ઇચ્છતી નમુનેદાર શાળા જ્યાં સુધી મંડળ કાઢશે નહિ ત્યાં સુધી મંડળનું કામ અધુરું જ ગણાશે. મ્હારા વિચાર મુજબ જ્યાં સુધી આવી શાળા ઠાઠી લવિષ્યની ઉત્તમ પ્રત્ય બનાવવા સાડ યોગ્ય પમલાં લારવામાં આવશે નહિ, ત્યાં સુધી ગુજરાતી હિંદુ કોમની ઉચ્ચતિની આશા રાખવી જો મિથ્યા છે. જમનાબહેને ગુજરાતી હિંદુ કોમમાં સ્ત્રીઓને શુદ્ધકાર્યભારમાં તથા ઉત્તમ શહેરી તરીકે કંઈ કંઈ ફરજ બજાવવી જરૂરી છે તે બતાવી આપ્યું છે. પણ આ ફરજોનું શિક્ષણ ન્હાનપણથી સુવ્યવસ્થિત રીતે કુમળા મગજની બાળાઓને મળે એવી ગોઠવણ સત્વર થાય જો માટે દરેક સ્વદેશલક્ષ વ્યક્તિની મદદ લેવી જોઈએ.

જમનાબહેને મંડળમાં ફરજ સંબંધી એક લાપણુ આપ્યું હતું ને તેમાં સ્ત્રીઓની ફરજ વિષે તેમણે જે ચિતાર રજુ કર્યો હતો તે મુજબ જ તેઓએ પોતાની આખી છંદગી ગાળી હતી. આ વખતે વધુ બોલી હું તમારો ઝાઝો વખત લેવા માંગતી નથી. હુંકમાં જ જમનાબહેનના આખા ચારિત્રનો ચિતાર આપવા હું “ત્રવાસી”ની કવિતા અને વાંચી સંભળાવીશ.

દેશ દીપક ગુર્જર સલારી, શ્રેયુ ચાતાં કપે કાય;

દિલ અખમ કારી પજ્યો આ, સમસ્ત લારત માંય;

ગુણીયલ ગૌરી ગર્જતી, સ્વદેસ સેવા માટ;

મઈ અલોપ મૂર્તિ લલી, રડે માત ગુજરાત.

સ્ત્રી સમાજ સૌ પુરૂષનાં, ખરતાં અશ્રુ નેન;

ગુર્જરી ઘાટ મુનો મળો, બતાં જમનાબહેન.

કાર્ય અનેક રૂડાં કર્યા સ્ત્રીસુધારા માટે;
 શાંત શીલ મૂર્તિ ગઈ, પર દુઃખ લાંબન માત;
 સેવાના સાધન વિષે, અર્પી જેલે બાત;
 હિંદુ શૃદ્ધરથાશ્રમ વિષે, પાઠી ઉત્તમ બાત.

જમનાબાઈના કાર્યની કદર ડા. દાદાબાઈ નવરોજી, નાગદાર લેડી વીલીંગ્ડન, પ્રેક્ષક ગજજર, બાવનગરનાં નામદાર મહારાણી, સર ફીરોજશાહ મહેતા, મિ. મલબારી, મિ. ગાંધી, મી. સેન્ટ નિહાલસિંગ વિગેરે તરફથી બહેરમાં થઈ સુધી છે. જમનાબહેનનું સ્થૂળ શરીર આપણે ગુમાવ્યું છે, પણ તેઓનાં સુકૃત્યો આપણી વચ્ચે હમેશાં છવંત રહેશે. આ કૃત્યો કરનારની યાદગીરી આપણામાં જળવાઈ રહે તે સાડ તેમની છબી ચીતરાવવામાં આવી છે. જમના બહેનની છબી લેઈ મંડળનાં સભાસદો તથા તમામ ગુજરાતી બહેનોમાં ધર્મ અને ફરજની લાગણી જ્વલંત રહે અને તેઓ પોતાના મંડળના કાર્યને હર હમેશ વધુ સ્થાવતા આપતાં રહે એવી હું પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરું છું.

આને ગોંડળનાં યુવરાણી સૌ. રાજકુંવરબા પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યાં છે તે યોગ્ય જ થયું છે. સૌ. રાજકુંવરબાએ મંડળનું કાર્ય લેયું છે. તેઓ જમનાબહેનને સારી રીતે ઓળખતાં હતાં. મંડળને હું મુખારકબાદી આપું છું કે આને મંડળ તેમને પ્રમુખ તરીકે મેળવવા લાગ્યશાળી થયું છે. આવાં પ્રમુખ અને તે પણ સ્ત્રીકેળવણીના કાર્યમાં ઉત્તમ લાગ બલવનાર ગોંડળ સ્ટેટના યુવરાજનાં પત્નીને હસ્તે જમનાબહેનની છબી ઉઘડે તેના કરતાં ઉત્તમ બીજું શું હોઈ શકે? આ બતાવ મંડળના ઉજળા લવિષ્યની ઝાંખી છે. હું સૌ. રાજકુંવરબાનો આ મહેરબાની સાડ મોટો આભાર માનું છું.

પ્રિય બહેનો, હું ગુજરાતી હિંદુ મંડળનાં બધા સભાસદો તરફથી તથા મંડળનો બધાં હિતચિંતકો તરફથી મંડળનાં સદગત પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈની છબી ખુલી મૂકવા ગોંડળનાં નામદાર યુવરાણી સૌ. રાજકુંવરબાને વિનંતિ કરું છું. મને આશા છે કે આપ સર્વે બહેનો સ્હારી વિનંતિને તાળીઓની ગર્જનાથી વધાવી લેશે.

ગંગાસ્વરૂપ શ્રીમતી જમનાબહેન સક્કઈનું પરલોકગમન.

લખનાર.—સૌ. કૃષ્ણાગૌરી હિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ.

પરોપકારી અને પવિત્ર ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના પરલોકગમનથી ગુંબઈ અને ગુજરાત નિવાસી વિદ્યાના સહજ સંસ્કારવાળી હરકોઈ બહેનોને તથા સ્ત્રીકેળવણી અને સંસારસુધારાના પ્રવર્તક બંધુઓને શોક થાય એ સ્વભાવિક છે. પરંતુ જે સુર બહેનો વિદ્યા-પ્રેમી હોઈ ભગવતી જમનાબાઈનાં પરોપકારી સુકૃત્યોને સારી રીતે બાલે છે તથા તેમના માયાળુ, દયાળુ, અને ઉદાર સ્વભાવથી પરિચિત છે તેમને સદગતના હંમેશના વિચોગથી અત્યંત શોકમાં નિમગ્ન થવાનો વિકટ પ્રસંગ આવી પડેલો છે.

માનવતાં સુરબી બહેન ગં. જમનાબાઈ તે ખરેખર પવિત્ર ગંગાનું સ્વરૂપ જ હતાં, અને તેઓએ મુખધની વૈષ્ણવી બહેનો વગેરેની સુધારણા અર્થે જે જે ચત્તો કરેલા તે બેતાં વૈષ્ણવ પ્રિય ચમુનાનું પવિત્ર નામ જન્મથી જ ધારણ કરવામાં અંતર્યામી પ્રભુનો સંકેત હોય એમ લાગે છે.

ગં. જમનાબાઈ તે સ્ત્રીઓ મોઢ વહિક અને ધર્મ શુદ્ધ અને ઉચ્ચ હિન્દુ હોવા છતાં જગતમાં થઇ ગયેલાં મહાન શ્રી પુરુષોના ઉદાર સ્વભાવ પ્રમાણે તેઓ હિન્દુ, સુસલમાન, પારસી, અને ખ્રિસ્તી વગેરે સર્વ ધર્મની બહેનો પ્રત્યે સમાન લાવ રાખનાર મ્હોટા દિલનાં હતાં. વિદ્યાના ઉચ્ચ જાતના સંસ્કારો તથા ત્હેમના સ્વર્ગસ્થ પતિ નગીનદાસ લક્ષ્મીદાસ સક્ક-ધના લાંબા પરિચયથી તથા વયોવૃદ્ધ મહાન પુરુષ દાદાભાઈ નવરોજી વગેરે અનેક સુસ-મનુષ્યોની સત્સંગતિથી તથા તેમનાં પવિત્ર વર્તન, અને સુદૃઢ્યો તથા મધુર વાણીથી તેઓ પ્રત્યે પારસી બહેનો અને બંધુઓ તેમ જ ખ્રિસ્તી બહેનો વગેરે અપ્રતિમ માનની લાગણી ધરાવતાં હતાં.

જમનાબાઈ મુંબઈ ‘ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ’નાં માહે સપ્ટેમ્બર ઇ. સ. ૧૯૦૩ થી પ્રમુખ હતાં. એટલે બાર વરસના લાંબા સમયથી તેઓ નિરંતર ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોમાં કેળવણી વધારવા સતત પ્રયત્ન કરતાં રહેલાં હતાં, એટલું જ નહિ પણ સુપ્રસિદ્ધ પરોપકારી શેઠ મલ્લભાઈ વગેરેએ ગામદેવીમાં સ્થાપેલા ‘સેવા-સદન’ની સેવા ઉઠાવવામાં તથા શિક્ષણ દેનારી ગુજરાતી બહેનોની સંભાળ લેવામાં તેઓ પછાત પડ્યાં નથી. તેઓ હંમેશાં એ સંસ્થાનાં ઉત્સાહી કાર્યકર્તા કુમારિકા બહેન માનિજેહ એસ. કેપ્ટન સાથે શ્રી-હિતનાં કામોની મસલત ચલાવતાં હતાં, અને જ્યારે જ્યારે તેમને તક મળતી ત્યારે તેઓ જૈન મહિલા મંડળ, તથા પારસી બહેનો વગેરેની કેળવણીના તથા હરકોઇ સુધારાના સમાજમાં ઉમંગથી લાગ લેતાં હતાં. એ રીતે સર્વ ધર્મ તથા જાતિઓમાં તેઓ મળી જઈને પોતાનાં સારાં કામથી પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં.

તેઓ સ્વધર્મનિષ્ઠ હોવાની સાથે એક સાચાં સુધારક પણ હતાં. તેમના ઉદાહરણથી સારી રીતે સમજ શકાય છે કે માણસ પોતાનો સ્વધર્મ સાચવી રાખવાની સાથે તે બહુ ડહાપણ અને સારી સમજથી ચાલે તથા પોતાના અંતઃકરણને જે ખૂં લાગે તે ધીમેથી સમ-જવી સુધારા કરાવવા ચત્ર કરે તો તેથી તે લોકોને અપ્રિય ન થઇ પડતાં પોતાના કામમાં ક્ષેત્રમંદ થઈ શકે છે. જમનાબાઈ સક્કઈ એ વિધવા વિવાહનાં અગ્રેસર નહેતાં તથાપિ તેઓ બાળ વિધવાઓ પ્રત્યે બહુ દયાની લાગણીથી જોતાં હતાં. ને તેમને કેળવવા તરફ તથા તેમને લાયક દુનર કળા શીખવવા તરફ સેવા સદન, વનિતા વિશ્રામ, ગુ. હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના શિક્ષણ વર્ગો વગેરે સ્થળે જઈ બહુ ધ્યાન તથા ઉત્તેજન આપતાં હતાં. તેઓ જ્યારે એ વર્ષ પહેલાં દેવ ઇચ્છાથી વિધવા ચયાં અને વિધવાના દુઃખનો તેમને જાતિ અનુભવ વધ્યો, ત્યારથી તેઓ બાળ વિધવાઓ તરફ વધારે સહાનુભૂતિ દર્શાવતાં હતાં. તેઓ કહેતાં હતાં કે “હું તો મ્હોટી થયા પછી વિધવા થઇ છું. પણ જે છાકરીઓ બાળપણમાં તરફ વયમાં વિધવા થતી હશે તેમની કેવી દુર્દશા? બાળ વિધવાઓના કેશ વપન કરાવવાથી તથા તેઓના નાજુક હાથની સુંદર બંગડીઓ જતી રહેવાથી તેઓના દેખાવ તેમનાં મા બાપ—સાસુ સસરા—અને સહૃદયનાં હરકોઇ મનુષ્યને ત્રાસ ઊપજાવે તેવો થાય છે. આ દયા જનક દેખાવ હંમેશાં આંખ આગળ આવ-વાથી આત્મ વર્ગને અતિ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા બાળ વિધવા પોતે પણ હંમેશાં અત્યંત ગમગીનીમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરે છે તેથી તેમનું કંઈ આશું કરવા તેમને માથે ચોટલો રાખવાની તથા બંગડીઓ પહેરી સજવાની જરૂર જેવું છે, અને એ પ્રમાણે હાલમાં હું કહું છું કે જેથી બીજા બાળ વિધવાઓના

દેખાય તેવા રાખવામાં કોઈ માઈ અનુકરણ કરી તેમને તેવા પ્રકારની કાંઈક છુટ આપી પતિમૃત્યુ ઉપરાંતના વિશેષ નવીન ત્રાસમાંથી બચાવે.”

લગવતી શ્રી જમનાબહેન વધારે લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં તેનાં મુખ્ય કારણોમાં એક કારણ એ હતું કે તેઓ જે જે સુધારા કરવાનો ચલ કરતાં હતાં તેમાં વિદ્વાન અને સમજી માણસો તરફથી જે મત પડે તેમ હતું જ નહિ. તેમના ઉપદેશો હંમેશાં સર્વમાન્ય થાય તેવા હતા. અને તેમનું વર્તન એટલું તો જિંયા પ્રકારનું હતું કે તેઓ જે બોલે કે લખે તેની છાંડી અસર શ્રોતાઓ અને વાંચક વર્ગના મન ઉપર બહુ સારી થતી હતી.

મુંબઈનાં મુખસિદ્ધ દૈનિક પત્રોમાં ગં. જમનાબાઈની અનેક પ્રકારે મુદ્રિતિ સાંભળી મળે તથા મ્હારા પતિ (હિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ)ને તેમનાં દર્શન તથા સત્સંગતિનો લાભ મેળવવા ઈચ્છા થઈ આવતાં આ હકીકત તેમને પત્ર દ્વારાએ નિદિત કરવામાં આવી, તો વળતા ઉત્તરમાં તેઓના સહલાલ અને માનપૂર્વક આમંત્રણથી મ્હારી પુત્રીઓ નામે ચિ. સૌ. બહેન કુસુમ અને તારા તથા ચિ. ભાઈ મુકુન્દની વહુ સૌ. ચંચળગૌરી (હાલ ગોધરા પંથમહાલ મ્યુનિસિપલ કન્યાશાળાનાં પદેલાં મદદનીશ શિક્ષિકા) વગેરેને સાથે લઈ અમે સર્વે ગયે વરસે જીન માસમાં મુંબઈ-આણંગા-વાલકેશ્વર ગયાં હતાં. ત્યાં ગંગાસ્વરૂપ શ્રીમતી જમનાબાઈએ અને એમના વિવેકી, સમજી અને ઉત્સાહી પ્રાઈવેટ સેક્રેટરી મિ. કેશવલાલભાઈ ભીખાભાઈ મણિઆરે અમે સર્વેની બહુ સારી સંભાળ રાખવા કૃપા કરી હતી.*

મ્હારી પુત્રી તથા પુત્રવધૂએ અમદાવાદ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજ શેર વીમેનમાં ત્રણ વરસ સુધી રહીને શિક્ષણ લીધેલું હોવાથી બહેન જમનાબાઈની સલાહ પ્રમાણે તેમણે ત્યાં ઇ. સ. ૧૯૧૫ ના જુલાઈ માસની તા. ૩ એ ગુ. હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના એક મોટા મેલાવડામાં હારમોનીઅમ સાથે સંગીત ગાઈ સંલગ્નાવું હતું. તે દિવસે ગીરગામની શેઠ ચંદારામજી કન્યા હાઈસ્કૂલમાં સત્તરીઓની સારી સંખ્યાએ હાજર થવા તરફી લીધી હતી. જણાવવાને સંતોષ ઉપજે છે કે દેશહિતેષુ માનવન્તા રા. રા. ચીમનલાલ હરિલાલ સેતલવડ નાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી સૌ. કૃષ્ણાગૌરી બહેને મંડળને રૂ. ૫૦૦ (પાંચસો) ભેટ કરી પોતે પેટ્રન થયાં હતાં, તથા મુરતવાળા પરોપકારી ત્રિલોચનદાસ માળવી સોલીસીટરનાં પત્ની શ્રીમતી સૌ. જમનાબાઈએ રૂ. ૫૦૦-૧૦૦ લગ્ન પ્રસંગની ખુશાલીના મળી. રૂપિયા છ સો ભેટ કરી મંડળમાં પેટ્રન થવા મહેરબાની કરી હતી. એ રીતે તે દિવસે ગુ. હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને સારી લાભ થયો હતો. માનવન્તાં મુરબ્બી ગં. જમનાબાઈ સક્કઈએ તથા મુરબ્બી જા. સૌ. કૃષ્ણાગૌરી સેતલવડે મ્હારા જેવી એક ગુજરાતી નક્ક બહેનનો ઉપકાર માંચો હતો. મુંબઈ વાલકેશ્વરમાં અમે સર્વે પરોપકારી બહેન ગં. જમનાબાઈ સક્કઈને ત્યાં તેમના વિશાલ ગંગા-લામાં તેર દિવસ સુધી બહુ આનંદમાં રહ્યાં હતાં, તથા તેમની વિદ્વત્તા અને સત્સંગતિનો લાભ લીધો હતો. તેથી તેમના મૃત્યુથી હમને તથા અમારા આખા રાવળ કુટુંબને અત્યંત શોક થાય છે, પરન્તુ પ્રજા ઈચ્છા આગળ આપણે કાંઈ નહિ આલવું હોવાથી મનને શાન્ત કરી બેસી રહ્યાં છીએ.

આ સ્મૃતિમાં જન્મ લઈ પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવવા તથા પોતે

* સુદરી સુબોધ પુ. ૧૨, અંક ૧૧-૧૨ લેગા સીધેજના મોટા અંકમાં ગુ. હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ, જા. જમનાબાઈ સક્કઈ અને ગોધરાથી મુંબઈ સુધીના પર્વતનેનો વિસ્તાર પૂર્વક લેખ ઉપલેચા છે. ગાદે વિશેષ હકીકત તેમાંથી મળશે.

જાતે સુખી થવા સૌ કોઈ યત્ન કરે છે, અને પોતાની જ્ઞાતિમાં અને ગામમાં મ્હોટાં ગણાવીને જ્ઞાતિ લોજન તથા વરઘોડા વગેરેના અનેક માંમે લોકો દ્રવ્ય વાપરે છે, પણ તેમાં પોતાની લશ્મી-સ્વકુટુંબ ઉપરાંત ગરીબ જ્ઞાતિજનોના કે હતભાગ્ય દેશજનોના અથવા હરકોઈ મનુષ્યના કલ્યાણના કામોમાં-તેમને વિદ્યા-કળામાં આગળ વધારવાને માટે-ઉદારતાથી મદદ કરનાર ક્યાણુ માતાઓ અને પરોપકારી સજ્જનોની હાલના સમયમાં મ્હોટી જોટ છે. આવા વિધર્મી સંનેશોમાં, અને લગભગ પંદર વર્ષ થયાં દેશમાં સર્વત્ર ચાલતી સખ્ત મૌઘવારીના સમયમાં લગવતી શ્રી જમનાબહેને પોતાના તરફથી અનેક બિનંતિ પત્રો છપાવી પ્રજાને અપીલ કરી મેળવેલા પૈસાથી દુષ્કાળ વગેરેના સમયમાં અનેક ગરીબ મનુષ્યો તથા ગાયો વગેરે પશુઓની છુદાને શાન્તિ આપેલી છે તથા ઉપરથી આખરૂદાર ગણાતાં પણ સમયના બદલાવાથી તથા અનેક સંજોગોથી નિર્ધન થઈ પડેલાં વિસ્તારી હુટુમ્મોને પણ તેઓએ તહેમની પંડે તપાસ કરી સંકટના સમયે 'ગુપ્તદાન' આપી તહેમના અંતઃકરણની જિંડી આશિષો મેળવેલી છે. કન્યાઓને ઉપયોગી શિક્ષણ મેળવવા તેમને ઘટિત ઉત્તેજન આપેલાં છે, અને પોતાને મળવા આવનાર અનેક સ્ત્રીપુરૂષો કે દંપતીઓનાં સન્માન કરી આતિથ્ય સત્કાર કરવામાં તેઓએ પોતાની ગરી હુલીનતા દર્શાવેલી છે.

મુંબઈના મુખ્યિદ્ધ માસિક "સમાલોચક"ના વિદ્વાન તંત્રી ઈ. સ. ૧૯૧૬ ના એપ્રિલ માસના પુ. ૨૨ અંક ૪ માં લખે છે કે "ખરેખર અર્વાચીન ગુજરાતે ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જેવું બીજુ ઉત્તમ સ્ત્રીરત્ન ઉત્પન્ન કર્યું નથી. કદાચિત્ ગુજરાતના હિન્દુ શૃદ્ધસંસારના દુર્લેદ પડદાની પાછળ જમનાબાઈ જેવાં કંઈકે અજોલાં શુદ્ધીરત્નો સંતાપલાં હશે; કદાચિત્ ગુજરાતની હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં જમનાબાઈના કરતાં વિશેષ શિક્ષણનો લાભ મેળવનાર વિદુષી બહેનો ગુજરાતને શોભા આપતી હશે; કદાચિત્ ગુજરાતની હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં જમનાબાઈની માફક સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓથી ગુજરાતનું કલ્યાણ કરનાર સાધ્વીઓ ગુજરાતની પ્રગતિને વેગ આપી રહી હશે; પરંતુ અમ્હે વિનાસંક્રોએ અમ્હારો અભિપ્રાય રજુ કરીએ છીએ કે સર્વનો સરવાળો કરતાં જમનાબાઈનું સ્થાન અર્વાચીન ગુજરાતનાં સ્ત્રીરત્નોમાં અદ્વિતીય છે."

ઉપરના અભિપ્રાયને હું સર્વાંશે મળતી આવું છું.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ મુંબઈ અને ગુજરાતમાં ગં. જમનાબાઈના નેટલી કેળવણી પામેલી વનિતાઓ વસતી હશે પરંતુ તહેમનામાં ગં. જમનાબહેન જેવા ઉચ્ચ પ્રકારના સદગુણો, કન્યાકેળવણી અને સ્ત્રીકેળવણી વધારવાનો અપ્રતિમ ઉત્સાહ, પરોપકારી, અને ઉદાર સ્વભાવ એ આદિ દૈવી ગુણો લાગ્યે જ મંળી આવે છે.

આપણા દેશની સર્વે હિન્દુ, પારસી, ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન બહેનોએ શ્રીમંતી ગં. જમનાબાઈનું રૂઠું ચારિત્ર ગ્રહણ કરી પોત પોતાનાં સ્ત્રીમંડળ સ્થાપી કેળવણી અને સૌયકામ તથા ભરત-ગુથણ વગેરેની કળાઓમાં તેમને આગળ વધારવાં જોઈએ. તેમના કલેશ-કારક સંસારી રીવાજો કમી કરી સુખદ મુધારા દાખવ કરવા જોઈએ. એટલું જ નહિ, પણ પ્રભુકૃપાથી જેમના ઉપર લશ્મીદેવીની પ્રસન્નતા હોય તેમણે પુણ્યથાળી જમનાબાઈ જેવો પરોપકારી સ્વભાવ રાખી ઉદારતાથી જાતિશ્રમ લઈ વિદ્યાવધારાનાં તથા સંસારમુધારાનાં સત્કર્મો કરવા જોઈએ.

.. અ

આપણા દેશમાં છેલ્લાં પંદર વર્ષમાં કન્યા કેળવણીનો કાંઈકે વ તો પછુ મ્હોટી વસ્તીના પ્રમાણમાં યજેશી વધારો એ મહાસાગરનાં છે એ ખરૂં છે, સગાન છે. કન્યા-

કેળવણીમાં હજી આપણે દેશ અત્યંત પાછળ છે. તેને આગળ વધારવા બગીરથ ચલ કરનાર જ. જમનાબાઈની હાલમાં આપણને મ્હોટી ખોટ પડી ગઈ છે. પણ તેઓ તો તેમનાં સત્કાર્યો અને પરોપકારવડે પોતાનું નામ અહિંમાં અગર કરી ગયેલાં છે. સર્વશક્તિમાન પ્રભુ પાસે અંતઃકરણથી એવી પ્રાર્થના છે કે, ભગવતી જમનાબાઈના પવિત્ર આત્માને અનંતકાળ સુધી સુખ-શાન્તિ મળો, અને આ આર્યભૂમિ ઉપર એવાં જ બીજાં અનેક સ્ત્રીજનોને પ્રભુ જન્મ આપી આર્ય સંસારને સર્વ પ્રકારે સુખી કરો. મહત્ત્વ.

સાધ્વી બાઈ જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—સૌ. જમનાબાઈ ત્રિભોવનદાસ માળવી.

ગુણીગણગણનારંભે ન પતતિ કઠિની સસંઘ્રમાદયસ ॥

તત્સામ્બા यदि सुतिनी दद वन्द्या कीदशी नाम ॥

કહ્યું છે કે ગુણવાન પુરૂષના સમૂહને મીઠાંરે લે આંગળી ન પડે અર્થાત્ ગુણવાનમાં જે અગ્રણી ન ગણાય તેવા પુરૂષની માતા જે પુત્રવાળી કહેવાય તો પછી વંધ્યા ને તેમાં ફેર શો રહ્યો?

બાઈ જમનાબાઈ આ જ પ્રમાણે ગુણવાનમાં ઘણાં અગ્રણી હતાં. તેઓ પારકાને હુખે હુખી થનારાં હતાં. એમની પરોપકાર વૃત્તિ અવર્ણનીય હતી. પોતે અસહ્ય સંકટ વેડી ગામો ગામ ફરી હુબકાળથી પીડિત જનોને પોતાના સ્વાર્થનો લોભ આપી, પોતા પાસેથી જે બની શકે તે, તેમ જ અન્ય પાસેથી ચાચના કરી, અન્ન વસ્ત્રાદિ આપી, તેમને હુખમુક્ત કરવા, એના જેવું પુણ્યનું બીજું કોઈ પણ કાર્ય કહેવાઈ શકે નહિ. આ રીતનું જે દાન કરવામાં આવે તે જ દાન સાત્વિક કહ્યું છે. જેમ કે ગીતામાં કહ્યું છે કે, दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽन्तु-यकारिणे । देदे काले च पात्रे च तद्दानं सात्विकं स्मृतम् ॥

અર્થ—આવાને હુખથી મુક્ત કરવા કાંઈ આપવું જ નેઈએ, એમ જાણી કંઈ પણ પાછા બદલાની આકાંક્ષા રાખ્યા વિના મદદને યોગ્ય માણસને યોગ્ય સમયે તેમ જ યોગ્ય સ્થળે જે દાન આપવામાં આવે તે જ દાન સાત્વિક કહેવાય છે.

બહેન જમનાબાઈએ પરોપકારનાં ઘણાં કાર્યો કર્યાં હતાં. પરોપકાર કાંઈ પૈસા આપણી પાસે હોય તો જ થાય એમ નથી, પણ સારીરબળવડે પણ આપણે અન્ય લોકના પર ઉપકાર કરી શકીએ એમ છે. એ પ્રમાણે પોતાના પૈસા વડે તેમ જ પારકા પાસેથી પોતે મહેનત લઈ પૈસા કઢાવી તે વડે અનેક જીવોને વિપત્તિમાંથી ઉગાર્યા છે. પોતે દેશેદેશ ફરી લોકોને કેવા પ્રકારની વિપત્તિ પડે છે તથા તેમને શી શી ચીજો નેઈએ છીએ તેની તપાસ કરી અન્ય સખી શૃદ્ધસ્થો પાસેથી નાણાં કઢાવી તે ચીજો ગરીબ લોકોને પુરી પાડવી એમાં સારીરબળનો કાંઈ વ્યય ઓછો થતો નથી. આ બહેને અટવટ કાર્યમાં જરા પણ ન્યૂનતા રાખી નથી. વળી સ્ત્રીઓનો ધર્મ શું છે, સ્ત્રીને કેળવણી વગેરે આપવાથી શા શા ફાયદા થાય છે, તે એ બહેન સારી રીતે સમજતાં હતાં તથા તેના સંબંધમાં પોતાથી જને તેટલો ઉત્સાહ ધારણ કરી વિદ્યાની કેમ વૃદ્ધિ થાય તેટલા માટે એમણે અનેક સ્થળે શાળાઓની યોજના યોજી છે. આ બહેન એક છે કે વિદ્યા વિના વિવેક આદિ ગુણો આવતા નથી. વિદ્યા ને પ્રાપ્ત કરી હોય તો એને શ્રેષ્ઠ વીરાંગનાએ કેવા પરાક્રમો કીધાં, હતાં તે, તેમ જ પોતાનું શીયળ સાચવવા કેવાં કેવાં કાર્યો મળ્યો. વેદ્યાં હતાં, તથા પોતાના પતિને હુખી નેઈ પોતે પણ હુખમાં

જાપાપાત કરવા ચૂકતી ન હતી તે સર્વનો ખ્યાલ મનમાં આવી શકે છે. આજ કાલ તો સ્ત્રીને સંધર્તા આવડ્યું કે સાલો લવપાર ઉતરી ગયાં. તેની સાથે વિદ્યાની કેળવણી લેવાની જરૂર છે. સર્વ સ્ત્રીની ફરજ એ છે કે, પ્રથમ શુદ્ધચિત્તો નિયમ જે અનિયમિત થઈ ગયો હોય તેને નિયમમાં લાવવા સર્વ કાર્યમાં માહિતી મેળવવી જોઈએ. આ માહિતી મેળવ્યા પછી સારી રીતે કાર્ય કેવી રીતે થઈ શકશે તે જાણી તે પ્રમાણે વર્તવું, એ સ્ત્રીનો મુખ્ય ધર્મ છે. સ્ત્રીએ પોતાના આશ્રમાનુસાર કર્તવ્યના માર્ગને શોધવો જોઈએ, તેમ જ પોતાનાં પુત્ર પુત્રીને યોગ્ય સંસ્કાર આપી દેશહિતાર્થ કરવામાં સાર્થકતા માનવી જોઈએ. વળી દેટલાક મૂર્ખ લોકો એમ કહે છે કે આપણા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે સ્ત્રી શુદ્ધો નાષીયાતામ્ । અર્થ—સ્ત્રી તથા શુદ્ધને અધ્યયન કરાવવું જોઈએ નહિ. પણ તે વાક્ય સ્ત્રીના સંબંધમાં કહ્યું છે તેનો વિચાર કર્યો વિના તેમ જોલે છે. આ જે વાક્ય કહેલ છે તે કેવળ વેદનું અધ્યયન કરાવવાની સ્ત્રીને જરૂર નથી. પણ નહિ કે તેને વિદ્યાસ્પી દાન ન આપી કેવળ મૂર્ખ રાખવી. બે આ જ પ્રમાણે હોત તો દ્રૌપદી, મદોદરી, સુલોચના જેવાં અનેક સ્ત્રીસ્ત્રો ઉત્પન્ન થવા પામ્યાં જ ન હોત. વળી સ્ત્રીને કેવા પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ, તે પણ વિચારવા જેવું છે. પુરુષને કેળવણી આપવામાં આવે છે તેમ કરતાં બીજી દેટલીક વધારે જાણતો સ્ત્રીએ શીખવાની છે. આ સર્વ જાણતો જ્ઞેન જમનાબાઈ જહુ જ સારી રીતે સમજતાં હતાં તથા તે પ્રમાણે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવામાં તેમનો પ્રયાસ સતત ચાલુ હતો. એમના જેવાં ભારત ભૂમિમાં એકને બદલે અનેક સ્ત્રીસ્ત્રો સ્ત્રીની ઉન્નતિ કેવી રીતે થઈ શકે તેનો ઉત્સાહ ધરાવનારાં ઉત્પન્ન થાઓ, જેથી પૂર્વે જેવી સતીઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી તેવાં સ્ત્રીસ્ત્રો હાલ પણ ઉત્પન્ન થવા પામે એવી ઈશ્વર પાસે અમારી જરૂર પ્રાર્થના છે.

અને
જળ
હૃદય

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—ગં કીર્તિમતી હરેન્દ્રશમ વામનશમ મહેતા.

આ દિવસિતક ગં. જમનાબાઈ સક્કઈનું અવસાન થયાની ખબર સાંભળી ગામે ગામ સ્ત્રી-મનમાં દીલગીરી ફેલાઈ હતી. જમનાબાઈ સક્કઈ સ્વભાવે ઘણાં સારાં હતાં. ડીસેમ્બર મહી-નામાં કન્વેન્ટ હતી ત્યારે હું મુંબઈ ગઈ હતી, અને તેમને મળી હતી. ગંગા જમના-બાઈ સક્કઈની તબીબેત ઘણી નબળી હતી. હું તેમને લેવા ગઈ ત્યારે જોહલાવે જે બોલ જોલેલાં તે અસારે સાંભરી આવે છે. જાવનગરના સ્ત્રીમંડળમાં અને જોહાયદી જાણી તેઓ કહેતાં હતાં કે, “બે હું એકવાર સારી થાઉં તો પાછી જાવનગર જાઉં. ત્યાંનું સ્ત્રીમંડળ ઘણું ઉત્સાહથી લાગ લે છે. એવી ગામે ગામ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના થાય એવી મારી ઉમેદ છે.” ઈશ્વરે તેમની ઉમેદ પાર પાડી નહિ ને દેહકાળ થયો. ગંગા જમનાબાઈ સક્કઈ જ્યારે હુકાળ પડ્યો ત્યારે ગામે ગામ ફરી જૂજ તરસ વેલી બિયારાં અનાથ માણસોને અન્ન વસ્ત્ર આપતાં ને દોર બિયારાં તરફડતાં તેને ઘાસ ચારો પુરો પાડતાં. જમનાબાઈ ઘણું દયાળુ ને પરોપકારી બાઈ હતાં. ગરીબોના સદ્ગુણ્ય વિના છંદગી લંબાય પ્રાંધી? જમનાબાઈએ સ્ત્રી-મંડળની સ્થાપના કરી એવાં ઠેકાણે ઠેકાણે સ્ત્રીમંડળ સ્થપાય, ને સ્ત્રીઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજી ગંગા જમનાબાઈ જેવાં કાર્યો શીખે એવી હું આશા રાખું છું ને પ્રાર્થના કરું છું કે, જમનાબાઈ સક્કઈના આત્માને પ્રભુ શાન્તિમાં રાખો. એ જ.

કેળવણીમાં હજુ આપણે દેશ અત્યંત પાછળ છે. તેને આગળ વધારવા બગીરથ ચલ કરનાર ગં. જમનાબાઈની હાંધમાં આપણને મ્હોટી ખોટ પડી ગઈ છે. પણ તેઓ તો તેમનાં સત્કાર્યો અને પરોપકારવડે પોતાનું નામ અહિંમાં અમર કરી ગયેલાં છે. સર્વશક્તિમાન પ્રભુ પાસે આંતઃકરણથી એવી પ્રાર્થના છે, કે, ભગવતી જમનાબાઈના પવિત્ર આત્માને અનંતકાળ સુધી સુખ-શાન્તિ મળો, અને આ આર્યભૂમિ ઉપર એવાં જ બીજાં અનેક શ્રીરત્નોને પ્રભુ જન્મ આપી આર્ય સંસારને સર્વ પ્રકારે સુખી કરો. મચતુ.

સાધ્વી બાઈ જમનાબાઈ સંક્રંધ.

લેખક :—સૌ. જમનાબાઈ ત્રિભોવનદાસ માળવી.

ગુણીગણગણનારંમે ન પતતિ કટિની સસંક્રમાદયસ ॥

તસ્યાગ્નિયા યદિ સુતિની વદ વન્ધ્યા કીદસી નામ ॥

કહ્યું છે કે ગુણવાન પુરુષના સમૂહને મોખરે બે આંગળી ન પડે અર્થાત્ ગુણવાનમાં બે અંગુલી ન મળાય તેવા પુરુષની માતા બે પુત્રવાળી કહેવાય તો પછી વંધ્યા ને તેમાં ફેર શી રહ્યો?

બાઈ જમનાબાઈ આ જ પ્રમાણે ગુણવાનમાં યહાં અંગુલી હતાં. તેઓ પારકાને હુણે હુખી થનારાં હતાં. એમની પરોપકાર વૃત્તિ અવર્ણનીય હતી. પોતે અસલ સંકટ વેડી ગામો ગામ ફરી દુષ્કાળથી પીડિત જનોને પોતાના સ્વાર્થનો લોભ આપી, પોતા પાસેથી બે બની શકે તે, તેમ જ અન્ય પાસેથી ચાચના કરી, અગ્ર વસ્ત્રાદિ આપી; તેમને દુઃખમુક્ત કરવા, એના બેવું પુણ્યનું બીજું કોઈ પણ કાર્ય કહેવાઈ શકે નહિ. આ રીતનું બે દાન કરવામાં આવે તે જ દાન સાત્વિક કહ્યું છે. જેમ કે ગીતામાં કહ્યું છે કે, દાતૃયમિતિ વદાનં દીપતેન્મુ-પકારિણે । દેસે કાલે ચ પાત્રે ચ તદાનં સાત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥

અર્થ—આવાને દુઃખથી મુક્ત કરવા કાંઈ આપવું જ લેઈએ, એમ બાણી કંઈ પણ પાછા બદલાની આકાંક્ષા રાખ્યા વિના મદદને યોગ્ય માણસને યોગ્ય સમયે તેમ જ યોગ્ય સ્થળે બે દાન આપનામાં આવે તે જ દાન સાત્વિક કહેવાય છે.

જહેન જમનાબાઈએ પરોપકારનાં ઘણાં કાર્યો કર્યાં હતાં. પરોપકાર કાંઈ પૈસા આપણી પાસે હોય તો જ થાય એમ નથી, પણ શરીરખળવડે પણ આપણે અન્ય લોકના પર ઉપકાર કરી શકીએ એમ છે. એ પ્રમાણે પોતાના પૈસા વડે તેમ જ પારકા પાસેથી પોતે મહેનત લઈ પૈસા કઢાવી તે વડે અનેક જીવોને વિપત્તિમાંથી ઉગાર્યા છે. પોતે દેશેદેશ ફરી લોકોને કેવા પ્રકારની વિપત્તિ પડે છે તથા તેમને શી શી ચીજો લેઈએ છીએ તેની તપાસ કરી અન્ય સખી ગૃહસ્થો પાસેથી નાણાં કઢાવી તે ચીજો ગરીબ લોકોને પુરી પાડવી એમાં શરીરખળવડે કાંઈ વ્યય જોઈ શકતો નથી. આ જહેને અટવટ કાર્યમાં જરા પણ ન્યૂનતા રાખી નથી. વળી સ્ત્રીઓનો ધર્મ શું છે, સ્ત્રીને કેળવણી વગેરે આપવાથી શા શા ફાયદા થાય છે, તે એ જહેન સારી રીતે સમજતાં હતાં તથા તેના સંબંધમાં પોતાથી બને તેટલો ઉત્સાહ ધારણ કરી વિદ્યાની કેમ વૃદ્ધિ થાય તેટલા માટે એમણે અનેક સ્થળે શાળાઓની યોજના યોજી છે. આજ પડે છે કે વિદ્યા વિના વિવેક આદિ ગુણો આવતા નથી, વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરી હોય તો બીરાગતાએ કેવા પરાક્રમે ધોધાં, હતાં તે, તેમ જ પોતાનું શીયળ સાચવવા કેવાં કેવાં મજરો પેશ્યાં હતાં, તથા પોતાના ચતિને દુઃખી લેઈ પોતે પણ દુઃખમાં

અપાપાત કરવા ચૂકતી ન હતી તે સર્વનો ખ્યાલ મનમાં આવી શકે છે. આજ કાલ તો સ્ત્રીને સંધતાં આવડ્યું છે. ચાલો લવપાર ઉતરી ગયાં. તેની સાથે વિદ્યાની કેળવણી લેવાની જરૂર છે. સર્વ સ્ત્રીની ફરજ એ છે કે, પ્રથમ ગૃહસ્થિતિનો નિયમ જે અનિયમિત થઈ ગયો હોય તેને નિયમમાં લાવવા સર્વ કાર્યમાં માહિતી મેળવવી જોઈએ. આ માહિતી મેળવ્યા પછી સારી રીતે કાર્ય કેવી રીતે થઈ શકશે તે જાણી તે પ્રમાણે વર્તવું, એ સ્ત્રીનો મુખ્ય ધર્મ છે. સ્ત્રીએ પોતાના આશ્રમાનુસાર કર્તવ્યના માર્ગને શોધવો જોઈએ, તેમ જ પોતાનાં પુત્ર પુત્રીને યોગ્ય સંસ્કાર આપી દેશહિતાર્થી કરવામાં સાર્યક્તા માનવી જોઈએ. વળી દેટલાક મૂર્ખ લોકો એમ કહે છે કે આપણા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે સ્ત્રી શૂદ્રો નાષીયાતામ્ । અર્થ—સ્ત્રી તથા શૂદ્રને અધ્યયન કરાવવું જોઈએ નહિ. પણ તે વાક્ય સ્ત્રીનાં સંબંધમાં કહ્યું છે તેનો વિચાર કર્યા વિના તેમ જોયે છે. આ જે વાક્ય કહેલ છે તે કેવળ વેદનું અધ્યયન કરાવવાની સ્ત્રીને જરૂર નથી. પણ નહિ કે તેને વિદ્યારૂપી દાન ન આપી કેવળ મૂર્ખ રાજવીને આ જ પ્રમાણે હોત તો દ્રૌપદી, મંદોદરી, સુલોચના જેવાં અનેક સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થવા પામ્યાં જ ન હોત. વળી સ્ત્રીને કેવા પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ, તે પણ વિચારવા જેવું છે. પુરુષને કેળવણી આપવામાં આવે છે તેના કરતાં બીજી દેટલાક વધારે બાજતો સ્ત્રીએ શીખવાની છે. આ સર્વ બાજતો જ્ઞેન જમનાળાઈ બહુ જ સારી રીતે સમજતાં હતાં તથા તે પ્રમાણે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવામાં તેમનો પ્રયાસ સતત ચાલુ હતો. એમનાં જેવાં ભારત ભૂમિમાં એકને બદલે અનેક સ્ત્રીઓ સ્ત્રીની ઉન્નતિ કેવી રીતે થઈ શકે તેનો હિતચાક ધરાવનારાં ઉત્પન્ન થાઓ, જેથી પૂર્વે જેવી સતીઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી તેવાં સ્ત્રીઓ હાલ પણ ઉત્પન્ન થવાં પામે એવી ઈશ્વર પાસે અમારી જરૂર પ્રાર્થના છે.

ગં. જમનાબહેન સક્ષર્ધ.

લેખક—ગં. ચંદાબહેન છબીલદાસ.

પ્રિય બહેનો! માતૃશ્રી ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષર્ધના સંબંધમાં મારા અલ્પ મત પ્રમાણે જણાવું છું કે તેમના સ્વર્ગવાસ, થયા બાદ આપણા ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળમાં એક મોટી ખોટ માલમ પડે છે. બહેનો! આપણે તો આપણું એક નાનું સરખું મંડળ ગમે તેમ ચલાવી શક્યું, પણ એમના મરણથી તો આખા હિંદુસ્થાનમાં પણ ખોટ લાગે છે. શું તેમની દેશ પ્રત્યેની લાગણી! તેમના પરોપકાર અને પરમાર્થ-એમના ગુણોનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછું જ છે. એવણે હાલાં બાઈ એકની પુત્ર અથવા પુત્રીની માતા ન હતી, પણ આખા હિંદુસ્થાનનાં માતા તરીકેનું કામ તેમણે બજાવેલું છે. દુકાળના વખતોમાં ઘેરઘેરથી પૈસા ઉઘરાવી ગરીબોને અને તથા વસ્ત્રની સહાય કરી છે, અને દેશેદેશ કરીને ગરીબોને જીવિતદાન આપ્યું છે. બહેનો! આપણા લોકની કહેવત છે કે દીકરા વિના માઆપનું પાછળથી નામ રહેતું નથી પણ આપણે નજરોનજર દેખીએ છીએ કે એ બાઈએ પોતાનું નામ લાવિ-ધ્યમાં પણ અમર કર્યું છે. એ કાંઈ સાધારણ માણસાનું કામ નથી. બહેનો, એવણની ખોટ કોઈ પણ માણસોથી પુરાવાની નથી. એક સૂર્ય વિનાનો દિવસ અને ચંદ્ર વિનાની રાત અંધારાં લાગે તેમ જ ગંગા જમનાબાઈ વિનાનું આપણું મંડળ, જંબવાણું લાગે છે. એમનો તેજસ્વી અને હસમુખો ચહેરો આપણી નજર આગળથી ખસતો નથી. બહેનો! છેવટે પ્રભુ એવણને જન્મો સ્વર્ગ મુક્તિ કરે એવી હું મહાન પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરું છું.

ગં. જમનાબાઈ સક્ષર્ધ.

લેખક—રાજકુંવરબા અન્દર્સિંહ.

પશુ પક્ષી માનવ વસ્તુ નાની મોટી પ્રત્યે ચાહુના,
ઈશ્વર તણી એ ભક્તિ સાચી, એ જ સાચી પ્રાર્થના.

સ્વામી રામતીર્થ.

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્ષર્ધના નામથી ગુર્જર સ્ત્રીઓ જાગ્યે જ એસાત હશે. જેમણે પોતાનું સમસ્ત જીવન પરોપકારમાં વ્યતિત કર્યું છે, તેમના ખેદકારક મૃત્યુથી સર્વને શોક થાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. દેશસેવા એ જ ઈશ્વરસેવા છે, આ મહાવાક્ય પ્રમાણે તેમનું જીવન આદર્શમય હતું. તેઓ દુઃખી નિરાશ્રિત અજ્ઞાનોને અંતઃકરણપૂર્વક મદદ કરતાં તેમ જ સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિને માટે સતત, પ્રયત્ન કરતાં. દેશોન્નતિને માટે દરેક દેશહિતકારક સંસ્થામાં મુખ્ય ભાગ લેતાં હતાં. આવી રીતે તેઓ દેશની ઉન્નતિ સાથે આપણી ઉન્નતિ સમાએલી છે, એમ સમજી અનેક લોકોપયોગી કાર્યો કરતાં હતાં. ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં મહાન દેશભક્ત નરરત્ન શેઠ નગીનદાસ સક્ષર્ધ સદ્ગત થયા. વૈધવ્યરૂપ અસહ્ય વિપત્તિ પડવા છતાં

વલ્લભસી કેવલમીશ્વરેચ્છા એમ સમજી તેમની પાછળ મિથ્યા શોક કરી તેમના આત્માને કષ્ટ આપવા કરતાં તેમના ઉપદેશાનુસાર ચાલવું એ જ આપણો ધર્મ છે. તેમના જીવનચરિત્ર પરથી આપણને ઘણું શીખવાનું મળે છે. માત્ર દેવદર્શને જવું, માળા ફેરવવી એ જ પ્રભુની સાચી ભક્તિ કહેવાય નહિ. સર્વત્ર પ્રભુને જોવા, એટલે પ્રભુનાં બાળકો આપણા બંધુઓ અને ભગિનીઓની પ્રેમપૂર્વક નિઃસ્વાર્થપણે યથાશક્તિ સેવા કરવી, એ જ પ્રભુની સાચી સાત્ત્વિક ભક્તિ છે. પરમકૃપાળુ પરમાત્મા આર્ય જહોનોના હૃદયમાં આવી સહ પ્રેરણા કરો, અને દેવી જમનાબાઈ જેવાં અનેક શ્રીરત્નો ભરતભૂમિમાં ઉદય પામો. અસ્તુ. ૐ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ.

ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ.

લેખક :—સૌ. ચતુરલક્ષ્મી દામોદરદાસ વિકૃલદાસ.

આ નામથી ગુજરાત કાઠીયાવાડ ભાગ્યે જ અજાણ્યું હશે. તેમની સેવા મુંબઈ ઈલાકો તેમ જ અન્ય પ્રદેશ પણ એક અવાજે વખાણે છે એમ આ પ્રસંગે જણાવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

અયપણુથી જ તેમની શ્રદ્ધા સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવામાં અને તે બીજાંને અર્પણ કરવામાં જ વધારે ઉચ્ચતર હતી, અને તે અનુસાર પોતાના આધુન્ય દરમ્યાન તેમણે કરી બતાવ્યું છે.

શશુર પંક્ષમાં આવ્યા બાદ પોતાના પતિની હૈયાતીમાં ગૃહકાર્યમાંથી પરવારી, સમાજમાં અને દેશસેવામાં તેમની ઈચ્છા સંસારમાં પેઢલા કેટલાએક સડાને નાશ કરવા અહર્નિશ અજાવત્તર બનતી હતી, અને તે ઇચ્છાઓ અનુસાર તેમણે કેટલુંએક વર્તન કરી આપણાં હૃદયને ભગત કરેલ છે. એ બીના નિઃશંક સર્વ કોઈ કણ્ણ કરે છે.

વિધવા પદને પામ્યા બાદ તેમણે જેમ અને તેમ પોતાના જીવનને ઉચ્ચ બનાવવાના આશયથી સારાં સારાં નીતિમય પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી, એક ઉમદા અને અનુકરણીય જીવન બનાવવા પોતે સારો પ્રયાસ કરી, ફતેહ મેળવી હતી.

હિંદુ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળના પ્રમુખપદને સ્વીકારી ઉક્ત મંડળને ઉચ્ચ શ્રેણી પર લઈ જવાના તેમના મહાન પ્રયાસોમાં આખરે તેમનો જય થયો હતો, જેને પરિણામે અત્યારે દરેક ઢેકાણે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનું અનુકરણ કરવામાં આવે છે. તદુપરાંત, તે મંડળમાં દિન પ્રતિદિન સ્ત્રી મેમ્બરોનો વધારો થતો જાય છે તે તેમના મહાન પ્રયાસને જ આભારી છે.

કન્યાવિક્રય નિવેધક મંડળમાં પણ તેમણે હજારો પુરુષોની વચ્ચે ઘણાં છટાદાર ભાષણો આપીને લોકોનાં મનપર પોતાના શબ્દોની સચોટ છાપ ભેસાડી છે. મહુમ કન્યાવિક્રયને હમેશાં ધિક્કારનાર હતો. તેમના પરિચયમાં આવેલ સ્ત્રીસમાજ અહર્નિશ તેમના વચનોને સારા રૂપમાં વધાવી લેતો હતો એ જ મહુમના હૃદયની કર્તવ્યપરાયણતા કેટલી હતી તેનું આપણને દિગ્દર્શન કરાવે છે.

મહુમ પોતાનાં ભાષણોમાં અહર્નિશ કહેતાં હતાં કે:—“ જો તેમણે અન્યને સુધારવાનો વિચાર હોય, અન્યને સુસંગી બનાવવું હોય, તો પ્રથમ જાતે જ સાફ વર્તન કરવું, પોતાના જ હૃદયને અતિ ઉમદા વિચારોથી અલિપ્ત બનાવવું, જેથી તે હૃદય એક આયના રૂપ

ગં. જમનાબહેન સમ્બર્ધ.

લેખક—ગં. ચંદાબહેન છબીલદાસ.

પ્રિય બહેનો ! માતૃશ્રી ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સમ્બર્ધના સંબંધમાં મારા અલ્પ મત પ્રમાણે જણાવું છું કે તેમના સ્વર્ગવાસ થયા બાદ આપણા ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળમાં એક મોટી ખોટ માલમ પડે છે. બહેનો ! આપણે તો આપણું એક નાનું ચરણ મંડળ ગમે તેમ ચલાવી શકશું, પણ એમના મરણથી તો આખા હિંદુસ્થાનમાં પણ ખોટ લાગે છે. શું તેમની દેશ પ્રત્યેની લાગણી ! તેમના પરીપકાર અને પરમાર્થ-એમના ગુણોનું બેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછું જ છે. એવણે લક્ષ્યાં બાઈ એકની પુત્ર અથવા પુત્રીની માતા ન હતાં, પણ આખા હિંદુસ્થાનનાં માતા તરીકેનું કામ તેમણે બજાવેલું છે. દુકાળના વખતોમાં ઘેરઘેરથી પૈસા ઉઘરાવી ગરીબોને અન્ન તથા વસ્ત્રની સહાય કરી છે, અને દેશેદેશ ફરીને ગરીબોને જીવિતદાન આપ્યું છે. બહેનો ! આપણા લોકની કહેવત છે કે દીકરા વિના માઆપનું પાછળથી નામ રહેતું નથી પણ આપણે નજરોનજર દેખીએ છીએ કે એ બાઈએ પોતાનું નામ લલિત્યમાં પણ અમર કર્યું છે. એ કાંઈ સાધારણ માણસનું કામ નથી. બહેનો, એવણની ખોટ કોઈ પણ માણસોથી પુરાવાની નથી. એક સૂર્ય વિનાનો દિવસ અને ચંદ્ર વિનાની રાત અંધારાં લાગે તેમ જ ગંગા જમનાબાઈ વિનાનું આપણું મંડળ જંબવાણું લાગે છે. એમનો તેજસ્વી અને હસમુખો ચહેરો આપણી નજર આગળથી ખસતો નથી. બહેનો ! છેવટે પ્રભુ એવણને જન્મો સ્વર્ગ મુક્તિ કરો એવી હું મહાન પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરું છું.

ગં. જમનાબાઈ સમ્બર્ધ.

લેખક—રાજકુંવરજી ચન્દ્રસિંહ.

પશુ પક્ષી માનવ વસ્તુ નાની મોટી પ્રત્યે આદના,

ઇંદર તણી એ ભક્તિ સાચી, એ જ સાચી પ્રાર્થના.

સ્વામી રામતીર્થ.

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સમ્બર્ધના નામથી ગુર્જર સ્ત્રીઓ લાગ્યે જ સંજ્ઞાત હશે. જેમણે પોતાનું સમસ્ત જીવન પરીપકારમાં વ્યતિત કર્યું છે, તેમના ખેદકારક મૃત્યુથી સર્વને શોક થાય. તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. દેશસેવા એ જ ઈશ્વરસેવા છે, આ મહાવાક્ય પ્રમાણે તેમનું જીવન આદર્શમય હતું. તેઓ દુઃખી નિરાશ્રિત અજ્ઞાનોને અંતઃકરણપૂર્વક મદદ કરતાં તેમ જ સ્ત્રીભક્તિની ઉન્નતિને માટે સતત, પ્રયત્ન કરતાં. દેશોન્નતિને માટે દરેક દેશહિતકારક સંસ્થામાં મુખ્ય ભાગ લેતાં હતાં. આવી રીતે તેઓ દેશની ઉન્નતિ સાથે આપણી ઉન્નતિ સમાએલી છે, એમ સમજી અનેક લોકોપયોગી કાર્યો કરતાં હતાં. ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં મહાન દેશભક્ત નરરત્ન શેઠ નગીનદાસ સમ્બર્ધ સદ્ગત થયા. વૈધવ્યશ્ચ અસદ્ગ વિપત્તિ પડવા છતાં આ પરમ સાધ્વી કર્તવ્યપરાયણ દેવીએ પોતાના મહૂંમ પતિની અંતિમ ઇચ્છાનુસાર

श्रीगणेशाय नमः

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ, (વિધવા સ્થિતિ.)